POVIJESNA ISTRAŽIVANJA

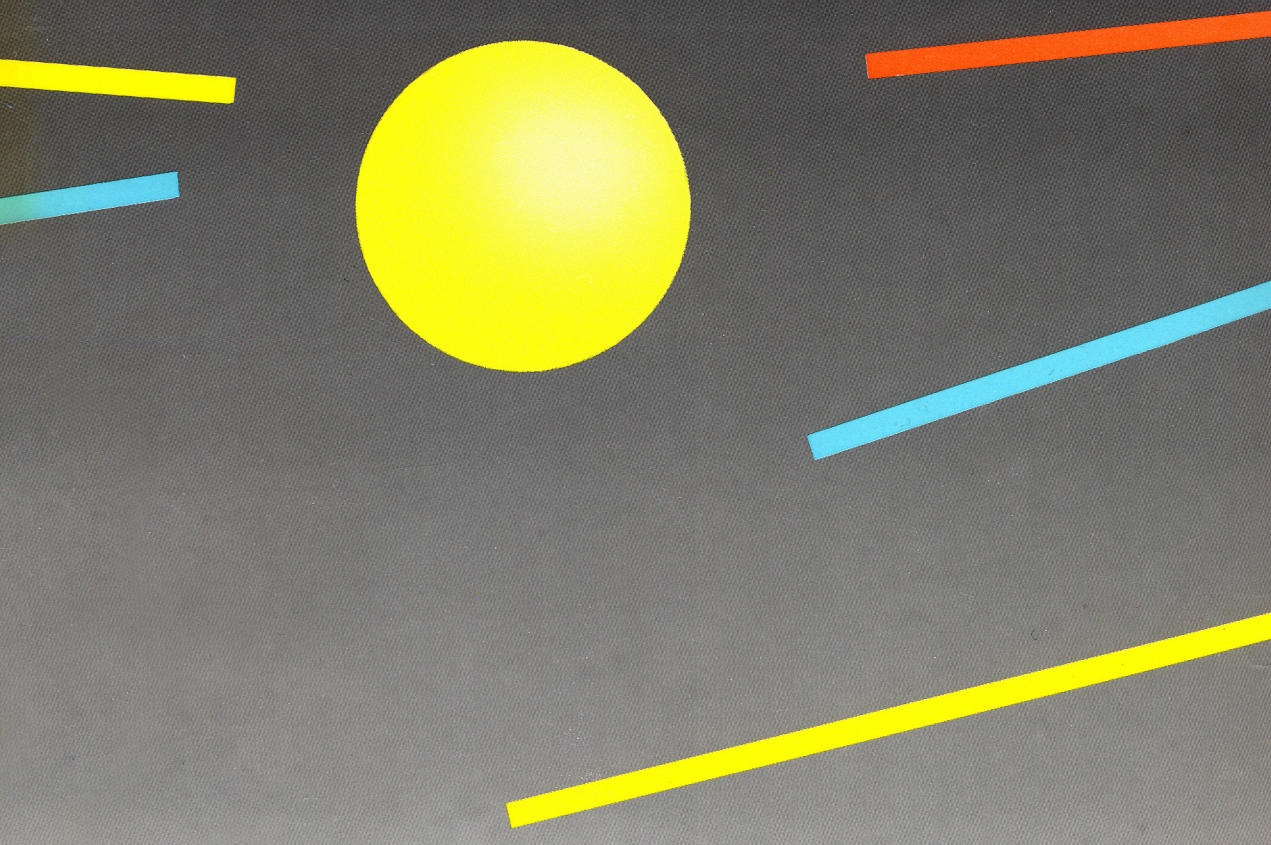

Drago Roksandić

VOJNA HRVATSKA
LA CROATIE MILITAIRE
1

Školska knjiga • Stvarnost
Zagreb

Knjiga Drage Roksandića *Vojna Hrvatska — La Croatie militaire (1809—1813)* jedno je od još uvijek malobrojnih monografijskih istraživanja povijesti Vojne krajine u Hrvatskoj. Kako pisac povijesti Vojne krajine shvaća prije svega kao povijest naroda u njoj, njegova je knjiga isto tako jedan od rjeđih utemeljenijih doprinosa povijesti hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj vojnoj krajini, koji su još uvijek nesumnjivo krajnje oskudni. Roksandić, međutim, krajišku povijest ne izdvaja iz cjeline procesa u kojima se oblikuje novovjekovna hrvatska i srpska povijest, kao što je ne izdvaja ni iz povijesti Habsburške Monarhije, odnosno Francuskog Carstva Napoléona I.

Takvo shvaćanje istraživanja utjecalo je i na izbor metodologije, koji slijedi globalnohistorijske tendencije u suvremenoj historiografiji. Razdoblje francuske vlasti u Hrvatskoj vojnoj krajini od 1809. do 1813. godine Roksandić »interpolira« u procese dužeg trajanja u toku druge polovine 18. i početka 19. stoljeća u regionalnim, nacionalnim, državnim, u nekim pojavama i u evropskim razmjerima.

Uvažavajući historiografsku baštinu, on je prije svega napisao istraživački nov rad, jer je višegodišnjim trudom skupio i vrednovao građu iz šesnaest jugoslavenskih, francuskih i austrijskih arhiva, otvarajući mnoštvo slabije poznatih, pa i nepoznatih pitanja hrvatske i srpske povijesti.

U njegovu vrlo raslojenom radu prožimaju se raznovrsne činjenice u vezi s demografskim kretanjima u krajiškom prostoru, društvenim raslojavanjem, promjenama u prostoru, agrarnim i urbanim zajednicama u krajiškom sistemu, u vezi s njihovim privrednim i vojnim uređenjem itd. Roksandić istražuje promjene u evropskom načinu ratovanja u to doba, kao i sudbinu krajišnika u tim promjenama kako u habsburškoj, tako i u francuskoj vojsci, krajiško učešće u ratovima u to doba, posebno u Napoléonovu pohodu na Rusiju 1812. godine itd.

Važnom pojavom tih procesa on smatra i fenomene u vezi s krajiškim običajima i mentalitetom, inicijalnim procesima hrvatske i srpske nacionalne integracije u Hrvatskoj vojnoj krajini, stvaranjem moderne hrvatske i srpske kulture, djelovanjem katoličke i pravoslavne crkve itd.

Kako krajiško uređenje općenito, a posebno u njegovu militariziranom obliku od sredine 18. stoljeća, Roksandić smatra refeudalizacijskim fenomenom u hrvatskoj i srpskoj povijesti, čime se radikalno odvaja od onih povjesničara koji krajišnike smatraju slobodnim seljacima — vojnicima, njegova knjiga potiče

DRAGO ROKSANDIĆ

VOJNA HRVATSKA : LA CROATIE MILITAIRE

Biblioteka

POVIJESNA ISTRAŽIVANJA

Školska knjiga

Stvarnost

DRAGO ROKSANDIĆ

VOJNA HRVATSKA: LA CROATIE MILITAIRE

Krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809—1813)

I. KNJIGA

ZAGREB, 1988

Urednički odbor

JOSIP ADAMČEK, predsjednik
BLAGOTA DRAŠKOVIĆ
RADULE KNEŽEVIĆ
MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ
RENE LOVRENČIĆ
DRAGO ROKSANDIĆ
VLADIMIR ŠTOKALO
ANTUN ZIBAR

Urednici

BLAGOTA DRAŠKOVIĆ
DRAGO ROKSANDIĆ

Recenzenti

JOSIP ADAMČEK
NIKŠA STANČIĆ

Lektorica

MARIJA SABLJAK

Grafički urednik

ŽELJKO IVANČIĆ

Republička zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske i Republička samoupravna interesna zajednica kulture SR Hrvatske financijski su pomogle izdavanje ovog djela.

CIP — Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.713 »1809/1813«

ROKSANDIĆ, Drago
Vojna Hrvatska : krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809—1813) / Drago Roksandić. — Zagreb : Školska knjiga, 1988 — . — sv. ; 24 cm. — (Biblioteka Povijesna istraživanja)

Knj. 1. — 1988. — 360 str., [28] str. s tablama ; ilustr.

Bibliografija: str. 315-347. — Kazala.

ISBN 86-03-99036-0

PREDGOVOR

Iako bih htio izbjeći konvencionalni predgovor ovom djelu, osjećaj tjeskobe pri samoj pomisli o bilo kakvoj javnoj ispovijesti s njim u vezi, u strahu od neizbježnih banaliziranja, sputava me u bilo kakvu pokušaju da to dosljednije i učinim.

Potječući i sam iz krajiškog prostora, temama iz povijesti Vojne krajine obuzet sam još od davnih zagrebačkih gimnazijskih dana, kada sam se prvi put svom silinom u samom sebi počeo suočavati s pitanjima o vlastitom ljudskom identitetu.

Već tada sam osjetio instinktivnu odbojnost prema školskoj lekciji o »antemurale christianitatis« jer mi je bilo jasno da su i s njegove druge strane bili Južni Slaveni, prema kojima sam u cijelosti u skladu s tadašnjim odgojem osjećao romantičnu privrženost. Istu takvu odbojnost osjetio sam i zbog nešto kasnije spoznaje da se o povijesnoj zbilji Vojne krajine to manje zna što se više ritualizira mit o »antemurale christianitatis«, jer me je vrlo snažno privlačila istina o njoj.

Ovo djelo nastalo je iz duboke unutrašnje potrebe da se o povijesti Vojne krajine misli »drugačije«, kontramitski. Sama odluka da se bavim poviješću Vojne krajine duže je u meni sazrijevala, a sazrila je u času, u 1971. godini, pošto mi se u rukama našla staromodno opremljena knjiga (što me u prvi mah odbilo), naslovljena »Narodne pjesme Korduna«, koju je tada u izdanju zagrebačke »Prosvjete« objavio Stanko Opačić Ćanica. U tadašnjim svojim raspoloženjima već prvu pjesmu »Sa planine vjetar duva« doživio sam kao »udar groma«:

»Sa planine hladan vjetar duva,
Tu graničar Austriju čuva;
'Oj, Krajino, sam te bog ubio!
Nit mladova, nit se naljubio.
Dugi dani, a tain mi mali.
Teško onom kog država hrani!

Oj, Krajino, krvava aljino,
nikad mirna danka za počinka!
S krvi ruča, a s krvi večera,
Svak' krvave žvače zalogaje!'«

Učinak niza drugih nije bio ništa slabiji. Ni danas, poslije toliko godina, nikada ne mogu biti ravnodušan prema njima i još uvijek ih osjećam kao svoju neispunjenu obavezu.

Baveći se u nizu posljednjih godina pitanjima metodoloških inovacija u historijskoj nauci, razmišljajući o socijalnoj historiji, o tome kako u vla-

stitom radu, prije svega radi osjećaja odgovornosti u samom sebi, ne iznevjeriti povijesnu istinu o Vojnoj krajini, u mnoštvu navrata vraćao sam se Opačićevoj zbirci. Neki su me stihovi uvijek pratili, a da nisam osjećao nikakvu potrebu uvjeravati sama sebe koliko su »inovacijski« važni. Među njima je i pjesma »Car caruje, graničar ratuje«:

»Oj, car caruje, graničar ratuje,
Sa njim tuga i puška druguje.
Nikad ne zna što mu sudba sprema.
Kada padne, on ni groba nema.

Oj, niti ima groba nit' imena.
Tuđa zemlja tuga je golema.
Laži dane, laži noći crna,
Laži, bože, ko ti nešto može!«

Od tih dana u 1971. godini povijest Vojne krajine doživljavam kao povijest sistema represivnog obeščovječenja, kao povijest uzaludnog žrtvovanja, kao povijest služništva, laži i mržnje, ali i u kontrapunktu kao povijest traganja za smislom ljudskog života, otpora uvjerenju da »More zala ov'je svet!« (Sava Mrkalj). Možda je najvažnije da je od tada doživljavam kao povijest bilo koje druge ljudske zajednice, a to znači s legitimnim pravom da bude istražena, objašnjena i razumljena kao i bilo koja druga, nasuprot i tada i sada još uvijek raširenu uvjerenju da je povijest krajiškog »barbarstva« contradictio in adjecto. Groteskno, čak i mazohistički je tražiti u njoj sistem vrhunaravnih rasnih vrlina ili obnavljati u njoj kolonijalne mentalitete u stilu mita o »antemurale christianitatis«.

Ovo djelo prilog je u istraživanju jednog u dugačkom nizu otvorenih pitanja u povijesti srpskog i hrvatskog naroda u Hrvatskoj krajini. Kako se već desetak godina na različite načine bavim pitanjima prijelaza iz feudalnog u građansko društvo, stalo mi je bilo da za doktorsku tezu, ne iznevjeravajući povijest Vojne krajine kao područje istraživanja, radim temu koja je dovoljno »reprezentativna« za dugotrajni i usporeni proces prijelaza u srpskoj i hrvatskoj povijesti u krajiškoj »historijskoj situaciji«. Kako odobrena tema pretpostavlja i komparativno istraživanje funkcioniranja krajiškog sistema u dvije povijesno uveliko različite države baš s prijelaznog stanovišta, u Austrijskom i Francuskom Carstvu, izbor je bio tim opravdaniji.

Već gotovo stoljeće staro Boppeovo djelo o Vojnoj Hrvatskoj (1809—1813) u mjeri u kojoj nije zastarjelo ograničeno je na vojnu historiju, tako da je samo donekle moglo biti upotrijebljeno.

Kako od istraživanja M. Pivec-Stelè *La vie économique des Provinces illyriennes (1809—1813)*, objavljena 1930. godine, vlada uvjerenje da se u vezi s Vojnom Hrvatskom malo što može učiniti više nego što je Boppe već dao, moj rad na doktorskoj tezi počeo je u decembru 1980. dosta »avanturistički«. Doista je sreća što sam tada bio u mogućnosti cijelu školsku godinu raditi u francuskim arhivima i bibliotekama, a nakon toga nastaviti, u kraćim vremenskim odsjecima, u austrijskim i jugoslavenskim, jer mi je takav rad omogućio da skupim uistinu opsežnu izvornu građu, koja je tek dijelom iskorištena u ovoj doktorskoj tezi. Njezina je najveća slabost što je krajnje rasuta za bilo koje postavljeno istraživačko pitanje. Predmetno i metodološki time su suštinski bila uvjetovana brojna rješenja.

Izlišno je raspravljati o namjerama jer za pažljiva čitaoca u djelu ne može biti istraživačkih, teorijskih ili metodoloških tajni. Dosegnuti spoznajni pomaci i uzmaci u odnosu na prethodne istraživače egzaktno su ustanovljivi, a egzaktno se može ocijeniti i vrijednost ovog djela u historiografiji o Vojnoj krajini.

Djelo sigurno ne bi bilo takvo kakvo jest da nisam bio u mogućnosti od početka rada na njemu provjeravati svoje spoznaje u razgovorima s uistinu velikim brojem starijih i mlađih kolegica i kolega u Beogradu i Zagrebu, drugdje u Jugoslaviji, u Francuskoj i Austriji. Više ih je uložilo uistinu velik trud u dijalozima sa mnom. Svima dugujem iskrenu zahvalnost.

Zahvalnost dugujem i svojoj radnoj sredini, Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu, budući da je uvijek imala razumijevanja za moje istraživačke potrebe, koje su me redovno vodile izvan Beograda, kao i brojnim drugim ustanovama koje su me podržavale na različite načine, među kojima izdvajam Zavod za hrvatsku povijest OOUR-a Humanističko-društvene znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, koji je moja istraživanja povijesti Vojne krajine prihvatio kao svoj projekt i financijski ih podržavao.

Najviše dugujem svojoj kćerki Sunčani i supruzi Spomenki. Njihova podrška i ljubav najviše su mi značili u trenucima kada mi je bilo najteže. Beograd, 6. novembra 1986.

Ovo istraživanje, pod naslovom »Hrvatska vojna krajina pod francuskom vlašću (1809—1813)«, obranjeno je kao doktorska disertacija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 10. marta 1988. godine pred komisijom u čijem su sastavu bili prof. dr Josip Adamček, kao predsjednik, prof. dr Vasilij Melik i prof. dr Nikša Stančić. Članovima ove komisije dugujem iskrenu zahvalnost zbog razumijevanja s kojim su prihvatili moj rad, kao i sugestija koje su mi dali. Profesori Adamček i Stančić posebno su me obvezali svojim konstruktivnim recenzijama.

Isto takvu zahvalnost dugujem i izdavačima »Školskoj knjizi« i »Stvarnosti«, koji su prihvatili objelodaniti rukopis u cijelosti, unatoč njegovu opsegu.

Ovo izdanje sadržava i brojne izvorne citate iz dokumenata i literature na francuskom, njemačkom i engleskom jeziku, kao i njihove prijevode. Najiskrenije sam zahvalan profesorima Fedoru Moačaninu i Mili Joki, koji su pažljivo pregledali moje prijevode citata. Dakako, isključivo sam odgovoran zbog mogućih otvorenih pitanja s tim u vezi.

Dužan sam zahvaliti se kolegicama i kolegama u Kartografskoj zbirci i Rijetkostima Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu, u Povijesnom muzeju Hrvatske, Arhivu Hrvatske, Arhivu JAZU, Francuskom institutu, Muzeju grada Karlovca te Mili Vitoroviću iz Beograda, prof. Frani Barasu i inž. Gérardu Deregriu iz Splita, kao i Claudeu Magnonu iz Romansa u Francuskoj koji su mi pomogli napraviti izbor slikovnih priloga, svima koji su u tom poslu sudjelovali, a posebno Jovanu Noveskom iz Centra za nastavnu, naučnu i tehničku dokumentaciju Filozofskog fakulteta u Beogradu, koji je s najvećom pažnjom izradio veći dio fotografija, odnosno Branku Gavrinu iz Zagreba za manji dio fotografija.

Zagreb, 1. juna 1988.

Drago Roksandić

GLAVA I

KRAJIŠKO DRUŠTVO

HRVATSKA VOJNA KRAJINA. MILITARIZIRANO PATRIJARHALNO DRUŠTVO U APSOLUTISTIČKOJ HABSBURŠKOJ MONARHIJI

Prostirući se širom srednje Evrope, mijenjajući svoje granice i kroz zapadnu, istočnu i južnu Evropu, Habsburška Monarhija je osebujna iznimka među apsolutističkim državama XVIII i prve polovine XIX stoljeća. Ni u jednoj drugoj među njima dinastički činilac nema takva utjecaja u državnom i društvenom razvoju kao što je to slučaj u njoj.[1] Ni u jednoj drugoj među njima vjerski činilac nije toliko važan kao što je to slučaj sa katoličanstvom u Habsburškoj Monarhiji jer ga se niizdaleka ne može svesti samo na crkveni i ideološki utjecaj. Još je važnije značenje katoličke crkve kao ustanove habsburške apsolutističke države, posebno kao njezine »kadrovske« osnove.[2] Rasutost zemalja Habsburške Monarhije, s druge strane, narodna, jezična i vjerska raznolikost njezina stanovništva, opreke u povijesnim baštinama, razlike u privređivanju, društvenim odnosima i uređenju, razvojne nejednakosti, kao i brojni drugi činioci onemogućavali su razvoj habsburške apsolutističke države, u dosljednijem smislu, bilo u zapadnoevropskoj, bilo u istočnoevropskoj tradiciji, odnosno, učinili su ga izrazito »hibridnim«.[3]

Načinom proizvodnje društvenog života tokom XVIII i u prvoj polovini XIX stoljeća ona je istočnoevropska apsolutistička država jer su kmetstvo i naturalna ekonomija među bitnim razvojnim činiocima. Iako su vrlo različiti od jedne zemlje do druge, pa i unutar pojedinih među njima, isto tako kao i njihovo značenje, u suštini se svode na oblike drugog kmetstva, osobite pojave evropske povijesti u novom vijeku »istočno od Labe«.

Historijsko osmišljavanje habsburškog apsolutizma još je uvijek vrlo opterećeno oprečnim ideologiziranim vrednovanjima, tako da nedostaju brojni pouzdani naučni sudovi o njegovim preobrazbama, potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća, u vrijeme koje ograničava naše istraživanje o Hrvatskoj vojnoj krajini.

Nema sumnje da je razdoblje od 1780/1790. do 1815. godine prijelazno u povijesti Habsburške Monarhije. Narav te prijelaznosti je vrlo složena. Nesumnjivo je da apsolutizam Josipa II nije isto što i apsolutizam Franje II. Uostalom, prosvijećeni apsolutizam općenito nije jednak prije i poslije francuske revolucije 1789. godine. Dovoljno je upozoriti na jednu razliku, bitnu i za Habsburšku Monarhiju. Prije revolucije on proširuje svoju društvenu osnovu, a poslije revolucije je sužava. Pretvara se i sam u neku vrstu feudalne restauracije, dakle upravo u ono što mu je izvorno oprečno.

Doduše, restauracija 1790. godine, osiguravši podršku ugarskog i hrvatskog plemstva vladaru, spasila je Habsušku Monarhiju u krizama 1805. i 1809. godine i učinila ju velesilom u Svetoj alijansi 1815. godine. Dakako, s druge strane, restauracija u 1790. godini je i jedno od bitnih izvorišta re-

volucije 1848/1849. u Habsburškoj Monarhiji.[4] Krajiško podložništvo poslije militarizacije krajiškog uređenja sredinom XVIII stoljeća jedan je od oblika drugog kmetstva u Habsburškoj Monarhiji. Podrobnije ćemo ga nastojati istražiti u ovom radu. Izrazita je jedna njegova proturječnost u ovom razdoblju. Iako je vanprivredna, državna prisila u krajiškom podložništvu izrazitija nego u bilo kojem drugom obliku feudalnog podložništva u habsburškim zemljama, tako da su ju suvremeni promatrači često doživljavali kao barbarsku, podložnička privrženost svom društvenom položaju, svim proturječjima unatoč, nigdje nije bila tako velika kao u Vojnoj krajini.

Ona je naročito izražena u krajiškom odbijanju kmetske podložnosti, o čemu svjedoči i pismo generalnog guvernera Ilirskih pokrajina maršala Marmonta Clarku, francuskom ministru rata 1. januara 1810: »C'est une chose digne de remarquer que l'extrême honte qu'a aux yeux des Croates des régimens, le nom de paysan, et le prix de celui de soldat«.[5]

Okupljanje brojnog stanovništva u patrijarhalnim društvenim zajednicama, kućnim zadrugama, na granicama habsburških zemalja prema Turskom Carstvu, suočilo je razne činioce društvene moći u Habsburškoj Monarhiji s pitanjem podložničkog položaja naseljenika, naročito poslije bečkog rata (1683—1699). Budući da su društveni odnosi u naseljeničkim zajednicama imali i pretfeudalnih i feudalnih obilježja, nijedan društveni činilac koji je interesno sudjelovao u rješavanju ovoga otvorenog pitanja, od hrvatskog i ugarskog plemstva, preko katoličke crkve, do dvorskih ustanova, rješenje sasvim sigurno nije tražio izvan feudalnog sistema. Nametnula ga je sredinom XVIII stoljeća apsolutistička država militarizacijom naseljenika u Vojnoj krajini. Ono je izrazito habsburški »hibridno«.

Kućna zadruga, temeljna društvena zajednica u naseljeničkom društvu, postupno je zakonski »zaštićena« čak i od vlastitih razvojnih potreba, a krajiškom stanovništvu su posredstvom apsolutističke države nametnute brojne feudalne obaveze, među kojima je najizrazitija stalna vojna služba velike većine odraslog muškog stanovništva. Iako se obim obaveza mijenja, u drugoj polovini XVIII i početkom XIX stoljeća, one su u suštini veće od kmetskih obaveza u susjednim provincijalnim područjima. Takva usporedba tek treba biti napravljena posebnim istraživanjima.

Krajiški sistem, međutim, toliko je u propisima »savršen« da je društveno neostvarljiv, što ga zbiljski i čini dovoljno prihvatljivim i za krajiško stanovništvo i za krajišnike, odnosno vojne vlasti. Dakako, tome je vrlo visoka cijena, naročito zbog sve izrazitijeg razvojnog zaostajanja.[6]

Jedno od glavnih načela militarizacije Vojne krajine, tako često isticanih, načelo je njezine samodovoljnosti, tj. sposobnosti da samostalno zadovoljava vlastite potrebe.

Ono je bilo već u ishodištu sporno jer je u proturječju s apsolutističkom politikom centralizacije Habsburške Monarhije. Samodovoljnost je bilo nužno istaći da bi se u što je moguće većoj mjeri krajiški prostor odvojio od hrvatsko-slavonskog i ugarskog provincijala kako privredno, tako i društveno i politički. Bilo je to u skladu s potrebama dvora, ali i krajišnika.[7]

Dakako, kada je u pitanju bilo upravljanje Vojnom krajinom iz Dvorskog ratnog vijeća ili pak privredna ovisnost o habsburškim nasljednim zemljama, načelo samodovoljnosti se nije isticalo. Uostalom, samodovoljnost u doslovnom smislu nikada nije bila osigurana od sredine XVIII do sredine XIX stoljeća.[8]

Središnji cilj dvorske apsolutističke politike bio je da Vojna krajina postane što uvježbanija vojna snaga, koja će biti neovisna, a ako ustreba i suprotstavljena kraljevinama Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji, bilo objema, bilo jednoj od njih, pod najstrožijom dvorskom upravom.

Uostalom, oko 1 800 km izdužen pogranični prostor od Jadranskog mora do Karpata nikako nije ni mogao postati organska društvena i privredna cjelina. Razvojna politika u Vojnoj krajini se i zato stalno suočavala s pitanjem »kvadrature kruga«.

Izdvajanje krajiškog prostora u zatvoren sistem imalo je najteže posljedice u Hrvatskoj*, ali ne samo za vojno nego i provincijalno područje. Svi razvojni tokovi od sredine XVIII do sredine XIX stoljeća bili su usporeni i bitno ovisni o jačim stranim središtima, o ugarskim, ali i austrijskim u provincijalu te o austrijskim u krajiškom prostoru. Time se dezintegracija hrvatskih zemalja općenito povećava u desetljećima koja neposredno prethode procesima hrvatske i srpske nacionalne integracije u njima, odnosno u desetljećima u kojima se one zbivaju.

Posljedice nisu iste krajem XVIII i početkom XIX stoljeća za Hrvate i Srbe u Hrvatskoj. Hrvati su u najdoslovnijem smislu podijeljeni provincijalno-krajiškom granicom, a gotovo svi Srbi u Hrvatskoj žive u tri hrvatske krajine, tj. u Karlovačkoj, Banskoj i Varaždinskoj.

Vanekonomska prisila, kao bitan činilac unutrašnje ravnoteže apsolutističke države, morala je biti najveća, u suštini neograničena, upravo u Vojnoj krajini. Pretpostavljale su je s jedne strane posvemašnja naturalna ekonomija patrijarhalnog društva, a s druge svakodnevne, brojne vojničke obaveze stanovništva. Bez nje Vojna krajina ne bi mogla postojati ni kao privredna ni kao društvena cjelina. Već suvremenici su baštinili zabludu, koju je kasnije preuzela i krajiška historiografija, o krajiškoj ustanovi kao uzoru upravne jednostavnosti. Bit će da takav sud prije kazuje nešto o vremenu u kojem nastaje i o ljudima koji ga izriču nego o samom krajiškom društvu jer sa njim nema nikakve veze. Naprotiv! Krajem XVIII stoljeća Vojna krajina je bila upravno »superinstitucionalizirana«, doslovno se gušila u vlastitoj birokratičnosti.[9] J. Amstadt je nesumnjivo u pravu kada upozorava da se brojne reforme krajiških reformi ne mogu razumjeti ako se nema u vidu da su učestale teškoće u djelovanju tako birokratiziranog sistema nužno nametale potrebu za stalnim institucionalnim promjenama.[10]

Regimentska razdioba vojne krajine nastala je sredinom XVIII stoljeća, u vrijeme kada je »regimentalnost« bila bitno obilježje austrijske armije.[11] Brigade, divizije i korpusi se u njoj vrlo sporo ustaljuju. Drugačije nije moglo ni biti u rascjepkanom feudalnom društvu Habsburške Monarhije.

Regimenta i kućna zadruga su dva pola unutrašnje ravnoteže krajiškog društva. Iako je Vojna krajina jednoobrazno uređena, naročito poslije proglašenja Osnovnog krajiškog zakona iz 1807. godine, krajiško društvo se oblikuje kao cjelina nadasve u granicama regimenti — privredno, upravno, vojnički itd. Regimente često nisu prirodne cjeline, njihove granice u Hrvatskoj vojnoj krajini uglavnom nemaju veze s upravnom razdiobom u pret-

* Pojam Hrvatska upotrebljava se u ovom radu u značenju uobičajenom u XVIII stoljeću, kao i u XIX do ilirskog preporoda pa i u njemu, bar jednim dijelom, tj. prostorno je ograničen na Varaždinsku, Križevačku i Zagrebačku županiju s Hrvatskim primorjem i na Varaždinsku, Bansku i Karlovačku krajinu. U širem smislu se koristi pojam »hrvatske zemlje« za prostor naseljen Hrvatima, i ne samo njima, kao što su još Slavonija, Dalmacija itd.

hodnim povijesnim razdobljima, odnosno, njihova rasprostrtost bila je nadasve uvjetovana vojnim razlozima, pa ipak je povijest krajiškog društva u izvorištu povijest regimenti.

Regimentsko razgraničavanje povijesnog zbivanja u Vojnoj krajini krajem XVIII i početkom XIX stoljeća nesumnjivo je na vrhuncu. Unutrašnja kolonizacija prostora, naročito u Karlovačkoj i Banskoj krajini, u suštini je okončana, unutrašnje uređenje regimenti je već uveliko ustaljeno, militarizacija je u suštini uspješno ostvarena, tako da se krajiško društvo »zatvorilo« do razdoblja koje je u središtu našeg istraživačkog zanimanja.

Doduše, ograničeno iseljavanje iz pretežno neplodne »Gornje« u plodnu »Donju« krajinu, tj. iz njezinih dinarskih u njezina panonska područja te isto takva iseljeničko-useljenička »razmjena« preko hrvatsko-bosanske granice nikada ne prestaju u svojoj promjenljivoj učestalosti. Krajiška granica prema provincijalu možda je i zatvorenija, ali nije neprelazna.

Ustaljivanje unutrašnjeg uređenja regimenti temeljeno je i na ustaljivanju zapovjedničkih i upravnih mjesta u njima, a time i na svojevrsnom zatvaranju oficirskog sloja. Iako podrobnijih istraživanja nema, posredno se može zaključiti da je u njemu sve veći broj srodnika, s tim što iz zadruga ili »plemena« iz kojih potječu oficiri nerijetko ima i pripadnika klera jedne ili druge crkve.

Krajiški oficiri, kler, trgovci i obrtnici u regimentama ili vojnim komunitetima oblikuju malobrojni »gornji sloj« krajiškog društva, koji je već samom naravi krajiškog društva vrlo ograničen u svojim razvojnim mogućnostima.

Iako je krajiško društvo zatvoreno, društvena pokretljivost u njemu je veća na prijelazu XVIII u XIX stoljeće nego ikada prije. Četvrtstoljetno ratovanje u postrevolucionarnoj Evropi, u kojem krajišnici brojno sudjeluju, manje utječe na društvene i privredne promjene u Vojnoj krajini, iako ni one nisu zanemarive, a mnogo više na psihološke, kulturne i političke promjene u krajiškom društvenom biću.[12] Vrhunac zatvaranja krajiškog društva je razdoblje između uvođenja i ukidanja kantonalnog sistema uprave potkraj XVIII stoljeća. Njegovo uvođenje nije bilo početak procesa ukidanja krajiškog uređenja, nego upravo obrnuto. Radilo se o pokušaju njegova učvršćenja kao društvene, privredne i vojne cjeline. Brzo ukidanje kantonalnog sistema bilo je najpouzdaniji dokaz da se u »superinstitucionalizaciji« došlo do kraja. Dalje razvijanje krajiškog sistema više nije moglo ići »odozgo«. Moralo ga se poboljšati »odozdo«, tj. rješenje otvorenih pitanja valjalo je tražiti u mijenjanju podložničkog položaja krajišnika u mjeri u kojoj »državni razlozi« to mogu dopustiti. Tada se u dvorskoj sredini javlja jasan stav o ukidanju krajiškog uređenja.[13] Taj stav nije imao većeg utjecaja u daljim raspravama o krajiškom uređenju. Rješenja Osnovnog krajiškog zakona, proglašenog 1807. godine, u suštini potvrđuju ustanove dotadašnjega razvoja krajiškog društva, ali se temelje na novom stajalištu o zemljišnom vlasništvu krajiških kućnih zadruga, po kojem je ono »vicsno i neprominljivo«.[14] Sadržaj Zakona ne ostavlja prostora nedoumicama. Drugo kmetstvo u Vojnoj krajini je njime doseglo svoj vrhunac. Kažemo »drugo kmetstvo« iako pojam može zavaravati jer je riječ o Vojnoj krajini.

U Vojnoj krajini tada nema zahtjeva da se ukine krajiško uređenje. Dokle god u provincijalnoj Hrvatskoj, Slavoniji i Ugarskoj postoji kmetstvo, dotle će krajiško društvo najvećim svojim dijelom biti protivno ukidanju

krajiškog uređenja. Svi zahtjevi za promjenama unutar njega su u vezi s olakšanjem ili ukidanjem pojedinih podložničkih obaveza, posebno rabote.

Svoj podložnički položaj krajišnici su pretpostavljali kmetskom. Svoju službu »caru« pretpostavljali su kmetskoj službi plemiću. Sebe kao vojnike su suprotstavljali kmetovima, »mužima«. Osim razlika u društvenom položaju i društvenim odnosima, krajišnike i kmetove na prijelazu stoljeća dijele i duboko psihološke, čak i znatne kulturne razlike, koje prelaze narodne i vjerske granice.

Krajišnici su neposredovani podanici apsolutističke države. Obezličenost gospodara se bez teškoća pretvara u ideologiju o »vijernoj carskoj službi«.

Gubljenje vjere u smisaonost službe caru jedna je od bitnih pretpostavki krize krajiškog uređenja. Ona je prvi put izgubljena u širokim razmjerima u južnim, prekosavskim regimentama Hrvatske vojne krajine poslije rata 1809. godine.

KRAJIŠNICI: MUŠKARCI I ŽENE, DJECA I STARCI. KUĆE I KUĆNE ZADRUGE. SELA. KOMPANIJE. REGIMENTE

Obilna izvorna građa, nastala sve obimnijom upravnom djelatnošću krajiških vlasti krajem XVIII i početkom XIX stoljeća, olakšava istraživanja o stanovništvu i naseljima u šest prekosavskih regimenti. U isto vrijeme je objavljen veći broj naslova vrlo različita sadržaja, u rasponu od naučnog preko (polu)službenog do putopisnog, koji također omogućuju dragocjene spoznaje o krajiškom stanovništvu i društvu.

Znatne su teškoće u njihovu korištenju. Već su suvremenici upozoravali na nerijetka nesuglasja među istovrsnim podacima iz različitih izvora. Možda smo ih danas još svjesniji.

Budući da su razlozi i okolnosti nastanka svakog pojedinog izvora osobeni, pouzdanost njihovih iskaza je redovno neujednačena. Tako nas Demian, na primjer, obavještava da je u istraživanom razdoblju krajiško stanovništvo konskribirano ili popisivano svake dvije godine.[1] Iz Bachove »Otočaner Regiments-Geschichte...«, međutim, možemo saznati da su u prvoj polovini XIX stoljeća uobičajeni »glavni popisi« ili »Haupt-Conscriptionen« i »ispravci« ili »Rectificationen«. Nakon prestanka francuske vlasti 1813. godine glavni popisi su bili 1815, 1828, 1835. i 1844. godine, dok su različitom učestalošću između njih bili pravljeni ispravci.[2] Sadržaj i stupanj pouzdanosti jednih i drugih vrlo je različit.

Da spomenemo još jedan slučaj. Kada se crkveni popisi usporede s krajiškim koji sadržavaju podatke o vjerskoj pripadnosti stanovništva, također su uočljive nepodudarnosti.

Mnogovrsne razlike nije jednostavno objasniti. U krajiškom društvu samovolje je bilo u izobilju. Ako krajiške vlasti u njoj nisu prednjačile, nisu ni zaostajale. Još češća od neodgovornosti bila je neosposobljenost nižih krajiških upravnih vlasti za povjerene poslove. Koliko je u njima bilo polupismenih?! Potkupljivost također nije bila rijetka.

Svaka podrobnija rasprava o izvorima se pretvara u samu povijest krajiškog društva.

Iskoristit ćemo više raspoloživih izvora o stanovništvu šest prekosavskih krajiških regimenti koje su u razdoblju od 1809. do 1813. godine bile u granicama Vojne Hrvatske u Ilirskim pokrajinama. Redovno ćemo ih uspoređivati. Također ćemo redovno posebno iskazivati podatke o četiri regimente Karlovačke generalne komande i o dvije regimente Banske generalne komande, iako pod francuskom vlašću nisu bile tako dijeljene, već su se razlikovale po rednim brojevima od prve do šeste. Prva je bila Lička, druga Otočačka, treća Ogulinska, četvrta Slunjska, tj. sve četiri karlovačke regimente imale su isti redni broj kao i pod austrijskom vlašću. Prva banska je bila peta, a Druga banska regimenta šesta.

Sređene podatke o stanovništvu regimenti i vojnih komuniteta u njihovu sastavu prije i poslije postojanja francuske Vojne Hrvatske nalazimo kod Hietzingera.[3] (Pogledati priloge I, II i III.)

Na žalost, tri raspoloživa francuska popisa iz 1810. i 1811. godine ograničavaju se na regimentsko stanovništvo, isključujući komunitetsko, tako da je ograničena mogućnost usporedbe s Hietzingerovim podacima i svodi se na 1819. i 1820. godinu. (Pogledati priloge IV i V.) Historiografski su još uvijek tek djelomično poznati podaci o poginulim i nestalim krajišnicima šest prekosavskih regimenti u ratovima i pograničnim sukobima krajem XVIII i početkom XIX stoljeća, o iseljavanju i useljavanju stanovništva, o povećanoj smrtnosti zbog gladi i epidemija zaraznih bolesti.

Prilog I

STANOVNIŠTVO KARLOVAČKIH I BANSKIH REGIMENTI

Godina	1	2	3
1794.	—	82 027	—
1798.	167 771	—	—
1799.	171 674	83 605	255 279
1802.	182 733	91 545	274 278
1803.	188 583	92 900	281 483
1806.	188 365	95 397	283 762
1807.	193 355	95 207	288 562
1808.	194 564	101 344	295 908
1819.	203 114	93 321	296 435
1820.	207 772	95 743	303 515

Napomena: U koloni 1 su podaci o stanovništvu karlovačkih, u koloni 2 o stanovništvu banskih regimenti, a u koloni 3 o stanovništvu svih šest prekosavskih regimenti. U razdoblju 1800—1808. i poslije 1809. godine Jasenovačka kompanija nije u sastavu 2. banske regimente. U navedene podatke je uvršteno i stanovništvo vojnih komuniteta.

Svi spomenuti činioci su više ili manje utjecali na promjene u brojnosti stanovništva tokom čitavoga ovog razdoblja, uočljivo usporavajući njegov porast. Dvije banske regimente, čak, 1819. imāju isto toliko stanovništva kao 1802. godine! Svih šest regimenti su u istom razdoblju brojnije tek za jednu desetinu.

»Kriza« je najveća između 1808. i 1819. godine. U dvanaest godina ukupno stanovništvo prekosavskog dijela Vojne krajine poraslo je za 0,21%, a u granicama tog razdoblja, od 1809. do 1813. godine, cijeli taj prostor je pod francuskom vlašću, u Ilirskim pokrajinama. Tri iskorištena francuska popisa iz 1810. i 1811. godine potvrđuju da je u to doba »demografska kriza« na vrhuncu. U arhivima nije bilo moguće pronaći popise iz 1812. i 1813. godine. Sudeći po posrednim pokazateljima, neznatna je vjerojatnost da su »ispravke« uopće rađene, a baš su nakon popisa u 1811. godini gubici naj-

Prilog II

STANOVNIŠTVO KARLOVAČKIH I BANSKIH REGIMENTI
(1799 — 100%)

Godina	1	2	3
1794.	—	98,11	—
1798.	97,73	—	—
1799.	100,00	100,00	100,00
1802.	106,44	103,50	107,44
1803.	109,85	111,12	110,26
1806.	109,72	114,10	111,16
1807.	112,63	113,88	113,04
1808.	113,33	121,22	115,91
1819.	118,31	111,62	116,12
1820.	121,03	114,52	118,90

Vidjeti napomenu uz prilog I.

veći. Ispitat ćemo ih u granicama mogućnosti u ovom radu. Može se pretpostaviti da u 1813. godini stanovništvo prvi put osjetnije pada.

»Demografski saldo« francuske vlasti u prekosavskoj Vojnoj krajini je nesumnjivo negativan.

Kretanje stanovništva u granicama pojedinih regimenti vrlo je različito. (Pogledati prilog VI.) Pored nejednakog djelovanja spomenutih činilaca, uočljiva odstupanja od prosječnih pokazatelja uvjetovana su i manje ili više izrazitim djelovanjem niza drugih činilaca u vezi s prirodnom sredinom i načinom proizvodnje društvenog života općenito. Podrobnije bi ih se moglo pokušati istražiti tek metodama lokalne i regionalne historije, što prelazi granice ovoga rada.

U različitim dijelovima ovog istraživanja tek djelomično ćemo pokušati doprinijeti poznavanju ovog pitanja.

Jedan njegov vid postaje jasniji izračunavanjem gustine naseljenosti u prekosavskim regimentama.

Podaci o površini prekosavskih regimenti krajem XVIII i početkom XIX stoljeća znatno se međusobno razlikuju. Odlučujući napredak u mjerenju zemljišnih površina osiguran je izradom jozefinskog katastra na temelju careva patenta od 10. februara 1786. Kada je taj golemi posao obavljen, ukupna površina regimenti još uvijek nije bila pouzdano izračunata. Obavljeni poslovi bili su prije svega ograničeni na oporezive zemlje u posjedu krajišnika. Primjena geometarskih tehnika, pored toga, još uvijek nije bila takva da bi osiguravala tačne podatke.[4] Iskoristit ćemo poznije, nesumnjivo pouzdane brojke.[5] (Pogledati prilog VII.)

Očigledno je da su najveće greške krajem XVIII i početkom XIX stoljeća napravljene u planinskim vrletima i šumama bogatoj Otočačkoj regimenti. Razmjerno velika odstupanja bila su i u izračunavanju površine Prve

Prilog III

STANOVNIŠTVO KARLOVAČKIH I BANIJSKIH REGIMENTI

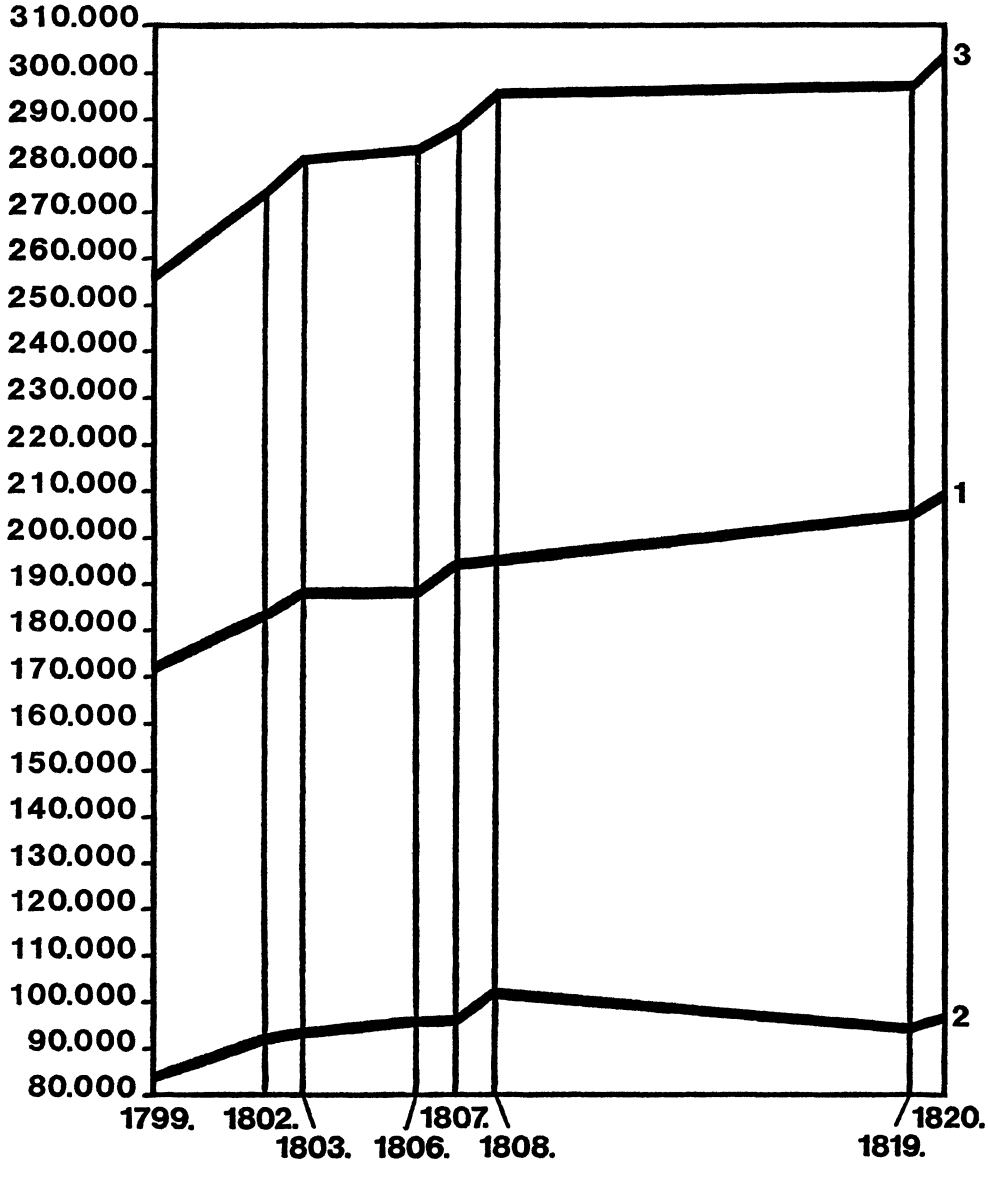

Vidjeti napomenu uz prilog I.

i Druge banske regimente, koje su također bogate gorskim šumama. U potonjoj je bilo dosta i posavskih močvara. Dakako, uz razmjerno ujednačenu brojnost stanovništva u regimentama gustoća naseljenosti je u obrnutom odnosu sa njihovom površinom. (Pogledati priloge VIII i IX.)

Prilog IV

STANOVNIŠTVO U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE
(BEZ VOJNIH KOMUNITETA)

Regimenta	1	2	3	4	5	6	7
	1802.	1807.	1810.	1811.	1811.	1819.	1820.
I	49 024	52 734	52 084	51 992	52 122	—	58 479
II	45 395	46 131	44 959	44 343	44 676	—	52 150
III	41 961	44 400	45 959	45 905	46 400	—	50 182
IV	42 614	46 290	43 012	43 556	43 757	—	43 980
V	44 537	47 313	47 345	47 448	47 696	—	46 920
VI	44 103	43 933	46 167	45 460	45 644	—	44 554
I—IV	178 994	189 555	186 014	185 796	186 955	200 211	204 791
V—VI	88 640	91 246	93 512	92 908	93 340	89 114	91 474
I—VI	267 634	280 801	279 526	278 704	280 295	289 325	296 265

Napomena: Podaci u koloni 1 i 2 objavljeni su u Demianovoj knjizi *Statistische Darstellung der Illyrischen Provinzen 1*, 28; u koloni 3 u »Marmontovu popisu« (SHAT, C^{6}5, Septembre 1810); u koloni 4 u izvorno nedatiranom popisu (AS, GIIP, fasc. 51, 286—297); u koloni 5 u »Holjevčevu popisu« (AS, GIIP, fasc. 46, 351); u koloni 6 i 7 u Hietzingerovoj knjizi *Statistik der Militärgränze... IIb*, 214, 279—280.

Prilog V

STANOVNIŠTVO U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE
(BEZ VOJNIH KOMUNITETA)

(1802 — 100%)

Regimenta	1	2	3	4	5	6	7
I—IV	100,00	105,90	103,92	103,80	104,47	111,85	114,41
V—VI	100,00	102,94	105,50	104,81	105,30	100,53	103,20
I—VI	100,00	104,92	104,44	104,14	104,73	108,10	110,70

Vidjeti napomenu uz prilog IV.

Povoljniji prirodni uvjeti za razvoj zemljoradnje u Slunjskoj i banskim regimentama nego u Ličkoj, Otočačkoj i Ogulinskoj prvenstveno objašnjavaju, s obzirom na narav krajiškog uređenja, mnogo veću gustoću stanovništva u prve tri nego u druge tri spomenute regimente. Pad gustoće naseljenosti u najplodnijim, banskim regimentama između 1810. i 1820. godine može biti i u vezi s poremećajima u poljoprivrednoj proizvodnji, posebno u zemljoradnji. Regimente koje su u većoj mjeri ostale ovisne o stočarstvu, a to su upravo Lička, Otočačka i Ogulinska, kroz »demografsku krizu« prolaze u blažim oblicima. U poglavlju o privređivanju podobnije ćemo ispitati ovu pretpostavku.

Prilog VI

STANOVNIŠTVO U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE
(BEZ VOJNIH KOMUNITETA)

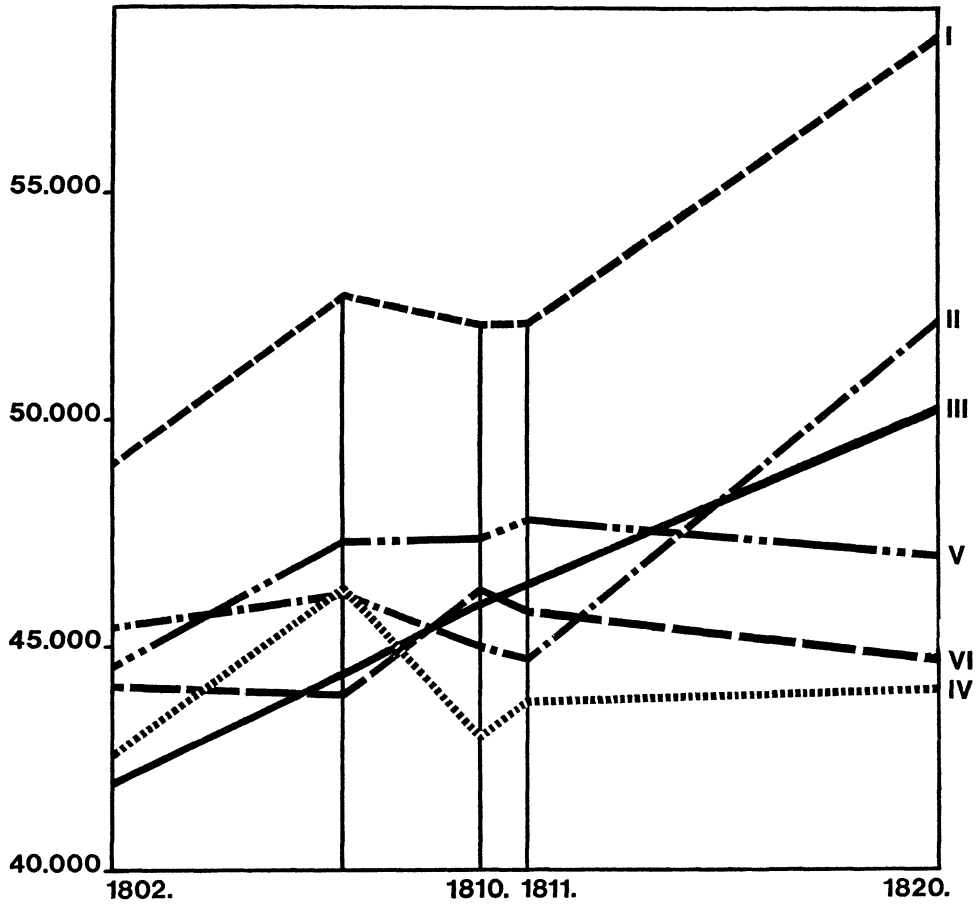

Vidjeti prilog IV. Za 1811. godinu je iskorišten drugi popis.

Promjene u brojnosti stanovništva i gustoći naseljenosti u šest prekosavskih regimenti opravdano je usporediti s istovrsnim promjenama u drugim hrvatskim i južnoslavenskim zemljama jer izvorna građa to dijelom omogućava. Ograničen prostor ovog istraživanja uvjetuje da ćemo iskoristiti samo jedan manje poznat popis stanovništva provincijalne Hrvatske i Slavonije iz 1805. godine.[6] (Pogledati prilog X.)

Podatke o zemljišnoj površini u ovom slučaju ćemo koristiti s ogradom. Neovisno o manjim mogućim odstupanjima s tim u vezi moguć je niz zaključaka.

Iako su Hrvatska i Slavonija gotovo jednake površinom, prva ima stotinjak hiljada stanovnika više od druge. Kada se imaju u vidu razlike u prirodnoj sredini, posebno u plodnosti zemljišta, između jedne i druge, ja-

Prilog VII

POVRŠINA REGIMENTI VOJNE HRVATSKE
(u kvadratnim miljama)

Regimenta	1	2
I	50 1/3	50,44
II	36 2/3	52,57
III	43 1/2	46,00
IV	24 1/4	24,33
V	19 1/2	22,91
VI	21 1/4	25,24
I—IV	154 3/4	173,34
V—VI	40 3/4	48,15
I—VI	195 1/2	221,49

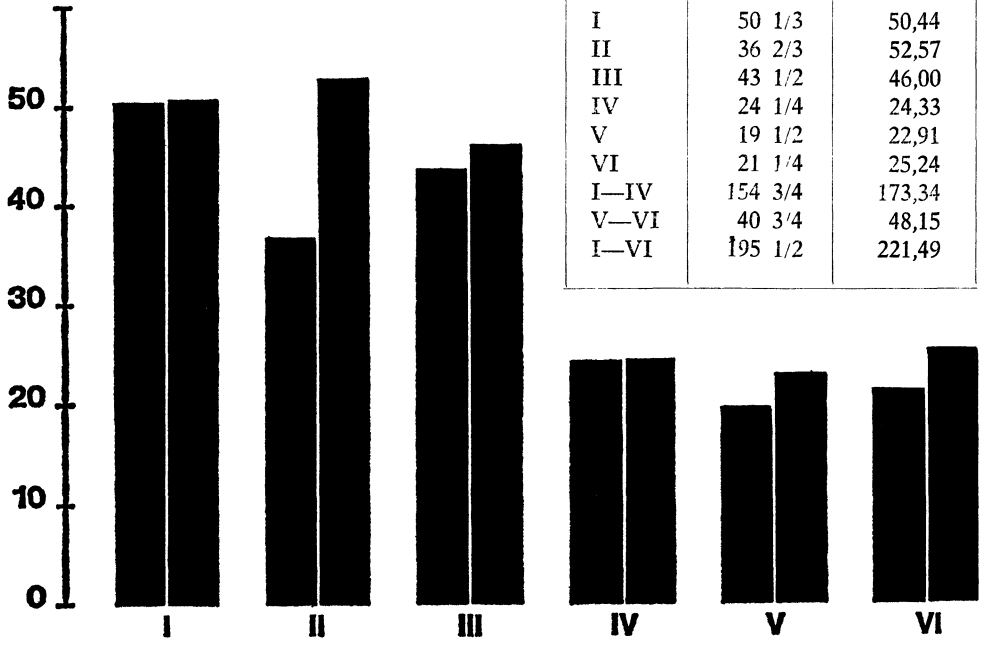

Napomena: U koloni 1 su Demianovi podaci, koje je on objavio u knjizi *Statistische Darstellung...*, 4—5. U koloni 2 su Vaničekovi podaci (*Specialgeschichte der Militärgrenze IV*, 375).

Lijevi grafikon za svaku regimentu napravljen je prema Demianu, a desni prema Vaničeku.

sno je da je znatna razlika u gustoći naseljenosti nadasve socijalno-historijski uvjetovana.

Površina triju hrvatskih županija jedva je nešto veća od površine četiriju karlovačkih regimenta, ali je broj županijskog stanovništva više nego dvostruko veći od krajiškog.

Međutim, gustoća naseljenosti u banskim regimentama u mnogo je povoljnijem odnosu prema hrvatskim županijama, osim kada je u pitanju Varaždinska, što se dijelom može objasniti i većim sličnostima u privređivanju.

Bitno je da svi mogući pojedinačni zaključci ne svjedoče o ugroženosti krajiškog »agrarnog sistema«.

Iako je krajiška historiografija izrazito muška po svom sadržaju, povijest krajiškog društva u bilo kojem razdoblju njegova postojanja nije moguće razumjeti i objasniti bez istraživanja odnosa muškaraca i žena u njemu.

Prilog VIII

GUSTOĆA NASELJENOSTI REGIMENTI U VOJNOJ HRVATSKOJ
U 1802, 1810. I 1820. GODINI
(po kvadratnim miljama)

Regimenta	1802.	1810.	1820.
I	971,93	1 032,59	1 159,38
II	863,52	855,22	992,01
III	912,20	999,11	1 090,91
IV	1 751,50	1 767,86	1 798,48
V	1 944	2 066,56	2 048,01
VI	1 747,35	1 829,12	1 765,21
I—IV	1 032,62	1 073,12	1 181,44
V—VI	1 840,91	1 942,10	1 899,77
I—VI	1 208,33	1 262,03	1 337,60

Vidjeti priloge IV i VII.

Prilog IX

GUSTOĆA NASELJENOSTI REGIMENTI U VOJNOJ HRVATSKOJ
U 1810. GODINI
(po kvadratnim miljama)

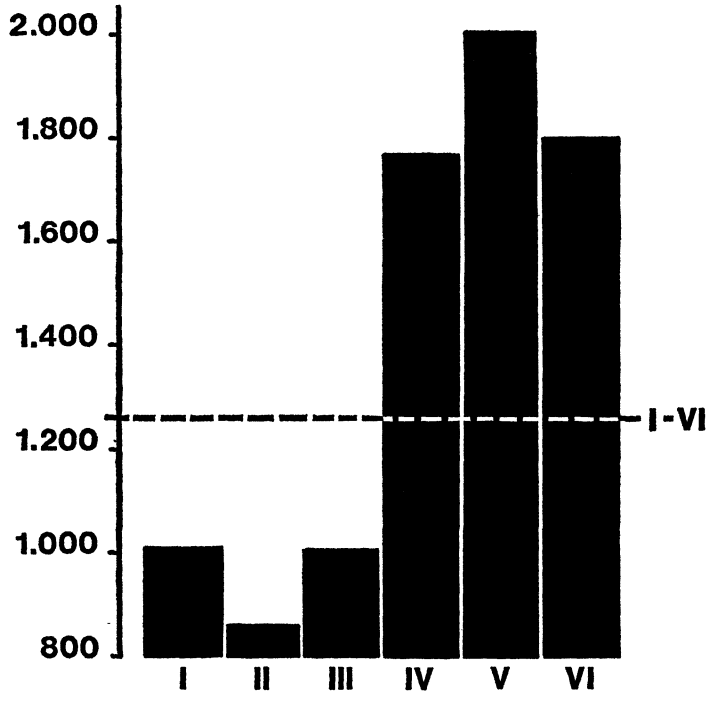

Vidjeti prilog VIII.

Prilog X

PROVINCIJALNA HRVATSKA I SLAVONIJA 1805. GODINE

Županija	1	2	3	4	5
Varaždinska županija	34 2/10	102 616	3 467	106 083	3 101,84
Križevačka županija	30 2/10	61 566	5 319	66 885	2 214,74
Zagrebačka županija (s Primorjem)	114 5/10	216 499	13 326	229 825	2 007,21
Hrvatska	178 9/10	380 681	22 112	402 793	2 251,50
Požeška županija	45 2/10	66 987	418	67 405	1 491,26
Virovitička županija	83 7/10	129 641	630	130 271	1 556,40
Sremska županija	43 3/10	89 721	471	90 192	2 082,96
Slavonija	172 2/10	286 349	1 519	287 868	1 671,71
Hrvatska i Slavonija	351 1/10	667 030	23 631	690 661	1 967,13

Napomena: U koloni 1 je površina u kvadratnim miljama, u koloni 2 neplemićko stanovništvo, u koloni 3 plemićko i svećeničko, u koloni 4 ukupno stanovništvo, a u koloni 5 gustoća naseljenosti.

Prilog XI

MUŠKO I ŽENSKO STANOVNIŠTVO U VOJNOJ HRVATSKOJ 1802. I 1811. GODINE

Regimenta	1	2	3	4	5	6
I	25 395	23 629	1,07	26 609	25 513	1,04
II	22 764	22 631	1,01	22 029	22 647	0,97
III	20 971	20 990	0,99	23 001	23 399	0,98
IV	21 582	21 032	1,02	21 676	22 081	0,98
V	21 773	22 764	0,96	24 784	22 912	1,08
VI	21 877	22 226	0,98	23 140	22 504	1,02
I—IV	90 712	88 282	1,03	93 315	93 640	1,00
V—VI	43 650	44 990	0,97	47 924	45 416	1,06
I—VI	134 362	133 272	1,01	141 239	139 056	1,02

Napomena: U kolonama 1 i 2 je muško i žensko stanovništvo 1802. godine (Demian, nav. dj., 29), u koloni 3 muško/žensko, u kolonama 4 i 5 muško i žensko stanovništvo po *Holjevčevu popisu* (prilog IV), a u koloni 6 muško/žensko.

»Umovanjem zdravog razuma« moglo bi se pretpostaviti da krajem XVIII i početkom XIX stoljeća, u tako izrazito ratnom dobu, u kojem je iz rata u rat sve veći krajiški »danak u krvi«, tj. u kojem se sve više gomilaju njihovi ljudski gubici, u Vojnoj krajini muškaraca ima manje nego žena.

Podaci o odnosu muškog i ženskog stanovništva u šest prekosavskih regimenti u 1802. i 1811. godini (prilog XI) iznenađuju zato što je broj muškaraca i žena izjednačen. Dapače, muškaraca je za stotinku više u prvom, a za dvije stotinke u drugom iskorištenom popisu.

Doduše, u oba popisa su žene u tri regimente brojnije nego muškarci, ali se taj odnos zadržava u obje godine samo u Ogulinskoj regimenti s najmanjom mogućom prednošću od jedne i dvije stotinke postotka. Jedini je mogući zaključak da su ženski »gubici« veći od muških. Sačuvana građa ne dozvoljava da se istraži odnos muške i ženske novorođenčadi krajem XVIII i početkom XIX stoljeća. Međutim, dobro je opisan zadružni život u prekosavskim regimentama u istraživanom razdoblju. Opisi, koji se i dalje mogu izvorno provjeravati, svjedoče o dubokim poremećajima u zadružnim, patrijarhalnim odnosima u krajiškom društvu u ovome vremenu učestalih ratova.

Zadružna podjela rada, temeljena na jasnom razgraničenju »muških« i »ženskih« poslova, bila je i u ranijim razdobljima krajiške povijesti više puta narušena, ali odstupanja nikada nisu bila pretvorena u »sistem«, kao što je to slučaj od 1788. do 1815. godine.

Po Hacquetovu svjedočanstvu s kraja XVIII stoljeća »sirote« Ličanke obavljaju »sve« zemljoradničke poslove. Među njima, očito po težini, izdvaja oranje »plugom bez točkova«.[7] Demian također piše da žene u prekosavskoj Krajini rade »sve teške muške poslove«, pored toga što obavljaju u domaćinstvu i sve svoje »ženske« poslove. Naročito se od preslice ne odvajaju.[8]

»Najteže i najprostije« poslove u zadružnom gospodarstvu mora raditi najmlađa žena, svjedoči Hacquet o »Hrvaticama«,[9] tako da žene neizbježno brzo propadaju. Životni vijek krajiških žena u ovo doba je vjerojatno bio kraći od životnog vijeka muškaraca.

Demografska politika krajiških vlasti također je neposredno utjecala na slabljenje psihofizičke otpornosti žena. U prvoj polovini XVIII stoljeća, prije militarizacije Vojne krajine, uobičajeno je bilo da se mladić ne ženi prije svoje dvadeset i četvrte godine, a djevojka ne udaje prije dvadesete. Poslije militarizacije, u drugoj polovini stoljeća, krajiške vlasti su same poticale što je moguće ranije bračno vezivanje, da bi osigurale što veći prirodni priraštaj stanovništva. U tome je prednjačio general Gyulay. Uspjelo se uobičajiti čak i brakove petnaestogodišnjaka!

Prekomjerna opterećenost žena u zadružnom gospodarstvu utjecala je na promjene u naravima, nadasve na snažno potiskivanje osjećajnosti, zbog čega su osim njih samih naročito trpila njihova djeca.[10] Dakako, s tim u vezi su se mijenjali i ljudski odnosi kako unutar, tako i izvan kućne zadruge.

U »Gornjoj krajini« je uočljivo siromaštvo »ženskih«, lirskih narodnih pjesama, naročito među srpskim stanovništvom.

Žene su u zadružnom gospodarstvu bile »neophodno potrebne«. Po starom patrijarhalnom običaju mladu se otkupljivalo. Krajiške vlasti su poslije militarizacije počele odlučno suzbijati taj običaj, ali se on u »Gornjoj krajini« jednostavno preobrazio u davanje skupih »poklona« roditeljima i rođacima mlade.[11] Očigledno je da je u krajiškom društvu žena imala svoju »cijenu« u zadružnom gospodarstvu i zadruga iz koje odlazi morala je biti primjereno »obeštećena«.

Hacquet i Demian, nesumnjivo dosta pouzdani svjedoci o krajiškom društvu na prijelazu stoljeća, uz napomenu da je drugi dosta preuzimao od

prvog, skloni su vrednoći žena u zadružnom gospodarstvu suprotstaviti »lijenost« i »divljinu« muškaraca. Hacquet, doduše, priznaje da vojne obaveze na prvom mjestu, potom lov, da bi na kraju dodao »omiljena uživanja« odvajaju muškarce od kuće,[12] ali ipak ustraje na njihovim »porocima«. Budući da spomenuti pisci opravdavaju krajiško uređenje u vrijeme kada je ono među prosvijećenim umovima izazivalo dosta nedoumica, drugačije nisu ni mogli razmišljati jer je ono nezamislivo bez vrlo razvijena sistema prisile.

Vojne obaveze, od stalne kordonske službe do ratnih pohoda, velika općinska i državna rabota, o čemu ćemo podrobnije raspravljati, nesumnjivo su »Gordijev čvor« u razvoju krajiške privrede i društva. Udaljavanjem muškaraca od krajiških gospodarstava udovoljavano je jednim vrstama potreba, a ugrožavane su druge vrste.

Bitno je da je udaljavanje muškaraca od njihovih kuća i iz njihovih zajednica »institucionalizirano«. Na prijelazu stoljeća, zbog učestalih ratova, ono je samo doseglo jedan od svojih vrhunaca u krajiškoj povijesti.

Ovo udaljavanje je osigurano po suvremenim evropskim shvaćanjima surovom vojničkom stegom, koja je u samoobrambenom strahu krajišnika uvjetovala od druge polovine XVIII stoljeća dalje znatne promjene naravi krajišnika, potičući osobine kao što su prijetvornost, nepovjerenje, sklonost prevari.[13] Dakako, sve su te osobine postojale i ranije u moralnosti patrijarhalnog društva, ali su bile u mnogo većoj mjeri potisnute na njegove rubove. Patrijarhalni život unutar zadružne i općinske zajednice nezamisliv je bez vrlo visokog stupnja međusobnog ljudskog povjerenja, bez vrlo čvrstog »moralnog kodeksa«. Tek obrana od »vanjskog društva« opravdava drugačija ponašanja i postupke.

Militarizacijom su krajiške obaveze nesumnjivo svedene na kućnu zadrugu. Međutim, ona njima tek dijelom udovoljava kao zajednica. Brojne krajiške obaveze su izričito svedene na pojedince u njima, prvenstveno na muškarce. Dovoljno je podsjetiti na pojam »upisani krajišnik«. Pored toga, krajiške vlasti utječu na odnose u kućnoj zadruzi i posredno, ali i neposredno.

Osjećaj dužnosti, dapače, osjećaj svojevrsne podložnosti pretpostavljenima, duboko se ukorjenjuje u narav krajišnika, neposredno utječući na promjenu odnosa u kućnoj zadruzi.

Dovoljno je usporediti Hacquetova poglavlja o »Morlacima« s jedne strane i o »Uskocima«, »Ličanima« i »Hrvatima« s druge strane da bi se zaključilo kolike su razlike na prijelazu stoljeća među onima koji ne žive i onima koji žive u vojnokrajiškom uređenju.[14]

U strogo hijerarhiziranom krajiškom društvu, sa sve izduženijom »hijerarhijskom vertikalom«, vrlo je mali broj krajišnika mogao osigurati svoj društveni uspon. Vojnička hrabrost za to ni izdaleka nije dostajala. Ona je obično osiguravala podoficirske činove. Dalji uspon, koji je osiguravao manji ili veći utjecaj na raznim razinama birokratizirane krajiške hijerarhije, pretpostavljao je u većini slučajeva otuđenje od vlastite srodničke, zavičajne i narodne sredine, nerijetko i promjenu vjere u slučaju pravoslavnih.

Krajišnici koji su društveno »uspjeli« do ovoga prijelaznog razdoblja, a često i kasnije, prema potvrdama brojnih izvora, isticali su se svojom bezdušnošću u odnosu prema podređenima, tako da su im ovi često pretpostavljali nadređene strance. Zajedništvo zadružne sudbine, zajedništvo u patrijarhalnom društvu, očigledno je bilo sve ograničenijeg domašaja.

Inače, prekosavske krajišnike Demian opisuje kao redovno lijepe i visoke ljude, jakog i pravilno građenog tijela. Među njima se svojom visinom, daleko iznad prosjeka, ističu Ličani. Stasa su mršava i vitka, a tijela jaka i žilava. Obično su tamne puti, zastrašujućeg pogleda, a glas im je toliko oštar i jak da mogu međusobno razgovarati čak i kad su tri do četiri stotine koraka udaljeni jedni od drugih. Vole rat (!) i do krajnosti su hrabri, ali ne samo muškarci, nego i žene i djeca. Već od sedme godine dječaci umiju rukovati oružjem. Odrasli se ne odvajaju od njega, osim kada idu u crkvu, ali ga i tada samo odlažu pred njom, da bi ga odmah poslije službe uzeli i zaplesali kolo, pjevajući svoje junačke pjesme.[15]

Da dodamo, po istom izvoru, da su redovno »odlična zdravlja« i da nije ništa neobično doživjeti osamdesetu godinu.[16]

Mogli bismo navoditi i niz sličnih stavova iz više drugih izvora. To nije potrebno učiniti jer je pisanje o krajiškom društvu i njegovoj povijesti ionako pretežnim dijelom apologetsko.

Bilo koje podrobnije istraživanje upućuje na znatno drugačije zaključke. Zadržat ćemo se na djeci i starcima u prekosavskim regimentama. Krajiške statistike ovoga doba izričito bilježe samo dječake, ali nam prethodna istraživanja omogućuju, s dosta vjerojatnosti, zaključke i o djevojčicama. (Vidjeti priloge XII, XIII i XIV.)

Prilog XII

DJEČACI U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE 1802. I 1810. GODINE

Regimenta	1	2	3	4	3—4	5	6	7
I	11 056	43,54	10 700	2 376	13 076	81,83	26 566	49,22
II	10 441	45,87	6 793	3 979	10 772	63,06	22 109	48,72
III	9 676	46,14	10 781	—	10 781	—	22 247	48,46
IV	9 436	43,72	7 414	2 222	9 636	76,94	21 413	45,00
V	11 422	52,46	9 722	2 684	12 406	86,30	24 300	51,05
VI	9 841	44,98	7 424	3 841	11 265	65,90	23 645	47,64
I—IV	40 609	44,77	35 688	8 577	44 265	80,62	92 335	47,94
V—VI	21 263	48,71	17 146	6 225	23 671	72,43	47 945	49,37
I—VI	61 872	46,05	52 834	15 102	67 936	77,70	140 280	48,43

Napomena: U koloni 1 su podaci o dječacima do šesnaeste godine (»bis in das 16te Jahr«) (Demian, nav. dj., 29—30); u koloni 2 je udio dječaka u ukupnom muškom stanovništvu 1802. godine u postocima; u koloni 3 su dječaci do dvanaest godina, a u koloni 4 su dječaci od 13 do 15 godina starosti (»de 13 jusqu'à 15 ans«) prema »Marmontovu popisu«; u koloni 3—4 je ukupan broj dječaka; u koloni 5 je udio dječaka do dvanaest godina u ukupnom broju dječaka u postocima; u koloni 7 je udio dječaka u ukupnom muškom stanovništvu 1810. godine u postocima, izračunat na temelju podataka o ukupnom muškom stanovništvu 1810. godine iz *Marmontova popisa* koji su navedeni u koloni 6.

Greške u *Marmontovu popisu.* U koloni 3 i 4 po podacima Ogulinske regimente (III) nema dječaka od trinaest do petnaest godina. U koloni 6 uvršten je tačan podatak o muškom stanovništvu I banske regimente, a time je promijenjen i ukupan zbroj.

Prilog XIII

DJEVOJČICE U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE 1810. GODINE

Regimenta	1	2	3	4	5
I	12 358	25 518	10 694	14 824	—
II	11 066	22 850	17 316	5 534	5 532
III	11 483	23 712	23 712	—	11 483
IV	10 460	21 599	14 087	7 512	2 948
V	11 160	23 045	12 092	10 953	207
VI	10 907	22 522	9 542	12 980	—
I—IV	45 368	93 679	65 809	27 870	—
V—VI	22 068	45 567	21 634	23 933	—
I—VI	67 436	139 246	87 443	51 803	20 170

Napomena: U koloni 1 je pretpostavljeni broj djevojčica 1810. godine. Broj muškog i ženskog stanovništva je te godine gotovo izjednačen (odnos 1,007), tako da je broj djevojčica izračunat prema postotnom udjelu dječaka u ukupnom stanovništvu; u koloni 2 je žensko stanovništvo 1810. godine prema *Marmontovu popisu;* u koloni 3 i 4 su žene razvrstane prema sposobnosti i nesposobnosti za rad; u koloni 5 je broj djevojčica koje se smatra sposobnima za rad.

Greške u *Marmontovu popisu.* U koloni 3 po podacima Ogulinske regimente cjelokupno žensko stanovništvo je sposobno za rad. U istoj koloni su navedeni tačni umjesto pogrešnih podataka o broju radno sposobnog ženskog stanovništva u I i II banskoj regimenti (V i VI), a time je izmijenjen i zbroj. U koloni 2 je ispravljeni, tačan podatak o ukupnom broju žena u Vojnoj Hrvatskoj.

Prekosavsko krajiško muško stanovništvo je vrlo mlado početkom XIX stoljeća. Gotovo polovina je u dječačkoj dobi! Od 1802. do 1810. godine ono je čak postalo i mlađe jer je u prvoj njegov postotni udio bio 46,05%, a u drugoj 48,43%. U drugoj spomenutoj godini u odnosu na prvu dječaka je razmjerno više u svim regimentama, osim u I banskoj, koja, međutim, u oba popisa sa 52,46% i 51,05% prednjači brojnošću dječaka u muškom stanovništvu.

Kada usporedimo povećanje broja dječaka i povećanje (smanjenje) broja muškaraca u cjelini od 1802. do 1810. godine i promjene iskažemo u postocima, još uočljivije se nameće više zaključaka. (Vidjeti prilog XV.)

Osim već istaknute I banske regimente, u kojoj u ovom razdoblju ukupni broj muškaraca i po ovom pokazatelju raste brže nego broj dječaka, u svim ostalim regimentama, kao i u Vojnoj Hrvatskoj u cijelosti, broj dječaka se povećava znatno brže nego ukupni broj muškog stanovništva. Očigledno je da je prosječni životni vijek prekosavskih krajišnika kratak i da se u ovom razdoblju još više skraćuje. Iako ne raspolažemo podacima koji bi nam omogućili da isto pitanje razmotrimo i u drugom desetljeću XIX stoljeća, pokazatelji o kojima je već bilo riječi u ovom poglavlju čine vjerojatnijom pretpostavku da se prosječno trajanje ljudskog vijeka u prekosavskim regimentama i dalje skraćivalo.

Podaci iz »Marmontova popisa« o dječacima do dvanaest godina starosti i od trinaest do petnaest godina (prilog XII, kolone 3 i 4) te izračunati udio dobne skupine do dvanaest godina u dječačkom uzrastu u postocima (nav.

Prilog XIV

DJEČACI U MUŠKOM STANOVNIŠTVU VOJNE HRVATSKE
1802. I 1810. GODINE

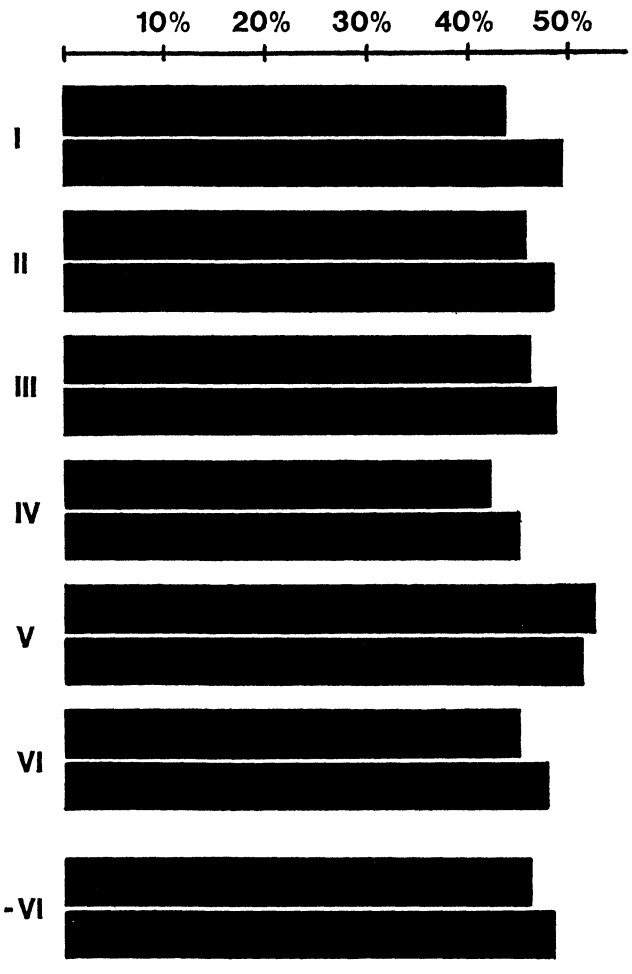

Vidjeti prilog XII. Gornjim grafikonom u svakom paru je prikazan postotni udio 1802, a donjim 1810. godine.

pr., kol. 5) svjedoče o vrlo jakim poremećajima u prirodnom priraštaju od naraštaja do naraštaja. Smanjivanje udjela skupine do dvanaest godina do 63,06%, kao u Otočačkoj regimenti (II) ili na 65,90%, kao u II banskoj regimenti (VI) upućuje na zaključak o jakom usporavanju prirodnog priraštaja. Stanje u Ličkoj (I) i I banskoj regimenti (V) sa 81,83% i 86,30% je nesumnjivo oprečno, kao što je i 77,70% u cijeloj Vojnoj Hrvatskoj bliže potonjim primjerima.

Militarizacijom se uspjelo osigurati jak prirodni priraštaj stanovništva u prekosavskim regimentama.

Kakva im je životna »sudbina«? Ustanovili smo da im u prosjeku dugovječnost nije bila zajamčena. Nismo ustanovili prosječno trajanje ljudskog

Prilog XV

Regimenta	1	2
I	4,61%	18,27%
II	—2,92%	3,17%
III	6,08%	11,42%
IV	—0,78%	2,12%
V	11,61%	8,61%
VI	8,08%	14,47%
I—VI	4,40%	9,80%

Napomena: U koloni 1 je izraženo povećanje (smanjenje) ukupnog broja muškaraca u 1810. u odnosu na 1802. godinu u postocima, a u koloni 2 je povećanje broja dječaka u istom razdoblju, također u postocima.

vijeka, iako nam djelomično sačuvana parohijska i župna građa to omogućava jer je u pitanju poseban istraživački zadatak. Krajišnik, osim što može biti ubijen, zarobljen, što može nestati, pobjeći, može biti i ranjen, lakše ili teže, a time kraće ili duže, čak trajno onesposobljen.

U putopisima po Vojnoj krajini, u različitim prigodnim izdanjima o invalidnosti se ne kaže ništa ili gotovo ništa. Krajiška građa sa prijelaza stoljeća, naprotiv, sadržava velik broj spisa u vezi s invalidnošću krajišnika, a krajiške statistike nam omogućavaju da postavimo određena istraživačka pitanja.

Ostat ćemo u granicama razdoblja od 1802. do 1810. godine. Koristit ćemo i dalje Demianove i Marmontove podatke.[17]

Može se prigovoriti zašto krajiški »curriculum vitae« istražujemo iz ugla invalidnosti, a ne iz nekog drugog, koji je možda i značajniji. Odgovor nesumnjivo daju statistički pokazatelji. (Vidjeti priloge XVI, XVII i XVIII.)

Prilog XVI

INVALIDNOST ODRASLOG MUŠKOG STANOVNIŠTVA 1802. GODINE

Regimenta	1	2	3	4	5
I	4 674	1 958	6 632	13,66	46,25
II	4 620	1 987	6 607	16,12	53,62
III	3 274	1 555	4 829	13,77	42,75
IV	2 957	1 628	4 585	13,40	37,75
V	5 238	2 554	7 792	24,67	75,28
VI	4 946	3 833	8 779	31,85	72,94
I—IV	15 525	7 128	22 653	14,23	45,21
V—VI	10 184	6 387	16 571	28,53	74,42
I—VI	25 709	13 515	39 224	18,63	54,11

Napomena: U koloni 1 su »poluinvalidi« (»Halb-Invaliden«), u koloni 2 »invalidi« (»Granz-Invaliden«), u koloni 3 je zbroj jednih i drugih, u koloni 4 je postotni udio invalida u odraslom muškom stanovništvu, a u koloni 5 je postotni udio obje skupine invalida u odraslom muškom stanovništvu.

Prilog XVII

INVALIDNOST ODRASLOG MUŠKOG STANOVNIŠTVA 1810. GODINE

Regimenta	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I	768	3 352	4 120	65	1 138	884	2 087	6 207	15,47	46,01
II	900	648	1 548	55	933	571	1 559	3 107	13,75	27,41
III	3 419	—	3 419	94	1 508		1 602	5 021	13,97	43,79
IV	1 173	2 350	3 523	86	697	512	1 295	4 818	11,00	40,91
V	1 266	2 523	3 789	28	1 136	842	2 006	5 795	15,39	44,46
VI	1 123	2 836	3 959	61	1 447	620	2 128	6 087	17,19	49,17
I—IV	6 260	6 350	12 610	300	4 276	1 967	6 543	19 153	13,61	39,84
V—VI	2 389	5 359	7 748	89	2 583	1 462	4 134	11 882	17,03	48,95
I—VI	8 649	11 709	20 358	389	6 859	3 429	10 677	31 035	14,76	41,52

Napomena: U koloni 1 su »poluinvalidi-raspoloživi«, u koloni 2 »poluinvalidi-potrebni u svojim kućama«, a u koloni 3 zbroj ove dvije skupine. U koloni 4 su »invalidi koje vlada plaća«, u koloni 5 »invalidi-sposobni za rad«, u koloni 6 »nemoćni invalidi«, u koloni 7 zbroj tri skupine invalida, u koloni 8 zbroj poluinvalida i invalida, u koloni 9 postotni udio invalida u odraslom muškom stanovništvu, a u koloni 10 je postotni udio obje skupine invalida u odraslom muškom stanovništvu.

Greška u »Marmontovom popisu«. Pogrešno su zbrojeni »invalidi-sposobni za rad«.

Dakle, prosječno kratak životni vijek krajišnika opterećen je natpolovičnom ili gotovo polovičnom mogućnošću djelomične ili potpune invalidnosti.

Jasno je da je u istraživanom razdoblju učestalih ratova broj invalida među krajišnicima znatno povećan, tako da bi invalidnost trebalo ispitivati i u razdobljima u kojima su krajišnici rjeđe ratovali da bismo stekli pouzdanije predodžbe o ovoj pojavi. Takvo nešto nam nije potrebno učiniti ovom prilikom.

Važnije je da razmotrimo poimanja invalidnosti s obzirom na to da imaju svojih osobitosti.[18] Demian smatra cjelokupno muško stanovništvo starije od šesnaest godina »sposobnim za oružje« (»die waffenfähige Mannschaft«) i dijeli ga na tri skupine: a) »sposobni za ratnu službu« (»die felddiensttaugliche Mannschaft«), b) »poluinvalidi« (»die Halb-Invaliden«) i c) »potpuni invalidi« (»die Ganz-Invaliden«).[19] U »Marmontovu popisu« poimanja su razlučenija i drugačije podijeljena nego u Demiana. Poluinvalidi (»demi-invalides«) su u skupini »neupisani pojedinci« (»individus non enrolés«, tj. koji su »nicht einrollirt«), a invalidi (»invalides«, tj. »Ganz-Invaliden«) su u skupini ljudstva izvan krajiške službe (»hors de service«), u kojoj su još dječaci, trgovci, obrtnici i sluge. Poluinvalidi se dijele na »raspoložive« (»disponibles«), dakako, za različite vrste krajiške službe i »potrebne u svojim kućama« (»necessaires à leurs maisons«), a invalidi se dijele na one koje plaća država (»payés par le gouvernement«), na one koji su sposobni za rad (»propres au travail«) i na nemoćne (»infirmes«).[20] U Osnovnom krajiškom zakonu iz 1807. godine izričito se ne određuje što koji pojam invalidnosti znači. Štošta se može posredno zaključiti, ali ima i nedoumica.

Prilog XVIII

INVALIDNOST ODRASLOG MUŠKOG STANOVNIŠTVA
1802. I 1810. GODINE

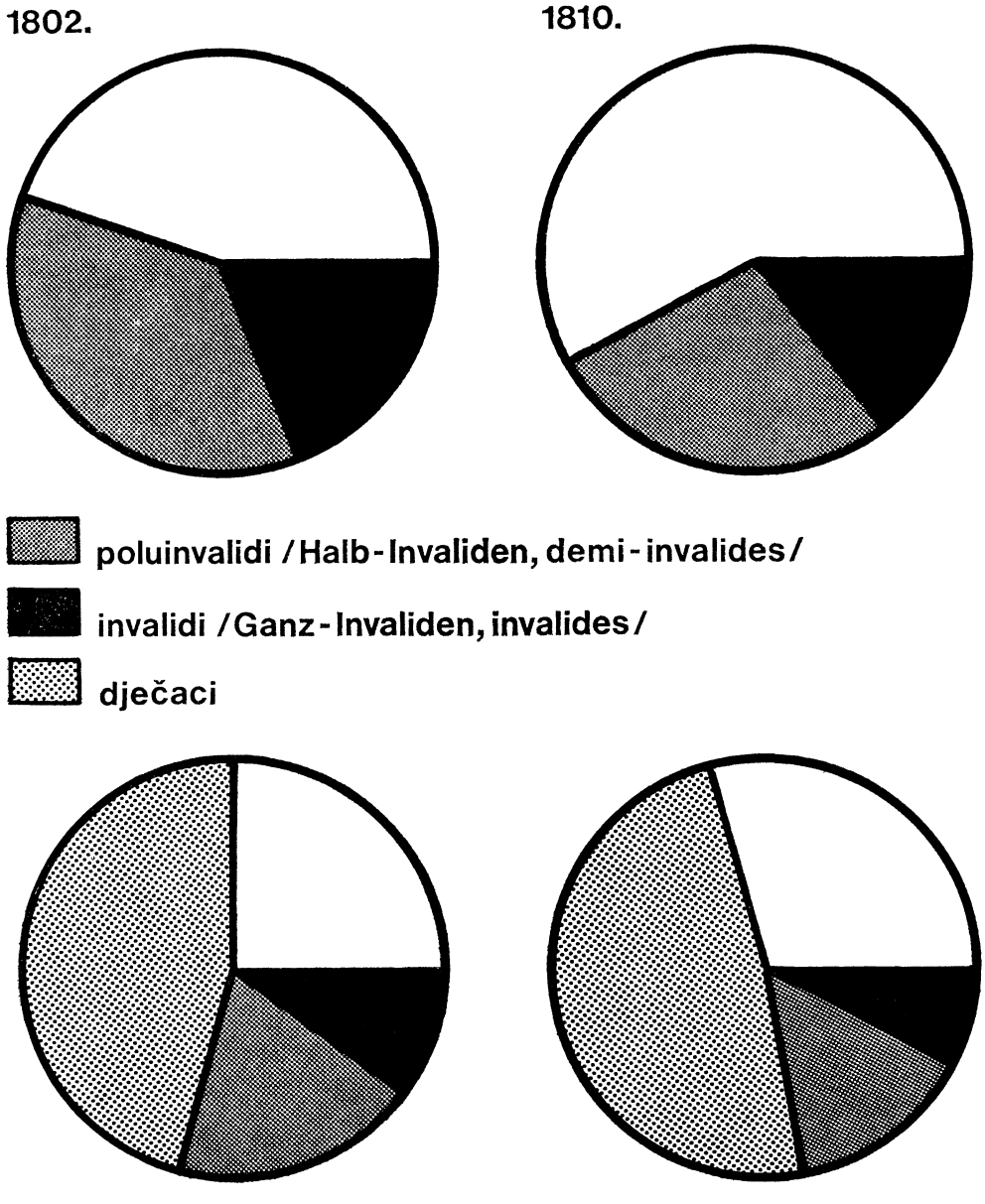

U § 126. propisuje se da »na platne poslove nebudu naredjivani, nego prosti« pod stavom »A. Sasvim od svakoga rucsnoga, i voznoga posla« pored ostalih »6/Cili-Invalidi, koji sasvim za pomoch nisu n. p. rom, chorav i.t.d.« Taj

pojam u njemačkom izdanju glasi »Ganz-Invaliden«. Pod stavom »E. Za sebe sobstveno samo« rabote su oslobođeni pored ostalih i »5/Istinom za Sluxbu neprikladni (Realinvaliden) Granicsari brez razlike, i oni, koji u shestdesetu godinu nastali jesu«.[21]

Jasno je da su »Realinvaliden« u skupini »Ganzinvaliden«, ali u kakvu su stvarnom odnosu nije posve jasno.

»Feljbaba« Marko Trbuhović je očigledno poslije svoje »odlične« četrdesetogodišnje službe »Realinvalid«, najvjerojatnije u pedeset i šestoj godini, a za svoje zasluge dobio je rješenjem Dvorskoga ratnog vijeća od 16. marta 1807. invalidninu od skromnih pet forinti mjesečno:

»Bey der bestätigten Realinvalidität des Feldwebels Markus Terbuhovich von dem Oguliner Regiment, ist derselbe mit Ende dieses beym Regiment aus dem Stande, und der Gebühr zu bringen, und ihm vom 1ten April dies Jahrs angefangen, der wegen seiner 40 jährigen Dienstleistung, und Ausgezeichnung vor dem Feind ex Speciali bewilligte ganze Gehalt eines Gränz Feldwebels von monatlichen 5 F. als Invalidengenuss aus den Gränz Proventen zu erfolgen...«[22]

U »Marmontovu popisu« nema rubrike »starci« zato što se krajišnike do kraja njihova života različito »rubricira«, ovisno o tome koliko su sposobni udovoljavati potrebama krajiške službe. Uostalom, navedena zakonska odredba također svjedoči da su invalidi jedno, a starci drugo. Krajišnici nisu imali pravo na starost.

Malo je »sretnika« kao što je Marko Trbuhović. Od 10 677 invalida (»Ganz-Invaliden«) u 1810. godini invalidninu ih prima, prema »Marmontovu popisu«, samo 389 ili 3,64%.

Starost je u militariziranom krajiškom društvu bila nepoželjna.

Više od pola stoljeća nakon militarizacije krajišnici još uvijek najvećim dijelom žive u brvnarama pokrivenim slamom ili daskama, koje nemaju ni prozora ni dimnjaka. Većina takvih kuća ima samo jednu prostoriju u kojoj se i hrani i spava, koja je i stočna staja i ostava. U njezinoj sredini je redovno udubljeno ognjište, a oko njega nešto niskih sjedala. Uz zidove su ležajevi (ako ih ima) te nešto pokućstva i oružje. Kuće su uvijek prepune dima. Dimnjake imaju jedino erarske zgrade, čak i one »rijetko«! Kamenih kuća ima samo u Primorju. Demian, ipak, razlikuje kuće starosjedilačkog i doseljeničkog stanovništva. Mnogi katolici, osobito u Banskoj krajini, kako on kaže, a to znači Hrvati starosjedioci za razliku od Srba i Hrvata doseljenika, imaju uređene sobe s pećima. Jedino su im prozori tek mali otvori s drvenim kapcima, u najvećem broju slučajeva.[23]

Hacquet u većoj mjeri razlikuje kuće različitih skupina krajiškog stanovništva.

»Morlaci« u Primorju žive u malim kamenim kućicama, a u pobrđu u »bijednim« brvnarama, koje se najvećim dijelom sastoje od dvije prostorije. Jedna je za ljude, a druga za stoku.[24]

»Uskoci« ili »Srbi« također pretežno žive u brvnarama podijeljenim u dva dijela — za ljude i za stoku. Rijetke su kuće koje imaju izgrađene peći.[25]

»Hrvati« žive u kućama koje su slične kućama »Morlaka« i »Dolenjaca«. U njima su dimnjaci još uvijek rijetki.[26]

Sudeći po Hacquetovim opisima, najsiromašnije su kuće »Ličana« ili »Brdskih Hrvata«. Izričito kaže da su savršeno slične prebivalištima divljaka. Demianov i njegov opis staništa se u njihovu slučaju najviše podudaraju.

Ipak, tvrdi da kuće dijelom nemaju, a dijelom imaju posebnu odaju za stoku.[27]

U takvim kućama na prijelazu stoljeća žive »kućne družine« ili »familije« (»Haus-Kommunionen«)[28], tj. kućne zadruge, kako se nazivaju u novije vrijeme. Demian kaže da često objedinjuju četiri naraštaja i pedeset do šezdeset osoba.[29] Marmont svjedoči, poslije svog obilaska Vojne Hrvatske u ljeto 1810. godine, da ih je katkad više od šezdeset, s tim što jedna zadruga objedinjava više porodica.[30] Hacquetove procjene su suzdržanije i u slučaju Ličana se ograničavaju na »20 do 36 glava« sa stokom, dakako, u jednoj kući.[31]

Nesporno je da su u istraživanom razdoblju postojale tako brojne kućne zadruge, ali je isto tako nesporno da ih ni izdaleka nije bilo tako mnogo kao što bi se prema navedenim izvornim iskazima moglo zaključiti. (Vidjeti priloge XIX i XX.)

Iako se prosječan broj žitelja u njima mijenja, uočljivo je da se prosječan broj u sve tri godine ne mijenja. Dakako, budući da postoje i brojnije zadruge, postoje i manje brojne, koje su u stvari inokosne porodice.[32]

O Zadruzi se vrlo mnogo raspravljalo na prijelazu XVIII u XIX stoljeće u vezi s raznim mogućim promjenama krajiškog uređenja, a u Osnovnom krajiškom zakonu je sljedeća odredba o njoj:

»§. 56. Za kuchnu druxinu svi oni se derxati imaju, koji svagdar k-onoj kuchi upisati, i sve kuchne duxnosti brez plate na sebe uzeli jesu; illi oni od iste kuchne druxine pokolenje svoje imali, illi u kuchu primljeni bili...«[33]

Izgleda da se u historiografskim istraživanjima poneki put ne shvaća da je njihov pravni položaj i društveni razvoj uvjetovan krajiškom službom pojedinaca u njoj, a ne obrnuto.

Osnovni krajiški zakon je u tom smislu izričit:

»Kraishnici, illiti Granicsari jesu duxni po ovome odredjenju Njihovomu Velicsanstvu Cesaru, i Kralju u Miru, i u Ratu, u kraini, i izvan kraine po zapoviedi privisoke Naredbe sve vojne Sluxbe csiniti, i k obderxavanju nutarnje granicsarske Naredbe pripomagati. Zato uxivaju oni sve svoje pravicsno Imanje za sebe, i svoje bashtenike, kako pravu i vicsnu Vlastitost.«

I dalje:

»§. 1. Sva lexecha, illiti negibucha imanja, koja Jedinci, illi cielokupne Druxbine u Granici kakoti svoje uxivaju, illi s-vriemenom dostanu, imajuse kako pravi vojnicski *pokloni* (Militär-Lehen) motriti, koje Gazda, kad sve granicsarske duxnosti ispuni, osim privlastitosti (Obereigenthums), koja Njihovomu Velicsanstvu pristoise, neprestano bashtinskom Vlastitostjom uxivatiche, i korist imati.«[33]

O Osnovnom krajiškom zakonu iz 1807. godine podrobnije ćemo raspravljati. Navedeni stavovi svjedoče ne samo da je patrijarhalna kućna zadruga neposredno učinjena ovisnom o potrebama krajiške službe nego je i narav odnosa u njoj usklađena s potrebama hijerarhiziranog krajiškog uređenja.

»Gazda« ili »gospodar« (»Familienvater«, »Hauswirth«) može, ali i ne mora biti najstariji muškarac u kući. Družina ima pravo birati onoga tko će najbolje umjeti udovoljavati zajedničkim potrebama. Družina je najčešće srodnički povezana, ali zbog potreba krajiške službe, ako ostane bez muškaraca, u nju se, »adopcijom« mogu primiti članovi koji s njom nemaju nikakve srodničke veze.[34]

Prilog XIX

KUĆE U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE
(BEZ VOJNIH KOMUNITETA)

Regimenta	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I	4 378	4 355	—23	—0,53	4 743	365	8,34	—	—	—
II	4 023	4 122	99	2,46	3 980	—43	—1,07	—	—	—
III	4 346	4 753	407	9,36	4 781	435	10,10	—	—	—
IV	3 825	4 045	220	5,75	4 049	224	5,86	—	—	—
V	4 607	4 534	—73	—1,58	4 539	—68	—1,48	—	—	—
VI	4 392	4 888	496	11,29	4 703	311	7,08	—	—	—
I—IV	16 572	17 275	703	4,24	17 553	981	5,92	18 837	2 265	13,67
V—VI	8 999	9 422	423	4,70	9 242	243	2,70	10 387	1 388	15,42
I—VI	25 571	26 697	1 126	4,40	26 795	1 224	4,79	29 224	3 653	14,29

Napomena: U koloni 1 su podaci o broju kuća 1802. godine (Demian, nav. dj., 32), u koloni 2 u 1810. godini (*Marmontov popis*), u koloni 5 u 1811. godini (*Holjevčev popis*) i u koloni 8 u 1815. godini (Hietzinger, nav. dj., I, 232—233). U posljednjem slučaju je sporno da li su uračunate i zgrade u vojnim komunitetima. U kolonama 3, 6 i 9 su podaci o povećanju/smanjenju broja kuća u odnosu na 1802. godini u 1810, 1811. i 1815. godini, a u kolonama 4, 7 i 10 to povećanje je izraženo u postocima.

Prilog XX

PROSJEČAN BROJ ŽITELJA U KUĆAMA

Regimenta	1802.	1810.	1811.
I	11,2	12,0	11,0
II	11,3	10,9	11,2
III	9,7	9,7	9,7
IV	11,1	10,6	10,8
V	9,7	10,4	10,5
VI	10,0	9,4	9,7
I—IV	10,8	10,8	10,7
V—VI	9,8	9,9	10,1
I—VI	10,5	10,5	10,5

Napomena: Izračunato na temelju podataka u prilozima IV i XX.

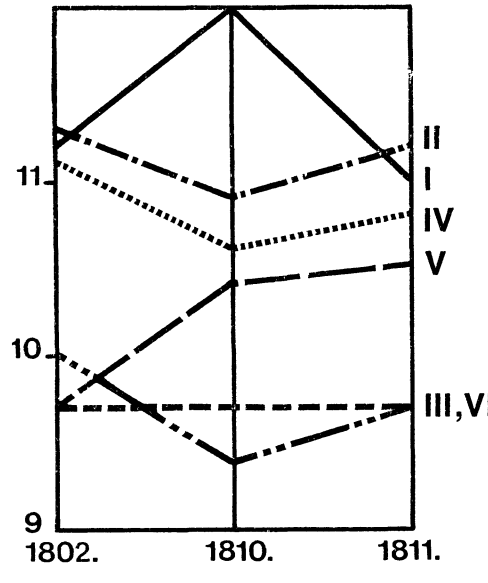

Već spomenuta promijenjena narav odnosa u kućnoj zadruzi uvjetovala je jačanje utjecaja »gospodarice« (»die Hausmutter«, »die Frau«). Mogla je

ali nije i morala biti gospodareva žena. Ona je nadasve brinula o potrebama domaćinstva, o ženskim članovima zadruge, ali se njezina vlast stjecajem prilika mogla i dalje širiti.

Što je kućna zadruga u većoj mjeri prestajala biti srodnička zajednica, što su se odnosi unutar nje većma prilagođavali potrebama krajiškog uređenja, što se više, s tim u vezi, proširivao prostor (ne)posrednog utjecaja krajiških vlasti na odnose unutar nje, to je više kućna zadruga slabila, to se više stvaralo pretpostavki za njezinu diobu.

Dakle, diobu nisu uvjetovale samo ograničene mogućnosti krajiškog zadružnog privređivanja, bez utjecaja ili s utjecajem robno-novčanih činilaca, a istraživano razdoblje je u tom smislu izrazito prijelazno, niti samo zakonitosti umnožavanja njezina stanovništva, već pored oba ova činioca i treći, a to su zakonitosti društvenih odnosa u krajiškom uređenju.

O poremećenim odnosima u kućnim zadrugama i njihovim podjelama na prijelazu XVIII u XIX stoljeće svjedoči Demian:

»Dadurch kann oft die Haushaltung nicht mehr bestehen, die natürlichen Bande lassen nach, und der Gemeingeist zum Besten des Hauswirtschaft verliert sich. Der Arbeitsame will für den Faulen nicht arbeiten. Es entstehen Partheyen, getheilte Gewinnsucht, und hieraus Neid. Der Hauswirth, welcher einer solchen Kommunion vorstet, ist nun ausser Stand den grossen Haufen der Hausgenossen zu regieren, während die kleinen elenden Vohnungen für die Unterkunft keinen hinlänglichen Raum gewühren. Ueberdiess entspringen hieraus auch viele moralische Uebel, die Population wird gehemmt, und die Menge der Zusammenwohnenden erzeugt Krankheiten.«[35]

Hietzinger smatra da odlučujući utjecaj na diobu imaju žene jer snose i najveće terete u privređivanju.[36] Bićanić je još bolje objasnio tu pojavu:

»Za žene su svi autori prve polovice 19. stoljeća (Demian, Hietzinger, Fenyes Schwartner, Czaplovics) suglasni, da su one neobično marljive i svestrane, da rade danju u kući i na polju, a noću predu i tkaju i da mogu služiti kao primjer radljivosti. To kaže i narodna poslovica: »Kuća ne stoji na zemlji, nego na ženi«. Položaj se žene naročito pogoršao, otkako je uvođenjem kultura okopavina (kukuruz, krumpir) ona morala preuzeti na se i velik dio poljskih poslova, koje nije prije početka 19. stoljeća morala obavljati. Valja imati na umu taj težak život žene u naturalnoj ekonomiji, kada se prosuđuju prigovori raznih autora o ulozi ženskih svađa kod raspadanja zadruga. Nije čudo, da su žene prve reagirale, da se oslobode toliko teškog života, kakav je bio u naturalnoj zadruzi, iako su ih u razdijeljenoj kući čekale nove teškoće.«[37]

Uočili smo (prilog XIII, kolona 5) da su po *Marmontovu popisu* i brojne djevojčice u nekim regimentama nesumnjivo uvrštene u radno sposobno žensko stanovništvo. To je u skladu s krajiškom politikom još od sredine XVIII stoljeća, koja je granicu dječjeg »sazrijevanja« htjela pomaknuti što je moguće niže, ali je i u skladu s pojačanim udjelom žena u zadružnom gospodarstvu.

Međutim, iz navedenih podataka (isti prilog, kol. 3 i 4) uočljivo je da broj nesposobnih za rad ni izdaleka nije ujednačen, odnosno da se način vrednovanja sposobnosti veoma razlikovao od regimente do regimente. Pitanje je da li je/bi tako bilo pod habsburškom upravom. Očigledno je da osim »objektivnih« činilaca razlike u razvrstavanju uvjetuju nejednake sposobnosti upravnih krajiških oficira da unapređuju krajišku privredu, uočljive naročito u razdoblju francuske vlasti u prekosavskim regimentama, ambicije pukovnika itd.[38] U objašnjavanju pojava i zbivanja od 1809. do 1813. godine

nikada ne treba gubiti iz vida i teškoće brojnih francuskih oficira u njihovu snalaženju u »barbarskim« uvjetima života u Vojnoj krajini.

Istraživanje zbivanja u zadrugama i zadružnim gospodarstvima je bitno u »objašnjenju i razumijevanju« krajiške povijesti. Kratkotrajno razdoblje francuske vlasti u prekosavskim regimentama u tom je smislu poseban predmet istraživanja.

Među raspoloživim izvorima jedino nas *Holjevčev popis* obavještava o zadrugama koje nisu posjedovale kuću 1811. godine.[39] (Prilog XXI)

Prilog XXI

Regimenta	1	2
I	—	—
II	129	3,24
III	58	1,21
IV	60	1,48
V	119	2,62
VI	185	3,93
I—IV	247	1,41
V—VI	304	3,29
I—VI	551	2,06

Napomena: U koloni 1 je broj zadruga bez kuće, a u koloni 2 postotak zadruga bez kuće u odnosu prema okućenim zadrugama.

Činjenica da u drugim popisima ne nalazimo ovaj podatak ne isključuje mogućnost da je i u vrijeme njihova pravljenja bilo zadruga bez kuća. Naprotiv. Vjerojatno su rijetke godine u ovom vremenskom razdoblju na prijelazu stoljeća kada ih nije bilo, što zbog useljavanja, ponajviše iz Bosne, što zbog uništavanja kuća u kordunskom »malom ratu«, kao što je to bio slučaj u proljeće 1809. i 1813. godine.

Osim zadružnih kuća u prekosavskim regimentama izvan vojnih komuniteta je bilo i »erarskih«, »državnih« zgrada. Francuske vlasti su ih nazivale »vladinim« ili »javnim«. Jedino u *Marmontovu popisu* nalazimo podatke o njihovoj brojnosti:[40]

Lička regimenta (71), Otočačka (140), Ogulinska (92), Slunjska (100), I banska (68), II banska regimenta (68) i Vojna Hrvatska u cijelosti (539).

Njihova je namjena vrlo različita jer su trebale udovoljavati sve razgranatijim krajiškim vojnim, upravnim, privrednim i kulturnim potrebama. Francuskim vlastima se činilo da je njihov broj »ogroman« jer je njihovo održavanje znatno opterećivalo ionako prenapregnuti krajiški budžet.[41]

Potrebe za ovim zgradama je najvećim dijelom stvorila militarizacija, tako da su one postupno i građene pretežno od sredine XVIII stoljeća dalje. Veći broj ih je bio od tvrdih materijala i svojim stilskim obilježjima su bitno utjecale na razvoj graditeljskog ukusa u prekosavskom krajiškom prostoru.

Francuske vlasti su ih zatekle 1809/1810. godine vrlo zapuštene, dijelom oštećene, a u dijelu kordonskog prostora čak i srušene tokom smjene habsburške vlasti francuskom.[42] Popravci su nužni na sve strane. Tako su stanovi pukovnika i potpukovnika u Slunjskoj regimenti, na primjer, »u naročito lošem stanju«.[43]

Zapovijedajući general u Vojnoj Hrvatskoj Delzons predložio je 1. marta 1810. maršalu Marmontu da se ustanovi tačno stanje takvih zgrada, isto tako kao i putova i mostova te da se ustanovi redoslijed popravaka s obzirom na vrlo ograničen raspoloživi novac. Već 14. marta Marmont je obavezao sve regimente da popravljaju »državne« zgrade. Pri tome je u najvećoj mogućoj mjeri korištena rabota krajišnika.[44]

Budući da su među »državnim« zgradama bili vrlo brojni oficirski stanovi, morali su imati prednost u redoslijedu popravaka jer su na brojna važna mjesta u krajiškim regimentama bili postavljeni francuski oficiri. Nastojalo se da im se osiguraju »pristojniji« životni uvjeti od onih koji su bili uobičajeni za oficire u prekosavskim regimentama. Brojnim pojedincima u francuskim vojnim vlastima nije nedostajalo ideja što bi sve trebalo popraviti, obnoviti ili izgraditi u Vojnoj Hrvatskoj ili u Karlovcu i Senju za vojne potrebe. U tome nisu zaostajali ni kompanijski ni regimentski oficiri, kao ni generalni guverner Ilirskih pokrajina. Mnoge građevine su bile zapuštene ili urušene u nizu ratnih godina, a smjenom vlasti bile su stvorene i neke nove potrebe.

Posebno ćemo razmotriti što je sve učinjeno, ali nema sumnje da su želje i ostvarenja bili u velikom nerazmjeru. Habsburške vojne vlasti su prije 1809. godine ulagale u izgradnju i održavanje zgrada u prekosavskim regimentama od 80 000 do 100 000 forinti godišnje.[45] Francuske vojne vlasti nisu uspjele osigurati tolika ulaganja, dijelom i zbog silnog obezvređivanja papirnog novca baš u tom razdoblju.

Jedva da ima bilo kakve povijesne opravdanosti mit o graditeljskim uspjesima francuskih vlasti u Vojnoj Hrvatskoj. Doduše, ograničit ćemo se na zgrade.

Ovo razmatranje o građevinama završit ćemo podacima o crkvama u prekosavskim regimentama. Sadrži ih »Marmontov popis« s podjelom na katoličke i pravoslavne (»églises grecques«).[46] (Vidjeti priloge XXII i XXIII.)

Vrlo je uočljiva velika razlika u »gustoći« vjernika po jednoj crkvi između katolika i pravoslavnih.

Ona svjedoči, takva kakva je bila u 1810. godini, o vjerskoj politici krajiških vlasti u cijelom prethodnom stoljeću, pa i u ranijem razdoblju. Crkve se nisu mogle graditi bez dozvole Dvorskog ratnog vijeća, odnosno vladara, tako da razlika u »gustoći« vjernika po jednoj crkvi kod katolika i kod pravoslavnih potvrđuje ne samo prednosti koje je katolička crkva uživala u odnosu na pravoslavnu nego i katoličke pritiske u odnosu na pravoslavlje.

Također je uočljivo da takva politika neravnopravnog odnosa nije bila ista u svim regimentama, kao što nije bila ista ni na područjima Senjske i Zagrebačke biskupije.

Pritisak katoličke crkve bio je mnogo jači na području Zagrebačke biskupije, a prema navedenim pokazateljima bio je najjači u Slunjskoj regimenti. U njoj je u prethodnim desetljećima u toku druge polovine XVIII stoljeća okončano unijaćenje žumberačkih Srba, ali je u njoj i razmjerno najviše katoličkih i razmjerno najmanje pravoslavnih crkava.

Budući da pravoslavni vjernici u Slunjskoj regimenti prostorno povezuju dvije mnogo brojnije skupine pravoslavnih u Banskoj krajini i u regimentama između Velebita i Kapele, tako usmjeren pritisak nesumnjivo nije bio slučajan, to više što je u susjednoj, Ogulinskoj regimenti Plaški, eparhijsko središte.

Prilog XXII

CRKVE U VOJNOJ HRVATSKOJ U 1810. GODINI

Regimenta	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	22	28	44	56	16 407	35 677	52 084	31,50	68,50	745,8	1 274,2
II	29	18	61,7	38,3	23 213	21 746	44 959	51,63	48,37	800,4	1 208,1
III	32	19	62,7	37,3	27 391	18 568	45 959	59,60	40,40	856	977,3
IV	42	17	71,2	28,8	21 159	21 853	43 012	49,19	50,81	503,8	1 285,5
V	22	25	46,8	53,2	16 307	31 178	47 485	34,34	65,66	741,2	1 247,1
VI	24	31	43,6	56,4	14 557	31 610	46 167	31,53	68,47	606,5	1 019,7
I—IV	125	82	60,4	39,6	88 170	97 844	186 014	47,40	52,60	705,4	1 193,2
V—VI	46	56	45,1	54,9	30 864	62 788	93 652	32,96	67,04	671	1 121,2
I—VI	171	138	55,3	44,7	119 034	160 632	279 666	42,56	57,44	691,1	1 164

Napomena: U koloni 1 su podaci o katoličkim crkvama u regimentama Vojne Hrvatske, a u koloni 2 o pravoslavnim, dok su u kolonama 3 i 4 postotni udjeli jednih i drugih u odnosu na ukupan broj crkava. U koloni 5 su katolički žitelji, u koloni 6 pravoslavni, dok su u koloni 7 podaci o ukupnom broju žitelja. U kolonama 8 i 9 su postotni udjeli žitelja katoličke i pravoslavne vjeroispovijedi. U kolonama 10 i 11 su prosječni brojevi vjernika na jednu katoličku, odnosno pravoslavnu crkvu u pojedinim regimentama.

Greške u *Marmontovu popisu.* Sve žene Ogulinske (III) regimente su upisane kao katolkinje. U ovoj tablici su vjerski podijeljene u istom razmjeru kao i muškarci. Ukupan broj žitelja prema vjerskoj pripadnosti razlikuje se od ukupnog broja žitelja prema spolnoj pripadnosti (279 666 prema 279 526, što je korigiran zbroj, odnosno prema 280 182 izvorno). Razlika je samo u podatku o broju stanovništva I banske regimente.

Budući da je u izvornoj razdiobi upotrijebljen pojam »églises grecques«, napominjemo da su grkokatoličke crkve u Slunjskoj regimenti uvrštene među katoličke, a grkokatoličko stanovništvo među katolike. Potonje se može ustanoviti usporedbom s *Holjevčevim popisom.*

Prilog XXII (nastavak)

VJERSKA PODJELA STANOVNIŠTVA U VOJNOJ HRVATSKOJ
U 1811. GODINI — MUŠKARCI

1	2	Kompanija	3	4	5	6	7	8
I	1.	Zrmanja	17	—	1 607	1,05	—	98,95
	2.	Srb	6	—	1 787	0,33	—	99,67
	3.	Dobroselo	305	—	1 570	16,27	—	83,73
	4.	Sv. Petar	124	—	1 945	5,99	—	94,01
	5.	Udbina	585	—	2 364	19,84	—	80,16
	6.	Mekinjar	643	—	1 662	27,90	—	72,10
	7.	Gračac	403	—	1 573	20,39	—	79,61
	8.	Sv. Mihajlo	2 146	—	143	93,75	—	6,25
	9.	Medak	199	—	1 804	9,94	—	90,06
	10.	Vrebac	310	—	1 887	14,11	—	85,89
	11.	Kanjiža	2 844	—	1 042	73,19	—	26,81
	12.	Kula	647	—	896	41,93	—	58,07
		Ukupno	8 229	—	18 280	31,04	—	68,76
II	1.	Brlog	835	—	745	52,85	—	47,15
	2.	Škare	362	—	1 562	18,81	—	81,19
	3.	Otočac	1 184	—	527	69,20	—	30,80
	4.	Lešće	1 947	—	—	100,00	—	—
	5.	Vrhovine	39	—	1 772	2,15	—	97,85
	6.	Korenica	203	—	2 009	9,18	—	90,82
	7.	Bjelopolje	273	—	1 378	16,54	—	83,46
	8.	Bunić	253	—	1 275	16,56	—	83,44
	9.	Perušić	1 591	—	214	88,14	—	11,86
	10.	Pazarište	1 653	—	—	100,00	—	—
	11.	Kosinj	1 123	—	942	54,38	—	45,62
	12.	Sv. Juraj	1 909	—	—	100,00	—	—
		Ukupno	11 372	—	10 324	—	—	—
		Ispravak	11 372	—	10 424	52,17	—	47,83
III	1.	Lučane	—	—	1 440	—	—	—
	2.	Plaški	—	—	753	—	—	—
	3.	Plaški	—	—	680	—	—	—
	4.	Jasenica	—	—	705	—	—	—
	5.	Sadilovac	—	—	985	—	—	—
	6.	Ljeskovac	—	—	1 200	—	—	—
	7.	Služnica	—	—	670	—	—	—
	8.	Zbjeg	—	—	560	—	—	—
	9.	Tobolić	—	—	433	—	—	—
	10.	Otok	—	—	732	—	—	—
	11.	Dubrave	—	—	684	—	—	—
	12.	Tržić	—	—	657	—	—	—
	13.	Primišlje	—	—	778	—	—	—
	14.	Gomirje	—	—	527	—	—	—

Prilog XXII (nastavak 2)

1	2	Kompanija	3	4	5	6	7	8
	15.	Drežnica	—	—	801	—	—	—
	16.	Ponikve	—	—	650	—	—	—
		Ukupno	—	—	12 255	—	—	—
IV	1.	Lađevac	2 100	—	373	84,92	—	15,08
	2.	Blagaj	560	—	1 164	32,06	0,06	67,48
	3.	Poloj	9	—	1 419	0,63	—	99,37
	4.	Cerovac	988	—	404	70,97	—	29,03
	5.	Krstinja	233	—	2 566	8,32	—	91,68
	6.	Vojnić	4	—	2 154	0,19	—	99,81
	7.	Budački	2	—	1 835	0,11	—	99,89
	8.	Barilović	1 305	8	193	87,00	0,13	12,87
	9.	Vukmanić	990	—	1 192	45,37	—	54,63
	10.	Švarča	955	—	156	85,96	—	14,04
	11.	Oštrc	417	1 009	2	29,12	70,66	0,14
	12.	Žumberak	590	849	3	40,91	58,88	0,21
		Ukupno	8 153	1 861	11 461	37,97	8,66	53,37
V	1.	Čemernica	495	—	1 157	29,96	—	70,04
	2.	Vranovina	1 042	—	1 139	47,48	—	52,22
	3.	Glina	1 570	—	1 209	56,50	—	43,50
	4.	Maja	561	—	1 784	23,92	—	76,08
	5.	Klasnić	—	—	1 881	—	—	100,00
	6.	Mali Gradac	—	—	1 679	—	—	100,00
	7.	Kraljevčani	183	—	1 700	9,72	—	90,28
	8.	Gora	1 980	—	152	92,87	—	7,13
	9.	Stankovac	1 547	—	110	93,36	—	6,64
	10.	Bović	683	—	1 136	37,55	—	62,45
	11.	Lasinja	834	—	1 347	37,77	—	62,23
	12.	Vrginmost	—	—	2 330	—	—	100,00
		Ukupno	8 895	—	15 641	36,24	—	63,76
VI	1.	Rujevac	134	—	2 100	6,00	—	94,00
	2.	Dvor	315	—	2 217	12,44	—	87,56
	3.	Zrin	646	—	1 580	29,02	—	70,98
	4.	Umetić	141	—	1 571	8,24	—	91,76
	5.	Jabukovac	98	—	1 313	6,95	—	93,05
	6.	Petrinja	1 487	—	519	74,13	—	25,87
	7.	Gradusa	69	—	1 796	3,70	—	96,30
	8.	Drljača	1 136	—	444	71,90	—	28,10
	9.	Hrastovac	412	—	1 613	20,35	—	76,65
	10.	Kostajnica	1 390	—	576	70,70	—	29,30
	11.	Slabinja	121	—	1 397	7,97	—	92,03
	12.	Dubica	1 010	—	879	53,46	—	46,53
		Ukupno	6 959	—	15 995	—	—	—
		Ispravak	6 959	—	16 005	30,30	—	69,70

Napomena: U *Marmontovu popisu* upisano je 13 259 muškaraca katoličke vjere u Ogulinskoj regimenti i 8 988 muškaraca pravoslavne vjere. Njihov procentualni odnos je bio 59,60 prema 40,40.

U *Holjevčevu popisu* ima 12 339 katolika i 10 662 pravoslavnih, koji su u procentualnom odnosu 53,65 prema 46,35.

Budući da u popisu koji koristimo nema podataka o vjerskoj pripadnosti muškaraca po kompanijama, a kako postoji samo popis pravoslavnih prema parohijama (AS, GIIP, fasc. 67, 1011—1017), a ne i katoličkih prema župama, bar koliko je bilo moguće istražiti, iskoristili smo ga u ovoj prilici.

Inače, dok prema *Holjevčevu popisu* u Ogulinskoj regimenti ima 23 001 muškarac, prema popisu koji ovdje objavljujemo, ima ih 22 274.

Napomena 2: Ovaj popis, s izuzetkom podataka za Ogulinsku regimentu, pohranjen je u Arhivu Slovenije (GIIP, fasc. 51, 286—297). Ovdje je iskorišten samo u dijelu o vjerskom sastavu muškog stanovništva po kompanijama. Objavljen je u cijelosti. Vidjeti: Drago Roksandić, *Jedan krajiški popis iz Vojne Hrvatske (la Croatie militaire)*, Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje 20/1983/255—262. U koloni 1 je redni broj kompanije, 2 je redni broj i naziv kompanije (osim u Ogulinskoj regimenti gdje su navedene pravoslavne parohije), 3 je broj katolika, 4 je broj unijata, 5 je broj pravoslavnih, 6 je procentualni udio muškaraca katoličke vjere u muškom stanovništvu kompanije, 7 je takav podatak za unijate i 8 za pravoslavne.

Na grafikonu je prikazan procentualni udio muškaraca svake od tri vjere u regimentama prema korištenom popisu. Za Ogulinsku regimentu upotrijebljen je *Holjevčev popis.*

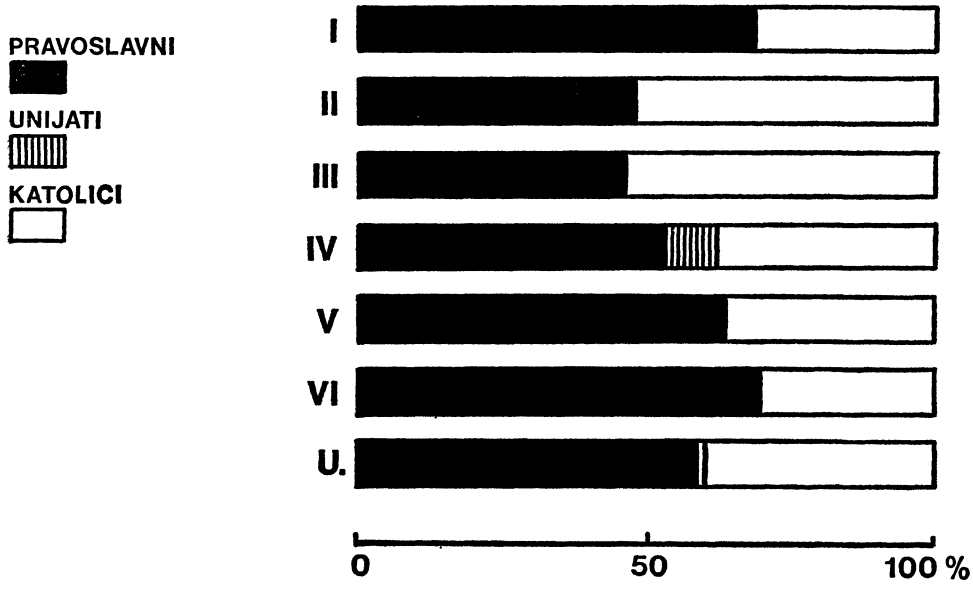

Razmjerno najveća gustoća pravoslavnih crkava i najmanja gustoća katoličkih bila je upravo u Ogulinskoj regimenti. Očigledno je da su plaščanske vladike umjele nalaziti »modus vivendi« s regimentskim zapovjedništvima, bar kada je u pitanju osiguranje nešto povoljnijih uvjeta za gradnju pravoslavnih crkava.[47]

Inače, crkve obje vjeroispovijedi su velikim dijelom još uvijek drvene. Zidane su građene pod strogim nadzorom krajiških vlasti.

Prilog XXIII

CRKVE U VOJNOJ HRVATSKOJ U 1810. GODINI (nastavak)

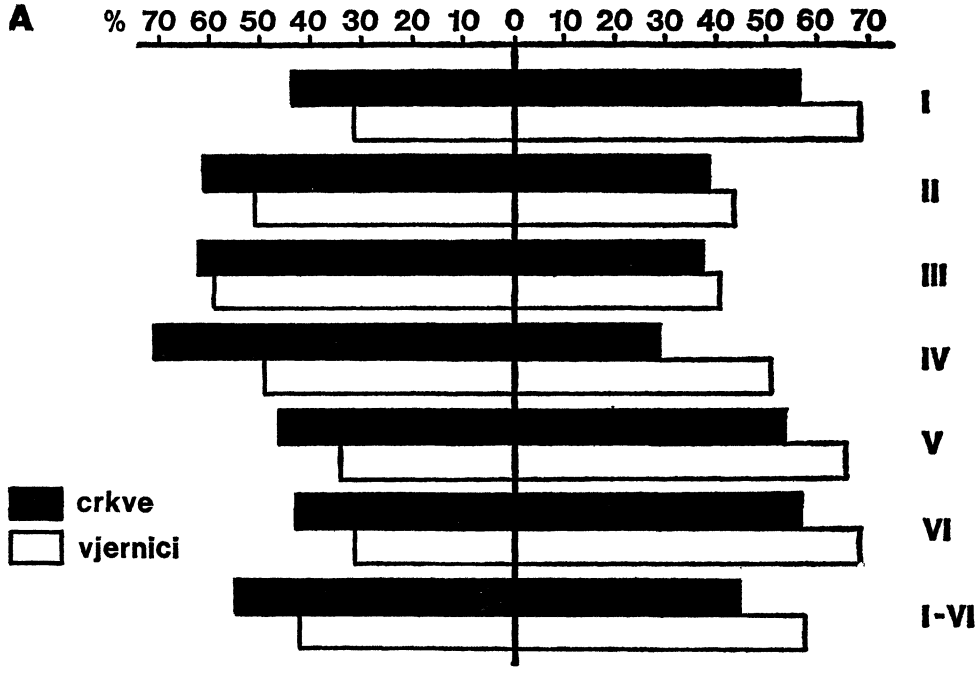

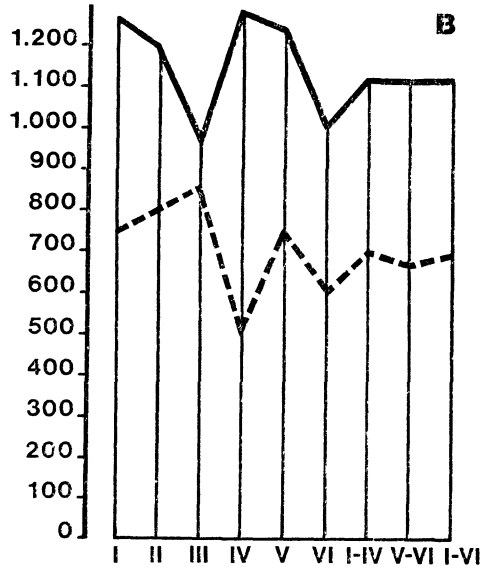

Napomena: Grafikon A je izrađen na temelju podataka iz prethodnog priloga XXII, kolone 3, 4, 8 i 9, a grafikon B na temelju podataka iz istog priloga, kolone 10 i 11. Na lijevoj strani grafikona A su podaci o katoličkim crkvama i vjernicima, a na desnoj o pravoslavnim crkvama i vjernicima.

Na grafikonu B isprekidana crta povezuje podatke o prosječnom broju vjernika na jednu katoličku, a puna crta o istom podatku za jednu pravoslavnu crkvu.

Prožimanje militarizacije s prosvijećenoapsolutističkom politikom razvoja poljoprivrede i sela, tako uočljivo u Slavonskoj i Banatskoj krajini, potvrđuje se na prijelazu stoljeća u nejednakoj mjeri i u Karlovačkoj i Banskoj krajini, tj. u šest prekosavskih regimenti. Veličina sela i njihov prostorni

Prilog XXIV

SELA U VOJNOJ HRVATSKOJ

Regimenta	1	2	3	4	5	6	7	8	9
I	104	4 378	42,1	105	4 743	45,2	—	—	—
II	83	4 023	48,5	83	3 980	48	—	—	—
III	105	4 346	41,4	107	4 781	44,7	—	—	—
IV	318	3 825	12	319	4 049	12,7	—	—	—
V	130	4 607	35,4	128	4 539	35,5	—	—	—
VI	139	4 392	31,6	143	4 703	32,9	—	—	—
I—IV	610	16 572	27,2	614	17 553	28,6	613	18 837	30,7
V—VI	269	8 999	33,5	271	9 242	34,1	272	10 387	38,2
I—VI	879	25 571	29,1	885	26 795	30,3	885	29 225	33

Napomena: U koloni 1 su podaci o broju sela u prekosavskim regimentama 1802. godine, u koloni 2 o broju kuća u njima, a u koloni 3 o prosječnom broju kuća u njima. (Demian, nav. dj., 32) U kolonama 4, 5 i 6 su istovrsni podaci za 1811. godinu. (»Holjevčev popis«) U kolonama 7, 8 i 9 su također istovrsni podaci za 1815. godinu, ali su ograničeni na krajine u cijelosti. Sporno je da li su uračunate i zgrade u vojnim komunitetima (Hietzinger, nav. dj., I, 231—232).

Prilog XXV

RASUTE KUĆE U SELIMA PREKOSAVSKIH REGIMENTI 1802. GODINE

Regmenta	1	2
I	2 465	56,30
II	475	11,81
III	150	3,45
IV	1 150	30,07
V	936	20,32
VI	177	4,03
I—IV	4 240	25,59
V—VI	1 113	12,37
I—VI	5 353	20,93

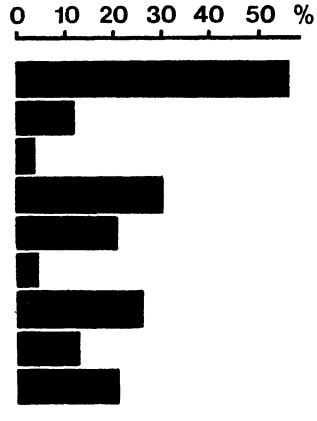

Napomena: U koloni 1 je broj rasutih kuća u selima prekosavskih regimenti, a u koloni 2 njihov postotni udio u ukupnom broju kuća po regimentama (Demian, nav. dj., 32—33).

razvoj, dakako, najvećma su uvjetovani njihovim privređivanjem, a s tim u vezi i njihovom prirodnom sredinom. Krajiške obaveze općenito, a krajiška služba posebno, pretpostavljaju stvaranje »ušorenih« sela. Suzbijanje hajdučije i drugih društveno »ekscesnih« ponašanja krajišnika također je imalo znatna udjela u poticanju ušoravanja, kao i načelna težnja krajiških vlasti da se osigura što djelotvorniji sistem društvene prisile.

Ove promjene u razvoju seoskih naselja još uvijek nisu bile okončane početkom XIX stoljeća, tako da Osnovni krajiški zakon iz 1807. godine obavezuje krajišnike na preseljenje:

»Granicsarska takodjer kucha moxese primorati, svoje Kuchishte ostaviti, i ono s drugim prominiti, ako njegova Kucha od Sela daleko, i u jednom mistu stoji, gdise nadgledati nemoxe, ter potribite pomochi neimajuchi prinuxdan biti moxe, zlocseste ljude k-sebi pod krov prinati.«[48]

Budući da takva premještanja redovno nije bilo jednostavno ostvariti, da bi se ograničilo samovolju kompanijskih i regimentskih vlasti, odobravala ih je Generalna komanda.[49]

Početkom XIX stoljeća u Ogulinskoj, II banskoj, a i u Otočačkoj regimenti jedva da je bilo rasutih kuća, ali ih je u Ličkoj bilo više od pola, u Slunjskoj gotovo trećina, a u I banskoj regimenti petina, što je i prosjek u cijelom prostoru. (Vidjeti prilog XXV.)

Podaci o veličini sela (prilog XXIV) potvrđuju da je u prekosavskom krajiškom prostoru prirodna sredina oblikovala tri vrste sela.

U šumovitom planinskom kraju između Velebita i Kapele oblikovala su se razmjerno najveća krajiška sela na rubovima prostranih krških polja u Lici, Gackoj i Krbavi.

U izrazito brežuljkastom, dijelom pošumljenom prostoru Slunjske regimente oblikovala su se razmjerno najmanja krajiška sela, sa tada još uvijek velikim brojem rasutih kuća.

Prva i naročito Druga banska regimenta, imajući i pošumljena planinska prostranstva i brežuljkaste predjele i riječne doline u Pounju, Posavini i Pokuplju, oblikovale su sela koja su svojom veličinom između dvije spomenute krajnosti.

U ovom razdoblju krajiške vlasti su najviše bile zabrinute zbog uređenja kordonskih sela jer je veći dio hrvatsko-bosanske granice prolazio kroz gorske predjele.

Poslije velikog prodora bosanskih krajišnika u kordonski prostor u proljeće 1809. godine, kada je u njemu uništen i veći broj sela, krajiške vlasti, ovaj put francuske, razmatrale su mogućnost okupljanja izbjeglog stanovništva koje je ostalo bez kuća, u većim selima sa 400 do 500 duša, koja će biti sposobna braniti se od budućih mogućih napada. Nužnu preraspodjelu zemlje trebalo je tako ostvariti da svako novostvoreno selo bude u središtu svoga posjeda.[50]

S tim u vezi se otvara još jedno izuzetno važno pitanje. Prema istraživanjima koja koristi Blanc, u dijelovima »Zapadne Hrvatske« oko 80% naziva sela i zaselaka su patronimičkog porijekla. Prije uređenja sela ili zaseoci su se nerijetko i svodili na zadrugu ili širu srodničku zajednicu.[51] Promjene u privređivanju, tj. prijelaz sa stočarstva na zemljoradnju, kao i militarizacija, uvjetovali su ubrzano stvaranje zaselaka i sela u kojima je srodnička povezanost bila znatno slabija ili je uopće nije ni bilo. Spomenuti primjer iz 1810. godine u tom je smislu tipičan.

VOJNO RASLOJAVANJE DRUŠTVA U HRVATSKOJ VOJNOJ KRAJINI

U raspravama o promjenama u oficirskom sloju krajiškog društva tokom militarizacije od sredine XVIII stoljeća, potiskivanje »narodnih oficira« nerijetko se jednostrano izjednačava s potiskivanjem oficira krajiškog, srpskog i hrvatskog porijekla općenito.

G. E. Rothenberg opravdano upozorava da je militarizacija istovremeno utjecala na smanjivanje zanimanja plemstva za vojnu službu općenito, a krajišku posebno.[1]

Njome su ograničene mogućnosti bogaćenja posredstvom različitih »zloupotreba«. Disciplina nije obavezivala samo krajišnike, nego i njihove oficire. Ranije uobičajena dugotrajna izbivanja oficira sa svojih zapovjedničkih mjesta postupno su sve više i više ograničavana jer su isuviše štetila službi. Nadzor pretpostavljenih komandi bitno je pojačan.

Usavršavanjem naoružanja i ratnih vještina oficirsko zvanje je sve manje moglo biti »amatersko«. Pretpostavljalo je sve više stručnih znanja, koja se prvenstveno moglo steći učenjem i radom. Mnogi plemići na to nisu bili spremni, čak ni oni koje je slabo imovno stanje prisiljavalo da stupe u vojsku.

Život u Vojnoj krajini, posebno u prekosavskim regimentama, veoma je odudarao u »galantnom« XVIII stoljeću od života u razvijenim dijelovima Habsburške Monarhije. Bio je to također važan razlog da oficiri plemićkog porijekla izbjegavaju prihvaćati službu u njoj.

Umnožavanje oficira iz »nižih«, pučkih društvenih slojeva postalo je neizbježno, što je dodatno utjecalo na povećanje plemićke nesklonosti prema krajiškoj službi.[2]

Dakako, ove promjene u društvenom biću oficirskog sloja zbivale su se tokom dužeg razdoblja. Odnos različitih skupina plemstva prema njemu nije bio jednak, kao što nije bio jednak odnos plemića različita narodnog porijekla.

Habsburški dvor, koliko god nastojao dosljedno ostvariti militarizaciju, i te kako se trudio vezati što brojnije plemiće različitim službama u Vojnoj krajini.

Promjene, koje su prosvijećeni apsolutisti Marija Terezija i Josip II podržavali u vojsci, a s tim u vezi i u Vojnoj krajini, težile su učiniti je što je moguće boljom u evropskim razmjerima, ali i što je moguće odanijom. Ni jedno ni drugo nije se moglo ostvariti bez pouzdanoga oficirskog sloja.

Koliko je Mariji Tereziji bilo stalo do odanosti njezinih oficira svjedoči odluka iz 1751. godine kojom se svim uniformiranim oficirima, neovisno o porijeklu, dozvoljava pristup na dvor.

Nešto kasnije je ustanovila Red Marije Terezije, s velikim ugledom, otvorivši ga najzaslužnijim oficirima, neovisno o društvenom porijeklu i vjeri, dok je 1757. godine ozakonila pravo zaslužnih oficira neplemićkog porijekla da poslije trideset godina službe mogu steći nasljedno plemstvo.

U desetljećima koja su slijedila oficiri su postali vrlo odani vladarskoj kući.[3]

U Hrvatskoj vojnoj krajini se tokom druge polovine XVIII stoljeća također oblikovao oficirski sloj koji se znatno razlikovao od oficira iz prve polovine XVIII stoljeća. U njemu su prevladavali oficiri domaćega, krajiškog porijekla. Na najvažnijim zapovjednim mjestima pretežno su se ipak nalazili oficiri stranoga porijekla. Oficiri, koji su morali posjedovati veća stručna znanja, bilo da se radi o vojnim, bilo o upravnim pitanjima, također su još uvijek pretežno bili stranog porijekla. Međutim, neovisno o društvenom i narodnom porijeklu, oni su sve manje bili društvena skupina, povezana tek profesionalno, a sve više društveni sloj prožet habsburškim »patriotizmom«.

Oni koji su bili krajiškog porijekla nerijetko su prednjačili u svojoj privrženosti dinastiji i Monarhiji. Najviše su joj i dugovali jer im je društveni uspon bio redovno najveći, isto tako kao i mogućnost da izgube ono što su stekli. Obrnuto je razmjeran bio njihov odnos prema narodu pa i zavičaju iz kojega potječu, sve do potpunog odnarođivanja.

Tek na prijelazu stoljeća, usporedo s početkom nacionalnih integracionih procesa, odnos između privrženosti vladarskoj kući, narodu i zavičaju (»Vaterlandsliebe«) počinje se mijenjati. Prodor oficira krajiškog, srpskog ili hrvatskog porijekla u sam vrh habsburške vojske početkom XIX stoljeća nije bio neznatan. Tokom rata 1809. godine, tačnije 1. juna, na najodgovornijim mjestima su sljedeći »krajišnici«:

general-lieutenant Vukasović na mjestu komandanta 3. divizije 3. armijskog korpusa, pukovnik Gvozdanović, načelnik glavnog štaba 4. armijskog korpusa, general-lieutenant Dedović na mjestu komandanta 1. divizije 4. armijskog korpusa, general-major Radivojević, komandant brigade u 3. diviziji 4. armijskog korpusa, pukovnik Čolić na mjestu načelnika glavnog štaba 6. armijskog korpusa, general-lieutenant Jelačić, komandant 2. divizije 6. armijskog korpusa, general-lieutenant Knežević na mjestu komandanta 3. divizije 9. armijskog korpusa, general-major Stojčević, zamjenik komandanta iste divizije i artiljerijski general Davidović, komandant područja na lijevoj obali Dunava u ugarskoj insurekcionalnoj armiji.[4]

Ipak, ograničenja krajiškog društvenog položaja, imovinskih prava i mogućnosti uvijek će bitno utjecati na različito poimanje vlastitih razvojnih mogućnosti u oficira krajiškog porijekla u odnosu na druge habsburške oficire. Zbivanja u šest prekosavskih regimenti poslije Schönbrunnskog mira 1809. godine, kada su poslije početnog kolebanja u izrazitoj većini odlučili napustiti habsburšku i prijeći u francusku službu, nedvosmisleno to potvrđuju.

Uostalom:

»Officiri... koji u Granici pribivaju, mogu u napridak samo kuche, i ciglo *jedno* jutro Bashcse... vlastno dostati.«[5]

Dok su u službi, njihove veze s kućnom zadrugom iz koje potječu su zamrznute:

»Kada pako Druxine istinito sluxechih Officirah na takov nacsin granicsarski Gazdaluk primaju, onda ovi u Kuchi xiviti nesmiu, niti od kuche pomochi

traxiti. Takovi niti u Kompanii, pod koju kucha spada, sluxiti nemogu, nego imadu, akobi u istoj Kompanii sluxili, u drugu prinesheni biti.«[6]

Mogućnosti njihova privrednog poduzetništva veoma su sužene, tj. prisiljeni su ga posredovati. Tek je jedna od zakonskih odredaba koja to potvrđuje:

»Granicsarske zemlje takodjer pod Arendu, illi zalogu uzimati Officirom... neche biti slobodno.«[7]

O uvjetima oficirskoga društvenog uspona najbolje svjedoči njihov odnos prema rabotnoj obavezi:

»Officiri... na misto takovoga posla dvadeset i pet i pol Kraicarah za jedno Jutro orache zemlje, illi livade u gotovu platiti imadu.«[8]

Iako tu zakonsku odredbu prati veći broj izuzetaka, ona je sama po sebi dovoljno rječita.

Dovoljno je dodati da oficirima

»zaderxano jest, dase u dogadjaju odpushtenja od sluxbe, kako Granicsari u svoju kuchu povratiti mogu...«[9]

Dobivanje nasljednoga plemstva za vojničke zasluge jedna je od rijetkih mogućnosti »izlaska« iz krajiškoga društva i obaveza koje iz pripadnosti tome društvu proistječu.

Budući da nijednom oficiru krajiškog porijekla nije zajamčeno da će i njegov sin ili njegovi sinovi također biti oficiri ili da će steći neku drugu krajišku službu koja će ih odvajati od »prostih« krajišnika, svaki od njih je prisiljen biti »regierungsfähig«, ako želi očuvati stečeni društveni položaj.

Da bi očuvao svoju društvenu posebnost, cijeli sloj nadasve mora nastojati da se ne promijeni razdioba društvene moći u krajiškom društvu, tj. da se ona »ovjekovječi«. Takva potreba se bez teškoća preobražava u ideologiju o odanosti habsburškoj dinastiji, o privrženosti poretku itd.

U suštini nepromjenljiv broj oficirskih mjesta u regimentama, odnosno u Vojnoj krajini u cijelosti, samo je pojačavao »borbu za opstanak« u krajiškoj društvenoj 'eliti'. Doduše, postojala je mogućnost premještaja u linijske regimente, u druge rodove habsburške vojske, ali oni nisu imali većeg maha do kraja XVIII i početka XIX stoljeća. Pouzdaniji uvid još uvijek nedostaje.

Jedan od pokazatelja zatvorenosti gornjeg sloja krajiškog društva jest, bez sumnje, i učestalost odlaženja djece iz oficirskih i podoficirskih porodica u vojne škole.

Napoleonov razgovor s krajiškim oficirima iz izaslanstva Ilirskih pokrajina u Fontainebleauu, 22. oktobra 1810, potvrđuje važnost toga činioca. Svakoga među njima car je pitao ima li sinova ili rođaka koji nisu oficiri. Čak je i zapisao rečena imena! Tom prilikom krajiški oficiri su se žalili na više francuskih i »dalmatinskih« oficira koje je maršal Marmont postavio na razna mjesta u krajiškim regimentama.[10] Naročito je velika bila surevnjivost prema »dalmatinskim« oficirima jer su oni redovno jezično posredovali između krajišnika i Francuza, a bili su i njihovi najpouzdaniji »obavještajci« o zbivanjima među krajišnicima. Težnja cijeloga sloja, u mjeri u kojoj je bio domaćeg porijekla, da se »zatvori« naročito je porasla poslije prelaska prekosavskih regimenti pod francusku vlast. Među 86 đaka koji su 27. septembra 1814. napustili francusku vojnu školu u mjestu La Flèche 63 ili 73,26% bili

su oficirska djeca, 7 ili 8,14% podoficirska, 3 su bila djeteta »prostih« krajišnika, a 3, tj. 3,49%, bila su djeca iz »Extra-Personale«.[11] (Vidjeti prilog XXVI.) Da bismo ispitali u kojoj mjeri se oficirski sloj »zatvorio«, trebalo bi razgraničiti činioce »zatvaranja« i istražiti svakoga od njih. Srodnička povezanost je u tom smislu nesporna.

U Arhivu Slovenije u Ljubljani nalazi se popis krajiških oficira s podacima o njihovim dužnostima i ocjenama zapovjedništva regimente, odnosno, njezina pukovnika, što je vjerojatnije.[12] Nastao je između 26. augusta i 1. oktobra 1811.

Ako istražimo koliko ima među njima oficira istog prezimena, tek dijelom smo odgovorili na pitanje koliko je srodnika među njima, jer prezimenjaci ne moraju biti u srodstvu. Doduše, takva je vjerojatnost dosta velika na ograničenom prostoru prekosavskih regimenti na prijelazu XVIII u XIX stoljeće, jer srodnička povezanost rasutih naseljenih »plemena« još uvijek nije zaboravljena. Ništa ne možemo reći o srodnicima različitih prezimena. Ipak, u prilogu XXVII navedeni su podaci.

Nema sumnje da su u vrlo ograničenom društvenom raslojavanju u šest prekosavskih regimenti potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća izdvojio uzak sloj pojedinaca koji čini »elitu« krajiškog društva.

Prilog XXVI

OČEVO ZANIMANJE KRAJIŠKIH ĐAKA U KRALJEVSKOJ VOJNOJ ŠKOLI U LA FLÈCHE 27. SEPTEMBRA 1814.

Potpukovnik	xx = 2
»Colonel-Major«	x = 1
Major	x = 1
Kapetan	xxxxxxxxxxxxxxxx = 16
Poručnik	xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx = 24
Potporučnik	xxxxxxxxxxx = 11
Mlađi oficir (ili zastavnik)	xxxxx = 5
»Stariji vodnik 1 klase«	xx = 2
Stariji vodnik	xxxxx = 5
Glavni kirurg	xxx = 3
»Prosti« krajišnici (»Particuliaires«)	xxx = 3
Zamjenik dirketora narodne škole	x = 1
Poštar	x = 1
Puškar	x = 1
Općinski načelnik	x = 1
Komesar	xx = 2
Sudac	xxxx = 4
Mirovni sudac	x = 1
Liječnik	x = 1

Napomena: Na popisu se nalazi 86 imena, ali nema podataka o zanimanju, odnosno zvanju oca jednoga đaka, koji je inače s krajiškog područja. Na popisu je također i dijete jednoga poginulog kapetana iz Augsburga za kojega nije jasno da li je bio u bilo kakvoj vezi s krajiškim regimentama.

Osim djece očeva u krajiškoj službi, u regimentama ili komunitetima, jedno je dijete općinskog načelnika iz Samobora, dvoje je komesarske djece (iz Senja i »Kuche«), četvero je djece sudaca (iz Karlovca, Novog, iz mjesta »Lobnitza« i Zagreba), jedno je dijete mirovnog suca iz Rijeke i jedno liječnika iz Karlovca (NSB, R 3934 IX).

Prilog XXVII

OFICIRI ISTOG PREZIMENA U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE U 1811. GODINI

Slučajevi u kojima *dva* oficira imaju isto prezime:

ANDJELIĆ, BAUDISSON-CAMBIOSI, BOŽIČKOVIĆ, BOŽIĆ, CEPEŠ, CRNKOVIĆ, CVETKOVIĆ, DMITROVIĆ, ESTAVARD, GRGURIĆ, HEĆIMOVIĆ, JUGOVIĆ, KATIĆ, KURAJICA, MAGLIĆ, MAMULA, MAŠIĆ, MATOŠIĆ, MAYER, MILOŠEVIĆ, MIRKOVIĆ, MUDROVČIĆ, NJEGOVAN, OSTOJIĆ, PANJKOVIĆ, PREBEG, RAPAJIĆ, RASTIĆ, RAŠIĆ, SABLJAR, SALOPEK, SEKULIĆ, ŠLJIVARIĆ, TINTOR, UGARKOVIĆ, WINTER, ŽIVKOVIĆ.

Isto prezime imaju *tri* oficira u ovim slučajevima:

BOROJEVIĆ, BUDISAVLJEVIĆ, ČEKINOVIĆ, KARIĆ, LEMAJIĆ, MEŠTROVIĆ, MIRILOVIĆ, MRAKOVIĆ, SERTIĆ, ŠAJATOVIĆ, TODOROVIĆ, TURKALJ, ŽUPAN.

Četiri oficira imaju isto prezime u sljedećim slučajevima:

HOLJEVAC, RUKAVINA, TRBUHOVIĆ.

Prezime CINDRIĆ, KNEŽEVIĆ i OREŠKOVIĆ ima po pet oficira.

Napomena: Na popisu se nalazi 500 oficira, uključivši i upravne i prekobrojne »Tableau des officiers...«, AS, GIIP fasc. 51, 305—323)

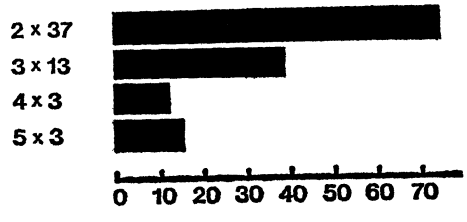

U prvoj skupini su 74 oficira (14,8%), u drugoj 39 (7,8%), u trećoj 12 (2,4%) i u četvrtoj 15 (3%). »Prezimenjaci« su ukupno 140 oficira ili 28%.

Težeći nasljednoj »profesionalizaciji«, oficirski sloj krajiškog porijekla na prijelazu XVIII u XIX stoljeće također teži osigurati primjerene promjene nasljednog prava. Dvorsko ratno vijeće i habsburški vladari su svaku molbu u tom smislu, pojedinačnu ili skupnu, odbijali. Na isti način su postupili maršal Marmont, francusko Ministarstvo rata i car čim su shvatili razloge ranijih odbijanja.[13] Da bi Vojna krajina ostala ono što jest, društveno i vlasničko raslojavanje u njoj je moralo biti ograničeno na najmanju moguću mjeru. Dakako, nikada u cijelom razdoblju nijedna skupina unutar oficirskog sloja nije bila dosljednija u oblikovanju bilo kakvih zahtjeva kojima bi sustinski bila dovedena u pitanje podanička vjernost. Nezadovoljstva se redovno potiskuju, interioriziraju. Ipak, poticajno djeluju na stvaranje takvih oblika društvene svijesti koji dotiču rub ili prelaze preko ruba »dozvoljenoga« u mišljenju krajiških oficira. Spomenuta težnja ka društvenom i posjedovnom izdvajanju se vremenski podudara s obnovom ideologije o povijesnoj odgovornosti Vojne krajine za oslobođenje Balkanskog poluotoka od turske vlasti.

Tek pojedinci među krajiškim oficirima u prekosavskim regimentama dosljedniji su u osporavanju svoga društvenog položaja, odnosno društvene zbilje općenito. Takvi, na primjer, dezertiraju u ustaničku Srbiju. Stanje u

Hrvatskoj krajini je u tom smislu dosta drugačije od stanja u Slavonskoj ili Banatskoj krajini. Pojedinci, koji u tom sloju stvaraju pretpostavke za društveni uspon izvan Vojne krajine, spremni su prihvatiti stav o potrebi ukidanja krajiškog uređenja, kao što je to bio slučaj sa pukovnikom Šljivarićem za vrijeme pariških rasprava u toku 1810. godine.[14]

Kako gornji sloj krajiškog društva ne sačinjavaju samo oficiri, nego i razmjerno brojni »Extra-Personnel« (još jedan način pisanja!), kler obiju crkava (katolički je dijelom uvršten u prethodno spomenutu skupinu »Extra Personnel«), trgovci i obrtnici u komunitetima i izvan njih, a na njegovu rubu su narodni učitelji itd., na temelju istraživanja o oficirima u ovom razdoblju se ne može zaključivati o društvenom raslojavanju u prekosavskim regimentama općenito, to više što sloj ni izdaleka nije homogeniziran. Strogo hijerarhijska narav društvenih odnosa u Vojnoj krajini je tome velika prepreka.

Iznijeti stavovi o oficirskom sloju pretpostavljaju podrobna istraživanja o »stranom« činiocu o njemu. Naglasili smo da je vrlo utjecajan i na prijelazu stoljeća, ali ni u svojoj razmjernoj brojnosti redovno nije zanemarljiv. Stalno se obnavljajući, on nesumnjivo ograničava mogućnosti dubljeg raslojavanja domaćeg stanovništva.

Budući da oficiri stranog porijekla dosta često mijenjaju svoja mjesta, prilično je teško istraživati njihov odnos prema svojoj privremenoj životnoj sredini.

Militarizacija u drugoj polovini XVIII stoljeća jest razdoblje snažnog prodora njemačkog jezika u Vojnoj krajini, njemačke kulture u njezinim srednjoevropskim osobitostima općenito. Teško da je u tom razdoblju bilo pohrvaćivanja kakva je bilo, na primjer, u Senju u toku XVII stoljeća u slučaju »njemačkih« vojnika. Na prijelazu stoljeća nesumnjivo je pojedinačno ponjemčivanje Hrvata i Srba u gornjem sloju krajiškog društva. Iako ponjemčivanje nije cjelovitije istraživano, nego su tek poznati slučajevi u kojima se zbiva, ova pojava nije imala širih razmjera. Uočljivija je u komunitetima nego u regimentama. Ipak, čak i u slučaju komuniteta potrebna je velika obazrivost u zaključivanju o stupnju njihove ponjemčenosti.

Spomenuti popis krajiških đaka iz La Flèchea sadržava i podatke o znanju jezika. Ako isključimo dijete kapetana iz Augsburga, koje uopće nije govorilo srpski ili hrvatski jezik, od 85 dječaka 59 ih nije znalo njemački, nego samo »französisch« i »kroatisch«. Među njima su i D. M. Ch. Braunsperger iz Samobora, M. Purkerth iz Petrinje, J. B. Rosenberg iz Senja i A. Scornyi iz Altre (?). Daljih 19 govori osim dva spomenuta jezika »(ein) wenig deutsch« ili »etwas deutsch«, a među njima su i V. Larish iz Karlovca, J. N. Lipold iz Svetica, I. Schmidt iz Meminca i Ch. Weiss iz Karlovca. Svega 6 dječaka govori njemački, a to su M. Brkić iz Kostajnice, D. Draženović iz Jezerana, F. X. Frembt iz Ogulina, J. J. B. de Janković sa Žumberka, P. Mrzljak iz Novog, sučev sin, koji je govorio i talijanski u to vrijeme je bio najbolji »ilirski« đak u školi i T. Russnov iz Karlovca. A. P. F. Marijašević iz Rijeke nije govorio njemački, ali jest talijanski.[15]

Unatoč svim ograničenostima ovakva »uzorka« očigledno je da u brojnim porodicama krajiških oficira u prekosavskim regimentama njemački jezik nije bio jezik kućnog odgoja djece. S dosta pouzdanosti možemo pretpostaviti da su ga sporo i mukotrpno učila u lošim krajiškim školama, ako je takva škola postojala u njihovu mjestu, odnosno, u austrijskim vojnim školama, ako su u njih bila upućena. Isto tako je očigledno da je na prijelazu

stoljeća bilo pohrvaćivanja djece kojima je otac ili netko od predaka bio stranog porijekla, iako to nesumnjivo nisu svi navedeni slučajevi.

U vojnim komunitetima, trgovištima i štapskim mjestima u ovo se doba više mislilo nego govorilo njemački. U njima je gornji sloj krajiškog društva različitim »amalgamiranjima« stvorio zatvoreno malograđansko društvo koje je bilo u vrlo oštroj opreci prema seljačkom krajiškom društvu, što je također usporavalo nacionalne integracione procese.

Prilog XXVIII

MIRNODOPSKI SASTAV KRAJIŠKIH REGIMENTI U 1808. GODINI

Uprava (»Verwaltung«)

Bojne jedinice (»Feldtruppen«)

Štab

1 pukovnik (»Obrist«)	
1 potpukovnik (»Obristlieutenant«)	
2 majora (»Majore«)	
	1 upravni kapetan (»Verwaltungshauptmann«)
	1 potporučnik (»Unterlieutenant«)
1 auditor (»Auditor«)	2 auditora (»Auditore«)
	1 prvi računovođa (»Rechnungsführer — erster«)
1 drugi računovođa (»Rechnungsführer — zweiter«)	
	1 voditelj zemljišnih knjiga (»Grundbuchsführer«)
1 regimentski ađutant — poručnik (»Regimentsadjutant — Lientenant«)	
1 regimentski liječnik (»Regimentsarzt«)	
	1 glavni liječnik ili nadliječnik (»Oberarzt«)
6 liječničkih pomoćnika ili podliječnika (»Unterärzte«)	6 liječničkih pomoćnika ili podliječnika (»Unterärzte«)
6 c. k. vojnih pitomaca (»k. k. Čadeten«)	
3 konačara ili snabdjevača (»Fouriere«)	3 konačara ili snabdjevača (»Fouriere«)
	5 štapskih pisara (»Stabschreiber«)
1 regimentski bubnjar (»Regiments-tambour«)	
1 profoz ili nadglednik vojnog zatvora (»Profos«)	
8 (»Hautboisten«)	
6 vodiča (»Führer«)	
1 profoz ili nadglednih vojnog zatvora (»Profos«) (?)	
4 zaštitnika snabdjevača (»Fourierschützen)	
3 sluge poluinvalida (»halbinvalide Privatdiener«)	
1 sluga invalid (»ganzinvalider Privatdiener«)	6 sluga invalida (»ganzinvalide Privatdiener«)

48		30	
		Kompanije	
8	kapetana (»Hauptleute«)		
4	potkapetana (»Capitänlieutenante«)		
12	natporučnika (»Oberlieutenante«)		
12	potpotručnika prve klase (»Unterlieutenante 1. Classe«)		
12	potporučnika druge klase (»Unterlieutenante 2. Classe«)		
		4	upravna natporučnika (»Verwaltungsoberlieutenante«)
		8	upravnih potporučnika (»Unterlieutenante«)
12	narednika (»Feldwebel«)	12	narednika (»Feldwebel«)
72	desetara (»Corporale«)	24	desetara (»Corporale«)
		12	kompanijskih pisara (»Compagineschreiber«)
12	zaštitnika snabdjevača (»Fourierschützen«)		
24	bubnjara (»Tambours«)		
96	razvodnika (»Gefreite«)	96	razvodnika (»Gefreite«)
12	sobara (»Zimmerleute«)		
1920	pješaka (»gemeine Fouseliere«)		
240	strijelaca ili čarkaša (Scharfschützen«)		
50	artiljeraca (»Artilleristen«)		
36	sluga poluinvalida (»halbinvalide Privatdiener«)		
		12	sluga invalida (»ganzinvalide Privatdiener«)
2570		198	

Napomena: Vidjeti poglavlje »Friedens- und Kriegsstand der Grenztruppen im Verlaufe der dritten Periode seit der Formirung vom Jahre 1808.« u: F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*... III, 280—283, 288—289.

Uređujući prekosavske krajiške regimente nakon preuzimanja vlasti u njima krajem 1809. godine, Francuzi se upoznaju i s regimentskim sastavom prije promjena u 1808. godini. Vidjeti: *Tableau de l'Effectif d'un Régiment Croate formé de Deux Bataillons de douze Compagnies, d'après l'Ordonnance Autrichien de* 1807.«, SHAT, C^{6}5 Juin 1810.

Krajiške regimente su krupne vojne jedinice sa oko 2 500 oficira, podoficira, serežana i vojnika, tako da njihovo unutrašnje uređenje nije nimalo jednostavno. Svojom složenošću ono svjedoči o razmjerima militarizacije cijeloga krajiškog društva, odnosno o slojevitosti sistema društvene prisile koji je nesravnjiv sa sistemom društvene prisile u Provincijalu.

Nikada se to ne bi smjelo izgubiti iz vida. Nesporno je da je krajiška sila moćan činilac habsburškog apsolutizma u odnosu prema provincijalnoj Hrvatskoj i Slavoniji, u odnosu prema provincijalnoj Ugarskoj, da je ona moćan činilac habsburške politike u Evropi. Međutim, ona svoje postojanje nadasve temelji na stalnom, svakodnevnom sistemu društvene prisile u samoj Vojnoj krajini.

Prilog XXIX

MIRNODOPSKI SASTAV REGIMENTI U VOJNOJ HRVATSKOJ OD 1. JANUARA 1810. GODINE

Bojne jedinice	Privreda (»Économie«)
Štabovi regimente i bataljona	
1 pukovnik (»Colonel«)	
1 pukovnik-major (»Colonel-major«)	
2 komandanta bataljona (»Chefs de bataillons«)	
2 kapetana ađutanta majora (»Adjudants-majors capitaines«)	
	1 ekonomski kapetan (»Capitaine d'économie«)
	1 potporučnik ekonomski ađutant (»Sous-lieutenant adjudant d'économie«)
1 auditor (»Auditeur«)	2 auditora (»Auditeurs«)
	1 prvi računovođa (»ler Maître des comptes«)
1 drugi računovođa (»2e Maître des comptes«)	
	1 knjigovođa (»Teneur de livres«)
1 regimentski ađutant (»Adjudant de régiment«)	
1 regimentski liječnik (»Chirurgien-major de régiment«)	
1 liječnički pomoćnik (»Chirurgien aide-major«)	1 liječnički pomoćnik (»Chirurgien aide-major«)
6 podliječnika (»Chirurgiens sous-aides-majors«)	podliječnika (»Chirurgiens sous--aides majors«)
6 vojnih pitomaca (»Cadets«)	
3 konačara ili snabdjevača (»Fourriers«)	6 konačara ili snabdjevača (»Fourriers«)
	5 štapskih pisara (»Écrivains des états-majors«)
1 glavni bubnjar (»Tambour-major«)	
6 zastavnika (»Porte-drapeaux«)	
8 svirača (»Musiciens«)	
1 profoz ili naglednik vojnog zatvora (»Prévôt«)	
8 sluga (»Domestiques«)	6 sluga (»Domestiques«)
Kompanije	
8 kapetana zapovjednika (»Capitaines commandants«)	
4 potkapetana (»Capitaines lieutenants«)	
12 poručnika (»Lieutenants«)	6 ekonomskih poručnika (»Lieutenants d'économie«)
12 potporučnika (»Sous-lieutenants«)	
12 zastavnika (»Enseignes«)	6 ekonomskih potporučnika (»Sous-lieutenants d'économie«)
12 starijih vodnika (»Sergents--majors«)	12 ekonomskih starijih vodnika (»Sergents-majors d'économie«)
72 vodnika (»Sergents«)	24 ekonomska vodnika (»Sergents d'économie«)

Prilog XXIX (nastavak)

96 desetara (»Caporaux«)

96 ekonomskih desetara (»Caporaux d'économie«)

12 kompanijskih pisara (»Écrivains des compagnies«)

12 sluga (»Domestiques«)

24 bubnjara (»Tambours«)

12 tesara (»Charpentiers«)

1 920 strijelaca (»Fousiliers«)

240 lovaca (»Chasseurs«)

50 topčija (»Canonniers«)

48 sluga (»Domestiques«)

Napomena: Jedan korišteni izvor u izradi ovog pregleda je »Pièces B Tableau a. — Formation d'un régiment croate, les officiers non compris« i »Tableau b. — Formation d'un régiment croate, ayant deux bataillons, et chaque bataillon six compagnies, d'après l'organisation du ler janvier 1810«, objavljen u knjizi koju je napisao P. Boppe, *La Croatie militaire* (1809—1813). Les régiments croates à la Grande Armée«, Paris 1900, 162—163. Drugi korišteni izvor je *Marmontov popis* (SHAT, C^{6}5, Septembre 1810). U njemu je stanje od 1. oktobra 1810. Radi usporedljivosti sa stanjem u 1808. godini (prilog XXVIII) podaci su izloženi u sličnom redoslijedu.

P. Boppe nije uskladio dvije tablice te se podoficirski i vojnički činovi ponavljaju. Kod njega je navedeno da je svaka regimenta imala jednog »Adjudant-major capitaine«, a sigurno je da su bila dvojica. On također ne razvrstava auditore i računovođe, što su francuske vojne vlasti činile, kao i habsburške. Uvrstio je »Chirurgiens-majors de bataillon«, što se drugim izvorima ne potvrđuje, a nije uvrstio »Chirurgien aide-major« i »Chirurgiens sous-aides majors«, koje drugi izvori potvrđuju.

Umjesto pojma »tesari« (»Charpentiers«) kod Marmonta se upotrebljava pojam »pionirci« (»Sapeurs«), a umjesto pojma »Chasseurs«, tj. lovci. koristi se pojam »Flanqueurs«.

Prilog XXX

OFICIRI, PODOFICIRI, VOJNICI I SEREŽANI U MUŠKOM STANOVNIŠTVU REGIMENTI VOJNE HRVATSKE U 1811. GODINI (u postocima)

	I	II	III	IV	V	VI	I—VI
Oficiri	0,29	0,42	0,37	0,41	0,32	0,29	0,35
Podoficiri	0,65	0,77	1,39	0,85	0,65	0,61	0,76
Vojnici	9,31	11,26	11,51	11,60	9,74	8,06	10,09
Serežani	0,79	1,01	0,66*	0,56	0,61	0,23	0,62
Ukupno	11,04	13,46	13,92*	13,42	11,33	9,21	11,86

Napomena: Ovi podaci se temelje na nenaslovljenu popisu, bez datuma, koji je pohranjen u Arhivu Slovenije (GIIP, fasc. 51, 286—297). Potječu najvjerojatnije iz 1811. godine. Vidjeti: Drago Roksandić, »Jedan krajiški popis iz Vojne Hrvatske (La Croatie militaire)«, Zbornik Centra za društvena istraživanja 1(1983) 255—262.

Broj serežana, koji u popisu nedostaje, preuzet je iz »Marmontova popisa«, a na temelju njega je izračunat i ukupan broj muškaraca »en activité de service« u Ogulinskoj regimenti.

Prilog XXXI

RAZDIOBA MUŠKOG STANOVNIŠTVA VOJNE HRVATSKE »EN ACTIVITÉ DE SERVICE« U 1811. GODINI

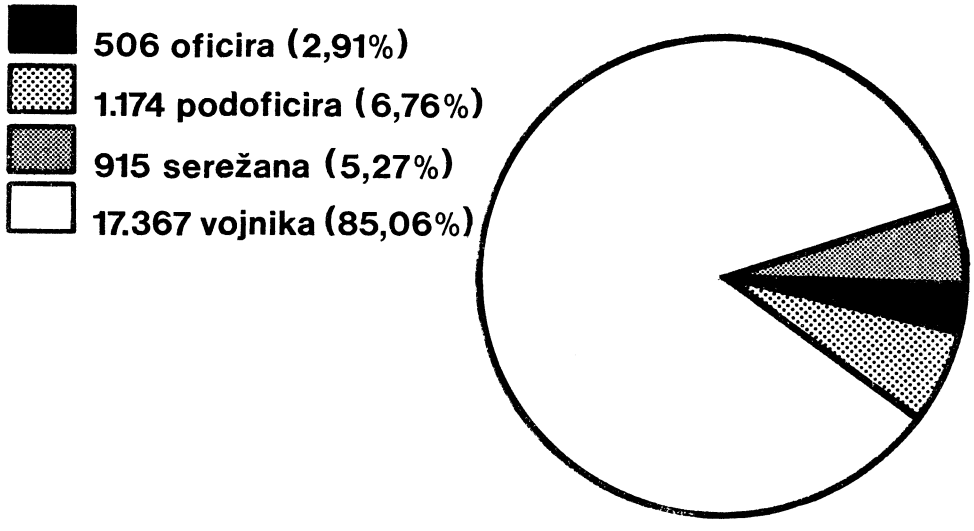

Napomena: Vidjeti izvor iz priloga XXX.

Regimentski oficiri, podoficiri i vojnici u mirnodopskom razdoblju su razvrstani u bojni sastav (»Feldtruppen«, »État militaire«), a mogu biti i pekobrojni (»surnuméraires«), tj. nerazvrstani. U »ekonomskom« ili »upravnom« sastavu su oficiri, podoficiri, desetari, sluge i serežani, koji su posebna vrst povlaštenih graničnih jedinica, raspoređenih duž kordona. (Vidjeti priloge XXVIII—XXXI.)

Razvrstani oficiri mogu biti u zapovjedništvu regimente ili na dužnostima u bataljonima i kompanijama. Isti je slučaj i s podoficirima, ali i s vojnicima, ako su na nekim posebnim dužnostima. Iako je sastav svih regimenti isti, dakako, brojnost ljudstva u njima je različita jer su nerijetko nejednako popunjene. Zadržat ćemo se na primjeru I banske regimente, odnosno Pete po redoslijedu pod francuskom vlašću. Po korištenom popisu iz 1811. godine,[16] u njezinih dvanaest kompanija (Čemernica, Vranovina, Glina, Maja, Klasnić, Mali Gradac, Kraljevčani, Gora, Stankovac, Bović, Lasinja i Vrginmost) živjelo je 47 448 stanovnika, tj. 24 536 muškaraca i 22 912 žena.

»Upisana« su bila 62 oficira, 113 podoficira te 2 250 desetara i vojnika u dva bojna bataljona te 17 oficira, 47 podoficira i 141 desetar i sluga, pored 150 serežana u kordonskoj Čemerničkoj kompaniji, u »ekonomskoj«, odnosno »upravnoj« službi.

Budući da nam je poznat broj desetara u obje službe, bilo ih je po 96 (prilog XXIX), krajišnicima je u vrijeme nastanka popisa svakodnevno zapovijedao 431 oficir, podoficir i desetar, a taj se broj povećava sa serežanima na 581 osobu. Toliki broj »dušebrižnika«, a treba mu pribrojiti i znatan dio »ekstrapersonala«, društvene odnose u ovoj regimenti, kao i u Vojnoj krajini općenito, čini duboko različitima od društvenih odnosa u Provincijalu.

Podoficiri i desetari su kičma krajiškog sistema u ovom razdoblju. Svojim načinom života jedva su se razlikovali od ostalih krajišnika, ali ih zato njihov društveni položaj izdvaja iz krajiške »društvene osnove« u manjoj ili većoj mjeri, a oni sami su »društvena osnova« sistema krajiške prisile.

Od militarizacije, otkako su nestali »narodni oficiri«, podoficiri nisu imali gotovo nikakve mogućnosti da postanu oficiri. Međusobno ih je dijelila gotovo nepremostiva razlika.

Takva mogućnost se u načelu otvarala podoficirskim sinovima, ali nisu brojni slučajevi u kojima se to i dogodilo u ovom razdoblju, naročito ne u starijoj Hrvatskoj krajini, koje su dio i prekosavske regimente. Povijesno oblikovana vojna raslojenost društva je u njoj u mnogo većoj mjeri prožimala društvenu raslojenost nego što je to bio slučaj u novijoj Slavonskoj i Banatskoj krajini.

U vremenu o kojem raspravljamo, 506 oficira »pokriva« 885 sela Vojne Hrvatske. Budući da je dio krajiških oficira tada, kao i u bilo kojem drugom razdoblju, stranog porijekla, budući da ih je znatan dio srodnika, u slučaju kada su domaćeg porijekla, bez posebnih izračunavanja može se zaključiti da je mali broj kućnih zadruga iz kojih oficiri potječu. Društveno raslojavanje krajišnika na prijelazu stoljeća time je zaoštrenije. Ono je još zaoštrenije među krajišnicima Srbima u usporedbi s krajišnicima Hrvatima. Za razliku od oficira, podoficiri žive u svojim kućnim zadrugama. O stupnju njihove povlaštenosti svjedoče odredbe Osnovnoga krajiškog zakona iz 1807. godine.

Kada je u pitanju besplatna rabota i otkup od nje, »oslobođeni su«:

»Kuche, koje za sluxbu posve vech neprikladne, proste, illi doljne Officire imadu, po istoj primjeri, kakogod kuche bash sluxechih upisatih Prostih, illi doljni Officirah...«[17]

Istu takvu povlasticu uživaju i serežani:

»Kuche Kordonskih Seressanah (Cordons-Szeressaner) od svega njihovoga Imanja, kojega posiduju.«[18]

Međutim, kada su u pitanju ručna i vozna plaćena rabota, povlastice su ograničenije:

»Za sebe sobstveno, i josh drugu Glavu u kuchi, i za jedan Komad vozne Marve« oslobođeni su »Shtabski, i Kompaniski pisari«, »Sluxechi Unterofficiri, Tamburi, Furirshici, i ostali sluge«, »Sereshanski Harambashe, Vice Harambashe i prosti vojniki« itd.[19]

Nijedna spomenuta skupina nije oslobođena od »gruntske Dache«:

»...svaki zemljoderxac u Granici... duxan jest dachu u gotovima novci u granicsarsku kasu poloxiti, koja po velikochi i dobroti Grunta, i po primjeri ostalih duxnostih Gazde, izmirita jest.«[20]

Ograničene povlastice, koje u nekim slučajevima ne obuhvaćaju ni cijelu kućnu zadrugu, dovoljno su djelotvorne da raslojavaju, podvajaju krajišku »društvenu osnovu«, a da suštinski ne dovode u pitanje ni u jednom slučaju narav krajiškog podložništva.

»Extra-Personnel« je vrlo raznorodna društvena skupina u Vojnoj krajini u kojoj se najjasnije zrcale proturječja koja nastaju iz nužnosti da se krajiško društveno raslojavanje ograničava s vojnim potrebama.

U drugoj polovini XVIII stoljeća bilo je nemoguće spriječiti društveno raslojavanje u Vojnoj krajini i »zamrznuti« ga u skladu sa zamišljenim mo-

delom društvenih odnosa. Stvaranje vojnih komuniteta najveći je otklon u tom smislu. Međutim, oni su bar uvjetno izvan krajiškog uređenja, odnosno izvan krajiškog društva. »Extra-Personnel« je u njima.

Militarizacija krajiškog društva bila je nerazlučiva od njegove modernizacije. Dakako, nije ju bilo moguće ograničiti samo na vojna pitanja. Ona je imala svoje privredne i kulturne vidove. Bila je globalna u razmjerima krajiškog društva.

Krajiško društvo je još manje nego ranije, prije militarizacije, moglo ostati podvojeno na seljake — ratnike u njihovim kućnim zadrugama i razne vrste i stupnjeve krajiških zapovjednika. Osim klera, sve su mu potrebniji bili učitelji. Brojni obrti bili su u sve izravnijoj vezi s potrebama krajiškog sistema. Prosvijećeni apsolutizam, naročito u svome vojnokrajiškom izvođenju, nezamisliv je bez niza javnih, odnosno državnih zanimanja i zvanja. Vojnoj krajini je postupno trebalo sve više šumara i carinika, poštara i veterinara, pisara, ali i nadzornika odmotavaonica svilenih čahura, isto tako kao i radnica u tim odmotavaonicama. »Extra-Personnel« je doista najprikladniji naziv za njih.

Teško je ustanoviti kada se javlja. Nesporno je da se u obliku u kojem ga zatiču francuske vojne vlasti 1809. godine razvio poslije ukidanja kantonalnog sistema.

Kako su francuske krajiške vlasti od samoga početka bile prisiljene voditi politiku najstrože štednje u izdacima, nije teško razumjeti njihov očaj kada su shvatile da redovno trebaju plaćati čuvara mjernih uzoraka ili babice, na primjer (Prilozi XXXII—XXXIII). Dakako, »Extra-Personnel« je imao tek dijelom ujednačen sastav u svih šest regimenti Hrvatske vojne krajine koje su prešle pod francusku vlast. Razvojne potrebe regimente i njezina prirodna sredina uvjetovali su dosta velika odstupanja u sastavu ove skupine od regimente do regimente.

U prijelaznom razdoblju 1809/1810. godine francuskim vojnim vlastima nije bilo jednostavno ustanoviti kojim zanimanjima i zvanjima raspolažu pojedine regimente.[21]

Pojedini poslovi kojima se bavilo ljudstvo u ovoj skupini bili su objedinjeni u granicama brigade, kao što je to slučaj sa zidarima, dok su neki drugi bili objedinjeni u granicama cijele Vojne Hrvatske, na primjer nadzorništvo građevina, nadzorništvo škola, nadzorništvo carina itd.[22]

Raspoloživa građa u vezi s ovom skupinom ne ostavlja mjesta dvoumljenju. Ona je proširivana samo u slučajevima krajnje nužde, neovisno o dosta izraženoj birokratskoj naravi njezina društvenog bića. Politika prihoda i rashoda regimenti, kao i narav krajiškoga društva onemogućavale su pretvaranje ove skupine u nukleus širega društvenog raslojavanja u krajiškom društvu, posebno u razmjerno zaostaloj Vojnoj Hrvatskoj.

»Extra-Personnel« su u velikoj mjeri sačinjavali umirovljeni krajiški oficiri i podoficiri, tj. ljudi koji su zbog ranjavanja ili starosti morali napustiti svoja mjesta, a koje se željelo poštedjeti povratka u njihove kućne zadruge.[23] Sudeći prema istom izvoru, mjesta su redovito dobivali ljudi koji su porijeklom iz Vojne Hrvatske.

Takva politika krajiških vlasti razumljiva je kada se ima na umu da su im na pretežnom broju mjesta trebali izrazito pouzdani ljudi. Ipak, obnova ove skupine iz umirovljenih krajiških zapovjednika je prije svega posljedica straha krajiških vlasti od znatnijega društvenog raslojavanja, od mogućih društvenih promjena. Otklon od ozakonjenoga modela društvenih odnosa

Prilog XXXII

»EXTRA-PERSONNEL« U JEDNOJ »HRVATSKOJ« I JEDNOJ »BANSKOJ« REGIMENTI 1. JANUARA 1810.

	»Hrvatska« regimenta	»Banska« regimenta
Katolički arhiđakon	x	
Katolički župnici	x	x
Učitelji	x	x
Pomoćnici učitelja		x
Podučitelji	x	x
Upravitelji škola		x
Učiteljica djevojačke škole	x	
Zidari		x
Zidarski djetići	x	x
Tesari		x
Tesarski djetići	x	x
Upravitelji šuma	x	
Nadzornici šuma 1. klase	x	x
Nadzornici šuma 2. klase	x	x
Šumari 1. klase	x	
Šumari 2. klase	x	
Šumari 3. klase	x	
Šumari 4. klase	x	
Zapovjednici obalske straže	x	
Obalski stražari	x	
Serežanske starješine	x	x
Serežani	x	
Serežanske starješine u službi na sanitarnom kordonu	x	
Poreznici vinskih nameta 1. klase	x	
Poreznici vinskih nameta 2. klase	x	
Nadzornici vinskih nameta	x	
Carinici	x	x
Carinski službenici	x	x
»Mostarinari«		x
Lađari		x
Upravitelj lazareta		x
Nadzornik lazareta		x
Čuvari lazareta		x
Špijuni		x
Čuvar mjernih uzoraka		x
Babice	x	x
Veterinari	x	x
Pisari		x
Poštari	x	x
Navijač sata (»Homme chargé monter l'horloge«)		x
Nadzornici dudova		x
Nadzornici odmotavaonica svilenih čahura		x
Radnice u odmotavaonicama		x

Napomena: Izvor je P. Boppe, nav. dj., 165—166.

Prilog XXXIII

»EXTRA-PERSONALIS« U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE 1. OKTOBRA 1810. GODINE

Ekstrapersonal	I	II	III	IV	V	VI	I—VI
KATOLIČKO SVEĆENSTVO							
Arhiđakoni		2				1	3
Župnici	17	26	21	18	8	8	98
Kapelani	1	2	1	4	3	4	15
PRAVOSLAVNO SVEŠTENSTVO							
Protoprezviteri	3	2	1	3	1	1	11
Parosi	30	17	15	13	25	28	128
Kapelani	38	29	13	13	20	22	135
Đakoni	16				2	2	20
UČITELJI							
Nadučitelji		1	1	1	5	2	10
Podučitelji	1	2	3	3	3	7	19
GRAĐEVINSKO OSOBLJE							
Graditelji		1				1	2
Zidari	24	24	24	25	24	1	122
Tesari	12	24	12	13	12	1	74
ŠUMARSKO OSOBLJE							
Upravitelji			1	1	1		3
Šumari		1	1	1	1	1	5
Šumari-konjanici			2		2	2	6
Šumari-pješaci 1. kl.	2	1	2		4	4	13
Šumari-pješaci 2. kl.	2	2	2	2	8	8	24
Šumari-pješaci 3. kl.	9	9	10	10	4	3	45
Šumari-pješaci 4. kl.	25	29	26	25			105
SKLADIŠTARI DRVA							
Službenici	1	2	1				4
Nadzornici	1	3	1				5
Serežanske starješine	1	2					3
Serežani	12	20					32
VINSKI POREZNICI							
1. poreznici		1					1
Nadzornici		1					1
2. poreznici	1						1
1. nadglednici	1						1
2. nadglednici	1						1
Harambaše	2	1					3
Serežani	12	14					26
POŠTARI	1	3	4	2	2	4	16
CESTARI I MOSTARI							
Službenici	1	1	1	3	4	4	10
Serežani	3	3	4	5	7	7	22
UKUPNO	217	223	146	142	125	111	934

Napomena: Tabela je prenesena iz *Marmontova popisa* (SHAT, C⁶5, Septembre 1810), s nekim preinakama u razvrstavanju podataka. Pravoslavno sveštenstvo je u popis uvršteno kao prekobrojno (»surnuméraire«) jer prihode ostvaruje drugačije nego katoličko svećenstvo, odnosno kao »ekstrapersonal« općenito. Inače, izvorno je pregled pravoslavnog sveštenstva vrlo nejasan, broj graditelja (»architectes«) pogrešan, dok su svi ostali podaci tačno zbrojeni.

izvan vojnih komuniteta, u osnovi krajiškoga društva morao je biti sveden na najmanju moguću mjeru. Ograničena modernizacija krajiškog društva bila je jedno od izvorišta njegove razvojne stagnacije, suštinski — njegova nazatka.

DEAGRARIZACIJA I URBANI NUKLEUSI

Iako krajem XVIII i početkom XIX stoljeća ogromna većina stanovništva Hrvatske i Slavonije privređuje u naturalnom kućnom (pretežno zadružnom) i seoskom gospodarstvu, »koje se osniva na tropoljnom ratarstvu i na ekstenzivnom stočarstvu« (Bićanić), kako u Provincijalu tako i u Vojnoj krajini, duboke društvene razlike između jednoga i drugog dijela Hrvatske i Slavonije vrlo su uočljive baš u tokovima deagrarizacije i oblikovanja urbanih nukleusa. Prijelaz iz feudalnog društva u građansko neusporedivo je brži u Provincijalu nego u Vojnoj krajini. Dakako, nužna su brojna komparativna istraživanja da bi se narav provincijalno-krajiških razlika objasnila. Ostat ćemo u krugu otvorenih pitanja u vezi s deagrarizacijom i urbanim nukleusima u prostoru Vojne Hrvatske.

»U samoj kući se proizvodi uglavnom sve«, kaže Bićanić, »što treba za život: hrana, odjeća, obuća, sredstva za rad i t. d. Stručnjaci nabrajaju u naturalnoj kućnoj zajednici nekoliko desetaka, pa čak i stotinjak rudimentarnih grana obrta. No ti su obrti nerazvijeni, neizdiferencirani od agrikulture, i rade se s veoma primitivnim oruđem. Njihove je elemente moguće naći u seljačkoj kući 18. i 19. stoljeća iz dva razloga. Jedan je veoma niski standard života, s malim potrebama i primitivnim zahtjevima, koje je moguće zadovoljiti primitivnim proizvodnim sredstvima. Točnije rečeno: upravo zbog malih je proizvodnih snaga i standard tako malen, a potrebe niske. A drugi je razlog, što u gospodarstvu tako male produktivnosti rada i velike feudalne eksploatacije, kao što je ekstenzivna kmetska i graničarska agrikultura, mora za obavljanje poljodjelskih posala u kući biti velik broj ukućana, koji se onda mogu uposliti u preradi sezonski ili privremeno. To omogućuje izvjesnu podjelu rada u kući, koja je zametak kasnijem odvajanju obrta od agrikulture.«[1]

Dakle, član 42. Osnovnoga krajiškog zakona iz 1807. godine u tom je smislu u savršenom skladu sa zbiljom seljačkoga društva u Vojnoj krajini:

»Granicsari mogu pokraj zemljedilstva, i sve druge pravicsne poslove tirati, ako to samo slideche Uredbe za korist sluxbe, i Granice odlucsene nezabranjuju.«

Već sljedeći, 43. član isključuje bilo kakve promjene u podjeli rada koje bi mogle ugroziti krajiško društvo, tj. dovesti u pitanje način proizvodnje koji je pretpostavka njegova postojanja:

»Zanate, koji nisu u Granici rufetski (cehovski — D. R.), moxe svaki Granicsar brez obzira naucsiti, i poslovati, ako samo zbog toga kuchni posao nije zapushten. Ali naucsiti onaj zanat, koji rufetski jest, i Csovika izkljucseno zabavlja, mogu Regemente samo onoj granicsarskoj dici dopushtenje dati, koja vojnu sluxbu, i teshke kuchne poslove podnieti nisu vridna.

Naucsenje teshkih Granici potrebitih zanatah moxese i podpuno zdravoj dici, osobito iz velikih, ali siromashnih kuchah dopustiti; samo svagda pod tom duxnostom, da oni u Granici ostanu, i naucseni zanat ondi tiraju.«

Cehovsko uređenje zanatstva u Vojnoj krajini dovršeno je u drugoj polovini XVIII stoljeća. Svi zanati na području jedne generalne komande ujedinjeni su u jedan ceh. Privilegije ceha Karlovačkog generalata proglašene su 1767. godine, a privilegije bansko-krajiškog ceha 1773. godine.[2] Dakle, jednoobraznost militarizacije nije mogla mimoići ni krajiško zanatstvo. U vrijeme kada se u dijelovima Habsburške Monarhije otvaraju pitanja preobrazbe cehova, pa i njihova ukidanja u slučajevima koji su u vezi s razvojem manufakturne proizvodnje, u Vojnoj krajini se stvaraju cehovi po prvobitnom obrascu kojim se ujedinjavaju zanatlije različitih zanimanja, dakako, pod jakim nadzorom vojnokrajiških vlasti.

Zanatska proizvodnja, neovisno o tome da li je cehovska ili izvancehovska, zadovoljava u najvećem broju slučajeva mjesne potrebe. Njezino tržište malokad prelazi granice regimente. Ako se to i dešava, malokad prelazi granice područja pojedinih generalnih komandi.

U kojoj je mjeri zanatstvo činilac razvoja robno-novčanih odnosa u Vojnoj krajini u ovo vrijeme, posebno u prostoru Vojne Hrvatske, vrlo je teško reći. »Zatvoreni« sistem privređivanja, u kojemu je ono nadasve činilac unutrašnje ravnoteže, perpetuiranja sistema, pouzdanije upućuje na pretpostavku o njegovoj pretežno naturalnoj prirodi, bar kada je riječ o izvancehovskom zanatstvu.

Pitanje je u uskoj vezi s razvojem trgovine. U 1764. godini trgovišne su povlastice dobili Gospić, Otočac, Brinje, Ogulin, Bjelovar, Kostajnica, Koprivnica i Ivanić.[3] Kada je 1779. godine proglašen »Communitäten-Regulativ«, većina ovih mjesta (Koprivnica je poseban slučaj!) nije uspjela osigurati povlastice vojnog komuniteta, odnosno urbanizirati svoju društvenu sredinu. Neuspjeh je to izrazitiji što su u svim slučajevima krajiško-upravne potrebe olakšavale, čak poticale urbanizaciju.

Drugačije nije moglo ni biti sve dok se za ogromnu većinu krajiškog stanovništva nije ni postavljalo pitanje izlaska iz naturalne privrede.

Početkom XIX stoljeća u prostoru Vojne Hrvatske status vojnog komuniteta imaju samo Senj, Karlobag, Petrinja i Kostajnica, s tim što je Senj od 1809. do 1813. godine, pod francuskom vlašću, oslobođen krajiškog podaništva.

Sva tri, odnosno sva četiri ova mjesta na rubu su krajiškog prostora, što nesumnjivo upućuje na zaključak da je njihov razvoj u određenoj mjeri u vezi s činiocima koji neposredno potječu izvan krajiškog društva. Uostalom, ni u kasnijem se razdoblju u unutrašnjosti Vojne krajine južno od Save nije uspio razviti nijedan vojni komunitet!

Rubni položaj je vojne komunitete nesumnjivo činio otvorenijima prema robno-novčanim tokovima razmjene, iako su u tome njihovi vlastiti proizvodni učinci imali manje udjela od potreba tranzitne trgovine.

Baš zbog tako velike ovisnosti o tranzitnoj trgovini, u kojoj je razmjena između panonskog i jadranskog prostora samo jedan relej čak i za vojne komunitete u »Gornjoj krajini«, konjunkturalne promjene su znatno utjecale na napredak, odnosno na nazadak svakoga pojedinog među njima (Prilog XXXIV). Razdoblje napoleonskih ratova jedan je od klasičnih primjera u tom smislu.

Ipak, razlika između gradskog i seljačkog društva u prostoru Vojne Hrvatske na prijelazu XVIII u XIX stoljeće je duboka unatoč spomenutim ograničenjima. Zanatstvo i trgovina su u vojnim komunitetima u pretežnom broju slučajeva odvojeni od poljoprivrede.

Potreba da se raspolaže što je moguće većom vojno-krajiškom silom svela je raspoloživo iskoristio zemljište vojnih komuniteta na najmanju moguću mjeru (Prilog XXXV).

Stočni fond je također bio vrlo oskudan. (Prilog XXXVI). Razumljivo je da su i poljoprivredni prinosi bili oskudni. Jedva da je koja kultura bila iznimka (Prilog XXXVII).

Odvojenost zanata i trgovine od poljoprivrede potvrđuje se i veličinom porodica u vojnim komunitetima, koje su pretežno malobrojne, inokosne (Prilog XXXVIII), kao i malim brojem djetića, šegrta i slugu u odnosu prema broju zanatlija i trgovaca prema podacima u Prilogu XXXIX.

Kako se u vojnim komunitetima sustječu i krajiška uprava, školstvo, zdravstvo itd., njihova urbana narav je veoma naglašena u odnosu prema seoskoj okolini. Sasvim je nevažno što nije mali broj sela koja imaju isto toliko stanovnika kao i vojni komuniteti, odnosno što su čak i naseljenija od njih.

Oprekama u načinu proizvodnje i načinu života se u stanovitoj mjeri, različitoj od komuniteta do komuniteta, pridružuju i etničke opreke, jer je u njima dosta stanovništva koje nije ni hrvatskog ni srpskog porijekla.

Petrinja je jedini vojni komunitet u »Gornjoj krajini« koji je bio u isto vrijeme i središte štaba jedne od regimenti, 2. banske. Sva ostala središta štabova također su imala urbane nukleuse u manjoj ili većoj mjeri. Međutim, u manjoj mjeri su ih oblikovali zanatstvo i trgovina, a u većoj mjeri upravne potrebe krajiških vlasti. Ni jedno od tih mjesta nije moglo ostvariti godišnje prihode kojima bi se moglo otvoriti pitanje stjecanja statusa vojnog komuniteta. Ipak, kao trgovišta su imali nezamjenljivo značenje u krajiškom društvu (Prilog XL).

Dakako, zanatlije i trgovci su bili rasuti i u nizu drugih mjesta u »Gornjoj krajini«, kao što su i krajiške upravne potrebe u najširem smislu oblikovale urbane nukleuse u stanovitom broju kompanijskih središta. Ipak, krajem XVIII i početkom XIX stoljeća poljoprivredna i seljačka priroda tih naselja nije bila promijenjena.

Bićanić je izračunao, najvjerojatnije se koristeći Hietzingerovim podacima, da je 1817. godine u četiri karlovačke regimente jedan zanatlija dolazio na 406 ljudi, u dvije banske i dvije varaždinske na 127 ljudi, a u tri slavonske na 95 ljudi. Istovremeno je u hrvatskom Provincijalu jedan zanatlija dolazio na 89 ljudi.[4]

U cijeloj Vojnoj krajini u to doba u cehove ni izdaleka nisu upisani samo izučeni majstori. Brojni među njima su »Pfuscher«, tj. samouci, što najbolje govori o prirodi izdvajanja zanata iz poljoprivrede krajem XVIII i početkom XIX stoljeća. Takvo stanje je bilo moguće samo sankcionirati u Osnovnom krajiškom zakonu:

»§. 44. U Napridak Regemente, dok moguche bude, za rufetske zanate samo rufetske Majstore popisivati imadu. Ali dokle takovi dosta neimade, morajuse i nerufetski za njihov zanat popisati, i takovi derxati nishtanemanje rufetskim Majstorom...«

Ograničenu diferenciranost zanata od poljoprivrede potvrđuju i Demianovi podaci o rasprotrtosti zanatlija u regimentama i vojnim komunitetima Petrinja i Kostajnica.[5] Iako nije navedena godina iz koje potječu podaci o zanatlijama u regimentama, najvjerojatnije je to 1803, tj. godina iz koje potječu podaci o zanatlijama u Petrinji i Kostajnici (Prilog XLI).

Prilog XXXIV

KRETANJE BROJA STANOVNIKA VOJNIH KOMUNITETA »GORNJE KRAJINE« POČETKOM XIX STOLJEĆA

Komunitet	1802.	1807.	1817.
Senj	2 744	2 800	2 382
Karlobag	955	1 000	643
Petrinja	1 888	2 853	3 084
Kostajnica	1 017	1 108	1 144
Ukupno	6 644	7 761	7 253

Napomena: Podaci za 1802. i 1807. godinu objavljeni su u J. A. Demiana (*Statistische Darstellung...*, 28), a za 1817. godinu kod C. B. Hietzingera (*Statistik...*, IIa 408, 410, 416, 417)

Nakon 1802. godine 949 stanovnika Petrinje su krajišku jurisdikciju zamijenili jurisdikcijom vojnog komuniteta (Hietzinger, isto mj.).

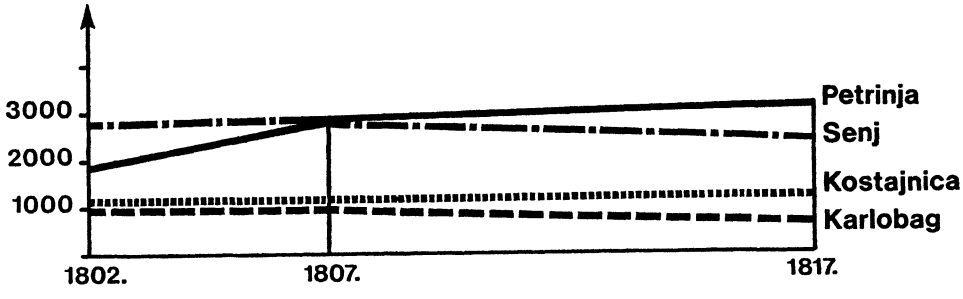

Ukoliko se broj stanovnika u vojnim komunitetima u 1802. godini smatra baznim (100%), procentualno se mijenjao u 1807. i 1817. na sljedeći način:

Senj	102,04% (1807)	86,81 (1817)
Karlobag	100,50	64,62
Petrinja	151,11	163,35
Kostajnica	108,95	112,49
Ukupno	116,81	109,17

Procentualni udio stanovnika pojedinog vojnog komuniteta u ukupnom stanovništvu vojnih komuniteta u 1802 (1), 1807 (2) i 1817 (3) prikazuju naredni podaci:

Komunitet	1	2	3
Senj	41,30	36,08	32,84
Karlobag	14,98	12,88	8,87
Petrinja	28,42	36,76	42,52
Kostajnica	15,30	14,28	15,77

Prilog XXXV

ISKORISTIVO ZEMLJIŠTE VOJNIH KOMUNITETA »GORNJE KRAJINE« POČETKOM XIX STOLJEĆA

Komunitet	1802 (?)	1817.	
Senj	107 »Joch«	98 »Joch«	930 »Q. Klafter«
Karlobag	— „	— „	„
Petrinja	1 089 „	2 781 „	1 468 „
Kostajnica	480 „	600 „	1 249 „
Ukupno	1 676 „	3 481 „	279 „

Napomena: Podaci za prvu navedenu godinu su objavljeni kod J. A. Demiana (*Statistische Darstellung...*, 56), a za drugu kod C. B. Hietzingera (*Statistik...*, IIa 408, 410, 416, 417). Usporedivost podataka za ove dvije godine sporna je zato što se u prvom slučaju izričito kaže da je riječ o veličini »nutzbringenden Bodens«, a u drugom se kaže da je riječ o »aller Grundstücke der Stadt«, o »der Grundbesitz der Communität« i sl.

Ako se procentualni udio stanovnika pojedinih vojnih komuniteta u ukupnom stanovništvu vojnih komuniteta u 1802. godini usporedi s procentualnim udjelom iskoristivoga zemljišta svakoga od njih u ukupnom iskoristivom zemljištu vojnih komuniteta, dobivaju se sljedeći podaci:

	Senj	Karlobag	Petrinja	Kostajnica
Stanovništvo	41,30	14,98	28,42	15,30
Zemljište	6,38	—	64,98	28,64

U 1802. godini na jedno jutro (»Joch«) iskoristivog zemljišta u Senju je u prosjeku živjelo 25,64 stanovnika, u Petrinji 1,73, a u Kostajnici 2,11 stanovnika.

Dok Senj, kao ni Karlobag, uopće nije imao oranica (»Ackerland«), Petrinja ih je imala 677 »Joch« 400 »Q. Klafter«, tj. 62,19% iskoristivoga zemljišta, a Kostajnica 389 »Joch« 1.164 »Q. Klafter«, tj. 81,19% iskoristivoga zemljišta, kao što je to niže prikazano:

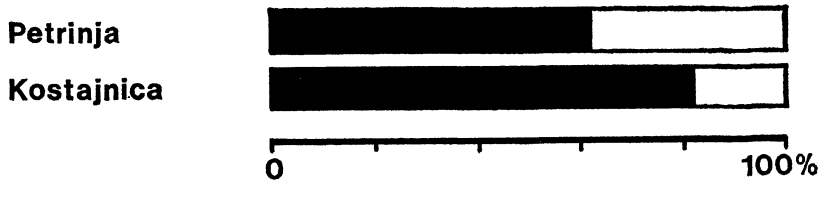

Uostalom, razvoj zanatstva ni izdaleka nije bio linearno-progresivan. Dapače! Senj je 1803. godine imao 230 »Handwerker und Künstler«, a 1817. svega 85, Karlobag ih je u prvoj navedenoj godini imao 43, a u drugoj 16, Petrinja u prvoj 328, a u drugoj 310 te Kostajnica 109 u prvoj i 92 u drugoj.[6]

Prilog XXXVI

STOKA U PETRINJI I KOSTAJNICI 1802. GODINE

Vrsta stoke	Petrinja	Kostajnica
Volovi	64	9
Krave	240	95
Telići	29	6
Konji	155	58
Ovce	50	—
Koze	15	—
Svinje	177	—

Napomena: Teško je nekritički prihvatiti ove Demianove podatke (*Statistische Darstellung...*, 85, 87, 89, 90), ako ni zbog čega drugog, onda zbog tvrdnje da u Kostajnici nema ni ovaca, ni koza, ni svinja!

Kako su prema podacima iz popisa u 1817. godini, koje donosi Hietzinger, petrinjski komunitet naseljavale 619 »behauste Familien« i 80 »unbehauste«, a kostajnički 202 »behauste« i 76 »unbehauste«, jasno je, čak ako je stočni fond do 1817. godine obogaćen, a što je gotovo nemoguće jer je to gladna godina, da oba komuniteta oskudijevaju stokom.

Prilog XXXVII

POLJOPRIVREDNI PRINOSI U PETRINJI, KOSTAJNICI I SENJU 1801. GODINE

Komunitet	Pšenica	»Halbfrucht«	Ječam	Zob	Proso	Kukuruz
Petrinja	417	—	—	—	—	—
Kostajnica	223	90	23	129	390	1 200

(Težinska mjera: »Pressburger Metzen«)

Komunitet	Livade	Sijeno	Prosječni prinosi
Petrinja	151	456	3,02
Kostajnica	49	270	5,51
Senj	33	240	7,27

Livadne površine (mjera: »Joch«) i prinosi sijena (mjera: »Zentner«) bili su slijedeći:

Petrinjčani su imali najveće voćnjake i povrtnjake, čak 118 6/8 jutara (»Joch«), dok su Kostajničani raspolagali sa 47 4/8, a Senjani s 5 5/8 jutara.

U spomenutoj godini Petrinjčani su dobili 395 akova (»Eimer«) rakije, a Kostajničani 170.

Petrinjčani su imali i najveće vinograde. Dok su njihovi imali površinu 82 3/16 jutara, senjski su zapremali 68 945/1 600 jutara, a kostajnički 50 625/1 600 jutara.

Petrinjčani su iste godine dobili 1 476, Senjani 610, a Kostajničani 920 akova (»Eimer«) vina.

Napomena: J. A. Demian, *Statistische Darstellung...*, 71—72, 74, 76—80.

Prilog XXXVIII

PORODICE U VOJNIM KOMUNITETIMA »GORNJE KRAJINE« PREMA POPISU IZ 1817. GODINE

	1	2	3	4	5	6	7	8
Senj	10	3	423	298	297	1 024	1 232	2 256
Karlobag	5	3	164	105	49	317	326	643
Petrinja			655*	619	80	1 449	1 538	2 987
Kostajnica			233*	202	76	590	612	1 144

Napomena: U koloni 1 su erarske zgrade, u koloni 2 su općinske zgrade, u koloni 3 su privatne zgrade, u koloni 4 su porodice koje posjeduju kuću, u koloni 5 su porodice koje ne posjeduju kuću, u koloni 6 je muško stanovništvo, u koloni 7 je žensko stanovništvo, a u koloni 8 je ukupno domaće (»einheimische«) stanovništvo. U podacima za Petrinju i Kostajnicu ne razlikuju se zgrade prema vlasništvu. (x)
Vidjeti: C. B. Hietzinger, *Statistik...*, IIa 408, 410, 416, 417.

Procentualni udio porodica koje ne posjeduju kuću (»unbehauste Familien«) prema navedenom popisu je:
Senj 49,92% Karlobag 31,82% Petrinja 11,44% Kostajnica 27,34%

Prosječni broj članova porodica prema navedenom popisu je sljedeći:
Senj ... 3,79 Karlobag ... 4,18 Petrinja ... 4,27 Kostajnica ... 4,12

Napomena: Odvajanje zanata i trgovine od poljoprivredne proizvodnje u vojnim komunitetima uvjetovalo je raspad zadružnog gospodarstva i stvaranje porodica koje su prosječnim brojem članova dva do četiri puta manje od prosječnog broja članova kućnih zadruga u regimentama »Gornje krajine« u isto vrijeme.

Procentualni udio »unbehauste Familien« u pojedinim vojnim komunitetima u njihovu ukupnom broju:

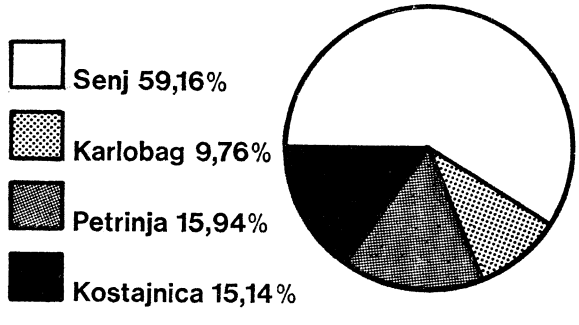

Ukupan broj je pao sa 710 na 503, tj. na 70,85% u 1817. u odnosu na 1803. godinu. Drastičnost pada naročito je vidljiva u procentualnom iskazu. U Senju se taj pad zaustavlja najniže, na 36,96%, u Karlobagu na 37,21%, u Petrinji se zaustavlja već na 94,51%, a u Kostajnici 84,40%.

U kojoj mjeri su se ugrožene zanatlije iselile iz prostora prekosavske Vojne krajine, u kojoj mjeri su se prestale baviti zanatima i vratile poljo-

Prilog XXXIX

ZANATLIJE I TRGOVCI U VOJNIM KOMUNITETIMA »GORNJE KRAJINE 1817. GODINE

	1	2	3	4	5
Senj	85	82		61	2,74
Karlobag	16	9	21		
Petrinja	310	50	5	104	3,46
Kostajnica	92	69	4	18	8,94
Ukupno	503	210	30	183	3,89

Napomena: U koloni 1 su zanatlije, u koloni 2 trgovci i sitničari, u koloni 3 gostioničari (očigledno bez podataka o senjskim gostioničarima), u koloni 4 djetići, šegrti i trgovački pomoćnici, a u koloni 5 je iskazan odnos između zbroja zanatlija i trgovaca i zbroja djetića, šegrta i trgovačkih pomoćnika. Vidjeti: C. B. Hietzinger, *Statistik...*, IIa 408, 410, 416, 417.

Procentualni udio zanatlija (I), trgovaca (II) i djetića, šegrta i trgovačkih pomoćnika (III) u pojedinim vojnim komunitetima u njihovu ukupnom broju:

	I	II	III
Senj	16,90	39,05	33,33
Karlobag	3,18	4,28	
Petrinja	61,63	23,81	56,83
Kostajnica	18,29	32,86	9,84

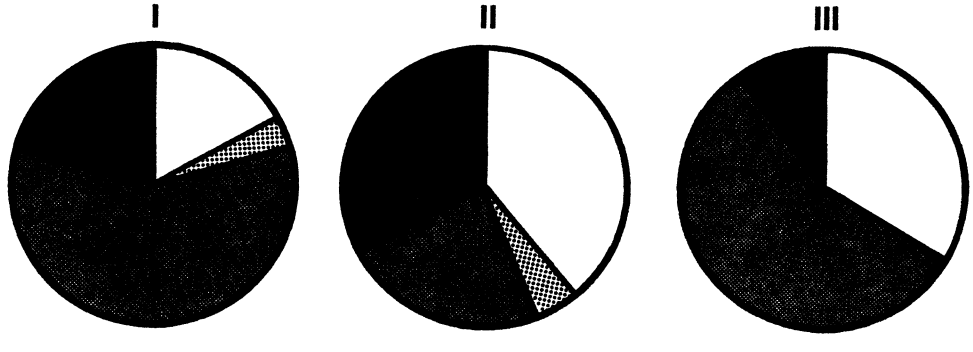

privredi, na koje druge načine su »nestale«, još uvijek nije moguće objasniti na egzaktan način. Uostalom, ovoga trenutka to nije ni bitno jer je cilj bio upozoriti na proturječnosti u razvoju zanatstva krajem XVIII i početkom XIX stoljeća, odnosno na nužnost da ih se istražuje u njihovu odnosu prema poljoprivredi.

Prilog XL

ŠTAPSKA MJESTA U »GORNJOJ KRAJINI« 1816—1818. GODINE

Štapsko mjesto	1	2	3	4	5	6	7	8
Gospić	176	414	409	823	29	16	8	7
Otočac	81	183	190	373	15	7		8
Ogulin	261	994	1 016	2 010	12	1	1	2
Slunj	—	—	—	—	—	—	—	—
Glina	226	441	476	917	95	25	—	—

Napomena: Podaci za Gospić i Ogulin su iz 1816, za Otočac iz 1817, a za Glinu iz 1818. godine.

U koloni 1 je podatak o broju kuća, u koloni 2 o broju muškaraca, u koloni 3 o broju žena, u koloni 4 o ukupnom »einheimische« stanovništvu, u koloni 5 o broju zanatlija, u koloni 6 o broju trgovaca i sitničara, u koloni 7 o broju gostioničara, a u koloni 8 o broju djetića, šegrta i trgovačkih pomoćnika.

Vidjeti: C. B. Hietzinger, *Statistik*..., IIa, 413, 417.

Slični podaci mogli bi se navesti i za trgovinu. Možda je najuvjerljiviji primjer karlobaških trgovaca. U jednoj od nekoliko prvih godina XIX stoljeća ima ih 60, a 1817. godine zabilježena su samo devetorica.[7] U 1802. godini karlobaški trgovci su raspolagali samo sa 28 brodica (»Braquen«). U prometu su bile i dvije erarne lađe.[8] Iako nema podataka o broju brodica u 1817. godini, uopće ne treba sumnjati da se taj broj smanjio poslije brojnih nedaća koje su se u međuvremenu zbile, naročito u razdoblju od 1809. do 1813. godine. Brojnim »nestalim« trgovcima trgovina je bila dopunsko zanimanje i u vrijeme općeg pada trgovačkog prometa oni su se njome jednostavno prestali baviti.

Takvo »rubno« bavljenje trgovinom očigledno nije ništa neobično ni u Senju. U slučaju ovoga grada uočljiv je svojevrstan paradoks, ako podaci nisu sporni. Naime, u 1802. godini u gradu su zabilježena 33 trgovca, a 1817. godine ih je čak 82, unatoč općem razvojnom nazatku Senja.[9] Neovisno o kakvim se promjenama radi, bitno je da su to i 1802. godine mahom sitni trgovci, što dokazuje njihov raspoloživi trgovački kapital (Prilog XLII).

Podaci koji su prikupljeni u popisima 1816. i 1817. godine omogućavaju uvid u brojnost trgovaca i sitničara u četiri karlovačke i dvije banske regimente, u komunitetima i izvan njih (Prilog XLIII).

Uočljiva je veća »gustoća« i povoljnija raspodjela trgovaca u dvije banske nego u četiri karlovačke regimente i u njihovim komunitetima. Doduše, raspodjela, takva kakva je napravljena u prilogu XLIII, ima vrlo ograničeno značenje jer nedostaju cjelovitiji podaci o raspoloživom trgovačkom kapitalu i poslovanju.

U Vojnoj krajini, bez njezina sedmogradskog dijela, u 1815. godini posluje 1 691 trgovac i sitničar. U krajiškim jedinicama ih je 974 ili 57,60%, a u vojnim komunitetima 717 ili 42,40%.[10]

U odnosu na čitavu Vojnu krajinu, bez sedmogradskog dijela, u »Gornjoj krajini« je u to doba živjela 18,39% svih trgovaca i sitničara. U komunitetskom dijelu njihovo učešće je 29,29%, a u regimentskom 10,37%. Podaci

Prilog XLI

ZANATLIJE U »GORNJOJ KRAJINI« 1803. GODINE

Zanatlije	1	2	3	4	5	6	P	K
Pekari	1	x	1	3	x	1	2	x
Mesari	2	x	x	1	2	1	28	10
Mlinari	x	x	1	4	x	x	x	x
Kačari	1	2	x	x	x	x	5	x
Staklari	1	1	2	x	1	1	2	x
Klobučari	1	x	x	x	x	x	1	1
Kirschner	2	x	x	1	4	x	16	1
Postolari i opančari	11	4	5	7	30	3	44	53
Kožari	x	2	x	x	x	x	2	x
Krojači, njem.	4	1	2	3	26	4	54	9
Krojači, ugar.	7	1	x	x		x		
Tkači	x	x	1	2	1	x	31	x
Puškari	3	1	3	6	3	1	9	2
Bravari	5	3	4	2	1	x	5	3
Potkivači	50	32	29	9	10	5	13	11
Kotlari	1	x	x	x	2	x	5	2
Remenari	1	1	2	x	1	x	4	2
Urari	1	x	x	x	x	x	1	1
Sedlari	1	x	x	x	x	x	2	x
Stolari	3	2	2	x	4	x	9	3
Kolari	1	x	x	x	x	2	6	x
Zidari	27	x	x	52	x	x	3	x
Tesari	16	x	x	12	x	x	10	
Lončari	x	1	2	2	2	x	37	
Dimnjačari	x	x	x	1	x	x	1	
Pivari	x	x	x	x	x	x	2	
Sapunari	x	x	x	x	x	x	2	
Čizmari	x	x	x	x	x	x	13	
Limari	x	x	x	x	x	x	1	
Sabljari	x	x	x	x	x	x	x	
Širitari	x	x	x	x	x	x	6	
Sitari	x	x	x	x	x	x	6	
Tokari	x	x	x	x	x	x	1	
Brusači	x	x	x	x	x	x	1	
Brijači	x	x	x	x	x	x	5	
Apotekari	x	x	x	x	x	x	1	

Napomena: U koloni 1 je Lička regimenta, 2 Otočačka, 3 Ogulinska, 4 Slunjska, 5 1. banska, 6 2. banska, P Petrinja i K Kostajnica.

U tablicu nisu uvršteni sljedeće kostajnički zanatlije: 8 čizmara, 1 sabljar (Säbelscheidmacher), 3 tesara i jedan brusač.

U zbroju Lička regimenta ima 139 zanatlija, Otočačka 51, Ogulinska 54, Slunjska 105, 1. banska 81, 2. banska 18, Petrinja 328 i Kostajnica 111. Vidjeti: J. A. Demian, »Statistische Darstellung...«, 100, 102—103.

Prilog XLII

TRGOVAČI KAPITAL SENJSKIH TRGOVACA 1802. GODINE

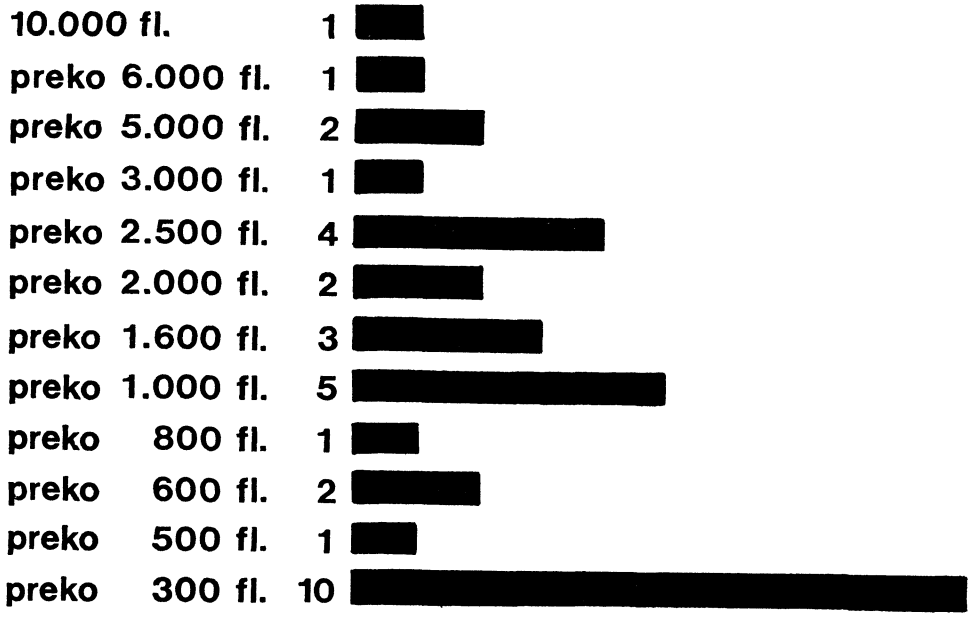

Prilog XLIII

TRGOVCI I SITNIČARI U »GORNJOJ KRAJINI« 1816. i 1817. GODINE

Regimente	1	2	3	4	5	6	7
I—IV	144	46,30	91	43,33	53	52,48	63,19—36,81
V—VI	167	53,70	119	56,66	48	47,52	71,26—28,72
I—VI	311	100,00	210	100,00	101	100,00	67,52—32,48

Napomena: U koloni 1 je iskazan ukupan broj trgovaca i sitničara na području obje generalne komande, odnosno zajedno, u koloni 2 je procentualni udio skupine na području svake od generalnih komandi, u koloni 3 je njihov ukupan broj u vojnim komunitetima na području svake od generalnih komandi, u koloni 4 je procentualni iskaz podataka u prethodnoj koloni, u koloni 5 je njihov ukupan broj u regimentama na području svake od generalnih komandi, u koloni 6 je procentualni iskaz podataka iz prethodne kolone, a u koloni 7 je podatak o procentualnom odnosu broja trgovaca i sitničara na području svake od generalnih komandi, odnosno u cijeloj »Gornjoj krajini«, u vojnim komunitetima i u regimentama. Vidjeti: C. B. Hietzinger, *Statistik*..., IIa 348—349.

su doista indikativni jer svjedoče, s jedne strane, o važnosti gornjokrajiških komuniteta u krajiškoj trgovini općenito, a posredno upućuju i na njihovu važnost u tranzitnoj trgovini, dok s druge strane svjedoče o zaostajanju prostora šest gornjokrajiških regimenti u razvoju robno-novčanih odnosa, čak

i u odnosu na vojnokrajiški prosjek. Usporedba sa tri slavonske regimente i Šajkaškim bataljonom je još nepovoljnija. U 1815. godini su imali 225 trgovaca i sitničara u vojnim komunitetima, a 516 u krajiškim jedinicama.[11] Procentualni odnos između komuniteta i jedinica je 30,36 prema 69,64, dakle upravo je obrnut u usporedbi s gornjokrajiškim prostorom. Jači prodor robno-novčanih odnosa u prostor krajiških jedinica u Slavonskoj krajini u to vrijeme objašnjava zašto su i vojni komuniteti i trgovišta u njoj razvijeniji nego u hrvatskoj »Gornjoj krajini«.

DRUŠTVO TRAJNE AGRARNE KRIZE

Službeni izvještaji Francuza na različitim upravnim položajima u Vojnoj i Civilnoj Hrvatskoj, kao i u Ilirskim pokrajinama, o poljoprivredi u tim novostečenim zemljama redovno graniče s beznađem. Uvjerenje o poljoprivrednom siromaštvu Hrvatske krajine stvoreno je u francuskim vojnim vlastima već 1806. godine. Pripajanjem nekadašnjih mletačkih posjeda na istočnoj obali Jadranskog mora Kraljevini Italiji nametnula se potreba održavanja suhozemne veze među njima preko hrvatskih zemalja pod habsburškom vlašću. Iznuđeno pravo korištenja kopnenog puta je u najvećoj mogućoj mjeri vojnoobavještajno iskorišteno. U jednom takvom nečitko potpisanom izvještaju francuskom ministru rata generalu Clarku iz oktobra 1806. godine ističe se da su Lička, Otočačka i Ogulinska regimenta prostrane, brdovite i šumovite pokrajine, u kojima ima i velikih, slabo obrađenih ravnica. Samo u Ličkoj regimenti ima 72 000 jutara zapuštene zemlje. Izvještačevo je mišljenje da je tome jednim dijelom razlog što vojnička uprava poljoprivredi oduzima mnogo ruku, a drugim dijelom neplodnost zemlje, koja se slabo ili nikako ne gnoji, pa mora ostati na ugaru i po deset godina da bi se iz nje nešto izvuklo. Ima vrlo malo vinograda jer su temperature vrlo niske.[1]

»Ilirska Hrvatska«, piše u jednom izvještaju vladaru iz 1810. godine, »jedva prehranjuje svoje skromne stanovnike«.[2] Generalni intendant Ilirskih pokrajina Chabrol jada se ministru unutrašnjih poslova Montalivetu 1813. godine: »Plodno zemljište u Hrvatskoj je potpuno zapušteno...«[3] U istom pismu neopozivo zaključuje o Ilirskim pokrajinama u cijelosti: »Ces provinces ne sont point agricoles«. (»Ove pokrajine uopće nisu ratarske«.) Francuska uprava u Ilirskim pokrajinama od 1809. do 1813. godine je u stalnoj novčanoj oskudici, tako da neizbježni uvoz žitarica iz Ugarske, posebno iz Banata, obespokojava vlasti jer stalni odljev novca za njihovu kupovinu uvelike usporava modernizaciju državne uprave i društvenih ustanova u skladu s francuskim potrebama.

Najveći su izdaci, a najmanje komercijalni, za prehranu stanovništva Vojne Hrvatske. Tih godina žetva je u njoj bila obilnija jedino 1810. godine, a čak i tada je bilo nužno snabdjeti stanovnike Ogulinske i Slunjske regimente dodatnim količinama žitarica.[4] Siromaštvo ili bijeda su riječi koje se često mogu pročitati u brojnim francuskim izvještajima o Vojnoj Hrvatskoj.

Naravno, agrarna kriza u Hrvatskoj krajini južno od Save nije ograničena samo na razdoblje francuske vlasti u njoj. Ona je trajna tokom XVIII stoljeća, a najzaoštrenija je u nekoliko desetljeća krajem XVIII i početkom XIX stoljeća.

Od bečkog rata, tokom čitavog XVIII stoljeća, u tom prostoru ne prestaju useljavanja i iseljavanja stanovništva, u manjem ili većem opsegu, koja

su uvijek u različitoj mjeri uvjetovana agrarnim razlozima. Oni su nerijetko, za vrijeme gladnih godina, gotovo isključivi razlog seljenju.

Nepovoljni prirodni uvjeti u većem dijelu prostora onemogućavali su razvoj ratarstva u znatnijoj mjeri. Trajno velik udio stočarstva u krajiškom privređivanju ograničava mogućnosti i učinke militarizacije u prekosavskim regimentama, osobito u karlovačkim.

Sezonska kretanja stada, nerijetko preko državne granice, jedva da su podnošljiva u militariziranoj Vojnoj krajini iz mnoštva različitih razloga. U neizbježnom potiskivanju tradicionalnog »vlaškog« stočarstva i u nemogućnosti da se bar u približno potrebnoj mjeri razvije ratarstvo, poljoprivreda u većem dijelu prostora prekosavskih regimenti bila je osuđena na razvojnu stagnaciju, s čestom glađu. Time je opstanak krajiškog sistema učinjen trajno ovisnim o složenom sistemu opskrbe stanovništva.

Privrženost stanovništva prekosavskih regimenti krajiškom statusu poslije militarizacije dijelom je nesumnjivo u vezi s manje ili više zajamčenom opskrbom u gladnim godinama.

Uvođenje novih agrarnih kultura u drugoj polovini XVIII stoljeća, kao što su krumpir i kukuruz, imalo je izuzetno veliko značenje u krajiškom društvu prekosavskih regimenti, ali ipak nije moglo osigurati prehranu stanovništva.[5]

Učestalo ratovanje potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća, s manje ili više dugotrajnom odsutnošću velikog dijela muške radne snage iz krajiškog privređivanja, zaoštrilo je agrarnu krizu. Prekosavske regimente su najteže podnijele rat od 1788. do 1791. godine jer je krajiški prostor u njemu bio poprište operacija izuzetno velikih vojnih snaga.[6] Posvemašnja zapuštenost kultiviranog tla, uništenost stočnog fonda u razmjerima koji su u tom prostoru bili nepoznati tokom XVIII stoljeća, vrlo veliki gubici krajiškog stanovništva, ali i vrlo velik priljev obeskućenih bosanskih izbjeglica, najuočljiviji su dio bilance ovog »oslobodilačkog« rata.[7] Rat 1809. godine također je bio vrlo veliko opterećenje za prekosavske regimente. Ratnim naporom na kordonu obuhvaćene su čak i žene.[8] Tokom privremenog francuskog zauzeća Ličke, Ogulinske i Otočačke regimente uvelike su opljačkana krajiška skladišta. Bosanski krajišnici uspjeli su preoteti najveći dio kordonskog prostora koji su bili izgubili Svištovskim mirom.[9]

U krajiškoj historiografiji jedva da su bile istraživane ratne štete u Vojnoj krajini u posljednjim desetljećima XVIII i početkom XIX stoljeća, a posebno nisu u prekosavskim regimentama, tako da o produbljivanju agrarne krize s njima u vezi možemo suditi samo posredno. Prilozi XLIX—LXIII, ma koliko mogli dovoditi u pitanje tačnost pojedinih podataka, nesumnjivo svjedoče o razmjerima njezina produbljivanja.

Ovi podaci o privređivanju dobivaju svoj stvarni smisao kada ih se usporedi s demografskim pokazateljima, a po Demianovu proračunu s početka XIX stoljeća, objavljenu u njegovu djelu »Tableau géographique...«, Hrvatska je jedna od najnaseljenijih zemalja u Habsburškoj Monarhiji. Sa 1 869 stanovnika na kvadratnu milju, ona je najnaseljenija u usporedbi s drugim zemljama ugarske krune, a po gustoći stanovništva nalazi se i ispred Kranjske, Koruške i Zapadne Galicije. Doduše, provincijalni dijelovi Hrvatske, sa 2 080 stanovnika na kvadratnu milju, osjetno su gušće naseljeni nego njezini krajiški dijelovi sa 1 560 stanovnika na kvadratnu milju.[10] Međutim, čak kada se i ta razlika ima na umu, nesporna je razmjerno velika gustoća stanovništva Hrvatske krajine.

Prilog XLIV

ORANICE U BANSKIM REGIMENTAMA
(mjera: »Joch« i »Quadrat Klafter«)

Godina	1 klasa	II klasa	III klasa
1787.	12 469[1450]	55 044[750]	93 099[1025]
1802.	6 662[600]	50 904[400]	100 377[1400]
1810.	5 217[1200]	47 348[200]	119 299[1100]
1817.	5 195[1006]	49 840[1163]	128 804[455]

Napomena: Podaci za 1787. i 1802. godinu nalaze se u: »Erstes Banal Gränz Regiment. Ausweiss uiber die Differenz des Grund Bestandes nach der Mappirung vom Jahr 1787 und dem Grund Bestand Ausweiss pro anno 1802...« i »2tes Banal Gränz Regiment. Ausweis uiber die Differenz des Grundbestandes nach der Mappirung vom Jahr 1787 und den Grundbestand Ausweis pro anno 1802...« (KA, HKR, 1803-B7-70, F. 12v-15r). Podaci za 1810. nalaze se u »Marmontovu popisu« (SHAT, C⁶5, dr. Septembre 1810), a podaci za 1817. su objavljeni kod Hietzingera (nav. dj., IIa 18).

U razdoblju 1800—1808. i poslije 1809. godine Jasenovačka kompanija nije u sastavu 2. banske regimente.

Udio pojedinih klasa oranica u ukupnoj oraničnoj površini u postocima je sljedeći:

Godina	I	II	III
1787.	7,76	34,27	57,97
1802.	4,22	32,23	63,55
1810.	3,04	27,55	69,41
1817.	2,83	27,11	70,06

Povećanje/smanjenje ograničenih površina u pojedinim klasama u odnosu na 1787. godinu pokazuju sljedeći podaci:

Godina	I	II	III	I—III
1787.	100,00	100,00	100,00	100,00
1802.	53,42	92,48	107,82	98,34
1810.	41,84	86,02	128,14	107,01
1817.	41,67	90,55	138,35	114,46

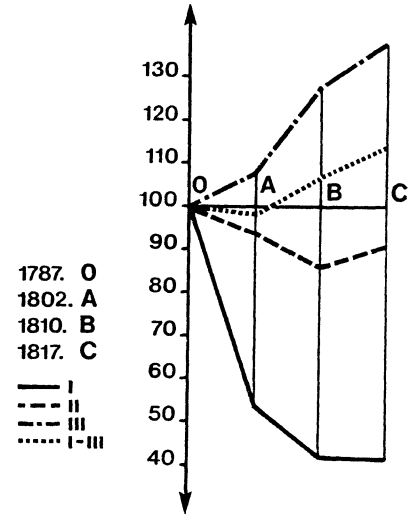

Prilog XLV

LIVADE U BANSKIM REGIMENTAMA
(mjera: »Joch« i »Quadrat Klafter«)

Godina	I	II	III	I—III
1787.	$5\,860^{800}$	$6\,847^{525}$	$2\,982^{475}$	$15\,690^{200}$
1802.	$3\,266^{1400}$	$5\,539^{600}$	$10\,773^{1000}$	$19\,579^{1400}$
1804.	$2\,437^{975}$	$7\,134^{175}$	$10\,573^{1350}$	$20\,109^{1000}$
1810.	$2\,439^{700}$	$8\,170^{1400}$	$4\,053^{1000}$	$14\,663^{1500}$
1817.	$2\,597^{1122}$	$8\,694^{1074}$	$4\,073^{44}$	$15\,365^{640}$

Napomena: Podaci za 1787, 1802. i 1810. godinu su navedeni u prethodnom prilogu »Oranice u banskim regimentama«. Podaci za 1804. i 1817. godinu objavljeni su kod Hietzingera (nav. dj., IIa 72—74).

Udio pojedinih klasa livada u ukupnoj livadnoj površini je sljedeći:

Godina	I	II	III
1787.	37,36	43,64	19,00
1802.	16,69	28,29	55,02
1804.	12,12	35,47	52,41
1810.	16,63	55,72	27,65
1817.	16,90	56,59	26,51

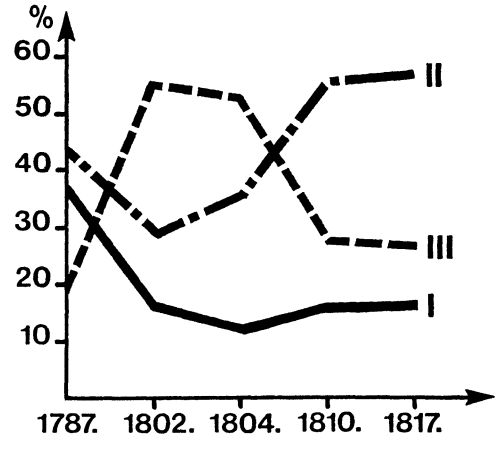

Povećanje/smanjenje livadnih površina u pojedinim klasama u odnosu prema 1787. godini pokazuju sljedeći podaci:

Godina	I	II	III	I—III
1787.	100,00	100,00	100,00	100,00
1802.	55,73	80,90	361,27	124,79
1804.	41,59	104,19	354,56	128,16
1810.	41,62	119,32	135,92	93,45
1817.	44,32	126,98	136,59	97,93

Budući da ova gustoća nije uvjetovana prednostima prirodne sredine, a još manje njezinom kultiviranošću, jasno je da je ona uvjetovana društvenim činiocima, prije svega krajiškim sistemom. U Hrvatskoj krajini taj sistem se reproducira na izuzetno niskoj razini poljoprivredne proizvodnje. Iako je privrženost stanovništva svome krajiškom statusu nesporna, nesporne su i

Prilog XLVI

VINOGRADI U BANSKIM REGIMENTAMA
(mjera: »Joch« i »Quadrat Klafter«)

Godina	I	II	I—II	A	B
1787.	2 723^{500}	1 671^{800}	4 394^{1300}	61,97	38,03
1802.	2 428^{1200}	1 429^{500}	3 858^{100}	62,96	37,04
1810.	3 381	1 486^{700}	4 867^{700}	69,47	30,53

Napomena: Izvori za 1787, 1802. i 1810. godinu su navedeni u prilogu »Oranice u banskim regimentama«.

U koloni I su podaci o vinogradima u 1. banskoj, a u koloni II u 2. banskoj regimenti, dok je u koloni I—II zbirni iskaz. U koloni A su podaci o procentualnom udjelu vinograda 1. banske, a u koloni B 2. banske u vinogradima Banske krajine u svakoj od navedenih godina.

Povećanje, smanjenje površina pod vinogradima u odnosu na 1787. godinu pokazuju sljedeći podaci:

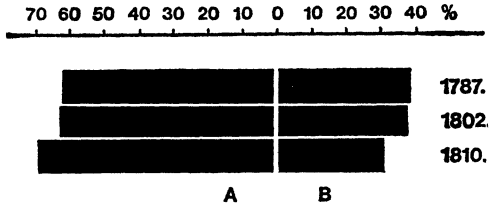

Godina	I	II	I—II
1787.	100,00	100,00	100,00
1802.	89,17	85,52	87,80
1810.	124,16	88,93	110,76

Napomena: Oznake kolona imaju značenje kao u prethodnoj tablici.

Prilog XLVII

VOĆNJACI I POVRTNJACI U BANSKIM REGIMENTAMA
(mjera: »Joch« i »Quadrat Klafter«)

Godina	I—II	A
1802.	3 470^{1100}	100,00
1804.	3 458^{925}	99,65
1810.	3 917^{100}	112,88
1817.	4 021^{970}	115,88

Napomena: Izvori za 1802. i 1810. su navedeni u prilogu »Oranice u banskim regimentama«. Podaci za 1804. i 1817. su navedeni kod Hietzingera (nav. dj., 88,89). U koloni I—II je površina pod voćnjacima i povrtnjacima u objema regimentama, a u koloni A su podaci o povećanju/smanjenju ovih površina u odnosu na 1802. godinu.

Prilog XLVIII

PAŠNJACI U BANSKIM REGIMENTAMA
(mjera: »Joch« i »Quadrat Klafter«)

Godina	I	II	III	I—III	A
1787.	123^{1225}	604^{1125}	$55\,094^{1400}$	$55\,823^{550}$	100,00
1802.	—	—	$32\,765^{1300}$	$32\,765^{1300}$	58,69
1804.	—	—	—	$42\,511^{900}$	76,15
1810.	—	—	—	$59\,454^{1100}$	106,50
1817.	—	—	—	$58\,862^{5}$	105,44

Napomena: Podaci za 1787, 1802. i 1810. godinu su navedeni u prilogu »Oranice u banskim regimentama«. Podaci za 1804. i 1810. godinu su objavljeni kod Hietzingera (nav. dj., IIa 82, 86).

Dok se prema podacima za 1787. i 1802. godinu ne bi moglo zaključivati o većoj vrijednosti pašnjaka, Hietzinger piše da su oni »von sehr guter Art« (nav. dj., IIa 82).

U koloni A iskazano je razmjerno kretanje površine pašnjaka u odnosu prema njihovoj površini u 1787. godini.

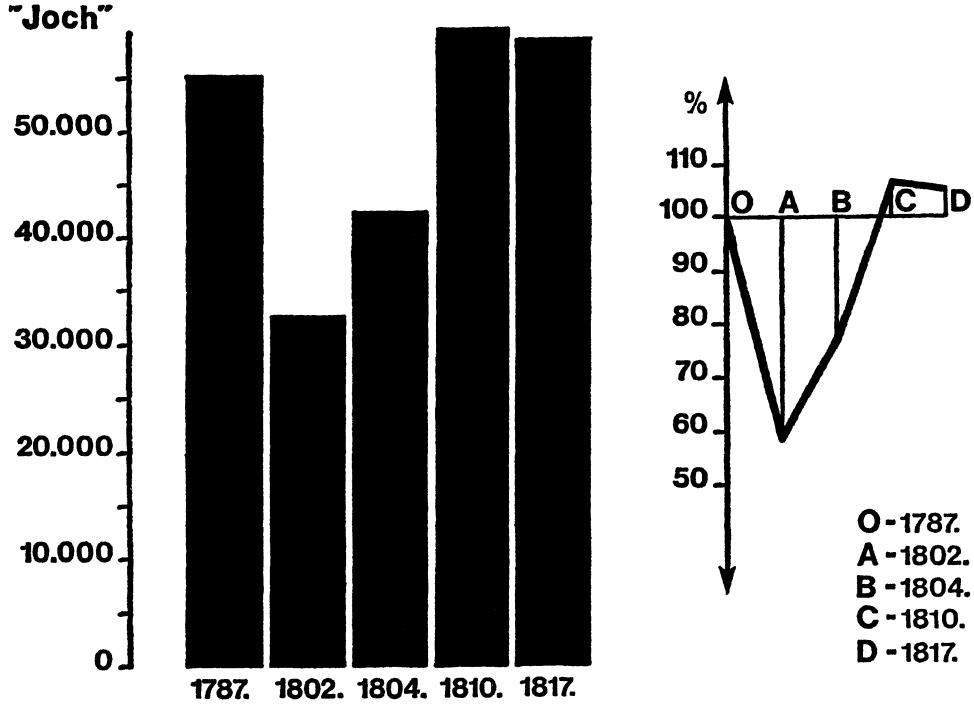

Prilog XLIX

ORANICE U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE
(mjera: »Joch« i »Quadrat Klafter«)

Regimenta	1802.	1810.	1811.
I	72 527	60 585 3/16	76 967 11/16
II	52 574	49 506 9/16	49 506 9/16
III	66 463	66 523 12/16	66 524 8/16
IV	87 584	92 486 9/16	92 278 10/16
V	85 500 4/16	84 997 6/16	92 754 8/16
VI	70 617 1/16	86 868 3/16	86 868 3/16
Z.	435 265 5/16	440 968 4/16	464 900 3/16

Napomena: Podaci za 1802. kod Demiana (»Statistische Beschreibung...«, 82, 208), za 1810. u »Marmontovu popisu« (SHAT, C⁶5, dr. Septembre 1810), a za 1811. u »Holjevčevu popisu« (AS, GIIP, fasc. 46, 351).

Uvid u razdiobu oranica prema klasama omogućava »Marmontov popis«:

Regimenta	I klasa	II klasa	III klasa	A	B	C
I	2 640 14/16	21 563 13/16	36 380 8/16	4,36	35,59	60,05
II	1 315 14/16	10 462	37 728 11/16	2,66	21,13	76,21
III	1 490 1/16	32 290 3/16	32 743 8/16	2,24	48,54	49,22
IV	1 448	42 284 11/16	48 753 14/16	1,56	45,82	52,62
V	1 912	21 670 6/16	61 415	2,25	25,50	72,25
VI	3 305 12/16	25 677 12/16	57 884 11/16	3,80	29,56	66,64
Z.	12 112 9/16	153 948 13/16	274 906 2/16	2,75	34,91	62,34

Napomena: U kolonama A, B i C su podaci o procentualnom udjelu I, II i III klase oranica u oraničnoj površini pojedinih regimenti, odnosno Vojne Hrvatske u cijelosti.

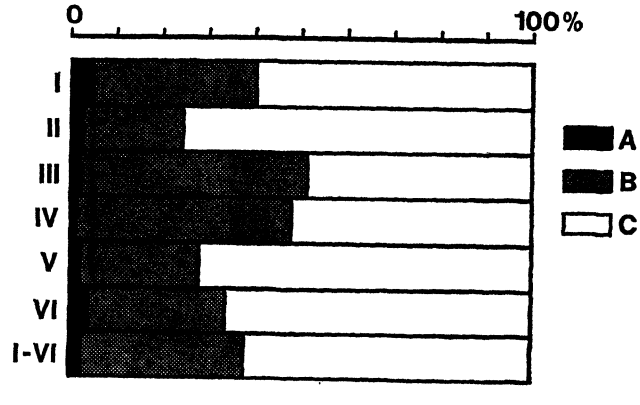

KRAJIŠKI PROSTOR

(Zbirka akvarela i gvaševa Franza Jaschkea s početka 19. stoljeća. Moderna galerija Zagreb)

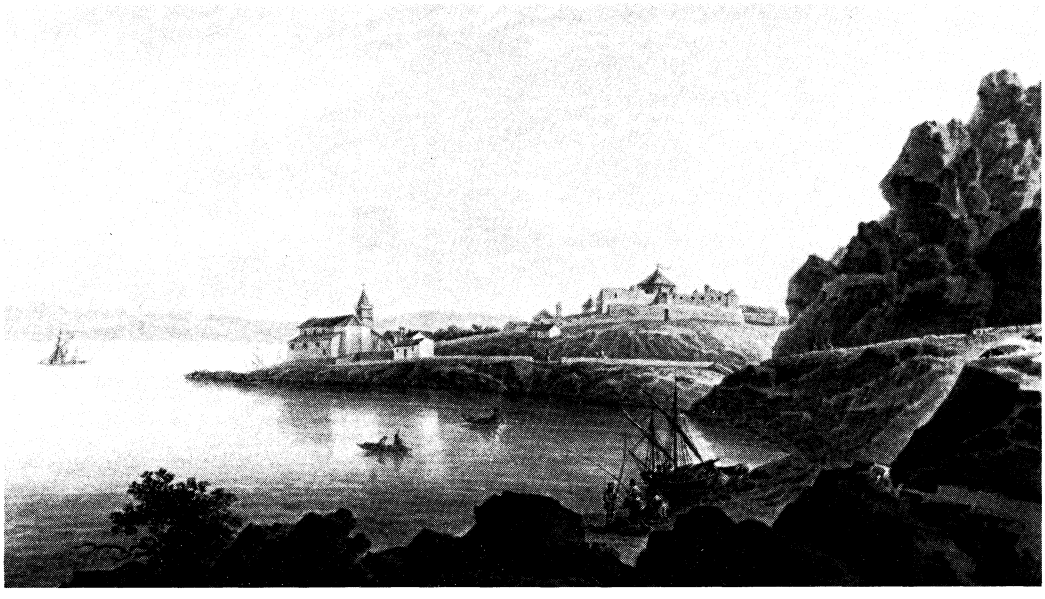

Karlobag

Cesarica

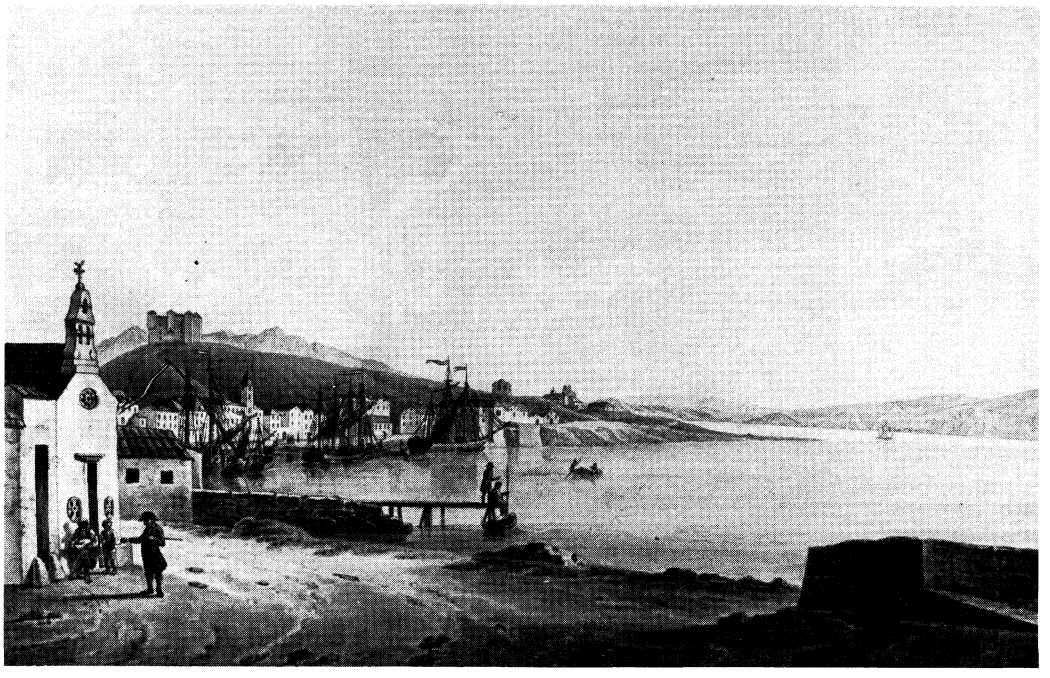

Grad i luka Senj

Rijeka

Dolina Zrmanje

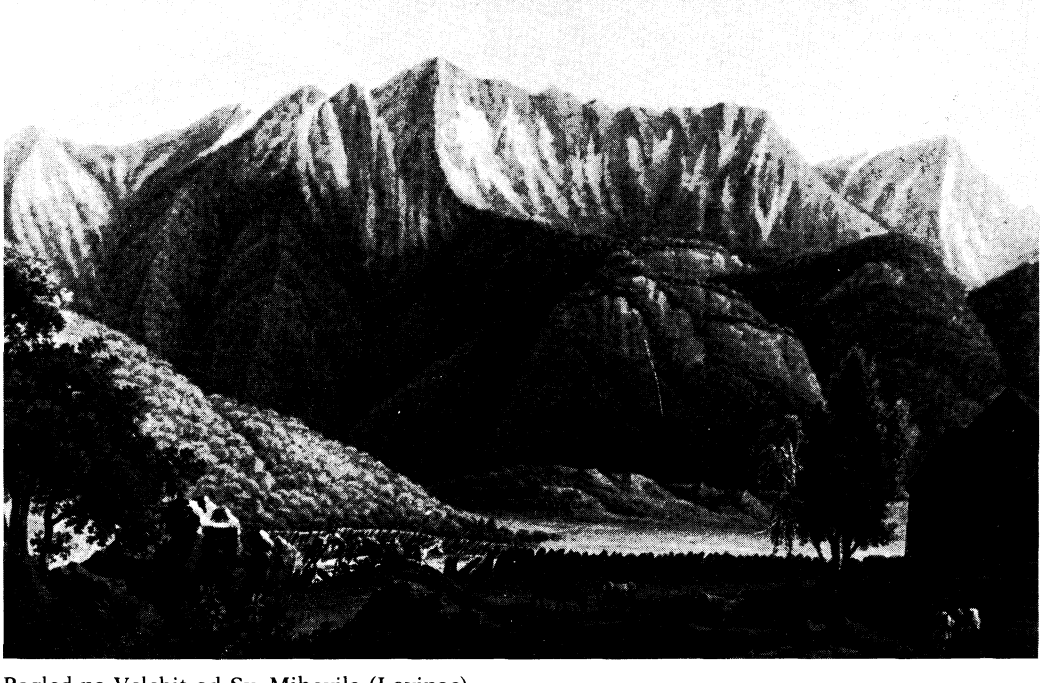

Pogled na Velebit od Sv. Mihovila (Lovinac)

Udbina, burg

Plitvička jezera

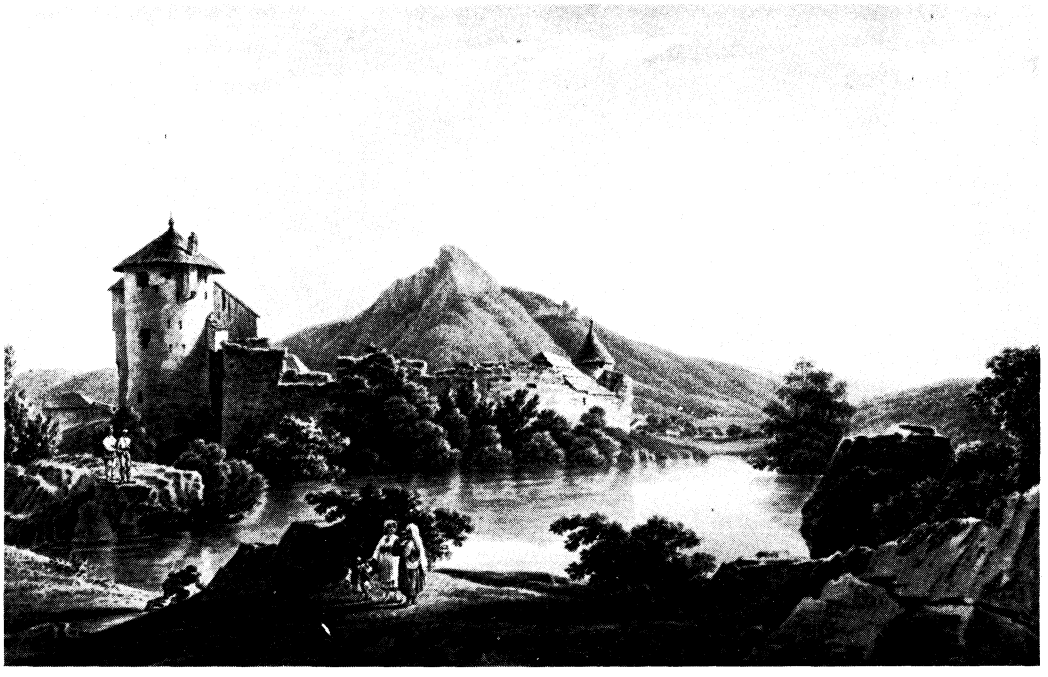

Ogulin, grad

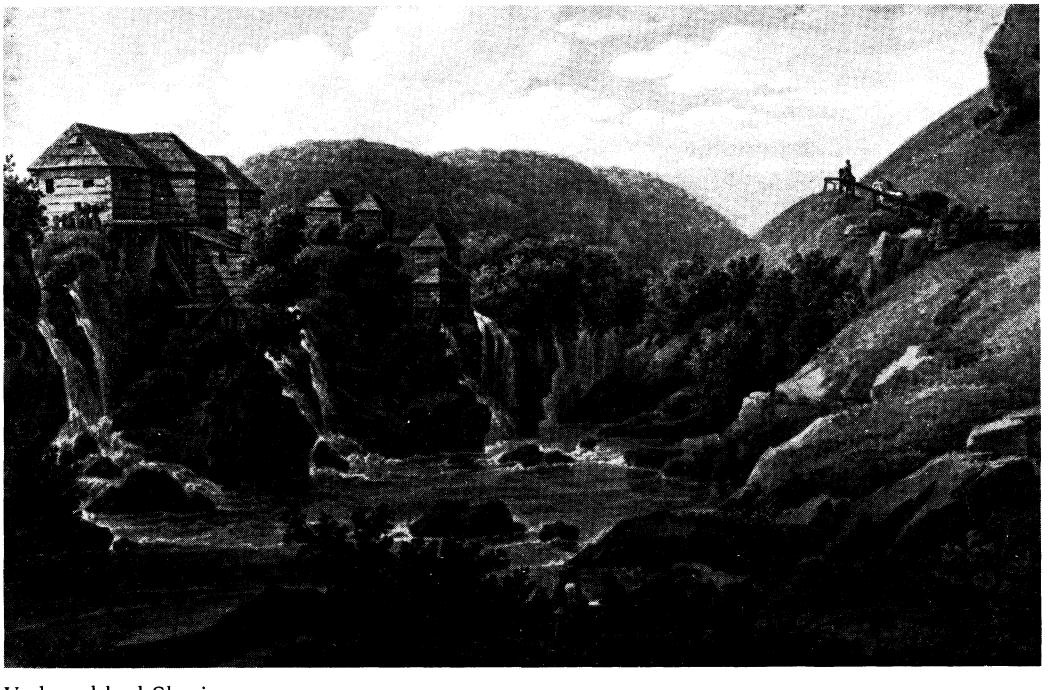

Vodopad kod Slunja

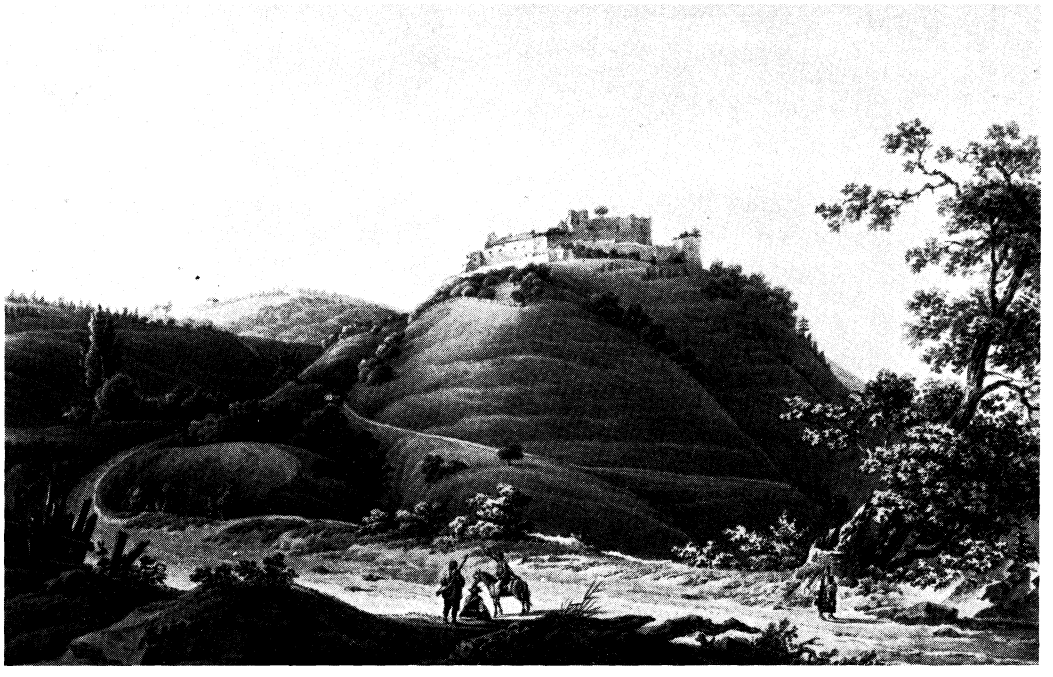

Cetingrad

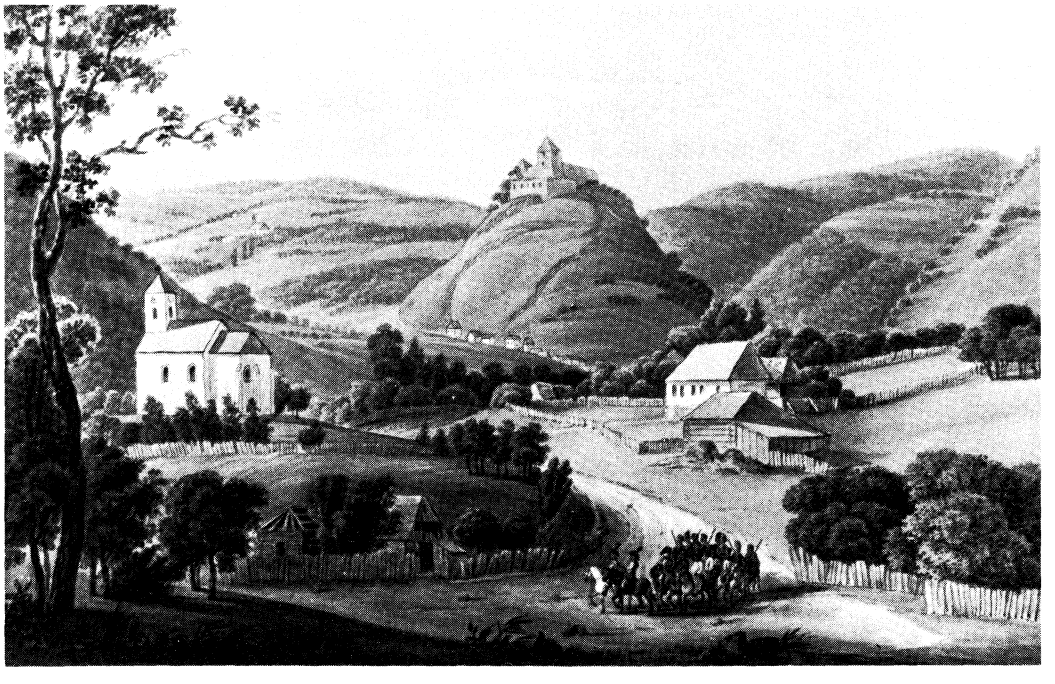

Zrin, burg

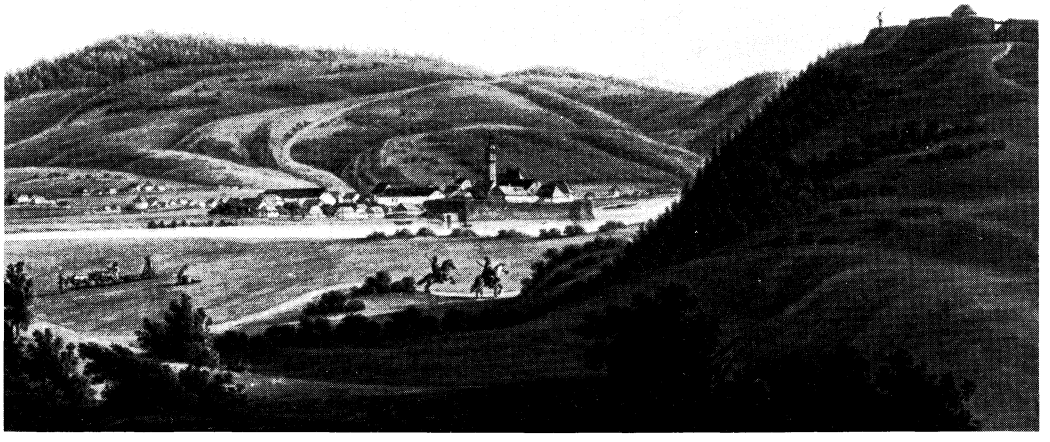

Turska utvrda Novi u Bosni

Bosanska Dubica

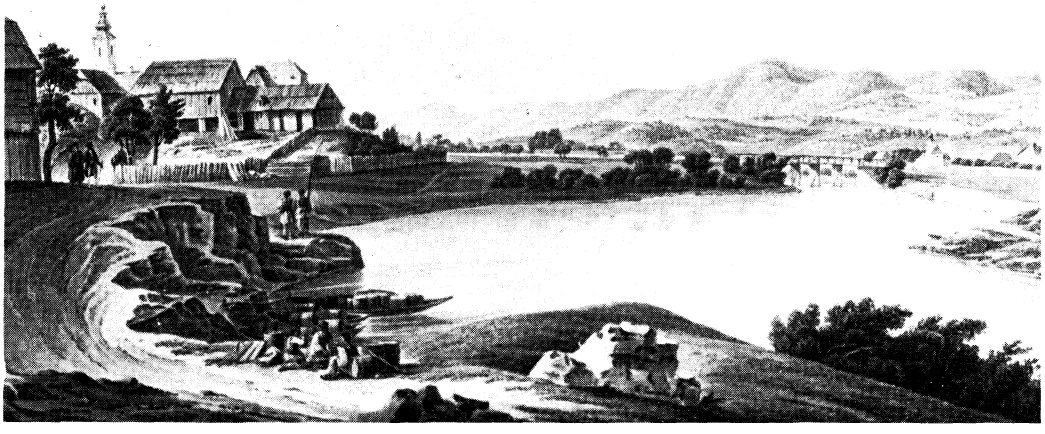

Pogled iz Petrinje

Sisak, kaštel

Prilog L

LIVADE U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE
(mjera: »Joch« i »Quadrat Klafter«)

Regimenta	1802.	1810.	1811.	A	B	C
I	28 105	24 152 1/16	24 429 12/16	85,94	86,92	24,20
II	21 760	18 362 8/16	18 326 8/16	84,39	84,22	18,15
III	30 484	26 472 1/16	26 472 1/16	87,72	87,72	26,22
IV	14 660	17 381 8/16	17 248 9/16	118,56	117,65	17,09
V	7 666	5 298	5 105 14/16	69,11	66,60	5,06
VI	11 490	9 365 15/16	9 362 15/16	81,51	81,48	9,28
Z.	114 165	101 032 1/16	100 945 11/16	88,49	88,42	100,00

Napomena: Izvori podataka za 1802, 1810. i 1811. godinu kao u prilogu »Oranice u regimentama Vojne Hrvatske«.

U kolonama A i B su procentualni pokazatelji o smanjenju/povećanju livadnih površina u 1810. i 1811. godini u odnosu prema 1802. godini. U koloni C su procentualni pokazatelji o udjelu livadnih površina pojedinih regimenti u ukupnoj livadnoj površini Vojne Hrvatske. Podaci su iz 1811. godine.

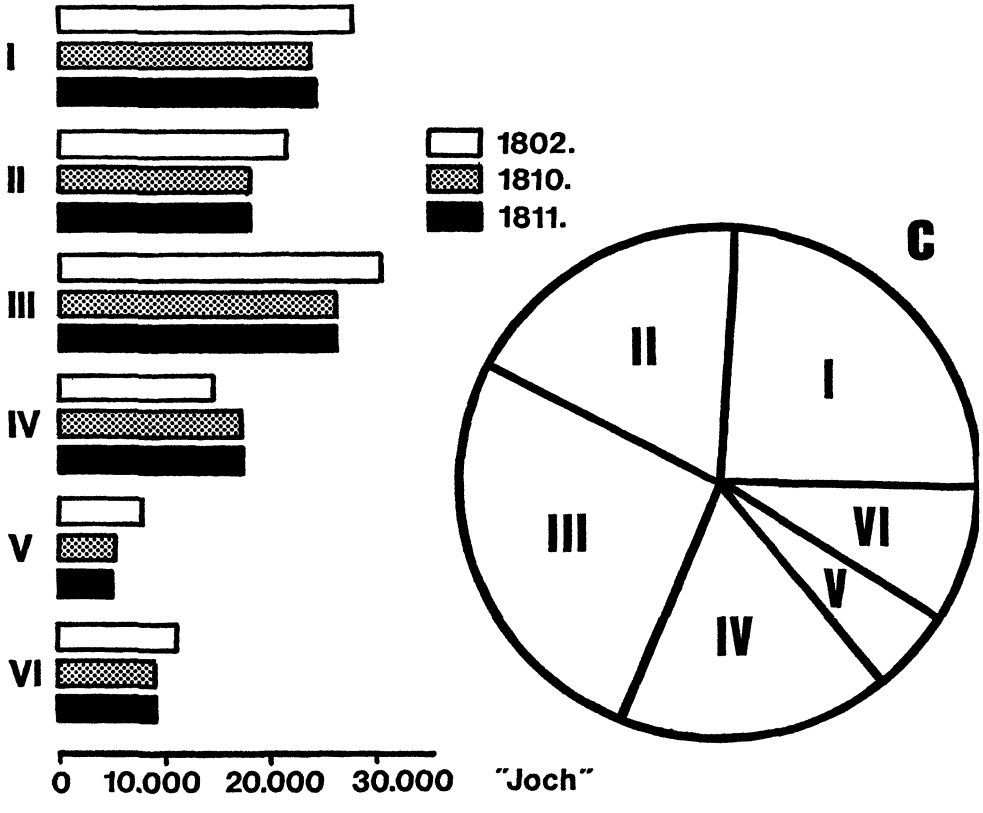

Prilog LI

VINOGRADI U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE
(mjera: »Joch« i »Quadrat Klafter«)

Regimenta	1802.	1810.	1811.	A	B	C
I	21 8/16	17 8/16	16 4/16	81,40	75,58	0,27
II	65	59 8/16	59 8/16	91,54	91,54	1,00
III	242	305	305	126,03	126,03	5,07
IV	1 477 10/16	1 700	1 695 11/16	115,05	114,76	28,20
V	2 511	3 381	2 449 4/16	134,65	97,54	40,74
VI	1 433 14/16	1 486 7/16	1 486 7/16	103,67	103,67	24,72
Z.	5 751	6 949 7/16	6 012 2/16	120,84	104,54	100,00

Napomena: Izvori podataka za 1802, 1810. i 1811. godinu kao u prilogu »Oranice u regimentama Vojne Hrvatske«. (Demian, nav. dj., 78)

U kolonama A i B su procentualni pokazatelji o povećanju/smanjenju površina pod vinogradima u 1810. i 1811. godini u odnosu prema 1802. godini. U koloni C su procentualni pokazatelji o udjelu površina pod vinogradima u pojedinim regimentama u odnosu prema ukupnoj površini pod vinogradima u Vojnoj Hrvatskoj u 1811. godini.

NB. Usporediti podatke za 1802. godinu u prilogu »Vinogradi u banskim regimentama«.

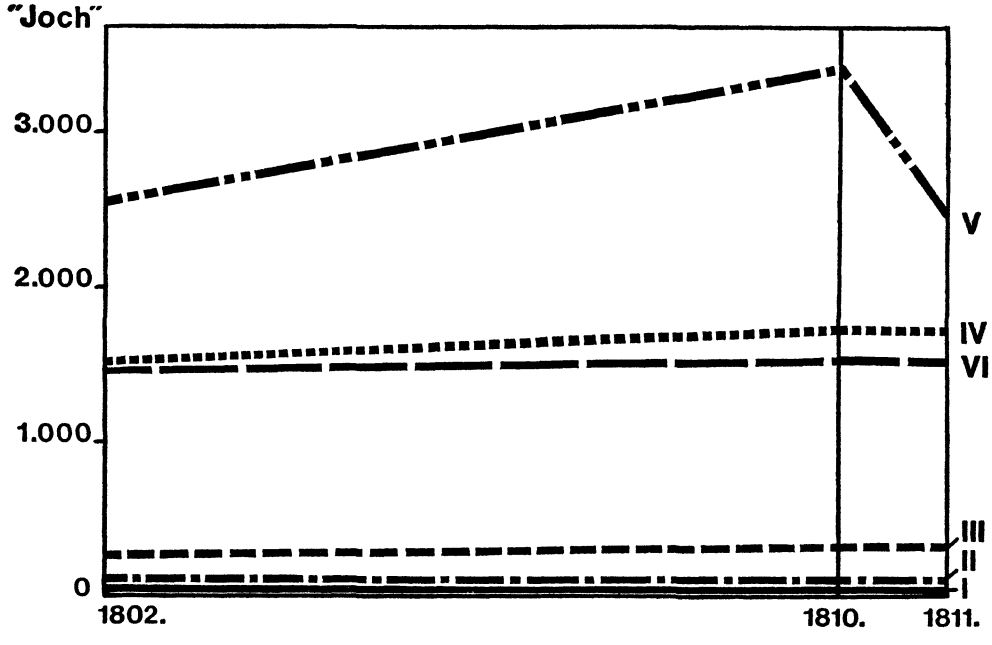

stalne društvene napetosti, a s tim u vezi i potreba da ih se nadzire i suzbija sistemom društvene prisile. Krajiški sistem ima i svoja vlastita društvena izvorišta.

Prilog LII

VOĆNJACI I POVRTNJACI U VOJNOJ HRVATSKOJ
(mjera: »Joch« i »Quadrat Klafter«)

Regimenta	1801. (?)	1804.	1810.	1811.	1817.
I	259 1/4	—	267 8/16	254 10/16	—
II	188	—	333 12/16	333 12/16	—
III	460 3/4	—	3 170 1/16	3 381 7/16	3 167[433]
IV	492 7/8	—	663 1/16	651 1/16	—
I—IV	1 400 7/8	1 923 [1500]	4 434 6/16	4 420 9/16	4 400[1030]
V	1 568 3/8	—	1 666	1 611 11/16	—
VI	1 970 7/8	—	2 251 1/16	2 251 1/16	—
V—VI	3 539 2/8	3 458[925]	3 917 1/16	3 862 12/16	4 021[970]
I—VI	4 940 1/8	5 382[825]	3 181 2/16	8 283 5/16	8 422[400]

Napomena: Izvori za 1801 (najvjerojatnije!), 1810. i 1811. godinu navedeni su u prilogu »Oranice u regimentama Vojne Hrvatske«. (Demian, nav. dj., 77) Podaci za 1804. i 1817. godinu objavljeni su u Hietzingerovoj knjizi (nav. dj., IIa 88, 89).

U »Marmontovu popisu« zbroj I—VI izvorno je pogrešno izračunat.

U »Holjevčevu popisu« greškom je upisano 2 547 umjesto 254 u rubrici za Ličku regimentu.

U koloni A su navedeni podaci o procentualnom povećanju/smanjenju površina voćnjaka i povrtnjaka u 1804. godini, u koloni B u 1810. godini, u koloni C u 1811. godini, a u koloni D u 1817. godini u odnosu prema 1801. godini. U koloni E su podaci o procentualnom udjelu površina voćnjaka i povrtnjaka u pojedinim regimentama u odnosu na ukupnu njihovu površinu u Vojnoj Hrvatskoj u 1811. godini.

Regimenta	A	B	C	D	E
I	—	103,18	98,22	—	3,07
II	—	177,53	177,53	—	4,03
III	—	688,02	690,42	686,98	38,40
IV	—	134,52	132,09	—	7,86
I—IV	137,33	316,49	315,56	314,13	—
V	—	106,22	102,73	—	19,45
VI	—	114,22	114,22	—	27,18
V—VI	97,74	110,68	109,16	113,65	—
I—VI	108,97	169,05	167,67	170,49	—

Podaci o oraničnim, livadnim i pašnjačkim površinama po stanovniku u prekosavskim regimentama početkom XIX stoljeća, izračunati u prilogu LXIV, upozoravaju jedino na statistički značajniji porast pašnjaka. Na isti zaključak upućuju i podaci u prilozima LIII i LV. Time se nameće pretpostavka da je zaoštravanje agrarne krize u prekosavskim regimentama potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća uvjetovalo »povratak« stočarstvu, odnosno tradicionalnijim načinima proizvodnje društvenog života općenito.

Prilog LIII

PAŠNJACI U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE
(mjera: »Joch« i »Quadrat Klafter«)

Regimenta	1802.	1804.	1810.	1811.	1817.
I	139 185	—	141 870	163 920 13/16	140 998 7/16
II	74 905	—	83 296 9/16	83 296 4/16	—
III	35 759	—	40 397 6/16	40 281 9/16	—
IV	22 637	—	22 628 8/16	22 628 8/16	—
I—IV	272 486	286 209 14/16	288 192 7/16	310 127 2/16	287 334 4/16
V	9 464	—	24 811	25 429 5/16	—
VI	20 404	—	34 643 11/16	34 643 11/16	—
V—VI	29 868	42 511 9/16	59 454 11/16	60 073	58 862
I—VI	302 354	328 721 7/16	347 647 2/16	370 200 2/16	346 196 4/16

Napomena: Izvori podataka za 1802, 1810. i 1811. godinu kao u prilogu »Oranice u regimentama Vojne Hrvatske«. (Demian, nav. dj., 74) Podaci za 1804. i 1817. godinu objavljeni su u Hietzingerovoj knjizi (nav. dj., 82, 86), uz napomenu da su podaci za Slunjsku regimentu iz 1802. godine.

Inače, stupanj pouzdanosti krajiških statistika može se provjeriti usporedbom s podacima u prilogu »Pašnjaci u banskim regimentama«. Dok je tamo podatak o 32 765 J. 1 300 Q. K. pašnjaka u dvije banske regimente 1802. godine, ovdje je 29 868 J.

U koloni A navedeni su podaci o procentualnom povećanju/smanjenju površina pod pašnjacima u 1810. godini, a u koloni B u 1811. godini u odnosu prema 1802. godini. U koloni C su podaci o procentualnom udjelu pašnjačkih površina u pojedinim regimentama u odnosu na cijelu površinu pod pašnjacima u 1811. godini.

Regimenta	A	B	C
I	101,93	117,77	44,28
II	111,20	111,20	22,50
III	112,97	112,65	10,88
IV	99,96	99,96	6,11
V	262,16	268,70	6,87
VI	169,79	169,79	9,36
Z.	114,98	122,44	100,00

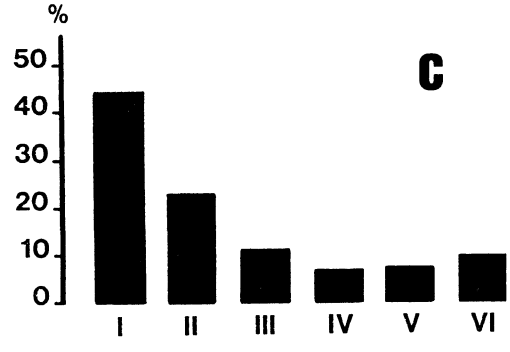

Takva pretpostavka se ne potvrđuje ako se uspoređuje dugoročnije kretanje na primjer broja konja i ovaca kao najvažnije stoke u »vlaškom«, nomadskom ili polunomadskom stočarstvu. Mogućnost uspoređivanja sa stanjem u 1770. godini, kao baznoj, raspoloživi izvori omogućavaju samo za karlovačke regimente. Dakako, u toj godini brojne promjene su se već uveliko zbile u skladu s ciljevima politike militarizacije, tako da je uspoređivanje s njom samo tendencijalne prirode. U 1811. godini broj konja je pao na 82,14%, a padao je i niže, da bi se tek u 1817. popeo na 96,15%. Pad broja

Prilog LIV

ŠUME U PROSTORU REGIMENTI VOJNE HRVATSKE 1802. I 1811. GODINE

Godina	I	II	III	IV	V	VI	Z.
1802.	28,69	41,40	64,53	24,24	24,76	32,09	38,38
1811.	28,67	53,99	16,16	22,59	34,72	35,43	31,10

Napomena: Demian, nav. dj., 79—80 i »Holjevčev popis« od 11. septembra 1811. (AS, GIIP, fasc. 46, 351).

Podaci pokazuju procentualni udio šumskih površina u ukupnim površinama regimenti, odnosno u površini Vojne Hrvatske.

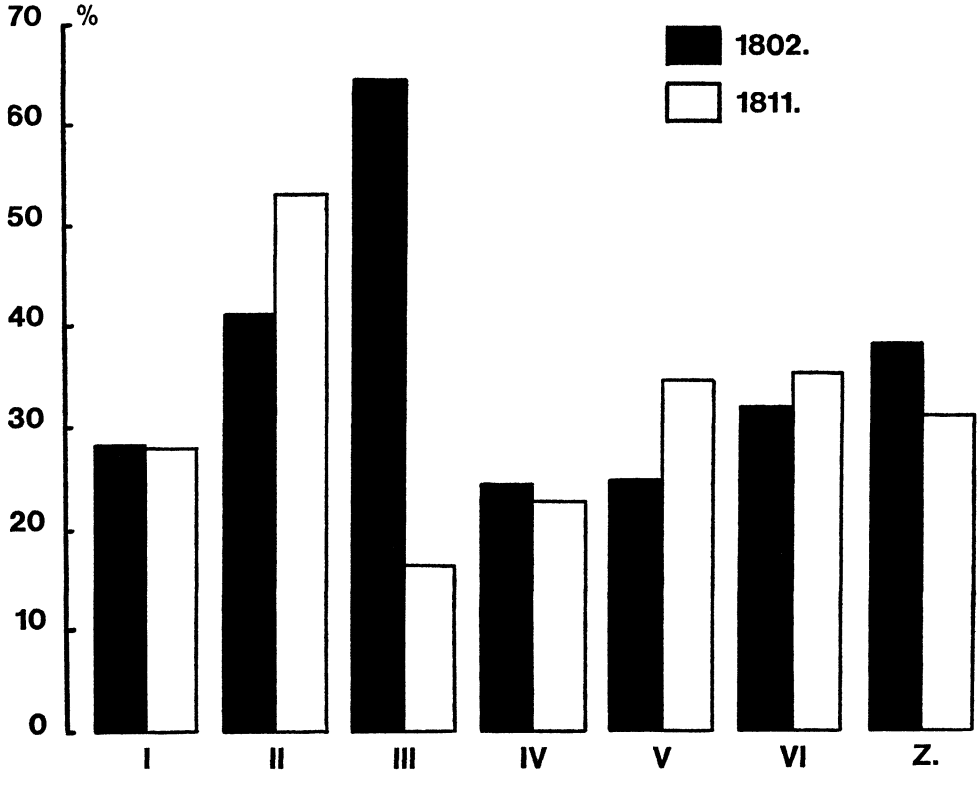

ovaca u istom vremenskom razdoblju je drastičan: 77,97% u 1811. i 65,28% u 1817. godini (prilozi LVI i LXI).

Pad broja volova se kreće slično padu broja konja, tj. iznosi 88,01 i 95,74% (prilog LVII).

Sasvim je drugačije kretanje broja krava. Dok ih je u 1811. bilo 92,24% od broja u 1770. godini, u 1817. ih je za 64,09% više nego u 1770 (prilog LIII). Rastao je i broj koza, tako da su u 1811. godini za 21,8% brojnije nego 1770 (prilog LX).

Prilog LV

PROCENTUALNI UDIO VRSTA ZEMLJIŠTA
U UKUPNOJ POVRŠINI REGIMENTI

Vrsta zemljišta	I	1802.	1810.	1811.	II	1802.	1810.	1811.
Oranice		14,40	12,04	15,30		14,32	13,50	13,50
Livade		5,58	3,66	3,66		5,95	5,02	5,02
Vinogradi		0,00	0,00	0,00		0,02	0,02	0,02
Voćnjaci		0,05	0,05	0,05		0,05	0,09	0,09
Pašnjaci		27,65	28,19	32,57		20,43	22,72	22,72
Šume		28,69	28,67	28,67		40,92	53,36	53,36
Zbroj		76,37	72,61	80,25		81,69	94,71	94,71

Vrsta zemljišta	III	1802.	1810.	1811.	IV	1802.	1810.	1811.
Oranice		15,29	15,29	15,29		36,18	38,14	38,05
Livade		7,01	6,09	6,09		6,05	7,18	7,11
Vinogradi		0,06	0,07	0,07		0,61	0,70	0,70
Voćnjaci		0,11	0,73	0,73		0,20	0,27	0,27
Pašnjaci		8,22	9,29	9,26		9,33	9,33	9,33
Šume		64,52	17,24	16,16		22,59	22,59	24,24
Zbroj		95,21	48,71	47,60		74,96	78,21	79,70

Vrsta zemljišta	V	1802.	1810.	1811.	VI	1802.	1810.	1811.
Oranice		43,86	43,59	47,57		33,23	40,88	33,23
Livade		3,93	2,72	2,62		5,41	4,41	5,41
Vinogradi		1,29	1,73	1,26		0,67	0,70	0,67
Voćnjaci		0,80	0,85	0,83		0,93	1,06	0,93
Pašnjaci		4,85	12,72	13,04		9,60	16,30	9,60
Šume		24,77	34,71	34,71		32,10	35,44	32,10
Zbroj		79,50	96,32	100,00		81,94	98,79	98,79

Napomena: Vidjeti prilog VII.

Broj svinja se smanjivao, najprije na 91,52% a zatim na 78,42% (prilog LXII).

Dakle, rastao je samo broj krava i koza! U svakom slučaju ne može biti govora o »povratku« »vlaškom« stočarstvu jer bi svaki takav pokušaj bio u nesuglasju s krajiškim sistemom. Takva je mogućnost postojala samo u slučaju prelaska u Bosnu, a takvi prelasci i nisu bili malobrojni u ovo vrijeme. Međutim, moguće je prihvatiti pretpostavku o povećanom značenju stočarstva usklađenog s potrebama stalno naseljenih patrijarhalnih doma-

Prilog LVI

KONJI U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE

Godina	I	II	III	IV	V	VI	I—IV	V—VI	I—VI
1770.	4 419	4 163	4 177	2 671	—	—	15 430	—	—
1800.	—	—	—	—	—	—	11 353	4 293	15 646
1801.	—	—	—	—	—	—	12 994	5 226	18 220
1802.	4 901	4 353	4 485	2 519	3 215	4 960	16 258	8 175	24 433
1807.	—	—	—	—	—	—	13 878	—	—
1810.	3 911	3 690	3 772	1 949	4 000	4 586	13 322	8 586	21 908
1811.	3 911	3 818	3 124	1 821	3 236	4 586	12 674	7 822	20 496
1814.	—	—	—	—	—	—	12 554	—	—
1815.	—	—	—	—	—	—	12 212	—	—
1817.	—	—	—	—	—	—	14 836	—	—

Napomena: Podaci za 1770. objavljeni su u knjizi Petera Krajasicha *Die Militärgrenze in Kroatien* (Wien, 1974, 182). Podatke za 1800, 1801, 1807, 1814, 1815. i 1817. godinu objavio je Hietzinger (nav. dj., 167—168), podatke za 1802. Demian (nav. dj., 87), a za 1810. se nalaze u »Marmontovu popisu« te za 1811. u »Holjevčevu popisu«. Krajasichevi navodi u napomeni 216 su djelomično tačni, a za 1801. pogrešno prenosi Hietzingera.

»Marmontov popis« razvrstava radne konje (»chevaux au travail«) i ždrijebad (»poulins«). Uočljive su velike razlike u procentualnom udjelu jednih i drugih u ukupnom broju. Vidjet kolone A i B.

Prema »Holjevčevu popisu« izračunat je prosječni broj konja na jednu krajišku kuću po regimentama. Vidjeti kolonu C.

Podaci nam omogućavaju praćenje kretanja broja konja u karlovačkim regimentama u rasponu od 1770. do 1817. godine. Prikazujemo ih i na grafikonu.

Regimenta	A	B	C
I	80,72	19,28	0,82
II	78,81	21,19	0,96
III	91,65	8,35	0,65
IV	91,12	8,88	0,45
V	72,55	27,45	0,71
VI	66,51	33,49	0,98
Z.	78,74	21,26	0,76

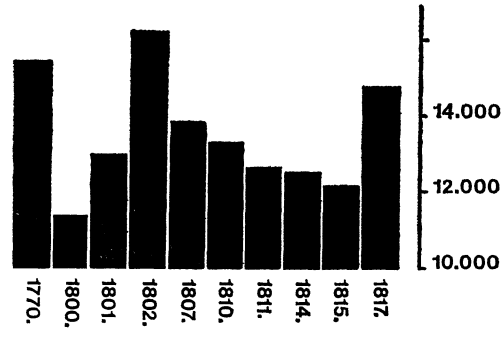

ćinstava. Nju bi mnogo podrobnije trebalo ispitati nego što dostupni izvori omogućavaju.

Takvu pretpostavku potvrđuju i podaci o iscrpljivanju obradivog tla, naročito oranica, u banskim regimentama u razdoblju od 1787. do 1817. godine (prilog XLIV). Neusporedivo ubrzanije smanjenje površine oranica prve klase nego što je porast oraničnih površina u cijelosti nesumnjivo potvrđuje

Prilog LVII

VOLOVI U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE

Godina	I	II	III	IV	V	VI	I—IV	V—VI	I—VI
1770.	9 513	7 459	7 721	6 884	—	—	31 577	—	—
1800.	—	—	—	—	—	—	20 587	9 207	29 794
1801.	—	—	—	—	—	—	26 062	16 797	42 859
1802.	7 503	5 163	6 908	8 368	4 783	6 163	27 942	10 946	38 888
1810.	9 415	5 868	7 109	8 479	7 868	9 513	30 871	17 381	48 252
1811.	9 415	5 939	5 225	7 213	7 075	9 513	27 792	16 588	44 380
1814.	—	—	—	—	—	—	27 848	15 500	43 348
1815.	—	—	—	—	—	—	26 413	14 896	41 309
1817.	—	—	—	—	—	—	30 233	11 960	42 193

Napomena: Vidjeti izvore za prilog »Konji u regimentama Vojne Hrvatske«. Hietzinger, nav. dj., 161; Demian, nav. dj., 85.

U rubrici volovi (»Boeufs«) »Marmontov popis« dijeli radne volove (»Boeufs au travail«) i telad (»veaux«), a u rubrici stoka (»Bestiaux«) krave (»vaches«) i junice (»genisses«). »Holjevčev popis« dijeli samo »Boeufs« i »Vaches«. Hietzinger i Demian dijele volove (»Ochsen«), krave (»Kühe«) i telad (»Kälber«).

U ovoj tablici volovi za 1810. godinu skupno su iskazani. Radni volovi u »Marmontovu popisu« su pogrešno zbrojeni.

U kolonama A i B su procentualno iskazani udjeli »Boeufs de travail« i »veaux« prema »Marmontovu popisu«, a u koloni C iskazan je prosječni broj volova na jednu krajišku kuću prema »Holjevčevu popisu«.

Regimenta	A	B	C
I	72,86	27,14	1,99
II	69,14	30,86	1,49
III	80,01	19,99	1,09
IV	86,83	13,17	1,78
V	72,46	27,54	1,59
VI	62,54	37,46	2,02
Z.	73,81	26,19	1,66

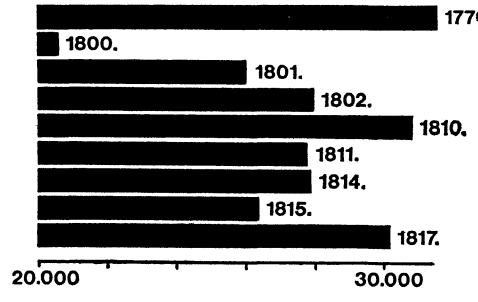

Podaci nam također omogućavaju praćenje kretanja broja volova u karlovačkim regimentama u rasponu od 1770. do 1817. godine. Vidjeti grafikon.

Chabrolovu ocjenu o zapuštenosti plodnog zemljišta u Hrvatskoj. Banske regimente, inače, raspolažu najplodnijom zemljom u prekosavskom krajiškom prostoru.

Kretanje ratarskih prinosa, koje je najvažniji pokazatelj u provjeri pretpostavke o povratku tradicionalnijim načinima proizvodnje društvenog života u prekosavskim regimentama krajem XVIII i početkom XIX stoljeća, nije moguće provjeriti u cijelom vremenskom razdoblju. Tek od 1806. godine

Prilog LVIII

KRAVE U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE

Godina	I	II	III	IV	V	VI	I—IV	V—VI	I—VI
1770.	7 339	5 475	5 125	6 884	—	—	24 823	—	—
1800.	—	—	—	—	—	—	21 775	10 956	32 731
1801.	—	—	—	—	—	—	22 031	10 926	32 957
1802.	6 905	5 491	4 895	4 787	4 836	6 871	22 078	11 707	33 785
1810.	9 183	5 783	6 993	5 913	6 855	9 927	27 882	16 782	44 664
1811.	9 193	5 674	4 111	3 919	5 969	9 927	22 897	15 896	38 793
1814.	—	—	—	—	—	—	29 046	16 804	45 850
1815.	—	—	—	—	—	—	26 927	17 518	44 445
1817.	—	—	—	—	—	—	40 731	15 685	56 416

Napomena: Vidjeti izvore za prilog »Konji u regimentama Vojne Hrvatske«. Hietzinger, nav. dj., 161; Demian, nav. dj., 85.

Iako su u »Marmontovu popisu« krave i junice odvojeno iskazane, u ovoj tablici su objedinjene jednim pokazateljem jer se ni u jednom drugom popisu ne odvajaju. U kolonama A i B su procentualno iskazani udjeli krava i junica, a u koloni C su podaci o prosječnom broju krava na jednu krajišku kuću prema »Holjevčevu popisu«.

Sljedeći grafikon pokazuje kretanje broja krava u karlovačkim regimentama u rasponu od 1770. do 1817. godine.

Regimenta	A	B	C
I	67,16	32,84	1,94
II	64,91	35,09	1,43
III	68,97	31,03	0,86
IV	68,66	31,33	0,98
V	72,37	27,63	1,32
VI	58,83	41,17	2,11
Z.	66,30	33,70	1,45

krajiške vlasti prikupljaju podatke o sjetvi i žetvi prema posebnim tabelama (»Aussaat- und Ernte- (Fechsungs-) Tabellen«). Dakako, nikada nitko nije mogao biti u iluziji o pouzdanosti iskaza krajišnika o prinosima, a ni o trudu nižih krajiških vlasti u mnoštvu slučajeva da osiguraju pouzdane izvještaje. Otvoreno je i pitanje kako su prikupljani podaci o sjetvi i žetvi u prekosavskim regimentama od 1809. do 1814. godine, jer već ni Hietzinger njima nije raspolagao.[11] Ipak, ono što je u ovom slučaju najvažnije, a to su tendencije u kretanju prinosa, bilo bi moguće na temelju tablica dosta pouzdano istražiti.

Prilog LIX

TELAD U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE

Godina	I	II	III	IV	V	VI	I—IV	V—VI	I—VI
1770.	8 366	6 814	2 905	3 675	—	—	21 760	—	—
1800.	—	—	—	—	—	—	17 888	12 498	30 386
1801.	—	—	—	—	—	—	19 761	11 638	31 399
1802.	7 965	5 567	2 610	4 088	4 836	7 067	19 960	11 903	31 863

Napomena: Vidjeti izvore za prilog »Konji u regimentama Vojne Hrvatske«. Hietzinger, nav. dj., 161; Demian, nav. dj., 85.

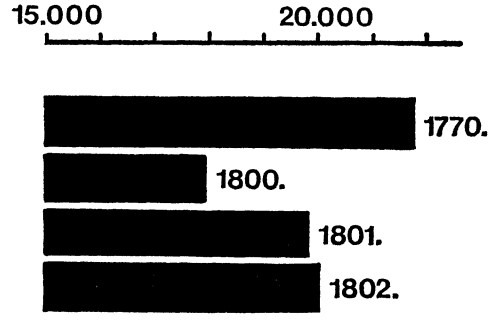

Sljedeći grafikon pokazuje kretanje broja teladi u karlovačkim regimentama u rasponu od 1770. do 1802. godine.

Prilog LX

KOZE U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE

Godina	I	II	III	IV	V	VI	I—IV	V—VI	I—VI
1770.	21 613	1 836	9 450	3 961	—	—	36 858	—	—
1802.	17 286	12 513	7 795	4 348	1 592	1 900	41 942	3 492	45 434
1810.	19 573	11 451	12 872	3 001	266	2 369	46 897	2 635	49 532
1811.	19 573	12 251	8 195	4 875	2 048	2 369	44 894	4 417	49 311

Napomena: Vidjeti izvore za prilog »Konji u regimentama Vojne Hrvatske«! Demian, nav. dj., 88—89.

I	II	III	IV	V	VI	Z.
4,13	3,08	1,71	1,20	0,45	0,50	1,84

Prosječan broj koza na jednu krajišku kuću prema *Holjevčevu popisu* prikazuje ova tablica:

Prilog LXI

OVCE U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE

Godina	I	II	III	IV	V	VI	I—IV	V—VI	I—VI
1770.	61 510	62 711	47 785	26 124	—	—	198 130	—	—
1800.	—	—	—	—	—	—	189 013	26 185	215 198
1801.	—	—	—	—	—	—	189 818	18 013	207 831
1802.	68 155	50 026	39 554	31 021	10 231	9 776	188 750	20 007	208 763
1810.	54 143	40 054	47 005	22 176	12 963	9 567	163 378	22 530	185 908
1811.	54 143	37 542	32 685	30 103	10 583	9 567	154 473	20 150	174 623
1814.	—	—	—	—	—	—	138 631	17 413	156 044
1815.	—	—	—	—	—	—	133 472	13 910	147 382
1817.	—	—	—	—	—	—	129 343	4 333	133 676

Napomena: Vidjeti izvore za prilog »Konji u regimentama Vojne Hrvatske«. Hietzinger, nav. dj., 182; Demian, nav. dj., 88—89.

I	II	III	IV	V	VI	Z.
11,42	9,43	6,84	7,43	2,33	2,03	6,52

Prosječan broj ovaca na jednu krajišku kuću prema *Holjevčevu popisu* prikazuje ova tablica:

Sljedeći grafikon pokazuje kretanje broja ovaca u karlovačkim regimentama u rasponu od 1770. do 1817. godine:

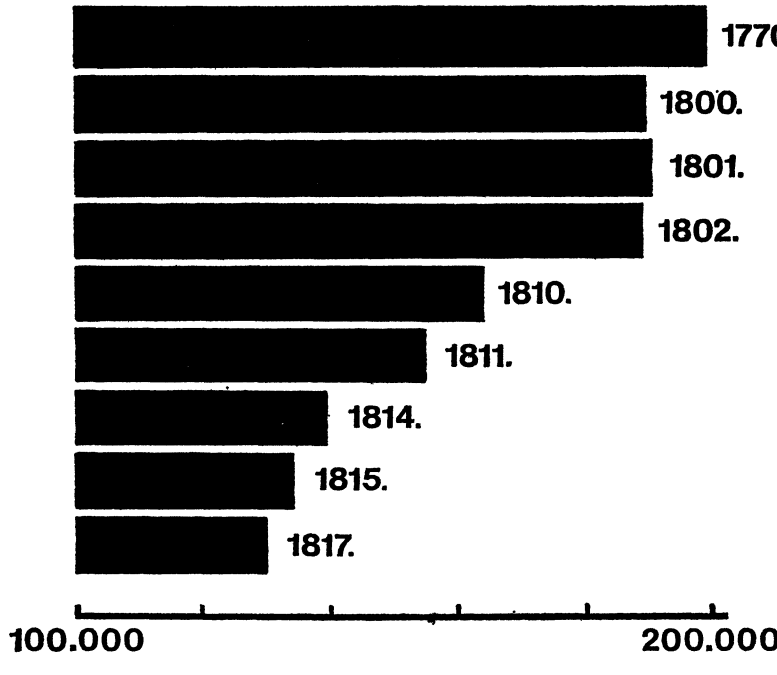

Prilog LXII

SVINJE U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE

Godina	I	II	III	IV	V	VI	I—IV	V—VI	I—VI
1770.	486	2 434	1 684	7 488	—	—	12 092	—	—
1800.	—	—	—	—	—	—	8 787	29 695	38 482
1801.	—	—	—	—	—	—	10 789	31 565	42 354
1802.	688	924	1 426	7 857	15 408	15 130	10 985	30 538	41 523
1810.	507	1 694	3 255	7 187	12 012	22 057	12 643	34 069	46 712
1811.	507	1 492	2 151	6 917	12 060	22 057	11 067	34 117	45 184
1814.	—	—	—	—	—	—	11 581	33 510	45 091
1815.	—	—	—	—	—	—	11 136	28 860	39 996
1817.	—	—	—	3 649	—	11 058	9 483	15 772	25 255

Napomena: Vidjeti izvore za prilog »Konji u regimentama Vojne Hrvatske«. Hietzinger, nav. dj., 188—189; Demian, nav. dj., 90.

I	II	III	IV	V	VI	Z.
0,11	0,37	0,45	1,71	2,66	4,26	1,69

Prosječan broj svinja na jednu krajišku kuću prema *Holjevčevu popisu* prikazuje sljedeća tablica:

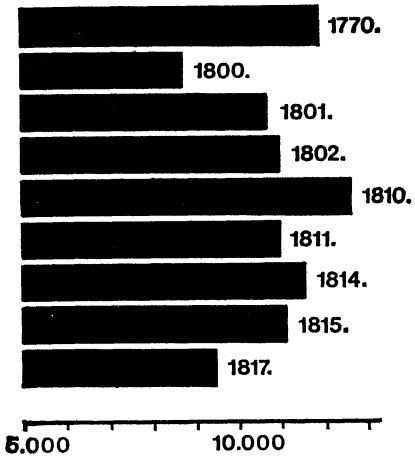

Sljedeći grafikon pokazuje kretanje broja svinja u karlovačkim regimentama u rasponu od 1770. do 1817. godine.

Procentualni udio broja svinja u karlovačkim i banskim regimentama u njihovu ukupnom broju u rasponu od 1800. do 1817. godine pokazuje ova tablica:

Godina	I—IV	V—VI
1800.	22,83	77,17
1801.	25,47	74,53
1802.	26,46	73,54
1810.	27,07	72,93
1811.	24,49	75,51
1814.	25,68	74,32
1815.	27,84	72,16
1817.	37,55	62,45

Prilog LXIII

KOŠNICE U REGIMENTAMA VOJNE HRVATSKE

Godina	I	II	III	IV	V	VI	I—IV	V—VI	I—VI
1805.	—	—	—	—	—	—	14 026	8 849	22 875
1806.	—	—	—	—	—	—	11 357	6 114	17 471
1807.	—	—	—	—	—	—	13 488	8 500	21 988
1808.	—	—	—	—	—	—	17 126	8 079	25 205
1810.	1 587	1 837	—	2 623	1 944	2 566	6 047	4 510	10 557
1811.	1 587	1 235	1 709	1 943	1 778	2 566	6 474	4 344	10 818
1813.	—	—	—	—	—	—	7 826	7 071	14 897
1814.	—	—	—	—	—	—	12 227	6 699	18 926
1815.	—	—	—	—	—	—	11 506	6 121	17 627
1816.	—	—	—	—	—	—	12 199	6 724	18 923
1817.	—	—	—	—	—	—	14 307	7 793	22 100
1818.	—	—	—	—	—	—	12 125	8 407	28 542
P.	0,33	0,31	0,36	0,48	0,39	0,55			0,40

Napomena: Vidjeti izvore za prilog »Konji u regimentama Vojne Hrvatske«. (Hietzinger, nav. dj., 197)

Demian navodi da u 1808. godini u karlovačkim regimentama ima 19 065 košnica. Podatak za banske regimente je isti kao kod Heitzingera. (Demian, nav. dj., 91)

U koloni P su podaci o prosječnom broju košnica na jednu krajišku kuću prema *Holjevčevu popisu.*

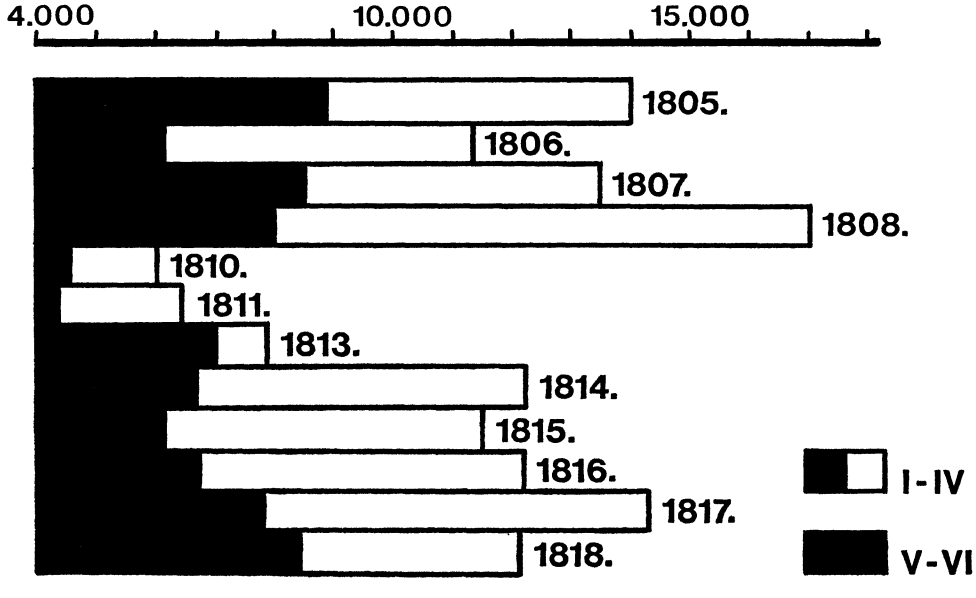

Prilog LXIV

AGRARNA NASELJENOST U VOJNOJ HRVATSKOJ
(broj jutara po stanovniku)

Oranice	1802.	1810.	1811.
I	1,48	1,16	1,48
II	1,16	1,10	1,12
III	1,58	1,45	1,45
IV	2,06	2,15	2,12
V	1,92	1,80	1,95
VI	1,60	1,88	1,91
Z.	1,63	1,58	1,67

Livade	1802.	1810.	1811.
I	0,57	0,46	0,47
II	0,48	0,41	0,41
III	0,73	0,58	0,58
IV	0,34	0,40	0,40
V	0,17	0,11	0,11
VI	0,26	0,20	0,20
Z.	0,43	0,36	0,36

Pašnjaci	1802.	1810.	1811.
I	2,84	2,72	3,15
II	1,65	1,85	1,88
III	0,85	0,88	0,88
IV	0,53	0,53	0,52
V	0,21	0,52	0,54
VI	0,46	0,75	0,76
Z.	1,13	1,24	1,33

Napomena: Usporediti priloge IV, XLIX, L i LIII.

Neovisno o svim daljim mogućnostima istraživanja, priložene kvantitativne analize nesumjnvo potvrđuju da militarijacija prekosavskog krajiškog prostora nije bitno unaprijedila njegovu poljoprivredu. Dapače, ostvareni ograničeni uvid upućuje na oprečan zaključak. Samodovoljnost krajiškog društva, kao bitna pretpostavka njegove sistemske reprodukcije, u istraživanom razdoblju nije mogla biti ostvarena u prekosavskim regimentama.

Prilog LXV

OBRADA ZEMLJIŠTA U VOJNOJ HRVATSKOJ

Regimenta	Zemljište	Plodored godina	Ugar godina	Gnojenje
I	Lika			
	najbolje	3	2	stalno
	osrednje	4	3	stalno
	loše	3	4, 6, 12	stalno
	Krbava			
	najbolje	stalno	nikada	stalno
		3	2	nikada
	osrednje	2	3	nikada
	loše/glina	2	6	nikada
	loše/pijesak	1	10	nikada
	Zrmanja			
	najbolje	stalno	nikada	nikada
	osrednje	stalno	nikada	nikada
	loše	4	4	nikada
II	blisko	3	1	stalno
	udaljeno	1	2 do 12	nikada
III	blisko	3 do 4	1 do 2	stalno
	udaljeno	2	2	nikada
IV	blisko	5	više	samo kada nije na ugaru
	udaljeno	2	6 do 7	nikada
V—VI	najbolje	2	1	nikada
	osrednje	1 do 2	1	nikada
	loše	1	3	nikada

Napomena: Tablica je preuzeta od Krajasicha (nav. dj., 166—172), koji ju je sredio na temelju podataka objavljenih kod Demiana i Hietzingera.

GLAVA II

1807. VOJNA KRAJINA NA PREKRETNICI?

KUĆNO ZADRUGARSTVO NA PREKRETNICI

U društvu trajne agrarne krize, u društvu duboko poremećenih tradicionalnih patrijarhalnih odnosa zbog njegove ekstremne militarizacije, kao što je to društvo prekosavskih regimenti potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća, nužno se vrlo zaoštreno postavlja pitanje reprodukcijske sposobnosti temeljnih društvenih ustanova. U Vojnoj krajini to je prije svega kućna zadruga. Neki vidovi ovog pitanja razmotreni su u prethodnim poglavljima. Neke je tek potrebno razmotriti.

Velika većina članova Osnovnog krajiškog zakona iz 1807. godine u neposrednoj je vezi s krajiškim kućnim zadrugama. Zakon o krajiškim kućnim zadrugama bio bi njegov prikladniji naziv. U historiografiji u Vojnoj krajini odavno je uočeno da se krajiško zakonodavstvo usredotočuje na zadružno pitanje upravo spomenutim zakonom. Međutim, zadružno pitanje u Vojnoj krajini krajem XVIII i početkom XIX stoljeća još uvijek nije iscrpnije istraženo, a riječ je o istraživačkom zadatku vrlo velikih razmjera. K tome, pažnja historičara je suviše jednostrano usmjerena na pitanje podjele kućnih zadruga. Kućne zadruge su se uvijek dijelile. O tome postoji dovoljno povijesnih izvora. Mijenja se smisao dioba u različitim povijesnim situacijama. Treba umjeti razlikovati diobe koje su činilac reprodukcije kućnih zadruga u patrijarhalnom društvu od dioba koje su činilac njihove destrukcije.

Dakako, može se pretpostaviti postojanje vremenskih razdoblja u kojima se miješaju oba tipa zadružnih dioba. Kraj XVIII i početak XIX stoljeća upravo je takvo doba.

Na žalost, malo što se pouzdano može ustvrditi o povijesti kućnih zadruga u Vojnoj krajini u XVIII stoljeću. Dapače, zbog slabe istraženosti izvorne građe, a donekle i zbog svođenja zadružnog pitanja u ovom pa i u prethodnim razdobljima na terminološke kontroverze, vrlo je otežano i samo otvaranje rasprave. Međutim, i površni uvid u izvornu građu dovoljan je da ohrabri dalja istraživanja. Već je Vaniček upozorio na molbu četvorice »Scharfschützen« iz Ličke i Otočačke regimente u vezi s pitanjem podjele kućnih zadruga u 1793. godini.[1] Jedino je Rothenberg, koliko je bilo moguće istražiti, iskoristio Vaničekovo upozorenje, ali je izvor površno čitao, pa je spomenutim graničarima pripisao da su tražili »the abolition of the Hauskommunionen« (»ukidanje kućnih zadruga«).[2] Takvu grešku Vaniček nije napravio. U to vrijeme vladaru su upućene dvije molbe iz Ličke i Otočačke regimente. Prva od njih je zavedena 20. januara 1793. i sačuvana je u prijepisu. Potpisalo ju je po dvanaest »getreüeste Vasalen« (»najvjernijih vazala«) iz svake regimente, tako da se može pretpostaviti da su to radili u ime krajišnika svojih kompanija. Druga, spominjana, uvedena je 5. februara 1793.

Obje su izuzetno važne za razumijevanje zbivanja u ovim regimentama potkraj XVIII stoljeća. U t. 4 druge molbe piše:

»Da sich seit 15 und 20 Jahren bereits Vielle Häuser theils durch zwey tracht, theils durch andere Erchebliche Ursachen getheilet haben, welche auch an Personalle so stark sind, dass sie ohne Nachtheil des Dienstes abgetheilet und ihre Hauss N(umme)ri erhalten könnten, jedoch durch ihre erzwungene Vermischung der Wirtschaft des Hauses sehr Nachtheilung sind, und dennoch auf keine Arth die Wahrheit zu reden zusamen leben wollen, so bitteten wir, wann es in Gnaden erlaubet würde, dass diese Häuser getheilt würden und jedes ihr N(ummer)o bekommen konnte.«[3]

Vladareva odluka je saopćena Karlovačko-varaždinskoj generalnoj komandi 16. marta 1793. U njoj se kaže, također u t. 4, u vezi s podjelom kućnih zadruga:

»Dem Verlangen der Gränizer wegen der Theilung der Familien ist dadurch das Genüge zu leisten, dass, da auf dem neü okkupirten Demarkazionsgrund an der Unna von der dahin zu stehen kommenden Populazionsmasse 2 Theile der in dem Innere des Landes bisher sesshaften Gränizer genommen werden, es nur auf den Vollzug des Veranlas und darauf ankommet, dass auf dem Demarkazionsgrund vorzüglich solche Leüte genommen werden, deren Häuser mit wenigen Gründen, und mit einem zu zahlreichen Personale versehen sind, welches deswegen, und theils wegen der zwischen ihnen eingerissenen Disharmonie ohnehin getheilt zu werden verlangen.«[4]

Dakle, nema govora o ukinuću (»abolition«) kućnih zadruga. Sami krajišnici ističu da je u molbi riječ o podjelama »ohne Nachtheil des Dienstes«. Riječ je o podjelama u granicama reprodukcije krajiškog sistema. Doduše, izričitost njihova izraza da kućne zadruge (izvorno »Häuser«) »auf keine Arth ... zusamen leben wollen« upućuje na dalja istraživanja. Takav stupanj napetosti u odnosima među članovima tajno podijeljenih kućnih zadruga, kao njihovo opće obilježje, upućuje i na pretpostavku o postojanju društvenih činilaca koji trajno razaraju temeljnu društvenu ustanovu krajiškog sistema. Na temelju tih izvora o njihovoj prirodi se ne može raspravljati.

U historiografskim raspravama o raspadanju kućnih zadruga u Vojnoj krajini, posebno u njezinu siromašnijem prekosavskom dijelu, jednostrano se vrednuje učinak robne razmjene. Razmjeri robne razmjene u prekosavskim regimentama koncem XVIII i početkom XIX stoljeća izuzetno su ograničeni. Znatniji su jedino na rubnim područjima, prije svega na prometnim rijekama i na obali Jadranskog mora. Međutim, podaci u prilogu LXVI svjedoče da su tajne diobe raširene cijelim prostorom Ličke i Otočačke regimente početkom XIX stoljeća. Prema tome, dubinski uzroci raspadanja kućnih zadruga mogu biti i u prirodi krajiškog sistema, posebno u onim krajevima u kojima prirodni uvjeti otežavaju njegovu stabilizaciju, kao što je to prostor prekosavskih regimenti.

Ekstremna militarizacija Vojne krajine potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća prije svega je poremetila tradicionalnu podjelu rada u njezinu patrijarhalnom društvu. Učestalo, na mahove dugotrajno prelaženje »muških« poslova na žene, odnosno prekomjerna opterećenost ženske radne snage u krajiškim domaćinstvima nije mogla osigurati reprodukcijski ciklus krajiške privrede[5]. Razmotreni poremećaji u poljoprivrednoj proizvodnji, učestale gladne godine, a nadasve sistem zajamčene prehrambene opskrbe stanovništva u gladnim godinama, kada međusobna zadružna ispomoć gubi značenje koje ima u patrijarhalnim, zadružnim društvima bez zajamčene opskrbe,

Prilog LXVI

DIOBE KUĆNIH ZADRUGA U LIČKOJ I OTOČAČKOJ REGIMENTI U JANUARU 1809.

1	2	3	4	
1. Zrmanja	50	19	534	200/1 600
2. Gračac	224	130	3 097	
3. Srb				
4. Dobroselo	56	29	178	1 488/...
5. Udbina	27	10	125	400/...
6. Mekinjar	63	14	407	400/...
7. Sv. Mihajlo	200	74	2 255	1 200/...
8. Medak	67	18	360	1 400/...
9. Vrebac	44	25	210	400/...
10. Široka Kula	62	19	550	450/...
11. Kanjiža	58	18	485	800/...
12. Smiljan	128	50	1 963	800/...
Lička regimenta	979	406	10 168	1 138/...
1. Brlog	31		222	8/16
2. Škare	109	4	882	13/16
3. Otočac	28	2	357	6/16
4. Lešće	52		804	3/16
5. Vrhovine	76	2	839	
6. Korenica	74	1	1 029	7/16
7. Bjelopolje	60	3	751	15/16
8. Bunić	57	2	959	3/16
9. Perušić	74	4	895	4/16
10. Pazarište	136	3	2 897	14/16
11. Kosinj	99	3	2 116	3/16
12. Sv. Juraj	154	28	5 231	8/16
Otočačka regimenta	950	52	16 987	9/16

Napomena: U koloni 1 su nazivi kompanijskih središta. U koloni 2 je broj tajno podijeljenih porodica. U koloni 3 je broj upisanih krajišnika koji će se izgubiti ako se podjela dozvoli. U koloni 4 su podaci o površini krajiških domaćinstava u jutrima (»Joch«) koje se različito može shvatiti u odvojenim tablicama za Ličku i Otočačku regimentu. Dok u objašnjenju za prvu piše da je »Summarium... über jene Gränzhäuser, welche vermög den neuen Gränz Grundgesetzen eigentlich nicht zur Theilung geneiget sind, sich aber doch seit längerer Zeit heimlich abgetheilt haben«, u objašnjenju za drugu piše »Summarium...« i u koloni »Auf die vermög der neuen Grundgesetzen § 77. zur Abtheilung erforderliche halbe Grundansässigkeit sind abgängig«. (AH, GK Karlovac, kut. 21b, 1809-1-24)

Član 77. glasi: »Veche granicsarske kuche moguse u dvi, illi vishje malih podiliti, ako obchinsko Imanje tolikose nalazi, da kod razdilenja svaka kucha najmanje pol selishta zemlje s potribitom kuchom, i s-građom, s potribitom marvom, i pokuchstvom namirita biti moxe, i kad svaka kucha posli diobe toliko sluxechih glavah uzderxi, da iz svake kuche barem jedan Soldat biti moxe.«

stvaraju pretpostavke za raspadanje kućnih zadruga na inokosne porodice — bez ikakva znatnijeg učinka robne razmjene. Dakle, militarizacija Vojne

krajine ad absurdum jedno je od izvorišta raspadanja kućnih zadruga u njoj. Nema spora da je u ovom razdoblju vrlo teško razgraničiti zakonski opravdane diobe kućnih zadruga od dioba kojima se one suštinski raspadaju. Iseljavanje iz Vojne Hrvatske od 1809. do 1813. godine, koje će u nastavku rada biti podrobnije istraženo, doprinosi razumijevanju toga razgraničenja.

U rubnim, prometnijim prostorima prekosavskih regimenti na prijelazu XVIII u XIX stoljeće robna razmjena nesumnjivo ima znatnog udjela u raspadanju kućnih zadruga.

U prilogu XXXIV navedeno je da je 1802. godine 949 stanovnika Petrinje krajišku jurisdikciju zamijenilo jurisdikcijom vojnog komuniteta. Dok je u Drugoj banskoj regimenti, tj. Šestoj po francuskom računanju, u 1811. godini u krajiškim kućama prosječno živjelo 9,7 žitelja, dotle je u petrinjskom komunitetu, u njezinu štapskom mjestu, u 1817. godini u komunitetskim kućama živjelo u prosjeku 4,27 žitelja (prilozi XX i XXXVIII).

Generalni guverner Ilirskih pokrajina general Bertrand veoma se uzbudio kada je tokom inspekcijskog obilaska Vojne Hrvatske 1811. godine ustanovio da 376 kostajničkih porodica pod krajiškom jurisdikcijom daje svega 33 vojnika. U naređenju Centralnoj direkciji Vojne Hrvatske s tim u vezi se kaže:

»La division des familles et des propriétés a été poussée trop loin dans beaucoup de comzagnies, notamment à Costanizza, les familles de quatre à cinq individus ne peuvent fournir de Soldat; à Costanizza par exemple 376 familles ne fournissent que 33 Soldats; la plupart des familles demandent à être réunies à la ville de Costanizza c'est-à-dire à n'être plus soumises à la Conscription militaire; on ne peut pas traiter légèrement cette question, il est vrai que la plupart des familles sont par le fait exemptes de la Conscription parceque il leur est impossible de la fournir;

On pourrait donc réunir à la ville quelques familles, il faudrait voir si l'on ne pourrait pas réunir plusieurs d'entr'elles, pour former une seule famille plus nombreuse et plus riche.

Pour cela il faut examiner avec soin l'intérieur de chaque famille, et me proposer ce qu'il conviendrait de faire dans un rapport détaillé.«[6]

Takvo raspadanje kućnih zadruga, očigledno pod utjecajem robno-novčanih činilaca, zbivalo se u isto vrijeme i izvan vojnokomunitetskih sredina. Tome je uočljiv primjer Svetojurajska kompanija u Otočačkoj regimenti (prilog LXI). Dakako, prometne prednosti njezina položaja odlučujuće su doprinijele širenju utjecaja robno-novčanih činilaca, a s tim u vezi i promjenama u društvenim odnosima. Otočački pukovnik Sorić u objašnjenju prenijete tablice tvrdi da tajne diobe kućnih zadruga jedino u ovoj kompaniji ugrožavaju borbeno stanje, »woselbst aber der Gränzer, da er wenige und schlechte Gründe besizt, und grösstentheils vom Seeverdienst lebt, zu Theilungen um so geneigten ist...«, ipak se zalažući za oštre mjere protiv tajno podijeljenih zadruga.[7]

Nesporno je da će robno-novčani činoci, usporeno ali ustrajno, imati sve većeg udjela u promjenama društvenih odnosa u krajiškom društvu općenito, pa i u diobama kućnih zadruga.

OGRANIČENE MOGUĆNOSTI RAZVOJA VOJNOKRAJIŠKOG SISTEMA

Rothenberg i Amstadt, kao i više drugih istraživača povijesti Vojne krajine u Habsburškoj Monarhiji, sasvim sigurno su u pravu kada tvrde da Dvoru i posebno njegovu Ratnom vijeću nikada nije nedostajalo dobre volje da život graničara učine snošljivijim, a razvoj njihova društva bržim. Međutim, vojne obaveze, posebno nerijetko učestale ratne obaveze, kao što je to bio slučaj i na prijelazu XVIII u XIX stoljeće, u najboljem slučaju dobroj volji su ostavljali dobre izglede u budućnosti. Utopije prosvijećenog apsolutizma su u Vojnoj krajini raspolagale prostorom neograničenih nadahnuća. Nigdje drugdje u Habsburškoj Monarhiji njegova vlast nije bila toliko neprikosnovena i nigdje drugdje se društvena zbilja nije tako sporo mijenjala. Trajni su bili izazovi njegove stvaralačke moći u »tvrdoglavoj« krajiškoj zbilji. Tek treba napisati socijalnu historiju prosvijećenoapsolutističkih »reformi« u Vojnoj krajini.

Od militarizacije Vojne krajine sredinom XVIII stoljeća do njezina ukinuća u drugoj polovini XIX stoljeća ništa suštinski se nije promijenilo u njezinu seljačkom društvu. Jedino se manje ili više ubrzano povećavalo njezino razvojno zaostajanje za područjima s civilnim uređenjem. Habsburški prosvijećeni apsolutizam bio je najnemoćniji tamo gdje je bio najneprikosnoveniji.

Unatoč jakim društvenim napetostima u Vojnoj krajini u toku čitava njezina »militariziranog« razdoblja, promjene u njoj su bile toliko usporene da je samo ukinuće krajiškog uređenja prije svega posljedica učinaka vanjskih činilaca — ukinuća kmetstva i dualizacije Monarhije. U Vojnoj krajini jednostavno se nisu mogle razviti društvene snage koje bi prednjačile u tokovima dubinskih preobražaja. Vojna krajina je uvijek bila činilac s kojim se »računa« negdje izvan njezina prostora.

Tako je bilo i početkom XIX stoljeća. Rothenberg je u potpunosti u pravu kada tvrdi da je Osnovni krajiški zakon (1807) samo završno oblikovanje reformskih intervencija iz sredine XVIII stoljeća.[1] Dapače, proglašavajući krajišku zemlju trajnim zadružnim vlasništvom, ovaj Zakon ovjekovječuje zadružnu ovisnost o krajiškom statusu, ovjekovječuje feudalne odnose krajiškog tipa u vrijeme kada je u znatnom dijelu Habsburške monarhije u suštini sazrelo pitanje ukidanja feudalnih odnosa.

S neuspjehom kantonalizacije Vojne krajine, tj. s neuspjehom njezine modernizacije, jedini mogući izbor je bila politika povratka krajiškom tradicionalizmu, njegovu »dugom trajanju«. Osnovnom krajiškom zakonu ne može se poreći funkcionalnost u tom smislu. Međutim, vanjski uvjeti reprodukcije krajiškog sistema nisu ništa manje važni nego unutrašnji. Možda su čak i važniji, budući da su u vezi s prvobitnom akumulacijom kapitala u

Vojnoj krajini. Kada je izvjesni gospodin Wissner ustvrdio u spisu objavljenu u Leipzigu 1844. godine da je jeftinoća Vojne krajine samo »prividna«, odgovorio mu je već slijedeće godine u »Oesterreichische Militärische Zeitschrift« baron von Pidoll, jedan od vrhunskih autoriteta u krajiškoj upravi u dugom vremenskom rasponu tokom prve polovine XIX stoljeća.[2]

Podsjećajući na nesrazmjerno velik udio krajišnika u habsburškoj vojnoj sili i na njihovo izuzetno veliko značenje u održavanju njezine stalne bojne gotovosti te na njihovu izuzetno nisku cijenu koštanja, von Pidoll se usredotočio na sporno pitanje deficita u budžetu Vojne krajine. Razmotrio ga je na primjeru budžetskog deficita u 1845. godini, kada su prihodi iznosili 2 053 774 forinti, a rashodi 2 393 956 forinti, tj. kada je budžetski deficit iznosio 340 182 forinte. Budući da je budžetski deficit stalna pojava, usporedio ga je s njegovom veličinom u 1790-im godinama, kada je iznosio 665 000 forinti i ustvrdio da je tendencija njegova opadanja stalna. »Krunski« dokaz u osporavanju Wissnerove tvrdnje, a opravdano je upitati se nisu li neki drugi, von Pidollu mnogo važniji osporavatelji krajiškog sistema bili na umu dok je pisao ovaj članak, nesumnjivo je u činjenici da se budžetski prihodi Vojne krajine stvaraju isključivo iz prihoda vojne kase (»Militär-Kassen«), a da u Vojnoj krajini znatan prihod ostvaruje i komorska kasa i da je taj prihod veći od budžetskog deficita. U 1840. godini, posljednjoj za koju je imao podatke, komorski prihodi u Vojnoj krajini su iznosili 1 073 670 forinti, tj. ako se ima na umu budžetski deficit iz 1845. godine, državna kasa je u Vojnoj krajini ostvarila čistu dobit od 733 488 forinti.

Dakle, unatoč tome što je Habsburškoj Monarhiji osiguravala teško procjenjive uštede u vojnim izdacima, Vojna krajina, seljačko društvo par excellence, osiguravala je i stalan priljev gotova novca u državnu kasu, koji je iznosio 30,64% njezina godišnjeg budžeta u to vrijeme.

Kada bismo ispitali i druge oblike prelijevanja dohotka u robnoj razmjeni između Vojne krajine i civilnih pokrajina Habsburške Monarhije, bez teškoća bismo objasnili jedno od glavnih izvorišta razvojnog zaostajanja Vojne krajine u usporedbi s drugim dijelovima Monarhije.

Maršal Marmont, postavši generalni guverner Ilirskih pokrajina, odlučan je pristaša krajiškog uređenja. Dakako, njegov stav je bio uvjetovan različitim razlozima, ali je on sam u obrani toga stava prednost davao financijskoj strani:

»La Croatie militaire contient 280 000 habitants, population égale à celle de nos moindres départemens, maintient sous les armes 16 000 hommes, toujours complets, 8 000 de réserve, toujours disponibles, pourvoit à tous les besoins de son administration, protège les provinces de l'intérieur contre un voisin inquiet, qu'il faudrait contenir par des troupes entretenues à grands frais, dans un pays peu productif, et n'exige qu'un subside de 1 700 000 fr. Or: Je le demande: quel est celui des départemens de l'Empire, non pas d'une population égale, mais de plus nombreux et plus riches, qui offrirait les mêmes résultats à Sa Majesté?«[3]

Iz vojnopolitičkih razloga bio je sklon što umjerenijoj financijskoj politici u Vojnoj Hrvatskoj, ali je ta njegova sklonost bila nešto jedva više od »dobre volje«.

Kada su preuzele upravu prekosavskih regimenti, francuske vlasti su popisale sve neposredne i posredne poreze u njima. Bilo ih je čak 27, od kojih je 16 bilo neposrednih a 11 posrednih.[4]

Navodimo ih redom. Prvo, neposredne:

1. *Porez na imanje za izdržavanje crkava — Impôt foncier pour l'entretien des églises.* Naplaćivao se samo u 1. i 2. banskoj regimenti među rimokatoličkim stanovništvom, a godišnje je stajao svaku zadrugu 4 kr.

2. *Porez na imanje. Zemlje, vinogradi, voćnjaci itd. — Impôt foncier sur les terres, vignes, vergers etc.*

Različito ga se plaćalo u banskim i karlovačkim regimentama. U prvima svako jutro oranice i livade plaćalo se 27 kr. godišnje u prvoj klasi, 22 u drugoj i 16 u trećoj, a svako jutro vinograda 1 fl. 30 kr. te svako jutro voćnjaka 35 kr.

U 1810. godini stanovništvo Civilne Hrvatske još je uvijek posjedovalo 1 846 jutra zemlje u 1. banskoj regimenti i 88 u 2. banskoj.

Prema konvenciji iz 1800. godine ono plaća 52 kr. godišnje za svaki jutar bez razvrstavanja po klasama, sve dok te zemlje ne proda krajiškom stanovništvu.

U drugim, karlovačkim regimentama, gdje je zemlja manje plodna, plaćalo sa 20 kr. godišnje svako jutro oranice i livade u prvoj klasi, 16 u drugoj i 12 u trećoj, a svako jutro vinograda 1 fl. te svako jutro vaćnjaka i vrta 30 kr.

Oficiri, službenici i provincijalno stanovništvo koje je posjedovalo zemlju u Vojnoj Hrvatskoj plaćalo je dvostruki porezni iznos. Taj porez nisu plaćali viši i drugi oficiri u aktivnoj službi te »ekstrapersonal« višeg stupnja. Osobe na nižim položajima (kirurzi, konačari i učitelji) bili su oslobođeni plaćanja poreza za pola jutra povrtnjaka.

»Latinski« svećenici bili su oslobođeni plaćanja poreza za jedno i pol jutro zemlje namijenjene izdržavanju jednog konja. Ako su imali više zemlje, morali su za nju plaćati dvostruki porezni iznos i 25 1/2 kr. po jednom jutru nadoknade za rabotu.

Upravitelji pošta bili su oslobođeni plaćanja poreza za 12 jutara oranice ili livade. Oni koji nisu imali tolikog posjeda dobivali su po 5 fl. godišnje obeštećenja za svaki jutar koji nisu imali do dozvoljene veličine posjeda.

Pravoslavni parosi (»effectif«) bili su oslobođeni plaćanja poreza za 24 jutra oranice i 10 jutara livade. Ako nisu imali tolikog posjeda, dobivali su po 9 fl. obeštećenja za svaki nedostajući jutar. Plaćanja poreza bili su oslobođeni nasadi dudova te strelišta i vježbališta.

Samostanske i manastirske zemlje za koje se do 1807. godine nije plaćao porez bile su i dalje oslobođene plaćanja.

Oslobođeni su ga bili i općinski pašnjaci, kao i oranice stvorene od općinskih pašnjaka u šestogodišnjem razdoblju. Zemlje naseljenika (»colons«) također su bile oslobođene poreza u razdoblju koje im vlasti odrede.

3. *Trgovačke dozvole — Patentes des marchands.* Trgovci su bili razvrstani u četiri skupine prema iznosu koji su plaćali. U prvoj se plaćalo 40 fl., u drugoj 32, u trećoj 26, a u četvrtoj 20. »Sitničari« prve skupine plaćali su 16 fl., druge 12, treće 9, a četvrte 6. Onaj koji nije mogao plaćati 6 fl. godišnje nije mogao biti ni upisan (»immatriculé«) kao trgovac te nije smio ni trgovati. Trgovci koji su pored svoje uobičajene trgovine trgovali i drugom robom (vino, žito, stoka, drvo itd.), morali su biti »taxés« u skladu s ostvarenom zaradom i razvrstani prema navedenim skupinama.

4. *Zanatlijski — porez — Impôt sur les arts et métiers.* Zanatlije su također bili razvrstani u četiri skupine. Zanatlija (»artiste« ili »artisan«) prve skupine plaćao je 10 fl. godišnje, druge 8, treće 6 i četvrte 4. Onaj koji

nije mogao plaćati 4 fl. godišnje nije mogao biti upisan kao zanatlija. Ako se neki zanatlija bavio i trgovinom, plaćao je i trgovačku dozvolu za skupinu u koju je bio razvrstan.

5. *Glavarina osoba bez domicila — Capitation des non domiciliés.* Plaćale su ju porodice bez zemljišnog vlasništva i porezno opterećenog zanimanja, a smatralo je se nadoknadom za zaštitu koju uživaju na krajiškom području. Godišnji porodični iznos je bio 4 fl. Sluga koji nije bio rođen u Vojnoj krajini plaćao je 2 fl. godišnje ukoliko je služio kod trgovca ili zanatlije, a 1 fl. ako je služio u kućnoj zadruzi.

6. *Mlinski porez — Taxe sur les moulins particuliers.* Svaki žrvanj u vodenici izgrađenoj na mostu na rijeci opterećen je bio godišnjim porezom od 12 fl. Svaki žrvanj potočare koja ne oskudijeva vodom plaćalo se 6 fl.

Za pilanu (»moulin à scie«), valjačicu (»moulin à foulon«), tlačni malj (»martinet«) plaćalo se 4 fl. 30 kr. godišnje, dok se za mlinove koji zbog nedostatka vode nisu mogli raditi cijelu godinu plaćalo bez bilo kakva razvrstavanja 3 fl. po žrvnju godišnje. Općinski mlinovi koji su zadovoljavali zajedničke potrebe i od kojih njihovi posjednici nisu imali nikakve zarade bili su oslobođeni poreza.

7. *Zakupnina zemalja u državnom vlasništvu — Fermage des terres appartenant au Gouvernement.* Zemlje koje nisu bile u posjedu kućnih zadruga niti u općinskom posjedu kao pašnjaci mogle su se izdati u zakup na javnoj dražbi.

8. *Pravo krčmarenja — Droit de tenir auberge.* Iznos se dogovarao s onim tko nudi najbolje uvjete za prodaju mesa i vina po utvrđenim cijenama. Ugovori su se obnavljali svake tri godine.

9. *Pravo ribolova — Droit de pêche.* Zakupljivalo se lov tunjeva duž jadranske obale koja je pripadala Vojnoj krajini. Ogulinski dio bio je od Povila do Sv. Ambroza nadomak Senja, a otočački u području sela Sv. Juraj, Lukovo i Drnetić. Zakupljivalo se i nekoliko ribolovišta na Savi, u šestoj regimenti.

U svim ostalim rijekama Vojne Hrvatske ribolov je bio slobodan.

10. *Zakup »nacionalnih« mlinova — Fermage des moulins nationaux.* U Gospiću, u Ličkoj regimenti, nalazio se jedan žitni mlin s dva žrvnja i jedna pilana u Žrnovnici, u Ogulinskoj regimenti nalazio se jedan žitni mlin sa šest žrvnjeva, jedna pilana i jedna valjačica, a u Hrastovici, u Šestoj regimenti nalazila se jedna prosijavalica za brašno, koji su bili izdati u zakup.

1. *Zakupnina mostova — Fermage des ponts.* Ugovorno su bili izdani u zakup mostovi u Mostanju i Maslićselu na Mrežnici u Slunjskoj regimenti te mostovi u rimokatoličkoj Vranovini, Slanoj i u Glini na rijeci Glini u Petoj regimenti.

12. *Dozvola za vađenje kamena — Permission de tirer de la pierre.* Postoji samo jedan sasvim neznatan kamenolom u Maji u Petoj regimenti.

13. *Zakupnina zgrada i opreme za predenje svile — Fermage des édifices et effets pour la filature de soie.* Predionice u Petrinji, u Šestoj, i u Glini, u Petoj regimenti ugovorno su bile izdane.

14. *Najamnina erarskih zgrada — Loyer des maisons publiques.*

Nekorištene gostionice, skladišta i oficirski stanovi su se iznajmljivali, a prihod je ulazio u regimentsku blagajnu.

15. *Otkup od rabote — Rachats des robots ou corvées publiques.*

16. *Pravo kupovine meda — Droit d'acheter le miel.* Ovo pravo se daje u zakup u Slunjskoj, Petoj i Šestoj regimenti. U ovo vrijeme smatralo se da više ne bi trebalo ograničavati pravo slobodne prodaje meda. Toliko o neposrednim porezima. U drugoj skupini su posredni:

17. *Šumski prihodi — Revenus des forêts.* Oficirima i službenicima u Vojnoj krajini bilo je osigurano pravo korištenja izvjesne količine drva. Ako su ih trebali više, morali su platiti po 24 kr. za »Klafter de Vienne«. Mogućnost takve kupovine bila je ograničena. Trgovci, zanatlije i drugi stanovnici smjeli su sjeći šumu samo u određenim prostorima, i to samo za određene potrebe. Za posječena drva plaćalo se »taxe« prema propisima.

Štampane doznake za sječu izdavala je »la Garde générale des forêts«, pored zapovjednika regimente i prvog računovođe, a o sječama i o prihodima od sječa vođena su čak tri odvojena registra.

Šumske prekršaje su ispitivali i procjenjivali komisijski, a regimentski sud je presuđivao u šumskim sporovima i izricao novčane kazne. Tjelesne kazne izricale su se samo ako je prekršilac bio suviše siromašan da plati. Čak trećinu novčane kazne dobivao je dostavljač!

18. *Žirovnina — Revenu des forêts des glands et des faines.* Dok u prve tri regimente žira nema mnogo ni u najrodnijim godinama, budući da su ograničene šumske površine u kojima ga ima, u druge tri regimente u rodnijim godinama bilo je moguće ostvariti znatan prihod od žirovnine. Krajiško stanovništvo plaćalo je za svaku svinju 9 kr. da bi se mogla hraniti žirom od 1. novembra do 31. januara. Stanovništvu Civilne Hrvatske i trgovcima žirovnina je bila povećana sa 16 na 32 kr.

Zadruge koje su imale vojnika u službi imale su pravo besplatno hraniti 15 svinja za svakog pojedinog vojnika. Ako nisu imale toliko svinja ili ako žir nije rodio, nikakva nadoknada im nije pripadala.

19. *Prihodi od pašnjaka — Revenu des pâturages.* Stanovništvo Civilne Hrvatske plaćalo je 10 kr. godišnje po glavi stoke da bi imalo pravo napasati stoku u Petoj regimenti, a stanovništvo Dalmacije je plaćalo 1 1/2 »sou« godišnje po glavi stoke da bi moglo koristiti pašnjake u Ličkoj regimenti.

20. *Prihod od prodaje drveta u Primorju — Ravenu de la vente du bois sur la côte du Litoral.* Nekoliko godina prije uspostave francuske vlasti bila su otvorena skladišta drva u Karlobagu, Jablancu, Sv. Jurju, Sv. Ambrozu i u Povilama. Prvo je u Ličkoj regimenti, druga dva u Otočačkoj, a treća dva u Ogulinskoj. Nekoć se na taj način zarađivalo 15 000 do 20 000 fl. godišnje, ne računajući zarade stanovništva. Do vremena smjene vlasti prihod je pao toliko nisko da jedva dostaje podmirivati izdatke za službenike.

21. *Prihod od Jozefine — Revenu de la Route Joséphine.* Na cesti su otvorene dvije trošarine. Prva je u Mrzlom Polju pored Karlovca i pripada Slunjskoj regimenti a druga nadomak Senja i pripada Otočačkoj regimenti. Dijeli ih udaljenost od 14 milja. Za natovarena konja ili za konja upregnuta u natovarena kola plaćalo se 14 kr., za nenatovarena konja 7, za vola 3, a za svako drugu životinju 1. Krajiško stanovništvo bilo je oslobođeno plaćanja trošarine u prijevozu za vlastite potrebe.

Tada je u Kostajnici bila otvorena nova trošarina.

U Ličkoj, Otočačkoj i Šestoj regimenti bilo je još nekoliko »beznačajnih« trošarina.

22. *Pravo prelaska bosanske stoke preko gazova na Uni — Droit de passage à gué du bétail turc dans la rivière d'Una.* Ovo pitanje je bilo rije-

šeno nekoliko godina prije smjene vlasti i odnosilo se na pravo prelaska stoke preko gazova na mjestima gdje je Una granična rijeka. Plaćalo se po glavi stoke.

23. *Karantinska pristojba — Droit de quarantaine.* Ubirala se za stoku koja je dolazila iz Bosne, a koja je morala ostati u kontumacu u skladu sa sanitarnim odredbama prije prelaska na krajiško područje.

24. *Namet na uvoz vina — Droit sur l'importation des vins.* U Senju i Karlobagu bile su otvorene dvije trošarine za naplatu svih nameta na uvoz svih vrsta pića koja se uvoze preko mora. Prva je pripadala Otočačkoj, a druga Ličkoj regimenti. Najvažniji izvor prihoda je bio namet na uvoz vina, koji je iznosio 1 fl. 15 kr. za svaki baril. Senjski i karlobaški komunitet dobivali su od te svote 12 1/4 kr. po barilu, a prihod im se isplaćivao krajem svakog mjeseca.

25. *Prihodi od poštanskih pisama — Revenu des postes aux lettres.* Početkom XIX stoljeća prekosavske regimente su imale 18 poštanskih ureda, uključujući među njih i poštansku upravu u Karlovcu. Tri ureda bila su u Ličkoj regimenti (jedan u Karlobagu), tri u Otočačkoj (jedan u Senju), četiri u Ogulinskoj, dva u Slunjskoj (jedan u Karlovcu), dva u Prvoj banskoj i četiri u Drugoj banskoj. Za obično pismo naplaćivalo se 18 c., a za ostala različito, prema tarifi, ovisno o težini. Pisma iz stranih zemalja naplaćivala su se dvostruko.

Prihodi su se uplaćivali u regimentske blagajne jer su se iz njih plaćali i poštari. Inače, svaki poštar bio je dužan držati šest konja radi otpreme pošte, kurirske i putničke službe. Provincijalna poštanska služba poslovala je bolje od krajiške, a budući da je i ona imala svoje urede u Karlovcu, Senju i Kostajnici, »gušila« je krajišku, tako da se njezini rashodi nisu mogli pokrivati s prihodima.

26. *Prihod od prodaje stoke nađene bez čuvara — Produit de la vente du bétail trouvé sans gardien.* Izgubljena stoka se prodavala na dražbi ako se njezin vlasnik ne bi javio za 14 dana.

27. *Prihod od prodaje ruševina — Produit de la vente des démolitions.* Zgrade koje više nisu mogli biti korištene, građevinsko drvo koje se dobivalo rušenjem, kao i sav ostali materijal prodavali su se na dražbi, a prihod se uplaćivao u regimentsku blagajnu.[5]

Već iz navedenih podataka može se naslutiti, a podrobnija istraživanja potvrđuju takvu pretpostavku, da je u vrijeme kada su francuske vojne vlasti pravile prvi krajiški budžet, a bio je to budžet za 1810. godinu, povećana razlika između prihoda i rashoda u prekosavskim regimentama.

Inače, te godine prihodi su se obračunavali od 1. novembra 1809.[6] U sastavljanju krajiškog budžeta za 1810. godinu najneposrednije je sudjelovao maršal Marmont. Predviđeno je bilo 369 652 fl. 29 kr. prihoda i 1 028 248 fl. 32 kr. rashoda, tj. bilo je uračunato 658 596 fl. 3 kr. budžetskog deficita.[7]

Navedeni podaci o izvorima prihoda nesumnjivo potvrđuju da su činioci robne razmjene imali, doduše vrlo ograničen, udio u privrednim i društvenim promjenama u prekosavskim regimentama krajem XVIII i početkom XIX stoljeća. Razlike u poreznom opterećivanju trgovaca, na primjer, od 6 do 40 fl., svjedoče o znatnom društvenom raslojavanju u trgovačkom sloju. Brojni su drugi izvori koji to također potvrđuju. Međutim, budući da ni poljoprivredna proizvodnja, a ni izvanpoljoprivredna proizvodnja nemaju faza proizvodnog poleta u čitavom razdoblju, nego upravo obrnuto, društveno

raslojavanje je vrlo ograničeno. Svjedoči o tome i porezno opterećenje zanatlija u rasponu odo 4 do 10 fl. Mlinovi, jedva postojeće pilane, valjačice, tlačni maljevi itd. svjedoče da je Vojna krajina južno od Save u cijelom tom razdoblju daleko od »manufakturnog doba«, iako je nesporna namjera da se u njega uđe. Prihodi od najvećeg bogatstva prekosavskih regimenti, od šuma, osiguravali su se prije svega prodajom drvne sirovine. Koliko je krajiško društvo još uvijek duboko bilo u feudalnim odnosima, vjerojatno najbolje svjedoči činjenica da nije postojalo slobodno tržište meda.

Krajiško društvo moglo je postojati samo kao seljačko društvo i svi modernizacijski procesi u Vojnoj krajini na prijelazu XVIII u XIX stoljeće prihvaćali su ovo temeljno ograničenje.

»TEMELJITE UPRAVE ZA KARLOVACSKU, VARASDINSKU, BANOVSKU, SLAVONSKU I BANATSKU VOJNE GRANICE« IZ 1807. GODINE

Kraj XVIII i početak XIX stoljeća, doba krajnjeg ljudskog naprezanja i iscrpljivanja krajiškog društva, ali i doba duboke krize Habsburške Monarhije u cijelosti, sasvim sigurno nije olakšavalo traženje rješenja za otvorena pitanja razvoja krajiškog društva.

Iako pritisci ugarsko-hrvatskih staleža, s nepromijenjenim ciljem da se Vojna krajina u dijelovima ili u cijelosti ukine, nikada nisu prestajali, u apsolutističkoj Habsburškoj Monarhiji u ovo doba mnogo je važnija za budućnost Vojne krajine bila kriza povjerenja u njezin sistem u Dvoru i nadasve u Dvorskom ratnom vijeću. Dakako, kriza povjerenja nije bila nepodijeljena. Naprotiv. Dubina nedoumica, oprečnost stavova, bilo da je riječ o utjecajnim pojedincima ili o ustanovama, uvijek iznova ponavljano istraživanje činjenica o stvarnom stanju u Vojnoj krajini, koje neće biti zamagljeno birokratskim izvještajima potčinjenih zapovjedništava kojima se nerijetko nije moglo baš mnogo vjerovati, neostvarljive, naprečac zamišljene »reforme«, sve su to realnosti dvorske politike u krajiškom pitanju bez kojih nije razumljiva ni povijest Vojne krajine u ovo doba. Nakon ukidanja kantonalnog sistema 1. novembra 1800. bilo je nužno nastaviti tragati za mogućim izlascima iz krize krajiškog društva jer njegovim ukidanjem ništa nije bilo riješeno.

Dakako, rješenje krajiškog pitanja početkom XIX stoljeća u najužoj je vezi s rješenjem niza drugih otvorenih pitanja u Habsburškoj Monarhiji. Intertni franciskanski apsolutizam vrlo neodlučno se suočavao s previranjima u Habsburškoj Monarhiji, u složenim evropskim zbivanjima. Pokušaji modernizacije apsolutističkog društva, čak ako bi i dobili mogućnost da se potvrde, nužno su bili kratkog daha. O tome svjedoči i iskustvo nadvojvode Karla, čovjeka koji je s najviše odlučnosti postavljao pitanje promjena koje su Monarhiji trebale osigurati budućnost evropske velike sile. Njegovi usponi i padovi u kratkom vremenskom razdoblju izvanredan su pokazatelj nedoumica s kojima se Monarhija suočavala.

Neprimjereno je povijesnom zbivanju svoditi te nedoumice na konzervativno-liberalne opreke. Nadvojvoda Karlo, na primjer, u pitanju stvaranja »zemaljske obrane« (Landwehr) je »liberalan«, dok je u pitanju krajiškog sistema »konzervativan«.

Imenovanjem nadvojvode Ludwiga na mjesto »General-Gränz-Direkteur« koncem 1802. godine, stvaranje »Gränz-Organisierungs-Commission«, u kojoj su odlučne pristaše krajiškog sistema generalmajor Klein i sekretar Dvorskog ratnog vijeća von Pidoll imale odlučujući utjecaj, započela je nova faza reformske politike u Vojnoj krajini. Iako Vaniček o njoj opširno piše, još uvijek nedostaje monografska obrada otvorenih pitanja u vezi s budućnošću

krajiškog sistema od ukidanja kantonalnog sistema 1800. godine do proglašenja Osnovnog krajiškog zakona 1807. godine. Sačuvana građa u Ratnom arhivu u Beču čini je uvelike mogućom.

Rad spomenute komisije, kao i rad »Organisirungs-Hof-Commission« od 1804. do 1806. godine, doista je bio temeljit. Vrednovana su iskustva prethodnih krajiških sistema, čak od prve polovnie XVI stoljeća, iako je prevladavala, dakako, usredotočenost na iskustva krajiških sistema poslije bečkog rata. Napravljene studije bile su sistematizirane prema pitanjima koja su početkom XIX stoljeća bila u središtu zanimanja, kao što su pitanje zemljišnog vlasništva, rabote itd. Članovi Komisije pojedinačno bili su vrlo poduzetni u predlaganju mogućih rješenja, tako da se redovno raspravljalo o alternativama. Iz sačuvane građe jasno je da su bili svjesni dubine društvenih proturječja u samoj Vojnoj krajini.

Budući da je militarizacija Vojne krajine u drugoj polovini XVIII stoljeća u suštini izvođena iz pojma krajiškog lena (»Gränzlehen«), među pristalicama krajiškog sistema, kao što je von Hietzinger, oblikovala se početkom XIX stoljeća teorija o njegovu utemeljenju u pojmu vlasništva (»Eigenthum«). Očigledno je da je rješenje uvršteno u Osnovni krajiški zakon bilo na uobičajen habsburški način — hibridno.

Pojam vlasništva nad zemljom pretpostavljao je razvoj znatno naprednije krajiške privrede nego što je to do tada bio slučaj, s mnogo više robno-novčanih činilaca u njoj. Takva politika također je pretpostavljala ograničavanje ili čak ukidanje rabote, o čemu se s podjednakom pažnjom raspravljalo. Stvarni uvid u ostvarenu krajišku rabotu bilo je gotovo nemoguće steći jer su zloupotrebe imale vrlo velike razmjere. Jedan od mogućih izlaza iz takva stanja, ako se rabota već ne bi u cijelosti ukinula, bilo je ukidanje neplaćene i uvođenje plaćene rabote, s diferenciranim sistemom otkupa, ovisnim o kakvoći zemlje u posjedu kućnih zadruga itd. Usvojena rješenja su također bila uobičajeno hibridna.

Ipak i otvaranje pitanja plaćene rabote i otkupa od rabotne obaveze kao suštinskih sistemskih rješenja pouzdano je potvrđivalo da robno-novčane činioce nije bilo moguće izbjeći ni u Vojnoj krajini, iako je cijeli njezin sistem bio usmjeren prema osiguranju samodovoljnosti svake njezine društvene ćelije.[1]

Osnovni krajiški zakon je potpisan 7. augusta 1807. Krajišnicima je u pravom smislu riječi objavljen, jer oni nisu bili u mogućnosti utjecati na njegov sadržaj. Franciskanski apsolutizam je isključivao bilo kakve populističke »ekstravagantnosti« jozefinizma. Uostalom, nitko nije mogao brinuti o dobru Vojne krajine više od samog vladara! Otvorena pitanja u vezi sa zakonskim rješenjima dao je »razsudjivati takovima ljudma, kojim Stalish i potribnosti Granice poznatesu, i koji u tima poslovnih ubavishteni jesu«![1a] Nema sumnje da je njegov apsolutizam nadasve opsjednut načelom legaliteta, koji on sam utjelovljuje i koji isključuje bilo kakvu podaničku »konkurenciju«. Nije slučajno već u zakonskoj preambuli naglašeno:

»Svojevoljstvo jest potom uredbama podverxeno i Granicsari jesu u svojemu stalishu, i vlastitomu dobru odsada uvik sigurni.«

Budući da se »pravicse« krajišnika »zaderxavaju«, kao i njihove »duxnosti«, čini se da je smisao cijeloga Osnovnog krajiškog zakona sažet u jednoj jedinoj rečenici preambule:

»Mi motrismo, dabise njima njihove duxnosti svagdi, kolikogodje moguche bilo, polakschale, i tegobe, kojese mimoichi nemogu, po svakoga Snagi razdilile, i tako cilokupno laglye podnashale.«

Ideološko izvorište ključnog zakonskog rješenja nesumnjivo je racionalističko, a u ekonomskom smislu fiziokratsko:

»Pomochi Zemlje podilismo Mi svagdi po vlastitoj plodnosti, i odvratismo potomu neprimjeru, kojase do sada medju Zaslugom i Dachom nalazila jest. Istim temeljom pravice podilismo i ostale Dache.«

Vjera u moć »pravičnosti« takva zakonskog rješenja zrcali se i u uskraćivanju prava pretpostavljenih starješina da se »u kuchno-Druxinske Granicsarah stvari brezpotribno, i protiredno mieshaju«, odnosno u svođenju takva prava na utjecaj »kolikoje potribito mira ucsiniti... gdise oni sloxiti nemogu«. Dakle, mogućnost ostvarivanja zakonskih odredaba ipak se posebno dovodi u vezu sa sređivanjem uveliko narušenih odnosa u kućnim zadrugama, tj. sa smislom za »pravičnost« među samim krajišnicima. Nema spora da je to bila još jedna »ideološka inovacija« u odnosima između vladara i krajišnika. Četrdeset i jedan od ukupno sto pedeset i pet zakonskih članova je u prvom poglavlju »Od Pravice negibuchega Imanja«.

Ozakonjujući da su zadružni posjedi »pravi vojnicski p o k l o n i (Militär-Lehen)«, »vicsno, i neprominljivo imanje«, s kojima »Stareshine svojevoljno vladati(ne) mogu«, ostaje se u granicama tradicionalne seniorsko-vazalske terminologije kojoj je jedini cilj da refeudalizacijskoj zbilji krajiškog društva suprotstavi obmanu da uživa »pravicse« koje opravdavaju krajiški »danak u krvi«. Zakon je dosljedan u tom smislu. U njemu nema riječi ni o raboti, ni o tlaci, ni o kuluku, ni o bilo kojem drugom njihovu sinonimu, već se u njemu upotrebljava pojam »posao« (Arbeit)!

Krajasich je upuzorio na tu terminološku zamjenu:

»Der Name Robot, der soviel gehässiges für den Soldaten hat, weil er gewöhnlich solche Arbeiten ausdrückt, die der Bauer zum besonderen Vorteile seines Gutsherrn zu leisten schuldig ist, wird für immer aus der Grenze verbannt.« Aus diesem Grunde führten die Grenzgrundgesetze für den Robot die Bezeichnung Ärarial — und Gemeinde — arbeiten ein.«[2]

Dakle, otvoreno je pitanje terminologije kojom krajišnici sami oblikuju svoju društvenu zbilju.[3] U svakom slučaju, učinjeni terminološki pomaci u zakonskom jeziku svjedoče o postojanju otvorenih pitanja u krajiškom društvu o svome društvenom biću, o postojanju pitanja koja nisu mogla biti zanemarena ako se Osnovnim krajiškim zakonom htjelo osigurati pun učinak u vrijeme kada su dileme o budućnosti koja je na dnevni red evropske povijesti stavila francuska revolucija 1789. godine prodrle, makar površinski, i u Vojnu krajinu.

Takvih terminoloških pomaka doista nije mali broj u Osnovnom krajiškom zakonu. Međutim, oni su uvijek uvjetni, tj. oni su uvijek ograničeni izričajima koji omogućavaju da se nizom sistema iznimaka Vojnu krajinu u biti »zaštiti« takvu kakva je bila prije objavljivanja Zakona. Među uočljivim primjerima tako proturječnih iskaza nesumnjivo je i sljedeći:

»Granicsarom brez svake iznimbe prosto bitiche lexecha Imanja zadobiti. Oni mogu, ako ovojistoj Uredbi protivno nebi bilo, slobodno s' zadobitim Imanjem vladati, koje samo u protiurednima slucsajih po pravicsnom pripoznanju izgubiti mogu« (§ 8).

Glavna rečenica »Oni mogu... slobodno s' zadobitim Imanjem vladati« je u načelu sporna jer se krajiško »Imanje« dijeli ovim Zakonom na »Koreno Imanje« (Stammgut) i »Savishju Zemlju« (Überland), s tim što se za prvi dio posjeda izričito kaže:

»Koreno Kuche Imanje Korenito Dobro jest, zato po uredbi nitise umanjiti, niti podiliti smie, i osim potribnih pribivalishtah, i gazdalucske zgrade cielo selishte imati mora.«

Tek u narednom stavu se dodaje ono što bi moglo opravdati spomenutu rečenicu u članu 8:

»Savishja Zemlja za sva ostala uxivanja granicsarskih Kuchah sluxitiche, koja po uredbenoj ukazi ris po ris, i cielokupno prodatise moxe« (§ 12).

Iako nam nedostaju podrobniji uvidi u promjene odnosa veličina između jednog i drugog dijela krajiških posjeda u toku sljedećih desetljeća, naročito u prekosavskim regimentama, a bit će to nesumnjivo jedno od važnijih područja istraživanja u agrarnoj historiji Vojne krajine, dosadašnje spoznaje ne ostavljaju mjesta većim nedoumicama o marginalnoj veličini »Überlanda«, naročito u dijelovima Vojne krajine s gušćom agrarnom naseljenošću. Nikada se ne smije smetnuti s uma da krajiški posjedi svojom veličinom mogu biti cijelo selište, ali i 3/4, 1/2 i na koncu 1/4 selišta.

Stav o slobodnom krajiškom raspolaganju zemljom je u suštini puka ideološka obmana.

Krajišnici prekosavskih regimenti su to vrlo brzo iskusili, već poslije Schönbrunnskog mira 1809. godine, kada ih je dio pokušao iskoristiti odredbu mirovnog ugovora o pravu podanika Ilirskih pokrajina da prijeđu u Habsburšku Monarhiju.

Uvjete razdiobe zemljišnog posjeda na dva dijela određivao je član 13:

»Selishte (Grundansässigkeit) brez razlike ili cilo, tri fertalja, pol, illi fertalj Selishta bilo, koliko moguche jest, jedno Jutro zemlje za kuchu, Avliju, illiti dvorishte, i Bashcsu imati mora, osim toga pako

	U Karlovacskoj i Banovskoj Granici, i u Vlashko-Illiricskoj Regimenti.			U Varasdinskoj i Slavonskoj granici i u Njemacskoj banatskoj Regementi		
	Jutro od 1 600 Kvadratnih Fatih.					
	Orache Zemlje.	Livade.	Skupa.	Orache Zemlje.	Livade.	Skupa.
Cielo Selishte.	18	6	24	24	10	34
— Tri Fertalja.	13 1/2	4 1/2	18	18	7 1/2	25 1/2
— Pol Selishta.	9	3	12	12	5	17
— Jedan Fertalj.	4 1/2	1 1/2	6	6	2 1/2	8 1/2

Sljedeći, četrnaesti član je u devet tačaka propisivao način razdiobe. Među njima je nesumnjivo ključna tačka 1:

»Nijednomu Granicsaru neimase shtogod od njegove vlastite Zemlje uztegnuti, dabise sotim Selishte drugoga izpuniti moglo. Obchinito nikakvo izjednacsenje Zemlje među granicsarskima Kuchama nekase nesiluje, nego samo ono, shto

svaka granicsarska Kucha zaista derxi, i uxiva, u koreno dobro, i savishju Zemlju podiljeno biti mora.«

Dakle, ako neka kućna zadruga nije imala zemlje ni za 1/4 selišta, zakonski je cijeli njezin posjed imao biti svrstan u »koreno dobro«, kao što to i piše u t. 2. istog člana.

Iako je posjedovno i društveno raslojavanje u Vojnoj krajini općenito bilo vrlo ograničeno, krajiško društvo je vrlo daleko od društva jednakih — čak i u granicama pojedinih regimenti, a o različitim dijelovima Vojne krajine da i ne govorimo. Nema sumnje da su krajiške vlasti uvijek nastojale, a naročito nakon militarizacije, da što je moguće više izjednače uvjete privređivanja krajiških zadruga da bi u što je moguće većoj mjeri u svakoj od njih povećali raspoloživi vojni potencijal. Ovaj zakon također sadrži više takvih odredaba. Međutim, povijesno baštinjenje razlike u društvu koje se inače vrlo usporeno mijenjalo vrlo teško su mogle biti ublažene ili čak nestati. Naprotiv. Prodor činilaca robne razmjene u krajiško društvo potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća mogao je baštinjene razlike samo povećati.

Dakako, dvojna podjela zemljišta odnosila se samo na stanovništvo s krajiškim obavezama. Trgovci i privredni poduzetnici, na primjer, mogli su posjedovati zemlju u Vojnoj krajini (§ 4), ali je ona mogla biti svrstana samo u »Überland«:

»7) Svima onima u Granici Zemlje uxivajuchim, koji granicsarskomu stalishu zavezani nisu, sve Zemlye brez razlike kano savishja Zemlja zapisane, i kano takove derxane biti imadu« (§ 14).

Očigledna je robno-razmjenska priroda »Überlanda«! Takva ocjena, međutim, ne isključuje mogućnost djelovanja naturalnorazmjenskih činilaca u njemu.

U slučaju »korenog dobra« odnos je obrnut. Već je navedeno koliko je zakonski zaštićeno. Više je odredaba u Osnovnom krajiškom zakonu u istom smislu. Ipak, njegova zakonska zaštita nije apsolutna, a ne isključuje ni mogućnost utjecaja robnorazmjenskih činilaca, makar u vrlo ograničenu opsegu:

»Kad granicsarska kucha u nuxdi brez Zaloga nikakovim nachinom pomochise nie mogucha, i osim svojega korenog Imanja nishta zaloxiti neimade, takose njoj dopustiti moxe, da najvishje trechi tal stojechega ploda u zalog dade« (§ 18).

i

»Ako pak granicsarska kucha u druxbenomu, i svojega Imanja stalishu na toliko pomanjka, da vishe godinah kader nie, svoje kuchne poslove svershivati, i potribite dache plachati, ondase dopushta, da koreno dobro, illi tal od njega tako dugo pod Arendu datise moxe, doklegodse kucha opet dovoljno neuzmloxi, i nepokriepi« (§ 20).

Takva mogućnost je najuočljivija u članu 21:

Akose od mladexa (Nachwachs) granicsarske kuche uzmloxenje poslenikah nenada, ako takojer po prixenjenju, pod svoje primanju, illi pogodbi takova pomoch utatise nemoxe, kojabi kuchi kripost dala, osim Sluxbe poljske takojer poslove obaviti, i ako kucha vishe nego jedan Fertalj Selishta imade; takose njoj dopustiti moxe, jedan tal korenog Imanja zaloxiti, illi prodat; nishtanemanje barem jedan Fertalj Selishta njoj slobodan ostati mora.

Samo u najvechoj Nuxdi, ako pod nikakvi nacsin pomoch dobiti nemoxe, ovaj Fertalj Selishta takojer zaloxiti, i kada druga pomoch nie, ocsitno na Munti prodatise moxe, dabise onaj, komuje kucha zaduxilase, namiriti mogao.«

Graničarska kućna zadruga može »Überland« »slobodno pod Arendu dati, zaloxiti, i prodati«, dakako, »ako nishta uredbam protivno nebi bilo«, a o tome odlučuje regimentsko zapovjedništvo (§ 23). Nisu rijetki slučajevi u kojima bi se moglo dogoditi nešto »uredbam protivno«, budući da je način prodaje zemlje, na primjer, izrazito »ritualiziran« i ne ostavlja mnogo prostora poslovnom poduzetništvu. Neovisno o tome da li zemlju prodaju ljudi »koji pod zavezani granicsarski Stalish nespadaju« ili krajišnici, krajišnici imaju pravo prvokupa tokom četiri tjedna. Riječ je o pravici »po kojoj on (krajišnik — D. R.) pod istu cienu pred drugim Kupcem Zemlje uzeti moxe«. Nisu ni svi krajišnici ravnopravni pod istim uvjetima kupovine jer i među njima pravo prvokupa pripada onim zadrugarima koji »josh cielo Selishte neimadu« (§ 24). Inače, ništa se ne kaže o prodaji zemlje kada kupac s manje redoslijednih prava nudi višu cijenu.

Propisani zakonski uvjeti založivanja bili su dosta oštri i utvrđivanje njihove funkcije u krajiškom privređivanju bit će nužno podrobno istražiti:

»Akoje zaloga za uxivanje pridana, i nishta drugo ugovorito nie, takose Vjerovniku kor orachih zemaljah neesapivshi Siemena polak ploda, kod livadah, i vochnjakah trechi tal, kod vinogradah pako dva trecha tala ploda na posao racsuna, savishnost pako kao csisti plod od Glavnice, i Kamate u jedno duxne odbitise mora« (§ 25).

»Ako Vjerovnik, koji Zaloxnu pravicu na Imanje duxnika imade, pogodjeno vrieme svoj dug dobiti nemore, takose poradi svoga duga Sudu tuxiti, Sud pako po uredbama, akobi potribito bilo, sudbenu muntu odrediti, i iz ciene zaloge Vjerovnika namiriti mora« (§ 26).

Član 31. nedvosmisleno rješava pitanje promjena u vrsti tla u posjedu kućne zadruge:

»Prominenje orachih zemaljah u livade, i livadah u orache zemlje, illi livadah i orachih zemaljah u vochnjake Granicsarom ondi, gdi Njivah (Fluren) neima, svakojakose dopushta.«

Isto tako nedvosmisleno se zabranjuje pretvaranje oranica ili livada u vinograde bez dozvole regimentskog zapovjedništva:

»Novi vinogradi samo s dopushtenjem Regementskim saditise mogu, dopushtenje ovo samo onda datise moxe, akoje Granicsar jedan za vinograd ugodni komad zemlje uredio, illi kad jedan uredit komad Zemlje, koji za orachu zemlju, illi za Livadu nebi ugodan bio, u vinograde okreniti hoche« (§ 32).

U istom članu se izričito propisuje da nedozvoljeno zasađen vinograd mora biti ponovo pretvoren u oranicu ili livadu ako »na jednomu za vinograd nezgodnom Gruntu posađen jest«.

Kada se ima u vidu da je tržišna potražnja za vinom u izrazitom porastu potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća, na primjer, u prekosavskim regimentama, onda razumljiva briga krajiških vlasti za oranice i livade dobiva donekle drugačiji smisao. Širenje vinogradarstva u krajiškom društvu je moralo biti pod strogim nadzorom.

Zemlja je bila »vicsno, i neprominljivo Imanje« krajiških kućnih zadruga uz uvjet da je obrađuju, a ako ne udovoljavaju tom uvjetu, bila im je oduzeta:

»Ako jedan komad zemlje tri godine dulje, nego za njivsko vrieme obicsajno jest, neuradjen ostaje, tako seoski Stareshina to isto Kompanii prijaviti mora. Gazdi onda jedna ciela godina dopustitichese, da taj komad zemlje Koristno uspotrebuje. Ako to vrime brezkoristno propusti, onda izgubi pravicu na tu zemlju, i uzeti Grunt badava siromashnima Granicsarom, kojima Grunt od potrebe jest, poklonitichese« (§ 33).

Ako je neobrađivani komad zemlje dio »korenog dobra«, »onda Gazdase primorati moxe« korisno ga upotrebljavati, budući da se »koreno dobro« ne smije umanjivati (isto).

Posjed kućne zadruge ravnopravno su dijelili muškarci. Uopće nije bilo važno da li su oni međusobno srodnici ili nisu. Ništa manja nisu bila prava priženjenog ili adoptiranog muškarca. Sluge su bile jedina iznimka. Ako bilo koji muškarac ode iz kućne zadruge, on u njoj gubi sva prava. Međutim,

»ako nikakve mushke glave vishje u kuchi neimade, onda pridje ta pravica istim nacsinom na xene, koje kuchi spadaju. Samose jedna barem od nji na kuchansko Imanje za takovoga udati mora, kojibi kader, i gotov bio, granicsarske duxnosti svershivati...« (§ 34).

U prvom poglavlju je riješeno i pitanje raspodjele novostečenih zemalja regimente:

»Ako Granici zemlje pripadau, onda Regementa po priliki illi za podpunjenje nepodpunjenih Selishtah, za pripomoch onakih Kuchah, koje po svojemu mloshtvu malo Zemlje imadu, illi za novo Naselenje badava te iste podiliti mora.

Akose csitava Selišhta darivaju, onda na one Druxine osobitose gledati mora, kojesuse svojom sluxbom osobito proti nepriateljom, i svojim trudom ukazale, ı brez koji njiova dosadashnja kucha laglje obstajati moxe« (§ 40).

Drugo poglavlje Osnovnog krajiškog zakona »Od pravice Granicsarah na zanat, tergovinu i nauke podatise« ima svega 13 članova. Njegov obim je doista u skladu s razmjerom njihova udjela u krajiškom društvu potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća, a i kasnije.

Pored već razmotrenih odredbi u vezi s krajiškim zanatstvom (vidjeti »Deagrarizacija i urbani nukleusi«), ovo poglavlje pretežno sadrži odredbe o krajiškoj trgovini.

Svi krajišnici načelno imaju pravo trgovati, dakako uz određene uvjete:

»Granicsari vlastni jesu, na koliko brez shtete sluxbe, i kuchnoga gazdaluka biti moxe, sa svake versti marvom, i hranom tergovati. A Regementa mora njima za tu pomoch potribite pashushe dati« (§ 46).

U kordonskoj trgovini s turskim podanicima »pokraj obicsajne tergovine, takojer xita, marve, i drugoga za prominbu Espapa (Stichhandel) dopushteno jest prodavati...« (§ 47), a ta trampa, tako značajna u krajiškom privređivanju, »osim pazara s' Turcima«, zabranjena je, odnosno, »samo neuradjeni Espap za neuradjenoga prominjivati dopushteno jest«. (§ 48) Dakako, cehovski nadzor nad trgovinom isključuje bilo koju drugu mogućnost.

Što se »nauka« tiče, u Osnovnom krajiškom zakonu je riječ isključivo o obrazovanju klera. Međutim, različit je odnos prema djeci katoličke i pravoslavne vjere:

»Na veche nauke katolicsanska granicsarska Dica, Kojasu oshtroumna, i u duhovni red stupiti hoche, slobodnose pustit mogu...« (§ 53).

»Od gercskoga neujedinitoga zakona, nekase toliko Granicsarah za duhovni red izbere, kolikoje za podpunjenje duhovnih mistah po naredbi od 16. Julia 1779. potribito« (§ 54).

Treće poglavlje »Od kuchne Druxbine« ima 36 članova.

Već smo naveli zakonsku odredbu o kućnoj zadruzi:

»Za kuchnu druxinu svi onise derxati imaju, koji svagdar k onoj kuchi upisati, i sve kuchne duxnosti brez plate na sebe uzeli jesu; illi oni od iste kuchne druxine pokolenje imali, illi u kuchu primljeni bili« (§ 56).

Svjesno se izjednačavaju pojmovi »kućna zadruga« i »kućna družina«, iako je važno upozoriti da se kao njemački sinonim za pojam »kuchna druxbina od vishje glavah« navodi »Hauscommunion« (§ 55). Dakle, nije svaka kućna družina kućna zadruga, već samo ona koja ima veći broj članova. Doduše, Osnovni krajiški zakon očigledno ne isključuje mogućnost da kućna zadruga postoji i s vrlo malenim brojem članova, bez muškaraca, ako postoji mogućnost njezine »regeneracije«, odnosno povratka u stanje u kojem će ona iznova biti »kuchna druxbina od vishje glavah«.

Pri tome su srodničke veze zakonotvorcima manje važne i može se pretpostaviti, na temelju ograničenog uvida u građu, da je broj nesrodničkih zadruga u nesumnjivom porastu potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća.

U poglavlju »Krajišnici: muškarci i žene, djeca i starci. Kuće i kućne zadruge. Sela. Kompanije. Regimente« ovog rada podrobnije je raspravljeno više pitanja u vezi s kućnim zadrugama u prekosavskim regimentama krajem XVIII i početkom XIX stoljeća, ali i više pitanja u vezi s krajiškom kućnom zadrugom općenito, pa time dijelom i o kućnim zadrugama u Osnovnom krajiškom zakonu. Ipak, nužno je razmotriti bar još nekoliko vidova ovog pitanja u vezi sa zakonskim rješenjima.

Izvorište niza napetosti u odnosima među zadrugarima u pojedinim kućnim zadrugama nesumnjivo je u nedostatku neproturječna modela tih odnosa. U krajiškoj kućnoj zadruzi na prijelazu XVIII u XIX stoljeće vrlo je uočljiv sukob modela egalitarnih i autoritarnih odnosa među zadrugarima.

Načelno poimanje zadružnog vlasništva pa i podjela rada među zadrugarima izvorište su egalitarizma u njoj:

»Doklegod kuchna druxbina cielokupna stoji, imaju svi kuchani jednaku pravicu na kuchno Imanje, i jednaku duxnost da kuchu primjerno svojoj snagi raditi, i sluxiti« (§ 64).

I

»Shtose u kuchi zajedno zasluxi, to jest obchinsko kuchno dobro, od kojega sluxeche glave, i njiova druxina uzderxavatise, i ostali troshkovi csiniti imaju« (§ 65).

Međutim, novčani izdaci, tako često izvorište nepovjerenja među zadrugarima u Vojnoj krajini, u kojoj je novac inače vrlo rijedak, u ovlasti su kućnog starješine, naročito kada se radi o većim iznosima:

»Sacsuvanje pokuchstva jest stareshine duxnost; njegova briga jest, takovo prodavati, i potribito u kuchu kupovati« (§ 66).

Zakon, dakle, propisuje autoritarne odnose u jednom od najosjetljivijih vidova »reprodukcije« kućne zadruge u ovo vrijeme.

Egalitarno-autoritarne protivnosti slijede i dalje iz člana u član. Odredbi u članu 66. proturječna je odredba u članu 67:

»Ako kuchani nepovirstvo osichaju; tako mogu od stareshine racsun iskati, i jednoga iz njiove druxine izabrati, komubise pod drugim kljucsom pokuchstvo, i Novci zavirovati mogli.«

Već u drugom stavu člana 68. kompanijsko ili regimentsko zapovjedništvo zakonski su obvezani štititi kućnog starješinu, »ako pak jedan, illi drugi kuchanin kakvu netemeljitu suprotivnost proti njemu podigne...«, dapače, propisuje se da »izvan stareshine, i brez njegovoga dopushtenja, ni jedan kuchanin za kuchni dug dobar stajati, illi na nju dug nacsiniti nemoxe...«. U razdiobi »odviška« zajamčen je izdvojeni status starješine i starješice među kućnom družinom:

»Akose u diobi, kako svakomu pristoji, dragovoljno nepogode, tako mogu razdilenje od Kompanie iskati. Ona na svaku radechu glavu, zajedno sa sluxechima bili oni kod kuche, illi na vojski, jednak dio, stareshini, i stareshici dvostruki dio dati, rascunatiche, i potom dilenje csiniti« (§ 70).

Zakonske odredbe omogućavaju da se utvrdi u kojim pitanjima se kućna zadruga raslojavala i dijelila potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća u vojnokrajiškom prostoru.

U njoj je zabranjeno, na primjer, »oddiliti gazdaluk«, kao što je zabranjeno kupovati zemlju ili uzimati je u arendu mimo kućne družine. Zabranjeno je izdvojeno posjedovati stoku ili »kakvi drugi posao tirati, koji njega od kuchanskoga posla zaderxava« (§ 72). Međutim:

»Novce, Glavnice i pokuchstvo moxe svaki posebni kuchanin za sebe derxati. Oni imaju vlast vriemenom, koje njima po izpunivanju svojih kuchnih poslovah zaostaje, za sebe raditi, da shtogod pribaviti sebi mogu; u toj odluki mogu s'dopushtenjem stareshinah i izvan kuche na posao ichi« (§ 73).

Mogućnost raslojavanja ne postoji samo u privrednom poduzetništvu u kućnoj zadruzi. U ovo doba krajišnici se i pojedinačno potiču da budu što bolji, što hrabriji vojnici:

»Ono, shto Granicsari po osobitoj zaslugi steku, i shto njima po odvishku iz kuche pada, takodjer i ono, shto u Taboru dobiju, jest njihovo slobodno i vlastito Imanje, s kojim po svojoj volji csiniti imadu« (§ 76).

Osnovni krajiški zakon d o z v o l j a v a podjelu kućnih zadruga uz jedan preduvjet i šest uvjeta. Nerijetko se smatra da se legislativna obaveza krajišnika da žive u kućnim zadrugama i podjela kućnih zadruga isključuju. Očigledno to nije slučaj ako se jedna dijeli na dvije ili više također kućnih zadruga. Dakako, kućnih zadruga u vojnokrajiškom smislu! A on je potpuno jasan:

»Veche granicsarske kuche moguse u dvi, illi vishje malih podiliti, ako obchinsko Imanje tolikose nalazi, da kod razdilenja svaka kucha najmanje pol selishta zemlje s potribitom kuchom, i s-gradjom, s potribitom marvom, i pokuchstvom namirita biti moxe, i kad svaka kucha posli diobe toliko sluxechih glavah uzderxi, da iz svake kuche barem jedan Soldat biti moxe« (§ 77).

Da ova odredba veoma ograničava broj kućnih zadruga koje imaju zakonsko pravo da se podijele, potpuno je jasno. Ograničen broj zadruga s cijelim selištem, ograničen stočni fond, a ne baš tako rijetko i ograničena mogućnost »upisivanja« krajišnika — sve su to činioci koji nesumnjivo upozoravaju da ovim zakonom pitanje podjele kućnih zadruga nije riješeno. To je još jasnije kada se imaju na umu uvjeti podjele:

»1) Da razdilenje s' dopushtenjem sviu starjih mushkih glavah bude, illi, zaradi uredbe i mira, od Regemente za potribito poznato bude.

2) Da dilovi, koji svakoj kuchi od obchinskog lexecheg i nelexecheg Imanja zapadu, svaki po sebi odlucseni budu.

3) Da kuche poradi dugovah i vriemena izplachanja među sobom namirilese jesu.

4) Dase kuche među sobom, i vjerovnikom pogode, koja kucha jedan illi drugi dug primiti, i na koju moxebiti duxna zaloga ostati imade.

5) Dasu svi na kuchanskom Imanju stojechi dugovi osigurati, osobito pako prie razglasenja ove uredbe na Gruntu osigurato uzderxanje udovicah neomanjshato bude.

6) Da nove Granicsarske kuche, kolikoje moguche, svoja pribivalishta od jake gradje, i akoje korena kucha od sela po daleko, na mjestu po naredbi stareshinskoj blixje sela nacsinese« (§ 78).

Ako se kućna zadruga može podijeliti, ali se ne uspije dogovoriti o podjeli, regimentsko zapovjedništvo umjesto nje odlučuje o spornim pitanjima (§ 79).

Nesuglasja i svađe među članovima kućne zadruge zakonom su isključene kao razlozi za njezinu podjelu. Ako se »kavgjie« nikako ne mogu smiriti, zakonski se ovlašćuje Generalna komanda takve »na krache, illi dulje vrime iz kuche nekraishnima Regementama, (Linien Regimentern) illi tarinicstvu (Fuhrwesen) pridatiche« (§ 85). Velika smrtnost stanovništva u Vojnoj krajini potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća uvjetovala je da se u Osnovni krajiški zakon uvrsti i odredba o popunjavanju oslabljenih kućnih zadruga:

»Granicsarske kuche, koje nisu sasma jake, mogu za pomoch gazdaluka, i sluxbe jedine inostrance, illi cilu druxinu u svoju obshtinu primiti, ako oni sposobni o pripravni jesu, granicsarskoj duxnosti podloxitise. Ali sverhu svakog takovog primanja Regementsko dopushtenje dobitise mora, brez kojega primljeni ne kako kuchani, nego kako sluge, i slushkinje promotrivani budu« (§ 86).

Zanimljivo je da u ovom zakonu nema odredaba u vezi sa slugama u Vojnoj krajini, a izvori potvrđuju da njihov broj u vrijeme njegova objavljivanja nije bio malen.

Krajišnici koji bez dozvole napuste svoju kućnu zadrugu smatraju se bitangama i za njih se propisuje obavezna »pedepsa« (§ 87). Četvrto poglavlje »Od vojnicskih duxnostih Granicsarah« sadrži svega 14 članova. Dakako, tome je razlog posvemašnja »iscrpljenost« vojnih obaveza krajišnika cijelim nizom posebnih odredaba, koje su u preambuli Osnovnog krajiškog zakona in toto potvrđene.

Zakon se usredotočio samo na temeljne odredbe, tj. one koje su u vezi s funkcioniranjem krajiškog sistema.

Član 91. određuje osnovne dužnosti krajišnika:

»Granicsari, koji oruxje sposobni nositi jesu, svi brez iznimljenja duxni jesu, sobstveno vojnu sluxbu u Granici, i izvan Granice csiniti. Sve za oruxje doraschene mushke glave jesu dakle duxne, nesamo derxavnu Granicu csuvati, nego i izvan Derxave u sluxbu Njihovog Velicsanstva u Tabor izichi.«

Krajišnici koji su sposobni nositi oružje dijele se u dvije osnovne skupine, tj. na »upisane« i »neupisane«. Način proizvodnje društvenog života u Vojnoj krajini isključivao je mogućnost prekomjernog vojnog opterećivanja krajišnika. Ako bi granica mogućeg opterećivanja bila prijeđena, a to se dešavalo, pored ostaloga i u istraživanom vremenu, krajiški sistem se u manjoj

ili većoj mjeri raspadao. Dakako, pojam »raspadanje« se ne upotrebljava u izvornom smislu riječi. Ekstenzivno krajiško privređivanje iziskivalo je mnogo radne snage. Ta činjenica se očigledno načelno uvažava članom 92:

»Dabise sluxechi Ljudi bolje u oruxju ubavistili, i kuchama, koje s-cielom druxinom njihovom takove uzderxavati moraju, vishe poslenikah za svershenje kuchnih, i poljskih poslovah priteklo budese samo nikoliko za oruxje odraschenih Ljudih u pravu sluxbu izbiralo; okrom dogadjaja prevelike nuxde, i dokle od Njihovoga Velicsanstva ocsitno drugojacsie odredjeno nebude; i oni sluxechi ljudi, brez kojih u napridak kuche obstati nebi mogle, s-vrimenom opet iz sluxechega stanja izpisatise imaju.«

S tim u vezi u članu 93. predviđena je mogućnost zamjene u službi člana kućne zadruge koji joj je u privređivanju više potreban članom koji joj je manje potreban.

Najveći stalni trošak kućnih zadruga u krajiškoj službi je izdržavanje njihova ljudstva u kordonskoj i unutrašnjoj regimentskoj službi. Ono uključuje opskrbljivanje »velikim i malim kuchnim Monturom« (§ 94).

Nadoknada za te izdatke je vrlo umjerena, tj. godišnje se od »gruntske dache« odbija 12 forinti, ali je u krajiškom siromaštvu i oskudici novca bila dragocjena:

»Dabise granicsarskima kuchama, koje sluxbene ljude derxe, troshak za hranu, i odivanje naplatio, imadese njima osim ostalih koristih, i dobrocsinstvah, mirno vrieme za svakoga sluxechega Csovika od Straxmesthra dole racsunajuch svake godine od gruntske dache dvanajest Forintih odpustiti, i od godishne Dache odbiti. Ako kuchna dacha manje iznosi, takose njima ono, shto do dvanajest Forintah fali, u gotovom izplatiti imade« (§ 95).

Inače, krajišnicima su zajamčene različite nadoknade ili obeštećenja, ovisno o vrsti službe:

»Sluxechi Csovik svake godine jedan par magjarskih cipelah badava dobiva; takojer koxne stvari, oruxje, barut i olovo badavase njemu daju...« (§ 96)

»Kada Granicsari u Loger na Mushtru skupljeni, illi izvan njihove Regementske krajine na sluxbu odredjeni budu, onda primaju... istu platu, kojaje za nekraishne vojnike (Linien-Truppe) u Derxavi, gdije Loger, illi gdi takova sluxba svershivase, odlucsena« (§ 97).

»Kod izmarshiranja u Tabor... dobitiche kraljevski vojnu Montur, u ratno vrime svagdar s'tim providjeni budu. Akobi nuxdno bilo, dabi u svojim kuchnim Monturu izmarshirati morali; ondase takovima kraishnicskima kuchama po procinjenju taj Montur naplatiti imade...« (§ 98).

Granicsarske kuche za svaku sluxechu glavu od Straxmeshtra dole esapechi, koja iz njiove druxbine u Taboru nalazise... od gruntske Dache shest Forintih svake godine, kojese njima od dache odbiti, illi u gotovu izplatiti imadu, oslobodjene bitiche« (§ 99).

»Za svakog upisatog sluxechega Csovika, koji ratno vrime u domachoj derxavi zaostaje, uxiva granicsarska kucha... oslobodjenje Dache s' godishnjima dvanajest Forintih. Zato granicsarska kucha njega s njegovom druxinom zajedno kakoti u miru, sasvim providiti mora« (§ 101).

»Akose neupisati Granicsari za Kordonsku, illi drugu vojnicsku sluxbu uzimaju; tako granicsarskima kuchama, doklegod ta sluxba traje, svaki dan csetiri krajcare slishaju...« (§ 103).

Budući da se novčane nadoknade uvelike odbijaju od daće, postavlja se pitanje u kojoj mjeri su one »fiktivne«, a u kojoj nisu. Nema sumnje da novčane nadoknade krajišnicima u službi snižavaju iznos godišnjih daća, a kako su one izuzetno opterećenje kućnih zadruga, krajišnici se zakonski po-

tiču da različitim vrstama krajiške službe doprinose boljem privređivanju svojih domaćinstava. Ako se ima u vidu i spomenuto pravo na plijen, može se ustvrditi da je početkom XIX stoljeća »ratna privreda« ozakonjeni dio krajiške privrede. Evropske predodžbe o krajišnicima i u XIX stoljeću s tim su u neposrednoj vezi.

Peto poglavlje »Od granicsarskoga kraljevskoga, i obchine Posla« sastavljeno je od 35 članova.

Rabota je vjerojatno bila najomraženija krajiška obaveza jer je u najvećoj mjeri društveni položaj krajišnika izjednačavala s kmetskim. Dapače, sravnjivanjem svih obaveza jednih i drugih činila ga čak i težim.

U raspravama koje su prethodile objavljivanju Osnovnog krajiškog zakona ona je predmet najvećih kontroverzi. Dakako, rabota nije mogla biti ukinuta u društvu utemeljenu na načelu »samodovoljnosti«, u seljačkom društvu s tek rubnim prodorom robno-novčanih činilaca. Ipak, pored već spomenutog terminološkog nijansiranja, zakonske odredbe o raboti svjedoče i o ostvarenom prodoru robno-novčanih činilaca, i o promjenama u društvenom raslojavanju, kao i o razvojnim potrebama Vojne krajine.

Njezina razdioba na državnu i općinsku rabotu, iako starijeg porijekla, nesumnjivo je produbljena jer su porasle potrebe apsolutističke države u Vojnoj krajini. »Prelijevanje« jedne rabote u drugu, poznata i nedovoljno ispitana pojava, tome suštinski ne proturiječi.[4] Državnu rabotu (»Gränz--Aerarial-Arbeit« ili graničarski kraljevski posao) propisuje član 105:

»U Horvatskoj i Slavonskoj Granici moraju zemljoderxavci za ocsivestnu potribu u granicsarskoj Derxavini, po primjeri svojega Imanja badava poslovati, ter za to od svakoga Jutra orache zemlje, i livade jedan ručni, i pol vozni svagdanji posao svershiti.«

»Officiri, Sluxitelji, i svi oni, kojise k-zavezanomu granicsarskomu stalishu ne broje« državnu rabotu nadoknađuju sa 25 1/2 kr. po jutru oranice ili livade »u gotovu«. Trgovci i zanatlije plaćaju mnogo višu cijenu otkupa od državne rabote (»Arbeits-Reluition«). Zbog posla kojim se bave dužni su dati 2 fl. 40 kr., pored toga što se otkupljuju prema veličini oranica i livada u svom posjedu (§ 106). Deset skupina krajiških podložnika je oslobođeno i od državne rabote i od otkupa od nje:

1) »Shtabs i Oberofficiri, Shtabski ljudi, primaplaniste, i zemlje neposidujuchi osobiti ljudi... Kontumacki, i harmicarski Sluxitelji...«

2) »Katolicsanski Duhovnici u Horvatskoj za podrugo Jutro livade, kojese njima za njihovo uzderxavanje c o n g r u a esapi...«

3) »Sluxechi neujediniti Gercskoga zakona Paroki od svojih parokianskih selishtah...«

4) »Manastiri...«

5) »Vojnicski Kambiaturiste za one zemlje, koje njima za sluxbu, kakoti slobodne od svake gruntske Dache odiljene jesu...«

6) »Inostrani Naselnici za Godine oslobodjenja dovoljene.«

7) »Kuche Kordonskih Seressanah...«

8) »Kuche upisatih Soldatah, i to za svakoga Straxmeshtra od deset jutarah, za svakoga Fira, Kaprala, i regementskoga Tambura od osam Jutarah, za svakoga Fraita, i Tambura od shest jutarah, za Dervodilce, Furirshice, peshne vojnike, Topcsie, i Artileriste od pet Jutarah.«

9) »Kuche, koje za sluxbu posve vech neprikladne, proste, illi doljne Officire imadu...« i

10) »Granicsari, koji iz pashinacah orache zemlje i livade okrechu, od takovih uposlovanih zemaljah za shest godinah slobodni su« (§ 107).

Prilog LXVII

DRŽAVNA RABOTA U VOJNOJ HRVATSKOJ 1810. GODINE PREMA MARMONTU

Regimenta	1	1	2	2	3	3	4	4
	H	C	H	C	H	C	H	C
1.	104 707	52 368,5	28 136	14 068	26,87	26,86	76 571	38 300,5
2.	67 833	33 916,5	24 398	12 199	35,97	35,97	43 435	21 717
3.	93 160	46 580	29 010	14 505	31,14	31,14	64 150	32 075
4.	109 368	54 934	23 425	11 712,5	21,42	21,32	85 943	43 221,5
5.	100 297	50 148,5	24 864	12 432	24,79	24,79	75 433	37 716,5
6.	96 231	48 115,5	18 417	9 208,5	19,14	19,14	77 814	38 907
Z.	571 596	286 063	148 250	74 124	25,94	25,91	423 346	211 937

Napomena: U prilogu Marmontova »Mémoire sur les Régimens Frontières« od 27. 10. 1810, sa signaturom SHAT, $C^{6}5$, Septembre 1810, nalazi se i tabela s podacima o državnoj raboti u regimentama Vojne Hrvatske. U kolonama 1H i 1C su ručne i vozne rabote prema zemljišnom posjedu i stočnom fondu, u kolonama 2H i 2C su zakonske iznimke, u kolonama 3H i 3C su podaci o njihovu procentualnom udjelu u 1H i 1C, a u kolonama 4H i 4C su podaci o stvarnom broju rabotnih dana. U koloni 4H podaci za prvu, četvrtu i petu regimentu, kao i zbrojni podatak, izvorno su pogrešno izračunati.

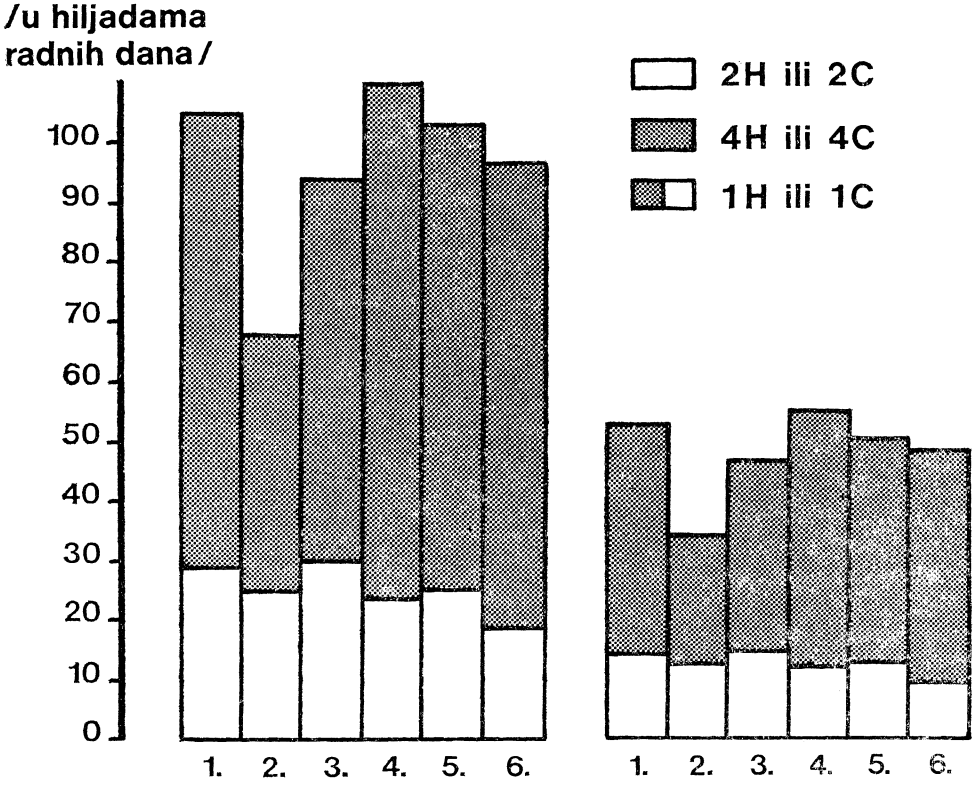

Ovome popisu treba pribrojiti i značajnu odredbu člana 108:

»Ratno vrime, i to od perve polovine vojnicske Godine, koja na skoro, za izmarshiranje Granicsarah u Tabor nastaje, do druge godishnje polovine, kojese na skoro kuchi povrachaju, kuche sluxbenih vojnikah dvostruko u proshastim odsjeku uspomenuto oslobodjenje uxivatiche illi oni u Tabor izmarshirali, illi u domachoj Derxavini kordonske, i druge Sluxbe svershavali.«

Spisak oslobođenih pojedinaca i kućnih zadruga, kao i uvjeta oslobođenja u slučajevima kada su propisani jasniji je kada se usporedi sa popisom poslova koji se rade besplatnom državnom rabotom, podijeljenih u osam skupina:

1. pravljenje i održavanje poštanskih i trgovačkih cesta, glavnih putova iz unutrašnjosti regimente na kordon, putova duž kordona, kao i putova iz jednog štapskog mjesta do drugog;
2. uređenje i čišćenje plovnih rijeka te staza za vuču brodova;
3. odvođenje vodi i isušivanje bara i močvara;
4. održavanje šuma i dudova;
5. sječa, rezanje i prijevoz drva u kancelarije i pojedincima koji ih imaju pravo dobivati;
6. sječa i prijevoj drva u pilane za krajiške potrebe;
7. izgradnja i održavanje državnih zgrada i kordonskih stražarnica i
8) »Za svakolika uređenja, i namirenja u obchini, koja obchinsko dobro, illi ocsita potribnost Granice zaktiva, u koliko ista uredjenja, i namirenja po sebi izplatiti nemoguse« (§ 110).

U ovom popisu su vrlo uočljive potrebe prosvijećeno apsolutističke države, u rasponu od merkantilizma do fiziokratizma, zatim potrebe koje stvara modernizacija državne uprave i vojne službe. Dakako, uočljivo je da se besplatnom državnom rabotom udovoljava i nekim tradicionalnim povlasticama u krajiškom društvu. Najuočljivije je nesumnjivo da se opseg poslova koji se obavljaju besplatnom državnom rabotom shvaća vrlo »rastegljivo«, o čemu svjedoči t. 8. Kompanijski zapovjednik stara se o redu rabotanja, s obavezom da vodi brigu da se i ljudi i stoka što razumnije koriste. Budući da rad žena nije isključen u udovoljavanju rabotnim obavezama, kompanijsko zapovjedništvo je dužno obavijestiti kućnu zadrugu i o mjestu na kojem treba raditi i o vrsti posla koji treba obaviti (§ 111—113). Radilo se od 10 do 14 sati dnevno, s 1 do 2 sata odmora (§ 115). Dakako, ako krajišnik bez opravdanoga razloga izostane doći rabotati, »tako po Velikochi svoga pogrishenja pedepsatise imade« (§ 117).

Ako se u toku godine ne iskoristi obaveza kućne zadruge u besplatnoj državnoj raboti, ona ne može biti prenijeta u sljedeću godinu (§ 119).

Članom 120. dozvoljeno je i krajišnicima otkupiti se od besplatne državne rabote po cijeni od 10 2/3 kr. za ručni ili vozni radni dan, odnosno po cijeni od 16 kr. za obavezu po jednom jutru oranice ili livade, uz dva uvjeta koji se navode prema njemačkom izvorniku, tj. da

»Erstens Erforderniss an Arbeit durch diejenigen Arbeitstage, welche nicht reluirt wurden, und diejenigen, welche aus dem Reluitions-Gelde nach dem unten bestimmten Preise bezahlt werden können, vollkommen bedeckt sey.

Zweytens, dass der Gränzer, welcher seine Arbeit abgelöst hat, in den Fällen, wo die Arbeiten, welche nicht abgelöst wurden, und diejenigen, welche den unten

bestimmten Arbeitslohn freywillig geleistet werden, nicht zureichen sollten, gegen eben diesen Lohn commandirt werden könne.«[5]

Novac, sakupljen otkupom, ulazi u »Arbeits-Fond« (§121). Njegova je prvenstvena namjena podmiriti troškove plaćene državne rabote:

»Iz ove poslene odkupne kase za svaki rucsni posao, i svako vozno marvincse svaki dan dvadeset krajcarah izplachujese, ako neplatni poslovi nebi dospili, pak Granicsari illi svojevolno posao svershiti hotili, illi na posao odredjeni bili« (§ 122).

Istim članom preporuča se da se svaki posao »po velikochi svershenoga posla izmiriti imade«, tj, da ga se plaća po učinku!

Član 126. propisuje koje su skupine krajiških podanika oslobođene od plaćene državne rabote:

»Pravično promotrivshi druge Sluxbe, i osobite prigode, na platne poslove nebudu naredjivani, nego prosti.

A. Sasvim od svakoga rucsnoga, i voznoga posla.

1) Postmajstori, i Kambiaturiste. Alli to oslobođenje od voznoga posla kod njih samo na one, za poshtu potribite i za isto misto odlucsene konje razumivase.

2) Kuche, iz koji od tri Csovika dvoica u sluxbu upisati jesu, i one, koje jednu jedinu poslujuchu Glavu imadu, i vishe mladiji hraniti moraju.

3) Samci, Pol invalidi, i Naselnici za vrime slobodnih godinah.

B. Za sebe sobstveno josh za jednu poslujuchu Glavu, i za csetiri Komada vozne Marve.

Istinito sluxechi Protopopi, i Paroki gercskoga neujedinitoga zakona.

C. Za sebe sobstveno, i josh drugu Glavu u kuchi, i za jedan Komad vozne Marve.

1) Shtabski, i Kompaniski pisari.

2) Sluxechi Unterofficiri, Tamburi, Furirshici, i ostali sluge.

3) Sereshanski Harambashe, Vice Harambashe i prosti vojniki.

4) Seoski Stareshine, i Nadglednici obchinskih Magacinah.

5) Zidarski, i dervodelski Kalfe.

6) Cili-Invalidi, koji sasvim za pomoch nisu n. p. rom, chorav i t. d.

7) Obchinski Govedari.

D. Za sebe sobsteno samo.

1) Jubilirati, i prekobrojni Duhovnici sviu zakonah.

2) Furiri, Likari, i svi zavezani Primaplaniste, koji plachu pod rubrikom G a g e imaju.

3) Bash sluxechi upisati Soldati u Granici.

4) Oni Sluxechi Officiri, koji zarad nemochnosti, illi zaradi Gazdaluka od vojnicskoga, illi drugoga Stalisha iz Sluxbe izpisani jesu, osim oniu nishtanemanje, koji izvan toga svoje Izpisanje brez nuxde svojevoljno zaktivali jesu, illi zaradi njihovoga nepristojnoga Vladanja odpushtenisu.

5) Istinom za sluxbu neprikladni (Realinvaliden) Granicsari brez razlike, i oni, koji u shestdesetu godinu nastali jesu.

6) Prirast nixje 16 Godinah.

7) Ucsitelji, Pomochnici, i Diaci.

8) Orgulashi, zvonari, i shikutori.

9) Maltari, Skelegjie (Uiberführer) shumski, i dudovah Nadglednici, i svi oni, koji kod kakvoga gazdinskoga stalisha naredjenisu.

10) Boltagjie, i Shegeresad Tergovacah, kalfe, i shegeresad sviu zanatgjiah, i svi poshtarski, i drugi sluge, illi oni Granicsari, illi tugji bili.«

Istim članom se ovlašćuje Generalna komanda da privremeno može osloboditi od iste obaveze i druge osobe u kućnim zadrugama.

Inače, zakonskom odredbom je zabranjeno bilo koga opterećivati s više od 12 dana plaćene ručne rabote, odnosno zabranjeno je bilo koju kućnu zadrugu opterećivati s više od tri dana vučne rabote po komadu stoke (§ 127). Prekoračenja ove zabrane mora odobravati Generalna komanda, odnosno Dvorsko ratno vijeće (§ 128).

Druga vrsta rabote koju propisuje Osnovni krajiški zakon jest općinska rabota (»Gemeinde-Arbeit«). U neusporedivo manjoj mjeri je predmet zakonskih odredaba. Po porijeklu i po sadržaju, kao i po obliku ona je u tradicionalnijoj vezi s patrijarhalnim zadružnim društvom:

»Sve poslove, koji samo za osobitu korist jedini obchinah, i za minjajuchu pomoch jedinih Ljudih sluxe, illise u naravnu duxnost jedne obchine broje, kako u Horvatskoj i Slavonii, tako i u Banatu obchinska uda druxbine skupshtinski i badava svershiti moraju« (§ 132).

»Neplatni obchinski posao, u jedine kuche po primjeri prirastjeni poslenikah, i mloshtva b r o j a vozeche marve razdiljen biti imade; ali uredno nikad vishe od osam danah na glavu, i od csetiri dana na komad vozne marve prichi nemora Samo za jedine verlo nuxdne Dogadjaje General Komandi oblast dajese, za dneve usmloxiti mochi« (§ 133).

Očigledno je da zakonski u suštini nema ograničenja mogućnostima korištenja rabote bilo da su u pitanju ljudi ili stoka, dakako uz uvjet da ljudi zakonski nisu izuzeti, bilo da su u pitanju vrste posla koje treba obaviti.

Pitanje oslobođenja od općinske rabote je nesravnjivo jednostavnije nego u slučaju državne rabote, jer je ona obavezna samo za one koji su u »zavezati graničarski stališ« svrstani. Članom 134. nje su oslobođeni »u sluxbu upisati, seoski stareshine, i Nadglednici obchinskih Magacinah«. Trgovci i zanatlije mogu se otkupiti po cijeni od 20 kr. za svaki ručni ili vozni dan (isti član).

Poslovi koji se obavljaju općinskom rabotom razvrstani su u osam skupina:

1) »Pravlenje, i Uzderxanje cerkvih, i parokianski kuchah, na koliko obchina to duxna jest.«

2) »Pravlenje, i uzderxanje obchinskih Magacinah, Seoski Bunarah, Narodni Skulah, i obchinski kuchah...«

3) »Pravlenje, i uzderxanje obcsinskih drumovah od jednoga Sela do drugoga, Chupriah, Nasipah, i vodeni xlibovah za jedine obchine.«

4) »Na sianje takovi, koje brez Gazde jesu, Zemaljah, za korist obchinah, i na uredjenje poljskoga Gazdaluka za onake obchinske Ljude, koji od kuche u Sluxbi jesu, illi kad i kad smeteni budu...«

5) »Na pravlenje granicsarski kuchah, koje brez Gazdah krivice izgorile jesu, i zbog Siromashtva ovi sami popraviti nemogu.«

6) »Seoske Straxe, i knjigonoshe (Brief-ordonanzen) od jednoga mista do drugoga, gdi osobite Poshte neimade.«

7) »Sicsenje za vatru dervah, i Vozenje za Narodske Skule, za seoske Straxe, i za one Duhovnike, koji za sada pravicu imadu, od obchinah odredjenu miru dervah iskati.« i

8) »Pridspreg (Vorspann) za Likare (Aerzte) koji k siromashnim bolestnikom nadaleko zovuse« (§ 135).

Zakon zabranjuje, »izvan nuxdnih dogadjajah«, upućivati krajišnike na državnu ili općinsku rabotu u vrijeme poljskih radova. Dapače: »Komandanti u obchini veliku brigu imati moraju, da teret posla na svaki moguchi nacsin odlakshase« (§ 138).

U zadnjem članu ovog poglavlja propisuje se da će svaki onaj tko krajišnika sili raditi ono što nije u skladu sa zakonskim odredbama biti kažnjen, »josh primoran biti imade, tomu Granicsaru derxavno obicsajnu dvostruku nadnicu naplatiti« (§ 139).

Doista bi bilo vrijedno istražiti koliko je bilo takvih slučajeva!

U članu 140. šestog poglavlja Osnovnog krajiškog zakona »Od gruntske Dache« propisuje se da

»... svaki zemljoderxac u Granici, kojemu osobito oslobodjenje pripustito nie, duxan jest dachu u gotovima novci u granicsarsku kasu poloxiti, koja po velikochi i dobroti Grunta, i po primjeri ostalih duxnostih Gazde, izmirita jest.«

Tabela zemljišnog poreza po jednom jutru od 1 600 kvadratnih hvati uvrštena je u sljedeći, 141. član:

Regimenta	Oranica i livada			Pašnjak			Vinograd	Voćnjaci i druge bašče
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	bez klasifikacije	
	klasa						fl. kr.	kr.
	krajcara							
Lička Otočačka Ogulinska Slunjska	20	16	12				1	30
Križevačka Đurđevačka	30	26	20				1 30	40
1. banska 2. banska	27	22	16				1 30	35
Gradiška	28	24	18				1 30	40
Brodska Petrovaradinska Šajkaški bataljon	30	26	20				1 30	40
Njemačko- -banatska	32	26	20	32	26	14	3	40
Vlaško-ilirska	32	26	18	26	20	20	3	40

Po ovom »cjeniku« plaćaju i katolički svećenici »od zemaljah, koje na Dotaciu njihovu slishaju, ali u obicsaj u Kongruu neracsunajuse« (isti član).

Provincijalni podanici koji posjeduju zemlju na krajiškom području te koja im je u varaždinskim regimentama pripadala prije razgraničenja 1764. godine, a u banskim prije 1800. godine, plaćaju 52 kr. zemljišnog poreza po jutru »brez razlike«. »Dalmatinci« plaćaju za ispašu svoje stoke u Ličkoj regimenti 5 »Soldi« po komadu krupne rogate stoke i 1 1/2 »Soldin« po ko-

madu »vunene« stoke (§ 142). Dvostruku »gruntsku daću« plaćaju svi zemljoposjednici »koji k obchinskomu granicsarskomu stalishu upisati nisu, illi u ovoj uredbi osobito neiznimljuse...«, s tim što se prihod od nje prvenstveno namjenjuje za pomoć kućnim zadrugama koje bez vlastite krivice izgube stoku (§ 143).

Od zemljišnog poreza je oslobođeno deset kategorija zemljišta:

1) »Kuchne, i kuhinske Bashcse, koje Stabs- i Oberofficirom, i Shtabskima ljudma, Primaplanistima, i osebnima zemlje i grunta neimajuchim kontumackima, i harmicarskima sluxiteljom...«

2) »Dudovnjaci, Shicarnice, i mista za Mushtru odlucsena.«

3) »Ono poldrugo Jutro Zemlje, koje katolicsanskima Duhovnikom u Horvatskoj zauzderxavanje Congrua uracsunito jest...«

4) »Selishta sluxechih gercskih neujedinitih Parokah, i ondi, gdi nikakva vlastita parokianska Selishta neimaju, 14 Jutarah orachi zemaljah, 10 Jutarah Livade, i u Banatu osim toga josh 8 Jutarah pashe od zemaljah iste kuche, u koju se Parok broji. Ako ta kucha toliko orachih zemaljah, i Livadah neposiduje, koliko na to Selishte izmireno jest; tako za ono, shto fali, gruntska Taksa druge klase osim odkupnoga posla proracsuniti, i cila Suma od ostale dachne duxnosti za vinograde, i druge Bashcse odbitise imade. Ako pako Parok, illi njegova kucha toliko Vinogradah, illi drugih Bashcsah neposiduje, dabise ta Suma podpuno odbiti mogla, takose njemu za svako Jutro zemlje, koje k-Selishtu fali, i odbijeno nie, tri Forinta gotovo izplatiti imade.«

5) »Manastirske zemlje...«

6) »Ono 12 Jutarah sluxbeni Livadah, koje militarski Kambiaturiste u karlovacskoj Granici vech posiduju, illi u napridak kako u Horvatskoj, tako i Slavonii moxe biti dobiti hoche.«

...

9) »Oni komadi zemlje, koji od dache slobodni iz pashnog polja u orache zemlje, Livade, Vinograde, illi Bashcse obratjeni jesu, alli samo za 6. Godinah.«

10) »Oni komadi zemlje tugjiu Naselnikah za njima istovetno pripustite slobodne Godine« (§ 144).

Da tržišna potražnja za zemljom u Vojnoj krajini u to vrijeme nije bila malena, svjedoči, pored ostaloga, član 145. kojim se propisuje da puste zemlje »kakoti Pustare pod Arendu datise imadu«.

Ako se vrijednost neke oporezovane zemlje smanji »s kakvim slucsajom«, kućna zadruga ima pravo tražiti da joj se smanji i porezno opterećenje (§ 147).

U sedmom poglavlju su sabrani članovi »Od marljivostne, i obranske Dache« ili »Von der Industrie- und Schutzsteuer«, kako piše u njemačkom izvorniku.

Tipično je feudalne naravi:

»Kojigod u Granici koristni zanat tira, i obchinsku Obranu ondi uxiva, duxan jest zato primjernu dachu u granicsarsku kasu poloxiti« (§ 148).

U §§ 149—155. propisane su »dache« koje su već raspravljene u poglavlju »Ograničene mogućnosti razvoja vojno-krajiškog sistema«.

Promjene koje je pretpostavljao Osnovni krajiški zakon nisu bile male, svim ograničenjima unatoč![6] Nesumnjivo su najveće bile u upravnom smislu. Ujednačavanje krajiškog sistema, utemeljeno militarizacijom sredinom XVIII stoljeća, suštinski je okončano. Jedna od najprečih potreba bila je osposobiti ljudstvo koje će upravne poslove kvalificirano moći raditi i doprinositi raz-

voju sve složenijeg krajiškog sistema i društva. Iste, 1807. godine, u Grazu je stvoren »Gränz-Verwaltungsinstitut« upravo s tim ciljem. Nakon dvogodišnjeg školovanja u njemu postajalo se »Oekonomie-Offizier«. Taj Institut, koji je dosta brzo postao jedno od glavnih izvorišta obrazovanja krajiške narodne inteligencije, kao što je već naglašeno, tek je jedna, vrlo uočljiva promjena u vezi s Osnovnim krajiškim zakonom. Mnoštvo ih je drugih!

Posebnu pažnju iziskuju reforme u habsburškoj vojsvi početkom XIX stoljeća, a s njima u vezi i promjene u krajiškoj vojsci, koje su također nerazlučive od Osnovnog krajiškog zakona.

KRAJIŠNICI I EVROPSKE PROMJENE U VOJSCI I RATU

U vrijeme kada krajišnici trpe najveće ljudske gubitke, besprimjerne u njihovoj dotadašnjoj povijesti, među najvišim vojnim zapovjednicima Habsburške Monarhije i na Dvoru vlada rašireno nezadovoljstvo njihovom vojnom moći i sposobnosti. U suočavanju s legendama o njihovim vojničkim vrijednostima koje nadahnjuju njihovi podvizi sve do sedmogodišnjeg rata krajišnici sve više gube svoj ugled među svojim pretpostavljenim vojnim zapovjednicima, među kojima više nisu usamljena mišljenja o potrebi ukidanja krajiškog sistema.[1] Nema sumnje, unatoč izuzetnoj hrabrosti u pojedinim bitkama potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća,[2] da su krajišnici bili vrlo slabo pripremljeni za ratove kakvi su se vodili s Napoleonovim armijama. Međutim, teško da bi se mogla prihvatiti tvrdnja o njihovoj »odgovornosti« zbog smanjene borbene vrijednosti.

Naprotiv! Tokom XVIII stoljeća habsburška vojska sve izrazitije postaje drugorazredna vojna sila. Najprije ju je sredinom XVIII stoljeća pretekla pruska vojska, koja je pod zapovjedništvom Friedricha Drugog, usavršivši do krajnjih granica taktiku linearne borbe, »preko noći« postala uzor habsburškoj armiji.[3]

Njezine prilagodbe taktici linearne borbe ostvarivale su se također »linearno«, tj. nisu im mogle izmaći ni krajiške jedinice.[4] Militarizacija Vojne krajine olakšala je taj silni napor, ali su mu učinci bili krajnje neprimjereni.

Budući da se habsburška vojska u terezijansko i jozefinsko doba smatrala utjelovljenjem politike prosvijećeno apsolutističke centralizacije, očigledno je bila isključena i sama pretpostavka mogućnosti da pješadija bude osposobljena i za neke druge vrste operacija osim za linijske. Taktika linearne borbe bila je izvedena iz strategije kojom se rat smatralo »šahovskom igrom« (Niebuhr) kojoj je cilj bio osvojenje određenog geografskog prostora, a ne uništenje neprijatelja (Clausewitz). Bilo je to u suštini vrlo tradicionalističko shvaćanje strategije.[5]

Dakako, budući da su se takva strategija i taktika razvijale oponašanjem pruskih iskustava, zaostajanje je bilo neminovno. Ono je postalo još veće u kontinentalnim razmjerima zbog taktičkih inovacija u francuskoj vojsci poslije sedmogodišnjeg rata.

Naime, upravo se u francuskoj vojsci od toga vremena počeo razvijati niz lakih pješadijskih jedinica s različitim borbenim namjenama, kao što su »tirailleurs«, »voltigeurs« (»strijelci«) i »chasseurs« (»lovci«). Mnogo veća pokretljivost, usporedo s postupnim povećanjem vatrene moći naoružanja, uvišestručila je snagu borbenog udara, a kada je takva snaga nakon revolucije 1789. godine dobila i besprimjeran revolucionarni elan, postala je nezadrživa

u evropskim razmjerima. Dakako, zahvaljujući i takvu vojničkom geniju kao što je bio Napoleon.[6]

Prednosti krajiških jedinica kao lakih, brzo pokretnih jedinica napuštene su u habsburškoj vojsci u vrijeme kada u evropskim razmjerima počinju dobivati svoj novi smisao. Iako su krajišnici bili vojnici tokom čitavog svog ljudskog vijeka, oni nisu bili profesionalni vojnici i nikada nisu mogli biti obučeni kao regularni vojnici u linijskm regmentama. Održavanje gazdinstava kućnih zadruga u Vojnoj krajini nerijetko na rubu gladi, ako ne u gladi, onemogućavalo je takvu obuku krajišnika koja je bila nužna da bi se ovladalo svim potrebnim vještinama linijskog ratovanja.[7]

Krajišnici su sve više zanemarivali svoje tradicionalne ratne vještine koje su se sastojale ne samo u brzoj pokretljivosti nego i u poduzetnosti, maštovitosti u bitkama. Takvim ratnim vještinama su postizali česte pobjede punim korištenjem činioca iznenađenja, a održavali su i vlastitu psihofizičku svježinu. Takvim ratnim vještinama krajišnika prvi snažan udarac zadan je ukidanjem narodnih oficira, ljudi koji su najbolje baštinili njihovo stoljetno iskustvo, a potom je slijedio niz drugih udaraca usporedo s napredovanjem militarizacije. Njemačkim egzercirom i uniformama, kao i koječim drugim što je militarizacija razumijevala, krajišnici su kao vojska gubili svoju »dušu«. Budući da su i biološki slabili zbog velikih gubitaka u učestalim ratovima, zbog ženidbe u sve mlađoj dobi, zbog nerijetko kronične neishranjenosti, razumljivo je da potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća krajiška vojska više nije mogla biti ono što je bila samo koje desetljeće ranije.

Ne može se reći da u habsburškoj vojsci nije bilo utjecajnih pojedinaca kojima je to vrlo brzo postalo jasno. Ipak je njihov upliv bio suviše ograničen da bi se bilo što značajnije promijenilo. Kada se uistinu shvatilo što se učinilo s krajiškom vojskom, bilo je kasno, čak suviše kasno. Vrijednosti koje je ona izvorno baštinila i koje su u njoj samoj potiskivane, umjesto da se iskoriste u što je moguće većoj mjeri u cijeloj habsburškoj vojsci, iskorištene su na najvišem vojnotehničkom nivou u francuskoj vojsci. Kao što je habsburška vojska postala inferiorna u evropskim razmjerima, tako su i krajišnici u njoj, takvi kakvi su bili, morali postati anakronizam.

Krajem XVIII i početkom XIX stoljeća inače sve brojnije krajiške jedinice u habsburškoj vojsci doslovno su »Kanonenfutter«. Smrtnost i ranjavanje su u njima imali zastrašujuće razmjere. U tome je bila njezina tragedija, bio je to šok od koga se krajišnici nikada nisu oslobodili.

Slabljenje prodorne moći krajišnika nužno se odrazilo i u pograničnim sukobima hrvatskih i bosanskih krajišnika. Ne samo da je militarizirana Vojna krajina bila nesposobna za dubinske prodore u Bosnu nego su hrvatski krajišnici u odnosu prema bosanskim u štočemu postali inferiorni. Potonji su do kraja sačuvali u suštini tradicionalna obilježja svoga uređenja i načina ratovanja, što im je potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća osiguralo izrazite prednosti u obrani. Dapače, u razdoblju 1809—1813. godine, na primjer, hrvatski krajišnici su s vremena na vrijeme prepuni straha zbog mogućih iznenađenja s bosanske strane. Samopouzdanje im se bilo vratilo 1810. godine samo s obilnom asistencijom francuske vojske i njezine nadmoćne vojne tehnike.

Nedoumice o budućnosti krajiške vojske su se prvi put izrazito bile zaoštrile, sudeći prema dosadašnjim istraživanjima, nakon prvog rata protiv francuske revolucije:

»In the Austrian army, light infantry missions, scouting and skirmishing, commonly were entrusted to the Grenzer, though there were complaints that training them as line infantry had spoiled their natural aptitude for these duties. As Fieldmarshal Lacy put it in a memorandum dated 5 December 1782, »it must be decided once and for all whether the Grenzer are to be considered regular troops or a mere militia. If they are considered regulars they must be properly execised and trained and this will give them very little time to devote to agriculture.« Lacy, of course, conceived military efficiency not in terms of light infantry but in the framework of linear tactics. Nonetheless, training and organisation of the Grenzer continued to conform with that of the line and their combat performance declined. After the first campaign against the French Revolution even General Klein, a strong advocate of the Military Border institution, wondered why as late as the Seven Years' War the semi-irregulars of the Border had provided »a much better light infantry than the present regulated and drilled Grenzer.«[8]

Međutim, Kleinovo mišljenje, kao ni drugi slični stavovi, tada nisu imali nikakva učinka.

Mogućnost promjena u krajiškoj vojsci suštinski je ovisila o mogućnostima promjena u habsburškoj vojsci općenito. Međutim, u vrijeme kada su one bile najpotrebnije, poslije francuske revolucije 1789. godine, slomom jozefinizma veoma su sužene mogućnosti modernizacije ustanova Habsburške Monarhije, a među njima i vojske. Odlučnije promjene su bile neizbježne nakon katastrofe sankcionirane Požunskim mirom 1805. godine. Dakako, prije svega u vojsci:

»L'armée autrichienne, sous la direction de l'archiduc Charles, avait réalisé d'incontestables progrès. D'abord, elle s'était constitué des réserves. A cette fin, on formait, dans la zone de recrutement de chaque régiment, deux bataillons astreints à trois semaines d'exercice tous les ans. Le 10 juin 1806, avait été instituée la landwehr, composée d'anciens soldats et voluntaires groupés en bataillons dans chaque cercle, sous le commandement d'officiers retraités et de notables; ... D'autre part, on s'efforçait d'acclimater les méthodes françaises. Le réglement de 1807 adopta le combat en tirailleurs; en fait, l'infanterie n'y fut pas dressée; ...La cavalerie autrichienne ayant tendance à disperser ses effectifs, Charles en groupa une partie en corps indépendants. Il réunit aussi en régiments l'artillerie jusque-là divisée entre les bataillons d'infanterie, organisa un corps de pionniers et perfectionna les services de l'arrière: création d'un corps de santé, d'un service de remonte, d'une poste aux armées; réduction à moitié des trains régimentaires; allègemnet des convois par le rétablissement de la réquisition sur place. Enfin, en juillet 1808, l'armée fut, en principe, divisée en corps et dotée d'un quartier général.«[9]

Dakako, promjene su pretpostavljale i vrijeme i novac, a nedostajalo je i jednoga i drugoga. Stvaranje armijskih korpusa, na primjer, bilo je neostvarljivo bez premještaja brojnih jedinica širom Monarhije i izgradnje niza novih kasarni. Promjene u sistemu uskladištenja i opskrbe također su bile vrlo teško ostvarljive. Promjene u taktici ratovanja bile su nemoguće bez brojnih promjena na zapovjedničkim mjestima svih nivoa i bez mnoštva novih oficira koje nije bilo moguće obrazovati »preko noći«.[10]

Do 1809. godine, ipak, habsburška vojska bila je neusporedivo bolja nego svega nekoliko godina ranije. Monarhija je još uvijek bila sposobna bar dijelom regenerirati svoju vitalnost.

Obnova borbene moći krajiške vojske u mnogočem je bila teže izvediva nego u redovnoj vojsci jer je mnogo izravnije bila u vezi s oporavkom kra-

jiške privrede i društva u cijelosti. Nije slučajno Osnovni krajiški zakon proglašen baš u to vrijeme. Obnova je također ovisila i o »biološkom« oporavku krajiškog stanovništva poslije izuzetno teških gubitaka u ratu 1788—1791. godine.

U 1799. godini 823 850 stanovnika Vojne krajine trebalo je dati 56 644 krajišnika za sve vrste vojne službe. Međutim, u 1792. godini u njoj se uspjelo dići samo oko 13 000 ljudi za novi rat.[11]

Promjene u krajiškom društvu ipak su morale prednjačiti promjenama u krajiškoj vojsci.

Novi Exercier Reglement für die kaiserlich—königliche Gränz—Infanterie objavljen je u Beču 1808. godine. Njime je ozvaničen povratak krajišnika u lake pješadijske jedinice.[12]

Nema sumnje da je na jačanje borbene moći krajiške vojske utjecalo i rješenje pitanja uniforme. Ukinuta je podjela na »Hausuniform« i »Felduniform«, koja je veoma opterećivala krajiške kućne zadruge, a uvedena je jedinstvena »Dienstmontur«.[13] Promjena je također ozvaničena 1808. godine.

Iako su to bile krupne promjene, one ni izdaleka nisu dostajale da bi krajiška vojska mogla postati ono što se od nje očekivalo. Iznad svega je nedostajalo dobrog pješadijskog naoružanja, a o svakovrsnoj drugoj opremi da se i ne govori.

Krajiško zaostajanje bilo je nemoguće nadoknaditi.

GLAVA III

PROMJENA VLADARA 1809.

ANATOMIJA RATA 1809. GODINE

Iako su habsburške zemlje 11. augusta 1804. vladarevim patentom proglašene Austrijskim Carstvom, ništa se nije moglo promijeniti u njihovu položaju drugorazredne evropske sile. Ishod rata u 1805. godini, posebno njihov težak poraz u bici kod Austerlitza (Slavkova) 2. decembra, potvrdio je taj položaj.[1]

Međutim, početkom 1809. godine, u novom ratu protiv Francuskog Carstva upravo Austrijsko Carstvo ima stratešku inicijativu. Nije ju jednostavno objasniti.

Suviše su ograničene promjene u društvu habsburških zemalja, suviše je malo ustanovljenih novosti u njima, da bi se austrijskoj strateškoj inicijativi početkom 1809. godine moglo pridavati bilo koje značenje koje bi suštinski prelazilo granice tradicionalnog habsburškog poimanja diplomatske i vojno-političke ofenzive. Doista, nje ne bi bilo da društvene napetosti i proturječja u Francuskom Carstvu nisu bili sve izrazitiji, da u njima sama ličnost Napoleona Prvog nije bila sve ugroženija. Ne bi je također bilo da se nije očekivalo podršku više drugih evropskih sila, koje su isto tako u biti bile protivnice politike francuske premoći na kontinentu.

Međutim, ratoborna stranka na habsburškom dvoru ne bi mogla u tako kratkom vremenu nakon poraza u ratu 1805. godine postati premoćna da nije bilo činioca kojega će taj isti habsburški dvor do monarhijina kraja smatrati svojim najopasnijim protivnikom, tj. da nije bilo nacionalnih pokreta.

Nacionalni pokreti na evropskom Zapadu, ali i u središtu kontinenta, nesporni su potkraj XVIII i početkom XIX stoljeća. Unatoč velikim međusobnim razlikama u razvijenosti, u odnosima jednog prema drugom, uveliko im je zajednička geneza odnosa prema francuskoj revoluciji i promjenama u njezinu društvenom biću. U pretežnom broju slučajeva, u različitim vremenskim trajanjima i na različite načine, pojedini nacionalni pokreti u Evropi su se identificirali s univerzalizmom francuske revolucije, da bi joj se brže ili sporije počeli suprotstavljati, ovisno o brzini procesa vlastite nacionalne autoidentifikacije, kao i o brzini promjena u društvenom biću same francuske revolucije, posebno u njezinoj međunarodnoj politici.

Ništa nije toliko doprinijelo ubrzanju udaljavanja nacionalnih pokreta u Evropi od politike Francuskog Carstva, koga se svemu unatoč općenito smatralo revolucionarnim carstvom, kao narodni ustanak protiv francuske vlasti u Španjolskoj u julu 1808. godine. Iako je dignut na poziv plemstva i svećenstva u Asturiji i Sevilji, vrlo brzo je postao općenarodni. »Guerilla« je stekla izuzetnu snagu i unatoč svojoj vrlo raširenoj »anarhističnosti« nanosila je teške gubitke francuskoj vojsci.[2]

Španjolski primjer nigdje nije toliko uzbudio duhove koliko među Nijemcima. Obuzeo ih je upravo »romantičan zanos«. Činilo se da će Pruska u nesumnjivu procesu modernizacije postati jezgra njemačke nacionalne integracije. Međutim, Friedrich Wilhelm Treći je ustuknuo.[3]

Nacionalno-integracijsko središte se pomaklo u Austriju. Vjerojatno nikada njemačka nacija i habsburška dinastija nisu bile tako bliske jedna drugoj.

Ličnosti kao Friedrich von Gentz su s puno uspjeha posredovale dinastičke interese u njemačkom javnom mnijenju.[4] Započinjući rat 10. aprila 1809, nadvojvoda Karl se obraća proglasom »njemačkoj naciji«, koga piše i Schlegel.[5] Dapače, u austrijskim proglasima tada se tvrdi: »Sloboda Europe utekla se je pod zastave Austrije«![6] Dakako, iza ove frazeologije nije bilo ništa više od habsburškog dinastičkog revanšizma, koji od Nijemaca, Talijana i Poljaka nije očekivao ništa više nego razumijevanje i podršku:

»Le 8 février 1809 les partisans de la guerre l'emportaient à Vienne en faisant valoir à François Ier que la crise financière imposait de toucher rapidement les subsides anglais promis pour l' entrée en campagne. Le plan inicial prévoyait une attaque surprise sur le Rhin destinée à entraîner la Prusse et à susciter des soulèvements nationaux contre les troupes françaises d' occupation. L'archiduc Charles décida finalement de porter l'offensive en Bavière où il espérait soulever la population contre la France. L'archiduc Jean préparait de son côté l'invasion de la péninsule italienne et l'archiduc Ferdinand avait mission d'occuper Varsovie.«[7]

Međutim, engleska vlada je bila krajnje suzdržana prema »slobodi Europe« u austrijskoj režiji. Na Metternichov zahtjev, u oktobru 1808. godine, da se Monarhiji odobri pet milijuna funti za podizanje 400 000 ljudi i još polovinu tog iznosa za troškove mobilizacije, odgovoreno mu je već 24. decembra da je zahtjev pretjeran. Od Austrije se zatim tražilo da potpiše mirovni ugovor, što joj je bilo nemoguće učiniti prije nego što bude sposobna zaratiti.

Na koncu,

»Canning fit passer à Trieste 25 000 livres en numéraire; mais, le 10 avril, il se récusait encore en invoquant les dépenses de la guerre en Espagne.«[8]

Iako je engleska pomoć u suštini bila uskraćena, na habsburškom dvoru nije se odustajalo od rata. Vjera u mogućnost šireg evropskog okupljanja protiv Francuskog Carstva nije bila umanjena, a povećavale su je vijesti o napetostima u njemu.

Ocjene stanja u Francuskoj početkom 1809. godine dosta su ujednačene u suvremenoj francuskoj historiografiji:

»Vrativši se u Pariz, Napoleon je mogao zapaziti da u zemlji moral nije visok. Godine 1808. otkrivena je jedna republikanska zavera; rojalisti su nastavljali da rovare a nada im se pojačavala zbog sve veće uzbune katolika posle prekida s papom. Neprestani rat i prekomerno proširenje carstva postepeno su izazivali zabrinutost u narodu; narod je osećao da između Napoleonove politike i njegovih, narodnih interesa ima sve manje veze i da se ide u propast. Drukčije nisu mislile ni krupne ličnosti poretka i Taljeran je zbog toga izdavao Napoleona da bi se obezbedio za budućnost. U toku zime on se sporazumeo s Fušeom o ličnosti koja bi nasledila Napoleona, i to je, izgleda, imao da bude Mira. Napoleon je saznao bar jedan deo tajne: svirepo je izbrusio Taljerana, ali mu je oduzeo samo komornički položaj. Ova neobjašnjena nemilost uznemi-

rila je dvorane, ali ih nije zastrašila. Ali kako bi, u času kad namerava da se orodi s jednom kraljevskom porodicom, mogao da strelja jednog pravog »bivšeg«? Uklješten između nemačke i englesko-španske pretnje, osećajući da je u zemlji poverenje poljuljano, Napoleon se nikad nije upustio u opasniju igru.«[9]

Iako mu je rat bio nametnut, umio se i u ovo doba držati svog načela »activité et vitesse« (»djelatnost i brzina«).[10] U Njemačkoj je raspolagao sa 90 000 ljudi iz Velike armije. Gardi je naredio da se vrati iz Španjolske. Pozvao je 40 000 ljudi iz godišta 1810, ali je povećao i broj pozvanih od godišta 1806. sa 60 000 na 80 000 ljudi. Godište 1809. već je zatekao u kasarnama. Saveznici su mu osiguravali 100 000.

»Marta meseca 1809. Napoleon je tako bacio trista hiljada ljudi u Nemačku i preko sto hiljada u Italiju i Dalmaciju.«[11]

Dakako, ova vojska se svojom vrijednošću nije mogla uspoređivati sa snagom kojom je Napoleon raspolagao u 1805. godini. Većina francuskih vojnika bila je bez potrebnog iskustva, a nerazmjerno velik udio stranaca, posebno Nijemaca, nije mogao ulijevati veće povjerenje u ratu koji je trebalo voditi na njemačkom tlu.

Nedostaci u materijalnoj opremi vojske bili su ovom prilikom još osjetljiviji jer su ih neiskusni vojnici mnogo teže podnosili.

Najveći nedostatak u francuskoj vojsci početkom rata bila je njezina rasutost. Glavnina njezine snage u Njemačkoj bila je razvučena u stopedesetkilometarskom rasponu. K tome, neprijateljstva su počela 10. aprila, a Napoleon je stigao u Donauwörth tek 17. aprila:

»Si les Autrichiens avaient foncé en masse et avec vigeur, on ne sait ce qui serait arrivé.« (»Da su Austrijanci nasrnuli u masi i snažno, ne zna se što bi se dogodilo.«)[12]

Nadvojvoda Johann je bio dobio 50 000 ljudi da bi osvojio Veneciju. U Tirol je bilo upućeno 10 000 ljudi pod Chastelerovim zapovjedništvom, a u Hrvatskoj je ostalo 6 000. Nadvojvoda Ferdinand je u Galiciji raspolagao sa 35 000 ljudi, dok je nadvojvoda Karl objedinjavao u Njemačkoj 200 000.[13] Ipak, Karl nije uspio iskoristiti prednost početnog udara. U petodnevnim borbama, od 19. do 23. aprila, kod Thanna, Abensberga, Landshuta, Eckmühla i Ratisbonna, gdje je Napoleon bio lakše ranjen u nogu, vojska nadvojvode Karla bila je potisnuta, a Napoleon je svojim vojnicima 24. aprila najavio skoro zauzeće Beča.[14]

Karl nije uspio okupiti Bavarce s njemačkom nacionalnom idejom. Oni su ostali vjerni francuski saveznici:

»Le ministre de Max Joseph, Montgelas, écrivait à son souverain: Le comte Stadion a pu comprendre l'énorme faute qu'il a faite en acceptant le changement du plan d'opération. Il eût trouvé en Allemagne du Nord bien des partisans tandis qu'en Bavière, il n'en rencontra pas un seul. Au lieu du côté le plus faible de la confédération, il avait commencé l'attaque par le plus fort.«[15]

Karl je u uzmaku bio usmjerio vojsku pod svojim zapovjedništvom prema Češkoj, ali ga francuska glavnina nije slijedila. Ona se bila ustremila prema Beču. Iako Napoleon nije potcjenjivao političke učinke osvojenja glavnoga grada Austrijskog Carstva, oni ga ne bi bili zaveli da zauzećem Beča nije osiguravao i znatne ratne prednosti. Naime, njime je razdvajao austrijske snage u Italiji i Tirolu od njihove glavnine.[16]

Francuske jedinice ušle su u Beč 12. maja, a u noći između 20. i 21. maja pokušaše prijeći Dunav nizvodno, iako je porast vodostaja veoma ugrožavao prijelaz. U toku 21. i 22. maja »bjesnila« je bitka kod Esslinga. Prvog dana Napoleon je raspolagao samo sa 30 000, a drugog svega sa 60 000 vojnika. Dalje prebacivanje nije bilo moguće jer je bujica uništila pontonske mostove. Sukobljenom s izrazito premoćnim austrijskim snagama, Napoleonu nije ostajalo ništa drugo nego da se povuče na desnu obalu, što je i učinjeno između 23. i 25. maja.[17]

Bitka kod Esslinga, tako nedvosmislen poraz francuske vojske pod Napoleonovim zapovjedništvom, imala je izvanredan učinak u evropskim razmjerima. Ovaj put bio je ugrožen i njegov »le prestige personnel«, a cijela vojska našla se u izuzetno opasnu položaju.[18] Ljudski gubici su bili užasni: 20 000 poginulih francuskih i 23 000 poginulih austrijskih vojnika.[18]

U potonjem, odlučujućem dijelu rata francuska vojska se snalazila neusporedivo bolje nego austrijska, koja nije uspjela prijeći u kontraofenzivu kada joj je protivnica bila najslabija. Sljedećih tjedana inicijativa je postupno prelazila na francusku stranu. Okupljanje njezinih snaga bilo je znatno brže:

»En fin de compte, Napoléon put donc réunir tout son monde et, sans graves difficultés, exploiter les pays occupés ou faire venir de France les renforts et le matériel disponible: 20 000 fantassins, 10 000 cavaliers, 6 000 hommes pour la garde, beaucoup d'artillerie pour compenser la médiocre solidité des troupes. L'île Lobau fut minutieusement fortifiée et des ponts solides multipliés. Au milieu du danger, l'empereur restait imperturbable...«[19]

Do 4. jula francuska vojska raspolagala je sa snagom od 187 000 ljudi i 488 topova. Austrijska vojska nije uspjela okupiti više od 136 hiljada, ali je raspolagala podjednakom artiljerijskom snagom.

Francuski prijelaz preko Dunava počeo je u noći 4. jula. Bitka kod Wagrama bila se s promjenljivim uspjesima 5. i 6. jula, ali je njezina završnica u potpunosti bila francuska. Dapače, bila je to još jedna potvrda Napoleonova vojničkog genija. Cijena je i ovaj put bila izuzetno visoka: 50 000 poginulih austrijskih i 34 000 poginulih francuskih vojnika. Više od 80 000 austrijskih vojnika povuklo se u Moravsku. Obračun je obnovljen kod Znaima 11. jula. Nadvojvoda Karl bio je prisiljen zatražiti primirje, koje je i dobio 12. jula.[20] U ratu 1809. godine važna su i druga bojišta.

Među njima izdvaja se tirolsko. Nigdje se austrijska ratna strategija nije toliko uspješno potvrdila kao u njemu.

Francuskim prisajedinjenjem Tirola Bavarskoj bile su ukinute njegove povlastice, kao i njegov sabor. Ubrzani rast poreza ekonomski je iscrpljivao stanovništvo, koje je siromašilo to više što mu je bila onemogućena trgovina preko zatvorene talijanske i austrijske granice. Potiskivanjem austrijskog papirnog novca i ukidanjem samostana, inače s jakom ulogom u tirolskom bankarstvu, također je pogođeno cjelokupno stanovništvo. Međutim, pobuna protiv francuske vlasti je postala neizbježna uvođenjem vojne konskripcije.[21]

Opći ustanak, s Andeasom Höferom na čelu, izbio je 9. aprila, s ulaskom austrijske vojske predvođene Chastelerom u Tirol. Žestoke borbe, s mnoštvom obrata, privedene su bile kraju kada je francuska vojska pod Lefebvrovim zapovjedništvom zauzela Innsbruck 19. maja. Međutim, vijesa o francuskom porazu kod Esslinga digla je stanovništvo Tirola ponovo na ustanak. Francuske jedinice, neophodne na glavnom ratištu, morale su se povući iz njega.[22]

U julu ustanak velikih razmjera obuhvatio je i sjevernotalijanske krajeve oko Adige i u Romagni.[23]

Nadvojvoda Johann nije umio iskoristiti protufrancuski otpor u bazi sjevernotalijanskog društva. Ofenzivom austrijske vojske kojom je zapovijedao, započetom 10. aprila, preko Natisone i Caporetto, francuska vojska pod zapovjedništvom potkralja Eugèna potisnuta je bila do rijeke Mincio, tako da je cijela Venecija prepuštena Austrijancima.[24]

Ofenziva austrijske vojske je okončana nakon vijesti o francuskom zauzeću Beča. Dapače, počela se povlačiti u njegovu pravcu, a da je to povlačenje bilo međusobno uveliko neusuglašeno, što je imalo znatnog udjela u potonjim slabostima austrijske vojske. Do Bratislave vojska pod zapovjedništvom nadvojvode Johanna svedena je na dvadesetak hiljada ljudi i na Raabi ju je 14. juna potukla francuska vojska pod zapovjedništvom potkralja Eugèna.[25]

Niz protufrancuskih pokreta u većem dijelu Njemačke od Katteova napada na Magdeburg 28. aprila dalje ipak nije uspio pokrenuti i pruskog kralja. Uspio se oduprijeti čak i vlastitim nedoumicama![26] Konačno, 30. jula, pred Walcherenom, u Nizozemskoj, pojavila se i engleska ekspedicija. Sačinjavalo ju je 40 000 ljudi u pratnji 35 brodova (»vaissaux«) i 23 fregate. Njezin zapovjednik lord Chatham vrlo se slabo snalazio u operacijama. U okršajima je izgubio svega 106 ljudi, ali mu ih je zato 4 000 pomrlo od epidemičnih bolesti. Na Otočje se vratio 30. septembra.[27]

Iako je Rusija na francuski zahtjev okupila na galicijskoj granici 60 000 ljudi, njezin je odnos prema objema ratujućim stranama bio izrazito dvoličan. Njoj je nadasve bilo stalo da osigura odlučujući utjecaj u poljskom prostoru i da spriječi njezinu državnu obnovu. Istovremeno, unutrašnji neredi u Švedskoj omogućili su joj pripajanje Finske 17. septembra 1809.[28]

Austrijsko-francuski rat u 1809. godini započeo je 10. aprila austrijskom strateškom inicijativom. Međutim, već 12. maja francuska vojska osvojila je Beč, da bi 5. i 6. jula, u bici kod Wagrama, u suštini dobila rat. Nadvojvoda Karl bio je prisiljen zatražiti primirje, koje je i dobio 12. jula.

Dakle, u tri mjeseca, u nizu teških okršaja, francuska vojska je dobila rat koji joj je bio nametnut. Iako je Francusko Carstvo bilo opterećeno brojnim unutrašnjim proturječjima, ono je u 1809. godini još uvijek nesumnjivo najjača sila na evropskom kontinentu.

Doduše, pored svojih tradicionalnih protivnika, sve su mu suprotstavljeniji moderni protivnici, tj. nacionalni pokreti evropskih naroda. Ono ih više ne uspijeva iskorištavati u svojoj politici. Mađarski primjer u 1809. godini to najbolje pokazuje.[29] Budući da je mirovni ugovor potpisan tek 14. oktobra 1809, tj. poslije sljedeća tri mjeseca, očigledno je da francuska premoć u Evropi više nije bila neprikosnovena. Poraženo Austrijsko Carstvo imalo je dovoljno »prostora« da tako dugo pokušava izbjeći nužno teške mirovne odredbe.

PREKOSAVSKI KRAJIŠNICI I NJIHOVI FRANCUSKI PROTIVNICI U RATU 1809. GODINE

U austrijsko-francuskom ratu 1809. godine sudjelovalo je više od sto hiljada krajišnika.[1] Sačinjavali su približno između trećine i četvrtine austrijske vojske. Taj udio nije sporan ni u djelima tradicionalne austrijske historiografije:

»L'année 1809, quel que soit le jugement qu'on porte sur les fautes de la direction politique et militaire, illustre de la manière la plus impressionante la force de caractère et l'esprit de sacrifice des peuples de la Monarchie des Habsbourg. Certes tous les territoires de l'Empire ne participèrent pas également à la lutte défensive; le contingent le plus fort de l'armée fut fourni, comme toujours depuis Marie-Thérèse, par la ‚frontière militaire'...«[2]

Svih 17 krajiških regimenti ušlo je u rat sa po dva bojna bataljona (»Feldbataillone«) i jednim rezervnim bataljonom. Prema ratnom rasporedu u prva dva bataljona bilo je 2 966 vojnika, među njima i 240 strijelaca (»Scharfschützen«) i 44 artiljerca, a u trećem 1 437 vojnika. Osim toga, u 13 »reguliranih« krajiških regimenti stvoreni su i bataljoni zemaljske obrane (»Landes- oder Landwehrbataillon«), a u svakom od njih bilo je 675 vojnika. »Grenzinsurrection« u varaždinskim regimentama obuhvatila je 10 000 ljudi. Regimenta szeklerskih husara digla je osam eskadrona, a Šajkaški bataljon više od 1 000 ljudi. Odraslo muško stanovništvo u Vojnoj krajini bilo je u takvoj mjeri obuhvaćeno ovim ratnim pohodom da je u krajiške bataljone zemaljske obrane bilo moguće uvrstiti samo dječake i starce.[3] Krajiške regimente bile su uglavnom ravnomjerno raspoređene u većini stvorenih armijskih korpusa. Bojni bataljoni prve i druge banske regimente raspoređeni su u osmi, a isti bataljoni Otočačke, Ogulinske i Slunjske u deveti armijski korpus, koji su upućeni na talijansko ratište. Većina ostalih prekosavskih krajišnika upućena je u posebnom Opservacionom korpusu na dalmatinsko ratište, a ono nas, iako najmanje, najviše zanima.[4]

Premda je Austrijsko Carstvo imalo stratešku inicijativu u ratu 1809. godine, to ne znači da se u Francuskom Carstvu nije pretpostavljala mogućnost takva rata. Naprotiv! Marmont je izričit u svojim sjećanjima:

»Zimu posvetih... i pripremama za vojni pohod, jer sve najavljivaše skoru oružanu pobunu od strane Austrije. Nisam želio biti zatečen, zato pripremah sve potrebno kako bih mogao prikladno izvršiti zadatke koji će mi se nametnuti. Dobijem i carska uputstva...«[5]

Otvoreno je pitanje da li Marmont slučajno »carska uputstva« spominje nakon vlastitih priprema, tj. ne predbacuje li posredno svom vladaru što je izbijanjem rata u mnogočem bio zatečen i ne podsjeća li diskretno čitaoca da takva iznenađenja na ratištu za koje bi on bio odgovoran nije bilo.

Marmontu se sasvim sigurno neke neizbježne memoarske neskromnosti mogu oprostiti jer se nije izgubio u svojim teškim obavezama u Dalmaciji i na Balkanskom poluotoku općenito. Teško da bilo koji sud o njegovoj nesumnjivo proturječnoj ličnosti može osporiti da je bio i poduzetan vojskovođa i snalažljiv političar s izrazitim smislom za državnu upravu. Stalno suočen s izazovima svoje vlastite orijentalne politike, Napoleon ga očigledno nije slučajno uputio u Dalmaciju. »Već sam odavno bio predvidio«, zapisao je Marmont u svojim sjećanjima, »doba kada ću potražiti rat ako rat ne potraži mene.«[6] Teško da je koja druga rečenica vjerniji odraz njegove naravi u to vrijeme. Sav njegov racionalizam bio je duboko prožet avanturizmom, izrazito romantičarskog ugođaja.

Vrlo ograničena društvena osnova francuske vladavine u Dalmaciji osiguravala je izrazite prednosti austrijskoj strani u pripremama za rat. Pažnji francuske obavještajne službe nije moglo izbjeći da je austrijski konzul u Bosni von Mittesser u januaru 1809. godine uputio svog povjerljivog čovjeka u Dalmaciju sa zadatkom da se obavijesti o zbivanjima u njoj, kao i da je svoga dragomana zadužio da širi vijesti da će Francuzi napustiti »Dalmaciju« i »Albaniju«, tj. Boku te da će prvu prepustiti Austriji, a drugu Rusiji, da su s tim u vezi u Beograd stigle dvije ruske regimente i da će biti stvorene još četiri, zatim da se 12 000 austrijskih vojnika skupilo na granici »turske Hrvatske«. Mittesser, inače, u to doba na sve strane dijeli poklone, uhodi, obećava, laska, obmanjuje, samo da bi stvorio što više nesporazuma između francuskih i turskih vlasti u Dalmaciji i Bosni.[7]

Bile su to neposredne pripreme za predstojeći rat. U njima je austrijski konzulat u Bosni imao uistinu važnu ulogu jer je brojne veze s dalmatinskim podacima bilo lakše održavati preko Bosne nego izravno preko mnogo bolje nadzirane i kraće austrijsko-francuske granice.

Dakako, austrijski utjecaj u Dalmaciji širio se na mnoštvo različitih načina, a mnoštvo je i činilaca njegova širenja. Među njima posebno veliko značenje imaju katolička i pravoslavna crkva te hrvatski politički činioci, s tim što njihova djelatnost nije samostalna, nego je ovisna o austrijskim vojno-političkim »okvirima«.[8] Uspjeh nije izostao:

»Dans le pays même, les Autrichiens avaient une foule d'agents dévoués qui préparaient un soulèvement général; d'un rapport du 29 janvier, adressé au Ministre de la guerre à Vienne, il suit que, déjà à cette époque, une vingtaine de Dalmates, c a p o v i l l a s, curés ou pandours, promettaient de réunir chacun cent volontaires, et dès lors ils reçevaient un subside mensuel de 10 à 50 florins; on verra que tous s'efforcèrent de gagner honnêtement cet argent.«[9]

Tokom posljednjih priprema za rat protiv Francuskog Carstva, početkom 1809. godine, odlučeno je da se stvori Dalmatinski frajkor. Prijedlog potječe od nadvojvode Karla, odnosno iz njegova »kruga«. Potkraj februara 1809. godine naređeno je zapovijedajućem generalu u Karlovačkoj krajini feldmaršallajtnantu Mecseryju da poduzme potrebne mjere s tim u vezi u što je moguće kraćem roku.[10]

Karl nije vjerovao u neki naročit uspjeh u okupljanju frajkora među Dalmatincima usprkos brojnim obavijestima o njihovu nezadovoljstvu francuskom vladavinom, pa je predlagao da se u njemu okupi i izbjeglice iz Bosne i Srbije, a da se zapovjednička mjesta pretežno povjere krajišnicima iz svih krajina. Frajkor je formacijski trebao imati 2 645 ljudi.[11]

Iako je dio zapovjedničkih mjesta Karl bio namijenio i uglednim Dalmatincima, uočljivo je da stvaranjem ovog frajkora Karl želi riješiti štošta što s ratom u Dalmaciji nema baš mnogo veze. Uočljivo je da pogranične oblasti Austrijskog Carstva prema Turskom Carstvu želi osloboditi izbjeglica. Vojnički i politički mnogo je sigurnije udaljiti ih od granice nego ih ostaviti na njoj. Njihovo izdržavanje je mnogo jeftinije u frajkoru nego na granici, gdje su uveliko ovisni o državnoj pomoći.

Ipak, njegov pokušaj šireg južnoslavenskog novačenja u Dalmatinski frajkor upućuje na pretpostavku da je htio stvoriti jednu brojniju vojnu jedinicu, izrazito južnoslavenskog sastava i usmjeriti je u rat protiv Francuskog Carstva. On nije mogao imati iluzija o lakom obračunu sa silom kao što je bila francuska. Budući da su njezine ambicije na Balkanskom poluotoku očigledno bile vrlo velike, bilo je nužno suprotstaviti im se i snagama samog tog prostora. Pitanje je koliko je bio svjestan da će vrlo teško moći imati većeg uspjeha u takvoj politici jer su Južni Slaveni općenito, a Srbi posebno, smatrali da Austrijsko Carstvo ima vrlo pomirljiv odnos prema Osmanskom Carstvu, njihovu najvećem neprijatelju.

Do početka rata ni izdaleka se nije uspjelo popuniti Dalmatinski frajkor. U njemu je tada bilo oko 1 400 ljudi.[12]

Austrijska vojska je očigledno mnogo više mogla računati na ustaničke pokrete dalmatinskih Hrvata i Srba.

Minimalni ratni cilj austrijske vojske u Lici i Dalmaciji bio je spriječiti povezivanje Dalmatinske armije pod zapovjedništvom generala Marmonta s glavninom francuskih snaga u Srednjoj Evropi, a maksimalni osvojenje Dalmacije, s oslonom na ustanak njezina stanovništva protiv francuske vlasti i uz pomoć engleske mornarice.[13] Austrijske ratne pripreme od početka su težile ostvarenju maksimalnog cilja.

Ipak, vojne pripreme ni izdaleka nisu bile primjerene ambicijama. Izdvojeni »Opservacioni zbor« obuhvatio je Ličku regimentu, rezervne bataljone Ličke, Otočačke, Ogulinske i Slunjske regimente, eskadron serežanja, eskadron Hohenzollernove lake konjice (»chevaux légèrs«) te po jednu brigadnu i pozicionu bateriju. Ukupno 8 000 vojnika i 18 topova.[14] Dalje moguće promjene u odnosu snaga s protivnikom ovisile su o sastavu Dalmatinskog frajkora, o brojnosti ustanika i o razmjerama sudjelovanja engleske mornarice u borbama. Sam »Opservacioni zbor«, pod zapovjedništvom generala Stojčevića, sastojao se pretežno od dječaka i staraca. Većina ih je bila bosa, bez vojničke uniforme. Mjesto nabojnjača koristili su seljačke torbe, tako da im je municija bila upropaštena poslije prve velike kiše. Puške su im pretežno bile sasvim zastarjele, a vojnička im je spremnost bila ili slaba ili nikakva![15]

To je bila zbilja velikog dijela krajiške vojske pola stoljeća poslije militarizacije.

Dok su austrijske vlasti bile vrlo upućene u zbivanja u Dalmaciji i dok su još prije početka rata štošta bile u njoj poduzele da što je moguće više oslabe Dalmatinsku armiju generala Marmonta, francuske vlasti nisu znale gotovo ništa o austrijskim vojnim pripremama, posebno u Hrvatskoj, a da o utjecaju na zbivanja u Hrvatskoj i ne govorimo.

Marmontu nisu bili odobreni fondovi za špijunažu u tom smislu i kada su početkom 1809. godine pripreme za rat ubrzane, nije mogao previdjeti činjenicu da je u važnom vidu svojih djelatnosit izoliran. O tome obavještava Napoleona načinom koji sadrži i blago prebacivanje što ranije nisu bili usvojeni njegovi zahtjevi s tim u vezi.[16] Francuske vlasti su inače vrlo slabo

iskoristile mogućnosti koje su im nakon Požunskog mira bile osigurane pravom korištenja kopnenog puta između njihovih posjeda u Istri i Dalmaciji preko provincijalne i krajiške Hrvatske.

Vojnoobavještajno zanimanje je bilo znatno u početku, kada se ovu kopnenu vezu počelo koristiti, ali je postupno slabilo. Nikada, međutim, nije bilo nikakve djelatnosti kojom bi se pokušalo izravnije utjecati na zbivanja među krajišnicima.

Dapače, u međusobnim odnosima krajišnika i najrazličitijih vrsta putnika iz »francuskog« dijela Evrope nakupilo se dosta zlovolje u razdoblju od 1805. do 1809. godine. Dok se do Senja u to vrijeme putovalo uglavnom bez većih teškoća iz pravca Italije, od Senja do Zadra putovanje se redovno pretvaralo u avanturu. Do tada jedva korišten put odjednom je oživio, i to mnogo više nego što je mogao podnijeti. Poštanska služba je bila najčešći povod sporovima. Nije bilo dovoljno konja za zamjenu, a mali, brdski konji kojima se raspolagalo, francuskim putnicima su se činili bijedni, naročito oficirima. Bilo je i mnoštvo drugih razloga međusobnim pritužbama, koje svojim sadržajem otkrivaju izvanrednu netrpeljivost. U prilikama kada je bilo i dosta drugih razloga koji su uvjetovali stalne napetosti u austrijsko-francuskim odnosima, očigledno je i sasvim beznačajan povod mogao biti uzrok sukobu teško sagledivih posljedica.[17] Koliko su krajiške vlasti poticale mržnju stanovništva prema Francuzima, rječito svjedoči izvještaj zapovjednika jednog eskadrona francuske vojske Orfenga napisan u Kninu, 18. jula 1806. čim je eskadron prešao dalmatinsku granicu.[18]

Od ulaska na habsburško područje, kod mjesta Općine, njegova jedinica stalno je bila praćena većim brojem vojnika pod punom ratnom spremom. Svuda su kinjeni na različite načine, ali im nigdje nije bilo kao na području Vojne krajine. Namirnice su plaćali po upola većim cijenama od uobičajenih, do stočne hrane obično uopće nisu mogli doći, nepredviđeno su bili prisiljeni plaćati noćenje. U Perušiću su im ukradene četiri puške, a nakon toga se ništa nije htjelo poduzeti da se pronađu. U Gospiću je neuspjeli pokušaj krađe novca jednom francuskom konačaru stvorio silnu napetost, tako da je Orfengo bio prisiljen podijeliti svojim vojnicima municiju i narediti punu ratnu gotovost, zahtijevajući nužnu zadovoljštinu od krajiških vlasti. Ovima je izgleda bilo zabranjeno oružano se obračunavati s francuskom vojskom u prolazu, tj. čini se da im je bilo dozvoljeno uznemiriti ih do krajnjih granica, a potom se povući jer je tražena zadovoljština ovom prilikom bila dobijena. Dakako, na daljem putu kroz Vojnu krajinu napetost jedva da je bila nešto manja, tako da gotovo nisu ni spavali. Orfengo navodi da ih je u Senju dočekalo oko 500 vojnika, u Otočcu oko 700, u Perušiću oko 500, u Gospiću oko 900, u Metku oko 300, u Gračacu oko 500 i u Zrmanji oko 300. U istom izvještaju tvrdi se da je najizazovnije bilo ponašanje krajiških oficira, bilo zbog uvredljiva ponašanja, bilo zbog pravljenja najraznovrsnijih neprilika.

Svoje su učinili i loši putovi, nedostatak namirnica i još više vode (tako da se mnoštvo vojnika razboljelo) razbijeno kretanje jedinice zbog ograničenih smještajnih mogućnosti u siromašnim krajiškim selima itd.

Ako se htjelo da jedni drugima omrznu u razdoblju od 1805. do 1809. godine, u tome se uspjelo u punoj mjeri. O krajišnicima se u francuskim izvještajima u ovom razdoblju ne nalazi lijepe riječi. Nema traga da bilo tko u francuskim vojnim vlastima u ovo vrijeme vjeruje u mogućnost širenja bilo kakva francuskog utjecaja među krajišnicima, a zanemaren je čak i obavještajni rad.[19]

Tek sredinom marta 1809. godine Marmont je pouzdanije mogao obavijestiti Napoleona o rasporedu krajiških jedinica južno od Save, o ratnim pripremama te o vjerojatnim neprijateljskim namjerama.[20] Veća skupina krajiških jedinica skupljena je u to vrijeme kod Dubice, gdje se nalazi još od prošle jeseni, od posljednjeg pograničnog sukoba s bosanskim krajišnicima. Krajiške jedinice također su u pripravnosti u blizini Izačića, Bihaća i Ostrošca.

Kao da su austrijske vlasti ponešto naslućivale ili čak znale o francuskim nastojanjima da izazovu sukob bosanskih i hrvatskih krajišnika!

U istom pismu Marmont obavještava Napoleona da je oko 1 500 krajišnika skupljeno nadomak francuske granice kod izvora Une, a da su austrijski inženjerijski oficiri ispitivali mogućnosti kretanja artiljerije tim krajem u pravcu Knina. Raspolagao je i s više drugih pouzdanih vijesti.

Marmont je tih dana obišao dalmatinsko-ličku granicu. Njegova je procjena bila da se napad može očekivati samo preko Tromeđe prema Kninu.

Tvrdio je Napoleonu da je kninska tvrđava dobro utvrđena, čak neosvojiva, s dvjesta naoružanih i opskrbljenih vojnika i da je on sam spreman, kada ustreba, skupiti svoje jedinice na obalama Zrmanje, dapače prijeći rijeku kada dobije zapovijed.[21]

Dalmatinska armija pod zapovjedništvom generala Marmonta imala je 1. januara 1809. 18 130 ljudi, tj. 576 oficira, 17 554 vojnika te 365 konja. Iz njezina sastava bila je odsutna 561 osoba, u bolnicama ih se nalazilo 715, a u zatvorima 5. Dijelila se u dvije divizije. Dalmatinska divizija sa štabom u Splitu imala je 15 bataljona i 2 eskadrona, a Albanska divizija sa štabom u Dubrovniku 12 bataljona. Armija je imala i svoju artiljeriju i inženjeriju sa 1 573 oficira i vojnika i 134 konja.[22]

Manji dio snaga valjalo je izdvojiti za obranu tvrđava. Osim spomenute kninske, po vladarevu naređenju, bile su to zadarska, dubrovačka, hercegnovska i kotorska. Svaka od njih morala je biti sposobna braniti se osam mjeseci. Veći dio snaga, pod Marmontovim zapovjedništvom, dobio je sljedeće naređenje:

»S ostatkom vaše armije, to jest s više od šesnaest tisuća momaka zauzet ćete položaj na granici kako biste prisilili Austrijance da vam suprotstave jednake snage i manevrirat ćete kako biste izvršili spajanje s talijanskom armijom. U slučaju neuspjeha povući ćete se i ušančiti kod Zadra gdje morate izdržati godinu dana. Za to je potrebno prikupiti u ovu utvrdu znatne količine dvopeka, brašna, drva itd. te opskrbiti je barutom, tanadi i svim potrebnim za obranu.«[23]

Marmont je osim tih utvrda zaposjeo i Klis i Svetog Nikolu u Šibeniku. Strateški je to nesumnjivo bilo vrlo opravdano:

»Pošto sam formirao posade na već spomenuti način i utvrđena mjesta ostavio u rukama sposobnih oficira, skupim koncem ožujka u okolici Zadra, Benkovca i Ostrovice vojsku spremnu za ratovanje. Bila je jačine deset tisuća i pet stotina pješaka formiranih u dvije divizije. Prvom divizijom zapovijedao je general Montrichard, drugom divizijom general Clausel, a sačinjavali su ih ovi pukovi: 8. i 18. lake pješadije, 5, 11, 23, 79, 81. linijske pješadije, četiri stotine konja, dvanaest topovskih oružja.«[24]

Raspoloživa vojna snaga na dalmatinsko-ličkoj granici očigledno nije bila velika, osobito ako se imaju na umu mnogo veće mobilizacione sposobnosti austrijske vojske s obje strane granice, a naročito u Dalmaciji. Ipak, francusko vojništvo u Dalmaciji pretežnim je dijelom bilo iskusno i provjereno u

ratovanju, tako da ga se moglo vrlo poduzetno koristiti, a to je bila velika prednost.

Dugotrajno nevrijeme na Velebitu odgodilo je početak neprijateljstava. Objema stranama nije se žurilo ni zbog sporog prikupljanja jedinica. Naročito je general Stojčević bio nestrpljiv u uzaludnom iščekivanju triju bataljona zemaljske obrane, koje je obećao uputiti hrvatski ban.[25] Tek 26. aprila, s pristiglim pojačanjem, Stojčević je mogao narediti početak dobro promišljena napada, uveliko usuglašena s družinama mjesnog stanovništva.

Do 16. maja ratovalo se promjenljivim uspjesima, a ratišta jedva da su se odmicala od granice. Odlučujući francuski uspjeh je pobjeda na brdu Kita 16. maja.[26]

Početni francuski neuspjesi čini se da su dosta obeshrabrili zapovjedništvo Dalmatinske armije pa i generala Marmonta. Glavnina francuske vojske čak je krenula iz Đevrsaka prema Zadru, ali je kod Ostrovice zatečena vijestima o francuskom napredovanju u Podunavlju. Marmontu je bilo potpuno jasno da mora poduzeti sve što je moguće da se probiju do srednjoevropskog ratišta. Povlačenje je zaustavljeno u Benkovcu, gdje je vojska opskrbljena hranom i municijom za sljedećih osam dana. Vijest o povlačenju vojske pod zapovjedništvom nadvojvode Johanna stigla je Dalmatinskoj armiji 14. maja, a već 15. maja ona se usmjerila prema Zrmanji.[27]

Hrabrost krajiških vojnika, takvih kakvi su bili, kao i dalmatinskih dobrovoljaca, duboko je dojmila francusku vojsku, Marmonta posebno.

Najveća žestina okršaja bila je u bici na brdu Kita. Ovo brdo sa svojih 676 m nadmorske visine bilo bi izgubljeno u planinskim lancima Velebita i Plješevice da se ne nadnosi na jedina dva puta koji povezuju Liku i Dalmaciju u pravcu Knina. Dalmatinska armija napala je 16. maja već pola mjeseca utvrđivano brdo. Bitku je dobila u jednom danu Clauzelova divizija, ubivši oko 300 krajišnika, ranivši ih između 600 i 700, a zarobivši oko 500, uključujući i generala Stojčevića. Oko tri do četiri hiljade krajišnika raspršilo se i otišlo svojim kućama ili se to Marmontu samo učinilo. Sljedećeg dana, 17. maja, francuska vojska usmjerila se na obližnju, ranije dobro utvrđenu Popinu, ali ju je našla napuštenu.[28] Dakako, austrijski izvori svjedoče o nešto nižim gubicima.[29]

Francuski prodor je nastavljen i kod Gračaca je započela nova bitka. Začelje krajiške vojske sačekivalo je francuske bataljone koji su pristizali s donjeg toka Zrmanje. U gračačkoj ravnici prikupila se brojna krajiška vojska, a žestoki sukob trajao je do deset sati u noći. Ovom prilikom u izvještaju vladaru Marmont ne navodi gubitke, već samo kaže da su bili veliki. Sam je bio lakše ranjen. Francuska vojska morala je obustaviti dalje napredovanje dok ne prikupi svoju artiljeriju i komoru. Morala je doći k sebi jer je u dvije protekle bitke u dva dana izgubila 300 vojnika, što uistinu nije bio mali gubitak. Krajišnici su se okupili na položajima između Gračaca i Gospića.[30]

Ogorčene bitke su nastavljene kod Bilaja, Gospića i Otočca. Otpor je jenjao tek kada se Dalmatinska armija domogla primorske strane Velebita iznad Senja. U grad se ušlo bez borbe 26. maja, isto kao u Rijeku 28. maja. Izvještavajući Napoleona o postignutim uspjesima, Marmont tvrdi da je 6 000 krajišnika izbačeno iz borbe, što je sasvim sigurno pretjerano, ali ne treba sumnjati da su gubici krajišnika bili teški. Svoje gubitke ograničava na 800 mrtvih i ranjenih.[31]

Petnaest dana trebalo je Dalmatinskoj armiji da prijeđe put od Zrmanje do Rijeke, ali kakvih je to petnaest dana bilo! Bitka je slijedila bitku. Iako su krajišnici gubili, u hrabrosti nisu zaostajali za svojim protivnicima. Mnogo se patilo, neki put kao da su se čuda događala, pokreti su bili »najbrži«. Naročito je bila velika drama francuskih teških ranjenika nakon što su pali u austrijsko zarobljeništvo.[32]

U tih petnaest dana francuska vojska svojim prodorom presijekla je Vojnu krajinu kao što ona nikada nije bila presječena. Učinak zbivanja u tih petnaest dana na krajiško stanovništvo sasvim sigurno nije mogao biti zanemariv, kao što nije bio ni u obrnutom odnosu. Svoje riječke izvještaje Marmont piše vidno uzbuđen zbog preživljenih iskušenja. Njegov prijašnji, nesumnjivo potcjenjivački odnos prema krajišnicima, stvoren prije svega na temelju mnogobrojnih kavgi u razdoblju od 1805. do 1809. godine, kao da se stubokom promijenio. U mjesec dana u njima je otkrio najvrsnije borce, koji svojom srčanošću ne zaostaju za najboljima koje je poznavao. Pitanje je koliko mu je bilo jasno da je njihova snaga povećana okolnošću da brane svoje vlastite zavičajne prostore, koji u njihovim arhajskim, patrijarhalnim naravima imaju, svjesno ili nesvjesno, vrijednost praiskona.

Ne bi trebalo sumnjati da je Marmont već tada oblikovao svoj sud o vojnokrajiškoj ustanovi, koji kasnije više nikakav stjecaj okolnosti nije mogao dovesti u pitanje.

Dva su činioca nesumnjivo neposredno utjecala na ishod borbi u sjevernoj Dalmaciji i Lici. Jedan od njih je izostanak pravovremene ili čak bilo kakve vojne podrške Opservacionom korpusu iz Karlovca ili Zagreba u zbivanjima u kojima je bila potrebna ili čak nužna,[33] a drugi je prodor bosanskih krajišnika u kordonski prostor Vojne krajine na poticaj francuskih vlasti.

Bosanski krajišnici prodrli su u gotovo nebranjeni kordon, iza leđa Opservacionom korpusu, upravo kada je ovaj započeo s neprijateljstvima protiv Dalmatinske armije. Iako su se bosanski krajišnici ograničili na osvajanje prostora koji su izgubili Svištovskim mirom, njihov prodor je imao vrlo jak učinak ne samo u krajiškoj nego i u provincijalnoj Hrvatskoj.[34] Iz jednog pregleda parohija Plaščanske eparhije, nastalog 1810. godine, saznaje se da su tom prilikom prodorom bile obuhvaćene parohije Kupirovo, Osredak, Srb, Suvaja, Doljani, Dobroselo i Lapac u Ličkoj regimenti, Nebljusi i Petrovo Selo u Otočačkoj, Sadilovac u Ogulinskoj te Ljeskovac, Cetin i Blagaj u Slunjskoj regimenti.[35]

Čini se da prijedlog da se iskoriste bosanski krajišnici potječe od Marmonta, ali je u njegovu ostvarivanju najvećeg udjela imao francuski konzul u Travniku — David. Dakako, on nije radio bez uputa središnjih vlasti. Bosanske krajišnike je poticao ne samo da napadnu kordon na »suvoj međi«, nego i da prodiru dublje u Vojnu krajinu sve do zaključenja mira. Napoleon je bio obaviješten o Davidovoj djelatnosti i sudeći prema navodu u pismu ministra vanjskih poslova travničkom konzulu od 17. juna 1809. sa zadovoljstvom je čitao Davidove izvještaje s tim u vezi. Upravo je vladarev stav bio da treba poticati dalje prodore bosanskih krajišnika u »austrijsku Hrvatsku« i uvjeravati ih da nikada nisu imali povoljnije prilike da nadoknade svoje gubitke. Dapače, Napoleon je ovlastio Davida da im izjavi da im se »garantira« obnovu starih granica ako nastave ratovati protiv »Austrijanaca« i da će se u tom slučaju »favoriser toutes les prétentions« prema Habsburškoj Monarhiji. Ne treba naglašavati da je Champagny očekivao da će David pri tome biti vrlo diskretan.[36]

Vrijeme	Krajiške jedinice	Područje
11. aprîl	2 bataljona 2. banske	Venzone, Portis, Tolmezzo, Rio Bianca, Monte Camelino
11. april	2 bataljona 1. banske	Stara sela, Pulvere
15. april	2 bataljona 1. banske	Pordenone, Torre, Rorai Grande, Rorai Piccola
16. april	10 kompanija 1. banske 2 bataljona 2. banske 2 bataljona Slunjske 2 bataljona Ogulinske 2 bataljona Otočačke	Sacile, Fontana Fredda, Porzia, Rorai, Ronche, Villadolt, Livenza
26. april	2 bataljona Ogulinske	Bachlione, Gua in Assi, Chiampo
	2 bataljona 1. banske 1 bataljon Ogulinske	zaštitnica u povlačenju
	2 bataljona 2. banske kasnije se pridružuju Tirolskom korpusu	
2. maj	2 bataljona Ogulinske	Olmo
2. maj	1 bataljon Otočačke	Tavernolo
2. maj	3 kompanije Otočačke	Ponte di Brenta
4. maj	2 bataljona 2. banske	Bassano
8. maj	2 bataljona 1. banske 2 bataljona Slunjske 2 bataljona Ogulinske 2 bataljona Otočačke	Piave, Campagna, Tezze
9. maj	2 bataljona Slunjske	Piave
10. maj	200 krajišnika 2. banske 1 kompanija Slunjske	Perarolo
11. maj	2 bataljona 1. banske 2 bataljona Ogulinske	San Michele, Villanova
14—16. maj	Modruška i Jezerska kompanija Ogulinske regimente, Slunjskopoljska kompanija Slunjske regimente	Malborghetto, Predil
	2 bataljona Ogulinske	Tarvis
22. maj	Odjeljenje Slunjske	Probilo se iz Ljubljane poslije predaje garnizona
6. juni	2 bataljona 2. banske	Celovec
14. juni	1 bataljon Slunjske 2 bataljona Ogulinske 2 bataljona 1. banske	Raab, Pauczabach, Kis Megyer
23. — 25. juni	rezervni bataljon banskih regimenti 1 bataljon Slunjske rezervni bataljon Otočačke	Graz, Rosenberg, St. Leonhard, Ruckelberg
27. juni	Slunjski »Landwehr«	Ljubljana
	1 bataljon Slunjske	Leoben

Ratovanje većine prekosavskih krajišnika u sjevernoj Italiji, pod zapovjedništvom nadvojvode Johanna, nesumnjivo je u velikoj mjeri doprinosilo izvanrednim uspjesima njegovih dvaju armijskih korpusa. Pošto je poslije 1. maja započelo njihovo povlačenje prema Podunavlju, ratovanje krajišnika doseže i junaštva po antičkim obrascima, ali i masovne predaje. Uobičajene vrline i mane regularnih krajiških jedinica tada su bile očitije.

Vaniček nam omogućava uvid u bojeve u kojima su sudjelovali prekosavski krajišnici pod zapovjedništvom nadvojvode Johanna.[37]

Među najizrazitijim primjerima junaštva je obrana Malborghetta i Predila na granici Italije i Austrije, koja svjedoči kakvu je snagu krajiška »Vaterlandsliebe« mogla dosezati u kriznim situacijama u povijesti Habsburške Monarhije:

»Nach dem am 14. und 15. alle Angrifie und zwei Aufforderungen zur Uebergabe gescheitert und namentlich die Sluiner bereits grossen Verlust an Mannschaft erlitten hatten, erkletterte am 16., während frische Truppen in der Fronte einen heftigen Angriff machten, eine Abtheilung im Rücken den Berg und stürmte die Batterie, welche einige Oguliner deckten. Der Kampf war wüthend, aber numerisch zu ungleich. Als Hensel, der hier commandirte erschossen wurde, gelang es über der Leichen der Helden, die Batterie zu nehmen. Von hieru warf sich der Feind auf die Schanze, welche beide Blockhauser verband. Dort gab es ein furchtbares Blutbad. Der Verlust war im Verhältnisse zur Stärke der Grenzer gross. Die Modrušer Compagnie verlor die Hälfte der Mannschaft, von den Sluinern kam nur ein Feldwebel mit dem Leben davon.«[38]

Francuska vlast u Dalmaciji veoma je oslabila odlaskom Dalmatinske armije na srednjoevropsko ratište. Početkom juna jedva da je prelazila granice utvrđenih gradova. Dakako, general Marmont nije raspolagao tolikom snagom da bi u osvojenom području krajiške i provincijalne Hrvatske mogao stvoriti bilo kakva uporišta koja bi mu osiguravala vezu s Dalmacijom. Uostalom, od njega se to nije ni očekivalo. U obrani francuske vlasti od ustaničkih pokreta stanovništva, podržavanih s raznih strana, a najviše iz Habsburške Monarhije, ništa poduzetnije nije se moglo učiniti.

Poslije niza uzastopnih poraza austrijske vojske oslabilo je i austrijsko podsticanje otpora hrvatskog i srpskog stanovništva u Dalmaciji francuskoj vlasti, ali nikada nije prestalo. Dapače, u krajiškom prostoru koji su bili osvojili Francuzi vrlo brzo je obnovljena austrijska vlast, a s njom i pripreme što skorijeg upada u Dalmaciju, oslonjenog na što širi ustanički pokret stanovništva. Već početkom juna krajišnici su uvelike najavljivali svoj ponovni dolazak na Zrmanju.[39]

Snaga Opservacionog korpusa bila je prepolovljena u teškim borbama i njezinu novom zapovjedniku generalu Kneževiću bilo je potrebno šest tjedana da potčinjene jedinice osposobi za dalje borbe.[40]

»Dalmatiner Truppenkorps« uveliko je promijenio svoj sastav. Činila su ga dva »slaba« bataljona Reiskyjeve pješadijske regimente, tj. jedva 900 ljudi, najvećim dijelom regruta, pretežno iz Hrvatskog primorja, zatim Lički rezervni bataljon, 2 kompanije Dalmatinskog frajkora, 3 kompanije Ličkog bataljona zemaljske obrane, 1 eskadron Hohenzollernove lake konjice, koji su kasnije zamijenjeni eskadronom banderijalnih husara, 1 serežanski eskadron te po jedna polovina pozicione i brigadne baterije. Bilo je to svega 2 400 ljudi.[41] Njegovo ratovanje trebao je podržavati ustanak dalmatinskog stanovništva, a pomoć se očekivalo i od britansko-austrijske flote. Ipak,

umirovljeni general Petar Knežević vrlo je oprezno nastupao s tako slabim snagama. U početku, od 5. jula, čarke su ograničene na manje skupine krajišnika i sjevernodalmatinskih ustanika. Budući da su prepadi i rekognosciranja ohrabrivali dublji prodor, cijeli korpus je 19. jula prešao dalmatinsku granicu na različitim mjestima u cijeloj njezinoj širini.[42]

Sjevernodalmatinski Srbi i Hrvati su sa silnom odlučnošću nastavili ratovati na austrijskoj strani. Ona ipak nije bila dovoljna da se zauzme kninska tvrđava, ali su zato u času pali Skradin (17. jula) i Šibenik (21. jula). Potonji bez tvrđave Sveti Nikola.[43] U Skradinu je 21. jula major Hrabovszky imenovao »privremenu vladu« pokrajine, s franjevcem Andrijom Dorotićem na čelu.[44] Izgleda da se Dorotić nije naročito snašao u ovom poslu jer ga taj isti Hrabovszky u svom izvještaju dosta suzdržano ocjenjuje:

»Pater Dorotich, Exfranziskaner, ein unversöhnlicher Feind Frankreichs, entsprach unter dem Kommando des Herrn Generalen Stoichevich mehr dem erwünschten allgemeinen Entzwecke. Durch Religionsparteilichkeit hingerissen, war er spaterhin Ursache an mehreren vorgefallenen Zwistigkeiten die bei der nahmhaften Anzahl Griechen in Dalmazien den nachtheiligsten Einfluss in politischer Rücksicht gehabt haben würden.«[45]

Budući da je Dalmatinski korpus ratovao u području do rijeke Cetine, sudjelovanje dalmatinskih Srba u ustaničkom pokretu nije bilo ništa manje važno od sudjelovanja dalmatinskih Hrvata. Dokazuje to i spisak najpovjerljivijih austrijskih pouzdanika u pokrajini, koji je general Knežević uputio 17. novembra 1809. grofu Bubni, tražeći da im se osigura prelazak u Habsburšku Monarhiju jer su s obnovom francuske vlasti životno ugroženi. Na tom su spisku:

Filip Zuban iz Sinja, Marko Vučemilović Barzilo iz Bukovice (?), Stevan Dubajić, iguman manastira Dragovića, fra Andrija Dorotić, Ivan Milošević Arnaut, gvardijan franjevačkog samostana u Splitu, Stipan Nekić iz Jasenice, Božo Franić iz Ervenika, Petar Vujinović iz Strmice, Ivan Midenjak iz Sinja, Vujo Pavasović iz Skradina, Jovan Macura iz Ervenika, Špiro Babić iz Žegara, Kuzman Rustić iz Plavna, Ivan Dobrić iz Kaštela, Petar Ivanković iz Ervenika, Dmitar Jaić iz Žegara i »Gesellen« Marka Barzilla Toma Garić, Vuk Balać i Pavao Vučemilović.[46]

Središnji je cilj bilo zauzeće Zadra. Međutim, unatoč uspješnim pripremama i s kopnene i s morske strane, od napada se moralo odustati 29. jula, upravo kada su pripreme okončane, jer je tada stigla obavijest o potpisanom primirju. Razgraničenjem protivničkih strana u Dalmaciji austrijske jedinice su posjele cijelu pokrajinu do rijeke Cetine, osim tvrđava u kojima su bile francuske posade. Obje strane su kršile odredbe potpisane konvencije, s tim što su ti prekršaji omogućili austrijskoj vojsci da do 17. oktobra osigura vlast u cijeloj Dalmaciji do Neretve.[47]

Na prijedlog pukovnika Danese tokom primirja u Dalmaciji je stvoreno 18 »centurija« ili »kompanija«, sa po 120 ljudi u svakoj, koje su bitno ojačale snagu austrijske vojske. Istovremeno su nastavljene pripreme za nastavak opsade Zadra, pa su čak iz Kraljevice dopremljeni teški topovi. Uveliko su poticani prodori na otoke.[48]

Kada je 4. novembra i austrijska strana bila obaviještena o mirovnom ugovoru kojim se francuska vlast proširuje do Save, u Dalmaciji je nastala opća pometnja. Ustanici su velikim dijelom bili spremni nastaviti boriti se,

ali je general Knežević odlučno odbijao bilo koji prijedlog u tom smislu. Borbenost je ustupila mjesto malodušnosti i strahu pred sutrašnjicom.[49]

»Dalmatiner Truppenkorps« se uvelike počeo raspadati u kasno ljeto i početkom jeseni. Tome nisu bili razlog ratni gubici, nego zarazne bolesti i sve veća izgladnjelost. Učestalo je i dezertiranje, a u njemu su prednjačili krajišnici. Bilo je i dana kada se više desetaka vojnika znalo izgubiti.[50] Izdvajajući lojalno ponašanje serežana, major Hrabovszky ne može suzdržati gorčinu kada piše o dezertiranju krajišnika poslije vijesti o potpisivanju mirovnog ugovora:

»Die Grenzer desertirten häufig. Mehrere der Grenz Offiziers bewiesen sich für alle empfangene Huld und Gnade des österreichischen Gouvernements unwürdig, und entsprachen zuletzt ganz den Karakter einer sehr niederen Denkungsart. Nur die braven berittenen Seressaner blieben ruhig, trauerten über ihr Schicksal und hielten bis zum letzten Augenblick ihrer gänzlichen Auflösung getreu aus.«[51]

Krajišnici su se razbježali svojim kućama jer im je očigledno bilo besmisleno umirati pod Zadrom, čekajući jedino kada će i sami oboljeti od neke od zaraznih bolesti, daleko od svojih zadrugara suočenih s potpuno neizvjesnom budućnošću.

KRAJIŠKO PITANJE U MIROVNIM PREGOVORIMA?

U istraživački najboljem radu o južnoslavenskim zemljama kao predmetu diplomatskih kontroverzi tokom mirovnih pregovora koji su prethodili miru u Schönbrunnu, potpisanom 14. oktobra 1809, »Dalmacija, Hrvatska s Primorjem, Istra i Slovenija na pregovorima u Ovaru i u miru u Schönbrunnu«, objavljenom 1939. godine, pisac Stjepan Antoljak cijelim sadržajem rada nedvosmisleno upućuje na zaključak da su hrvatski politički činioci u suštini bili isključeni iz rasprava na austrijskoj strani u kojima su se oblikovali pregovarački stavovi. Ima čak i izričitih stavova u tom smislu:

»U Hrvatskoj nijesu odmah znali za zaključak mira; samo su kolale glasine da će Austrija uz velike žrtve brzo sklopiti mir.«[1]

Jaroslav Šidak vjerojatno je najjasnije ustvrdio da je od 1790/91. godine pa sve do 1832. godine Hrvatski sabor »izgubio svako značenje«:

»... tek se sastajao da uoči zajedničkog sabora izabere svoje nuncije i zatim, poslije njegova zaključenja, primi njihov izvještaj. Banska čast ne samo da nije uspostavljena u nekadašnjoj moći, kako je to sabor želio, nego je ban — baš po tome što mu je priznato pravo da sudjeluje u radu Ugarskoga namjesničkog vijeća — postao u svemu ovisan o njegovu predsjedniku, palatinu-nadvojvodi.«[2]

U cijelom tom razdoblju politički i teritorijalni zahtjevi hrvatskog plemstva redovno propadaju zbog zajedničkog otpora i bečkog dvora i ugarskog plemstva.[3] Nikada u svojoj povijesti hrvatske zemlje nisu bile tako podijeljene, upravo rascijepljene kao što je to bilo Schönbrunnskim mirom 1809. godine. Tome su tek jednim dijelom uzrok geostrateški interesi Francuskog Carstva. Oni su dobro istraženi. Drugim dijelom uzrok je posvemašnja potisnutost hrvatskih političkih činilaca u austrijskoj politici. Oni su bili potpuno nemoćni spriječiti nagodbu dvaju dvorova na račun hrvatskih zemalja.

Podrobnija istraživanja ipak nedostaju.

U dugotrajnom, mučnom nadmetanju »golubova« i »jastrebova« na habsburškom dvoru, pristalica potpisivanja mira i pristalica nastavljanja rata s Francuskim Carstvom, čini se da je ban Gyulai pripadao »golubovima«, bar u vrijeme iz kojeg potječe izvor koji o tome svjedoči.[4] U daljoj podjeli koju je nametnuo Napoleon u vezi s načelima mirovnih pregovora, tj. da li će se pregovarati na načelu uti possidetis ili na načelu sistema kompenzacija, Gyulai je morao biti za drugo načelo.

Doduše, mogao se ban opredijeliti i za prvo, ali je ono uključivalo suviše neizvjesnosti u vezi sa statusom francuske vlasti u Dalmaciji. Činjenica da je ona u njoj u suštini bila svedena na nekoliko gradova, koliko god bila nesporna, francuskim pregovaračima ništa nije značila:

»18. augusta 1809. godine počeli su pregovori u Ovaru.

Na prvom sastanku Champagny, kao rutinirani političar, dao je do znanja austrijskim pregovaračima da on govori u ime pobjednika. Napoleon je posjednik 2/3 monarhije, izjavio je on, i povrh toga on (car) mora praviti razliku između mira koji bi bio sklopljen na Innu i onog koji se sklapa u Ugarskoj.«[5]

Ipak, demarkaciona linija, koja je obuhvaćala i Štajersku, Kranjsku, Istru i Rijeku, mogla je, ako ništa drugo, poticati nadu da se pregovorima može osigurati da hrvatske zemlje najvećim dijelom ostanu u granicama Austrijske Carevine.

Da je ban Gyulai, inače zauzet vojnim obavezama, bio po strani, neovisno o tome da li je to bilo njegovom voljom ili protiv nje, svjedoči i njegov proglas stanovništvu prekosavske Hrvatske, napisan nakon što se upoznao s mirovnim odredbama, koji je na oba dvora izazvao veliko nezadovoljstvo jer je implicitno dovodio u pitanje potpisani ugovor. Bio je povučen čim se za njega saznalo, a Metternich i Schwarzenberg su mu zbog njega oštro prigovorili. Francusku stranu se uvjeravalo da se proglas ni na koji način ne može dovoditi u vezu sa službenim stavom habsburškog dvora.[6] Dakle, raspoloživi izvori i literatura upućuju na zaključak da se u toku mirovnih pregovora o budućnosti hrvatskih zemalja pregovaralo bez bilo kakva bitnijeg utjecaja bilo kojeg hrvatskog političkog činioca.

Istovremeno, od početka do kraja mirovnih pregovora slovenske i hrvatske zemlje bile su u samom središtu diplomatskih kontroverzi. Ta se činjenica u literaturi obično objašnjava brojnim izvornim potvrdama o Napoleonovoj odlučnosti da poveže svoje apeninske i balkanske zemlje u jedinstvenu prostornu cjelinu. Doista, na 12. sjednici mirovnih pregovora francuski opunomoćenik Champagny opravdavao je velike teritorijalne zahtjeve na istočnoj obali Jadranskog mora nužnošću da se osigura kopnena veza Italije s jednom od njezinih pokrajina, s Dalmacijom. Tome je dodao »un grand intérêt« Francuske da osigura svoje stare veze s Turskim Carstvom, čak je naglasio »drage veze«, koje su uvijek bile u središtu francuske vanjske politike. Kako je blokada Sredozemnog mora onemogućila da one i dalje budu održavane morskim putem, nužno ih je osigurati kopnom. U sentimentalnoj raznježenosti zbog »dragih veza« Champagny kao da nije ni slušao svoje austrijske sugovornike koji su mu se trudili objasniti koje će »neizračunljive« gubitke pretrpjeti »austrijske pokrajine i naročito Ugarska« ako izgube izlaz na more.[7] Dakako da je Champagnyju bilo potpuno jasno da je jadransko primorje bečkom dvoru »najviše na srcu«, kako se sam izrazio u pismu Napoleonu od 12. septembra. Gubitak Trsta i »naročito« Rijeke najteže se prihvaćaju.[8] Bio je to vrhunac napetosti koja je stalno rasla od 8. sjednice, održane 30. augusta, kada su na nedvosmisleno pitanje austrijskih pregovarača u vezi s promjenama talijanske granice prvi put nedvosmisleno iznijeli svoje zahtjeve na istočnoj obali Jadranskog mora — Korušku, Kranjsku i zemlje južno od rijeke Save do bosanske granice.[9] Bio je to u suštini prostor koji je na kraju i iznuđen. Odmah su doživljeni kao udarac u »srce« Habsburške Monarhije.

Jasna je Napoleonova namjera da se promjenom granica Habsburška Monarhija što je moguće više međudržavno usami i učini ovisnom o Francuskoj i njoj podložnim zemljama. Najdjelotvornije se to moglo ostvariti potiskivanjem Monarhije s Jadranskog mora. Onemogućavanjem izravnih britansko-austrijskih veza istovremeno se osjetno pridonosilo uspješnosti kontinentalne blokade.

Dakako, objedinjavanjem većeg broja stanovnika slavenskih narodnosti pod francuskom vlašću stvarale su se pretpostavke za slabljenje ruskog utjecaja na Balkanskom poluotoku.

Međutim, sasvim su nedovoljno istraženi »unutrašnjepolitički« vidovi, dakako — u granicama Habsburške Monarhije, Napoleonovih zahtjeva u toku mirovnih pregovora. Dobro je poznato da se on i u ovo vrijeme »vraćao« planu o podjeli Monarhije na tri krunovine, tj. na Češku, Ugarsku i Austriju, jer je bio svjestan da će mu oporavljena Monarhija ponovo biti protivnica.[10] Iako taj plan nije ostvario u 1809. godini, po svemu sudeći nije se htio odreći ni pretpostavki da ga ostvari u budućnosti, ako to bude bilo nužno. Doista, Češka i Ugarska najmanje su izgubile. Taj plan Napoleon nije smatrao ostvarljivim u 1809. godini zato što je bio uvjeren da bi tada više koristio ruskim nego francuskim interesima.

Strah od Rusije ima velike razmjere u Evropi početkom XIX stoljeća. Mnogima je bila zastrašujuća ekspanzija Ruskog Carstva tokom prethodnog stoljeća. Iako je i nekoliko drugih evropskih zemalja do tog vremena također steklo svoje posjede u svjetskim razmjerima, nijedna među njima to nije mogla ostvariti u prostoru organski vezanom s metropolom, kao što je Rusija uspjela učiniti, »naslanjajući« se svom »težinom« na Evropu, s neskrivenom ambicijom da se širi i prema evropskom Sjeveru i prema evropskom Istoku i prema evropskom Jugu. Strašio je i vrlo brzi porast njezina stanovništva, ali je najviše strašilo sve jače rusko »samodržavlje«, koje unatoč opterećenjima nije imalo socijalnih konflikata evropskog tipa.

U tom smislu je Habsburška Monarhija bila poželjniji činilac u Evropi od Češke, Ugarske i Austrije.

Spomenuti unutrašnjopolitički obziri nametali su mirovne odredbe takve kakve su usvojene.

Iako su Kraljevine Hrvatska, Slavonija i Dalmacija zemlje ugarske krune, iako je njihove međusobne odnose, kao i njihove odnose s Ugarskom u cjelini Habsburške Monarhije do Požunskog mira malo tko u Francuskoj pouzdanije razumijevao, nekoliko godina iskustva stečena iz istarske, dalmatinske, dubrovačke i bokeljske perspektive, ali i iz perspektive drugih južnoslavenskih zemalja, bilo je sasvim dovoljno za stjecanje mnogo pouzdanijih uvida u zbivanja u njima, kao i u južnoslavenskom prostoru u cijelosti. Razmjeri i žestina frankofobije u hrvatskim zemljama, tako nedvosmisleno iskušani u ratu 1809. godine, naročito u prostoru Hrvatske krajine i Dalmacije, među Hrvatima i među Srbima, kao da su bili razlog više pariškom dvoru da velik dio hrvatskih zemalja podloži svojoj vlasti. Logika francuskih geopolitičkih interesa u Habsburškoj Monarhiji u hrvatskom prostoru prožimala se s logikom francuskih geostrateških interesa. Važnost hrvatskog političkog činioca kao da je iz francuske perspektive bilą obrnuto razmjerna njegovoj vojnoj važnosti.

Ako se Habsburška Monarhija htjela oslabiti kao evropska vojnička sila, trebalo joj je oduzeti jedno od njezinih najjačih izvorišta. Dakako, prije svega je riječ o Hrvatskoj krajini u njezinu vojnički izuzetno vrijednom prekosavskom dijelu, iako se i Dalmacija u istom smislu smatrala izuzetno vrijednom. U zapisnicima sjednica francuskih i austrijskih pregovarača nema izravnih dokaza o važnosti krajiškog pitanja, ako izuzmemo pitanje regimenti Banske krajine, dijelom i svih regimenti između kapelskog gorja i Save.

Izvještavajući o raspravi u Schönbrunnu, 27. septembra Antoljak piše:

»Maret nije privremeno pravio veće prigovore kada mu je Lichtenstein govorio o traženju Krakova za Austriju niti o pograničnoj crti koju je on predložio za kraljevinu Italiju od granica Koruške na izvor Save, odatle na Kupu k Bosni, tada preko najvećih vrhova gorja Kapele do bosanske grnice.«[11]

Uočljivo je da se prema ovom prijedlogu granica Austrijskog Carstva najviše približava moru upravo u prostoru Vojne krajine, pretpostavljajući da njezin veći prekosavski dio ostane u habsburškom podaništvu.

Tokom sljedeće rasprave, održane 29. septembra, »brani« se habsburško podaništvo obiju banskih regimenta:

»Lichtenstein je morao nakon bezbrojnih prigovora pristati da će se beljački okrug odstupiti i da će linija ići duž rijeke Save do utoka Ljubljančice, tada u ravnom pravcu do Karlovca na Kupi i duž ove do mjesta gdje počinju granice prve banske regimente i duž iste dalje do turskog područja. Champagny je ostao čvrsto kod svojih zahtjeva i Lichtenstein je imao malo nade da utvrdi broj banskih regimenti, premda je pokušao na ovoj sjednici i odlučio i na idućoj sjednici ostati na tome da spasi barem uski pojas zemlje između Kupe i Save.«[12]

U raspravama na habsburškom dvoru, kao i u pregovaračkom sastavu, mnogo puta je naglašavano:

»Ima pod našim oružjem više od 20 000 Hrvata. Cijelo stanovništvo granice je pod oružjem, Dalmatinci sa svoje strane malo su naklonjeni da se vrate pod francusko gospodstvo.«[13]

Iako zapisnici sjednica opunomoćenika obaju dvorova tokom mirovnih pregovora isključuju izričito postojanje »krajiškog pitanja« u bilo kojem obliku, nesporno je da su pregovori o granici u prekosavskom dijelu Vojne krajine bili vrlo teški. Taj dio je imao širok izlazak na Jadransko more s dva vojna komuniteta na obali, sa Senjom i Karlobagom. Imao je i dugačku, geostrateški izuzetno važnu granicu s Turskim Carstvom, a naglasili smo i njegovu vojničku vrijednost. Međutim, to nije sve. Sjeverna granica tog dijela Vojne krajine bila je Sava, koja je već u to doba izuzetno važna prometnica u jugoistočno-evropskim razmjerima. Dapače, iz njega se vladalo ušćem Kupe i ušćem Une, što mu je još više povećavalo vrijednost.

U francuskim izvorima o mirovnim pregovorima još uvijek se olako upotrebljavaju geografski pojmovi, redovno se miješaju Hrvatska i Slavonija, ali nema nikakve dvojbe da su francuski pregovarači svjesni cjeline tog prostora i da su svjesni da ga svojim zahtjevima cijepaju. Kada se u jednom od tih izvora govori o savskoj granici »u ovom času« (»dans ce moment«), mogu se stvarati različite pretpostavke o daljim francuskim imperijalnim ciljevima.[14]

Da se oni već u to vrijeme nisu ograničavali samo na spomenuta pitanja, očito je iz načina na koji se u raspravama na francuskoj strani odbacivalo ponavljane pokušaje austrijske strane da se Francuskoj da »zadovoljština« u Galiciji umjesto u slovenskim i hrvatskih zemljama. U instrukciji Champagnyju od 13. septembra Napoleon s tim u vezi piše:

»...da mi nemamo nikakva interesa ni na Baltiku, ni u Poljskoj, nego da mi imamo ambicija na Mediteranu.«[15]

Pri tome francuske ambicije, prema Napoleonovu stavu u istom pismu, ne isključuju, nego uključuju nezavisnost Turskog Carstva, a austrijske tvrdnje o francuskoj namjeri da ga podijeli su »kleveta«.

Međutim, nepotpisani spis »Sur les négociations« (»O pregovorima«) od 30. septembra, koji Fran Zwitter opravdano pripisuje Jeanu Joachimu Pellencu, Napoleonovu tajnom izvjestitelju i odličnom poznavaocu Habsburške Monarhije, može se smatrati ključnim u razmatranjima krajiškog pitanja u mirovnim pregovorima. Važnost pomicanja granice na rijeku Savu, tj. važnost hrvatskog i posebno krajiškog pitanja, u njemu se nedvosmisleno obrazlaže:

»En portant les limites de ce côté jusqu'à la Sawe, on auroit les deux tiers de la Croatie, et 30 mille hommes de ces troupes féodales des frontières... — la Dalmatie ne seroit plus isolée; — on formeroit un premier noyau de réunion pour la grande famille illyrienne; — on acquerroit sur les Turcs une influence décisive; — on auroit une position formidable contre la Russie elle-même. Enfin, et c'est ici le point le plus important, on se donneroit une foule de rapports avec la Hongrie, qui serviroit à prendre peu à peu sur ce pays la même influence que Catherine seconde sçut se préparer avec tant de succès en Pologne... Contiguité, force réelle, influence politique, on ne trouveroit ces trois avantages que dans la possession de la Croatie. L'avenir d'ailleurs semble indiquer qu'il y aura un jour un royaume de l'Adriatique. Il s'agit par conséquent d'en préparer d'avance le territoire.«[16]

Pellenc je nesumnjivo sa zadivljujućom oštroumnošću uočio prednosti geostrateškog položaja Hrvatske, a očigledno predvidio i stvaranje nove države na istočnoj obali Jadranskog mora. Dakako, nije on bio nikakav preteča jugoslavenstva. Jednostavno se na vrlo upućen način trudio savjetovati svog vladara u zamršenim mirovnim pregovorima. Iako hrvatski činilac ni u njegovu spisu nesumnjivo nije imao istu težinu kao ugarski, više je nego uočljiva njegova pretpostavka da bi je u budućnosti mogao steći kao »noyau« za »la grande famille illyrienne« ili za »un royaume de l'Adriatique«. Krajiška snaga, kao »force réelle«, uopće se ne isključuje iz njegovih pretpostavki.

U tom smislu nije to radio ni Napoléon. Dapače, nastojeći se što je moguće podrobnije obavijestiti o vojnoj vrijednosti zemalja koje će uskoro ući u sastav Ilirskih pokrajina, on je upućenog grofa Cobenzla posebno pitao o mogućnostima »amalgamiranja« svojih i hrvatskih krajiških jedinica.[17]

Dakle, iako se o krajiškom kao i o hrvatskom pitanju nije izrijekom raspravljalo tokom mirovnih pregovora koji su prethodili Schönbrunnskom miru, njihovo je značenje u pregovorima bilo izuzetno veliko. Ta »anonimnost« krajiškog, kao i hrvatskog pitanja općenito, prije svega je posljedica krajnje potisnutosti hrvatskih političkih činilaca u Habsburškoj Monarhiji. Francuske vlasti su toga bile svjesne, a Napoleon posebno. O tome najbolje svjedoči njegov proglas upućen novim hrvatskim podanicima:

»Hrvati! Ja spoznajem nevolje, koje je šiba rata vašoj zemlji utisnula. Vaša me žalostna sudbina tim više dira, što poznajem vaš narodni značaj, koji je sav u ljubavi domovine i viernosti prema vladaru; priznajem i znadem, da je vašemu padu pomoglo upravo vaše sveobće oduševljenje za blagobit austrijske monarkije, koja se je radovala vašoj sliepoj privrženosti.

Vi ste pali žrtvom vaše prijašnje vlade, ali s vami i njena najjača podpora, na kojoj se je dugo vremena uzdržavala njezina trošna vladalačka sgrada. Vašim padom pala je i ona koprena, što ju je austrijska vlada pred vašim očima savijala, pogled vaš dostigava onaj cilj, komu ste vi odlučeni bili, vi vidite i spoznajete one vlade dobrotu i pravičnost, s kojom su vas znali u san uljuljati.

Austrija vas je vodila daleko od vaše domovine, vi ostaviste spokojno vaše žene i djecu kod kuće, uzdajući se u njenu zaštitu; svoju krv na potoke prolievaste u stranom svietu za njezino dobro, za koje ste vi više radili nego li sami za sebe. Koli silno mora da je vaše udivljenje, koli neopisiva vaša bol, kada se vratiste brazgotinami, dapače krvarećimi ranami, umoreni od tegobnoga rata k vašim nesretnim obiteljima, a nje nadjoste, gdje se s gladju i nevoljom bore. Uzprkos vašemu junačtvu izpao je ovaj rat zlo za Austriju, ona niti u ovom slučaju nije odustala od starih svojih načela, te je odstupom vaše domovine gledala osigurati sebi svoje njemačke pokrajine.

Utješite se, božja je providnost meni dala, da satrem ovo jadno djelo i ovu zlobnu politiku. Ja mogu, ja i hoću brzu i trajnu pomoć donesti vašim bezkrajnim bolim, ja ću vas odmaknuti od ruba propasti, na koji vas dovedoše, da vi niti neopaziste, ja ću biti vaš spasitelj. Nevodi me k vam pohlepa za zlatom i novimi zemljami, ja ištem vaša srdca, koja bi rad osvojiti kao najdražu mi dragocjenost. Moje vojske nedolaze k vam kao neprijatelji, već kao prijatelji i zaštitnici vaše napuštene i izsisane zemlje, oni će s vami u bratinskom vezu dizati sreću i blagostanje, koje vam nosi nova krepka vlada, što je zanemarila prošla pospana vladavina, te će vam moći osigurati trajni i vječni užitak.

Pouzdajte se u boga i u mene, komu ste predani, kojim ste si pribavili poštovanje Europe i stekli moju naklonost, budite mirni, poslušni, vjerni i uztrajni, ja ću na vas obratiti svoju otčinsku brigu, kojom vladam sa narodi osobitim načinom, pokazati ću vam za malo, da niste dobili samo vladara već podjedno brižnoga otca.«[18]

AUSTRIJANCI ODLAZE

Iako je gubitak šest prekosavskih krajiških regimenti bio predvidljiv bar nekoliko tjedana prije potpisivanja mirovnog ugovora, kao da se do 14. oktobra 1809. ništa nije poduzimalo da se u što je moguće većoj mjeri spriječe neizbježno loše posljedice njihova gubitka.

Razmjeri poraza Austrijskog Carstva ošamućujuće su djelovali na habsburškom dvoru. Nitko nije bio pripremljen suočiti se s nedoumicama neizvjesne budućnosti. Susprezani osjećaj nemoći i bijesa prožimao je političko rezoniranje.

Najmanje je briga pričinjala »tehnika« napuštanja izgubljenih područja. Bila je već nekoliko puta iskušana do Schönbrunnskog mira. Trebalo je izbjeći posvemašnji slom Monarhije.

Monarhija je pretvorena u torzo jer je mirovnim ugovorom ostala bez svojih brojnih zemalja na zapadu, na jugu, na sjeveru i na istoku, ostala je prije svega bez izlaska na more. Njezina privreda i posebno njezine financije bile su u najvećem neredu, a već u to vrijeme s francuske strane predviđalo se njihovo bankrotstvo.[1] Dapače, tajnim dodatkom mirovnog ugovora Monarhija je bila opterećena silnim novčanim obeštećenjem:

»Article 5. S. M. l'Empereur d'Autriche, Roi de Hongrie et de Bohême acquittera en numéraire ce qui restera à payer des deux cents millions de contributions imposés sur les divers Etats occupés par les armées françaises, soit en billets de banque, soit en valeur metallique. Pour faciliter le payement de cette somme, S. M. l'Empereur des Français consent à la réduire à quatre vingt cinq millions de francs, dont trente millions seulement seront payés avant l'évacuation de la ville de Vienne et le surplus fourni à la même époque en lettres d'échange acceptées sur les places de Hambourg, Leipsig, Amsterdam, Augsbourg, Francfort sur le Mein, Basle et Paris, reçues comme bonnes et valables par le payeur général de l'armée française...«[2]

Istovremeno je obrambeno veoma oslabljena jer joj je spomenutim tajnim dodatkom vojna sila ograničena na 150 000 ljudi:

»Article 2. S. M. l'Empereur d'Autriche, d'après la diminution de ses possessions et empressé d'éloigner tout ce qui pourrait faire naître l'inquiètude et la défiance entre les deux Etats, ainsi que de manifester ses dispositions pacifiques s'engage à réduire les cadres de ses troupes, de manière que le nombre total des troupes de toutes armes et de tout genre, ne s'élève pas audessus de cent cinquante mille hommes, pendant la durée de la Guerre maritime.«[3]

U izbjegavanju posvemašnjeg sloma Monarhije poslije potpisivanja mirovnog ugovora krajiško pitanje ponovo dolazi u središte dvorske pažnje, nadasve sudbina izgubljene prekosavske Vojne krajine. Vojska je ponovo

morala biti što brojnija i što jeftinija, tako da su krajišnici tada nenadomjestiviji nego ikada od militarizacije Vojne krajine. Nimalo slučajno, baš tada, tjedan dana nakon potpisivanja mirovnog ugovora u dvorskoj sredini nastaje nenaslovljen i nečitko potpisan prijedlog da se »dvadeset hiljada« prekosavskih krajiških zadruga preseli u komorske distrikte u Ugarsku i u Galiciju. Prema tom prijedlogu čitav prekosavski krajiški prostor trebalo je jednostavno isprazniti. Da bi se krajišnici privoljeli na seobu, da napuste »otadžbinska ognjišta«, morali bi se privući obećanjem da će dobiti veće posjede i veće povlastice u krajiškom uređenju »in verbesserter Form«.[4]

Spomenuti prijedlog izričito se obrazlaže financijskim teškoćama u osiguranju obrambene sposobnosti Monarhije, ali i potrebom da se spriječe francuske vlasti da iskoriste znatnu krajišku prekosavsku silu za svoje potrebe.

Da bi prijedlog o poticanju seobe tako velikih razmjera bio što uvjerljiviji, obrazlaže se i potrebom da Ugarska i Galicija u što je moguće većoj mjeri budu naseljene inorodnim stanovništvom (»die nicht Landeskinder sind«), odanom vladaru, koje će biti sposobno oduprijeti se bilo kakvu pokušaju dizanja oružanog ustanka.

Iako u prijedlogu nema ni riječi o međunarodnopravnoj utemeljenosti ove seobe, niz kasnijih izvora svjedoči da je austrijska strana opravdavala preseljenja krajišnika s francuske na svoju stranu odredbom člana 10. mirovnog ugovora, u kojem se pored ostaloga jamči pravo podanika obiju država da u šestogodišnjem roku promijene državljanstvo.[5] Dakle, neovisno o različitu francuskom tumačenju istog člana predložena seoba imala je »legitimističko« pokriće i nije mogla biti protumačena kao kršenje mirovnog ugovora, odnosno kao povod za obnovu francusko-austrijskog rata.

Ovaj prijedlog, vjeran odraz prožetosti osjećaja i razuma u austrijskoj politici poslije 14. oktobra, ni izdaleka nije bio usamljen. U dvorskoj sredini, u austrijskoj vojsci, posebno među krajišnicima, u to vrijeme nije bio mali broj onih koji su s osjećajem duboke nelagode raspravljali o budućnosti krajišnika pod francuskom vlašću. Međutim, istovremeno se u Dvorskom ratnom vijeću s vladarevim nalogom razmatralo i poduzimalo mjere na koje se Austrijsko Carstvo obavezalo potpisivanjem mirovnog ugovora. Ove mjere nisu izuzimale ni krajišnike.

Velika većina krajišnika koji su sudjelovali u završenom ratu nalazila se u to vrijeme u zapadnim krajevima Ugarske. Već su spomenute jedinice koje su tada bile u Dalmaciji. Jedni i drugi trebali su se u načelu vratiti svojim kućama u skladu s odredbama vojne konvencije koja je usvojena poslije potpisivanja mirovnog ugovora.[6] Nije bilo nimalo jednostavno na primjeren način riješiti sva pitanja koja su se s tim u vezi nametala, tako da kratkoća vremena raspoloživa za izvršenje odredaba mirovnog ugovora i vojne konvencije nije mogla onemogućiti da sve nedoumice dođu do punog izražaja.

Grof Wenzel Colloredo, iskusni predsjednik Dvorskog ratnog vijeća, bio je nesumnjivo među hladnokrvnijima u novim prilikama. U svom »Najponiznijem prijedlogu« vladaru od 25. oktobra u vezi s predajom šest prekosavskih regimenti francuskim vlastima upozorava da će se brojni krajišnici skupljeni u Ugarskoj razbježati svojim kućama ako suviše dugo budu zadržavani u jedinicama.[7] Ono što se u to vrijeme dešavalo u Dalmaciji očigledno se moglo dogoditi i u Ugarskoj, iako su u potonjoj uvjeti za dezertiranje bili neusporedivo nepovoljniji. Colloredu je nadasve bilo stalo da

krajišnici ostave oružje i vojnu opremu. Bilo mu je potpuno jasno da je razoružanje krajišnika provedivo samo ako je osigurana mogućnost da se jače vojne snage iskoriste protiv bilo kakva pokušaja njihova otpora. Koliko je austrijskim vojnim vlastima bilo stalo do krajiškog oružja, svjedoči i Colloredov prijedlog da se krajišnicima na području prekosavske Vojne krajine isplaćuje 5 fl. za svaku vraćenu pušku. Baš zato što se znalo koliko je stanovništvu stalo do oružja računalo se da će ga osiromašena i izgladnjela jedino novac moći rastaviti od puške. Dakako, takva mjera uopće nije dolazila u obzir u slučaju krajišnika u Ugarskoj. Otpuštanje prekosavskih krajišnika iz austrijskog podaništva uključivalo je rješenje pitanja vraćanja njihovih velikih dugova za isporuke žita i zajmove za kupovinu stoke u gladnim godinama:

»Dagegen sind die Karlstädter und Bannal Grenzer dem Aerarium noch ungleich grössere Summen schuldig, die gröstentheils durch Getreide Vorschüsse in Nahrungs Nöthen, durch Geld Vorschüsse zum Vieh Ankauf herrühren, und die ungefahr über anderthalb Millionen betragen werden.«[8]

Takva dugovanja stanovništvu obično su se opraštala. Takav oprost bio bi više nego očekivan u vrijeme kada niz ratnih godina smjenjuje niz gladnih ili kada se jedne s drugima podudaraju, kao što je to tada bio slučaj. Predsjednik Dvorskog ratnog vijeća takvu mogućnost uopće ne uzima u obzir:

»Das billigste, einfachste und angemessenste wäre zuverlässig wenn die neue Regierung so wohl diese Aerarialforderungen als Schulden und zwar die erstere wegen der Uneinbringlichkeit eines grossen Theils derselben etwa mit einem Rabat von 25. bis 50. Pto im Ganzen übernähme, und das Superplus herauszahlte, oder als Abschlag auf andere Zahlungen annähme.«[9]

Dapače, na istom mjestu razmatra mogućnosti da se od krajišnika naplate ostala njihova dugovanja eraru. Dijelom je s tim u vezi prijedlog o povlačenju blagajničkih knjiga i ostalih računovodstvenih spisa. U traganju za što je moguće unosnijim povlačenjem iz prekosavskih regimenti Colloredo upozorava vladara na mogućnost prodaje brojnih erarskih zgrada na krajiškom području.

Ipak je i njega najviše zanimala sudbina stanovništva. I on je mislio da bi bilo moguće potaknuti krajišku seobu širokih razmjera iz »neplodnih« karlovačkih regimenti u slavonske i banatske regimente. Militarizacijom produbljenu potrebu krajišnika za stjecanjem što je moguće više plodne zemlje, odnosno stalni krajiški pritisak tokom druge polovine XVIII stoljeća da se sele iz neplodne »Gornje« u plodnu »Donju« krajinu, krajiške vlasti stalno su podređivale imperativu da cijelo granično područje bude što ravnomjernije naseljeno. Schönbrunnskim mirom stvoreno je stanje u kojem su se potrebe krajišnika i krajiških vlasti podudarale. Ipak, više nego njihova seoba u već dosta gusto naseljene slavonske i banatske regimente zanimala ga je mogućnost militarizacije mnogo rjeđe naseljene Bukovine. Budući da je u njoj 7/10 zemlje bilo u posjedu vjerske zaklade (»Religionsfond«), razmjerno jednostavno moglo se riješiti pitanje raspodjele posjeda krajiškim naseljenicima.

Novostvorena Bukovinska vojna krajina mogla je na taj način, prema njegovu mišljenju, imati tri pješačke i jednu husarsku regimentu.

Mnogo hitnije trebalo je donijeti odluku o sudbini štapskih i viših oficira. Neposredno poslije potpisivanja mirovnog ugovora, kada je bilo nesporno raspoloženje njihove ogromne većine da ostanu u habsburškoj službi, u dvorskoj sredini nije bilo neke naročite spremnosti da se štapskim i višim oficirima izgubljenih prekosavskih regimenti pronađu odgovarajuća mjesta u austrijskoj vojsci. Čak da ta spremnost nikada nije dolazila u pitanje, malo što bi se stvarno moglo učiniti s tim u vezi jer je austrijska vojska ionako poslije 1809. godine imala velik višak oficira.

U spomenutom prijedlogu Colloredo najprije razmatra mogućnost da budu prepušteni francuskim vlastima uz uvjet da ih one ne svedu na prosjački štap. On također razmatra mogućnost njihova zadržavanja u habsburškoj službi, ali bez upuštanja u bilo kakve pojedinosti, osim što ističe da bi u tom slučaju trebalo da bude otvorena mogućnost prelaska u francusku službu.[10]

Još manje je obzira u istom smislu u njegovu prijedlogu prema »ekstrapersonalu«.

Sljedećih dana u raspravama o sudbini krajiških oficira općenito, kao i »ekstrapersonala«, politički i vojni razlozi sve više će nadvladavati financijske, tako da će već prije otpusta krajišnika iz habsburške službe biti odlučeno da se gornji sloj krajiškog društva u što je moguće većoj mjeri pridobije da ostane u austrijskom podaništvu. Dapače, štošta će se poduzimati što u dosta slučajeva neće imati nikakvo zakonsko pokriće da bi se »slomili« ugledniji pojedinci koji su bili skloni ili koji su čak odlučili prijeći iz austrijskog podaništva u francusko.[11]

Suviše je bilo kasno da se bilo što osmišljenije poduzme i među krajišnicima, ali je u isto vrijeme u dvorskoj sredini prevladao stav da krajišnike treba što je moguće više poticati da ostanu u austrijskom podaništvu.

U posljednjim danima oktobra 1809. godine imenovano je više dvorskih komesara sa zadatkom da samostalno ili s francuskim opunomoćenicima ostvare odredbe mirovnog ugovora. Feldmaršallajtnant barun Vinko Knežević imenovan je s tim u vezi za dvorskog komesara za vojna pitanja u prekosavskoj Hrvatskoj.[12] Feldmaršallajtnantu Jelačiću naređeno je da otpusti iz austrijske vojske šest prekosavskih krajiških regimenti, odnosno one njihove jedinice koje su se u to vrijeme nalazile u Ugarskoj, u armiji kojom je zapovijedao nadvojvoda Johann.[13] Sačuvan je veći broj naloga, izvještaja i prepiske koji svjedoče ne samo o kaotičnim zbivanjima u prijelaznom razdoblju nego i o rasponu nedoumica u austrijskoj politici.[14]

Jelačićeva je dužnost bila okupiti regimente ili njihove bataljone u štapskim mjestima, štapskim i višim oficirima saopćiti odredbe mirovnog ugovora, otpustiti ljudstvo iz austrijske vojske pošto vrati naoružanje i opremu te obavijestiti ga o njegovim pravima u prijelaznom razdoblju.[15]

Načelno su štapski i viši oficiri imali pravo birati da li će ostati u austrijskoj ili će prijeći u francusku vojsku. U slučaju da odluče ostati u austrijskoj vojsci, bili bi prekobrojni sve dok im se ne osigura mjesto u nekoj od regimenti. U slučaju da odluče prijeći u francusku vojsku, bili bi oslobođeni zakletve i otpušteni s tromjesečnom plaćom.

Jelačićeva je obaveza također bila saopćiti krajišnicima s mnoštvom obzira da moraju predati oružje i vojnu opremu kao državno vlasništvo. Imali su pravo zadržati uniforme i rance.

Vladar nije prihvatio prijedlog grofa Colloreda o naplati krajiških dugova. Dapače, prema nalogu koji je upućen Jelačiću, oslobođeni su obaveze

da ih plate, a izravno su pozvani da se preseljavaju preko novostvorene granice kako bi ostali u habsburškom podaništvu.[16] Iz naloga koji je upućen Kneževiću očito je da su slični obziri prevladali i u odnosu prema »ekstrapersonalu«. Njega se također odlučilo prihvatiti kao prekobrojnog u slučaju kada odluči ostati u habsburškom podaništvu. U obrnutom slučaju otpuštan je s jednomjesečnom plaćom, ako se radilo o ljudima domaćeg porijekla, odnosno s tromjesečnom plaćom, ako se radilo o ljudima stranog porijekla.[17] Ako je već austrijski uzmak iz prekosavske Vojne krajine u najvećoj mogućoj mjeri bio iznuđen u toku mirovnih pregovora, ako već nije bilo moguće bilo što djelotvornije učiniti da bi se spriječili nepovoljni učinci uzmaka prije potpisivanja mirovnog ugovora, u danima koji su mu neposredno slijedili, svim nedoumicama unatoč, ipak je štošta učinjeno što je olakšalo učinke povlačenja.

Austrijsko Carstvo je s nekoliko gesta, ma kako ograničena domašaja, dokazalo da je zahvalno prekosavskim krajišnicima za njihovu službu Monarhiji. Ostavilo im je otvorenu mogućnost ostanka u habsburškom podaništvu. Mnogočim je dalo naslutiti da nije isključena ni mogućnost povratka prekosavskog krajiškog prostora u granice Austrijskog Carstva.

Dakako, neposredni učinak je nužno morao biti ograničen i vremenski i prostorno. Suviše je bila duboka promjena koju je pretpostavljalo ispunjenje odredaba mirovnog ugovora. Već u to vrijeme povoljni učinci umnogome su bili poništeni nepovoljnim učincima brojnih drugih mjera austrijskih vlasti u izgubljenim krajevima.

Proturječni učinci bili su neizbježni i zbog izuzetno kratkog vremena raspoloživa za povlačenje habsburških vlasti iz Ilirskih pokrajina. General Dumas i general-potpukovnici von Meyer i von Strauch bili su ovlašteni ugovoriti vojnu konvenciju. Njome je pored ostalog u pojedinostima moralo biti riješeno pitanje povlačenja habsburške vojske i napredovanja francuske u »Ugarskom primorju« i Hrvatskoj, odnosno primopredaje vlasti. Iako su se habsburški opunomoćenici trudili što je moguće više usporiti povlačenje, francuski se trudio da ga što je moguće više ubrza. Budući da je pritisak premoćne francuske strane bio suviše jak, mučni pregovori, koji su na mahove dolazili do ruba prekida, okončani su 26. oktobra. Bio je to finale dugotrajnih diplomatskih međusobica.[18]

»Primopredaja« Hrvatske od Rijeke do Karlovca morala je biti završena od 14. do 28. novembra prema načelu da jedne jedinice izlaze iz određenog mjesta a druge ulaze u njega u razmaku od 24 sata. Maršruta je bila sljedeća: Rijeka — Kraljevica — Crikvenica — Novi — »Piquet« na Karolini i u Mrkoplju — Fužine — Ravna Gora — Vrbovsko — Bosiljevo — Novigrad — Karlovac.[19] Povlačenje habsburške vojske iz Dalmacije započelo je tek 1: decembra iz Crnog kod Zadra, a završeno 22. decembra u Zagrebu sljedećom maršrutom: Crno — Benkovac — Ostrovica — Pađeni — Zrmanja — Gračac — Raduč — Gospić — Perušić — Lešće — Otočac — Brinje — Jezerane — Modruš — Kanjiža — Generalski Stol — Karlovac — Jaska — Zagreb. Tokom njihova povlačenja nije bilo nikakve »primopredaje« vlasti u krajiškom prostoru jer je ona već bila okončana. Lički bataljon i eskadron serežana otpušteni su u Gospiću 9. i 10. decembra. Put su nakon toga nastavila dva bataljona regimente Reisky, vrlo oslabljena dezertiranjem vojnika.[20]

U toku pregovora o vojnoj konvenciji habsburški opunomoćenici opravdavali su svoje stavove o usporenijem povlačenju pored ostalog i potrebom

da kretanja jedinica iz »Ugarskog primorja« i Dalmacije budu usklađenija jer je povlačenje iz Dalmacije bilo mnogo teže izvesti. Očigledno se htjelo izbjeći da krajiška vojska, kao i druge habsburške jedinice koje su ratovale u Dalmaciji, prolazi kroz krajiški prostor nakon smjene državnih suvereniteta. Posredno se može zaključiti da se na habsburškoj strani do posljednjeg časa priželjkivao nekakav narodni pokret ili čak ustanak protiv francuske vlasti. Dakako, nesporno je da se što je moguće više vremena htjelo dobiti da bi se što je moguće više dobara moglo prebaciti na lijevu obalu Save, naročito iz Vojne krajine.

Kako se u Vojnoj krajini državnim smatralo sve što nije bilo zadružno, promjena vlasti pogodila ju je više nego bilo koji drugi dio Ilirskih pokrajina.

Iscrpnost instrukcije barunu Vinku Kneževiću s tim u vezi od 26. oktobra jasno svjedoči o stanju u kojem su se prekosavske regimente morale naći nakon smjene vlasti. Dovoljno je navesti nekoliko njezinih ulomaka da bi se shvatilo što se sve iznosilo iz prekosavskog krajiškog prostora:

»Es müssen daher alle ärarischen Kassen nemlich was in den Regiments Proventen und in Kompagniekassen vorhanden ist, ferner alle judicial und andere deposita mit den darauf sich beziehenden acten einstweil nach Agram verschaft werden, alle etwaigen Forderungen der Gränzer oder sonstiger Partheyen aus der Agramer Kriegs Kasse befriedigt werden...

...Die gesammte Artillerie Munizion und artillerie Gut, alle ärarische Früchte und wie einer Namen habende ärarische Magazine alle Lederwerks und Rüstungssorten kalbfellene Tornister und Säbel, alle Feldrequisiten worunter auch Fahnen Medizin und Instrumentenküsten, Feldkapellen Zimermannssorten Troummeln Hautboisten Bande Sorten verstanden werden, alles ärarische Fuhr und Packwesen muss in soweit es die Transportkosten lohnt über die Sau zu schaffen getrachtet werden...

...was jedoch von der Montur in den Regimentsdepots vorräthig und des Transports werth ist, muss weggeschaft werden...

Die ärarischen Baumaterialien und Holzvorräthe dann alle Arbeitsrequisiten und überhaupt alles ärarial Gut in soweit es nicht fortgeschaft werden kann, ist plus offerenti gegen gleich baare Bezahlung zu verkaufen...«[21]

Da bi prenošenje dobara u državnom vlasništvu preko granice u tako kratkom vremenu uistinu bilo okončano, istom instrukcijom Kneževiću je bilo odobreno plaćanje podvoza »per Pferd und Razion« 30 krajcara, a, ako bude bilo nužno, »auch mit mehr zu bezahlen«. Jedino je ograničenje bilo da vrijednost prevoženih dobara bude veća od troškova prijevoza.

Dakako, odlučivanje o tome što se hoće a što se neće prenijeti preko državne granice tek djelomično je bilo usklađeno s instrukcijama. U psihozi koja je stvorena uoči zime, u potpunoj neizvjesnosti pred budućnošću, kao da se htjelo izvući sve što je bilo moguće.

U velikim spemištima u Karlobagu, Senju i Bakru bilo je u to doba uskladišteno više od 18 000 kablova soli za potrebe krajišnika. Po svaku cijenu, isključujući bilo kakvu mogućnost dogovora s francuskim vlastima, to se htjelo prebaciti u Zagreb. Od 6. do 23. novembra, odnosno po francuskom zahtjevu do 11. novembra, četiri karlovačke regimente morale su osigurati više od devet hiljada konja za taj posao![22] Dakako, francuske vlasti suočile su se odmah nakon toga sa silnom nestašicom soli i s neizbježnošću povećanja njezine cijene. Preko Save je prebačena gotovo cjelokupna administracija šest regimenti. Samo za prijevoz administrativne dokumentacije Ličke regimente trebalo je 14 kola.[23] Budući da je regimente napustio već

u prvom valu i veći dio upravnog osoblja, francuske vlasti našle su se u tom pogledu u punom smislu u »terra deserta«.

Djelomično sačuvana građa omogućava još podrobniji uvid u pojedinosti ove seobe. Iako je ona krajiškom stanovništvu osigurala nešto zarade, nema sumnje da je produbila jaz između Habsburške Monarhije i njezinih doskorašnjih krajiških podanika. Javno mnijenje krajiškog društva nije moglo biti ravnodušno pred spoznajom do koje mjere je obezvlašteno u vlastitoj zemlji. Nigdje drugdje u Ilirskim pokrajinama nije se tih dana događalo ništa slično.

Barun Vinko Knežević imao je velikih teškoća uskladiti različite vidove posla koji mu je bio povjeren, to više što su ga i same instrukcije povremeno dovodile u nedoumicu. Jedan od njegovih najvažnijih zadataka, na primjer, bio je otkup oružja od krajiškog stanovništva po cijeni od 5 forinti. Kako su to velikim dijelom bile puške »alter Art, und Karabiners vom 7jährigen Kriege«, čija vrijednost nije dosezala odobrenu cijenu, a i one same jedva da su bile upotrebljive,[24] ovaj Kneževićev zadatak bio je uvelike apsurdan. Jedini njegov izvjestan ishod moglo je biti samo povećanje odbojnosti krajišnika prema doskorašnjim habsburškim vlastima.

U kratkom vremenskom rasponu trajanja seobe krajiških vlasti iz šest prekosavskih regimenti iz dana u dan množili su se razlozi koji su utjecali na produbljivanje jaza, na povećanje odbojnosti. Oficirima, nosiocima Reda Marije Terezije, koji su imali namjeru prijeći iz habsburške službe u francusku, prijetilo se da će izgubiti prava koja su im bila dodijeljena.[25] Podjela je zahvatila i oficire. Neizbježne napetosti i lomovi u društvu šest prekosavskih regimenti u smjeni državnih suvereniteta ni izdaleka ne bi bili tako veliki, svim mogućim povodima unatoč, uključivši i neizvjesnost pred budućnošću, da krajiško stanovništvo nije gladovalo, iako zima još nije bila ni počela i da se obezoružano i poniženo nije bojalo nasilja bosanskih krajišnika koji su tada bili naročito osiljeni.

Jedno od najkrupnijih pitanja u smjeni državnih suvereniteta bilo je pitanje razoružanja i otpusta iz habsburške službe i podaništva prekosavskih krajiških jedinica koje je potpisivanje mirovnog ugovora zateklo u raznim dijelovima zapadne Ugarske. Dvorske nedoumice u vezi s mogućim odnosom prema njima trajale su do 26. oktobra. Toga dana vladar je ovlastio feldmaršallajtnanta baruna Franju Jelačića da ih razoruža i otpusti. Naredbe u vezi s pojedinostima toga posla, koga je Jelačić primio u dubokom uzbuđenju, dobio je od nadvojvode Johanna 1. novembra.[26]

U austrofilskoj historiografiji stvorene su legende o potresnosti krajiškog oproštaja prilikom otpusta iz habsburške službe i podaništva, koje se u vrlo ograničenoj mjeri temelje na izvornoj građi ili s njom nemaju nikakve veze.[27] Budući da je ta građa dijelom sačuvana, uključivši i Jelačićev »Relation...« od 16. novembra, nastao neposredno nakon obavljena posla, zbivanja o kojima je u njima riječ moguće je pouzdanije istražiti.[28]

Razoružati i otpustiti trebalo je 2 bojna bataljona Ličke regimente, 2 bojna i 1 rezervni bataljon Otočačke, 2 bojna i 1 rezervni Ogulinske, 2 bojna bataljona Slunjske, 2 bojna i 1 rezervni 1. banske kao i 2 bojna i 1 rezervni bataljon 2. banske regimente. Njihov neujednačeni brojni sastav, prije svega posljedica manjih ili većih gubitaka u minulom ratu, činila su 16 494 čovjeka.[29]

Jelačić je u pratnji generala Wattleta najprije otpustio i razoružao bataljone Ličke regimente. Bilo je to 5. novembra u Egervaru. Njegov opis rastanka s Ličanima najiscrpniji je u izvještaju. Dijelom ga navodimo:

»Den 5ten frühe Morgens 8 Uhr liess ich das besagte Regiment in Quare von 2. Bataillons ausrucken, wovon das Rotte Zettel, und der Tottal Standes Ausweiss mit gehörigen Docirung beilieget: Ich tratt in das Quare, es war eine Stille die nur die höchste Bestürzung hervorbringt;

Ich sagte darauf meinen traurigen Auftrag und hiess sie den hier Croatisch und Deutsch angebogenen Befehl, und die allerhöchst gnädigsten Gesinungen mit Aufmerksamkeit zu vernehmen, Lieutenant Huszar des Warasdiner Creutzer Regiments der bei Mir als adjungirt dem Corps adjutanten ist, las denselben vernehmlich und rührend vor; das ganze Quare samt mir und allen anwesenden war in Threnen, ich wollte nach der Ablösung noch reden, der Schmerz unterbrach aber die Zunge, und ich gieng bei einem Eke des Quare hinaus — wie jene wo ich vorbei gehen wollte mich bathen anzuhalten und folgende kurze aber in die Seele drüngende Rede fuhrten »Sag Herr! dem Kaiser unsere Schmerz! Sag ihm Er solle keine Gelegenheit versäumen uns wieder an sich zu bringen! Sag Ihm dass wir wissen dass wir kein bessere beherscher kriegen können — aber Er auch keine bessere Unterthanen.«

Hierauf gieng die Entwafnung in gleicher Stille und Betrübnüss vor, Ein Hauptmann und ein Offizier übernahmen die Gewehre mit Zugehör, die Patrontaschen samt Munition, und die Uiberschwung Riemen, für deren Uibergabe Sie auch stehen; der jene Officier so beim Fuhrwesen angestelt ist besorgt alle Wägen Fuhr- und Packwesens Pferde, die Fahnen Trommel und alle Feld Requisiten, und bleiben dabei bis alles ordentlich in Canissa übergeben wird.«[30]

Između 10 i 11 sati prije podne oba lička bataljona krenula su na put prema Zagrebu, odnosno u svoj lički zavičaj. Maršruta im je bila: Lovö — Lendava — Varaždin — Novi Marof — Sveti Ivan — Zagreb, gdje su trebali stići 12. novembra.[31]

Sačuvan je izvorni tekst spomenute zapovijedi na oba jezika. Budući da je riječ o izuzetno vrijednom izvoru, objavljujemo ga u cijelosti na našem jeziku:

»Zapoved 4ma Karlovachkemi y 2ma Banovechkemi Regimentima ochtivana kada zvoiske u szvoje Kraine poleg Mirovnog Ugovora possılyali y Razorussivaliszusze.

Visse neszretnih szvoj Voiszki znanih Dogogyajev, u ovom Kratkom Ratu, jèszu nyih Velichansztvo Czeszarsko Kralyevszko ganuli od dalnyeg Kervi prolivanya odsztupiti, y Mir szvome Puku iszkati, koji u tulike Nusde nije drugach van zvelikim Kvarom za czelo Czeszarsztvo y na veliku Saloszt nyih czeszarszkog Kralyevszkoga Velichansztva ugovoriti mogaosze jeszt.

Pri ovom Salosztnim Miru odpala jeszt czela zapadna Galiczia (ili Polszka) y veliki diel isztochne; odcheszke zemlye nekulika Szela, od Austrie sve ono sto nekad Bavarszko bilo jeszt, y joster znaviskom czio Szalzburg, Berhtoldsgaden, od Koruntszke pobolyi Komad, czela Krainszka Zemlya, y Horvaczke szva Sztrana koja preko Szave lesi, tija do Bosne iliti gdi Una u Szavu Upada, ter potom szve Szlavne Horvaczke Krajine.

Kuliku Saloszt ovaj oszobito Krajin iszgubitak preszvetlome nassemu Czeszaru zavdao jeszt, mosesze potom naibolye znati, daszu Zamene vu to Ime bolye Verszte davate, elle Czeszar Franceszki od Megye Szave y potom od Krajin Karlovachkih y Banszkih odsztupiti nikako y u nijedan van htio nije. Jedina Compagnia Jaszenovachka, koja na ov Kraj Szave lesi, y k Regementi Gradiskoi prisztupitiche, ottoga iszneta jeszt y ovdi do dalye Zapovedi osztoja — osztali szvi Regimenti poleg ove Naredbe Kszvojim Kucham od Mah odlazili budu. Nyih Velichesztvo Czeszarszko Kralyevszko opominaju ovdi Verne szvoje y Lyublene Krajisnike, da Kako goder oni Orsage szvoje y Vierni Puk z Salosztjum Szercza zgubivaju, tako y Puk za szvum Terplivosztjum Neszrechu y dogogyay ov Obchin-

szki nay Podnesze; Jerbosze szada visse nista pomochi nemre, niti htiti drugo Valya van ono sto od naivisneih Glavarov ugovoreno y po Miru usztalyeno jeszt.

Nyih Velichesztvo preszvetli nass Czeszar! vu Rasztanku zvernemi szvojemi Krajisniczi — milosztivno odluchuju, da szvi koji od nyih odpadaju, szvoj Mondur y Telechake y Unter Officieri Szablye zaderse, vu Plache y Kruhu ovdi y na Marshih, tak dugo dok do szvoih Sztainah y Regimentih doidu, pod szvoima Off(icie)ri osztanu, nye kao i doszad posstuju y pokorni Ym budu, koji nyih tia u Domovinu nyihovu doveszti, y po Comissarih nassih, Comissarom Franczezskem predati imaju; Izvan toga primitiche joster szvaki Szoldat jedan Meszecz Plache na Ruku.

Za Bilestvo, kako nyih Czeszarszko Kralyevszko Velichansztvo szvojom Krajinom szvagdar zadovolni biliszu, prikasuju takovoi szve Duge Koje Krajina nyih Velichesztvu budi vu Ime Kruha ali drugach dusna osztaje, y obechuju joster szve ono, sto god tko pravetno y vech iszkazato isz Casse iszkati ima, nyemu na Miriti, y dopuschaju takogyer da oni, Koteri Medalie Kao Bilig Junachtva zadobiliszu nye za sze y za odvetak szvoj zaderse Czulag Vindar na takove presztane zonem Danom Kada y Placha.

Orusje, Patrontassi, Hazna, Bajonyetnyache, Bajonetni Kaissi (Uiberschwung Riem) Zasztave, Bubni, Cassa, Kolla, Konyi, Kotlovi, y Czimermanszki Halat Richjom sto god izim Mondura — Telechaka, y Szabalya Unter Officierszky Czeszarszkoga dobra jeszt taki ovdi Osztavisze y preda.

Jer kada veche oszobito Orussje y Haznu za haszen Austrianszke Hisse vierna Krajina netrebuje, tako szvaki Kraisnik tuliko razlichit i pravetan jeszt, da Orusje szobom poneti y ne sely. Pokeh dob nyih zmossnoszt Czeszar Franczeszki ako Krajinu takogyer kao Szoldate dersati htio bude, on nye zorussjem obszkerbeti hoche y mosse. Poredi Krajisnikov koji vu Spitalih betesni osztaju, ali onih, koji gdi godir Commandirani jeszu, naredba Uchinyena jeszt, da takovi kad ozdrave, ali priszpu u Plache — Kruhu y Transportih do szvoga Doma posslyusze.

Szade veche nista drugo kazati neosztaje, van da preszvetli nass Czeszar one Szoldate, Unter Officiere Goszpodu Staabs y Ober Officiere koji kszvojem Kuchama pod Franczuszko Ladanye prelaze (jer sztranszki y onak niti tam szpadaju niti onam Marshirati moraju) od onag dana ukome po odregyeneh Commissarih obodvih Sztranah szpreimusze y predadu, Nyih od nyihove Priszege y Zaveza proti szebi odvessuju. Onim pako ravno tak Szoldatom, Unter Officierom Goszpodi Staabs y Ober Officierom koji ovdi osztati hote Szlusbu, y Plachu vu szvoje Woiszke y proszte obskerbeti obechuju.

Stosze Vindar Goszpode Staabs y Ober Officiera, kao y Unter Officiera dosztoji, takovi doksze Prilika, y Meszto za nye otvori, kot odvissnyi ili Supernumerari dersalisze budu y po Regimenti razdelesze. Nyih Velichesztvo Czeszarszko Kralyevszko Czeszar Austrianszky zapovedaju naivissneje, dasze ovdi y na Marshih, y doksze goder utemelyeno po Comissarih Czeszarszkih y Kralyevszkih neiszpreimu y predadu, Mir, Red, y Pokornoszt obdersava, y Sele szvojim negda Viernem y Junachkem Krajisnikom, Szrechu y dobro od Boga.«[32]

Ova »suha« zapovijed, bez ikakva traga bilo kakvu nadahnuću koje bi bilo primjereno trenutku za koji je napisana, u kojoj se sva povijest habsburškog odnosa prema najstarijem dijelu Vojne krajine svodi na dio jedne rečenice (»... nyih Czeszarszko Kralyevszko Velichansztvo szvojom Krajinom szvagdar zadovolni biliszu...«), u kojoj se oduzimanje oružja krajišnicima čiji su preci nekoć ulazili u njihovu službu gotovo beziznimno naoružani obrazlaže pored ostalog da ga oni i ne žele ponijeti kada im više nije ni potrebno za obranu »Austrianszke Hisse«, krajišnike je mogla tronuti prije svega zato što ih vrlo surovo suočava sa zbiljom njihova društvenog položaja. Sljedećeg dana, 6. novembra, dva bojna bataljona Otočačke regimente, smje-

Prilog XXXV

ISKORISTIVO ZEMLJIŠTE VOJNIH KOMUNITETA »GORNJE KRAJINE« POČETKOM XIX STOLJEĆA

Komunitet	1802 (?)		1817.			
Senj	107	»Joch«	98	»Joch«	930	»Q. Klafter«
Karlobag	—	„	—	„		„
Petrinja	1 089	„	2 781	„	1 468	„
Kostajnica	480	„	600	„	1 249	„
Ukupno	1 676	„	3 481	„	279	„

Napomena: Podaci za prvu navedenu godinu su objavljeni kod J. A. Demiana (*Statistische Darstellung...*, 56), a za drugu kod C. B. Hietzingera (*Statistik...*, IIa 408, 410, 416, 417). Usporedivost podataka za ove dvije godine sporna je zato što se u prvom slučaju izričito kaže da je riječ o veličini »nutzbringenden Bodens«, a u drugom se kaže da je riječ o »aller Grundstücke der Stadt«, o »der Grundbesitz der Communität« i sl.

Ako se procentualni udio stanovnika pojedinih vojnih komuniteta u ukupnom stanovništvu vojnih komuniteta u 1802. godini usporedi s procentualnim udjelom iskoristivoga zemljišta svakoga od njih u ukupnom iskoristivom zemljištu vojnih komuniteta, dobivaju se sljedeći podaci:

	Senj	Karlobag	Petrinja	Kostajnica
Stanovništvo	41,30	14,98	28,42	15,30
Zemljište	6,38	—	64,98	28,64

U 1802. godini na jedno jutro (»Joch«) iskoristivog zemljišta u Senju je u prosjeku živjelo 25,64 stanovnika, u Petrinji 1,73, a u Kostajnici 2,11 stanovnika.

Dok Senj, kao ni Karlobag, uopće nije imao oranica (»Ackerland«), Petrinja ih je imala 677 »Joch« 400 »Q. Klafter«, tj. 62,19% iskoristivoga zemljišta, a Kostajnica 389 »Joch« 1.164 »Q. Klafter«, tj. 81,19% iskoristivoga zemljišta, kao što je to niže prikazano:

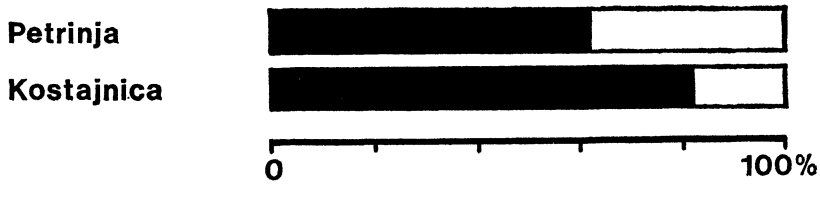

Uostalom, razvoj zanatstva ni izdaleka nije bio linearno-progresivan. Dapače! Senj je 1803. godine imao 230 »Handwerker und Künstler«, a 1817. svega 85, Karlobag ih je u prvoj navedenoj godini imao 43, a u drugoj 16, Petrinja u prvoj 328, a u drugoj 310 te Kostajnica 109 u prvoj i 92 u drugoj.[6]

Commandanten Major Framatica, und seine Officiers achtet, und ist versichert dass alles angewendet wurde, um sie mit der nöthigen Mondour zu versehen...«[40]

Bojni bataljoni 2. banske uputili su se prema Petrinji, do koje bi stigli 27. novembra, preko Szalla Apathi, Kanjiže, Zakanyja, Koprivnice i dalje istim putem kao i njihov rezervni bataljon.[41] Posljednji su otpušteni bojni bataljoni Slunjske regimente, kod kojih je tokom čitava postupka vladala »najveća tišina«.[42] Prema Zagrebu, s predviđenim dolaskom u njega 23. novembra, uputili su se preko Zakanyja, Koprivnice, Križevaca, Vrbovca i Dugog Sela.[43] Prekosavski krajišnici, vojnici poražene strane, prešli su na pobjedničku stranu vrlo pomiješanih osjećaja, u potpunoj neizvjesnosti. Feldmaršallajtnant Franjo Jelačić ostao je na opustjelim logorištima svojih krajišnika. U Szala Apathi uskoro je i umro — 4. februara 1810.

FRANCUZI DOLAZE

Nekoliko tjedana prije potpisivanja Schönbrunnskog mira 14. oktobra 1809. u Napoléonovoj okolini počele su pripreme za preuzimanje vlasti u zemljama na istočnoj obali Jadranskog mora. Maršal Marmont bio je čest carev sugovornik o njihovoj budućnosti. Njegova sjećanja s tim u vezi nisu sporna:

»Pošto sam kroz njih prošao i tamo prebivao, poznavao sam ih vrlo dobro. Upozorih ga na sve koristi koje bi od njih mogao imati. Najavi mi svoju želju da me tamo vrati s neograničenom vlašću, jer je namjeravao odvajajući ga od Carstva i Talijanskog Kraljevstva učiniti od tog kraja istureni položaj koji bi štitio njegove države a bio pod vojnom i administrativnom vlasti generala koji bi tamo zapovijedao. Želio je na ovaj način stvoriti pravu vojničku granicu kao što su u srednjem vijeku bile markgrofovije, pa mi reče smijući se: ‚A vi ćete biti markgrof'.«[1]

Doista, u pariškom arhivu »Service historique de l'armée de terre« pohranjen je jedan Marmontov spis, datiran sa 3. oktobrom i očito pogrešno naslovljen na košuljici »Mémoire sur les pays cedés par l'Autriche en vertu du traité de Vienne« budući da mirovni ugovor još nije bio potpisan.[2] U njemu spomenuta careva namjera nije razrađena. Maršal se u njemu prije svega usredotočuje na prikaz populacijskog, ekonomskog i financijskog stanja ovih zemalja.

Uočljivo je da prema Marmontovim sjećanjima car buduću vojničku granicu ne uspoređuje s habsburškom Vojnom krajinom, koja će dijelom prijeći pod njegovu vlast, nego sa srednjovjekovnim markgrofovijama. Ključ je zagonetke, bar kad je sjećanje u pitanju, u stavu o neograničenoj vlasti. Ne bi trebalo sumnjati u vjerodostojnost Marmontova zapisa jer se car sa njemu svojstvenim smislom za humor mogao i poigrati s ambicijama tek proglašenog maršala.

Da se car šalio, potvrđuje i njegova bilješka upućena iz Schönbrunna 7. oktobra princu Borghese. Princu je naređeno da državnog savjetnika Dauchyja obavijesti o Napoléonovoj namjeri da mirovnim ugovorom dobije Trst, Kranjsku i dio Slavonije (»Esclavonie«) i da njega imenuje generalnim intendantom tih zemalja, a u njegovoj bi ovlasti bila i Dalmacija. Središte će mu biti u Ljubljani, kuda mora biti spreman otputovati 24 sata nakon što primi naređenje.[3]

Podrobnije upute o uređenju financijske politike u Ilirskim pokrajinama car je dao Mollienu, ministru državne blagajne, da ih proslijedi Dauchyju. Melitta Pivec-Stelè opravdano navodi Mollienove »Mémoires« s tim u vezi:

»Il (Car — nap. D. R.) entendait qu'elle fût bien réglée, les impôts également répartis, uniformes dans toutes les parties du pays, avec mêmes tarifs, mêmes

règles, etc... Et ,ce fut en effet, sans effort, que l'Illyrie présenta bientôt l'ancien département français dans son administration et même dans sa législation...'«

Obavještavajući cara 6. novembra o poduzetim mjerama u vezi s primljenim naređenjima, Mollien piše da je Dauchyju prenio da financijsku politiku u Ilirskim pokrajinama treba voditi na način kao što se to radi u Alessandriji (gdje je Dauchy bio na dužnosti!) i Firenci, tj. da prihodi ulaze u Državnu blagajnu, a rashodi u rashode Carstva. U slučaju Ilirskih pokrajina prihodi treba da zadovoljavaju potrebe budžetskih rashoda i troškove izdržavanja 11. korpusa Njemačke armije! Dauchy je otišao iz Alessandrije na svoju novu dužnost 24. oktobra.[5]

S takvom financijskom politikom car se prije svega »našalio« na vlastiti račun. Ilirske pokrajine ni izdaleka nisu bile sposobne da je podnesu, a »markgrofovija« koju se od početka htjelo urediti po obrascu francuskih departmana, Firence ili Alessandrije od početka se pretvorila u državnog bastarda koji ništa drugo nije mogao ni biti u toku čitava svog kratkog životnog vijeka.

Preuzimanje vlasti počelo je loše već u ishodištu. Dodatno su ga opteretili obziri prema Kraljevini Italiji i posebno prema Eugènu Napoléonu.

Gubitak istočne obale Jadranskog mora nije oduševio francuske sljedbenike u Kraljevini Italiji i car je poduzeo niz mjera da bi stvaranje Ilirskih pokrajina među njima bilo što je moguće bolje prihvaćeno.

Istog dana kada je potpisan mirovni ugovor Napoléon je obavijestio Eugèna o daljim vojnim i političkim mjerama, posebno naglašavajući njegovu buduću ulogu. Vojnom silom moralo se umiriti Tirol i obnoviti veze između Innsbrucka i Trsta da bi se moglo preuzeti vlast u Kranjskoj i Posavini. U Ilirskim pokrajinama biti će smješten 11. korpus Njemačke armije. Zapovjedništvo nad spomenutim korpusom i »opća« vlast u Ilirskim pokrajinama povjereni su maršalu Marmontu, dok će financijskom upravljati državni savjetnik Dauchy. »Financije i uprava bit će pod vašom zapoviješću«, napisao je Napoléon u svojoj instrukciji, »ali ne kao potkralja Italije, nego kao glavnog zapovjednika moje armije (Njemačke armije — nap. D. R.), a ja pridržavam pravo da kasnije odredim sudbinu ovih pokrajina.«[6]

Ovo pismo već izvjesnije potvrđuje vojnograničnu narav Ilirskih pokrajina, ali na drugačiji način nego što je to shvatio maršal Marmont. Car je bio izuzetno jasan s tim u vezi u govoru koji je održao otvarajući zasjedanje Zakonodavnog tijela u palači Tuileries 3. decembra 1809:

»...Les provinces illyriennes portent sur la Save les frontières de mon grand empire. Contigu avec l'empire de Constantinople, je me trouverai en situation naturelle de surveiller les premiers intérêts de mon commerce dans la Mediterranée, l'Adriatique et le Levant. Je protégerai la Porte, si la Porte s'arrache à la funeste influence de l'Angleterre; je saurai la punir, si elle se laisse dominer par des conseils astucieux et perfides...«[7]

Kada car spominje »les premiers intérêts de mon commerce« (»najviše interese moje trgovine«) u jugoistočnoj Evropi i na Bliskom istoku, nedvosmisleno prijeteći Turskom Carstvu, on ne ostavlja prostora nedoumicama o suštini svoje politike u Ilirskim pokrajinama. Još je jasniji s tim u vezi u poruci predsjedniku Senata Kraljevine Italije od 18. decembra 1809. Ilirske pokrajine će u budućnosti biti granica koja će štititi Italiju, a čitavo Carstvo će biti uređeno tako da rat zauvijek bude udaljen od Italije i Francuske: »A narodi moga Kraljevstva koje je nekoliko stoljeća poprište ratova poznaju

više nego svi drugi sva zla koja rat stvara.«[8] Ista ta zla već u ishodištu zajamčuju se »barbarima« na istočnoj obali Jadranskog mora. I to na njihov vlastiti trošak.

Cjelokupno ponašanje generalnog intendanta Dauchyja moguće je objasniti doslovnim pridržavanjem suštine vladareve politike. Njegova najvažnija obaveza u prvim tjednima rada na novoj dužnosti bila je da zajedno s blagajnikom i poreznicima i s jednim posebno imenovanim inspektorom ispita da li će zemaljski prihodi dostajati za pokriće rashoda.[9] Dauchyju su u načelu svi stanovnici Ilirskih pokrajina porezni obveznici, a cjelokupnu upravnu i financijsku politiku on primjerava potrebama ostvarenja tog načela.

Dauchy nije nalazio nikakva razloga da šest prekosavskih regimenti Vojne krajine bude izuzeto od spomenutog načela. Vladarevim dekretom od 25. decembra ovlašten je postaviti jednog ili više službenika glavnog poreznika u Trstu za svaki »vojni kotar« (districts militaires) s dužnošću da prikupljaju prihode s kojima izravno raspolaže generalni intendant, kao i sa svima ostalim. On je također ovlašten odobravati rashode krajiških regimenti iz blagajne glavnog nadzornika, a kako glavni nadzornik nije bio imenovan, Dauchy je oklijevao s daljim imenovanjima u krajiškim regimentama na koja je imao pravo.[10]

Već 15. oktobra 1809. Napoléonovim dekretom imenovani su intendanti u Ilirskim pokrajinama. Pet ih je bilo u krajiškom području: Slunjski, Ogulinski, Otočački, Lički i intendant »Banskog generalata«. Budući da su oni početkom decembra još uvijek bili u austrijskim zemljama koje su bile zauzete tokom rata, Dauchy je donio dalekosežnu odluku. Frankofila Körmelitza imenovao je građanskim upraviteljem Severinske županije, koja obuhvaća čitavu prekosavsku Hrvatsku (»toute la partie de la Croatie«), a odmah zatim ovlastio ga da obavlja poslove svih spomenutih intendanata u krajiškim regimentama dok oni ne preuzmu svoje dužnosti.[11] Budući da su iz intendantskih ovlasti bila izdvojena samo pitanja vojnog uređenja i personalna pitanja u krajiškim jedinicama, odnosno u njihovoj ovlasti su bili prihodi i rashodi kao i sve službe s njima u vezi, potom statistika, opskrba, putovi »itd., itd.«, ovom Dauchyjevom odlukom u biti je bilo ukinuto krajiško uređenje u svom dotadašnjem obliku.[12]

Nekoliko dana kasnije u Karlovac je stigao lički intendant Littardi, koji je istovremeno bio zadužen za opskrbu i francuske vojske i krajišnika u Hrvatskoj, ali i krajiškog stanovništva u skladu s austrijskim običajima. Obavještavajući generala Delzonsa i ostale francuske generale o njegovu dolasku Dauchy im preporuča da mu pomognu da svoj posao obavi što je moguće bolje.[13] Generalni intendant izravno se obraća generalima, zaobilazeći generalnog guvernera maršala Marmonta, iako je u to doba on već bio stigao u Ilirske pokrajine iz Francuske.

Od samog početka francuske vlasti u Ilirskim pokrajinama krajiško pitanje duboko je podvojilo generalnog guvernera i generalnog intendanta. U njihovu različitom shvaćanju krajiškog pitanja, dakako, zrcale se brojne druge međusobne razlike u odnosu prema suštinskim pitanjima francuske politike u Ilirskim pokrajinama i u jugoistočnoj Evropi općenito. Marmont i Dauchy otjelotvoruju oprečne polove u proturječjima francuskih interesa. U izvornoj građi vrlo uočljive isključivosti njihovih sujeta istraživački su sasvim sporedne.

Nema sumnje da je Marmont prihvatio dato mu mjesto generalnog guvernera Ilirskih pokrajina bez ikakva otpora. Prihvatio ga je naprotiv u

uvjerenju da je njegovo imenovanje na takvu dužnost kao maršala Carstva dokaz vladareve odlučnosti da nastavi širiti francusku vlast u jugoistočnoj Evropi, prije svega u prostoru Turskog Carstva. Cjelokupna politika u »markgrofoviji« Ilirske pokrajine, prema njegovu mišljenju, morala je biti usklađena s pripremama za takav rat.

Čitavu godinu dana nakon stvaranja Ilirskih pokrajina Marmont marljivo dostavlja u Pariz vijesti o glasinama o predstojećim francuskim osvajanjima u prostoru Turskog Carstva iako se dosta brzo počeo uvjeravati u jalovost svojih očekivanja. Tako je i na izmaku 1810. godine poslao ministru vanjskih poslova mišljenje jednoga svog neimenovanog oficira, koji je odlično upoznao Bosnu, da bi granice Ilirskih pokrajina toliko trebale biti pomaknute na istok da obuhvate i »haute Bosnie«, tj. Sandžak, odakle je mnogo jednostavnije neposredno utjecati na »Romeliju«.[14] Maršal je bio uvjeren da Francusko Carstvo vrlo uspješno može iskoristiti širok narodni pokret u jugoistočnoj Evropi protiv Turskog Carstva u čijem je središtu srpski ustanak. Čak mu je i najvjerniji ruski saveznik u tom prostoru crnogorski vladika Petar nekoliko puta tvrdio: »... ako se Car (Napoléon — prim. D. R.) zarati s Turcima, da može računati s cjelokupnim stanovništvom Crne Gore.«[15]

Takva politika isključivala je pored ostalog i bilo kakve dublje promjene u hrvatskim krajiškim regimentama u granicama Ilirskih pokrajina, a uključivala je pored ostalog i prijedlog da se stvore dalmatinske krajiške regimente duž dalmatinsko-bosanske granice.[16] Napoléon nije dijelio Marmontovo osvajačko nestrpljenje. Bio je suočen sa suviše velikim brojem nepoznanica u vezi s budućim mogućim tokovima zbivanja. Zato je u Ilirskim pokrajinama Marmontu suprotstavio Dauchyja. Dok je Dauchy imao što prije stići u Ilirske pokrajine, Marmont se uputio u Pariz, kao i car:

»... a ja već 15. (oktobra — prim. D. R.) krenuh za Pariz gdje nisam bio od vremena krunidbe, tj. otprilike pet godina. Odlazio sam pregledati svoje poslove i pripremiti se za skori ponovni odlazak kada ću preuzeti upravljanje zemljama koje je Austrija ustupila i koje su bile pripojene Istri i Dalmaciji. Ove različite pokrajine tvorile su državno tijelo nazvano Ilirske provincije, podsjećajući u izvjesnom smislu na veliko ime iz prošlosti. Zapovjedništvo svog armijskog korpusa prepustim generalu Clauselu i naredim mu neka ga povede i smjesti u odgovarajuće kantonmane, a ja krenuh pred Carem u Pariz.«[17]

Prije nego što je napustio Schönbrunn car je donio brojne odluke u vezi s mjerama koje je trebalo poduzeti u Ilirskim pokrajinama, a da nema nikakva izvornog traga o bilo kakvu Marmontovu udjelu u njima, što je slično svemu osim neograničenoj »markgrofovskoj« vlasti. Jedino što je Marmont učinio bilo je da je predao zapovjedništvo u armijskom korpusu generalu Clauselu. Nema izvornog traga da je odlučivao o rasporedu pojedinih jedinica.

Postavlja se pitanje zašto je Marmont uopće išao u Pariz u vrijeme kada je i te kako bio potreban u Ilirskim pokrajinama?

Dauchyjevo imenovanje za generalnog intendanta 14. oktobra i još više ovlasti koje je dobio bili su strahovit urarac za Marmontov prestiž. Marmontovo imenovanje u to vrijeme još uvijek nije bilo potpisano! Možda je u trenutku malodušja pomislio da od njegove »ilirske« karijere neće biti ništa. Morao je krenuti u Pariz da bi se bolje obavijestio o brojnim pitanjima, ali i da bi daljim susretima s carem pokušao bolje prodrijeti u njegove namjere.

Nije slučajno što Marmont opisuje pariška raspoloženja u to vrijeme tmurnim »bojama«. Nisu li misli koje pridaje svom prijatelju vojvodi Decresu u stvari njegove vlastite: »... Car je lud, potpuno lud, on će nas sve upropastiti i sve će se ovo završiti užasnom katastrofom.«[18] S tim u vezi još su zanimljivije misli izrečene u nastavku njihova razgovora: »Zatim mi izloži svoje stanovište govoreći mi o bizarnosti carskih planova, o njihovoj nestabilnosti i kontradiktornosti, o njihovoj divovskoj glomaznosti, što li?«[19]

Poslije svojih nesporazuma sa carem u vezi s ratovanjem u proljeće 1809. godine i odmah nakon toga unapređenja u maršalsko zvanje, poslije razgovora o budućnosti Ilirskih pokrajina i odmah nakon toga Dauchyjeva imenovanja za generalnog intendanta Marmont nije mogao baš sasvim staloženo misliti o svom vladaru.

Koliko je i dalje bio po strani u vođenju politike u vezi s Ilirskim pokrajinama posredno potvrđuje i njegov vlastiti iskaz:

»Car stigne i smjesti se u Fontainbleauu. Odlazio sam tamo u više navrata, zadržao se nekoliko dana da bih saznao što namjerava s Ilirskim pokrajinama i primio odgovarajuća uputstva. Bila je utvrđena privremena organizacija koja mi je davala svu vlast i autoritet vladara...«[20]

Marmont priznaje da nije imao neposrednijeg udjela u donošenju bilo kakvih odluka, tako da završetak navedenog ulomka zvuči doista groteskno. Napustivši Pariz 4. novembra, susrevši se u Milanu s potkraljem Eugènom Napoléonom, Marmont je stigao u Ljubljanu 16. novembra.[21] Tvrdi da mu je na rastanku car rekao da postupa kako bude smatrao da je najbolje.[22] Tako se doista i ponašao.

Jedna od najvažnijih njegovih bitaka nakon dolaska u Ilirske pokrajine, ako ne i najvažnija, bila je bitka za očuvanje vojnokrajiškog uređenja u Vojnoj Hrvatskoj (la Croatie militaire).

Bitku su mu uveliko olakšali sami krajišnici zbog načina na koji su prihvatili smjenu vlasti. Više od godinu dana, toliko koliko je trajala rasprava o budućnosti krajiškog uređenja u Vojnoj Hrvatskoj, ne samo Marmont nego i njemu podređeni oficiri u raznim prilikama ističu da su u Ilirskim pokrajinama Francuzi posvuda dočekani s velikim otporom, osim u Vojnoj Hrvatskoj, gdje su »rano« prihvaćeni na najpovoljniji način.[23] Činjenica je da je otpora bilo najmanje tamo gdje se očekivalo da će ga biti najviše, ali je spomenuta ocjena barem isto toliko sporna koliko i nesporna, budući da je uvjetovana nesumnjivim interesom Marmonta i njegova kruga da se ne ukida krajiško uređenje.

Iako je Marmont bio uvjeren u iskoristivost krajiških regimenti u francuskoj vojsci i politici, on očigledno nije siguran krajem 1809. godine s kakvim će se sve teškoćama suočavati u krajiškom prostoru. Stalno traži što je moguće iscrpnije obavijesti o zbivanjima među krajišnicima, tako da je takvu obavezu imao i general Clausel.[24] Upustio se i sam u podrobno upoznavanje s njihovim uređenjem i s prilikama među krajišnicima.

U Marmontovu arhivu sačuvan je jedan izvještaj o krajiškim regimentama izuzetno zanimljiva sadržaja, bez potpisa, koji je prema sadržaju moguće datirati s krajem 1809. godine.[25] Poslije uobičajenih, manje ili više tačnih obavijesti o Vojnoj krajini u cjelini, pisac tvrdi da su krajiške jedinice uvelike izgubile u svome značenju kada su uređene kao redovne ugarske linijske jedinice, s neznatnom razlikom jednako obučene i kada su u njima sve više počeli zapovijedati oficiri stranog porijekla.

One su bile najbolje, prije svega u šumskim i brdskim područjima, dok su bile lake, lovačke jedinice.

U bitkama na otvorenu polju znale su se izgubiti, tako da se moglo dogoditi da jedva četrdesetak konjanika razoruža čitav krajiški bataljon.

Krajiške jedinice kao da su izgubile svoju dušu, »energiju«, kada im je zabranjeno ratovati u narodnoj nošnji. Molili su i cara Josipa II da im dozvoli da je ponovo nose, ali im molba nije usvojena. Maršal Lascy, kome su bili povjereni poslovi preuređenja krajiških jedinica, suprotstavio se toj njihovoj molbi stavom da vojnici ne mogu izgledati kao harlekini.

Nepoznati pisac je mišljenja da je nepridržavanje krajiških uredaba također vrlo loše djelovalo na stanje u Vojnoj krajini. Prema njima samo jedan bataljon iz jedne regimente smije biti na bojištu najduže dvije godine. Ipak se pozivalo oba, a u ratu se ostajalo i osam do deset godina. Budući da je većina krajišnika oženjena, mnoštvo je loših posljedica takva odnosa prema njima. Opadala je borbena sposobnost, opadala je moralnost u krajiškom društvu, a padao je i prirodni priraštaj. Svoje zarade krajiški vojnici uvelike nisu bili u mogućnosti trošiti za gospodarske potrebe itd.

Velika je moć oficira u krajiškom društvu, a oni su ju i pored toga obilno zloupotrebljavali. Česte su oficirske ucjene krajišnika da bi bili oslobođeni od poneke službe, kao i siljenja da za njih rade, da im služe.

Jasno je da se u zaključku predlaže da krajišnicima pod francuskom vlašću bude vraćeno pravo nošenja narodne nošnje, da budu pretvoreni u lake, posebno u lovačke jedinice, da se zamjenjuju poslije svake dvije godine ratovanja i da budu zaštićeni od zloupotreba pretpostavljenih u mirnodopsko vrijeme, što će im i vratiti i staru snagu i pretvoriti ih u dobre jedinice.

Spomenuti anonimni izvještaj ni izdaleka nije bio jedini. Potkraj 1809. i početkom 1810. godine maršal Marmont, ali i više drugih moćnika u pariškim središtima vlasti zapljuskivani su mnoštvom prijedloga u vezi s pitanjem budućnosti krajiškog uređenja. Većina ih je između krajnosti koje su činile nestrpljivo Dauchyjevo upravno »civiliziranje« krajiškog prostora i Marmontova suzdržanost da se bilo što promijeni. Maršal je bio krajnje sumnjičav prema mogućem ishodu nedomišljenih »reformi«. Imao je bogato iskustvo s tim u vezi iz raznih zemalja na koje se tokom proteklih godina bila proširila francuska vlast. Imao je nadasve bogato iskustvo s krahom svojih prosvjetiteljskih reformi u Dalmaciji 1809. godine, i bio je duboko uvjeren da je u krajiškom društvu mnogo teže bilo što mijenjati nego u dalmatinskom.

Više nego drugi moćnici Marmont je osjećao pritiske različitih slojeva krajiškog društva, koji su također bili manje ili više izrazito proturječni, za manjim ili većim promjenama u krajiškom uređenju. Svim tim pritiscima zajedničko je jedino isključivanje mogućnosti krajiškog razvojačenja, a toga su se upravo najviše i bojali.

Nakon potpisivanja mirovnog ugovora u krajiškom društvu južno od Save bilo je vrlo rašireno uvjerenje da francuske vlasti neće htjeti zadržati krajišku vojsku u svojoj službi zbog njezine habsburške lojalnosti. Takvo uvjerenje svim silama su širile i austrijske vojne vlasti na odlasku iz prekosavskih regimenti. Vrlo je izvjesna pretpostavka, koju nije moguće izvorno provjeriti, da je smjena vlasti zato i prihvaćena s naglašenijom podrškom, što bilježi niz izvora francuskog porijekla, baš zato da bi se utjecalo na francuske vlasti da ne ukidaju krajiško uređenje.

Neizvjesna budućnost teško je opterećivala krajiško stanovništvo sve do kraja 1809. godine, ali i kasnije. Osim glasina koje su bile širene iz austrijskih izvora u nesmiljenom psihološkom ratu za »duše« krajiškog stanovništva, neizvjesnost su možda još i više održavale proturječne mjere francuskih vojnih i civilnih vlasti u krajiškom prostoru.

Kapetan Josif Mamula, privremeni zapovjednik Ogulinskog kordona, na primjer, obavijestio je svoje pretpostavljene iz Rakovice 27. januara 1810. da se među stanovništvom priča da će francuske vojne vlasti sve dječake uputiti u svoje regimente, a sve djevojčice u svoje predionice.[26] Kapetan Mamula ne bi proslijedio ovu glasinu svojim starješinama da nije bio u mogućnosti procijeniti njezin učinak među krajišnicima. Neovisno o njezinu vjerojatnom austrijskom porijeklu, glasina vrlo dobro pogađa krajiška strahovanja pred neizvjesnostima francuskog podaništva. U reorganizaciji regimenti koja je do tog doba već bila okončana uočljivo je bilo nastojanje francuskih vojnih vlasti da jedinice popune što je moguće većim brojem mlađih obveznika jer se smatralo da su manje opterećeni lojalnošću habsburškom dvoru nego iskusniji ratnici koji su tu lojalnost redovno dokazivali upravo u protufrancuskim ratovima krajem XVIII i početkom XIX stoljeća. Ovo pomlađivanje iskorišteno je kao povod glasini da će francuske vojne vlasti unovačiti »sve« dječake i rasuti ih širom udaljenih francuskih ratišta. Kao moguće odredište u raznim glasinama najčešće se spominjala Španjolska. U francuskim izvorima inače nema traga takvoj namjeri. Još je zanimljiviji drugi dio Mamulina izvještaja o namjeri francuskih vlasti da »sve« krajiške djevojčice zaposle u predionicama. Budući da o tekstilnoj industriji u Ilirskim pokrajinama gotovo nije moglo ni biti govora, ova glasina je očigledno pretpostavljala da će djevojčice biti upućene raditi u francuske tekstilne tvornice. Priče o užasnim uvjetima rada u njima u to doba industrijske revolucije krajišnicima su već i ranije mogle biti poznate u kataklizmičkim izvođenjima. U ovom slučaju mogli su ih doživljavati kao viziju kraja njihovih patrijarhalnih, zadružnih domaćinstava u nečemu što je mnogo gore nego provincijalno kmetstvo kojemu se moglo izbjeći, u ropstvu novog, nepoznatog doba, među njima simboliziranog francuskom revolucijom. Možda se u to doba javlja prvi put strah pred industrijalizacijom i proletarizacijom u krajiškom društvu, strah koji će od sredine XIX stoljeća postati glavno uporište svih branitelja krajiške ustanove pred sve brojnijim pristalicama njezina ukidanja.

Glasine o predstojećem ukidanju krajiškog uređenja, koje su se nekim mjerama civilnih francuskih vlasti počele i obistinjavati, ipak nisu mogle pokrenuti veći broj krajiškog stanovništva na seobu preko Save. Prvi je tome razlog što je to vrlo brzo postalo nemoguće, već poslije prvog kratkog iseljeničkog vala, jer je državna granica na rijeci stavljena pod strogi nadzor, a bosanska granica u tim mjesecima je još uvijek suviše nemirna. Drugi, neusporedivo važniji je razlog u strahu mogućih iseljenika pred seobom u zimsko doba. Seobe su krajišnicima isuviše dobro poznate da bi se usudili prepuštati suviše velikim iskušenjima. U strahu pred budućnošću postojala je i nada da će se štošta promijeniti nabolje, iako za nju nije bilo nikakva sigurnog jamstva, osim obećanja ponekog francuskog oficira.

U pismu potkralju Eugènu od 7. decembra 1809. general Guilleminot je ustvrdio da glasine nisu znatnije utjecale na javno mnijenje u Vojnoj Hrvatskoj. Tvrdi da je tome glavni razlog velika privrženost krajišnika zavičaju, a pored toga i sklonost promjeni vlasti koja ih je zatekla.[27] Prvi put u svojoj

povijesti krajišnici su bili prisiljeni odijeliti privrženost zavičaju od privrženosti Habsburgovcima.

I jedno i drugo pored afektivnog i ideološkog imalo je i svoj materijalni sadržaj. Vladar jamči krajiško uređenje i krajiški socijalni status, tako da se kroz privrženost vladaru potvrđuje i privrženost statusu. Guilleminotova opaska o velikoj privrženosti krajišnika zavičaju s tog stanovišta dobiva svoj stvarni smisao.

Privrženost zavičaju u prekosavskim regimentama u toku čitave njihove povijesti, pa tako i u ovo vrijeme, uvijek je iznova bila ograničena glađu. Već tokom uspostavljanja francuske vlasti u krajiškom prostoru zapovjednici »per interim« u Ličkoj, Otočačkoj i Ogulinskoj regimenti upozoravali su generala Clausela da stanovništvu prijeti glad, da ima nešto hrane tek za sljedećih mjesec dana i da je nužno poduzeti sve uobičajene potrebne mjere da stanovništvo bude opskrbljeno.[28] Ta upozorenja vjerojatno je posredovao pukovnik Tromelin. Njega je krajem novembra 1809. godine ovlastio general Guilleminot da obiđe svih šest regimenti. On je krenuo na svoj put 23. novembra iz Senja, a iscrpan izvještaj Guilleminotu podnio je 2. decembra 1809. iz Karlovca, nakon obilaska prvih četiriju regimenata. Najteže stanje bilo je u Ličkoj regimenti jer je najviše stradala i u ratu s francuskom vojskom i u prodoru bosanskih krajišnika. Kako se u gospićkom i gračačkom skladištu bilo zateklo nešto brašna, Tromelin je odmah odobrio njegovu prodaju stanovništvu. Unatoč tome do sljedeće žetve bilo je nužno osigurati 60 000 »mesures« žita. Ista količina bila je nužna i stanovništvu Otočačke regimente.[29]

Eugène Napoléon je vrlo brzo shvatio da je prehrana stanovništva najvažnije pitanje s kojim se u krajiškom prostoru neposredno suočavaju francuske vlasti. Prema obavijestima kojima je raspolagao samo su se dvije banske regimente nekako mogle snaći do sljedeće žetve, a u ostale se četiri ne bi preživjelo bez opskrbe. Svoj nalog Dauchyju da opskrbi krajiško stanovništvo hranom jednostavno je proslijedio vladaru, potpuno zanemarujući postupak koji je bio obavezan i za mnogo manje izdatke.[30]

Ovakva brzina francuskih vlasti u odobravanju opskrbe krajiškog stanovništva u najosjetljivijem trenutku sasvim sigurno je doprinijela stvaranju nužnog početnog povjerenja. Primjeren učinak s francuske strane uvelike je olakšala okolnost da u ovom pitanju nije bilo podjele između francuskih vojnih i civilnih vlasti. Ovaj izdatak Dauchy je pravdao ministru trezora i činjenicom da je promjena vlasti među krajišnicima prihvaćena sa »dosta pokornosti«, što prema njegovu mišljenju treba uvažavati jer su krajišnici dobri vojnici, koji dobro služe kada su zadovoljni i koji iseljavaju kada su nezadovoljni. Ustvrdio je da su u razdoblju prenošenja vlasti bili vrlo skloni odlaziti u Austriju, Tursku i Srbiju.[31]

Napoléon je naknadno odobrio (24. decembra) ovu opskrbu »Croates« porukom koju je posredstvom ministra rata uputio Eugènu.[32]

Donji slojevi krajiškog društva, tj. njegova golema većina u prekosavskim regimentama očekivala je da krajiška ustanova ne bude ukinuta, ali je bila sklona njezinim ograničenim promjenama. Prije svega očekivalo se ukidanje rabote. Nikakvi pisani zahtjevi krajišnika s tim u vezi nisu sačuvani. Teško da ih je i bilo u to vrijeme potpune neizvjesnosti i straha pred budućnošću. Pisani tragovi su ostali u izvještajima francuskih oficira koji su s raznim zadacima obilazili krajiški prostor u posljednjim mjesecima 1809. godine i ispitivali javno mnijenje krajišnika. Jedan je takav autoritativan izvor pis-

mo generala Guilleminota princu de Neuchâtel od 2. decembra 1809.[33] Krajišnici očigledno nisu bili svjesni koliko je postojanje krajiške ustanove u vezi s rabotom.

Već je spomenuto očekivanje donjih slojeva krajiškog društva da će pod promijenjenom vlašću biti oslobođeni oficirskih zloupotreba, ucjena i prisila. Taj tako dobro poznati motiv u žalbama krajiških podanika u dugom vremenskom trajanju javlja se i u ovo doba u više sačuvanih izvora. Samo u jednom slučaju, u pismu »ličkog intendanta« Littardija Dauchyju od 4. decembra 1809. godine, vrlo suzdržano bilježi se vijesti o znacima neposlušnosti krajišnika u odnosu prema njihovim oficirima u nekim regimentama, s tvrdnjom da se krajišnici općenito nadaju da u svojim zadrugama više neće biti podložni oficirima. Littardi ipak izričito kaže da je nesiguran u kojoj mjeri se može pouzdati u navedene vijesti, dodajući da mu se čini da ih ima bez bilo kakve osnove.[34] Littardi je očigledno krajnje suzdržan u iskazu. Tome je vjerojatno jedan od razloga svijest da u sve netrpeljivijim odnosima između pristalica i protivnika krajiškog uređenja među moćnicima u Ilirskim pokrajinama i u pariškim središtima njegov izvještaj može dobiti smisao koji bi mu mogao štetiti.

Nije slučajno da maršal Marmont u više svojih spisa različite naravi koji su nastali krajem 1809. i tokom 1810. godine ponavlja da je krajiško stanovništvo civilizacijski vrlo zaostalo, da je sklono razbojništvu i da je jedini način da bude zadržano u pokornosti da ostane živjeti u vojnoj disciplini.[35] Takav stav sasvim sigurno nije sročen jedino zbog obrane krajiškog uređenja. Njime je unaprijed trebalo objasniti mogućnost društvenih potresa u krajiškom prostoru jer ih nije isključivao. U navedenom izvoru čak izričito kaže da bi se moglo dogoditi da se u tadašnjim prilikama dio stanovništva upusti u razbojstva.[36] Sa stanovišta njegovih interesa pod razbojstva bi se moglo podvesti sve što bi bilo korisno tako žigosati.

Krajišnici su bili u iščekivanju znatnijih promjena u svom društvenom uređenju, ali je izvjesno da se o tim promjenama mnogo izričitije raspravljalo izvan krajiškog prostora nego u njemu. Krajiško nezadovoljstvo oficirskom svemoći pod habsburškom vlašću u tim danima ipak nije moglo biti pretvoreno u bilo kakav širi pokret jer su svi slojevi krajiškog društva dijelili interes da krajiško uređenje ne bude ukinuto, odnosno da uređenje u krajiškom prostoru ne bude izjednačeno s uređenjem u Provincijalu. Društvena proturječja unutar krajiškog prostora nužno su bila ublažena.

Mnogo složenije u prijelaznom razdoblju bilo je pitanje sudbine krajiških oficira.

Prema prvim vijestima koje su stizale do francuskih vlasti činilo se da će prekosavske regimente ostati bez većine svojih starješina. U prvi mah, doista, većina krajiških oficira, koja je mogla biti otpuštena iz habsburškog podanstva, kao da je i sama u to vjerovala. Rastrježnjenje je bilo brzo tako da se broj onih koji su odlučili ostati u Austrijskom Carstvu stalno smanjivao i do sredine decembra 1809. godine bilo je jasno da je većina odlučila prijeći u francusku službu. Nadasve su to bili oni koji su rođeni u granicama Ilirskih pokrajina ili su u njima oženjeni. U habsburškom podanstvu ostali su svi pukovnici, što francuske vojne vlasti uopće nije zabrinjavalo, a ostali su većim dijelom i upravni oficiri, što ih je dosta zabrinulo jer ih je mnogo teže bilo zamijeniti u važnim poslovima za koje su bili odgovorni.[37]

U prvi mah, u nagonskom opredjeljivanju, prevladavao je strah od potpuno neizvjesne budućnosti, uslovljen raširenim uvjerenjem da će krajiško

uređenje u Ilirskim pokrajinama biti ukinuto, a oni razvojačeni i osiromašeni s jedinom stvarnom mogućnošću da se vrate u svoje kućne zadruge, što je za većinu bilo nezamislivo. Njihova nedoumica bila je to veća što su ih austrijske vojne vlasti nastojale zadržati obećanjima koja su se vrlo brzo pokazala neostvarljivima. Potpisani mirovni ugovor obvezivao je Austrijsko Carstvo da smanji svoju vojsku, tako da se već u to vrijeme nije znalo što će se raditi sa tolikim brojem raspoloživih oficira. Oficirima iz šest prekosavskih regimenti dato je pravo da biraju jedinicu u koju bi željeli biti premješteni. Djelomično sačuvana građa omogućava uvid u orijentacije krajiških oficira.[38] Dosta ih je bilo opredijeljenih za službu u regularnim jedinicama, tj. očigledno su htjeli što je moguće više ustaliti, profesionalizirati svoj položaj. Takvi su već vrlo slabo bili povezani s društvom iz kojeg su potjecali.

Koliko su profesionalni motivi bili važni, svjedoči splašnjavanje nabujalih osjećaja habsburške lojalnosti, koje se od sredine decembra 1809. produžilo do proljeća 1810. godine, a trajalo je sve do uoči početka rata protiv Rusije.[39] U većini slučajeva oficiri iz prekosavskih regimenti mogli su biti raspoređeni kao prekobrojni u krajiškim regimentama u Austrijskom Carstvu, što je redovno bila degradacija i statusna i financijska u odnosu na mjesta na kojim su se do tada nalazili. Maršal Marmont vrlo brzo je shvatio ove teškoće austrijskih vlasti i u reorganizaciji šest regimenti počeo je raspoređivati krajiške oficire, ljude domaćeg porijekla, u mnoštvu slučajeva na više položaje nego što su ih prethodno zauzimali. Takvih slučajeva bilo je sasvim dovoljno da se brojni oficiri, već opredijeljeni za habsburško podaništvo, počnu kolebati i mijenjati svoj prvobitni stav. Dijelom su sačuvani popisi oficira sa prvobitnim opredjeljenjem i brojnim križanjima imena zbog promijenjene odluke.[40]

Dio neraspoređenih austrijskih oficira iz raznih jedinica, regularnih i krajiških, ipak je ostao bez dužnosti. U iščekivanju mogućih rješenja nekima su produžavana odsustva čak i do jednogodišnjeg trajanja. Dio neraspoređenih pao je u bijedu, tako da je bilo i slučajeva njihova prosjačenja. Pričalo se u to vrijeme da ih dosta traži otpust iz habsburškog podanstva da bi prešli služiti u rusku ili tursku vojsku pa i na Maltu.[41]

Krajiški oficiri u austrijskoj vojsci sasvim sigurno nisu bili u »elitnom« dijelu oficirskog kora, tako da su ugroženi među njima doista mogli imati tešku sudbinu. Čak ako je odnos prema oficirima iz izgubljenih, prekosavskih regimenti i bio nešto povoljniji, bitno drugačiji nije mogao biti.

Od dolaska u Ilirske pokrajine, svjestan neizvjesne budućnosti krajiškog uređenja, maršal Marmont stalno dokazuje opravdanost njegova održanja. Učestalo ističe da je ono »dostojno divljenja« jer omogućava da manje od 300 000 stanovnika ima 12 000 vojnika koji su uvijek spremni za borbu i koji su izuzetno jeftini. S tim u vezi u prvi mah najvažnije mu je bilo što je moguće prije osigurati vladareva naređenja o reorganizaciji krajiških jedinica kao i carski dekret kojim će biti opravosnaženi svi austrijski zakoni o Vojnoj krajini.[42]

Među razlozima kojima je opravdavao potrebu održanja krajiškog uređenja jest i stav o krajiškim oficirima koji su u velikom broju odlučili vratiti se svojim regimentama. Svi oni očekuju da će im činovi biti potvrđeni, plaće također, kao i njihov utjecaj u krajiškom društvu.[43]

U vrijeme kada je postao generalni guverner Ilirskih pokrajina maršal Marmont više nije revolucionar nadahnut shvaćanjima o »univerzalnim« pra-

vima čovjeka. Već ga je egipatsko iskustvo uvjerilo da civilizacijsko-kulturne razlike suštinski relativiziraju takva načela. Svoja promijenjena uvjerenja mogao je samo potvrditi u Dalmatinskoj zagori tokom prethodnih godina. U njegovim spisima nastalim poslije stvaranja Ilirskih pokrajina, a posebno u vezi s krajiškim društvom, često nailazimo na dvojnu podjelu ljudskih zajednica na »barbarske« i »civilizirane«. Civiliziranje barbarskih zajednica smatra se mogućim, ali samo uz uvjet totalne kontrole tog procesa, vojnom disciplinom. Otuda njegovo divljenje ustanovi habsburške Vojne krajine. Pričinjala mu se idealnom formulom autoritarnog prosvjetiteljstva, formulom koja u odnosima civiliziranih i barbarskih ljudskih zajednica može imati vrlo široku primjenu.

Uostalom, već 3. oktobra 1809. godine on prvi put predlaže caru da u Ilirskim pokrajinama i Dalmacija, a ne samo Hrvatska, bude podijeljena na vojnokrajiški i civilni dio, prvi u unutrašnjosti pokrajine, a drugi na obali i otocima. U unutrašnjosti bile bi stvorene dvije »morlačke« regimente.[44]

Prvog januara 1810. maršal Marmont je priveo kraju reorganizaciju krajiških regimenti u Prekosavskoj Hrvatskoj. Usredotočen prije svega na popunu oficirskih mjesta, stalno se uvijek iznova uvjeravao s koliko žara i profesionalnih ambicija krajiške starješine započinju svoju službu u francuskoj vojsci. Ministra rata je izvijestio da je »krajnje zadovoljan« oficirskim raspoloženjem.

Smirili su se i krajišnici nakon uzbuđenja koja su ih bila obuzela zbog širenja vijesti o predstojećem ukidanju krajiškog uređenja. U prvom takvom valu glasina »nekoliko stotina« porodica krenulo je preko Save, gdje su zaustavljene. Zaustavljeno je i kretanje mnoštva drugih. Svima je obećano da će ostati krajišnici. Izuzetno držeći do svoga vojničkog imena, pretvaranje u kmetove smatrali su »krajnjim poniženjem«.[45] Svoj posao razgraničenja u Posavlju između dvije države Guilleminot je okončao s Tomašićem 7. januara 1810. Duž cijeloga riječnog toka, posvuda po savskom otočju, postavljene su granične oznake. Dvojici generala ostalo je samo zaključiti zapisnik i »čistopisno« utvrditi pravac razgraničenja.[46]

Time su Francuzi konačno »došli«. Granica između Ilirskih pokrajina i Austrijske Carevine potpuno je zatvorena, a prekosavska Vojna Hrvatska proširila je svoje graničarske obaveze i nadzornom ulogom prema izgubljenoj domovini na drugoj strani državne granice.

GLAVA IV

KONTROVERZE O KRAJIŠKOM UREĐENJU

VOJNA KRAJINA U HABSBURŠKOJ MONARHIJI I U FRANCUSKOM CARSTVU

Da li je bilo tko među pristalicama konzerviranja krajiškog uređenja Vojne Hrvatske u Ilirskim pokrajinama u Francuskom Carstvu bio svjestan da njegova uloga nikako ne može biti ista kao u Habsburškoj Monarhiji? Izvori o tome šute pa uvjetno možemo zaključiti da takve svijesti nije bilo. Teške posljedice obostrane zablude snosila je nadasve krajiška strana.

Habsburška Monarhija i vojnokrajiški sistem, naročito nakon militarizacije, u sasvim su drugačijem odnosu nego Francusko Carstvo i Vojna Hrvatska od 1809. do 1813. godine, iako su ustanove sistema u oba slučaja suštinski iste.

»Hibridni« tipovi habsburškoga prosvijećenog apsolutizma krajem XVIII i početkom XIX stoljeća, koje H. Hantsch pojmovno rastegljivo i jezički rogobatno svodi na dinastički promišljen racionalistički apsolutizam,[1] s vrlo ograničenim iznimkama ne prelaze granice feudalnog načina proizvodnje, odnosno feudalnog društva. »Dvojna revolucija« u smislu u kojem je shvaća E. Hobsbawm, oličena u englesko-francuskim oprekama na prijelazu stoljeća, koje uvelike usmjeravaju tokove međunarodnih odnosa u Evropi i izvan nje, pojava je koja se doživljava kao apokaliptička prijetnja legitimističkom shvaćanju društvenih odnosa u Habsburškoj Monarhiji.

Utilitaristički prividno isti odnos prema vojnokrajiškom uređenju u Habsburškoj monarhiji i u Francuskom Carstvu, u feudalnom i u postrevolucionarnom društvu, u društvu u kojem nije počela industrijalizacija i u društvu u kojem je ona u punom zamahu, u društvu u kojem je bilo kakva težnja bilo kakvoj progresivnoj političkoj promjeni svedena na malobrojne zavjere i u društvu u kojem su u takvim promjenama od 1789. godine u različitim razdobljima na različite načine i u različitoj mjeri sudjelovali svi društveni slojevi — zbiljski je bio različit.

Tokom čitava svog postojanja u granicama Habsburške Monarhije, a naročito nakon militarizacije, krajiško društvo ne prevladava ograničenja »sistema proizvodnje za neposrednu upotrebu« (P. Sweezy) jer je to bio preduvjet očuvanja njegove stabilnosti i njegove utilitarnosti u Monarhiji.

Globalna društvena proturječja u državnim granicama imaju znatniji utjecaj na poremećaje stabilnosti u krajiškom društvu nego njegova vlastita, unutrašnja proturječja. To naročito vrijedi za prekosavske krajiške regimente jer je u njima društveni razvoj najusporeniji, a prirodna sredina najoskudnija.

Međutim, potreba da se krajiško društvo militarizira nije nastala iz njegova unutrašnjeg razvoja. Militarizacija mu je nametnuta nakon niza otpora i buna pretežno u prvoj polovini XVIII stoljeća. Prijelaz militarizacije iz procesa u sistem pretpostavljao je izgradnju stabilne »infrastrukture«, tj.

tipiziranje uređenja, naoružanja, odijevanja, kordonskog sistema, prometnih veza, sistema utvrda, i tako dalje sve do tipiziranja vjerske i svjetovne naobrazbe, kulturnih standarda i sistema moralnih i ideoloških vrijednosti. Kako su granice njezina rasta zadane, ograničene na razini dovoljnosti za autoreprodukciju sistema, koja je dosegnuta u toku druge polovine XVIII stoljeća, razvoj je u suštini isključen kao povijesna mogućnost krajiškog društva. U njemu su moguće samo »reforme« kojima se suštinski ništa ne mijenja. Krajiško društvo je par excellence konzervativno društvo.

Potrebe razvoja krajiške »infrastrukture« koje nisu mogle biti zadovoljene krajiškim »sistemom proizvodnje za neposrednu upotrebu« zadovoljavalo se tržišnom proizvodnjom u civilnim područjima Habsburške Monarhije pretežno u nasljednim zemljama. Pojam »tržišna proizvodnja« ovdje je uvjetno upotrijebljen, i to ne toliko zato što je Habsburška Monarhija do 1848. godine feudalna država koliko zato što su takve potrebe redovno zadovoljavane posredovanjem vlasti apsolutističke države. Krajiško »tržište« otvoreno je u načelu samo za određene vrste proizvoda, u pravilu po određenim cijenama, određenog porijekla itd. Takva trgovina, isto tako kao ni kordonska trampa, u suštini ne može biti endogeni činilac društvenih promjena.

Činilac promjena još manje mogu biti proizvodnja, raspodjela i razmjena u kućnim zadrugama i seoskim općinama u kojima živi golema većina krajiškog stanovništva.

Činioci promjena, voljno ili nevoljno, mogu biti samo egzogeni, a takvi činioci su sasvim marginalni krajem XVIII i početkom XIX stoljeća u Habsburškoj Monarhiji.

Iako je militarizacija nametnuta patrijarhalnom krajiškom društvu, ona je do ovog doba do te mjere pounutrena da ono funkcionira kao globalan sistem represije, tačnije rečeno kao sistem autorepresije. Svak je na različite načine pod nadzorom, a u golemoj većini stanovništva u nižim društvenim slojevima svi kažnjavaju sve. Ustanove patrijarhalnog društva iskorištene su protiv njega samog u njegovo vlastito ime.

Vojnoj krajini doista nisu bile potrebne tamničke zgrade jer je ona cijela bila tamnica.

Povijesno se ne koriste ni izuzetno ograničene mogućnosti deruralizacije zato što urbanizacija proizvodno nema dovoljno šansi zbog konkurencije s civilnog područja. Ipak, bitno je da se vojni komuniteti, kao urbani ukleusi, nisu ni mogli razviti bez rasta potreba lokalnog tržišta. Jedino na taj način se i može objasniti zašto su neka naselja izgubila prvotno stečene komunitetske povlastice.

Ograničavajući činilac u razvoju krajiškog društva, u dozvoljenim mogućnostima, nesumnjivo su i stalni demografski poremećaji. Pri tome je manje važno istraživati da li ukupan broj stanovnika raste ili pada, a mnogo više njegovu izuzetno mladu dobnu strukturu, u kojoj je prosječna starost stanovništva to niža što su ratni ili neki drugi gubici viši.

Između konskribiranog broja krajišnika i broja onih koji su sposobni otići u rat povremeno je bila vrlo velika razlika. Dešavalo se to, na primjer, upravo u istraživano doba. Nakon rata 1788/91. godine u rat 1792. godine iz cijele Vojne krajine u Habsburškoj Monarhiji moglo je krenuti samo 13 000 krajišnika zbog silnih prethodnih ljudskih gubitaka i privredne iscrpljenosti.[2] Već 1799. godine od 823 850 stanovnika Vojne krajine 101 692 muškaraca bila su u dobi za vojničku službu, od kojih je 56 644 ratovalo. Tada je to bila 1/6 armijske snage.[3] S tog stanovišta privrženost krajišnika krajiškom statusu

početkom XIX stoljeća ni izdaleka se ne može svesti samo na strah od pokmećivanja. Doduše, taj činilac ne može se ni isključiti dokle god kmetstvo u hrvatsko-slavonskom i ugarskom provincijalu postoji. Privrženost je uvjetovana ne samo strahom od »staroga« nego i strahom od »novoga«, od nepoznatog, od neizvjesne budućnosti u društvenoj modernizaciji, koju već u to vrijeme na razvijenom Zapadu inkarnira mnoštvo pojava koje u konzervativnom krajiškom društvu mogu samo izazivati stravu. Upravo o tome je riječ kada je u pitanju odnos između prekosavskog krajiškog društva i Francuskog Carstva.

U objašnjavanju povijesnih pojava Prvog carstva u Francuskoj historičare još uvijek nerijetko zbunjuje imperijalna terminologija Napoléona I, iako su objavljena uistinu brojna lucidna istraživanja. Ni njegov uspon, ni Prvo carstvo ne mogu se objasniti i razumjeti izvan proturječja stvaranja modernog građanskog društva u Francuskoj i u Evropi, njihove industrijalizacije, oblikovanja modernih političkih ustanova, prodora novih senzibiliteta u kulturi.

A. Z. Manfred vrlo sugestivno objašnjava ova proturječja i dvojnosti:

»... Odlukom Senata (takozvani senatus-konzultum XII godine), 28. floreala (18. maja 1804. godine), »vlada Republike poverena je imperatoru, koji dobija titulu imperatora Francuza« ...

Sama imperija je prvobitno sačuvala tu dvojakost, tu protivrečnost kojom je bila obeležena prethodna delatnost Bonaparte. Na srebrnom novcu, koji je emitovan posle senatus-konzultuma 28. floreala, stajalo je: »Francuska Republika. Imperator Napoleon!« Imperator Republike — to je bio izraz u opštoj upotrebi toga vremena. Drugi su išli još dalje pa su govorili »imperator revolucije«, ali to je već bila suviše velika krajnost. U svakom slučaju, za sve je bilo potpuno očigledno — i tek minuli događaji su u to potpuno uveravali — da je ova imperija imala izrazito antirojalistički karakter. Samo proglašenje imperije postalo je moguće tek pošto su Burboni bili po drugi put do nogu potučeni.«[4]

Dakako, razvojni pomaci u farncuskom društvu od 1789. godine do pada Prvog carstva vrlo su uočljivi. Već suvremenicima nisu izmicale duboke promjene u francuskoj vanjskoj politici, na primjer, u navedenom vremenskom rasponu. Od poklika »Rat palačama, mir kolibama!«, preko teorija o »prirodnim granicama« revolucionarne Francuske, potom o »evropskom ekvilibriju«, kao predigre objavi Carstva s univerzalnim ambicijama, mijenjajući se, francuska vanjska politika je u četvrt stoljeća bitno promijenila tokove međunarodnih odnosa, i to ne samo na Starom kontinentu već i u svjetskim razmjerima. Svi pomaci u francuskom društvenom biću imaju jednu zajedničku osobinu u odnosu prema drugim društvima, a to je provociranje društvenih polarizacija u evropskim razmjerima u pitanju otvaranja novih razvojnih mogućnosti ili, bolje reći, njihova ubrzanja.

Unutrašnje promjene, u organskoj sprezi s vanjskima, ništa manje nisu bile važne, neovisno o tome koliko su bile uočljive. Poslije Schönbrunnskog mira ubrzava se usredotočavanje vlasti u carevoj ličnosti. Državni savjet, na primjer, sve rjeđe se sastajao pod njegovim predsjedanjem. Razdoblje velike zakonodavne djelatnosti od 1799. godine dalje potpuno je okončano iza 1810. godine, a s tim u vezi uloga Državnog savjeta najviše je i izmijenjena.[5] Slično se ograničavaju djelatnosti drugih tijela Carstva.

S tim u vezi nužno je istraživati i pitanja francuske politike u Ilirskim pokrajinama općenito, pa i u Vojnoj Hrvatskoj posebno. Odgovori ne bi smjeli biti jednostrano ovisni o francuskim iskustvima u drugim u to vrijeme

o njoj ovisnim zemljama. Uvijek treba imati u vidu i kada je koja zemlja postala ovisna o Francuskoj, tj. u kojim proturječjima francuskog razvoja su se rješavala pitanja njezine sudbine. Stvaranje Ilirskih pokrajina uvod je u novu istočnu politiku Francuskog Carstva. Već izabrano ime nove stečevine obvezivalo je na dalja osvajanja. Sukob s Ruskim Carstvom ima svoje balkansko ratište. Nastavši u izrazito ekspanzivnoj fazi francuske politike, Ilirske pokrajine u cijelosti bile su predodređene postati svojevrsno krajište, a ne samo Vojna Hrvatska, koja je tim prije bila predodređena ostati u svom krajiškom uređenju. Takva uloga Ilirskih pokrajina nametala je potrebu osiguranja što jačeg utjecaja središnjih vlasti, za razliku od nekih drugih ovisnih zemalja, a posebno ministarstva rata.

Takva nužno velika ovisnost o središtu državne moći uistinu je otvarala pitanje što većeg ujednačavanja uređenja i uprave u Ilirskim pokrajinama s uređenjem i upravom u Francuskoj. Takva politika, koliko god geostrateški bila važna, s gledišta utilitarnosti bila je neizvediva zbog golemih društvenih i nadasve razvojnih razlika. Središnjim francuskim vlastima bilo je potrebno gotovo godinu i pol dana da bi to shvatile, sve do proglašenja Organičkog dekreta. Izabrano je obrnuto rješenje koje nije bilo ništa bolje. U suštini se odustalo od prethodno namjeravanog ujednačavanja uređenja i uprave u Ilirskim pokrajinama po francuskim obrascima, ali se povećalo ovlasti središta vlasti, nadasve dijela središnjih ministarstava. Već ispoljeni paradoksi time su u sljedeće dvije godine postali još veći.

Sva ta proturječja, nedoumice i neizvjesnosti najviše su se zaoštrili u raspravama o pitanju budućnosti krajiškog uređenja u šest prekosavskih regimenti.

Iako su u francuskoj vojsci mišljenja o krajišnicima bila podijeljena i prije 1805. godine i još više u razdoblju od 1805. do 1809. godine, poslije Schönbrunnskog mira prevladao je stav koji je najustrajnije zastupao maršal Marmont o korisnosti krajiške ustanove za francuske vojne pa i političke potrebe.

Snažnih dojmova o vrijednosti krajišnika bilo je i prije Marmonta. Jedan nečitko potpisani francuski oficir ovako opisuje hrvatske krajišnike svom ministru rata u jesen 1806. godine:

»Narav Hrvata je vrlo različita od naravi Dalmatinaca. Ne vjerujem da su prvi obrazovaniji od drugih, ali su mnogo pokorniji i hladniji. Austrijanci su izgradili tako veliku disciplinu među tim narodom da rade ono što oni hoće. Sumnjam da bi se sutra toliko moglo dobiti od Dalmatinaca...«[6]

Uvažavajući na podjednak način vojnokrajišku ustanovu, Marmont je bio uvjeren da se njezino iskustvo može iskoristiti i u unutrašnjosti Dalmacije, duž granice s Bosnom.

Godinu i pol dana veće ili manje neizvjesnosti o sudbini vojnokrajiške ustanove u Ilirskim pokrajinama, od jeseni 1809. do proljeća 1811. godine, vrlo jako je utjecalo na krajišnike.

Strah od »staroga«, od pokmećivanja, teško da je mogao dobiti većeg maha među krajišnicima nakon potpisivanja Schönbrunnskog mira. Francuzi su među njima ideološkom doktrinacijom dovoljno bili poznati kao najveći protivnici »starog« društva u svim njegovim vidovima. Tokom dugogodišnjih međusobnih ratnih obračunavanaja krajišnici su upoznali Francuze vjerojatno bolje nego bilo koji drugi sloj u hrvatskom društvu. Uistinu su vrijedna

istraživanja brojna sačuvana pisma krajišnika iz francuskog zarobljeništva u ratovima prije stvaranja Ilirskih pokrajina! Krajišnici su instinktivno osjećali da je njihovo uređenje isto tako dio »starog« društva, »starog« svijeta kao i feudalni odnosi na vlastelinstvima, kao kmetstvo i da u srazu sa silom društvenih promjena oličenih francuskim postrevolucionarnim iskustvom mora prije ili kasnije nestati.

Malo je tko u Vojnoj Hrvatskoj na to bio spreman. Prekosavsko krajiško društvo jednostavno nije imalo snage za bilo kakve ambicioznije promjene. Najčešće isticani zahtjevi među donjim slojevima krajiškog društva za ukidanjem rabote i onemogućavanjem zloupotreba oficira svjetonazorno nisu

prelazili granice njihova »starog« svijeta. Svoju oficirsku vlast, takva kakva je bila, koja je zloupotrebljavala ali i ratovala zajedno s njima, koja je uveliko bila interiorizirana u njihovu patrijarhalnom društvu, pretpostavljali su obezličenoj, potpuno nepredvidivoj vlasti moderne države, oličene u porezu, koji je za obeznovčeno krajiško društvo znak propasti. Strah od »novoga« za krajišnike je bio strah od ukidanja opskrbe hranom u gladnim godinama, strah od ukidanja brojnih drugih običaja u kulturi njihova življenja, koji su u ne baš malo slučajeva imali »stipendističku«, privilegijalnu narav.

DOBA SPOMENICA I IZVJEŠTAJA

Sukobi u vezi s budućnošću vojnokrajiškog sistema na desnoj obali Save počeli su u središtima francuske državne moći, u vladarevoj okolini, prije potpisivanja mirovnog ugovora, tj. prije stvaranja Ilirskih pokrajina. Događaji koji su prethodili odluci o stvaranju Ilirskih pokrajina još uvijek nisu dovoljno istraženi iako su o njima napisani i vrlo dobri radovi, kao što je prije svega Zwitterov.[1] Pretjerana usredotočenost na pitanje porijekla imena novostečenog područja u Francuskom Carstvu u radovima pretežnog broja istraživača potisnula je u stranu niz zbiljskih povijesnih pitanja u vezi s poviješću Francuskog Carstva, Austrijskog Carstva i južnoslavenskog prostora u to vrijeme u kojima je u biti odgovor i na još uvijek neodgovoreno pitanje o porijeklu imena Ilirskih pokrajina. U njima je odgovor i na pitanje o ranim kontroverzama u vezi s budućnošću vojnokrajiškog sistema u prekosavskim regimentama.

Takvo istraživanje daleko prelazi granice ovog rada, iako ga je u njemu, bar u nekim vidovima, nemoguće zaobići.

U već spominjanom Marmontovu spisu »Mémoire sur les pays cédés par l'Autriche«, koji je nastao 3. oktobra 1809, u poglavljima »Frontière Militaire« i »Récaptiulation« izdvaja se nedvosmislen stav:

»Quant aux régimens Croates, il n'y a autre chose à faire qu'à conserver...« (»Što se tiče hrvatskih regimenti, ništa drugo ne treba učiniti nego sačuvati...«)[2]

Ovo Marmontovo »conserver« (»sačuvati«) ponavljat će se ustrajno u svim budućim raspravama o sudbini vojnokrajiškog sistema u prekosavskim regimentama, sve do proglašenja Organičkog dekreta, iako će se shvaćanje njegova sadržaja i u njega samog donekle mijenjati.

Dovoljno je usporediti Marmontovo poznavanje Vojne krajine u ovo vrijeme s njegovom kasnijom upućenošću u bezbrojne pojedinosti njezine svakodnevice da bi se to razumjelo. Potrebno je navesti nekoliko primjera.

U ovom spisu »les soldats jouissent de terres données par le gouvernement et ne reçoivent d'autre paye tant qu'ils restent dans le pays que douze florins par homme et par an...«, (»Vojnici uživaju zemlje koje im je dala vlada i ne primaju drugu plaću sve dok ostaju u zemlji osim 12 fl. po čovjeku godišnje...«), što svjedoči da potonji uvjereni branilac kućnih zadruga u vojnokrajiškom sistemu još uvijek ne zna da zemlju ne uživaju vojnici nego kućne zadruge i da mu je nejasna uloga »Dienstkonstitutiva«. Nije to jedini primjer njegova površnog poznavanja Vojne krajine u vrijeme dok piše ovaj spis. Iz njegova navoda o približnom broju stanovnika u prekosavskim regimentama (oko 250;000) vidljivo je da mu nisu poznati ni štampani tačni podaci, a iz navoda o prihodima i rashodima u poglavlju »Récaptulation«

vidljivo je da nema predodžbe o prihodima koji se ostvaruju u Vojnoj krajini jer misli da ih uopće nema. Vidljivo je također da su mu potpuno nepoznati i rashodi, koje svodi na 144 000 forinti nastale od isplate »Dienstkonstitutiva« za 12 000 vojnika i na 70 000 forinci za plaće oficira i podoficira, tj. na ukupno 214 000 forinti. Prema njegovu spisu Vojnu krajinu u Hrvatskoj financirale su županije u hrvatskom Provincijalu, što znači da će prekosavske regimente morati financirati »les fonds généraux«. Mogli bi se nabrajati i dalje dokazi o njegovoj neupućenosti u krajiška pitanja. Dalje primjere nepotrebno je nabrajati. Bitno je ono njegovo »conserver«! U tome je otišao tako daleko da je predlagao da u prvo vrijeme nakon smjene vlasti ne treba smjenjivati ni one oficire »Bohêmes« i »Austrichiens« koji će inače trebati smijeniti »de crainte de désorganiser une machine qu'il serait difficile de bien remonter« (»iz bojazni da će dezorganizirati stroj koji bi bilo teško dobro popraviti«).[3] Jedino što izrijekom smatra potrebnim napraviti jest imenovanje jednog brigadnog generala radi zapovjedništva i nadzora u svake dvije regimente.

Očigledno je da je u tom trenutku maršalu Marmontu nadasve stalo imati pod svojom zapovijedi što je moguće veću vojnu silu. Kao maršal Carstva nije se mogao zadovoljiti zapovjedništvom samo nad 11. korpusom Njemačke, a kao vojskovođa i državnik sa »potkraljevskim« ambicijama na Balkanskom poluotovu smatrao je prirodnim zapovijedati krajiškim jedinicama kada je očekivao da će u skoroj budućnosti zapovijedati i mnogo većim i mnogo manje obučenim jedinicama u još neosvojenim balkanskim prostranstvima.

U ostavštini barona Edouarda Bignona koji je tokom 1809. godine bio »Administrateur général« na okupiranim područjima Austrijskog Carstva pohranjen je niz spomenica i izvještaja o zemljama u njegovoj ovlasti. Ti spisi vjerojatno su nastali da bi bili korišteni i u mirovnim pregovorima.[4] Među njima, u dossieru »Croatie«, nalazi se spis »Description statistique de la Croatie civile, sur la rive droite de la Sau, avec la ville de Karlstadt et les 6 Districts de la Croatie militaire, ou les Régiments de frontière, c'est-à-dire du 1er Banal, de Sluin, Ogulin, Licca et Ottoschatz«.[5] Preveden je s njemačkog izvornika, a neustanovljenim dijelom je nastao korištenjem djela »Reisen durch Ungarn und die angränzenden Ländern von Grafen Teleki«.

Već prva rečenica ovog spisa naglašava jedinstvo vojne i civilne Hrvatske:

»Je commence par observer que l'on ne peut pas diviser la Croatie, en Croatie militaire et Croatie civile, puisque tout le Pays, surtout la rive droite de la Sau, sur la quelle se trouve le généralat de Karlstadt, composé de trois régiments Likan, Ogulin et Ottoschau, est soumis à un Gouvernement bien plutôt militaire que civil.«[6]

Cijelim njegovim sadržajem, koji se gotovo isključivo odnosi na krajiški prostor, dokazuje se privredna zaostalost prekosavske Hrvatske. U dijelu spisa u kojem se raspravlja o malobrojnosti stoke i zaostalom stočarstvu nalazi se i jedna sadržajno zagonetna rečenica:

»Il faut espérer que ceci changera par la nouvelle organisation de la frontière militaire et que les fermiers donneront da bons exemples au paysan.«[7]

Prema sadržaju spisa očigledno je da je nastao prije 14. oktobra 1809, a u ovoj rečenici spominje se predstojeća »la nouvelle organisation de la

frontière militaire« (»nova organizacija Vojne krajine«) i spominju se »les fermiers« (»zakupci zemljišta«) koji će davati dobre primjere »au paysan« (»seljaku«) kako se unapređuje stočarstvo. Štošta je s ovim spisom u vezi moguće pretpostaviti što ovom prilikom nije važno, ali se sasvim sigurno može ustvrditi da ne potječe od pristalice vojnokrajiškog uređenja. Budući da je nastao u Bignonovu krugu, moguć je niz daljih pretpostavki.

Činjenica je da su prve careve mjere poslije proglašenja Ilirskih pokrajina u suštini uključivale ukidanje krajiškog uređenja, iako se Marmont tako nedvosmisleno izjasnio za njegovo očuvanje.

Maršal nije dobio podršku za svoju krajišku politiku ni među tako privrženim sljedbenicima kao što je bio Ivan Luka Garanjin, od kojega je bio zatražio mišljenje o pitanjima uređenja Ilirskih pokrajina.[8] Ovaj je u svojoj obimnoj spomenici od 4. decembra 1809, koja nam je poznata samo iz Pisanijeva sažetka, predložio da zemlja bude podijeljena na devet departmana koji bi bili sačinjeni potpunim zanemarivanjem povijesnih pokrajinskih granica i nazvani prema imenima rijeka, očigledno u skladu s francuskim revolucionarnim uzorom.[9] Ovog trenutka manje nas zanima ideološka podloga njegove spomenice, posebno njezin mogući slovinski »unitarizam«, a više činjenica da je ovim njegovim prijedlogom predviđeno ukidanje krajiškog uređenja, a predviđena je i podjela krajiškog prostora među tri departmana. Vojnokrajiški sistem prema njegovoj spomenici »izazov« je suvremenim shvaćanjima, »militaristička tiranija«, a krajiško stanovništvo »žrtva despotizma«!

Koliko je bilo moguće istražiti, Garanjina kasnije više nema među Marmontovim savjetnicima.[10]

Suočen nakon povratka iz Pariza s Dauchyjevom »ofenzivom« u krajiškom prostoru, svjestan njezinih mogućih dalekosežnih posljedica, potpuno oprečnih njegovim interesima, Marmont je bijesan na »pariške mudrijaše« u dva dana napisao opsežnu spomenicu, datiranu s 22. decembrom 1809, koja je hitno dostavljena Caru:

»...ona bude odmah pročitana, a neposredan odgovor najavi mi da do nikakvih izmjena neće doći u ustrojstvu hrvatskih pukovnija, osim ako ja to ne budem smatrao potrebnim. Valjalo ih je reorganizirati i bio sam ovlašten da na sva slobodna mjesta imenujem pojedince iz jedinica ili birajući iz francuske armije. Ovaj važan posao ubrzo obavim.«[11]

Trianonski dekret br. 5162 od 25. decembra 1809, kojim je konačno riješeno pitanje Marmontova generalnog guvernerstva, privremenog uređenja Ilirskih pokrajina pa i privremenih imenovanja u krajiškim regimentama, kao i više drugih pitanja potvrdio je njegovu krajišku politiku.[12] Ova spomenica tim više zaslužuje osvrt.[13]

Marmont počinje svoj spis tvrdnjom da se u Evropi ništa ne može usporediti s Vojnom krajinom po uređenju i upravi jer su u potpunosti militarizirani. Krajišnici su i ratnici i seljaci, a njihovi oficiri im zapovijedaju kako u vojnim stvarima, tako i u unutrašnjoj upravi, a istovremeno su im i suci. U nastavku dodaje da zbog toga i jedni i drugi imaju mnogo ponosa u svojim naravima i kaže:

»...un Croate s'appelle homme libre et homme de guerre; il se croirait injuré si on lui donnait la dénomination de paysan; il se croirait humilié si on le mettait sous l'autorité d'un homme qu'il ne verrait pas armé...«

(»... Hrvat se zove slobodnim čovjekom i ratnikom. Smatrao bi se uvrijeđenim, ako bi ga se nazvalo seljakom. Smatrao bi se poniženim, ako bi ga se podvrglo vlasti čovjeka koga ne bi vidio naoružana...«)

Ovaj u mnogočem s patetičnim nabojem pisan spis, ali s mnoštvom egzaktnih iskaza o krajišnicima, njihovu društvu i uređenju, posebnu pažnju privlači stavovima koji prelaze granice uobičajenih prikaza Vojne krajine, a takvih nije malo.

Marmont je jedan od rjeđih pisaca o Vojnoj krajini koji među razlozima njezina osnutka, pored vojnih i sanitetsko-kordonskih, nalazi i ekonomske. Krajiško je stanovništvo »prirodno lijeno«, smatra on, tako da je jedino vojnom prisilom u krajiškom uređenju moguće osigurati da obrađuje svoju zemlju. U dalja razmatranja s tim u vezi se ne upušta jer mu je jedino važan zaključak da isti razlozi trebaju opredijeliti francusku vlast da ne ukida krajiško uređenje. Ako bi se to učinilo, cijela zemlja bi se uzbunila, »duhovi« zaveli, »srca« udaljila, i to baš kada krajiško stanovništvo treba učiniti što privrženijim Napoléonu. Da je u pravu, Marmont dokazuje činjenicom da bi mnogo manje ljudi napustilo Vojnu Hrvatsku u strahu zbog svoje službe da habsburške vlasti nisu bile raširile vijest da će krajiško uređenje biti ukinuto.

Dva su težišta u njegovu opisu krajiškog društva i uređenja. Jedno su kućne zadruge, a drugo regimente. Dok o kućnim zadrugama, koje jednostavno naziva »familles«, iscrpno iznosi poznate ocjene, u ocjeni regimenti je nov jer ih uspoređuje s manufakturom u kojoj svi ovise o svima. Koliko je kulturno-civilizacijsko iskustvo pojedinca važno u njegovu suočavanju s novim društvenim i povijesnim pojavama!

Marmont piše:

»... on peut considérer un régiment Croate, comme une nombreuse famille, qui se suffirait à elle même; comme une grande manufacture qui renfermerait tous les élémens de ses travaux, et je trouve que toutes les parties en sont tellement liées entr'elles, tellement dépendantes les unes des autres, que se serait tout détruire que d'en changer quelques unes...«

(»... hrvatsku regimentu može se smatrati brojnom porodicom koja bi bila dovoljna samoj sebi, velikom manufakturom koja bi u sebi obuhvaćala sve dijelove svojih poslova. Nalazim da su svi međusobno toliko povezani, toliko ovisni jedni o drugima, da bi sve bilo uništeno kada bi ih se nekoliko promijenilo...«)

Razumljiva posljedica takva shvaćanja krajiškog uređenja je Marmontovo izvanredno uvažavanje »ekonomskih oficira«, koje očigledno pretpostavlja drugim oficirima, čime se također izdvaja među suvremenim promatračima krajiškog društva:

»Les officiers d'Economie sont les plus distingués dans les troupes Croates et ils doivent l'Etre; en effet les officiers destinés au simple commandement des troupes, ont moins besoin qu'eux d'aptitude et de talent; mais les officiers d'Economie doivent avoir des connaissances en tout genre; ils doivent être en même temps versés dans l'art Militaire, la science économique, la jurisprudence et avoir une idée des differents arts et métiers; ils ont des bureaux où se font toutes les affaires du régiment, et les fourriers en sont les employés; ils sont aussi susceptibles d'aller à la guerre...«

(»Ekonomski oficiri najuvaženiji su u hrvatskim jedinicama i to trebaju biti. Zaista, oficiri koji su posvećeni jednostavnom zapovijedanju jedinicama manje od njih imaju potrebe za sposobnošću i nadarenošću. Ekonomski oficiri moraju imati svakovrsnih znanja. Istovremeno moraju biti upućeni u vojno umijeće,

ekonomsku znanost, pravne znanosti i imati predodžbu o raznim zanatima. Imaju urede u kojima se obavljaju svi poslovi regimente i konačari su u njima službenici. Oni su također sposobni ratovati...«)

Maršal je svjestan da je stalno privredno zaostajanje najveća slabost krajiškog uređenja i da bi ono s tim u vezi imalo manje protivnika u središtima francuske vlasti da u prekosavskim krajiškim regimentama prihodi redovno ne zaostaju za rashodima. Otuda njegovo uvažavanje ekonomskih oficira, to veće što ih je većina u toku smjene vlasti napustila svoje regimente. On je jedan od rijeđih koji upozoravaju da je u Vojnoj Hrvatskoj odnos između sjemena i ploda 1:3, tj. »on ne sera pas Etonné de la faiblesse des produits quand on saura que les terres ne rapportent communément que trois pour un de la semence« (»neće se biti začuđen zbog slabih uroda kada se sazna da obradive zemlje općenito donose 3:1 za sjeme«). Doista, tokom 1810. godine uložen je golem napor da bi prinosi bili što bolji.

Upravo zbog toga financijsku opravdanost krajiškog uređenja on izvodi ovom prilikom, kao što će to i kasnije redovno raditi, iz usporedbe cijene krajiške regimente s cijenom istovrsnih regimenti u francuskoj vojsci. Kako su takve usporedbe radili i drugi učesnici u raspravama o budućnosti krajiškog uređenja, proračuni su se manje ili više razlikovali, ali temeljni zaključak o nesravnjivoj jeftinoći krajiških regimenti nikada nije bio doveden u pitanje.

Izgleda da je u ovom spisu Marmontu bilo najteže što je morao upozoriti da je za potrebe prehrane krajišnika godišnje nužno uvoziti oko 120 000 »presburških mjea« žitarica u prosjeku, koje se povremeno krajišnicima dijele i besplatno.

Opravdavati izdatke u vrijeme kada mu car ne baš samo jedanput poručuje da ne računa na bilo kakvu financijsku pomoć u Ilirskim pokrajinama, doista nije bilo jednostavno. Takvi prigovori su mu očigledno mnogo teže padali nego oni drugi, učestaliji, kojima se iz pariških središta u postrevolucionarnoj inspiraciji osporavalo personalno jedinstvo vojne, upravne i pravosudne vlasti u krajiškom uređenju. To su za njega bila »pariška mudrijašenja«:

»...pariški mudrijaši naviknuti donositi apsolutne sudove, ne trudeći se da išta prouče i uvjereni da razvitak ljudske inteligencije datira tek od njihovog vremena, ne želeći shvatiti da zakonodavstvo i institucije moraju varirati kod pojedinih naroda na tisuću načina, da su one koje su danas neobične u vrijeme svog nastanka bile odraz općih potreba. Mudrijaši o kojima govorim, uzimaju kao jedino mjerilo Francusku koju jedinu poznaju, ali i nju često loše. Oni su smatrali monstruoznim koncentriranje vlasti u rukama istih osoba; vikali su da je to skandal, povreda načela; tražili su ukidanje ovog ustrojstva, u stvari jedine vrijednosti ovog novoustupljenog kraja.«[14]

Kada bi vlast nad krajiškim stanovništvom bila podijeljena, u njoj bi neizbježno izbijali sporovi — Marmontovo je mišljenje — što bi neizbježno ugrozilo potčinjenost krajišnika, a zlonamjernici bi dobili široke mogućnosti djelovanja. Privredno tako siromašan prostor kao što je krajiški ne bi bilo moguće uspješno razvijati ako se iste osobe ne bi koristilo za različite vrste nadležnosti. On tvrdi da su velike ovlasti oficira razumljive ako se ne gubi iz vida da su krajišnici »barbari«, a kao i svi barbari »nepredvidivi« i »lijeni«, što je slučaj i s »Dalmatincima« koji su tako slični »Hrvatima«. Budući

da »Dalmatinci« nemaju uređenja slična hrvatskom, s njima su neizbježne stalne teškoće.

Uvjeren je da bi »Hrvati«, ako bi imali pravo prodavati svoju stoku kada im se prohtije, vrlo brzo ostali bez nje, a ako im ne bi bilo naređivano da obrađuju svoju zemlju, oni bi je ostavljali na ugaru ili pak obrađivali s toliko nepažnje da ne bi dobivali gotovo ništa. Krunski mu je dokaz o prednosti krajiškog uređenja što stanovništvo u Civilnoj Hrvatskoj ima slabije poljoprivredne prinose od stanovništva u Vojnoj Hrvatskoj iako raspolaže boljom zemljom, što vjerojatno nije bilo tačno. Marmontov je zaključak da je krajiško uređenje prikladno za »sve barbarske narode«! Postrevolucionarne aberacije u Francuskom Carstvu, kao što su ove Marmontove, očigledno su među dalekim ishodištima modernih totalitarizama različite provenijencije.

On se očigledno ne zadovoljava pragmatičkim opravdanjem svoje krajiške politike, već nastoji da joj da i »teorijsku« podlogu. Na kraju ovoga svog ljubljanskog spisa, očigledno napisana u nadahnuću, zaključuje da dobrobit službe Njegovu Veličanstvu zapovijeda, prvo, da se iz vojnih okruga povuku intendanti, drugo, da se krajiško uređenje očuva u svim svojim dijelovima, a bojni bataljoni naoružaju i opreme, treće, da se imenuje komisija za stalni proljetni i jesenji nadzor regimenti i za stalno odobravanje računa pod predsjedništvom jednog generala te, četvrto, da se u Karlovcu stvori apelacioni sud za građanske parnice i revizioni za kriminalne slučajeve za koje je predviđena smrtna kazna. Iako je ova Marmontova spomenica istraživački bila zanemarena, budući da su joj pretpostavljane neke kasnije, a ne spominje je ni najvažniji, Boppeov rad, ona je u Parizu imala dosta utjecaja, naročito u carevoj okolini. Čini se da je odmah napravljena i njezina analiza.[15]

Uostalom, usporedo s potpisom Trianonskog dekreta od 25. decembra 1809, car je napisao pismo ministru rata:

»Vous recevrez demain le décret d'organisation des provinces d'Illyrie, avec un autre décret sur les mêmes provinces. Envoyez le décret d'organisation au duc de Raguse par un officier intelligent, qui restera dans le pays tout le temps necessaire pour parcourir la Croatie et rapporter des renseignements sur la marche du gouvernement et l'esprit des peuples.«[16]

Mjesec dana kasnije, 28. januara 1810, istim posredstvom poručio je sljedeće:

»Ecrivez au duc de Raguse qu'il n'a aucune ressource à attendre de France; qu'il faut que le pays nourrisse son armée.« (»Pišite vojvodi od Dubrovnika neka ne očekuje nikakav izvor financiranja iz Francuske i da zemlja treba hraniti njegovu armiju.«)[17]

Time su se pitanja financiranja krajiških regimenti naglo zaoštrila u okolnostima koje su Marmontu sve manje odgovarale.

Organizacija krajiških regimenti, u skladu s Napoléonovim ovlaštenjem, okončana je 1. januara 1810, a ministar rata je tek 15. februara bio sposoban dostaviti caru izvještaj.[18]

Dva ratna bataljona svih regimenti bila su jednoobrazno sastavljena od po 13 štapskih oficira, 60 kompanijskih oficira i 2 680 podoficira i vojnika, tj. njihov ukupan sastav je bio 78 štapskih oficira, 360 kompanijskih i 16 080 podoficira i vojnika. Uključivanjem prekobrojnog starješinskog sastava broj

kompanijskih oficira povećavao se na 414, a broj podoficira i vojnika na 18 197.

U nizu drugih podataka prvi put je tačno izračunato koliki su prihodi a koliki rashodi prekosavskih krajiških regimenti. Bila je to slika uvelike različita od one koju je stvarao Marmont bilo u spomenici od 3. oktobra, bilo u spomenici od 22. decembra 1809. Dok su u prvom slučaju rashodi iznosili 214 000 »florins«, a prihoda uopće nije bilo, u drugom slučaju »la dépense excédant ordinairement la recette d'un triers« (»rashod redovno prelazi prihod za trećinu«), u trećem, konačnom slučaju izračunato je da godišnji prihodi prekosavskih krajiških regimenti iznose 369 652 »florins«, a rashodi 1 028 248 »florins«! Bio je to iznos koji nitko ranije nije spominjao i koji je morao izazvati dodatne nesporazume, tako da je ministar rata poslije tri mjeseca radio novi izvještaj, kako sam kaže, »dans lequel je lui rendais un compte détaillé de la composition des régiments et des revenus affectés à leur entretien« (»u kojem ga iscrpno izvještavam o sastavu regimenti i o dohocima namijenjenim njihovu izdržavanju«). Istom prilikom vladara podsjeća na njegov stav da prekosavske regimente ne bi trebale biti skuplje nego što su bile pod habsburškom vlašću.[19]

U to vrijeme otvoreno je još jedno pitanje koje je bilo (ne)posredno u vezi s budućnošću krajiškog uređenja u Vojnoj Hrvatskoj, a to je pitanje vojnog uređenja Ilirskih pokrajina. Ono se prije svega svodilo na pitanje broja, prostornog obuhvata i središta divizija i vojnih okruga. Različita mišljenja u raspravama na raznim razinama vojnog odlučivanja bila su neizbježna. Dosta brzo jedino je usuglašen stav da se u njegovu rješavanju ne mogu primijeniti ista načela kao u Francuskoj jer su Ilirske pokrajine izrazito planinska zemlja, prometno slabo povezana i slabo naseljena.

U raspravama u krugu oko maršala Marmonta, koje su uobličene u »Mémoire sur les divisions militaires«, upućenim ministru rata 18. januara 1810, nesporno je bilo da jednom divizijom treba obuhvatiti prirodno ograničen prostor.[20] U slučaju Vojne Hrvatske ovo načelo moglo se različito tumačiti, a to se u spisu ne krije. Kapela ju je dijelila u dva izrazito odvojena dijela, dok se u velebitskom Podgorju izdvajao i treći dio. Time su se otvarale mogućnosti da vojnokrajiški prostor bude obuhvaćen u jednoj, dvije ili tri divizije. Uočljiva je neizrečena Marmontova sklonost da to bude u jednoj diviziji, ali samo u slučaju da njezino središte bude u Karlovcu. U optjecaju je očigledno bio prijedlog da u tom slučaju njezino središte bude u Zadru. Takvu mogućnost u spomenici se naročito odbacuje. Do najbliže tačke u Vojnoj Hrvatskoj grad je udaljen 25 milja, a do najdalje od njega ima 100 milja. Krajišnici su svojim poslovima, potrebama i navikama upućeni na Karlovac, a baš ništa ih ne veže za Zadar, koji osjećaju vrlo stranim. Razlog neprihvatljivosti Zadra je i razlika između »Hrvata« i »Dalmatinaca«, naročito onih s mora. Karlovac, s druge strane, ima jednostavne veze s četiri kompanijska središta, a do Like i Gacke moguće je doprijeti i u zimsko doba.

Svoje mišljenje o prednostima Karlovca pred Zadrom Marmont dokazuje i podacima o njihovoj udaljenosti od Ljubljane. Umjesto u 24 sata, obavijesti iz Ljubljane za Karlovac preko Zadra stizale bi za 15 dana. Budući da će krajiška divizija biti najvažnija u početku operacija, nužno je osigurati posebnu brigu o krajišnicima, a to se najbolje može postići uspostavljanjem divizijskog središta u Karlovcu. Kao i svi »barbari«, tvrdi Marmont, krajišnici moraju vidjeti onoga tko njima zapovijeda. Te »ljudine« moraju

Prilog LXVIII

OPĆI GODIŠNJI BUDŽET PRIHODA I RASHODA REGIMENTI VOJNE HRVATSKE

Regimenta	1	2	3	4	5	6
Lička	62 518 54	153 208 03	500 30	16 786 46	170 495 19	107 976 25
Otočačka	82 088 09	173 106 54	948	16 724 27	190 779 21	108 691 12
Ogulinska	39 736	149 560 51	637 30	19 601 20	169 799 41	130 063 41
Slunjska	58 794 06	161 680 51	800 50	25 376	187 857 41	129 063 35
1. banska	64 586 20	130 121 18	405	11 024 40	141 550 58	76 964 38
2. banska	61 929	154 181 22	559 30	13 024 40	167 765 32	105 836 32
Ukupno	369 652 29	921 859 19	3 851 20	102 537 53	1 028 248 32	658 596 03

Napomena: U koloni 1 su godišnji prihodi, u koloni 2 su plaće i dodaci, u koloni 3 nadoknade odlikovanim krajišnicima, u koloni 4 izvanredni troškovi, u koloni 5 ukupni rashodi i u koloni 6 višak rashoda nad prihodima. Tabela je uvrštena pod izvornim naslovom »Budget général des Recettes et Dépenses des 6. Régimens Croates pendant un an« u izvještaj ministra rata Napoléonu I od 15. februara 1810. godine (AN, AF IV 1713 /5/ 99). Iznosi su u »florines argent«.

Prethodno navedeni podaci razlikuju se od podataka koje je prikupio Tüchy ekonomski kapetan u Otočačkoj regimenti, da bi olakšali izradu predračuna prihoda i rashoda u 1810. godini. Iznosi su u »Bancozetteln«.

Regimenta	Prihodi	Rashodi	Razlika
1.	62 518 5/8 54	182 033 2	119 514 3/8 7
2.	82 088 5/8 9	198 259 35	116 171 3/8 54
3.	39 736 2/8	182 570 39	142 834 6/8 38
4.	58 794 6	205 299 4 8 9	146 505 4/8 3
5.	64 586 20	154 863 4/8 37	90 277 4/8 17
6.	61 929	179 342 4/8 34	117 413 4/8 34
Ukupno	369 652 4/8 30	1 102 368 4/8 37	732 716 7

Izvor: »Uibersicht sämmtlicher Einkünfle und Ausgaben der 6. Militair Provinzen auf i Jahr berechnet«, Tüchy, Karlovac, 8 (1) 1810, AM, D3

osjetiti da su viđene i da se poznaju kako bi se osigurala njihova služba i vjernost.

U spomenici se razrađeno ponavlja prijedlog o stvaranju dvije krajiške regimente u Dalmaciji. Iako je uvođenje vojnokrajiškog sistema u unutrašnjosti Dalmacije pretpostavljalo mnoštvo upravnih, privrednih i nadasve vojnih reformi, Marmont ga živo opravdava zbog mogućnosti da se time dobije 6 000 odličnih vojnika, što bi bila izuzetno velika usporedna prednost jer se u postojećem stanju ne može računati ni na koga.

Marmontova spomenica je u vrlo ograničenoj mjeri utjecala na cara, koji očigledno nije htio da težište vojne sile u Ilirskim pokrajinama bude na krajiškim jedinicama. Vojno uređenje ilirskih pokrajina proglašeno je carskim dekretom od 14. februara 1810. Njime su stvorene dvije divizije.

Jednoj je središte određeno u Ljubljani, a drugoj u Zadru. Prve dvije regimente uvrštene su u Zadarsku diviziju, a druge četiri u Ljubljansku. General Delzons je ipak zadržao svoje ovlasti u vezi s nadzorom i unutrašnjim uređenjem u čitavoj Vojnoj Hrvatskoj. Osim toga, prve dvije regimente su obaviještene da će se izravno obraćati armijskom Glavnom štabu u Ljubljani, a ne divizijskom zapovjedniku u Zadru, zbog teškoća u vezama![21]

Očito je da je car još uvijek bio krajnje neodlučan u vezi s pitanjem budućnosti krajiških regimenti. Način na koji je riješeno pitanje vojnog uređenja Ilirskih pokrajina svojom »hibridnošću« je u najboljoj habsburškoj tradiciji.

Pukovnik Leclerc, ađutant ministra rata Clarkea, koji je po vladarevu nalogu odnio maršalu Marmontu Trianonski dekret od 25. decembra 1809. i obišao Civilnu i Vojnu Hrvatsku, nije uspio bitnije utjecati svojim sadržajnim izvještajem u prilog krajiškog uređenja na promjenu vladarevih stavova.[22] Doista, kada se čita što je napisao, više je nego prepoznatljiv Marmontov utjecaj u nekoliko ključnih pitanja, ali mu se ne može poreći pronicljivost u opažanjima. Dijeli maršalovo mišljenje da je Vojna Hrvatska »najzanimljivija« ilirska pokrajina:

»Sous divers rapports cette partie de la Croatie est la plus interessante des provinces Illyriennes; il est donc bien essentiel de nous la rendre favorable; La chose est facile en raison du bon esprit qui regne parmi ses habitans, particulièrement parmi ceux qui dirigent l'opinion publique, qui sont les principaux chefs de famille, tous officiers ou sous-officiers dans les Bataillons de Campagne, ou dans *L'économie.*«

(»Ovaj dio Hrvatske najzanimljiviji je u Ilirskim pokrajinama s raznih stajališta. Dakle, suštinski je važno da nam ga učinimo naklonjenim. Stvar je jednostavna zbog dobrog raspoloženja koje vlada među njegovim stanovnicima, posebno među onima koji usmjeravaju javno mnijenje, a to su glavne starješine zadruga, svi oficiri i podoficiri u bojnim ili u ekonomskim bataljonima.«)

Prema njegovoj igri riječi u izvještaju Vojna Hrvatska je neplodna zemlja, koja je plodna samo vojnicima. Leclercov izvještaj je važan i zato što svjedoči o »neredu« u upravi krajiških regimenti, prouzročenim povlačenjem upravnog osoblja nakon potpisivanja mirovnog ugovora i još više odnošenjem ili spaljivanjem »svih dokumenata«.

Kako je Vojnom Hrvatskom proputovao nakon reorganizacije krajiških regimenti, bio je svjedok njezina punog učinka. Oficiri su bili »srca ispunjena radošću« zbog načina kojim se maršal Marmont odnosio prema njima. Takvo je raspoloženje veoma prošireno. Posvuda se očekivalo i što skorije naoružavanje u želji da se što prije dokažu odanost i zahvalnost Napoléonu I. Uvjereni su da će služeći s Francuzima i sami postati nepobjedivi kao oni.

Nije ovo jedini izvor koji svjedoči o nabujalu euforičnom raspoloženju gornjih slojeva krajiškog društva nakon 1. januara. Sam Leclerc nije se zavaravao njegovim ograničenim domašajem. Krajiški oficiri, koji redovno samo svojim plaćama izdržavaju često brojne porodice, bili su u to vrijeme isplaćeni za tri mjeseca papirnim novcem u nominalnoj vrijednosti, i to nakon što je Dauchy objavio novi tečaj kojim je 10 »florins de papier« (»papirnih forinti«) vrijedilo kao 1 »en bon argent« (»pravog novca«). Leclerc je ustvrdio da je s takvim prihodima nemoguće živjeti.

Podržao je opskrbu krajiškog stanovništva žitaricama, svjestan da je to »une assez forte dépense sur laquelle on doit compter« (»dosta jak izdatak na koji se mora računati«), još veći u to vrijeme zato što je žetva inače

bila zakazala, a osim toga zemlju su bili opljačkali i bosanski krajišnici i francuska vojska u području Ličke, Otočačke i Slunjske regimente.

Prihodi Vojne Hrvatske inače su vrlo skromni, tako da su rashodi obično veći od prihoda za 700 000 »florins«, a zbog ratne štete uvijek se moglo očekivati da će biti ostvareni prihodi manji od uobičajenih.

Velike štete u Vojnoj Hrvatskoj nastaju, prema njegovu mišljenju, zbog sukoba vojnih i civilnih vlasti. On iznosi ocjenu da generalni intendant nastoji upravljati Ilirskim pokrajinama bez autoriteta generalnog guvernera.

Leclerc nije propustio naglasiti spremnost krajišnika za rat protiv Turskog Carstva:

»Si la circonstance exigeait qu'on employat les Croates contre les Turcs, on peut compter sud un grand effort de leur part, aussi bien que sur leur fidelité.« (»Ako bi prilika zahtijevala da se Hrvate upotrijebi protiv Turaka, može se računati na velik napor s njihove strane, a isto tako i na njihovu odanost.«)

Međutim, Leclerc nije bio jedini čije mišljenje se očekivalo.

U januaru 1810. slijedila mu je misija barona de Cessaca, također sa zadatkom podrobnog obavještavanja o krajiškim regimentama. Ovaj put maršal Marmont se osjetio uvrijeđenim, što nije ni krio u pismu koje je uputio ministru rata 20. januara. Smatrao je da je dotadašnjim izvještajima »iscrpio materiju«, a ako to nije učinio, budući da je krajiško pitanje smatrao vrlo važnim, bio je spreman doći u Pariz radi potrebnih razjašnjenja.[23] Kako takav poziv nije uslijedio, moguće je da je odlučio predložiti da u Pariz bude upućeno cijelo jedno izaslanstvo Ilirskih pokrajina u kojemu će razmjerno vrlo brojno biti uvršteni zastupnici krajiških regimenti, tj. ljudi koji će znati obrazložiti potrebu održanja krajiškog uređenja. Kako je taj prijedlog ubrzo prihvaćen u središnjim državnim tijelima, a odobrio ga je i car, donekle su utišane načelne rasprave o budućnosti vojnokrajiškog sistema.

U to vrijeme sve učestalije postaje pisanje spomenica i izvještaja u krajiškom društvu.

Francuska uprava u krajiškim regimentama počela je dosta nesređeno i zbog razloga koji nisu bili u vezi s gubitkom dokumentacije i odlaskom upravnog osoblja. U početku nitko nije smatrao da krajiška uprava mora biti povezana u jedinstvenu cjelinu, koje je nestalo odvajanjem prekosavskog prostora od zagrebačkog središta, tako da je svaka regimenta vodila svoje poslove na način koji je nalazila najprikladnijim u novostvorenim odnosima. Marmontovi prijedlozi u spomenici od 22. decembra 1809. sasvim rubno bili su u vezi s teškoćama takva stanja.

Prirodu brojnih teškoća u tokovima reorganizacije najbrže su shvatili neki iskusniji oficiri. Najodvažniji među njima predlagali su koje mjere treba poduzeti da bi se očuvalo jedinstvo krajiškog uređenja.

Iscrpniji prijedlog s tim u vezi sačinio je »colonel-major« Petczinger 19. januara 1810, predlažući prije svega da se na razini brigada obnove dužnosti ratnih komesara s njihovim širokim ovlastima, koje su bile vrlo važne za očuvanje jedinstva u krajiškom uređenju i za njegovo što je moguće bolje djelovanje.[24]

Tri dana kasnije, 22. januara, u biti isti prijedlog, s opširnim obrazloženjem, general Delzons upućuje maršalu Marmontu. Njegovo je mišljenje bilo da bi jedan ratni komesar svoje sjedište trebao imati u Karlovcu, a

druga trojica u prijašnjim središtima krajiških brigada. Upozoravajući da su pod habsburškom vlašću ratni komesari nadzirali regimente u upravnim poslovima, u korištenju fondova i materijala, u izdacima, u odijevanju, u naoružanju, da su nadzirali stanovništvo i njegove prihode i brinuli se za poštivanje krajiških pravila, general Delzons je bio izričit da Vojna Hrvatska neće moći biti »organizirana« bez njihova udjela, tj. da je njihov značaj u novim uvjetima porastao. Budući da je u Karlovcu bio ostao jedan brigadni ratni komesar, Moser, koji je u prijelaznom razdoblju radio poslove evakuacije, Delzons je predlagao da mu bude ponuđeno da nastavi raditi svoj posao, kao i da u njega uvede druge osobe, kojima bi također mogao biti ponuđen.[25]

Riječ je očigledno o prijedlogu različitu od Marmontova u spomenici od 22. decembra 1809, ali još uvijek krajnje neodređenu u usporedbi s rješenjem oblikovanim u potonjoj Centralnoj direkciji Vojne Hrvatske. Delzonsu je bliska ustanova ratnog komesara jer je u njoj nalazio brojne sličnosti s ustanovom vojnog intendanta u francuskoj vojsci. Iskustvo ustanove Generalne komande mu je u to vrijeme još uvijek strano, kao što je strano i maršalu Marmontu, koji od svog dolaska u Ilirske pokrajine ponavlja da je krajiška ustanova »remek-djelo« upravnog umijeća u svim svojim dijelovima, koje ne bi smjelo biti ugroženo nikakvim nepromišljenim promjenama. Taj stav očigledno je upotrebljavao u sasvim određenu, ograničenu značenju.

U svom načelnom stavu Marmont je najveći ustupak učinio u pitanju financijskog poslovanja. Osnovao je »une commission d'inspection« s ovlaštenjem da dva puta godišnje pregleda račune regimenti, ali i obavezao regimentske računovođe da svakih petnaest dana izvještavaju »glavnog državnog poreznika«, dakle nevojnu ličnost, o svom poslovanju.[26] Marmont nije imao izbora, baš zbog toga što prihodi Vojne Hrvatske ni izdaleka nisu dostajali za pokriće troškova u njoj.

Takvo rješenje nije imalo budućnost. U prvim mjesecima 1810. godine u vojnim vrhovima u Ilirskim pokrajinama nastavlja se rasprava o pitanjima objedinjavanja uprave regimentama. Među različitim, manje ili više fragmentarnim mišljenjima, izdvaja se prijedlog koji je na Marmontov zahtjev izradio Delzons, ličnost koja je u to doba u vrlo kratkom vremenu utisnula jak lični pečat zbivanjima u Vojnoj Hrvatskoj.[27] Njegov prijedlog bio je u vezi s pitanjima upravljanja regimentama, glavnog nadzorništva i uređenja glavnog štaba krajiške divizije. Već na početku svoga spisa odlučno se suprotstavlja miješanju nadležnosti vojnih i civilnih vlasti. Uvjeren je da su vojnim propisima predviđene dovoljne mjere protiv svih vrsta nepravilnosti, da je nadzor osiguran u ličnostima uvaženih oficira, čime su zaštićeni vladini interesi. Budući da civilne vlasti ne poznaju »čisto vojne poslove«, pitanje je koliko njihov nadzor uopće može biti djelotvoran. Dapače, ako se jednoga generala-nadzornika podvrgava nekoj civilnoj vlasti, neovisno o zvanju i položaju, nepotrebno ga se vrijeđa. Čak nisu ni poznati primjeri da je car ikada ovlastio nekog prefekta da ispita poslovanje neke regimente. Ako je i bilo slučajeva pronevjera u regimentama, ustanovljenih nadzorom, car je uvijek imenovao vojnu komisiju da ih ispita.

Delzons je bio također uvjeren da u krajiškim regimentama i ne može biti većih upravnih teškoća ako pukovnik dobro radi svoj posao. Nadzor je osiguran i kroz brigadu i kroz diviziju, kao i kroz glavno nadzorništvo. Duboko je opravdana njegova opaska da postoji mnoštvo načina da se sazna

što se dešava u regimentama. Njegov je zaključak u obliku pitanja. Ako se nema povjerenja u glavni nadzor, kako će ga biti u nadzor civilnih vlasti kad jedva da su i poznati slučajevi pronevjera koje je počinio neki general, dok ih je mnoštvo koje čine civilne vlasti.

Na isti način u ovom spisu on je bio protiv bilo kakve nadređenosti glavnog komesara pravde glavnom auditoru jer se vojna i civilna legislativa suviše razlikuju, a u slučajevima u kojima je to potrebno, kao što su to kriminalne parnice, osiguran je priziv karlovačkog suda.

Delzonsovo suprotstavljanje vojnih vlasti civilnima, njegovo pretpostavljanje prvih drugima i sa stanovišta djelotvornosti i sa stanovišta moralnosti ne ostavlja mjesta dvojbama o njegovu svjetonazoru, kao i o svjetonazoru velikog dijela oficira u francuskoj armiji, posebno onih koji su prošli revolucionarni »purgatorij«. U tome je još jedno izvorište moguće stabilnosti krajiškog uređenja pod francuskom upravom. Ako je u francuskoj vojsci već prevladavalo uvjerenje o potrebi njegova održanja, ono je sasvim sigurno isključivalo bilo kakve civilne ovlasti u njemu, potpuno neovisno o tome da li je to bio slučaj ili nije pod habsburškom vlašću.

Inače »neumorni« general Delzons sredinom aprila 1810. godine potpuno je zasićen poslovima krajiške uprave. Prepiska s regimentama toliko mu je složena, budući da se raščlanjuje u mnoštvu pojedinosti, da mu je nemoguće udovoljiti svim potrebama. Obaveze prema krajiškim regimentama toliko se razlikuju od obaveza prema francuskima da se morao posvetiti vrlo podrobnom upoznavanju slučajeva koje treba rješavati, što mu je oduzimalo dragocjeno vrijeme, nužno za ostale njegove poslove. Što je vrijeme više prolazilo, češće se jednostavno suglašavao s prijedlozima podređenih krajiških vlasti, a tome je neizbježna posljedica bila umnožavanje slučajeva proturječja u odlukama, odnosno slabljenje jedinstva uprave u krajiškim regimentama.

U pismu koje je Delzons uputio Marmontu 19. aprila 1810. jedini izlaz vidi se u stvaranju jednog »Etat major de division«, zadužena za pitanja krajiškog zakonodavstva te pravila organizacije i uprave u regimentama, koji bi prepisku s njima poduzetnije vodio i s više sigurnosti izbjegavao pogrešne odluke i pogrešna tumačenja pravila, čime bi se konačno uspostavio bolji red u Vojnoj Hrvatskoj.[28] U istom pismu predlaže utemeljenje krajiškog arhiva u Karlovcu, koji bi bio u neposrednoj vezi sa spomenutim tijelom.

Zapovjedništvo toga »Etat-major«, prema Delzonsovu mišljenju, bilo bi povjereno jednom pukovniku, a pomoćnička mjesta kapetanima i poručnicima. Oni su trebali znati francuski, njemački i talijanski jezik. »Ilirski« jezik Delzons ne spominje.

U njegovu prijedlogu istovremeno se smatra potrebnim stvoriti i »Conseil d'administration général«, u kojem bi bili zapovijedajući general, načelnik Glavnog štaba, komesar nadzornik i glavni auditor, dok bi pomoćnik komesara Karlovačke brigade bio sekretar bez prava glasa. U toku godine dana ovaj »Conseil« morao bi prikupiti sve zakone i pravila koji su na snazi u krajiškim regimentama, raspraviti o njima i predložiti generalnom guverneru što je u njima »neophodno« promijeniti. U pariškim raspravama prije i poslije dolaska krajiških izaslanika u zastupstvu Ilirskih pokrajina naročito velike bile su nedoumice u vezi sa sudstvom u Vojnoj Hrvatskoj. Njegovo uređenje bilo je u suštinskom raskoraku s pravnom sviješću i s pravnim sistemom koji su se razvili u Francuskoj poslije revolucije, a posebno

u Prvom carstvu, tako da osporavatelji krajiškog uređenja nisu štedjeli maršala Marmonta, koji je predlagao da se ni u pravosuđu ništa ne mijenja. Treilhard, predsjednik Zakonodavnog odsjeka u Ministarstvu financija, ne bez zluradosti piše 26. aprila 1810. da u Marmontovim prijedlozima u vezi s pravosuđem ima proturječja, a njegov ministar, kojemu je to pismo bilo upućeno, ne propušta proslijediti ga u kopiji maršalu Marmontu.[29] Sličnih slučajeva nije bilo malo.

Štošta što se prigovaralo maršalu Marmontu u vezi s Vojnom Hrvatskom bilo je posljedica dvojne podređenosti tog prostora i Ministarstvu rata i Ministarstvu financija. Njihovo međusobno obavještavanje i usklađivanje odluka bili su dosta loši. Suviše su ovisili o Napoléonovu posredovanju jer mu se svaki ministar morao obraćati sa svojim predmetima.

Podređeni u ministarstvima također često nisu imali potrebnog uvida u tok poslova za koje su i sami djelomično snosili odgovornost. Birokratski mentaliteti uveliko su bili ovladali francuskom državnom upravom.

Svjedoči o tome i pismo nečitko potpisanog generala iz Ministarstva rata generalu Trivionu, »inspecteur en chef aux revues«, od 22. maja 1810.[30] Pismo svjedoči, uz ostalo, o posvemašnjem generalovu nesnalaženju u izukrštanim tokovima odlučivanja o poslovima Vojne Hrvatske.

Otvorena pitanja uređenja uprave u Vojnoj Hrvatskoj maršal Marmont riješio je svojom »Odlukom . . .« (Arrêté du maréchal Marmont réglant l'administration des régiments croates) od 2. juna 1810.[31] Iako je uređenje Vojne Hrvatske bilo najspornije u Ilirskim pokrajinama, a pitanje njezine sudbine otvoreno de jure do proljeća 1811. godine, spomenutom odlukom ono je de facto ranije regulirano nego bilo koje drugo. Marmont je nesumnjivo umio osigurati prvenstvo onome što je smatrao važnijim, a cijeli sadržaj ovog dokumenta svjedoči koliko je proglašeno rješenje njegovo.

U uvodnom dijelu, kao što je bilo uobičajeno, obrazlaže se »Odluku . . .«:

»Voulant fixer un mode uniforme d' administration et de comptabilité des régiments croates, qui, s'appliquant à leur organisation particulière, puisse en même temps ressortir d'un centre commun, compléter cette organisation et mettre en activité cette question qui avait été ajournée jusqu'ici et qui est nécessaire à un bon service, réunir tous les documents qui manquent encore sur le régime de ces corps, enfin modifier notre arrêté du 4 avril, en le fondant avec les dispositions prescrites et à prescrire pour les mettre d'accord et présenter dans un seul et même arrêté l'ensemble de celle que le bien du service commande . . .«

(»Htijući urediti jedinstven način uprave i računovodstva hrvatskih regimenti, koji, primjenjujući se na njihovu posebnu organizaciju može proizlaziti iz jedinstvenog središta, (htijući) dopuniti ovu organizaciju i otvoriti pitanje koje je dosad bilo odloženo o načinu koji je potreban za dobru službu, (htijući) skupiti dokumente koji još nedostaju o uređenju ovih jedinica, konačno ispraviti našu odluku od 4. aprila, zasnivajući ju na propisanim odredbama te onima koje treba propisati da bi (organizacija) bila usklađena i izražena u jednoj i istoj odluci kao cjelina onoga što dobro službe nalaže . . .«)

Dakle, u središtu su »un mode uniforme d'administration« (»jedinstven način uprave«) i »un centre commun« (»jedinstveno središte«). U ovom dijelu spominje se i prethodna odluka od 4. aprila 1810, koju nije bilo moguće pronaći u arhivskoj građi, a koju nijedan istraživač nije ni koristio, tako da njezin sadržaj možemo samo pretpostavljati.

Prema ovoj odluci krajiške regimente upravo su podložene Glavnom nadzoru (»Inspection générale«), Centralnoj direkciji (»Direction centrale«),

nadzornicima posebnih uprava (šume, kordonske carinarnice, javni radovi i lazareti), nadzorniku pravosuđa i nadzorniku škola (I, 1).

Glavni nadzor vrši se jedanput godišnje, uvijek u septembru (II, 2), izuzetno je iscrpan i obuhvaća ova pitanja:

»1° De connaître la tenue, la discipline et l'instruction de chaque régiment;
2° De s'assurer de l'effectif des bataillons de campagne des régiments;
3° De faire former l'état des emplois vacants;
4° D'examiner les hommes, de connaître leur âge et leur capacité physique;
5° De désigner ceux incapables de servir et à proposer pour la réforme;
6° D'examiner les recrues en remplacement et de n'admettre que ceux en état de faire le service;
7° D'inspecter les armes sur le terrain;
8° D'inspecter l'habillement et l'équipement, d'ordonner le remplacement, à une époque déterminée, de ceux de ces objets à la charge du soldat;
9° De s'assurer sur le terrain de l'instruction des officiers, sous-officiers et soldats;
10° De rédiger des notes sur la moralité et la capacité des officiers;
11° Enfin, de proposer pour la retraite les officiers et sous-officiers qui en seront susceptibles.« (II, 6)

(»1° Upoznati držanje, disciplinu i obučenost svake regimente;
2° Uvjeriti se u efektivno stanje bojnih bataljona regimenti;
3° Napraviti pregled upražnjenih mjesta;
4° Provjeriti ljude, saznati njihovu životnu dob i njihovu fizičku sposobnost;
5° Odrediti one koji su nesposobni služiti i predložiti za otpust;
6° Provjeriti novake za zamjenu i prihvatiti samo one koji su u stanju služiti;
7° Provjeriti oružje na terenu;
8° Provjeriti odjeću i opremu, narediti zamjenu predmeta na trošak vojnika za određeno razdoblje;
9° Uvjeriti se na terenu u obučenost oficira, podoficira i vojnika;
10° Napisati ocjene o moralnosti i sposobnostima oficira;
11° Konačno, predložiti za mirovinu oficire i podoficire koji su joj podložni.«)

Inače, glavni nadzornik ostvaruje potpun uvid u rad uprave, pravosuđa i računovodstva u krajiškim regimentama (II, 7, 9, 11).

Središnja ustanova krajiške uprave je Centralna direkcija. Iako je pod zapovješću »du général commandant à Karlstadt«, ubrzo je postala nenadomjestiva u obavljanju upravnih paslova. Jedna je njezina obaveza bila stalno pratiti računovodstvene poslove u regimentama, a druga prenositi odluke zapovijedajućeg generala (III, 13).

Predsjedao joj je jedan viši oficir, u činu »colonel« ili »colonel-major«, a sačinjavali su ju ilirski ratni komesar na dužnosti »inspecteur aux revues« i glavni auditor (»auditeur en chef«) (III, 14). U njezinu radu, prema potrebi, sudjelovali su glavni inženjer, rukovodilac zdravstva, nadzornici kordonskih carina, šuma i škola sa savjetodavnim glasom, a njihovo mišljenje uvijek je moralo posebno biti upisano u zapisnik (III, 26).

Njezin je zadatak bio svakog 15. u mjesecu podnijeti zapovijedajućem generalu izvještaj o prihodima i rashodima svake regimente tokom proteklog mjeseca, predračun rashoda sljedećeg mjeseca, kao i predračun mogućih izvanrednih rashoda (III, 27). Njezina je obaveza također bila skupiti dokumente o krajiškom uređenju pod habsburškom vlašću (III, 30).

Šumsko bogatstvo Vojne Hrvatske bilo je na velikoj cijeni u Ilirskim pokrajinama, što je i bio razlog stvaranju posebne šumske uprave (»Administration des forêts«) s jednim čuvarom šuma (»conservateur des forêts«)

na čelu, koji je podređen Glavnoj upravi šuma Ilirije (»Direction générale des forêts d'Illyrie«) (IV, 34)! Dakle, civilnoj vlasti. U svakoj regimenti njemu je bilo podređeno osoblje koje je bilo namješteno u skladu s propisima u Ilirskim pokrajinama (»Règlement général sur les forêts d'Illyrie«) (IV, 35). Opis djelokruga rada osoblja u šumskoj upravi najbolje svjedoči o važnosti šumskog bogatstva u krajiškom prostoru za francuske vlasti u Ilirskim pokrajinama:

»Les employés forestiers seront tenus de classer les bois, de déterminer les coupes, les réserves, de désigner les portions de bois consacrées annuellement aux distributions prescrites par les réglements, enfin de l'adjudication, d'après les formes établies ou à établir, des coupes annuelles ordonnées par la direction générale des forêts.« (IV, 36)

(»Šumarski službenici bit će zaduženi klasirati drveće, odrediti drveće za sječu, rezerve, obilježiti količine drveća koje su propisima predviđene za godišnje raspodjele, konačno, za licitacije godišnjih sječa koje odobrava Glavna uprava šuma prema utvrđenim formama ili prema formama koje treba utvrditi.«)

Očigledno su pitanja korištenja šumskog bogatstva bila suviše važna središnjim francuskim vlastima da bi se suglasile s bilo kakvom posebnom politikom u šumarstvu u Vojnoj Hrvatskoj. Inače su pitanja privrednog razvoja krajiškog prostora, koja bi bila u ovlasti krajiških ustanova, krajnje zanemarena u ovom dokumentu. Kao da se polazilo od pretpostavke da krajiško društvo nema snage za bilo kakvu vlastitu razvoju politiku.

U poglavlju o javnim radovima izrazito je pomaknuto težište na održavanje postojećih vojnih zgrada (VI, 43). U navedenom članu riječ je isključivo o »réparations« koje će se izvoditi pod nadzorom jednog oficira u svakoj regimenti, s inženjerskim ovlastima, kojem će biti podređen potreban broj podoficira. Za taj posao dobivat će poseban dodatak uz plaću. Istim članom predviđeni su i čuvari zgrada, koje se trebalo birati među umirovljenim oficirima.

Upravnik Vojne škole u Karlovcu imenovan je nadzornikom škola u Vojnoj Hrvatskoj, s obavezom da bude u vezi sa svim upraviteljima škola i da izvještava o svemu što je sa školstvom u vezi (IX, 58). Tom odlukom stvoren je poseban fond od 500 franaka namijenjen kupovini »de livres classiques« za siromašne đake (IX, 60).

U svakoj regimenti stvoreni su upravni savjeti u čijem sastavu su bili pukovnik regimente kao predsjednik, »colonel-major«, zapovjednik prvog bataljona, upravni kapetan i prvi računovođa, s obavezom da brinu o prihodima i rashodima (XI, 64).

Izuzetna »gustoća« nadzora nad financijskim poslovanjem u krajiškim regimentama, ustanovljena ovom odlukom, znatnim dijelom posljedica je Marmontova opreza zbog još uvijek otvorenog pitanja budućnosti krajiškog uređenja. Doista su mogućnosti novčanih pronevjera bile ništavne. Doduše, time se prostor za zloupotrebe pomicao u drugim pravcima.

Inače, ova »Odluka« u sebi je duboko proturječna. S jedne strane, njome se krajiško društvo izrazito zatvara, čak i više nego što je to bio slučaj pod habsburškom vlašću, prije svega u vojnoupravnim poslovima. S druge strane, krajiško se društvo izrazito otvara u privrednim pitanjima izvan tradicionalnog zadružnog gospodarstva. Marmont, prosvijećen čovjek, s iskustvom poodmakle evropske industrijske revolucije, nije imao iluzija o budućnosti zatvorene krajiške privrede, kao ni o budućnosti razvojne poli-

tike u Vojnoj Hrvatskoj koja ne bi bila dio razvojne politike u Ilirskim pokrajinama. U primjeni odredaba ove odluke ta proturječja nisu odmah mogla doći do izražaja jer o razvojnoj politici u to vrijeme nije moglo biti ni govora. Uočljivije je bilo dalje zatvaranje krajiškog društva.

Inače, Centralna direkcija dosta je mukotrpno počela ostvarivati svoje zadatke jer je u pretrpanom Karlovcu bilo teško naći za nju prikladne prostorije. Jedina zgrada na koju se moglo računati imala je suviše stanovnika o kojima se u raseljenju moralo brinuti.[32]

Takvih tegoba bilo je u izobilju u skučenim krajiškim prilikama u Vojnoj Hrvatskoj. Ni ovaj primjer ne bi trebalo spominjati kada ne bi bio toliko tipičan za uvjete u kojima se zbivala upravna »groznica« o kojoj je riječ. Ovlaštena tijela ravnala su bezbrojem sitnih uplata i isplata, u prostoru u kojem je novac uistinu bio rijetkost u obilju siromaštva, u »prostranom logoru« koji je takvim mogao ostati samo pooštrenim nadzorom.

Cijela ova upravna »groznica«, oličena u mnoštvu spomenica, izvještaja i mnoštvu drugih pisanih izvora, koja uistinu nije bila bez ambicija kakve samo može imati »nova« vlast, nije okončana u junu 1810. Ona je bila još jača u drugoj polovini godine, a njezino je težište bilo u Parizu. U to vrijeme u njemu je boravilo izaslanstvo Ilirskih pokrajina, već spomenuto u izlaganju koje je bar u svom krajiškom dijelu posebno poglavlje ove »groznice«.

PARIŠKO IZASLANSTVO ILIRSKIH POKRAJINA I KRAJIŠKO PITANJE

Iako je izaslanstvo Ilirskih pokrajina, koje je bilo primljeno u Parizu 1810. godine, često spominjano u radovima u vezi s Napoléonskim razdobljem u južnoslavenskoj povijesti, još uvijek manjka čak i iscrpnija rekonstrukcija kronologije zbivanja.[1]

Marmontovo pismo ministru rata od 14. januara 1810. godine, u kojem generalni guverner predlaže da jedno izaslanstvo Ilirskih pokrajina bude primljeno u Parizu, nije moglo biti pronađeno. Poznato je iz ministrova pisma Caru od 24. januara, koji ga navodi:

»...et pour que je lui fisse connaître si V(otre) M(ajesté) serait dans l'intention de recevoir une députation des provinces Illyriennes.« (»...i da bi ga obavijestio da li bi Vaše veličanstvo imalo namjeru primiti izaslanstvo Ilirskih pokrajina.«)[2]

Da je Marmontov prijedlog bio iscrpniji, ministar bi ga takva sigurno prenio Caru. On očigledno nije bio takav.

Napoléon se nije odmah izjasnio, ali nije ni zaboravio takvu mogućnost. Iako ga Marmont nije požurivao, pozitivnu odluku donio je 26. marta.[3]

Izaslanstvo je brzo sastavljeno, budući da je Marmont uputio imena njegovih članova Clarkeu 18. maja.[4] Međutim, dogovori o sastavu izaslanstva nisu bili laki. Najmanje zbog velikih prometnih teškoća. Najviše zbog velike suzdržanosti niza uglednih pojedinaca, uvjetovane različitim razlozima, da krenu u Pariz.

Marmontu je bilo jako stalo, na primjer, da u sastavu izaslanstva bude senjski biskup Ježić. Katoličku crkvu u Hrvatskoj nije bilo ni malo jednostavno pridobiti na bilo kakvu prisniju suradnju s francuskim vlastima, a Ježić je u stanovitoj mjeri bio spreman surađivati. U Parizu je mogla biti dragocjena njegova podrška u raspravama o krajiškom pitanju, budući da nije bio njegov protivnik.

Očekujući da će biti teškoća u dogovoru s Ježićem, Marmont je ovlastio generala Bacheluja da u vlastito ime o tome s njim razgovara. Biskup nije odbio prijedlog, bio je sklon prihvatiti ga, unatoč poodmakloj dobi i narušenu zdravlju, ali ga nije ni prihvatio, ispričavajući se visokim putnim troškovima. U razgovoru je rekao da misli da ne bi mogli biti niži od 15 000 forinti »en bon argent« (»dobrog novca«), a on sam toliko novaca ne bi mogao skupiti ni kada bi prodao sve svoje pokućstvo, sve što posjeduje. Ježić je očigledno htio što je moguće skuplje prodati svoju dragocjenu podršku francuskim vlastima, procjenjujući da je sudjelovanje u izaslanstvu upravo prilika da to unosno i učini. Bachelu je očigledno bio zatečen takvim njego-

vim »prétentions« (»zahtjevima«), koje su toliko bile iznad onoga što je Marmont dozvoljavao, da su morali prekinuti razgovor o tom pitanju.[5]

Marmontu se očigledno žurilo da izaslanstvo što prije ode u Pariz da bi moglo utjecati na tok rasprava o krajiškom pitanju. Nema nikakva traga bilo kakvu zahtjevu s pariške strane da ono stigne u što je moguće kraćem vremenu.

»Etat nominatif des membres de la députation des provinces illyriennes«, s podacima o članovima zastupstva, dostavljen je s propratnim pismom Clarkeu u drugoj polovini maja.[6] Marmont se u njemu ispričava što je zbog podjele zemlje na više pokrajina, zbog razlika u »duhu i običajima« među njezinim stanovnicima u sastav izaslanstva uvrstio veći broj članova (19!) nego što je želio i dodaje:

»...et l'importance des régiments croates m'a fait penser que je ne pouvais me dispenser d'envoyer un député pour chacun de ces régiments. Enfin, j'ai cru qu'en envoyant un officier par régiment, Sa Majesté et Votre Excellence auraient les moyens de recueillir les renseignements qu'Elles pourraient désirer sur chacun d'eux.«

(»...a važnost hrvatskih regimenti nagnala me je na pomisao da ne bih mogao propustiti poslati jednog izaslanika za svaku od regimenti. Konačno, vjerovao sam da će slanjem jednog oficira za svaku regimentu imati mogućnost skupiti obavijesti koje bi Ono moglo željeti o svakoj od njih.«)

Uvrštavajući šest članova izaslanstva iz Vojne Hrvatske, u nerazmjernu mnoštvu u usporedbi s brojem članova iz bilo koje druge pokrajine i preporučajući ih kao sugovornike o krajiškim pitanjima, Marmont doista nije ostavljao mjesta dvojbi o najvažnijem pariškom poslu izaslanstva Ilirskih pokrajina.

Ipak, bilo je i drugih razloga zašto je Marmont poslao tako brojne krajišnike. Shvatio je koliki je među njima značaj vladarskog kulta, a bilo mu je također jasno da kult Napoléona među njima u mnogočem mora biti različit nego što je bio kult habsburških vladara. Dok je francuski car bio ratnik, kao što su i oni bili, habsburški vladari to već duže vrijeme nisu bili. Malo je kada rijetko koji regimentski krajiški oficir bio u mogućnosti biti primljen na habsburškom dvoru, kao što će izabrani krajiški oficiri više puta biti u mogućnosti na Napoléonovu. Odlično poznajući njegovu sposobnost uživljavanja u naravi ratnika, Marmont je bez teškoća mogao pretpostaviti Napoléonov učinak na krajiške oficire. Isto tako bilo mu je stalo da budu zabljesnuti sjajem prijestolnice Francuskog Carstva, spram kojeg je Beč u to vrijeme ipak ostavljao mnogo skromniji dojam. Prema spomenutom »Etat nominatif...« krajiški članovi izaslanstva bili su: Slivarich, Mamula, Sirkovich, Savatovich, Chuich i Kottas. Sačuvani popis oficira u krajiškim regimentama iz 1811. godine omogućava da se nešto pouzdanije sazna o identitetu ovih ličnosti u slučajevima kada je sporan.[7]

Samo dvojicu među njima Marmont ukratko predstavlja. Očigledno je samo njih poznavao. To su pukovnik Marko Šljivarić i komandant bataljona Josif Mamula:

»12 SLIVARICH député da la Croatie militaire. — Colonel du régiment de Lika, dont on peut tirer grand parti, homme de beaucoup de feu, beaucoup de capacité et beaucoup de dévouement à l'Empereur. Le régiment qu'il commande est déjà à comparer aux plus beaux régiments de ligne.

13. M. MAMULA, député de la Croatie militaire. — Chef de bataillon au régiment d'Ogulin, homme rempli d'honneur et de bravoure, dont j'ai lieu d'être très-content. Il est neveu de l'évêque grec, auquel je n'ai que des éloges à donner.«

(»12. SLIVARICH, izaslanik Vojne Hrvatske. — Pukovnik Ličke regimente, kojeg se može jako iskoristiti, čovjek s mnogo oduševljenja, mnogo sposobnosti i mnogo odanosti Caru. Regimenta s kojom zapovijeda već je za usporedbu s najboljim linijskim regimentama.

13. M. MAMULA, izaslanik Vojne Hrvatske. — Komandant bataljona u Ogulinskoj regimenti, čovjek vrlo častan i hrabar, s kojim imam razloga biti vrlo zadovoljan. Rođak (»neveu«) je pravoslavnog vladike, kojeg mogu samo hvaliti.«)

Slijedeća su četvorica

»qui m'ont été désignés comme les plus dignes d'être présentés à S(a) M(ajesté)« (»Koji su mi imenovani kao najdostojniji da budu predstavljeni Vašem veličanstvu«),

vjerojatno s Delzonsovom preporukom.

U to vrijeme u Vojnoj Hrvatskoj nema nikakva kapetana »Sirkovicha«. U spomenutom popisu iz 1811. godine na čelu 6. čete 2. bataljona 1. banske regimente je »Sivkovich, Paul«, tj. Pavao Živković, za koga se u opasci kaže da je »très bon officier« »vrlo dobar oficir«), što bi također mogla biti potvrda da se radi o istoj osobi. Prema Marmontovoj bilješci, doduše, »Sirkovich« je kapetan u Otočačkoj regimenti, ali uopće nije isključeno da je on kao i brojni drugi krajiški oficiri upućen u 1811. godini na drugo mjesto.

Isto tako je nepoznat i kapetan »Savatovich«, ali je u sljedećoj godini poznat komandant bataljona u Ogulinskoj regimenti »Sajatovich, Pierre«, tj. Petar Šajatović, tako da je također vjerojatno da je upravo on kapetan u Slunjskoj regimenti »Savatovich«.

Izvjestan je identitet Mihajla Ćujića i Antuna (Antonija?) Kotasa. Primljene podatke o izaslanstvu Clarke je proslijedio caru 29. maja.[8] Uskoro nakon toga u Pariz su počeli stizati prvi njegovi članovi. Do 19. juna okupilo ih se devet, tj. izaslanici iz Trsta, Ljubljane, Beljaka i iz krajiških regimenti.[9] Budući da je predsjedavajući Calafati imao Marmontove preporuke za ministre financija i rata, posjetio ih je odmah poslije dolaska. Prvi mu je neodređeno najavio sastanak (»un jour«), a drugi mu je rekao da ga ponovo posjeti kada se u Parizu skupi cijelo izaslanstvo da bi čuli vladareva naređenja i dobili potrebne upute.[10] Calafati je očigledno bio rashlađen pariškim »dočekom«. Ministri su se potpuno drugačije ponašali prema izaslanstvu nego generalni guverner, tj. ponašali su se prema njemu kao da je njegova, ali ne i njihova stvar.

Nakon toga članovima izaslanstva boravak u Parizu se odužio, postajući sve nezgodniji i sve teže snošljiv. Krajiškim oficirima čak se učinilo da su prevareni jer su došli da bi bili predstavljeni caru, a ne da bi u dugačkom nizu dana očekivali da se nešto dogodi. Kako nisu mogli razumjeti razloge takva odnosa prema sebi, gubili su se u pretpostavkama, a većina njih mogla im je još više kvariti raspoloženje.[11]

Spomenutim tjeskobama pridružile su se ništa manje neprijatne teškoće novčane naravi. Svakome od njih Marmont je bio dodijelio 4 000 fr. za putne troškove, od čega im je polovica iznosa isplaćena u Trstu. Taj novac nije dostajao za potrebe njihova produženog boravka u Parizu. Potpuno su bili osiromašili, tako da su se jedva i mogli kretati gradom. U raznim prilikama doista su se morali osjećati bijedno. Tištila ih je i odvojenost od porodica i od regimenti. Svoje jedinice napustili su u vrijeme kada je Marmont počeo u njima uvoditi različite novine, koje su ih se i te kako ticale.

Odlukom od 22. maja krajiške regimente pretvorene su u lovačke regimente, s oznakama od prve do šeste.[12]

U spomenutom pismu Šljivarić je obavijestio Marmonta da je kupio brojnu opremu, koja je po novim obrascima bila propisana za oficirski kadar, ali je imao velikih teškoća s francuskom carinom zbog velikih nameta kojima ju je opteretila. Krajiške oficire veoma je čudilo da se tako teško dolazi do vojne opreme za obranu Carstva u njegovim vlastitim granicama.

Kada je strpljenje izdalo krajiški dio izaslanstva, Šljivarić se obratio ministru rata, vjerojatno 11. jula 1810, s molbom da pomogne otklanjanju teškoća u vezi s kupovinom opreme, nadoknadom troškova boravka i primanjem kod Napoléona. Ministar ga je primio 21. jula i nakon toga tok događaja je ubrzan.[13]

Šljivarićeva molba tome je bila sasvim sporedan razlog.

Sukob između Marmonta i Dauchyja, koji je potresao upravu Ilirskih pokrajina od samog početka njihova postojanja, priveden je kraju u julu 1810. godine Dauchyjevim opozivom. Njegov nasljednik Belleville doputovao je u Ljubljanu 23. jula, a Dauchy je otišao iz nje 26. jula, nakon »primopredaje« dužnosti. Prije odlaska iz Ljubljane najavio se ministru rata sa željom da ga obavijesti što se sve prema njegovu mišljenju moglo napraviti u Ilirskim pokrajinama, što je bilo pripremljeno za Vojnu Hrvatsku, a što je u njoj već isplaćeno za prvih šest mjeseci.[14] Očigledno je htio dokazati da o razmjernoj redovitosti isplata u Vojnoj Hrvatskoj ne bi moglo biti ni govora, da se i on o njima nije brinuo, tj. očigledno je htio opovrgnuti Marmontove optužbe kao neutemeljene. Dauchy je bio vrlo uvrijeđen i nema sumnje da se i dalje htio svetiti.

Razrješenje slučaja Marmont-Dauchy u julu 1810. godine svjedočilo je da je u pariškim središtima vlasti sazrelo uvjerenje da otvorena pitanja budućnosti Ilirskih pokrajina što prije treba riješiti. Baš u to vrijeme, 26. jula, car s prijekorom traži od Gaudina, ministra financija, da ga podrobno obavijesti o izaslanstvu Ilirskih pokrajina jer su one u njegovoj nadležnosti. Zanimala su ga ovlaštenja izaslanika, što su došli učiniti, tko ih je imenovao, što žele, na koncu, što je svaka od pojedinih ličnosti u izaslanstvu.[15] Dva dana kasnije, 28. jula, Clarke je uputio caru izvještaj u vezi s izaslanstvom, u kojem se kaže:

»La députation est depuis assez longtemps à Paris et elle attend avec un respectueux empressement le moment où elle aura l'honeur d'être admise suprès de Votre Majesté.«[16]

U istom pismu Clarke moli cara da ga izvijesti kada će primiti izaslanstvo. Takvu vrstu ministarske brige Napoléon nije mogao podnijeti bez oštrog prijekora:

»... les députés des provinces illyriennes ont perdu un mois à Paris par votre faute. Si vous m'aviez envoyé, au moment de leur arrivée, les notes que je reçois aujourd'hui, j'aurais su leur existence à Paris, et j'aurais donné des ordres.«[17]

Otvoreno je pitanje da li je car uistinu bio neobaviješten o dolasku izaslanstva Ilirskih pokrajina. U spomenutom pismu od 31. jula on u pojedinostima razrađuje radne i protokolarne obaveze izaslanstva tokom njegova daljeg boravka u Parizu. Izaslanstvo će biti objedinjeno pod predsjedanjem generala Andréossyja, dobrog poznavaoca Habsburške monarhije i Osman-

skog carstva, u Mali Savjet, koji će se dalje dijeliti u tri odsjeka: 1. rat i mornarica, 2. zakonodavstvo, unutrašnji poslovi i pravda i 3. financije i blagajna. Izaslanici će raspraviti, pored ostalog, pitanja u vezi s vojnim divizijama, artiljerijom, inženjerijom, naoružavanjem obala, krajiškim regimentama, žandarmerijom, regrutacijom — kako se provodila i kako bi se trebala provoditi.

Naročito mu je bilo stalo da izaslanstvo posjeti sve ministre, sve velikodostojnike i sve velike oficire krune pojedinačno prije nego što će mu biti predstavljeno, a on će ih primiti sjedeći na prijestolju.

General Andréossy je obaviješten 2. augusta pismom ministra rata o vladarevoj odluci da predsjeda Malom savjetu, kao i o pitanjima o kojima treba raspravljati.[18] Clarke ga je također obavijestio da je ovlašten izabrati predsjedavajuće odsjeka, s tim što je on već pozvao ministra financija da pošalje svog predstavnika koji bi prisustvovao sjednicama Malog savjeta u vezi s pitanjima oporezivanja i promjenama koje bi u oporezivanju trebalo ostvariti, kao i Velikog suca — ministra pravde da pošalje svog predstavnika za raspravu o organizaciji pravosuđa koja bi bila usklađena s organizacijom pravosuđa u Francuskom Carstvu.

Car je odlučio da će izaslanici na kraju rada Malog savjeta imati pravo iznijeti svoje »poteščice«, koje mogu biti i osobne naravi, s tim što je Andréossyjeva obaveza da mu ih proslijedi. S Napoléonovim odlukama u vezi s radom Malog savjeta približno se vremenski podudara Marmontova molba da se brigadnom generalu Plauzonneu odobri tromjesečno odsustvo, koje je trebalo biti provedeno i u Parizu. Ministarstvo rata proslijedilo je caru spis s tim u vezi 15. augusta.[19]

Uskoro nakon toga Marmont je krenuo u detaljan inspekcijski obilazak Vojne Hrvatske, s namjerom da se zadrži u svakoj kompaniji: »... čast mi je upoznati Vašu Ekscelenciju«, Marmont piše Clarkeu 19. augusta, »da prekosutra odlazim u Hrvatsku kako bih detaljno obišao hrvatske pukovnije, četu po četu. Oduvijek sam smatrao da je ovaj obilazak nuždan i ne sumnjam u to da neće uroditi najboljim rezultatima.«[20]

Zapisnici rasprava u Malom savjetu nisu sačuvani ili bar još uvijek nisu pronađeni. Na isti način nepoznata su i sjećanja bilo kojeg učesnika u raspravama. Ipak, dostupan je niz rasutih izvora koji omogućavaju istraživanje.

Biskup Ricci, kranjski zastupnik, obavijestio je 22. augusta Marmonta o zbivanjima u protekla tri tjedna. Napoléon je u međuvremenu bio primio izaslanstvo, a nekoliko dana nakon toga primanja na sastanku Malog savjeta kod generala Andréossyja predstavljeni su mu Paris, predsjednik u Kasacionom sudu i Amabert, generalni sekretar Ministarstva financija, kao predsjedavajući odsjeka.

Suština Andréossyjeva izlaganja svodila se na stavove da je sudbina »Ilirije« odlučena, da će ona biti »nova država«, dio Velikog carstva, a da će njezino uređenje biti »sasvim prerađeno«, tj. usklađeno sa sistemom Carstva.

Sljedeća sjednica održana je kod Parisa, koji je od prisutnih izaslanika tražio da mu izrade izvještaje o pravosuđu u Ilirskim pokrajinama.

Riccijevo pismo bilo je napisano nakon nove sjednice Malog savjeta, ponovo održane kod generala Andréossyja, na kojoj je saslušan nacrt pravosudnog uređenja u »cijeloj ilirskoj državi«. Napisao ga je Paris, a sadržavao je ne samo osnovna načela nego i mnoštvo pojedinosti, sve do postupka imenovanja. Njime se ukidalo sve vlastelinske ovlasti u pravosuđu,

ali i »čitav sistem Vojne Hrvatske«. Njime se predlagalo stvaranje 14 prvostepenih sudova, od kojih bi karlovački i senjski obuhvatili krajiško područje, zatim Prizivnog suda sa 20 sudaca u Ljubljani, isto kao i Kasacionog s predsjednikom i 6 savjetnika. Njime se također predlagalo osnivanje trgovačkih sudova u svim lukama, Karlovcu i Ljubljani.

Kada se od članova izaslanstva tražilo primjedbe na predloženi nacrt, krajiški zastupnici ih nisu imali. Čula su se mišljenja da bi se trebalo biti obzirniji prema vlastelinskim pravima u pravosuđu zbog mogućih posljedica njihova naglog ukidanja, da su suviše ograničena primanja sudaca, a dalmatinski izaslanici nisu se zadovoljavali rješenjem pitanja priziva.

Očigledno uzbuđen zbog sadržaja Parisova nacrta, Ricci nije propustio obavijestiti Marmonta da su prethodne nedjelje bili pozvani na misu u carskoj kapeli u Saint Cloudu, nakon koje je ministar rata svakoga pojedinačno predstavio caru. Taj ministar osigurao je da se svakom članu izaslanstva odobri daljih 2 000 franaka za pokriće troškova boravka, kojem se u tom trenutku nije mogao predvidjeti kraj.[21] Marmont je trenutačno reagirao na Riccijevo pismo, obraćajući se vrhovnom sucu-ministru pravde iz Karlovca, 3. septembra, a vjerojatno istog dana i ministru financija.[22] Iako Parisov nacrt pretpostavlja duboke promjene u Ilirskim pokrajinama u cijelosti, Marmont svoje prigovore ograničava isključivo na Vojnu Hrvatsku:

»Ako bi se ovaj nacrt prihvatio, srušio bi sav sudski sistem u Vojnoj Hrvatskoj; ova promjena, kao i sve koje bi mogle uslijediti u organizaciji ovoga dijela Ilirskih provincija, imala bi najozbiljnije posljedice. Zato ne gubeći trena upućujem Vašoj Ekselenciji primjedbe koje proizlaze iz same naravi stvari.

Ustrojstvo Vojne Hrvatske pravo je remek-djelo u svim svojim dijelovima. Ne mogu se nahvaliti snagom i valjanošću institucija koje ga čine. Ovo je sigurno jedna od najljepših stvari koju su današnji ljudi stvorili i zaista bi bila šteta da je se uništi iz neznanja. Svi su dijelovi usklađeni. Ratni poslovi, administracija pravda itd. tvore cjelinu koju bi najmanja promjena uništila. U ovom je sistemu sve usmjereno redu, jer ga je bilo vrlo teško uspostaviti među buntovničkim i upravljanju nepodložnim stanovništvom, jer je red bio temelj svih ostalih institucija. Zato je najprije bila potrebna vojna vlast i ona je morala nastaviti upravljati ovim narodom, budući da je bio siromašan i nije mogao davati novaca, najbolji dio što se iz njega izvlačio bilo je dobiti najveći mogući broj vojnika, a zato ga je trebalo u najvećoj mjeri nadahnuti vojničkim duhom.«

Dalje Marmontovo razmatranje pojedinosti u pravosudnom uređenju krajiškog sistema sasvim je u sjeni uvodnog panegirika, koji se ponavlja u završnom dijelu pisma emocionalno još »jačim«, opisno još življim prikazom:

»Hrvatsku se ne smije smatrati provincijom već logorom... Ovo je tatarska horda koja umjesto da živi pod šatorima, živi u kolibama, koja umjesto da živi isključivo od stočarstva, živi od poljskih i stočarskih proizvoda. Ali ovo je organizirana, disciplinirana, sretna horda što ubrzano kroči prema civilizaciji... i koja istovremeno pruža Caru uz pomoć od milijun pet stotina tisuća franaka lijepu, hrabru, obučenu, odjevenu armiju uvijek spremnu za pokret...«

Nisu to jedini dokazi u prilog krajiškom uređenju u pismu vrhovnom sucu i ministru financija zbog mogućeg gubitka onog što je »izvor glavnog bogatstva Ilirskih provincija«!

Isto tako trenutačno Marmont je reagirao pismom ministru rata na obavijesti, koje vjerojatno potječu od Riccija, o sadržaju razgovora članova izaslanstva u toku primanja kod cara.[23] Sadržaj pisma isključivo se odnosi

KRAJIŠKI PUČKI LIKOVI

Morlak (Prema B. Hacquetu. Rijetkosti NSB Zagreb)

Morlakinja (Prema B. Hacquetu. Rijetkosti NSB Zagreb)

Ličanin (Prema B. Hacquetu. Rijetkosti NSB Zagreb)

Ličanka (Prema B. Hacquetu. Rijetkosti NSB Zagreb)

Hrvat (Prema B. Hacquetu.
Rijetkosti NSB Zagreb)

Hrvatica (Prema B. Hacquetu.
Rijetkosti NSB Zagreb)

Rašani (Prema B. Hacquetu. Rijetkosti NSB Zagreb)

Uskok (Prema B. Hacquetu. Rijetkosti NSB Zagreb)

Uskokinja (Prema B. Hacquetu. Rijetkosti NSB Zagreb)

Djevojka iz Slunjske regimente (Zbirka Mile Vitorovića)

Žena iz Slunjske regimente (Zbirka Mile Vitorovića)

Muškarac iz Slunjske regimente (Zbirka Mile Vitorovića)

KRAJIŠNICI U FRANCUSKIM UNIFORMAMA

(Zbirka Claude Magnan, Romans)

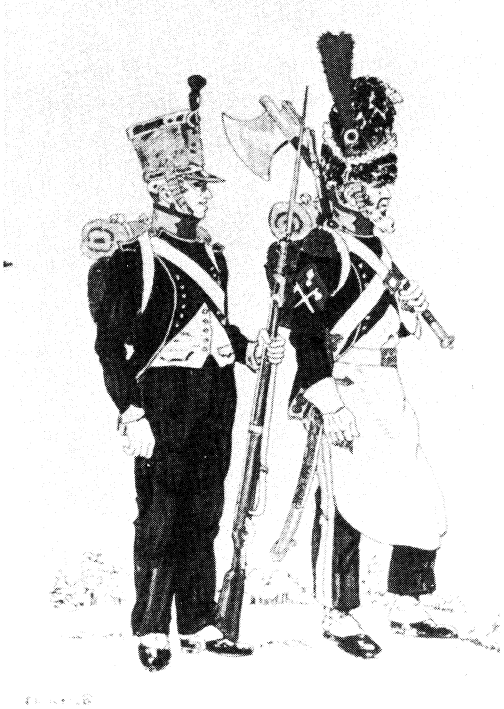

PLEMIĆI, SVEĆENICI, GRAĐANI

Nadvojvoda Karl (Arhiv Hrvatske Zagreb)

Klemens Lothar Wenzel Metternich (Arhiv Hrvatske Zagreb)

Ignaz Gyulai (Arhiv Hrvatske Zagreb)

Vinko Knežević (Arhiv Hrvatske Zagreb)

Teodor Milutinović (Arhiv Hrvatske Zagreb)

Dane Rastić (Arhiv Hrvatske Zagreb)

Grb Ignaza grofa Gyulaija (Povijesni muzej Hrvatske Zagreb)

Grb Vinka baruna Kneževića (Povijesni muzej Hrvatske Zagreb)

Grb Pavla baruna Radivojevića (Povijesni muzej Hrvatske Zagreb)

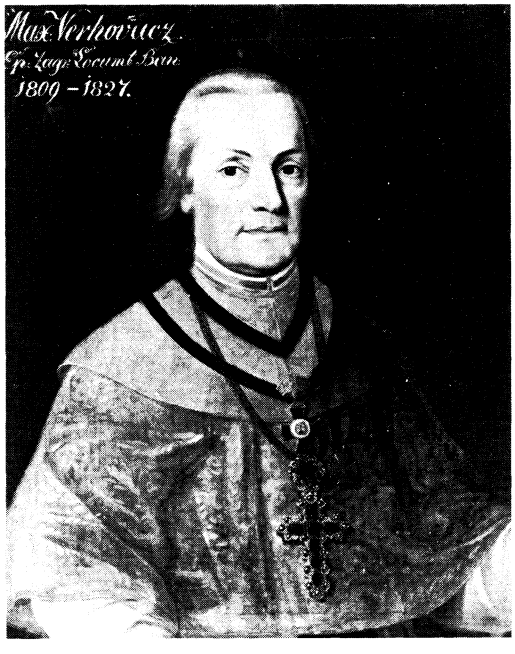

Maksimilijan Vrhovac (Povijesni muzej Hrvatske Zagreb)

Ivan Ježić (Arhiv Hrvatske Zagreb)

Mojsej Mioković (Arhiv Hrvatske Zagreb)

Pravoslavni sveštenik i njegova žena (Prema B. Hacquetu. Rijetkosti NSB Zagreb)

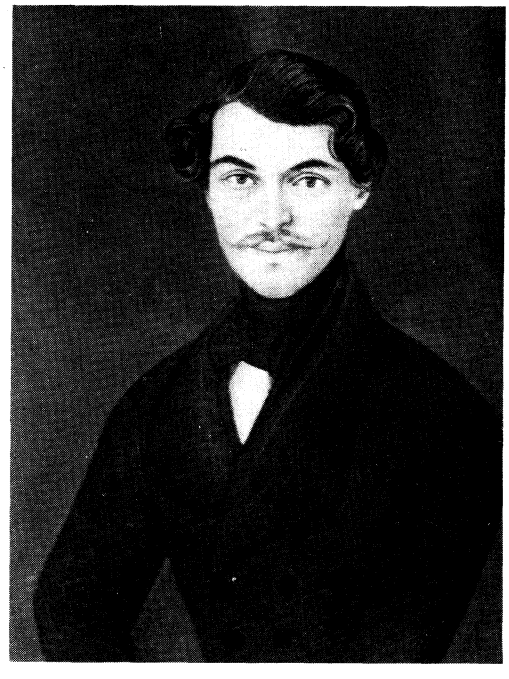

Gospićki inženjer Pavao Zdunić (Povijesni muzej Hrvatske Zagreb)

Karlovačka građanka Jelisava (Ješa) Jakšić
(oko 1810) (Povijesni muzej Hrvatske Zagreb)

Karlovački građanin Danilo Jakšić (oko 1810)
(Povijesni muzej Hrvatske Zagreb)

DVIJE KRAJIŠKE KARTE

(Kartografska zbirka NSB u Zagrebu)

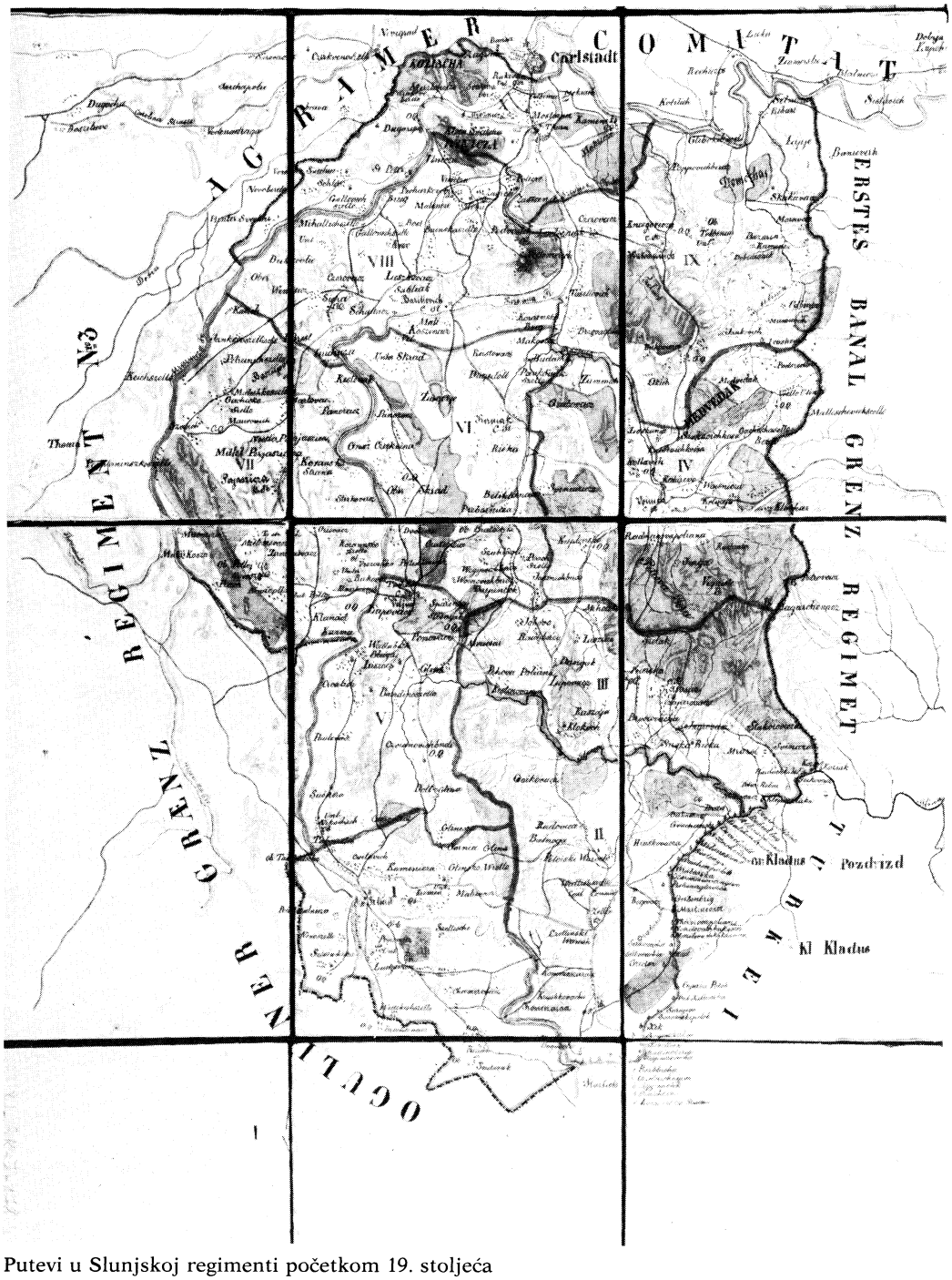

Putevi u Slunjskoj regimenti početkom 19. stoljeća

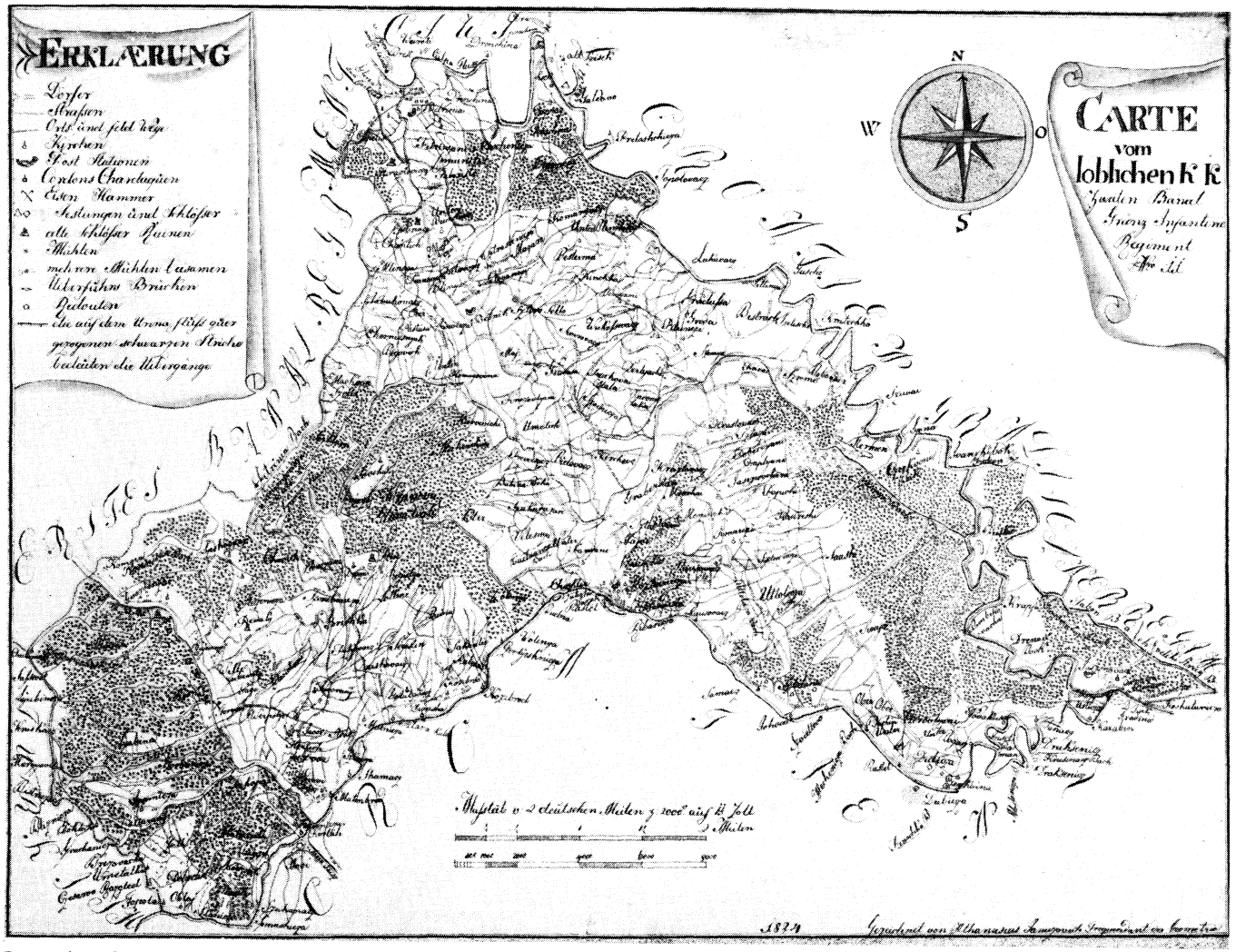

Druga banska regimenta (1824)

na stavove o krajiškim pitanjima. Krajiški oficiri su tokom primanja zatražili da francuska vlada nabavlja uniforme za krajiške regimente, s tim da se ukine davanje 12 forinti (»Dienstkonstitutiv«) i poveća porez:

»Mogu Vas uvjeriti«, piše Marmont s tim u vezi Clarkeu, »da ništa ne bi bilo nesretnije od ove odluke. Osim ako Njegovo Veličanstvo ne bi dalo Hrvatima odjeću, oslobodivši ih nameta od pet šestina koji ih sada pogađa, ovo bi očito bilo u njihovu korist — jer Hrvati nisu u stanju davati novac, već samo svoje proizvode. Prema tome ništa ne bi bilo gore nego povećati porez.

... Oficiri su neznalice, žrtvovali bi i ne sluteći interese Cara i svoje zemlje radi taštine da imaju urednije odjevene vojnike.«

Sljedeće sporno pitanje je bilo u vezi s francuskim, odnosno »dalmatinskim« oficirima u krajiškim regimentama. Oficiri, članovi izaslanstva, nesumnjivo su izražavali raširenu želju krajišnika zahtjevom da u njihovim jedinicama bude više francuskih oficira, ali da ne bude »dalmatinskih«. Marmont je toga bio svjestan:

»Da bismo Hrvatima priznali pravu vrijednost na koju su osjetljivi, valjalo bi rasporediti priličan broj francuskih oficira da s njima zapovijedaju...

Što se tiče dalmatinskih oficira, shvaćam da poslanici ne odobravaju povod njihovog postavljanja, ali ono ima svoje razloge. Svrha mi je bila postaviti uz francuske pukovnike koji ne znaju ilirski, sigurne mladiće, pouzdane, požrtvovne, inteligentne, koji će razumijevajući domaći jezik moći izvještavati o svemu što se događa. Već sam imao prilike pohvaliti se ovom mjerom. Osim toga, da ne bih oštetio interese Hrvata, umetnuo sam u organizaciju nova namještenja koja sam im dodijelio.«

Osporio je opravdanost vladareve namjere da po jedan bataljon iz svake regimente budu upućeni u garnizonsku službu u Napulj ili u Francusku stavom »da se trupe ovakve vrste moraju boriti i ostati kod kuće«, dodajući: »ako ih se već želi udaljiti od kuće, da bi bilo bolje uputiti ih na tromjesečno logorovanje u zemlji...«

Što se tiče vladareve namjere da krajišnike uputi ratovati u Španjolsku, Marmont je ponovo izdvojio svoje mišljenje:

»...nemam što odgovoriti jer vojnici moraju ratovati onamo gdje ih se pošalje. Međutim, potrebno je napomenuti da bi u početku bilo loše upotrijebiti ih u pohodu koji su im Austrijanci punih osamnaest mjeseci prikazivali u najcrnjim bojama, i da će korist koju će Njegovo Veličanstvo izvući od Hrvata u budućnosti za svoju službu mnogo ovisiti o načinu na koji će ih po prvi put upotrijebiti u ratu.«

Dakle, umjesto da bude u sporu samo s »pariškim mudrijašima«, Marmont je morao žestoko opovrći i svoje krajiške oficire, ljude na koje je u najvećoj mjeri računao, a morao je dovesti u pitanje i vladareve namjere. Krajiško pitanje, čim je otvoreno, nužno se ispoljilo u mnoštvu kontroverzi u kojima je bilo vrlo teško usklađivati različite interese i stavove. Činjenica je da je Marmont bio od početka jedan od malobrojnih, ako ne i jedini, koji je to shvatio. Otuda njegovo načelo »conserver«, otuda njegove mjestimice uistinu neumjerene pohvale krajiškom uređenju. Kao da je u to vrijeme opsesivno zaokupljen odlučnošću da sačuva krajišku vojsku.

Završavajući inspekcijski obilazak krajiških regimenti, Marmont se obratio 9. septembra Napoléonu:

»Zadovoljan sam detaljnim obilaskom Vojne Hrvatske, imam razloga biti zadovoljan raspoloženjem koje vlada među ovim vojničkim narodom, koji dostojno cijeni sreću što Vama pripada. Smatram da mogu uvjeriti Vaše Veličanstvo da ću ako se udostojite zadržati ovom narodu njegovo cjelokupno ustrojstvo u kojemu je sve predviđeno i proračunato na najdivniji način, koje je pravo remek-djelo u svakom pogledu, bilo za Vašu službu, bilo za mir u krajini, bilo za dobrobit ovoga stanovništva i napredak civilizacije — smatram da ću u kratko vrijeme obrazovati od njega vojsku dostojnu Vašeg Veličanstva koja će se časno i slavno boriti u redovima francuske armije.«[24]

Mnoštvo vijesti iz različitih pariških izvora najavljivalo je u to vrijeme u Ilirskim pokrajinama skoro ukidanje krajiškog uređenja. Ni u najužoj Marmontovoj okolini nije se više očekivalo da će ga se sačuvati. Svjedoči o tome i pismo barona De Mériagea vjerojatno upućeno ministru rata 24. septembra iz Rijeke.[25]

De Mériage, prateći Marmonta u inspekcijskom obilasku Vojne Hrvatske, dijeleći njegovo uvažavanje njezina vojnog uređenja i njezine vojne snage, u pismu ističe da je uvjeren da takva vojna sila može biti predstraža francuskoj armiji i prema Orijentu i prema Sjevernoj Italiji jer je uvijek spremna i za napad i za obranu.

Prihvaćajući moguće ukidanje krajiškog uređenja kao fait accompli, on preporučuje usvajanje »vrlo odmjerenih« prijelaznih mjera da bi se spriječio val iseljavanja krajišnika u »austrijsku Hrvatsku«. Istovremeno upozorava da je krajiško stanovništvo vrlo privrženo svom statusu, ali i pošteđeno brojnih opterećenja u Ilirskim pokrajinama. Marmont se očigledno pobrinuo da još jedan general dobije odsustvo koje bi mu pored ostalog omogućilo da pokuša utjecati na tok rasprava o krajiškom pitanju. Riječ je o Bacheluju, koji mu je obećao da će razgovarati s Andréossyjem, ali je izbjegao obećati da će razgovarati i s predsjednikom Državnog savjeta i ministrom rata, ako ne bude pozvan da iznese svoje mišljenje.[26]

Marmont očigledno nije bio u mogućnosti osigurati da i sam bude pozvan u Pariz i da sudjeluje u raspravama o budućnosti Ilirskih pokrajina i posebno Vojne Hrvatske. Dosta je posrednih pokazatelja koji svjedoče da ga je to veoma smetalo. Nije se mogao pomiriti s tim da manje ili više anonimni činovnici, »pariški mudrijaši«, imaju više utjecaja na rješavanje tako važna pitanja nego on, koji se uz Cara smatrao najpozvanijim da odlučuje o sudbini Ilirskih pokrajina. Koliko je bio svjestan da je upravo u tome glavni razlog njegova potiskivanja? Što je vrijeme više protjecalo u toku ljeta i jeseni 1810. godine, čini se da je toga bio sve svjesniji. Izgleda da je baš zato i izabrao krajiško pitanje da potvrdi svoj prestiž, jer je za razliku od gotovo svih drugih duboko bio uvjeren da se car neće tako lako odreći krajiške vojne sile. Tajne njegove ratničke naravi bolje su mu bile poznate nego mnogim drugima.

Andréossy je istovremeno vrlo odlučno djelovao, čak suviše odlučno, a da bi i njegov pristup bio prihvaćen. Već 30. septembra uputio je ministru rata dugačak izvještaj (»un long rapport«), koji još uvijek nigdje nije objavljen.[27] Njegove »Observations sur la Croatie militaire« izvanredno zrcale suštinu otpora postrevolucionarne Francuske krajiškom sistemu u svojim granicama. Nužno ih je prenijeti u cijelosti:

»L'organisation de la Croatie militaire diffère de celle des autres provinces, principalement dans la manière de rendre la justice. Dans la Croatie Militaire

le conseil de chaque Régiment était tribunal de lère instance. Il y avait appel au conseil aulique qui prononçait en dernier ressort.

L'archiduc Charles établit un intermédiaire sous le titre de Cour d'appel militaire, dont le siège fut fixé à Agram; il conserva néanmoins au conseil aulique de guerre les attributions de cour Souveraine et de cassation.

Il est aisé, de voir que, si cette organisation diminue les frais de justice. elle met le soldat absolument dans la dépendance de l'officier.

L'institution des Rég/i/m/ent/s/ frontières était très bonne pour le Gouvernement autrichien qui, par ce moyen avait à l'extremité de ses Etats une milice armée, à demi barbare qui lui coûtée peu de fraix, et se trouvait sans cesse aux prises avec les peuples voisins aussi barbares qu'elle. La Maison d'Autriche réprimait par ce moyen, des entreprises ou des délits particuliers qu'elle n'avait pas l'air de connaître, et dont la plupart du temps elle n'était pas informée; délits qui sans cela, auraient pu occasionner des explications continuelles, et quelquefois des ruptures entre les Gouvernements. Dans l'état actuel des choses, le service des Rég/i/m/ent/s/ frontières ne devient plus un service necéssaire. La situation politique des Etats voisins, la présence de la troupe de ligne, et l'action de la gendarmerie, seront plus que suffisantes pour faire respecter les frontières de la partie des provinces illyriennes qui avoisinent la Turquie.

Si l'on examine maintenant l'organisation de la Croatie militaire sous le rapport des avantages de l'agriculture, du commerce, de l'industrie et du bonheur du peuple, on jugera qu'elle y est entièrement contraire. Par cette organisation, l'Officier est tout, et le Soldat n'est rien. L'idée que l'on a, dans la Croatie civile, du Soldat croate, est celle d'un esclave ayant autant de Tyrans que d'Officiers. Le Soldat croate ne reçoit que douze florins ou 30 francs par an, et il est obligé de s'habiller; chaque famille tient à la vérité un peu de terrain en concession; mais que sont quelques lambeaux de terre que le Croate, comme nous le verrons plus bas, n'a pas même le temps de cultiver?

L'Officier reçoit les mêmes appointemens que ceux des troupes de ligne, il a une Maison, un jardin, des prairies, du bétail, une basse-cour; il y vit au sein de sa famille, ne se déplace jamais, et n'est exposé à sortir du pays que lors d'une guerre extérieure. Les Colonels sont petits Souverains, chefs de leurs arrondissemens, ils ont une fortune et un établissement proportionnés à leur rang et ils sont indépendants.

Le Soldat croate est employé une semaine sur quatre à la garde du Cordon il met trois jours pour se rendre à son poste, et trois jours pour revenir; il perd donc quatorze jours par mois, et, pour ce service particulier, il est obligé de porter sa nourriture. Le rassemblement pour les Monoeuvres chez le Capitaine lui fait encore perdre quatre jours par mois. Il est en outre distrait de ses occupations domestiques par les visites des Officiers d'Etat, et toutes les fois que la Compagnie s'assemble, pour des promulgations des lois, et de jugemens pour des punitions.

Si l'on a remarqué dans les guerres d'Italie sur tout que le Soldat croate est enclin au pillage, c'est que la misère à la quelle il est condamné dans son pays et le genre de service qu'il fait, lui en imposent la nécessité.

On voit donc que, dans un pays où il règne une aristocratie militaire aussi prononcée, où le peuple qui est entièrement Soldat, est obligé de sacrifier plus de deux tiers de son temps pour son service, il ne peut avoir celui qui lui serait nécessaire pour faire prospérer l'agriculture.

Il résulte encore de là, que les Officiers, pour conserver leur superiorité, empêchent aucune fortune particulière de s'élever, en réduisant à la condition de Soldat tout particulier qui se livrerait à des speculations de commerce ou à un genre d'industrie qui lui ferait espérer d'acquerir de l'aisance. On a vu bien des exemples de cette tyrannie domestique.

Les Sections réunies ont cru devoir considérer l'organisation de la Croatie militaire dans son principe plutôt que dans ses détails; mais en l'envisageant

sous ce dernier rapport, l'avantage que le mémoire sur les Rég/i/m/ent/s/ frontières s'est le plus attaché à faire valoir, est celui de l'économie.

Cet avantage subsistera-t-il si les seize mille hommes, qui forment les 6 Rég/i/m/ent/s/ croates sont mobilisés? Lorsqu'ils passeront leurs frontières, soit qu'ils marchent seuls au avec des troupes reglées, ne faudra-t-il pas les nourir, les habiller, les équiper, les solder, à moins qu'on ne veuille les laisser vivre de pillage? Dès lors, que devient l'institution primitive de cette armée croate? institution inhérente au sol qui forme ce vaste camp divisé en six Rég/i/m/ent/s/. Ce sol est militaire; la justice, la discipline, l'administration, tout l'édifice est militaire. L'édifice croule du moment où les rapports des hommes au sol ne subsistent plus; cet édifice croulera encore, si, par suite des Evénéments d'une guerre ou d'un traité, les pays qui se prolongent parallèlement céssaient d'avoir les mêmes maîtres; car alors la Croatie ne serait plus frontière; dès ce moment les Régimens croates n'auraient plus leur première destination.

Il résulte donc de ce que nous venons de dire que les Rég/i/m/ent/s/ croates conservés dans toute la pureté de leur institution, ne coûtent peu de chose que tant qu'il ne sont point utiles, c'est-à-dire que lorsqu'ils ne quittent point leur pays.

La Croatie militaire faisant partie des provinces illyriennes qui sont régies par les lois communes aux peuples civilisés, il parait bien difficile qu'un tel ordre de chose puisse subsister. Il se maintiendra pour le moment, mais à la longue, cette disparate et l'injustice qui en serait la suite finiraient par être vivement senties. Si l'on opère un changement, on doit s'attendre à trouver beaucoup d'oppositions de la part des Officiers particuliers, auxquels un nouvel ordre de chose ferait perdre tout l'agrément de leur existance, et il sera nécessaire de se tenir en garde contre leurs instigations. Il en sera de même des prêtres, dont le nombre est beaucoup trop grand, et dont l'influence est d'autant plus sûre qu'ils sont plus ignorans, et plus immoraux.«

(»Organizacija Vojne Hrvatske razlikuje se od organizacije drugih pokrajina, prvenstveno u načinu dijeljenja pravde. U Vojnoj Hrvatskoj savjet svake regimente bio je sud prvog stepena. Postojao je priziv Ratnom vijeću, koje je sudilo u posljednjoj nadležnosti.

Nadvojvoda Karl utemeljio je posredni Vojni prizivni sud, kojemu je sjedište bilo utvrđeno u Zagrebu. Ipak je zadržao Ratnom vijeću ovlasti vrhovnog i kasacionog suda.

Iako takva organizacija snižava pravosudne troškove, lako je vidjeti da ona vojnika stavlja potpuno u ovisnost o oficiru.

Ustanova Vojne krajine bila je vrlo dobra za austrijsku vladu koja je na taj način imala na granicama svojih država naoružanu miliciju, poludivlju, koja ju je malo stajala i koja se stalno nalazila u sukobima sa susjednim narodima, koji su isto tako barbarski. Austrijski dvor suzbijao je na taj način napade ili osobite prekršaje o kojima nije imao izgleda saznati i o kojima većinom nije bio obaviješten, prekršaje koji bi bez toga mogli prouzročiti stalna razjašnjavanja i ponekad prekide među vladama.

U sadašnjem stanju stvari vojnokrajiška služba više nije potrebna. Politička situacija susjednih država, prisutnost linijskih jedinica i djelovanje žandarmerije bit će više nego dovoljni da se poštuju granice dijela Ilirskih pokrajina koje su u blizini Turske. Ako se sada ispita organizaciju Vojne Hrvatske sa stajališta koristi za poljoprivredu, trgovinu, obrt i narodnu sreću, prosudit će se da im je potpuno suprotna. Prema ovoj organizaciji oficir je sve, a vojnik ništa. Predodžba koju se u Civilnoj Hrvatskoj ima o hrvatskom vojniku je predodžba o robu (»esclave«) koji ima toliko tlačitelja koliko je oficira.

Hrvatski vojnik prima samo 12 forinti ili 30 franaka godišnje i dužan je odijevati se. Svaka zadruga (»famille«) posjeduje ustvari malo ustupljene zemlje. Ali, šta su nekoliko komada zemlje koje Hrvat čak nema vremena obrađivati, kao što ćemo niže vidjeti.

Oficir ima ona ista primanja kao oni koji su u linijskim jedinicama. Posjeduje kuću, vrt, pašnjak, stoku, živinarnik. On tu živi sa svojom porodicom, nikada se ne premješta i nije izložen izlaziti iz zemlje osim za vrijeme vanjskih ratova. Pukovnici su mali vladari, poglavari svojih okruga, a imaju imanje i smještaj koji su primjereni njihovu rangu i nezavisni su.

Hrvatski vojnik zaposlen je svaki četvrti tjedan čuvanjem kordona. Izgubi tri dana da bi došao na svoj čardak i tri da bi se vratio. On dakle gubi četrnaest dana mjesečno, a za ovu posebnu službu dužan je ponijeti vlastitu hranu.

Još četiri dana mjesečno gubi na zborovima kod kapetana radi manevriranja.

On je osim toga odvojen od svojih domaćih poslova za vrijeme posjeta državnih službenika i svaki put kada se kompanija okuplja radi obnarodovanja zakona i presuda s kaznama. Ako se u talijanskim ratovima primijetilo da je hrvatski vojnik naročito sklon pljački, to su bijeda na koju je osuđen u svojoj zemlji i vrsta službe koju vrši, koje mu je nameću. Vidi se dakle da u zemlji u kojoj vlada tako istaknuta vojna aristokracija, gdje je u cijelosti vojnički narod prisiljen žrtvovati više od dvije trećine svog vremena za svoju službu, on ne može imati onog (vremena — prim. D. R.) koje bi mu bilo potrebno da unaprijedi poljoprivredu. Iz toga još proistječe da oficiri sprečavaju svako pojedinačno povećavanje bogatstva da bi sačuvali svoju nadmoć, svodeći na vojničke uvjete svakog pojedinca koji bi se predao trgovinskim spekulacijama ili nekoj vrsti obrta koji bi mu davali nadu da će steći imetak. Vidjelo se mnoštvo primjera takve domaće tiranije.

Skupljene sekcije držale su da moraju razmotriti organizaciju Vojne Hrvatske više u načelu nego u pojedinostima. Ali, promatrajući ju s posljednjeg stajališta, ekonomska je prednost ona koju spomenica o Vojnoj krajini najviše ističe.

Hoće li ta prednost još važiti ako je šesnaest hiljada ljudi, koji čine šest regimenti, mobilizirano? Kada prijeđu svoje granice, bilo da idu same ili s redovnim jedinicama, neće li ih trebati hraniti, odijevati, opremiti, plaćati, osim ako se ne želi pustiti ih da žive od pljačke? Prema tome, što postaje izvorna ustanova ove hrvatske vojske od ustanove nerazdvojne od tla koje oblikuje taj prostrani tabor podijeljen u šest regimenti? To tlo je vojno. Pravda, disciplina, uprava, cijelo zdanje je vojno. Zdanje se ruši od trenutka u kojem odnosi između ljudi i tla više ne izdržavaju. Ovo zdanje još će se rušiti, ako zemlje koje se uzduž, usporedno prostiru prestanu imati iste gospodare kao posljedicu događaja u nekom ratu ili nekog mirovnog ugovora jer Hrvatska tada više neće biti granična zemlja. Hrvatske regimente otada više ne bi imale svoju prvotnu svrhu.

Iz toga što smo rekli dakle slijedi da hrvatske regimente, sačuvane u punoj čistoći svoje ustanove, ne stoje skoro ništa sve dok nisu uopće korisne, tj. kada uopće ne napuštaju svoju zemlju. Vojna Hrvatska, čineći dio Ilirskih pokrajina, kojima se upravlja po zakonima zajedničkim civiliziranim narodima, izgleda da bi vrlo teško mogla izdržati u takvu redu stvari. Ona će se za trenutak održati, a nesklad i nepravda koji bi bili posljedica na dugi rok, na kraju bi se jako osjetili.

Ako se izvrši promjena, treba očekivati da će se naići na mnogo otpora sa strane pojedinih oficira, koji bi u novom redu stvari izgubili sve zadovoljstvo svog života. Bit će potrebno biti na oprezu radi njihovih spletki. Isto će biti s klerom, kojega je broj isuviše mnogo velik i kojega je utjecaj tim izvjesniji što su veće neznalice i što su nemoralniji.«)

Iako su neki navedeni prigovori krajiškom uređenju korišteni i prije pod habsburškom vlašću, kritika nikada nije bila ni toliko iscrpna, a ni povezana u takvu organsku cjelinu. Njezine pretpostavke su u francuskom građanskom, postrevolucionarnom obzorju. Krajiško društvo i uređenje u njoj se doživljava kao ekstremno feudalne tvorevine. U njima su oficiri »sve«, a vojnici »ništa«. U njima su krajišnici »robovi« koji imaju toliko

»tirana« koliko imaju oficira. U njima svu moć ima »vojna aristokracija« (une aristocratie militaire), u kojoj se izdvajaju pukovnici kao »mali vladari (petits Souverains). Ovisnost vojnika o oficirima u pravosuđu također je potpuna.

Krajiško uređenje je »potpuno protivno« potrebama razvoja poljoprivrede, trgovine i obrta (»industrie«). Mogućnosti sudjelovanja krajišnika u bilo kakvoj vrsti privređivanja krajnje su ograničene s obzirom na to da mjesečno gube 14 dana za kordonsku službu (s vlastitom prehranom), 4 dana za uvježbavanje manevara, ne računajući druge gubitke, kao što su obaveze prema državnim moćnicima, učešće na čitanjima »zakona«, sudjelovanje u kažnjavanjima itd. Krajišnici su pljačkaši u ratovima zato što su bijednici, sirotinja.

Budući da su uštede u vojnim izdacima glavni razlog kojim se opravdava krajiško uređenje pod francuskom vlašću, upozorava se da njih nema čim krajišnici izađu izvan granica Vojne krajine. Očigledno se nameće zaključak da je u ratovima krajiško uređenje potpuno neisplativo zbog niske razine privređivanja u krajiškom društvu. Nameće se i pitanje o budućnosti krajiškog uređenja u vrijeme kada krajiško područje više ne bude na granici. Takva se mogućnost, u suštini, smatra stvarnom.

Priroda francusko-turskih odnosa, sposobnost redovne vojske i žandarmerije, prema Andréossyjevim primjedbama, sasvim dostaju za očuvanje mira na granici i isključuju potrebu za krajiškim uređenjem. Ako ono bude ukinuto, najjači otpor može se očekivati od oficira i klera — generalovo je sasvim opravdano mišljenje.

Izlišno je uspoređivati njegove ocjene s Marmontovima, jer su njihovi svjetonazori i mentaliteti oprečni.

Ipak, Andréossyjeva kritika izvan je vremena u kojem je opstojala Vojna krajina, posebno Vojna Hrvatska. Zato i previđa da je većina krajišnika protiv ukidanja krajiškog uređenja i da je u to vrijeme krajiško osporavanje društvenih ustanova sasvim ograničena domašaja. Ono se svodi na marginalan otpor »zloupotrebama«. Ona je izvan vremena i sa stanovišta imperijalne politike francuskog dvora, koji nigdje više nema tako dubokih reformističkih ambicija.

U srazu Andréossyja i Marmonta još jedanput su se sukobili »novo« i »staro«, trajanje i promjena u trajanju, revolucionarno i konzervativno.

Reformistički žar nije dopro do cara i u toku oktobra sve je uočljivija promjena u odnosu prema krajiškom pitanju, kojoj je upravo on u pozadini. Andréossyjev izvještaj povjerio je svom ađutantu generalu Moutonu, skorašnjem grofu Lobau, obavezavši ga da u raspravi s krajiškim članovima izaslanstva svestrano ispita mnoštvo pojedinosti. U pismu koje mu je uputio 18. oktobra zapovjedio mu je da krajiške oficire pozove na večeru i raspravi s njima 11 tačno postavljenih pitanja.[28] Mouton je izvušio Napoléonovo naređenje već 21. oktobra, o čemu svjedoči izuzetno važno pismo Josifa Mamule Marmontu od 24. oktobra. Izvorno je pisano talijanskim jezikom, sudeći prema potpisu Mamulinim rukopisom:

»Gospodine! 21. ovog mjeseca naše je izaslanstvo pozvano u kazalište i na plesnu svečanost u Fontainbleauu — mi ostali vojnici smo dobili nalog da otiđemo do gospodina generala Moutona, koji nas je po nalogu Njegova Veličanstva pitao razne stvari o životu naših hrvatskih regimenta, te je između ostalog spomenuti gospodin general upitao kako Njegovo Veličanstvo namjerava uzesti iz svake regimente po jedan bataljon i poslati ih u Napulj ili Francusku, da li bi ovi

ljudi išli dragovoljno ili ne — moj odgovor je bio da su oni dužni uvijek otići tamo gdje ih zapovijed Njegova Veličanstva zove, ali budući da im je u glavu ušao strah koji su im uvrtjela ona gospoda koja su prešla na stranu Austrije, da će svi biti poslani u Španjolsku i da se nikad više neće vratiti svojoj kući, u ovom trenutku ne bi bilo dobro poslati ih izvan njihovih pokrajina, nego kako bi dobro shvatili novu vojnu službu, da ne bi bilo loše odvesti bataljon po bataljon u obližnji garnizon.

Sva ova pitanja koja su postavljena u Fontainbleauu prouzročila su nove planove koji su potakli neke naše izaslanike na novu organizaciju, između kojih se našao i pukovnik Šljivarić koji je podmuklo svima ostalima utuvio u glavu da treba uvesti civilnu vlast u Vojnu krajinu, međutim držeći da Vaša Ekselencija ne može biti ovog mišljenja s obzirom na to da je Vojna krajina zadovoljna svojim stanjem, rekao sam da za sada nije još trenutak za njihovo civiliziranje i skupljanje vojnika jer cijela Srbija, Bosna i Crna Gora drže na oku Vojnu krajinu i gledaju što će se s njima dogoditi, dakle u budućnosti će uvijek biti povoljnije pustiti Vojnu krajinu da ostane u svom sadašnjem stanju.

Gospodine! Ja nemam zasluga da bih se usudio Vašoj Ekselenciji dijeliti savjete, ali navikao sam uvijek biti odan i vjeran sluga svom suverenu, kojemu pripada moja domovina koju je Vaše gospodstvo mnogo zadužilo, i u želji da pod upravljanjem Vaše ekselencije sve krene na dobro, odvažio sam se reći da ne bi bilo loše držati na oku spomenutog gospodina pukovnika Šljivarića jer je on među nama poznat kao čovjek koji nema uvijek glavu na svom mjestu i kojemu nije na jeziku ono što mu je na srcu — on je u stanju, da kad ne uspije u svojim planovima, ljudima iz svoje regimente utuvi u glavu suprotne stvari koje ne bi bile po želji naše vlade. Njegove planove podržavaju čak i gospodin Gerlezzi i baron Lichtenberg.

Gospodine! Oprostite mi na slobodi koju nisam uzeo iz drugog interesa nego zbog privrženosti koju ću uvijek nositi u svojim grudima za Vašu Ekselenciju. Čast mi je ostati sa savršenim poštovanjem, Gospodine, Vaš najponizniji sluga Mamula, komandant bataljona.«[29]

Žestoka osporavanja krajiškog uređenja u prethodnom razdoblju duboko su podvojila krajiške članove izaslanstva.

U šestoj glavi »Ilirstvo, srpstvo i hrvatstvo u krajiškom zajedništvu...« razmotrit ćemo nacionalno-integracijske vidove sukoba pukovnika Šljivarića koji je hrvatske narodnosti, i u toku pariških pregovora pristaša sjedinjenja Vojne Hrvatske sa Civilnom, isto tako kao i članovi izaslanstva iz Civilne Hrvatske Gerlizzi i Kranjske baron Lichtenberg, s komandantom bataljona Mamulom, koji je srpske narodnosti i protivnik sjedinjenja jer »cijela Srbija, Bosna i Crna Gora drže na oku Vojnu krajinu i gledaju što će se s njima dogoditi...«. Ovdje ćemo prije svega razmotriti Mamulinu bojazan od moguće Napoléonove odluke da krajiške jedinice doista budu upućene bilo u garnizonsku službu u Napulj ili Francusku, bilo na španjolsko ratište, jer bi i jedno i drugo imalo vrlo loše posljedice u krajiškom društvu. Čini se da od njega potječe prijedlog da krajiške jedinice, kad već moraju nekamo ići, budu upućene u garnizonsku službu u Ilirskim pokrajinama.

S ovim razgovorom napokon se uobličila još jedna suštinska dilema u vezi s krajiškim pitanjem. Više se nije radilo samo o tome da li će krajiško uređenje biti ukinuto ili neće, nego i o tome hoće li, u slučaju da ne bude ukinuto, krajiške jedinice biti korištene kao i bilo koje druge jedinice u francuskoj vojsci ili neće. Nepodijeljeno je mišljenje krajiških oficira bilo da takvo izjednačavanje, odnosno »profesionalizaciju« njihovih jedinica krajiško društvo ne bi moglo podnijeti bez dubokih potresa. Možda je u takvoj bojazni jedan od razloga Šljivarićeva opredjeljenja za ukidanje kra-

jiškog uređenja? Inače, Mouton je raspravio sljedeća pitanja s krajiškim oficirima po Napoléonovu nalogu: 1. Koliko bi trebalo bataljona da bi se regimente popunile s tri i četiri bataljona?, 2. Jesu li (krajišnici — D. R.) odjeveni u vrijeme mira?, 3. Kada se popunjavaju, kako se opskrbljuju odjećom?, 4. Koliko koštaju, neovisno o području, u vrijeme mira?, 5. Koliko treba izdati iz blagajne za regimente?, 6. Da li bi bili protivni, ako bih htio zadržati po jedan bataljon od šest kompanija, tj. pet do šest hiljada ljudi, da budu upotrijebljeni u unutrašnjosti, ili u Napuljskom kraljevstvu, ili čak u Francuskoj?, 7. Koliko bi to koštalo?, 8. Kako se zamjenjuju vojnici i oficiri?, 9. Kako je podijeljeno zemljište?, 10. Kako, kada jedan oficir umre, novi oficir preuzima mjesto umrlog? i 11. Kako se sporazumijeva s porodicom umrlog?[30] Prikupljene odgovore Mouton je oblikovao u izvještaj, koji činjenično ne sadrži pojedinosti koje bi trebalo raspraviti. Međutim, uočljiva je njegova zatečenost razmjerima vojne obaveze:

»Les levées ne me semblent pas en proportion avec la population; elles excèdent tout ce qui se fait ailleurs d'une manière étonnante.« (»Pozivanja u vojsku ne čine mi se razmjernima sa stanovništvom. Ona na začuđujući način prelaze sve što se drugdje radi.«)

Njegova je preporuka vladaru oprečna Andréossyjevoj, tj. upravo je onakva kakvu je Napoléon očekivao, jer među njegovim pitanjima nema ni jednog koje bi pretpostavljalo da bi krajiško uređenje moglo biti ukinuto:

»Je les crois fidèles, Sire; susceptibles d'enthousiasme, s'ils sont bien conduits; et je crois de plus qu'il est de l'intérêt de Votre Majesté de maintenir ce peuple de soldats dans sa constitution militaire, sauf les modifications qu'elle jugera devoir y faire...«

(»Vjerujem da su odani, Vaše veličanstvo. Lako se oduševljavaju, ako ih se dobro vodi. Vjerujem, osim toga, da je u interesu Vašeg veličanstva zadržati ovaj vojnički narod u njegovu vojnom uređenju, osim prilagodbi koje će ono prosuditi da mora napraviti...«)

Moutonovo mišljenje otvorilo je krajiškim oficirima put do Napoléona. Riccijevo pismo Marmontu od 24. oktobra sadrži niz pojedinosti o toku njihova dvosatnog razgovora s carem u Fontainbleauu, 23. oktobra 1810. u toku prijepodneva.[31] Tom prilikom Napoléon im je jasno rekao da nema namjeru ukinuti krajiško uređenje, ali im je isto tako jasno spomenuo svoju namjeru da krajiške jedinice dijelom iskoristi u Napuljskom Kraljevstvu ili u Francuskoj. Navijestio im je bolje naknade nego što su ih imali u Austriji, naslove i donacije. Zabilježio je imena njihovih sinova i rođaka koji još nisu oficiri, kao i imena francuskih i dalmatinskih oficira na koje su imali pritužbe. Raspravljali su o već spomenutom pitanju opskrbe uniformama iz državnih izvora i o ukidanju »Dienstkonstitutiva«, kao i o prijedlogu krajiških oficira da krajišnici budu plaćeni za dane koje provode u službi, a da im se poveća porez.

Prema Riccijevu iskazu u pismu vrlo je teško bilo rekonstruirati pojedinosti razgovora iz konfuznih priča oficira, koji su bili opijeni zadovoljstvom zbog susreta s carem. Obećali su mu, dakako, da će vjerno ratovati bilo gdje kuda budu pozvani.

Marmont je vjerojatno reagirao na ovo Riccijevo pismo. Učinio je to tako odlučno i zbog toga što mu je tada već bilo jasno da je budućnost krajiškog uređenja izvjesnija.

U to vrijeme u krajiškom prostoru velika je pometnja zbog mogućih dubokih promjena u Krajiškom uređenju o kojoj Marmont vrlo suzdržano obavještava Clarkea:

»General Andréossy naredio je preko hrvatskih oficira koji su u Parizu neka se obustavi svaka zamjena odjeće jer će dobiti novu organizaciju, nove uniforme itd.

Ova vijest, po svemu slična sredstvima kojima se neprekidno služe Austrijanci da bi uznemirivali Hrvate, porazno je odjeknula. Poduzeo sam sve što je u mojoj moći da bih je opovrgnuo. Ovdje su svi povezani, nitko nije ravnodušan, svi tvore sistem. General Andréossy vjerojatno i ne sluti da jedno obično pitanje uniforme koje na svakom drugom mjestu ne znači ništa ovdje je vrlo značajno jer se radi o nametu jer obitelji odijevaju vojnike; ako bi uniforme bile propisane na način da ih više ne mogu izrađivati obitelji, odnosno da ih obitelji moraju kupovati, sama ova odredba izazvala bi revoluciju i prouzrokovala emigriranje vrlo velikog broja onih koji ne bi bili u stanju udovoljiti ovom zahtjevu.«[32]

Istog dana kada je napisao ovo pismo Marmont je završio svoj opsežni inspekcijski izvještaj o Vojnoj Hrvatskoj. Već su navedeni razlozi koji su ga primorali da se upusti u tako obiman obilazak krajiškog prostora. Potrebno im je dodati još jedan, u mnogočem presudan. Njegovi dotadašnji izvještaji najveću su sumnju izazivali zbog nepouzdanih financijskih kalkulacija. Još 29. maja 1810. Napoléon je tražio ne samo još podrobniji uvid u prihode i rashode nego i jamstvo da izdaci u prekosavskim regimentama neće biti veći nego što su bili pod habsburškom vlašću.[33] Takvo jamstvo pretpostavljalo je mnogo bolje poznavanje stanja u Vojnoj Hrvatskoj nego što ga je on do tada bio stekao.

Njegov »Mémoire sur les Régiments Croates«, najopsežniji spis o Vojnoj Hrvatskoj, koji je nastao pod francuskom vlašću i još uvijek neobjavljen u cijelosti na primjeren način, unatoč brojnim navođenjima u literaturi, uistinu je sugestivna obrana krajiškog uređenja.[34] Štošta je u njegovu sadržaju ponavljanje više puta iznešenih podataka i ocjena, neki navodi su čak i doslovno preuzeti, a ipak je izuzetno skladna cjelina, utemeljena u duboko osmišljenom iskustvu krajiškog društva.

Budući da je sačuvano nekoliko prijepisa, naslovi se neznatno razlikuju, ali ne i sadržaj spisa.

U spisu se uveliko prožimaju idealni i ostvareni red, idealna kulturu i stvarna kulture (D. Rihtman-Auguštin), tako da u brojnim svojim vidovima on manje »odražava« stvarnost Vojne Hrvatske u kasno ljeto 1810. godine, a više njezinu mogućnost u perspektivi maršala Marmonta.

Dakako, ključna su njegova završna razmatranja u »Calculs des avantages . . .« i »Conclusion«:

»J'ajouterai ici par un double calcul qui prouvera d'un côté quel prix le régime actuel donne à ce pays, comme aussi quel faible produit l'Empereur en tirerait pour son service dans le cas où le régime Civil serait adopté. La Croatie Militaire fournit et entretient seize mille soldats, ausi bien équipés que les troupes les mieux habillées de l'Europe, toujours prêts à partir au premier Signal, et aussi disponibles que des troupes de ligne, faisant un service indispensable sur la frontière; Les revenus du pays et un million cinq cent mille francs pourvoient à tout; Les troupes sont payées, l'administration est payée, les Tribunaux sont payés, les travaux publics qui sont immenses sont éxécutés, rien n'est omis, tout marche regulièrement; si le système change, les revenus du pays diminuent, mais supposons, chose qui est plus douteuse, qu'on parvienne à faire payer

en Argent l'Impôt foncier actuellement éxistant, les revenus seront d'environ huit cent mille francs, il faut ôter au moins trois cent mille francs pour l'administration, la justice, les travaux publics les plus indispensables et les pensions; restera donc cinq cent mille francs; l'Empereur traitant cette province comme les autres en tirerait les conscrits nécessaires à la formation et au recrutement d'un régiment, mais ce régiment coûterait deux Million par an environ et représenterait une force présente sous les armes, de deux à trois bataillons formant environ deux mille hommes; Calculant le parti que Sa Majesté tirerait pour son service, de cette Province, il en résulte que, toute Balance faite, elle lui fournirait deux mille combattants moyennant quinze cent mille francs de son trésor. Eh bien avec la même somme, avec quinze cent mile francs, au lieu de deux mille hommes, c'est seize mille hommes non effectifs, mais toujours présens sous les armes, et une réserve de huit mille hommes également présents sous les armes, c'est enfin jusqu'au dernier homme qui marche si le Souverain l'ordonne; et qu'on ne s'imagine pas que les seize mille hommes qui forment l'armée active et toujours disponibles puissent être considerés comme des Milices. Ce sont des belles troupes, bien éxercées, remplies d'ardeur et de bravoure; Ce sont des Vétérans couverts de blessures et qui bien commandés et placés dans nos rangs, seront les dignes Soldats de César; ce sont enfin des troupes de la même nature que celles qui forment le quart de l'armée Autrichienne que l'armée française estime et qu'elle tient à gloire d'avoir battue. Je conclus de ce qui précéde.

Que l'Organisation actuelle résoût un problème difficile, celui de tirer d'un peuple le plus grand parti posible pour le service de l'Etat, en faisant ce qui contribue à son bien-être, aux progrès de la Civilisation, et satisfait son goût Que l'Administration est établie sur des règles telles qu'elles peuvent garantir de toutes sortes d'abus autant qu'il dépend des hommes.

Que la justice est rendue avec intégraté et sans frais et que le régime de ce peuple est meryeilleusement adapté, à son esprit, à ses moeurs à l'Etat de sa pauvreté, à sa Situation géographique.

Que la force vive des Etats étant des soldats et de l'argent, il serait déjà d'un grand prix s'il donnait seulement sans les entretenir les soldats qu'il fournit; mais que les entretenant moyennant la septième ou huitième partie de ce que coûtent les autres troupes, son utilité pour l'Etat représente celle d'une province qui donnant seize mille soldats, donnerait aussi dix à douze millions de revenus nets qui seraient appliqués à leur soldes et leur entretien.

Que ce pays misérable sans intérêt, sans valeur, sans prix, à charge même sous un autre régime devient par l'espece de magie de celui-ci aussi utile à Sa Majsté en temps de Guerre que l'aliance d'un des principaux membres de la Confédération du Rhin; que toutes les parties de cette Organisation se touchent, concordent entre elles et forment un ensemble que le plus léger changement dans l'une de ses parties peut bouleverser, qu'enfin il faut garder tout le système en son entier, sauf à remédier partiellement avec le temps et sans changer de bases et de principe, aux abus que l'expérience pourrait indiquer.«

(»Dodat ću ovdje dvostruki račun, koji će s jedne strane dokazati koju cijenu ovoj zemlji daje sadašnje uređenje, kao i koliko slab dohodak bi Car dobio za svoju službu u slučaju kada bi bilo uvedeno civilno uređenje. Vojna Hrvatska daje i izdržava šesnaest hiljada vojnika, koji su isto tako dobro opremljeni kao i najbolje obučene jedinice u Evropi, uvijek spremne krenuti na prvi znak i isto tako raspoložive kao linijske jedinice, vršeći neophodnu službu na granici. Dohoci zemlje i 1 500 000 franaka udovoljavaju svemu. Jedinice su plaćene, uprava je plaćena, sudovi su plaćeni, ogromni javni radovi se izvršavaju, ništa nije ispušteno, sve ide redovno. Ako se sistem promijeni, zemaljski dohoci se smanjuju. Ali, pretpostavimo više nego spornu stvar da bi se uspjelo naplatiti u novcu zemljišni porez koji sada postoji, dohoci bi bili oko 800 000 franaka. Treba izdvojiti najmanje 300 000 franaka za upravu, pravosuđe, najnužnije javne

radove i mirovine. Ostat će dakle 500 000 franaka. Car, odnoseći se prema ovoj pokrajini kao prema ostalima, dobio bi potrebne novake za stvaranje i popunjavanje jedne regimente, ali bi ta regimenta godišnje stajala oko 2 000 000 i predstavljala bi snagu prisutnu pod oružjem od dva do tri bataljona sa oko dvije hiljade ljudi. Računajući što Njegovo veličanstvo može iskoristiti za svoju službu u ovoj pokrajini, u bilansu slijedi da bi mu ona dala dvije hiljade boraca za 1 500 000 franaka iz Njegove blagajne. Dakle, sa istim iznosom, sa 1 500 000 franaka, umjesto 2 000 ljudi, to je 16 000 ljudi, ne efektivno, nego uvijek prisutnih pod oružjem i 8 000 u rezervi, također prisutnih pod oružjem, to je konačno do posljednjeg čovjeka koji izlazi ako Vladar naredi. Neka si ne zamišlja da 16 000 ljudi koji čine aktivnu vojsku, uvijek raspoloživu, mogu biti smatrani milicijom. To su lijepe jedinice, dobro uvježbane, ispunjene revnošću i srčanošću. To su ranama prekriveni veterani, koji će biti vojnici dostojni Monarha, ako se njima bude dobro zapovijedalo i ako budu svrstani u naše redove. To su konačno jedinice iste prirode kao one koje čine četvrtinu austrijske armije, koju francuska armija cijeni i smatra slavnim da ju je pobijedila.

Zaključujem iz toga što prethodi da sadašnja Organizacija rješava težak problem da iz jednog naroda iskoristi za državnu službu najviše što je moguće, čineći ono što doprinosi njegovoj dobrobiti, napretku civilizacije i što zadovoljava njegovu volju; da je Administracija utemeljena na propisima, takvima koji mogu zaštititi od svih vrsta zloupotreba, ukoliko ovisi o ljudima; da se pravdu pošteno dijeli i bez troškova i da je uređenje ovog naroda čudesno prilagođeno njegovu duhu, običajima, siromaštvu, njegovu geografskom položaju; da je stvarna snaga država u vojnicima i u novcu i da bi već bilo dragocjeno kada bi se samo bez uzdržavanja davalo vojnike koje se pruža. Ali, uzdržavajući ih pomoću sedmog ili osmog dijela od (cijene) koštanja drugih jedinica, njihova korisnost za državu predstavlja vrijednost jedne pokrajine koja bi dajući 16 000 vojnika davala također 10—12 milijuna čistog dohotka koji bi bio upotrijebljen za njihove plaće i njihovo uzdržavanje; da ta bijedna, beskorisna zemlja, bez vrijednosti, bez cijene, pod jednim drugim uređenjem postaje kao nekom vrstom magije isto tako korisna Njegovu veličanstvu u vrijeme rata kao savez jednoga od najvažnijih članova Rajnske konfederacije; da se svi dijelovi ove organizacije dodiruju, da su međusobno usklađeni i čine cjelinu koju najmanja promjena u jednom od njezinih dijelova može poremetiti; da, konačno, treba čuvati čitav sistem u njegovoj cjelini, s tim da se djelomično s vremenom otkloni, bez promjena u osnovi i načelu, zloupotrebe na koje bi iskustvo moglo upozoriti.«)

Ovaj svoj spis Marmont je poslao na više strana, sumnjajući da su više ili manje svjesni osporavatelji krajiškog uređenja u raznim središtima francuske državne moći. Dobili su ga, na primjer, talijanski potkralj, princ od Wagrama i od Neuchâtela itd.[35]

Uočljivo je da i Andréossy i Marmont u biti ostaju u granicama ideologijskog diskursa, neovisno o tome što je razlika u razini njihova poznavanja krajiškog društva i uređenja velika. U ključnim pitanjima obojica više tvrde nego što dokazuju, većma se sukobljavaju nego što jedan drugom dokazuju pojedinačne prednosti i nedostatke krajiškog uređenja. Mogućnost egzaktne analize u to vrijeme ni ne postoji. Čak da su obojici i bili dostupni mnogobrojni izvori koje su habsburške vlasti prenijele preko Save u toku povlačenja, oni ne bi bili u mogućnosti do kraja dokazati bilo jednu bilo drugu pretpostavku, odnosno tvrdnju u njihovu slučaju. Bio je to jednostavno sraz dvaju različitih svjetonazora.

Kada je Napoléon dobio Marmontov spis, već je bio donio odluku da krajiško uređenje neće biti ukinuto. Kada se ocjenjuje utjecaj Marmontovih ocjena, ne bi se smjelo gubiti iz vida spomenutu okolnost.

Inače, nije on u to vrijeme bio jedini tako uvjeren, odlučan i ustrajan branitelj krajiškog uređenja u pariškim raspravama. Iako ne tako istaknuta, važna je bila i uloga generala Plauzonnea, koji je odobreno odsustvo provodio u to vrijeme u Parizu i u granicama svojih mogućnosti nastojao utjecati na tok događaja.

Sačuvana je iscrpna spomenica o Vojnoj Hrvatskoj s njegovim potpisom, bez naslova i datuma. Sudeći prema više pojedinosti u njezinu sadržaju, vjerojatno je nastala u Parizu, s očiglednom ambicijom da utječe na ishod toka pariških rasprava o krajiškom pitanju.[36] Uočljive su neke sadržajne podudarnosti s Marmontovim spomenicima, što je potpuno razumljivo ako se ima na umu bliskost njihove suradnje. Da bi se ocijenila narav njegova djelovanja u to vrijeme, dovoljno je izdvojiti svega nekoliko ključnih stavova iz ovoga njegovog spisa:

»Les Six Régimens Croates dont le territoire s'étend de la rive droite de la Save à la Mer Adriatique, ont toujours été considérés comme les plus aguerris parmi les dix sept Régimens...

Cette supériorité s'explique par l'énergie commune aux habitans des Montagnes, par l'âpreté du climat, la stérilité de leur sol qui les condamne à des privations continuelles, enfin par le caractère inquiet et belliqueux de leurs voisins toujours enclins au brigandage.«

(»Šest hrvatskih regimenti, kojih se područje prostire od desne obale rijeke Save do Jadranskog mora, uvijek se smatralo najprekaljenijima među sedamnaest regimenti...

Ova nadmoć objašnjava se krepkošću zajedničkom planinskim stanovnicima, surovošću klime, neplodnošću tla koja ih osuđuje na stalna odricanja, konačno, nemirnom i ratobornom naravi njihovih susjeda, koji su uvijek skloni razbojništvima.«)

Takva isticanja vrijednosti prekosavskih krajiških regimenti, kao i pokušaja njihova »kulturno-antropološkog« objašnjenja, nema u Marmonta, kao što u njega nema vrlo sugestivne usporedbe Vojne Hrvatske i francuskih departmana:

»La Croatie militaire contient 280.000 habitans, population égale à celle de nos moindres départemens, maintient sous les armes 16.000 hommes, toujours complets, 8.000 de Réserve, toujours disponibles, pourvoit à tous les besoins de son administration, protège les provinces de l'intérieur contre un voisin inquiet, qu'il faudrait contenir par des Troupes entretenues à grands frais, dans un pays peu productif, et n'exige qu'un subside de 1,700.000 fr. Je le demande: Quel est celui des départemens de l'Empire, non pas d'une population egale, mais des plus nombreux et des plus riches, qui offrirait les mêmes résultats à Sa Majesté?«

(»Vojna Hrvatska ima 280 000 stanovnika, populaciju jednaku onoj u našim manjim departmanima, drži pod oružjem 16 000 ljudi, uvijek na broju, 8 000 u rezervi, uvijek raspoloživih, udovoljava svim potrebama svoje uprave, štiti unutrašnje pokrajine protiv nemirnog susjeda, koga bi trebalo zadržavati sa jedinicama izdržavanim s velikim troškovima u slabo plodnoj zemlji i koja ne iziskuje više od 1 700 000 fr. potpore. Pitam: Koji je to departman Carstva, ne s istom populacijom, nego mnogo većom i bogatijom, koji bi nudio iste učinke Njegovu veličanstvu?«)

Zaključak njegovih opaski o krajiškom pravosuđu izravno je osporavanje stavova Andréossyja i Parisa u vrlo zaoštrenu obliku, zaoštrenijem nego što je to slučaj u Marmonta:

»Otez aux Croates le frein d'une Justice immédiate, prompte, de tous les moments, essayez de leur substituer les formes judiciaires propres aux Nations entièrement civilisées, ces peuples, voisins de la barbarie, y retourneront incessamment; la dissolution ne sera pas moins prompte qu'elle ne le serait dans nos Régiments, s'ils étaient abandonnés par l'influence de la discipline, et de l'autorité.«

(»Oduzmite Hrvatima kočnicu neposrednog sudovanja, brzog u svim trenucima, pokušajte im nametnuti pravosudne forme svojstvene potpuno civiliziranim narodima i ovi ljudi, susjedi barbarstva, vratit će mu se smjesta. Raspuštanje neće biti brže nego u našim regimentama, kada bi bio zanemaren utjecaj discipline i autoriteta.«)

Ovo je, čini se, najjasnije »priznanje« da je sistem represije ključ reproduktivne sposobnosti krajiškog uređenja.

Plauzonneov rječnik ima manje literarnih ambicija nego Marmontov, u njegovu izričaju manje je uobrazilje, ali je zato plastičniji u realističnosti opisa i sugestivnosti sudova.

O svom djelovanju obavještavao je Marmonta. Poznata su njegova pisma s tim u vezi. Prvi put mu se javio 3. novembra. Do tog dana nije bio u mogućnosti sastati se s ministrom rata, koji je bio u Fontainbleauu, tako da se ograničio na dojmove stečene u razgovorima s članovima izaslanstva. Sudeći prema sadržaju njegova pisma, »pariški mudrijaši« su nakon Napoléonova izjašnjenja u krajiškom pitanju postali pristaše krajiškog uređenja. Iznimka je general Andréossy, koji svoj stav ne mijenja iz »samoljublja«. Plauzonne je odmah nakon dolaska razgovarao s nekim neimenovanim članovima Državnog savjeta, koji uglavnom izjavljuju da nemaju nikakve predodžbe o krajiškom uređenju, ali su skloni prihvatiti maršalovo mišljenje, vjerujući da ga najbolje pozna.

Živković i Mamula, »les plus déliés des députes« (»najproniclјiviji među izaslanicima«), drže da je Napoléon zadovoljan krajiškim uređenjem. Šljivarić i von Lichtenberg su »les coriphées de l'opinion de l'opposition« »korifeji opozicionog mišljenja«). Plauzonne je razgovarao sa Šljivarićem:

»Je l'ai reproché au premier, dans des termes assez mesurés pour qu'ils puissent être répétés, sans offenser la personne qui lui a inspiré ces sentiments. Il y a plus de sottise que de mauvaise vue, dans son fait. On a cru la voix prépondérante, (en) raison de son grade; on la subjugue sans peine.«

(»Prvome sam prigovorio, u dosta odmjerenim izrazima, da bi mogli biti ponovljeni a da ne vrijeđaju osobu koja ga je nadahnula u tom mišljenju. Ima više gluposti nego loše namjere u njegovu postupku. Vjerovalo se odlučujućem glasu zbog njegova čina. Potčinilo ga se bez muke.«)

Njegov je odnos prema Šljivariću očigledno mnogo drugačiji nego Mamulin, što je i razumljivo jer je mogao biti iznad konflikata koji su podvajali krajiške oficire prije njihova dolaska u Pariz. Mnogo je suzdržaniji prema von Lichtenbergu. Ističe da je opće mišljenje, vjerojatno se to odnosi na izaslanstvo, da su njegove ambicije u razvojačenoj Hrvatskoj dosta velike i da to i jest razlog što je toliko ustrajan u svom stavu.

Sa Šljivarićem je dosta dugo razgovarao general Mouton, ali kako Šljivarić šuti o sadržaju tog razgovora, može se pretpostaviti da je i u njemu zastupao iste stavove.[37]

U to vrijeme, 6. novembra, Mamula se obraća Napoléonu posredstvom Moutona.[38] Sadržaj njegove poslanice, duhovno vrlo srodne sadržaju navedenog pisma Marmontu, također će iscrpnije biti istražen u šestoj glavi.

Čini se da nikome kao njemu nisu bili jasni balkanski vidovi krajiškog pitanja. On ih i ovom prilikom razmatra, mnogo opsežnije nego u prethodnom slučaju, sa srpsko-pravoslavnog stanovišta. Mamula je pod vrlo snažnim dojmom srpskog ustanka i duboko je uvjeren u mogućnost pokretanja šireg oslobodilačkog pokreta, kojemu bi francuska politika u Ilirskim pokrajinama bila kristalizaciona tačka. Vojna Hrvatska bila je nenadomjestiva u takvoj politici. Izvorni jezik spisa je njemački, a preveden je na francuski i takva ga je pročitao Mouton 18. novembra i proslijedio Napoléonu s napomenom da zaslužuje biti pročitan (»cela mérite lecture«).[39] Mamula je i ovom prilikom dokazao izuzetnu pronicljivost i prodornost, čak ako i zanemarimo da su potpuno nepoznate okolnosti u kojima je spis nastao.

U iščekivanju Napoléonove odluke o budućnosti krajiškog uređenja Marmont je i dalje redovno dostavljao obavijesti Clarkeu o stanju u Vojnoj Hrvatskoj, uvijek iznova nalazeći načina da potvrdi njezine vrijednosti, ali i mjere koje je poduzimao u proteklih godinu dana.[40] U konceptu jednog takvog pisma od 3. novembra ističe da najviše udjela u vrlo zadovoljavajućoj obnovi uprave u Vojnoj Hrvatskoj ima Centralna direkcija. Zahvaljujući njezinu naporu, prevladano je stanje »dezorganizacije«, koje su habsburške vojne vlasti ostavile posvuda iza sebe, a prevladane su i teškoće koje neizbježno prate uvođenje svake nove uprave. Za to su najzaslužniji ljudi koji rade u njezinu sastavu. Iako su i marljivi i pojedinačno vrlo upućeni u pitanja krajiške uprave, odlučuju u zajedničkoj raspravi. Budući da je on odlučio o stvaranju Centralne direkcije, ne može propustiti ni ovu priliku da se još jedanput obračuna s Dauchyjem. Da se postupalo po njegovim »prosudbama i strastima«, tvrdi Marmont, krajiške regimente više ne bi postojale.[41]

Marmontovo ponašanje bilo je vrlo opravdano jer je Napoléon stalno tražio nove obavijesti o krajiškom pitanju. U nestrpljivom očekivanju Marmontova izvještaja, Clarke je morao napraviti opsežan izvještaj na temelju iskaza članova izaslanstva i primjedaba generala Andréossyja.[42] Navedene Andréossyjeve ocjene u njemu su vrlo iscrpno prenesene, ali bez zaključka koji bi obavezivao Clarkea. Taj svoj zaključak on najavljuje kada se upozna s Marmontovim izvještajem. U sadržaju spisa nema ničeg što bi posebno privlačilo pažnju, osim podataka o stanovništvu Vojne Hrvatske, koje se pripisuje Andréossyju. Prema njima više od 200 000 stanovnika od 256 000 ukupno je »du rite grec«. Takvi netačni i pristrani podaci mogli su potjecati samo iz kruga krajiških oficira, koji su, čini se, većinom i bili pravoslavne vjere.

Svoj konačni, također opsežan izvještaj, Clarke je završio 21. novembra, čim je bio u mogućnosti iskoristiti Marmontov rad.[43] Sam kaže da je napravio »une analyse succincte de tout ce qui a été écrit et proposé sur cette matière« (»jednu kratku analizu svega što je napisano o ovoj materiji«), tako da se doista bez teškoća mogu prepoznati ne samo najuočljiviji Marmontovi i Andréossyjevi stavovi, nego i stavovi Plauzonnea, krajiških oficira itd. Potpuno je nepotrebno na ovom mjestu upuštati se u sadržajnu analizu njegova izvještaja, jer u njemu i nema ničeg čime bi se njegovo stajalište izdvajalo među ostalima. Clarke je nadasve bio činovnik.

Njega je smetalo što krajiške jedinice ne mogu biti neograničeno korištene, tj. što u to vrijeme nisu mogle biti niti u garnizonskoj službi u Napuljskom Kraljevstvu ili u Francuskoj, niti na španjolskom ratištu. Ipak, ovom prilikom on se izjasnio o krajiškom pitanju u prilog njegova održanja:

»Quoique ces considérations diminuent sans doute les avantages que présente au premier aperçu l'existance de l'armée croate, je pense qu'il résulte de toutes les observations discutées dans ce rapport, que les lois qui régissent la Croatie militaire sont, sinon les meilleures possibles, du moins les meilleures que les Croates puissent supporter en ce moment et les plus appropriées au caractère et au degré de civilisation de ces peuples, et qu'enfin il faut conserver dans toute son intégrité le système de leur constitution militaire, consacré par quarante ans de résultats heureux, sauf à remédier partiellement avec le temps, et sans changer de bases et de principes, aux abus que l'expérience pourrait indiquer.«

(»Premda ova razmatranja bez sumnje umanjuju prednosti koje na prvi pogled pruža postojanje hrvatske vojske, mislim da iz svih opažanja koja su bila raspravljena u ovom izvještaju slijedi da su zakoni koji upravljaju Vojnom Hrvatskom, ako ne najbolji mogući, najmanje najbolji koje Hrvati mogu podnijeti u ovom trenutku i najprikladniji naravi i civilizacijskom stupnju ovih ljudi i da, konačno, treba u punoj cjelovitosti sačuvati sistem njihova vojnog uređenja, posvećen sretnim četrdesetogodišnjim uspjesima, s tim da se djelomično s vremenom otklone, bez promjena u osnovi i načelu, zloupotrebe na koje bi iskustvo moglo upozoriti.«)

Doista, dugo mu je trebalo da se odluči!

U svakom slučaju trebalo mu je manje nego Napoléonu, koji je u vrijeme kada su nesuglasja u vezi s budućnošću krajiškog uređenja bila najveća, 10. oktobra, zapovjedio jednom od svojih ađutanata, generalu grofu de Lauristonu, da se u Hrvatskoj upozna sa starim uređenjem Vojne krajine, s promjenama uvedenim od smjene vlasti, sa tadašnjim uređenjem, s troškovima izdržavanja regimenti, »enfin de recueillir toutes les connaissances qu'il pourra rassembler sur cette objet« (»konačno da prikupi sva saznanja koja će moći pribrati o ovom predmetu«).

Lauristonovim pismom od 16. novembra iz Ljubljane podržava se krajiško uređenje jer je ono uvjetovano i prirodom zemlje i naravi stanovnika. Njegova je ocjena da Marmont nije u njega unosio nikakve promjene, samo što je u svaku regimentu uveo još jedno oficirsko mjesto, »un adjoint major«, povjereno »dalmatinskim« oficirima, da bi na njih kao na poznavaoce jezika mogli računati pukovnici. Nije mu promaklo da su carine i šumska uprava uređeni na isti način kao i u čitavoj zemlji, samo što se njihovi prihodi uplaćuju u regimentsku blagajnu.

Podržao je mišljenje da krajiške regimente budu raspoređene u garnizonsku službu u Dalmaciji sa »semestralnom« zamjenom.[44]

Lauristonov inspekcijski obilazak Vojne Hrvatske bio je iscrpan kao i Marmontov, samo što je on manje ili više otvoreno provjeravao i navode iz maršalova izvještaja. Kada je u Trstu pisao svoj »Rapport sur la Croatie Militaire«, datiran sa 28. decembrom, mogao je i podržati Marmonta i upozoriti na »netačnosti«. Prva je u vezi sa 1 575 000 franaka izdataka. Lauriston upozorava da se taj iznos povećava svakim izlaskom krajišnika izvan područja regimente sa 5 novčića (»sols«) i kruhom, a kada izlaze iz Hrvatske, plaćaju se kao i sve druge jedinice. Druga je u vezi s njihovom opremom. Lauriston osporava maršalovu ocjenu da su krajiške jedinice odjevene kao najbolje jedinice tvrdnjom da je njihova odjeća napravljena od loših tkanina domaće izrade, koje nisu za ratnu upotrebu. Njegov je prijedlog da se obnovi austrijski običaj da svaka regimenta ima skladište s uniformama državne izrade. U nastavku izvještaja Lauriston je nizom povijesnih osvrta nedvosmisleno podržao krajiško uređenje. Čak je ponovio neobrazloženu

ocjenu da se vrijednija zemlja u Civilnoj Hrvatskoj slabije iskorištava nego manje vrijedna na krajiškom području.[45]

Treći put se javio Napoléonu u vezi s krajiškim pitanjem iz Ljubljane 5. januara 1811, nakon što je bio obaviješten o velikim zamjenama vojnih jedinica u Ilirskim pokrajinama, kojima je iz njih zajedno s francuskom vojskom povučen i najveći dio generala i štapskih oficira. Među njegovim brojnim primjedbama na novi raspored vojnih jedinica, koje potpuno otvoreno iznosi iako nije u dvojbi tko iza njega stoji, izdvaja se prigovor što u Vojnoj Hrvatskoj nije predviđeno jedno generalsko mjesto:

»Il est nécessaire d'avoir en Croatie un général qui surveille les colonels, mette de l'ensemble dans le service de cette province et sur toute la ligne de la frontière: S'il n'y a pas dans la Croatie un centre, une unité de commandement, tout se relâchera; les vols recommenceront, les routes ne seront plus sûres, les commerçants turcs ou autrichiens craindront le passage par la Croatie, et tous les avantages que le décret du 27 novembre dernier donne à l'Illyrie se réduiront à rien.«[46]

Epilog pariških rasprava o krajiškom pitanju nije bio bez nedoumica, koje su budućnosti ostavljale mogućnosti drugačijeg rješavanja otvorenih pitanja. Marmontovi stavovi, koji su bili izuzetno sadržajno potkrijepljeni, nesumnjivo su osnažili Napoléonovu odluku da krajiško uređenje ne bude ukinuto. Međutim, kada je ministar financija, po vladarevu nalogu, zatražio od Andréossyja da ocijeni Marmontov prijedlog civilnog, crkvenog i pravosudnog uređenja Ilirskih pokrajina, ovaj mu ga je vratio s napomenom da Vojna Hrvatska treba biti uređena kao i druge pokrajine u Carstvu. Inače, ministar je sporno pitanje proglasio vojnim i jednostavno se nije izjasnio o njemu.[47] Na sceni je ostao Marmont. Dijelovi njegova opsežnog izvještaja i dalje su stizali u Pariz. Tako je 20. i 21. decembra 1810. Clarke poslao caru niz priloga o krajiškim oficirima, o regimentama pojedinačno, kao i budžet Vojne Hrvatske za 1811. godinu.[48] Cijelo ovo njegovo djelo do danas još nije rekonstruirano i vjerojatno to nikada neće ni biti moguće učiniti. Teško da je koja druga zemlja pod francuskom vlašću u to doba bila tako podrobno istražena.

Krajiški oficiri, kao i čitavo izaslanstvo Ilirskih pokrajina, na kraju svoga dugotrajnog pariškog boravka ponovo su se osjetili izgubljenima u zbivanjima u kojima su vjerojatno malokad bili i svjesni svoje stvarne uloge. Jedina im je briga bila kako dobiti što više novaca za naknadu troškova i kako se što prije vratiti svojim kućama, a nužne isplate bilo je vraški teško osigurati u Parizu. Sačuvano je s tim u vezi više izvora. U nekim slučajevima teško dogovorene isplate nikada nisu izvršene. Izvjesno je da se u Parizu materijalno nisu mogli obogatiti.[49]

Članovi izaslanstva mnogo su puta mogli osjetiti koliko malo znače i oni i Ilirske pokrajine u Carstvu kojem su podanici. Doista nisu mogli imati iluzija o svome mjestu u pariškom sjaju.

NOVČANA BEZIZLAZJA KRAJIŠKOG UREĐENJA

Brojni upućeni suvremenici bili su iznenađeni razmjerima povlačenja francuskih i talijanskih jedinica iz Ilirskih pokrajina i njihovom zamjenom krajiškima u garnizonskoj službi početkom 1811. godine, kao što je bio iznenađen i general Lauriston. Nevažno je ovom prilikom da li je Napoléon na taj način htio stvarati pretpostavke za kasnije ukinuće krajiškog uređenja, s obzirom na to da mu je bilo potpuno jasno koliko je garnizonska služba strana krajišnicima. Važno je da mu je nadasve bilo stalo što je moguće više smanjiti vojne izdatke u Ilirskim pokrajinama. Nije se mogao pomiriti s činjenicom da mora izdvajati milijun i pol franaka za vojsku, a da ju ne može koristiti prema svojim potrebama. Kada već nisu mogli ići ni u Italiju, ni u Francusku, a pogotovo ne u Španjolsku, krajišnici su morali ići u garnizonsku službu u Ilirskim pokrajinama izvan Vojne Hrvatske.

Kada je Marmont bio predvidio 2 400 000 franaka izdataka za krajiške regimente u toku 1810. godine, uvijek sumnjičavi Napoléon tražio je od ministra financija da ga izvijesti uključuje li taj iznos troškove naoružavanja krajišnika, opskrbe žitom, kao i svih drugih povlastica koje uživaju. S tim u vezi tražio je još jedanput obavijesti o krajiškom uživanju zemlje, porezima itd.[1]

Ključ za razumijevanje njegova krajnje opreznog izjašnjavanja uveliko je u novčanim nedaćama Ilirskih pokrajina općenito. U 1810. godini, na primjer, njihovi budžetski prihodi iznosili su 12 475 231 franak, a rashodi 18 809 805 franaka. Deficit od 6 334 574 franka uistinu je bio ogroman. U budžetskim rashodima ministarstvo rata sudjelovalo je sa 8 171 611 fr. 76 c., ratna uprava sa 6 062 600 fr. i ministarstvo pomorstva sa 506 136 fr. Dakle, tri vojna ministarstva trošila su 14 740 347 fr. 76 c.! Potrebe svih ostalih ministarstava, kao i otplate državnog duga »pokrivane« su sa 4 069 458 fr. Samo vojni rashodi premašivali su prihode Ilirskih pokrajina! Takva financijska politika bila je potpuno oprečna predviđenoj u vrijeme stvaranja Ilirskih pokrajina. Bila je neodrživa, a kako se manje ili više posvuda u središtima moći u Parizu smatralo da je Marmont za nju uveliko odgovoran, sve su manji bili izgledi da će se i on održati. U svakom slučaju, najveći dio francuskih i talijanskih jedinica morao je napustiti Ilirske pokrajine, a njihove zadatke morale su preuzeti krajiške jedinice. Time su rashodi spomenuta tri ministarstva spali u 1811. na 6 000 000 franka, tj. na 40,7% iznosa potrošena u prethodnoj godini.[2]

Inače, kada se pravilo budžet Ilirskih pokrajina za 1811, Ratna uprava je tražila 6 milijuna franaka za 12 000 ljudi u Ilirskoj armiji, među kojima je bilo manje od 1 000 konjanika. Kako je i Ministarstvo rata tražilo približno isti iznos, prosječni troškovi penjali su se na 1 000 fr. po čovjeku.

Napoléonov žestoki sud s tim u vezi završava s rečenicom: »To je izvan svakog razmjera«.[2a] Iako su se vojničke obaveze krajiških jedinica u 1811. povećale u odnosu na 1810. godinu, troškovi Ministarstva rata za njihovo izdržavanje pali su sa 3 208 397 fr. 54 c. na 2 438 660 fr.[3]

Nakon Marmontova povlačenja iz Ilirskih pokrajina u februaru 1811. generalni intendant Belleville obavijestio je ministra »de la police générale« o teškom stanju u zemlji. Mnoštvo vojnih jedinica, koje je valjalo plaćati i izdržavati, iscrpilo je najveći dio prihoda koji se ostvaruju, a koji ionako nedostaju za pokriće zemaljskih izdataka u 1809. i 1810. godini. Prihodi se inače stalno smanjuju zbog učinka zakona o kontinentalnoj blokadi, uvođenja carina protiv engleske robe, zbog kontrabande na dugačkoj morskoj obali i na otocima, u susjedstvu »turske Albanije«, Bosne, Koruške, »austrijske Hrvatske«, Štajerske, Italije, odnosno svih zemalja na granicama Ilirskih pokrajina.

Najbogatiji posjednici, dodaje Belleville, otišli su iz Ilirskih pokrajina, a napuštaju ih i dalje. Gotov novac iščezava na uznemirujući način jer proizvodnje zamire. Rashodi toliko pretežu nad prihodima da se u 1810. godini duguje nekoliko milijuna činovnicima, umirovljenicima, svećenstvu, sudovima i snabdjevačima. Ovi zaostaci još su veći u prva četiri mjeseca 1811. godine.[4]

Naličje Marmontova »zlatnog doba« još je uvjerljivije. Napoléon je svojom instrukcijom od 9. novembra 1810. obavijestio Lauristona da je saznao da je Marmont napravio zajam od 1 200 000 franaka, da se s njegovom zaštitom uvozi kolonijalnu robu bez dozvole itd. Bilo mu je to dovoljno da se ražesti što Ilirske pokrajine ni poslije petnaest mjeseci (!) svog postojanja nemaju sređen budžet. Ovlastio je Lauristona da kaže Marmontu da će morati poduzeti mjere koje su potrebne da se iz takva stanja izađe, tj. da će ubuduće svi prihodi ulaziti u »Trésor public«, a da će se svi rashodi usmjeravati ministarskim nalozima, što će, dakako, poništiti njegova dotadašnja ovlaštenja u Ilirskim pokrajinama.[5]

Bilo je to izravno upozorenje Marmontu da je s njegovim »potkraljevstvom« gotovo. Napoléonu jednostavno nije išlo u glavu da se u »jednoj tako maloj zemlji« u toliko vremena nisu mogli utvrditi izvori prihoda, potrebni nameti i napraviti budžet. Sve je to po vladarevu uvjerenju svjedočilo o malim administrativnim sposobnostima i o »mnoštvu loših stvari«.[6]

Teško da bi se te ocjene moglo osporiti, ali je mit o Marmontovu »zlatnom dobu« ipak ostao jer mu je povijesno utemeljenje izvan domašaja ove kritike.

U neposrednoj vezi s predmetom istraživanja jest pitanje o sudjelovanju Vojne Hrvatske u budžetskim prihodima Ilirskih pokrajina. U 1811. godini, na primjer, ukupni prihodi su procijenjeni na 13 843 000 franaka, s krajiškim udjelom od 813 000 fr., tj. sa 5,87% u odnosu prema budžetskim prihodima u cijelosti. Budući da se tada računalo da zemlja ima 1 587 896 stanovnika, od kojih 240 000 u krajiškom prostoru, njegov udio u stanovništvu je bio 15,11%. Uočljivo je njegovo siromaštvo prema zemaljskom prosjeku. Ono je još uočljivije u usporedbi s razvijenijim okruzima (»cercles«) i pokrajinama prema pokazatelju poreznog opterećenja po jednom stanovniku. Na taj način najviše je ubrano u Trstu i Monfalconeu (72 fr. 27 c. 8/10), zatim u Dubrovniku (14 fr. 68 c. 8/10) itd. Vojna Hrvatska je na devetom mjestu sa 3 fr. 10 c. 6/10, a iza nje su Boka sa 2 fr. 73 c. 1/10 i Civilna Hrvatska sa 99 c. 6/10. S obzirom na nerazmjernu veličinu vojne obaveze

krajiškog stanovništva, spomenuto njegovo prosječno porezno opterećenje bilo je veliko. U odnosu prema 1810. godini njegov je ukupni rast sa 745 526 fr. na 813 000 fr., tj. za 67 474 fr. ili za 8,30%, a to je za krajišnike bilo uistinu veliko povećanje, osobito ako se ima na umu da su u 1811. godini s garnizonskom službom veoma porasle vojne obaveze.[7]

Koliko je velika bila ta obaveza, svjedoči podatak da u toku 1811. godine nije bilo moguće ostvariti 813 000 fr. budžetskih prihoda, nego samo 796 000 fr. U rashodima je umjesto 2 400 000 fr. ostvareno samo 2 343 000 fr., dok je u konačnom obračunu ostvarena ušteda od 40 000 fr. Zato je i bilo moguće u budžetskom predračunu za 1812. godinu predvidjeti ponovo 2 400 000 franaka.[8]

Uočljiva je politika ograničavanja budžetske potrošnje u krajiškom prostoru, osobito nakon što je general Bertrand imenovan generalnim guvernerom Ilirskih pokrajina.

Koliki su razmjeri politike ograničavanja budžetske potrošnje, svjedoči Bertrandovo obrazloženje budžetskog predračuna za Vojnu Hrvatsku u 1812. godini. U njemu on zastupa stav da će 2 400 000 fr. dostajati za izdržavanje 15 000 ljudi u krajiškim jedinicama u mirnodopskom stanju, za čuvanje granice prema Turskom Carstvu, za plaćanje pokrajinske uprave, za održavanje putova, za javne zgrade i, na kraju, za sve izdatke 300 000 stanovnika Vojne Hrvatske. Ipak ne može a da ne doda da je toliki rashod skroman u usporedbi s prednostima koje osigurava i da je tim opravdaniji što je stanovništvo privrženo, što je spremno oduprijeti se napadu s mora i što može biti korisno u slučaju napada na Tursko Carstvo. Koliko je predračun rashoda skroman, najbolje svjedoči podatak da se za 1809. i 1810. godinu krajem 1811. još uvijek duguje 256 000 franaka i to 125 000 fr. kućnim zadrugama, a ostalo za plaće oficira i podoficira te za javne radove. Generalni intendant i glavni blagajnik nisu mogli odobriti 130 000 fr. za ove isplate, koje je on od njih tražio, opravdavajući se nedovoljnom ovlaštenošću.[9]

Mnogo veće su bile teškoće u osiguravanju predviđenih budžetskih prihoda iz Vojne Hrvatske. Kada se radio budžetski predračun za 1813. godinu, izračunalo se da će do kraja decembra 1812. godine Vojna Hrvatska dugovati Državnoj blagajni 698 810 franaka, ne računajući 41 211 franka koje duguje za 1810. godinu. Regimente se nalaze u »kritičnoj situaciji«, ocjenjuje general De Pourailly 5. decembra 1812, tako da mu ništa drugo nije ostalo nego da moli da se takvo stanje ima na umu kada se donose bilo kakve odluke.[10] Nepotrebno je podsjećati da je 1811. godine bilo predviđeno ostvariti 813 000 franaka budžetskih prihoda, a da je ostvareno 796 000. Novčane neprilike u krajiškom prostoru bile su na vrhuncu.

U istraživanju novčanih neprilika u Vojnoj Hrvatskoj i njihova udjela u privrednim i društvenim tokovima posebno je poglavlje prijelazno razdoblje poslije stvaranja Ilirskih pokrajina. Nije bilo jednostavno zamijeniti jedan valutni sistem drugim. Neizbježne teškoće povećavao je monetarni kaos u Habsburškoj Monarhiji u to vrijeme. Sve veće razlike između papirnog i kovanog novca u Ilirskim pokrajinama umjetno su povećavane s ciljem da ih se što je moguće prije integrira u francuski monetarni sistem. Visoku cijenu brojnih »operacija« koje su s tim u vezi bile poduzete snosilo je prije svega domaće stanovništvo, a naročito oni njegovi »srednji« slojevi koji su živjeli od svojih plaća i mirovina i koji su inače imali najviše razloga postati društvena osnova francuske vlasti.[10a]

General Delzons nije se ustručavao osporavati monetarnu politiku »gospodina Dauchyja«, iako je sasvim sigurno vrlo dobro znao koliki je u njoj udio maršala Marmonta. Otvoreno je izvijestio Marmonta 12. februara 1810. o velikim štetama u svim regimentama »pour les pertes des Bankozettel«. Ustvrdio je da je raznovrsna manufakturna roba, koja se uvozi iz Njemačke, u Hrvatskoj postala tri puta skupljom u razdoblju nakon preuzimanja vlasti. Cijene namirnicama stalno su rasle, a stvarni prihodi oficira koje se isplaćuje »Bankozettel« pali su za 5/6. Pogođeni oficiri, koji su se našli u bijedi, tim su nezadovoljniji što su njihove kolege koje su ostale u habsburškoj službi plaćene bar s dvije trećine svoje plaće u dobru novcu. U istom pismu Delzons je bez okolišanja napisao da su svi službenici u Hrvatskoj »očajni« zbog stanja u kojem su se našli, a njihovo razočaranje to je veće što su očekivali bolji odnos nego pod habsburškom vlašću, tako da u zaključku izrijekom moli da se nešto učini za boljitak tih »misérables officiers«.[10b]

Marmont je bio pogođen i sadržajem i tonom ovog pisma generala u kojeg je nesumnjivo imao najviše povjerenja, tako da mu je prigovorio ne samo pretjeranost nego i štošta drugo. Takav odgovor Delzons nije mogao otrpjeti. Osjetio se uvriježenim, tako da se nije povukao. Ustvrdivši da nikada nije prikrivao istinu, upozorio je generalnog guvernera da je dovoljno čitati ljubljanske novine da bi se vidjelo da su odlukama generalnog intendanta u tako kratku vremenu cijene svih namirnica i roba utrostručene, a da se o odlukama upravitelja pošta, carina i drugih ni ne govori. Dodao je također da je u vrijeme stvaranja Ilirskih pokrajina žito stajalo 12—13 forinti, da bi do februara skočilo na 25 i više. U istom vremenskom rasponu cijena stočne hrane narasla je sa 4 forinte po kvintalu na 10. Vrlo oporo je zaključio da su ovi skokovi uvjetovani svojevrsnim fanatizmom generalnog intendanta, s tim što je njemu osobno svejedno da li on radi s odobrenjem ili bez njega.[10c] Delzons je ostao pri svom zahtjevu od 3. februara 1810. da se prinudni tečaj »Bankozettel« ne primjenjuje u Vojnoj Hrvatskoj jer ga ona jednostavno nije sposobna podnijeti.[10d] Dakako, takav je zahtjev bio potpuno neostvarljiv, što generala nije zbunjivalo jer je ustrajno prenosio Marmontu sve pritužbe koje su mu iz dana u dan stizale iz svih krajiških regimenti.

Loše posljedice takve monetarne politike Marmont je nastojao što je moguće više nadoknaditi što redovnijom isplatom svih skupina plaćenog osoblja u Vojnoj Hrvatskoj.

Neugodna kašnjenja ipak su bila neizbježna već na početku francuske vlasti. O tome svjedoči i Dauchyjev nalog nadzorniku blagajne u Karlovcu posredstvom glavnog blagajnika da iz svoje blagajne izdvoji 180 800 forinti u nominalnoj vrijednosti (dakle, »Bankozettel«) za krajiške plaće za novembar i decembar 1809. i januar 1810. godine.[10e] Skrb da se osigura redovna isplata u svim stavkama krajiškog budžeta trajni je motiv politike francuskih vojnih vlasti u Vojnoj Hrvatskoj. Ta ambicija nikad nije bila u potpunosti ostvarena. O tom postoji mnoštvo izvora, a najviše za razdoblje Marmontova generalnog guvernerstva.

Kada je zatražio od generalnog intendanta Bellevillea izvještaj o isplatama za drugu polovinu 1810, tj. za razdoblje za koje je ovaj bio odgovoran, vjerojatno se nije nadao da će mu biti saopćeno da se još uvijek duguje izdati oko 400 000 franaka za plaće i oko 140 000 za mirovine. Bilo je to uistinu mnogo u usporedbi s ukupno isplaćenih 423 138,45 franaka u istom

razdoblju. Izvršene isplate bile su vrlo neredovite: 7. oktobra, 17. oktobra, 14. novembra, 30. novembra, 24. decembra, 29. decembra 1810. i 4. januara 1811. Isplaćivani iznosi bili su vrlo nejednaki, a do 7. oktobra 1810. uopće nije bilo isplata.[10f]

Nešto kasnije, 2. februara 1811, Belleville je obavijestio Marmonta da je sve poduzeo da bi se nadoknadilo zakašnjenja u isplatama. Čak mu je i obećao da će ih biti jedino kada je u pitanju ljudstvo koje je na službi izvan Vojne Hrvatske.[10g] Tjedan dana kasnije pisao je Marmontu da je osigurao 35 000 franaka za isplatu »Dienstkonstitutiva«, u skladu s primljenim naređenjem.[10h]

Još je jedno pitanje rječit dokaz o razmjerima novčanih nedaća u Vojnoj Hrvatskoj. To je pitanje krajiških mirovina. Ono se veoma usložilo u prijelaznom razdoblju, a čak da to i nije bio slučaj, nemoguće bi bilo izbjeći brojne nedoumice francuskih vlasti pred krajiškim mirovinama. Nikakva pokrića, na primjer, u francuskom zakonodavstvu nije bilo za mirovine »ekstrapersonala«. Čitava 1810. godina prošla je u traženju prikladnih rješenja za isplatu svih vrsta mirovina u Vojnoj Hrvatskoj. Doduše, nisu samo francuske vojne vlasti bile odgovorne zbog tako sporog postupka. Zaduženi De Vienney vrlo teško je sređivao dokumente o mirovinskim obavezama u Vojnoj Hrvatskoj jer su se neke regimentske komande olako odnosile prema svojim obavezama. Dakako, u odgovornijima je zbog toga bilo mnogo nezadovoljstva jer su duga zaostajanja u isplati teško pogađala njihove uživaoce, a to su često bile udovice, redovno s više maloljetne djece. U nekim slučajevima regimentske komande same su odobravale predujmove, iako su bile više nego skučene u bilo kakvom novčanom poslovanju. Izložen mnogobrojnim pritiscima, De Vienney je molio Marmonta 28. marta 1810. da mu se u tu svrhu odobri 5 000 forinti predujma za svaku regimentu, što je po prilici bila polovina iznosa koji se dugovao za mirovine. Marmont je odobrio njegov prijedlog.[10i] Jasno je da se time stanje nije moglo naročito poboljšati, a isplate mirovina i dalje ostaju pouzdan pokazatelj ozbiljnosti novčanih nedaća u Ilirskim pokrajinama i Vojnoj Hrvatskoj.

Rad na mirovinskom osiguranju počeo se privoditi kraju koncem 1810. godine. Belleville je Marmontu dostavio izvještaj s tim u vezi 30. decembra 1810, predlažući mu izbor između dvije mogućnosti. Jedna od njih bila je da se krajiške mirovine i dalje dijele po baštinjenom austrijskom sistemu, a druga da se uvede francuski sistem. Izračunati su troškovi jednog i drugog za oficire, podoficire, vojnike i za »ekstrapersonal«. Prema tom računu, ako bi se u isplati oficirskih mirovina zadržao austrijski sistem, uštedjelo bi se 5 559,77 franaka godišnje, tj. razlika među sistemima je umjerena. Mnogo bi drugačije bilo ako bi se uveo francuski sistem u mirovinskom osiguranju podoficira i vojnika jer bi troškovi veoma porasli. Izuzetno je važno izvorište razlika. U habsburškoj vojsci čin je jedini utjecao na visinu mirovine, dok je u francuskoj ona ovisila i o godinama vojne službe, o zdravstvenom stanju i posebno o tjelesnim nedostacima, tako da bi u slučaju usvajanja novog sistema krajiškim podoficirima i vojnicima trebalo isplaćivati trostruku svotu![10j] U ovom primjeru jasno se zrcale razlike između jedne u biti feudalne vojske i druge koja je prošla revolucionarni »purgatorij«. Odnos prema vojnicima i podoficirima u jednoj i drugoj očigledno je u mnogočem stubokom različit. Uopće ne bi trebalo sumnjati u Marmontovu volju da se francuski vojni mirovinski sistem protegne i na krajišnike. Time bi se nesumnjivo znatno utjecalo na povećavanje njihove privrženosti

Francuskoj pa i njemu lično. Dakako, u novčanoj oskudici u kojima su živo-tarile Ilirske pokrajine izvještajna dilema sasvim je retoričke naravi, a zadržanju austrijskog sistema odlučujuće je doprinosilo što su i plaće ostale iste kao u njemu.

Sačuvana rasuta građa omogućava stvaranje pouzdane predodžbe o rijetkosti novca u Vojnoj Hrvatskoj, o njezinoj marginaliziranosti u robno-novčanim tokovima prostora kojem je pripadala, a s tim u vezi i o krajnjoj osjetljivosti svih slojeva krajiškog društva, bez izuzetka, na bilo kakav poremećaj u ustaljenom novčanom opticaju, potpuno neovisno o tome da li su uzroci poremećaju unutar ili izvan krajiškog društva.

Reprodukcija krajiškog sistema početkom XIX stoljeća potpuno je nezamisliva bez novca, a krajiško društvo, posebno njegov prekosavski dio koji je ušao u sastav Ilirskih pokrajina, pati zbog njegove trajne oskudice, koja se u iznimnim prilikama kao što su razmatrane nužno pretvara u dramu.

U istraživanju novčanih teškoća u Vojnoj Hrvatskoj još jedan njihov vid posebno treba razmotriti.

Društvena zbivanja u krajiškom prostoru pod francuskom vlašću općenito, a njegove novčane teškoće posebno, uvjetovala su i »otvorena« granična pitanja, naročito u toku prve godine postojanja Ilirskih pokrajina. Najteže među njima bilo je pitanje kordonskih sukoba duž granice karlovačkih regimenti, koje je bilo otvoreno od proljeća 1809. do proljeća 1810. godine. Prema Tromelinovu izvještaju od 2. decembra 1809. počinjena šteta procijenjena je u Srpskoj kompaniji na 1 218 194 fl. 30 kr., a u Dobroselskoj na 878 951 fl., a velike su štete učinjene i u više drugih kompanija.[11] Posredne štete, prouzročene padom proizvodnje i trgovinske razmjene, bile su još veće, samo što se one odnose na Vojnu Hrvatsku u cijelosti.

Stvaranjem Ilirskih pokrajina Senj je oslobođen krajiške jurisdikcije kao grad u sastavu Civilne Hrvatske. Nema sumnje da je velika većina njegovih građana podržavala takvu statusnu promjenu, ne odričući se svojih interesa i ambicija u krajiškom prostoru. Izdvajanje Senja kao izuzetno jakog krajiškog središta imalo je brojne posljedice u krajiškom prostoru, među kojima smanjenje prihoda i povećanje novčane oskudice nisu bili na posljednjem mjestu.

Primjer Senja htjelo je slijediti stanovništvo drugog primorskog vojnog komuniteta — Karlobaga. Obratilo se s tim u vezi intendantu Contadesu u Rijeci »u upravnim poslovima«. Budući da on nije bio siguran da li se njegova vlast proteže i na taj vojni komunitet, pitao je Marmonta da mu konačno utvrdi granice pokrajine s primorske strane.[12] Koliko je stav karlobaškog magistrata jasan, toliko je Marmontov nejasan. Vjerojatno je nastao pod utjecajem nekog među njegovim dalmatinskim savjetnicima jer je odgovor bio: »Odgovoriti da ovisi o Zadru.«[13] Tom prilikom pitanje nije bilo riješeno jer je i dalje ostalo otvoreno.

Ponovo je došlo pred Marmonta u sljedećem mjesecu, u augustu 1810. godine. Uređujući carinsku službu u Ilirskim pokrajinama, Laugier je imenovao na mjesto karlobaškog carinika i poreznika za vino Jeana (vjerojatno: Giovannija) De Franceschija i ujedno mu naredio da ništa ne radi bez njegova naređenja. Međutim, uskoro je od njega zatraženo iz Centralne direkcije (?) da dostavi izvještaj o financijskom poslovanju s vinskim taksama. Takav izvještaj potom je od njega zatražila i Lička regimenta, s dodatnim zahtjevom da prihode od vinske takse ulaže u regimentsku blagajnu. Kako

se Laugier nije odricao svojih ovlasti, koje je dobio od Dauchyja 10. marta 1810, De Franceschi se našao u vrlo neugodnu položaju. General Delzons je pismeno naredio komandantu Ličke regimente Valdoniju da uhapsi De Franceschija i da ga ne pušta dok ovaj ne podnese račune o poslovanju poslije 26. novembra 1809. Valdoni je doduše učtivo uputio prijepis Delzonsova pisma De Franceschiju, ali i pozvao ga da zbog navedenog razloga dođe u Gospić.[14]

Sličnih sukoba bilo je u vezi s djelatnošću duhanske uprave. Baš s njima u vezi odlučeno je u februaru 1811. godine da vojni komunitet i njegov kotar ostaju dijelovi Vojne Hrvatske, ali da duhanska uprava zadržava svoje ovlasti i prihode. Odluku je donio Marmont.[15] General Delzons je bio vrlo odlučan u nastojanjima da osigura što je moguće veće prihode u Vojnoj Hrvatskoj. Doista se nije moglo računati, kao što je car htio, da se izdaci za krajiške regimente ne povećavaju iznad razine dosegnute pod habsburškom vlašću, ako se nije moglo osigurati ubiranje prihoda do iste razine.

Gubitaka prihoda bilo je i na savskoj granici Vojne Hrvatske. Budući da je jedna, prekosavska kompanija 2. banske regimente ostala u granicama Habsburške Monarhije, izgubljen je ne baš zanemarljiv izvor prihoda, osobito ako se ima na umu prometna važnost Jasenovačke kompanije.

Vojna Hrvatska je u suštini dijelila privrednu sudbinu Ilirskih pokrajina, iako se njezin budžet uravnotežavalo drugačije nego i ostalim pokrajinama. Krajiško područje, izuzetno iscrpljeno ratom 1809. godine, opterećeno nedoumicama promjene suvereniteta i mnoštvom proturječnih mjera s tim u vezi, suženo na vrlo osjetljivim tačkama, moglo je samo lošije privređivati nego u prethodnom razdoblju. Novčanim bezizlazjima nije bilo alternative.

GLAVA V

STRAH, NADA, BEZIZLAZJE I SMRT

EGZISTENCIJALNA UGROŽENOST I STRAH PRED BUDUĆNOŠĆU

Pročitavši Jelačićev izvještaj o razoružanju krajišnika i njihovu otpustu iz habsburškog podaništva, car i kralj Franjo obratio se grofu Colloredu pismom od 26. novembra 1809. da bi pohvalio Jelačića zbog posla koji je obavio s »mudrošću i revnošću« i da bi dao maha svom suosjećanju s otpuštenim krajišnicima zbog njihova »lošeg stanja, s obzirom na uniforme«.[1] Ništa više nije napisao o svojim »treue Gränzer«.

Kako su krajišnici doživljavali vladarev odnos prema sebi u ovo doba? Koliko su prekosavski krajišnici mogli pretpostavljati njegovu bešćutnost, potpuno ravnodušje prema sudbini svojih najboljih krajiških regimenti? Koliko ih je tada bilo svjesno da nisu ni prvi ni posljednji podanici od kojih se oprašta jedan Habsburgovac? Izvori o tome još uvijek šute.

U toku čitava XVIII stoljeća odnos krajišnika prema vladaru ukorijenjen je u iluziji o međusobnoj ovisnosti, koja je posredovana ideologijom privilegijalnosti. Sva konkretna povijesna iskustva krajiškog društva kojima su se iluzije osporavale, čak i iskustvo seobe u Rusiju, nikada do 1809. godine nisu dostajala da bi bila izvorište oblikovanja smislene cjeline koja će društveno bar u ograničenoj mjeri biti prihvaćena kao »kontraideologija«.

Prekidanjem krajiškog jedinstva odnosa prema habsburškom vladaru i domovini, kojem je spona prije svega privilegijalni krajiški status, nakon Schönbrunnskog mira, u prekosavskim regimentama stvorene su pretpostavke da se prekinuto jedinstvo obnovi u odnosu francuski vladar — domovina sa sadržajnim pomakom.

Tome je izvorište u drugačijem porijeklu suvereniteta u Francuskom Carstvu, odnosno u drugačijoj ulozi vladara u njemu. Vladarev legitimizam postrevolucionarnog je porijekla, a vladar je u popularnoj predodžbi »car — građanin«. Na vrh društvene ljestvice on nije dospio nasljedstvom, nego vrlinama. Time se pojam vladara bitno ponarodnio a da nije iznevjerena autoritarna struktura društvenih odnosa u postrevolucionarnoj Francuskoj.

Takav model društvenih odnosa u makrorelacijama u skladu je s krajiškog stajališta modelu društvenih odnosa u mikrorelacijama, u kućnoj zadruzi. U tome je najjače izvorište obnove prekinutog jedinstva odnosa prekosavskih krajišnika prema francuskom vladaru sa sadržajnim pomakom koji opravdava uslovnu upotrebu pojma »kontraideologija«. Ona se nije mogla uspostaviti u svom punom domašaju sa smjenom vlasti zbog proturječnog odnosa Francuskog Carstva prema krajiškom uređenju ne samo u godinu i pol dana rasprava nego i kasnije, sve do kraja Ilirskih pokrajina. Ostajala je otvorena samo kao mogućnost, obično kao neizvjesna, a poželjna mogućnost. Njezin je utjecaj bio veći zbog onoga što je mogla biti, nego zbog onoga što je bila. Marmont je savršeno inkarnirao takav njezin potencijal.

Usporedno u suočavanjima s neizvjesnom budućnošću, s budućnošću bez krajiškog uređenja, alternativa je u povratku u habsburško podaništvo. Moguće ju je ostvariti emigriranjem ili obnovom habsburškog suvereniteta u prekosavskim regimentama. Težište habsburške propogande čas je na jednoj, a čas na drugoj mogućnosti. Povremeno i na obje. U stalnoj napetosti između stvarnog i mogućeg, u stalnoj napetosti u podvajanju mogućeg, krajiško društvo u Vojnoj Hrvatskoj u neprekinutom je previranju od 1809. do 1813. godine. Teško je razlučiti faze toga previranja jer se međusobno miješaju u kraćem ili dužem trajanju.

Svima im je zajedničko obilježje neizvjesnost koja je otvorena u raznim mogućnostima.

U beznađu poslije poraza, poslije potpisivanja mirovnog ugovora, premoćan je strah pred budućnošću i osjećaj egzistencijalne ugroženosti. Prekosavski krajišnici postali su francuski podanici poslije cijele »serije« protufrancuskih ratova u kojima su prednjačili svojom borbenošću i nadasve podrškom habsburškom legitimizmu. Tek okončani rat bio je vrhunac u toj tradiciji.

Kada im je u toku oproštaja od njihovih vojnih zapovjednika u Ugarskoj dokazivano da francuske vlasti neće htjeti zadržati krajiško uređenje, većina je vjerovala jer je i sama isključivala takvu mogućnost. Istovremeno. osjećaj privrženosti habsburškom dvoru naglo je slabio. Prekosavski krajišnici su u to vrijeme uvjereni da su prevareni odredbama mirovnog ugovora i da nisu smjeli biti otpušteni iz habsburškog podanstva. Ponovo su bili uvjereni da su prevareni kada su razoružani. Burnim iskazivanjem osjećaja u toku Jelačićeve misije krajišnici su prije svega žalili sebe same.

Koliko je duboka u to vrijeme suzdržanost prema habsburškom dvoru, pouzdano svjedoče podaci o vrlo ograničenom iseljavanju preko Save prije nego što je granica s francuske strane bila zatvorena. Krajišnici nisu bili u strahu koji sili da se nešto učini. Bili su u strahu u kojem nada ostaje jedina mogućnost. Takvo stanje pojačavano je strahom od izvjesne predstojeće gladi u prekosavskom krajiškom prostoru. Jedini način da ju se izbjegne bio je da nove, francuske vlasti osiguraju uobičajenu opskrbu hranom. Sve drugo graničilo se s pogibelji. U tome je bio suštinski važan razlog susretljivosti krajišnika prema Francuzima. Dakle, tolika otvorenost krajišnika prema novim vlastima nadasve egzistencijalno je uvjetovana.

Razdoblje najjačeg straha pred budućnošću i osjećaja egzistencijalne ugroženosti trajalo je svega mjesec do dva mjeseca krajem 1809. godine do početka opskrbe žitaricama i do Marmontove reorganizacije krajiških regimenti, ali je i jedno i drugo u zgusnutom vremenskom zbivanju u to doba uslovilo ubrzano otvaranje krajiškog društva prema novim vojnim vlastima. Međutim, ono je bilo izrazito pasivno jer nijedan krajiški društveni sloj nije bio sposoban dosljednije osmisliti težnje za promjenama. Niz pojedinačnih zahtjeva, koji su redovno bili osporavani u samom krajiškom društvu u dinamici njegove konfliktnosti, manje je uočljivo ali vrlo važno izvorište Marmontova stava da se ništa ne smije mijenjati u krajiškom uređenju.

Zahtjevi za promjenama, ma kako ograničena domašaja bili, redovno su odbijani, neovisno o tome da li su potjecali od krajišnika ili od njihovih starješina.

Uočljivo uvažavanje krajiških oficira s francuske strane očigledno je neke među njima zanijelo, tako da su se upuštali u zahtjeve koje habsburškim vojnim vlastima nikada ne bi tako olako podnosili. U proljeće 1810.

godine, na primjer, komanda Otočačke regimente posredovala je zahtjev da regimentsko područje bude oslobođeno od vinskog nameta. Očigledno su prije svega krajiški oficiri bili nezadovoljni spornim nametom, i to ne samo zbog ograničenijih mogućnosti nabavke vina za vlastite potrebe nego i zbog prepreka u trgovačkom posredovanju. Molba je odbijena s objašnjenjem da nitko ne može biti izuzet od vinskog nameta i s prijetnjom da će carinici biti kažnjeni ako ga ne budu naplaćivali. Istovremeno se traži da nameti u Senju i Karlobagu budu izjednačeni te da se generalnom guverneru dostave obavijesti o približnoj potrošnji vina u Otočačkoj regimenti i o prihodima koji se spornim nametom ostvaruju.[2]

Duboko ukorijenjeni privilegijalni način mišljenja u krajiškom društvenom biću teško se mogao prilagoditi neumoljivostima modernih državnih interesa, a Marmontov stav da se ništa ne smije mijenjati u krajiškom uređenju nije bio nadahnut habsburškom legitimističkom inspiracijom, nego uslovljen logikom francuskih državnih intresa, kako ih je on shvaćao.

Upravo zbog takva krajiškog načina mišljenja dio manjih ili većih francuskih moćnika nikada im nije vjerovao. Jedan među njima bio je konzul u Travniku David. U ljeto 1811. godine, poslije više od godinu i pol dana postojanja Ilirskih pokrajina, s dubokim nepovjerenjem prema »Hrvatima«, tvrdi generalu Bertrandu da će oni biti isto što su u proteklom ratu bili Tirolci ili dio stanovnika Dalmacije. Njegovo je uvjerenje da se u Ilirskim pokrajinama mora vladati s mnogo više oštrine jer se »tvrde glave Ilira« ne mogu drugačije urazumiti, neovisno o tome da li se radi o Hrvatima, Dalmatincima, Bosancima ili Slavoncima. Svi su oni slični jedni drugima, tvrdi David.[3]

Malo je u koga na francuskoj strani dubina nepovjerenja bila tako velika kao u Napoléona, o čemu izuzetno svjedoči njegov odnos prema pitanju naoružavanja krajišnika.

Naime, čim je Marmont dobio naređenje u drugoj polovini decembra 1809. godine da reorganizira krajiške regimente, tražio je od Clarkea pismom od 23. decembra da mu pošalje 15 000 pušaka za naoružanje krajišnika, tj. tražio je količinu koja je potrebna za naoružanje 12 bataljona. Svoj zahtjev obrazložio je ocjenom da je raspoloženje u Vojnoj Hrvatskoj takvo da se bez bojazni može podijeliti oružje krajišnicima. Ako se to učini, ustvrdio je, još više će ih se pridobiti jer se osjećaju »krajnje poniženi« zato što su razoružani i puške očekuju s nestrpljenjem.[4] Napoléonova reakcija na Marmontov zahtjev bila je vrlo oštra:

»Je trouve la demande de quinze mille fusils à donner aux Croates bien prématurée et bien hazardée; il faut bien se garder d'en rien faire. On pourrait tout au plus en donner à une compagnie par régiment. Le maréchal Marmont est-il sur que ces gens-là ne s'en serviront pas contre lui? Il ne faut pas les armer avant qu'on les connaisse et qu'on en soit sûr. Qu'on en arme un millier d'hommes, et pas plus. Témoignez au maréchal Marmont que cette légèreté dans une affaire de cette importance me paraît fort extraordinaire.«[5]

Napoléon nije imao iluzija o naravi privrženosti krajišnika novim, francuskim vlastima, a ni o razlozima Marmontove žurbe. Sudeći prema sadržaju pisma, kao da ga je zatekla Marmontova spremnost da u takvo nešto uopće uđe.

Maršala nije pokolebao vladarev stav. Ponovio je svoj zahtjev 24. januara, a Clarke ga je 3. februara proslijedio Napoléonu.[6] Ovaj put se potrudio

da ga bolje objasni. Bosanski paša nije imao nikakva uspjeha u pokušajima da uvjeri svoje kapetane da se povuku s dijelova kordona koje su zauzeli od prošlog proljeća, a Marmont se iz mnoštva razloga osjećao obaveznim da osigura poštovanje granice. Budući da je to mogao učiniti jedino vojnim napadom, morao je naoružati tri do četiri hiljade krajišnika.

Napoléon je promijenio svoj stav tek 6. marta, kada je odobrio naoružanje do 6 000 krajišnika pod dojmom vijesti da se bosanski krajišnici spremaju napasti Vojnu Hrvatsku u proljeće.[7]

Car je očigledno vrlo usporeno popuštao u ovom slučaju, ali se ne bi moglo ustvrditi da se njegova sumnjičavost prema krajišnicima smanjivala. Više nego bilo tko bio je svjestan da prekosavski krajišnici nisu njegovi voljni podanici, odnosno da je njihova naglašena privrženost novim vlastima posljedica okolnosti koje ih prisiljavaju na takvo ponašanje.

Napoléon je u svojoj podozrivosti ipak previdio promjene koje su se zbivale u društvenom biću krajišnika nakon njihova povratka s ugarskog ratišta. Čini se da mu je bilo teško shvatiti da se u njima ubrzano počeo javljati osjećaj identifikacije s Francuskim Carstvom, što je bila posljedica njihova prihvaćanja u francusku vojsku. Iako je ono bilo uvjetno, omogućilo im je ubrzano oslobađanje od osjećaja egzistencijalne ugroženosti pa i straha pred budućnošću.

Legalizirano izjednačavanje pobijeđenih s pobjednicima poticalo je reformatorske ambicije među pojedincima u krajiškom društvu, koje su doduše rijetko kada prelazile granice osobnih uvjerenja. Težnje za promjenama suviše često bile su toliko fluidne da nikoga nisu obvezivale, a otvarale su široke prostore za manipulacije.

Kapetan Živković (član pariškog izaslanstva?) bio je među oficirima koje je maršal Marmont smatrao izuzetno pouzdanima pa ga je i ovlastio da mu šalje obavijesti o zbivanjima u Vojnoj Hrvatskoj. Sačuvano je jedno takvo Živkovićevo pismo od 7. aprila 1810, kojim mu prenosi vijesti koje je primio iz Otočca 23. marta.[8]

Krajiško stanovništvo bilo je u to vrijeme u očekivanju posjete maršala Marmonta, kojoj su trebale slijediti razne poboljšice u životnim uvjetima. U njegovim predodžbama podaništvo najmoćnijem vladaru u svijetu obavezivalo je tog vladara da im olakša život.

Među krajiškim oficirima naročito je prošireno osjećanje zadovoljstva što služe u francuskoj armiji. Veoma im je stalo da im nove uniforme budu iste ili što sličnije u usporedbi s uniformama francuskih oficira. Inače, već se osjećaju pogođeni odlukom koju pripisuju ratnom komesaru Moseru kojom su im plaće izjednačene s plaćama habsburških oficira, umjesto da budu kao u francuskih, javljao je Živković.

U istom pismu Živković je iscrpno obavijestio Marmonta i o raspoloženjima u krajiškom javnom mnijenju. Uniforme su općenita briga, a među krajišnicima se priželjkuje da im budu podijeljene na državni trošak (»a Spese dell Sovrano«), budući da sa 12 forinti nije moguće opskrbiti se svime što je potrebno. U ovom dijelu kapetanova pisma suviše je prepoznatljiv stav koji su krajiški oficiri u izaslanstvu Ilirskih pokrajina u Parizu branili pred carem i koji je Marmont odmah nakon toga svojim pismom žestoko osporio da bi se moglo vjerovati u njegovu veću raširenost među krajišnicima.

Mnogo je vjerodostojnija njegova vijest da se stanovništvo osjeća pogođenim što mu nije isporučeno žito koje mu je obećano još u februaru.

Njegov nedostatak još uvijek se ne osjeća u punoj težini jer su krajišnici na kordonu. Ipak, njihove zadruge veoma su pogođene i već petnaest dana nemaju kruha.

Sve regimente žele, tvrdio je Živković, da se ukinu auditorska mjesta, budući da se auditori smatraju uvelike odgovornima za zloupotrebe u pravosuđu. Mišljenje je da bi ih mogli zamijeniti oficiri uvaženi u svojoj okolini!

S mnogo zadovoljstva među stanovništvom primljena je vijest da će se sol dobivati po cijeni od 3 forinte, a ranije je njezina cijena bila 7 forinti.

O velikim teškoćama u opskrbi stanovništva solju potkraj 1809. i početku 1810. godine svjedoči veći broj izvora. One su nerazlučiv dio njegova osjećaja egzistencijalne ugroženosti. Više je izvora tih teškoća, ali je glavna ambicija francuskih vlasti da se osiguraju što obilniji prihodi u trgovini solju, a krajiške povlastice su u ostvarivanju te ambicije bile velika smetnja.

Teškoće su bile prouzročene i promijenjenim načinom opskrbe. Poslije smjene vlasti, u neutvrđeno vrijeme, krajišnici su bili prisiljeni opskrbljivati se solju u Rijeci, što je veliku većinu opteretilo prekomjernim troškovima i što je bilo razlog brojnim novim zloupotrebama. Pritisnut mnogobrojnim pritužbama, general Delzons je u martu 1810. s »najvećim nestrpljenjem« iščekivao Marmontovu odluku o promjeni načina snabdijevanja. Bio je mišljenja da opskrbno središte treba biti u Karlovcu, kao najprikladnijem mjestu. Iz sadržaja Marmontove bilješke na rubu Delzonsova pisma s tim u vezi jasno je da je i on bio svjestan neodrživosti takva stanja. Zato je i odlučio da se Lička i Otočačka regimenta opskrbljuju u Karlobagu i Senju, a ostale četiri u Karlovcu.[9]

Brojni izvori svjedoče o razmjerima neimaštine u prekosavskom krajiškom prostoru poslije rata 1809. godine, o gladi na rubu demografske katastrofe, a nadasve o strahu pred neizvjesnom budućnošću. Nesnalaženja francuskih vlasti u prijelaznom razdoblju ne bi bila tako velika da nije bilo otvoreno pitanje opstanka krajiškog uređenja. Ono je opterećivalo obavljanje mnoštva poslova u krajiškoj svakodnevici jer su im vojne i civilne vlasti različito pristupale, što je uvijek iznova bilo povod nemira stanovništva Vojne Hrvatske.

Vrlo brzo, do kraja 1809. godine, odnosi vojnih i civilnih vlasti u Ilirskim pokrajinama općenito i u Vojnoj Hrvatskoj posebno već su postali »skandalozni«, kako to izrijekom kaže Marmont u pismu Clarkeu od 23. decembra 1809.[10] Budući da je Dauchy bio uvjeren da ga je car ovlastio da u čitavoj zemlji uvede civilnu upravu, revno je nastojao da pojedine regimente što prije dobiju svoje civilne intendante. Njihov odlazak u odredišna mjesta spriječio je Marmont, što je još više produbilo omrazu između njih dvojice. Dakako, posljedice napetosti trpjelo je cijelo krajiško stanovništvo.

Napetosti u prekosavskom krajiškom prostoru poticale su na mnoštvo različitih načina brojne instance vlasti iz Habsburške Monarhije. Iako su državni odnosi naglašeno prijateljski, zemaljske vlasti poduzimaju sve što mogu da bi privrženost stanovništva Ilirskih pokrajina francuskim vlastima bila što ograničenija i nepouzdanija. Unatoč spornim mogućnostima uspoređivanja, čini se da je propagandni »rat« bio najjači u Vojnoj Hrvatskoj. Čak i kada bi bečke vlasti nastojale smiriti strasti sa svoje strane granice, učinci bi bili ograničeni, naročito u pograničnom prostoru, jer je bilo nemo-

guće pouzdano nadgledati djelatnost austrijskih krajiških oficira i hrvatskih provincijalnih vlasti.[11]

Uznemirenost u širem krajiškom prostoru stalno su poticali sukobi na Savi. Nemoguće je istražiti kada i tko je »počeo prvi«, iako je sačuvana opsežna građa s tim u vezi.

Nitko nikom nije ostajao »dužan«, ali je jasno da je mnogo više štete zbog savskih sukoba imala francuska strana. Da li će se u Ilirskim pokrajinama gladovati ili neće, uvelike je ovisilo o tome da li će biti opskrbljene žitom iz Ugarske. Habsburške vlasti su toga itekako bile svjesne. Tako se Delzons 4. marta 1810. žali Marmontu da je nekoliko puta pisao u Zagreb zbog zadržavanja ilirskih lađa na lijevoj obali Save, ali da nije dobio nijedan odgovor.[12]

Takav pritisak s habsburške strane bio je vrlo djelotvoran jer je usporavao izgradnju francuske vlasti, ali i uvijek iznova podsjećao krajiško stanovništvo na habsburšku moć i mogućnost njezine obnove. Loša posljedica takvih pritisaka bila je u antagoniziranju dijela stanovništva, velikim dijelom iz gornjih društvenih slojeva u Vojnoj Hrvatskoj, koje je bilo izloženo silnim poslovnim gubicima zbog vrlo otežanog obavljanja poslova.

Napetosti i neizvjesnosti u Vojnoj Hrvatskoj u toku čitave prve godine francuske vlasti održavala je također stalna mogućnost uključivanja krajiške vojske u vojne sukobe. Najveći je strah bio zbog mogućeg odlaska na španjolsko ratište, ali ravnodušja nije bilo ni u odnosu prema drugim mogućim bojištima. Prividna je iznimka stalno isticana spremnost krajišnika da sudjeluju u ratu protiv Turskog Carstva, o čemu će iscrpnije biti riječi u daljem izlaganju. Isticao ju je naročito maršal Marmont, koji je u francuskom osvajanju jugoistoka nesumnjivo nalazio smisao svog djelovanja u Ilirskim pokrajinama. Budući da ga je Napoléon držao u stalnoj nedoumici u vezi sa svojim daljim namjerama u ovom dijelu svijeta, spremno je prihvaćao svaku mogućnost da ostvari svoje ambicije.

Kada je Marmont u jesen 1810. godine primio Napoléonovo naređenje da uputi na Krf šest topovnjača i da osigura otoku potrebnu opskrbu, ponovo se našao u ratnom zanosu. U kopiji pisma koje je 15. novembra uputio Clarkeu uočljivo je njegovo neskriveno nestrpljenje da od cara dobije naređenje da kopnom krene u pomoć Krfu jer se očekivao početak engleske opsade otoka. Ministru skreće pažnju da bi u slučaju takva pohoda krajišnici vjerojatno bili znatan dio njegove vojske. S tim u vezi potrebno je osigurati najmanje 30 000 pari cipela jer oni imaju samo po jedan par.[13]

Teško da bi krajišnici bili oduševljeni jednim takvim pomorskim pohodom!

Neovisno o nadama s kojima su prekosavski krajišnici umjeli primiti francusku vlast, prva godina Vojne Hrvatske za njih je nadasve godina osjećaja ugroženosti i straha.

Takvi osjećaji nesumnjivo su bili najjači među kordonskim stanovništvom koje je stradalo u prodoru bosanskih krajišnika u proljeće 1809. godine. Ono je najvećim svojim dijelom bilo izbjeglo iz svojih sela i pretežno se skupilo u zbjegovima u okolici Karlovca. Poslije uspostave francuske vlasti u Ilirskim pokrajinama ovo se stanovništvo postupno počelo povlačiti prema regimentama iz kojih je potjecalo. Tako su se Ličani vraćali do aprila 1810. U zavičajnim regimentama nije ih očekivala ništa manja oskudica nego u karlovačkom zbjegu. U mnogočem još i veća. Pukovnik Šljivarić jednostavno nije znao kako da im pomogne. Prema navodu iz njegova izvještaja

takvo stanovništvo nekoć se moglo smjestiti u imućnije zadruge, ali takvih već dosta godina (»depuis bien des années«) više uopće nema, a one koje su takve bile jedva imaju za sjetvu. Nešto žitarica i graha bio je osigurao Glavni štab, ali to je bilo tako malo da se moralo tražiti i na drugim stranama. Nešto je bio obećao i riječki intendant, ali do početka aprila ništa nije stiglo u Karlobag.

Zaključno je Šljivarićevo mišljenje da bi se za stradalo stanovništvo najviše moglo napraviti nekim iznosom »dobra novca« za koji bi se u Bosni moglo kupiti žito po mnogo povoljnijim cijenama nego bilo gdje drugdje.[14]

Sve do Marmontove vojne intervencije sudbina kordona veoma je opterećivala i stradalo stanovništvo i krajiško društvo u cijelosti jer ono jednostavno nije bilo u mogućnosti duže podnositi takvo izvanredno stanje. Čak kada i ne bi bilo vojnih i političkih vidova kordonskog pitanja, ekonomski su upravo nametali nužnost da se sporno zemljište što prije vrati regimentama kojima je pripadalo jer slobodnog naselnog zemljišta na cijelom području Vojne Hrvatske jednostavno nije bilo.

Marmont je bio izložen pritiscima s mnoštva strana da što je moguće prije poduzme mjere kojima će bosanski krajišnici biti potisnuti s osvojenog zemljišta, ali i upozorenjima u vezi s mogućim pozitivnim učincima u učvršćivanju francuske vlasti u krajiškom prostoru u slučaju uspješnog ishoda.

U tome je imao udjela i senjski biskup Ježić, koji se Marmontu obratio 18. marta 1810. s molbom da na neki način pomogne stanovništvu Boraćevca i Zavalja, dvaju kordonskih sela u njegovoj crkvenoj jurisdikciji. Upozorio je da je kordonsko stanovništvo potpuno opljačkano, tj. ne samo da je obeskućeno nego je ostalo i bez stoke, nadasve krupne. Kada mu se nešto hrane i osigura, vrlo mu je otežano do nje doći jer ju treba obično preuzeti u Karlovcu, što je bez vlastitih konja ili volova izuzetno teško izvesti.[15] Na rubu istog pisma Marmontova je bilješka kojom se dozvoljava da se poduzme što je potrebno da žitelji ovih dvaju sela budu opskrbljeni. Nema izvorne potvrde što je s tim u vezi, kao i u vezi sa sličnim potrebama stanovnika pravoslavnih sela učinjeno. U svakom slučaju Marmontu je bilo mnogo lakše obećati da će se nešto učiniti ili narediti da se to učini nego i osigurati da to bude napravljeno. Maršal je bio svjestan da je jedino stvarno rješenje za tegobe stradalog kordonskog stanovništva da se vrati na svoje posjede. Uspješan ishod Marmontove »kordonske ekspedicije« uz učešće krajiške i francuske vojske doista je imao važne posljedice i u krajiškom društvu i u odnosima s Turskim Carstvom.

Još je jedno pitanje bilo razlogom uznemirenosti krajiškog javnog mišljenja, a posebno pogođenih kućnih zadruga. Radilo se o neizvjesnoj sudbini većeg broja ratnih zarobljenika u Francuskoj, koji su bili porijeklom iz Hrvatske.

U 6. diviziji u Francuskoj početkom 1810. stvorena su dva bataljona od tih zarobljenika i upućena u Ilirske pokrajine. Ljudstvo je, prema Napoléonovu naređenju, trebalo biti raspoređeno u krajiške regimente iz kojih potječe, a na dužnosti u Vojnoj Hrvatskoj trebalo je imenovati i francuske oficire koji su im zapovijedali u bataljonima. U julu iste godine car se sjetio pitati svog ministra rata što se zbilo s ta dva bataljona stvorena u Dôlu i Besançonu. Ovaj mu u prvi mah nije umio odgovoriti ništa drugo nego da vjeruje da je naređenje izvršeno.[16]

Nešto kasnije, 27. jula, vladar je obaviješten da su ta dva bataljona pristizala u Ljubljanu od 5. do 24. juna. Marmont je odmah obavio njihovu smotru i ustanovio da je od 1 578 ljudi samo 797 porijeklom iz šest regimenti pod francuskom vlašću. Ostali su bili ili iz drugih dijelova Ilirskih pokrajina ili iz raznih zemalja pod habsburškom vlašću. Inače, iz Otočačke regimente bila su 92, iz Ogulinske 102, iz Slunjske 202, iz 1. banske 112, iz 2. banske 259 itd.[17] Sačuvalo se više izvora o njihovu sporom i mukotrpnom putešestviju.[18] Mnogi među njima bili su ranjeni ili bolesni, a sudeći po različitim nezgodama na putu nisu ništa naročito ushićujućeg nosili u sebi iz Francuske. Posredno bi se prije moglo ustvrditi suprotno.

U uočljivu kontrapunktu s osjećajima i raspoloženjima krajiškog stanovništva jest raspoloženje većine francuskih oficira, koji se od početka trude uočavati prije svega »svijetlu« stranu krajiške stvarnosti. Na to ih je nesumnjivo prije svega silila njihova uvjerenost u potrebu očuvanja krajiškog uređenja.

Među izvorima za takva raspoloženja zanimljivo je svjedočanstvo generala Bacheluja, koji je u toku juna 1810. obišao cijelu Ličku regimentu, od kompanije do kompanije.

Njega je zadovoljio čak i vojnički izgled krajišnika. Ustvrdio je da su svi obučeni na isti način, da svi imaju ogrtač s kapuljačom, šako, da su vojnici u hlačama od bijelog, a podoficiri u hlačama od plavog platna itd. Dakako,nije mogao izbjeći primjedbu da još uvijek nisu promijenili uniformu u skladu s novim propisima.

Teškoće u vezi s krajišnicima Bacheluju su očigledno na francuskoj strani jer im nedostaju puške, fišeklije i duboke cipele. Kako je ova oprema trebala biti nabavljena na državni račun, nije mu bilo teško obećati da će to biti učinjeno, to više što ga je dirnulo nestrpljenje kojim ih krajišnici očekuju. Ne upuštajući se u priču o oružju, Bachelu je inzistirao na velikom psihološkom značenju dubokih cipela za krajišnike. Nije stvar toliko u tome što je u njima lakše služiti nego u opancima koliko u velikoj zadovoljštini koju njima dobivaju, jer smatraju da se s dubokim cipelama izjednačuju s redovnom vojskom.

Bio je iznenađen uvježbanošću krajišnika, tako da je čak našao da je ona veća nego u francuskim regimentama. Sviđalo mu se rukovanje oružjem, punjenje i vatra, koji su naučeni prema austrijskim pravilima. Naročito je bio zadovoljan marševskim korakom Ličana.

Nije propustio upozoriti da je zatekao mnoštvo bolesnih krajišnika, velikim dijelom od neke »ugarske groznice«. Budući da nije zarazna, moguće ju je suzbijati. To se radi s velikim teškoćama jer cijela regimenta u to vrijeme ima samo tri »kirurga«, koji ne raspolažu dovoljnim količinama lijekova. Oni ne stižu ni obići sve bolesnike kojih u nekim kompanijama ima i više od šezdeset, niti im mogu naročito pomoći. Bachelu završava da je inače državna obaveza da liječi ranjene i oboljele u ratu.[19]

Brojni su drugi izvori pomiješanih osjećaja i raspoloženja u prekosavskom krajiškom društvu u čitavu razdoblju od stvaranja Ilirskih pokrajina do proglašenja Organičkog dekreta, koje s pravom možemo nazvati Marmontovim dobom. Izlišno ih je dalje navoditi jer se svakom daljom raspravom s njima u vezi ne izlazi iz ocrtana kruga.

Na kraju ovog poglavlja treba se vratiti na njegov početak. Promjene koje su se zbile poslije Schönbrunnskog mira u južnoslavenskom prostoru koji se našao u granicama Ilirskih pokrajina zbunjujuće su djelovale na

suvremenike. U prekosavskom krajiškom prostoru posebno. O tome svjedoče i pisma, predstavke i različiti drugi obrasci u kojima su krajiški oficiri komunicirali sa svojim pretpostavljenim vojnim vlastima, kojima su se u prijelaznim mjesecima obraćali a da nisu ni znali kako se zovu.

Jedni su se obraćali »Divisions Commando«, možda u očekivanju da će šest krajiških regimenti biti objedinjeno u krajišku diviziju u redovnoj francuskoj vojsci.

Drugi, kao »colonel-major« Holjevac, obraćali su se na »Kaiserlich französische und königlich italienische General Commando«. Njima je carsko-kraljevski par ostao, samo što se pretvorio u francusko-talijanski, očigledno pod dojmom sudbine »mletačke« Dalmacije i Istre. Očito im je bilo potpuno nepoznato da Ilirske pokrajine nisu imale nikakve pravne veze s Talijanskim Kraljevstvom u to vrijeme. Sama tvorevina bila je od početka razlog nemirima i nesigurnostima.

KRAJIŠKO DRUŠTVO POSLIJE ORGANIČKOG DEKRETA

Približnim vremenskim podudaranjem odlaska brojnih krajiških jedinica izvan Vojne Hrvatske i proglašenjem Organičkog dekreta 15. aprila 1811, kao i smjene maršala Marmonta i generala Bertranda na mjestu generalnog guvernera Ilirskih pokrajina, u krajiškom društvu stvoreno je novo stanje. Ono je u nekim svojim vidovima potrajalo do obnove habsburške vlasti u prekosavskom krajiškom prostoru u ljeto 1813. godine. Teško ga je istraživati u brojnim važnim pojedinostima, budući da su za njega izvori znatno oskudniji i rasutiji.

Dugotrajno izbivanje boračkog sastava izvan njihovih kućnih zadruga, duže nego što je bilo uobičajeno pod habsburškom vlašću, u posadnoj službi ili na ratištima, razmjerno vrlo veliki gubici u ratu protiv Rusije, činioci su koji su bitno uvjetovali tokove zbivanja u krajiškom društvu od proljeća 1811. do ljeta 1813. godine, kao i način održanja njegove unutrašnje i vanjske stabilnosti.

Francuske vojne vlasti bile su toga svjesne i nastojale su, u granicama mogućnosti, u Vojnoj Hrvatskoj voditi politiku primjerenu potrebama takva stanja, koja se u mnogočem razlikovala od francuske politike u drugim dijelovima Ilirskih pokrajina.

Financijska politika, na primjer, u njoj je mnogo ažurnija nego što je to bilo gdje drugdje u upravi Ilirskih pokrajina slučaj, ali ipak nije tako dobra kakvom ju se ocjenjuje u nekim od najvažnijih radova o ovom razdoblju.[1]

Da bi se olakšalo i ubrzalo prilagođavanje krajišnika francuskoj armiji, redovitost isplata morala je biti veća nego u slučaju činovništva ili nekih drugih skupina plaćenog osoblja. Neki put većma se kasnilo čak i s isplatama jedinica redovne francuske vojske. Početkom 1811. godine, na primjer, 79. linijska regimenta predmet je učestale međusobne prepiske između vlasti Ilirskih pokrajina, Kraljevine Italije i Francuske zbog zaostataka u isplatama koje sežu u 1809. godinu.[2]

Takvih kašnjenja bilo je i u financijskom poslovanju u Vojnoj Hrvatskoj u 1811, tj. u vrijeme kada su uvjeti udovoljavanja obavezama povoljniji nego u sljedeće dvije godine.

Kada je Bertrand postao generalni guverner, a time i glavni zapovjednik vojnih snaga u Ilirskim pokrajinama, trudio se što je moguće prije podmiriti zaostatke u isplati krajiških regimenti. U pismu caru od 6. jula 1811. obavijestio ga je da je zaostatak za 1810. u iznosu od 300 000 franaka podmiren i da će u toku istog mjeseca primiti sljedeću isplatu za podmirenje daljih obaveza.[3] Ipak, u pismu caru od 7. novembra 1811. Ratna uprava od njega traži da ovlasti carsku blagajnu da isplati 256 000 franaka krajiškim

regimentama, koliko im se duguje za 1809. i 1810. godinu.[4] Kako ni u jednom ni u drugom slučaju izvor ne omogućava uvid u specifikaciju duga, koji doista nije malen u usporedbi s ukupnim godišnjim rashodima, pitanje ostaje ostvoreno. Iz raznih izvora je uočljivo da su plaće ljudstvu u službi isplaćivane prije nego mirovine i invalidnine, a one u različitom vremenskom slijedu s »Dienstkonstitutivom«. Unatoč velikoj ulozi Centralne direkcije, isplate u raznim regimentama povremeno ni izdaleka nisu bile vremenski podudarne itd.

Budžetski prihodi i rashodi bili su toliko prenapregnuti da se u nekim slučajevima uopće nije ni znalo iz kojih sredstava pokriti nepredviđene izdatke, što je unosilo dodatne nedoumice u financijsko poslovanje pojedinih regimenti i Vojne Hrvatske općenito.

Kada su dva krajiška bataljona stigla u Francusku potkraj 1811. s uništenim kolima za namirnice, blagajničkim kolima i pokretnom vojnom bolnicom, Ratna uprava nije znala iz kojih bi se izvora mogla pokriti takva vrsta troškova. Sa slučajem je upoznat car s molbom da odluči da li je krajiškim bataljonima takva oprema u cijelosti uopće potrebna te ako jest, koji broj i koju vrstu kola im treba dodijeliti.[5] Dakako, brojni nesporazumi u vezi s financijskim poslovanjem krajiških regimenti posljedica su mnogovrsnih razlika između francuskih i krajiških regimenti, a drugi su posljedica uistinu izdvojenog odnosa prema njima u razdoblju prilagođavanja.

Kolika je bila ta razlika, zorno svjedoči primjer žalbe Ratne uprave caru od 1. maja 1811. zbog nevolja u kojima se nalazi Ratna uprava Ilirskih pokrajina, budući da joj za 1810. nisu bila odobrena potrebna sredstva, a ni ono što je dobila nije mogla ostvariti do proljeća 1811.[6] Vojna Hrvatska je tek manjim dijelom trpjela zbog takvih teškoća.

To što je u granicama mogućnosti uistinu bio izdvojen odnos u krajiškom društvu nije se doživljavalo kao povlastica jer je financijsko poslovanje u krajiškom sistemu pod habsburškom vlašću po brojnim iskazima suvremenika bilo ažurnije i u kriznim okolnostima. Uostalom, habsburško iskustvo ostalo je manje ili više nedosegnuto u svim vidovima vođenja krajiške uprave. Svijest o tome veoma je opterećivala i francuske vojne vlasti i različite činioce krajiškog društva. U takvim opterećenjima znatan je udio Marmontove odgovornosti jer je habsburške obrasce uvijek iznova proglašavao nepovredivima. Konzervirano krajiško uređenje nije moglo izaći iz sjene tih obrazaca. Time se i politički i psihološki trajno obnavljao utjecaj habsburškog činioca, potpuno neovisno o volji francuskih vlasti.

Nakon Marmontove reorganizacije krajiških regimenti krajem 1809. i početkom 1810. godine, koja je uočljivim spuštanjem razine prosječne životne dobi starješinskog krajiškog sastava, imenovanjima francuskih, talijanskih i »dalmatinskih« oficira na dio upražnjenih i jedno novostvoreno mjesto, unijela pojačanu živost u krajiško društvo općenito, u regimentama ne prestaju sve do ljeta 1813. razmjerno učestala umirovljenja, unapređenja, premještaji itd. Mnogo veća prostorna pokretljivost jedinica, kao i njihova rasutost, stvaranje novih jedinica, povjeravanje zadataka koji su pretpostavljali različite stupnjeve pouzdanosti pojedinaca, pogibije i ranjavanja samo su neki, najuočljiviji činioci koji su ovu živost održavali do kraja francuske vladavine. Iako su je dijelovi oficirskog i podoficirskog sloja podržavali, u cjelini je ona među njima stvarala znatno jače interpersonalne napetosti nego što su bile uobičajene u konzervativnom krajiškom društvu, što je nesumnjivo bilo jedno od izvorišta njegove unutrašnje nestabilnosti,

potpuno neovisno o tome što vraćanje krajiških oficira iz Habsburške monarhije ne prestaje dugo iza isteka međudržavno dogovorenog roka.

Inače, statusnih pomaka unutar oficirskog i podoficirskog sloja bilo je vrlo malo. Najveće su promjene bile među osobljem zdravstvene službe u regimentama. Pitanje je dugo otvoreno na različite načine. Dakle, prije stvaranja Ilirskih pokrajina u svakoj regimenti nalazio se jedan »chirurgien major«, dva »aides majors« i dvanaest »chirurgiens sous aides«, tj. 90 ljudi u prekosavskom krajiškom prostoru izvan vojnih komuniteta. S prosječno 3 000 stanovnika na jednu osobu u zdravstvenoj službi prekosavski krajiški prostor doista nije bio loše zdravstveno zaštićen po suvremenim mjerilima. Dakako, ako se prosjek izračunava prema prosjeku bolesnih i invalida, ova slika uvelike se pogoršava. Kako je zdravstvena zaštita u francuskoj armiji bila potpuno drugačije organizirana, ovako velik broj zdravstvenog osoblja bilo je vrlo teško osigurati jer ih je i inače manjkalo nakon egzodusa poslije potpisivanja mirovnog ugovora. Pitanje se riješilo na taj način što se ustvrdilo da toliki broj osoblja nije ni potreban, tako da ga je već Marmont smanjio na polovinu. Time je omogućeno povećanje plaća onima koji su ostali, a koje su se općenito smatrale preniskima.

Jasno je da je osoblje koje je ostalo na svojim mjestima time bilo vrlo zadovoljno jer je ono bilo gotovo jedino kome su povećane plaće poslije smjene vlasti. Vrlo su nezadovoljni bili francuski liječnici koji su premješteni u krajiške regimente jer su im primanja bila manja od onih koja su imali u francuskim regimentama i vojnim bolnicama.[7] Inače, nezadovoljstvo oficira nekrajiškog porijekla na dužnostima u regimentama Vojne Hrvatske bilo je dosta rašireno zbog primanja koja im u uvjetima u kojima su živjeli nisu omogućavala održanje socijalnog statusa koji su prije imali. U izvorima se više puta nalazi tvrdnja da je strancu sa slabim prihodima vrlo teško živjeti u Vojnoj Hrvatskoj jer se samo s velikim teškoćama može nabavljati bilo što od onog što je potrebno za život.[8] Pojedinčev opstanak izvan kućnih zadruga u krajiškom društvu jedva da je bio moguć u prekosavskom prostoru, a ako su kulturno-civilizacijske potrebe opstanka pojedinca u krajiškom društvu bile bitno veće, sa slabim prihodima bilo je vrlo teško izdržati.

U tome i jest razlog što se dio oficira bio upustio u različita iznuđivanja, koja se u biti uopće nisu razlikovala od zloupotreba pod habsburškom vlašću.

U rješavanju brojnih pitanja položaja krajišnika u francuskoj vojsci, naročito izvan Vojne Hrvatske, velike su teškoće pričinjale velike, pa i goleme razlike u plaćama, koje vrlo zorno prikazuju podaci o nekim podoficirskim primanjima:

»tambour maître« (»kapelnik vojne muzike«)	francuski 24	krajiški 16,93
»musicien« (»svirač«)	24	7,76
»sergent major« (»podnarednik«)	31,50	16,16
»sergent« (»narednik«)	26,10	9,05
»fourrier, 1er classe« (»konačar 1. klase«)	26,10	5,89
»caporaux« (»kaplar«)	21	5,17
»tambours« (»bubnjar«)	19,50	3,88

Iznosi su u francima.[9]

Na ovakvim pretpostavkama bilo je iluzorno otvarati pitanja integriranja krajiških jedinica u francusku vojsku. Takve razlike gotovo u potpunosti su onemogućavale pokušaje uvrštavanja francuskih podoficira u krajiške jedinice, što se u nekoliko navrata htjelo učiniti.

Broj francuskih oficira u krajiškim jedinicama bio je manji nego broj austrijskih, odnosno nekrajiških prije 1809, ali se sa sigurnošću može ustvrditi da su se francuske vojne vlasti trudile da na nekim najodgovornijim mjestima budu uistinu sposobni i pouzdani ljudi iz najboljih jedinica francuske vojske. Brojni vidovi nesumnjiva francuskog prestiža među krajišnicima duguju se upravo takvim ličnostima.

Najkontroverzniji među njima nesumnjivo je bio pukovnik 2. banske regimente Tromelin, čovjek velikih vojničkih i političkih sposobnosti, koji se u francuskoj vojsci našao poslije dugogodišnje emigracije. U toku njegova boravka u Vojnoj Hrvatskoj, u Francuskoj su bile prikupljene nove obavijesti o njegovim emigrantskim djelatnostima zbog kojih je Napoléon bio odlučio da ga smijeni s mjesta na kojem se nalazio. Clarke, koji je inače imao mnogo razumijevanja za oficire povratnike iz emigracije, smogao je dovoljno hrabrosti da posredno preporuči caru da Tromelina ostavi na mjestu na kojem se nalazi.[10] Pukovnika su podržavali i Delzons i Bertrand jer se odlično snašao na najtežem pukovničkom mjestu u Vojnoj Hrvatskoj.[11] Pukovnik je uspio ostati na svom mjestu.

U ljeto 1811. Bertrand se trudio uvjeriti Napoléona da pukovnika Serranda oslobodi dužnosti, a na njegovo mjesto imenuje pukovnika Holjevca, predsjednika Centralne direkcije Vojne Hrvatske. Holjevac je do 1809. godine bio komandant bataljona u Ogulinskoj regimenti, a od toga vremena unaprijeđen je za majora i kao predsjednik za pukovnika. Izuzetno ga cijene zbog njegova ratnog iskustva i upućenosti u krajiške propise. Delzons ga čak smatra najboljim mogućim izborom za takvo mjesto.[12] Holjevac je prešao u Ogulinsku regimentu.

Za Holjevčeva nasljednika u Centralnoj direkciji tom prilikom predložen je major Wnorovski iz 2. banske regimente, oficir o kojem je sačuvana vjerojatno najopsežnija prepiska. Kao potpukovnik u 2. banskoj regimenti pod habsburškom vlašću isticao se kao »vreli« frankofil, tako da je bio progonjen i uhapšen prije smjene vlasti. U tamnici je ostao sve do februara 1811. godine kada je konačno oslobođen poslije mnogobrojnih pokušaja maršala Marmonta i ambasadora Otta da privole bečki dvor da ga oslobodi.[13]

Iako su francuske vojne vlasti u mnoštvu navrata krajnje suzdržano ocjenjivale vrijednosti krajiških oficira u Vojnoj Hrvatskoj, činjenica je da su uistinu cijenili one među njima koji su se izdvajali bilo kojom vrstom svojih sposobnosti. U tom smislu teško je uočiti tragove narodnosnog podvajanja.

Najprestižnija vojna ličnost u Vojnoj Hrvatskoj nesumnjivo je general Delzons. Koliko ga je uvažavao maršal Marmont, nije sporno, ali je u mnogočem sporno koliko ga je cijenio general Bertrand. U pismu Napoléonu od 15. septembra 1811. tvrdi za njega da »vrlo dobro« obavlja svoje poslove u Vojnoj Hrvatskoj jer je pozna »savršeno«. Delzonsova je vlastita izjava da je voljan ostati u njoj sve dok ne počne kakav rat! Podjednako ga poštuju i krajišnici i Francuzi. Dapače, kao komandant prethodnice Dalmatinske armije u posljednjem ratu pobjeđivao je krajiške regimente, tako da ga krajišnici ne samo uvažavaju nego ga se i boje.

Iz sačuvane prepiske uočljivo je da njegovi odnosi s generalom Bertrandom ni izdaleka nisu bili takvi kakvi su bili s maršalom Marmontom. Čini se da su generali međusobno podozrijevali jedan od drugog. Ne samo to. Marmont je Delzonsu bio odobrio plaću od 12 000 franaka, a Bertrand ju je kasnije vratio na 6 000, koliko inače primaju brigadni generali!

Bertrand je molio Napoléona, ako odluči premjestiti Delzonsa, da u Vojnoj Hrvatskoj ponovo imenuje ljude koji poznaju krajišku ustanovu. S tim u vezi spomenuo je imena generala Gauthiera i Pourraillyja. Bertrand se očigledno htio osloboditi Delzonsa. Usput je pokušavao osigurati da umjesto jednog dobije dva generala u krajiškom prostoru. Njegovo je mišljenje bilo da jedan od njih treba biti zadužen za Ličku i Otočačku regimentu, a drugi za četiri ostale sa središtem u Karlovcu. Prve dvije su vrlo prostrane, manje ih se poznaje jer su udaljenije od Karlovca, a nalaze se na važnom putu za Dalmaciju.[14] Iako je Bertrand u mnogočem bio Napoléonov miljenik, njegove potrebe nisu bile ovom prilikom uvažene na način na koji je to očekivao, iako će Delzons razmjerno brzo napustiti Vojnu Hrvatsku, a Pourrailly doći na njegovo mjesto.

Iako su ovlasti generalnog guvernera bile bitno smanjene odredbama Organičkog dekreta, Bertrandov prestiž na tom mjestu bio je nerazmjerno velik zbog naravi njegovih odnosa s Napoléonom. Imao je povlasticu, koja je Marmontu bila uskraćena, da bude u izravnoj prepisci s vladarem, neovisno o prepisci koju je u skladu sa svojim statusom vodio s nadležnim ministrima Carstva.

Njegove osobine, u velike različite od Marmontovih, došle su do punog izražaja pri inspekcijskom obilasku Vojne Hrvatske u septembru 1811. godine. »Ordres pour les Régiments« od 14. istog mjeseca i »Rapports sur les Régiments Croates« od 15. istog mjeseca otkrivaju čovjeka koji sebe smatra vojnikom Carstva bezuvjetno odanim vladaru, koji tačno zna što treba raditi.[15] U njega nema traga bilo kakvoj političkoj uobrazilji u stilu njegova prethodnika, bilo kakvoj širini shvaćanja koja bi ga usmjeravala vođenju politike s jačim obilježjem vlastite ličnosti. S tim u vezi podrobnije ćemo razmotriti oba izvora. Bertrand je odlučio krenuti u obilazak krajiških regimenti 1. septembra. Bila mu je namjera vratiti se u Ljubljanu do 15. istog mjeseca nakon inspekcije Ogulinske, Slunjske, 1. i 2. banske regimente, a nakon 20. istog mjeseca htio je obići Otočačku i Ličku regimentu te poslije toga Dalmaciju.[16]

Sudeći prema dostupnim izvorima, bio je to prvi njegov posjet Vojnoj Hrvatskoj u njegovu novom statusu generalnog guvernera. Nema sumnje da je bio svjestan da će na svakom koraku biti uspoređivan sa svojim slavnim prethodnikom, koji ne samo da je imao mnogo više razumijevanja za sve nepoznanice krajiškog društva nego se u tome svijetu nedvojbeno mnogo bolje osjećao. Moguće je to dokazati usporedbom brojnih izvora. Možda je Bertrandov odnos prema krajišnicima bio i korektniji, ali istovremeno i hladniji, otuđeniji, što je u tadašnjim uvjetima nesumnjivo bila slabost.

U toku inspekcije, prema vlastitom iskazu, Bertrand je razgovarao s mnoštvom vojnika, obišao mnoštvo kućnih zadruga, nastojao obaviti što striktniji nadzor i narediti što jasnije mjere radi uklanjanja uočenih slabosti.

Uočljivo je njegovo razočaranje što se još čvršće uvjerio da se krajiške regimente ne mogu dugo držati daleko od kuća jer se »svi« krajišnici vrlo

rano žene i u njih je mnogo jača želja nego u drugih vojnika da budu kod svojih kuća.

Da bi bolje objasnio svoj stav, dodaje da je razgovarao s mnoštvom vojnika, ljudi koji služe već 15, 20 ili 25 godina, koji većinom nisu bili više od 2, 3 ili 4 puta u ratu. Tek nekolicina ih je bila 6 puta. Jedva da je poneko bio odsutan od kuće duže od godinu dana bez prekida. Za njega je očigledan kuriozitet da ih ima koji su ratovali u Italiji na početku revolucije.

Inače, u pismu caru od 15. septembra, napisanom pošto je obišao četiri spomenute regimente, zaključuje da je raspoloženje stanovništva i oficira »vrlo dobro« i da stanovništvo nije imalo nikakva povoda nezadovoljstvu. Istovremeno je ushićen što je mogao zapovijedati na krajiškoj vježbi na francuskom jeziku, što su oficiri dobro svladali francuske komande, što krajišnici dobro rukuju oružjem prema francuskim pravilima službe itd. Iako se krajiške regimente neće moći koristiti kao francuske, naglasio je, jer krajišnici ne mogu ostati dugo izvan svoje zemlje, one mogu biti dobre u službi u Ilirskim pokrajinama.[17] Uočljiva je opterećenost njegova odnosa prema krajišnicima onim što bi oni trebali biti, a to ne mogu!

Budući da Bertrand više nije u položaju u kojem je bio Marmont da mora braniti opstanak krajiškog uređenja, u njegovu »Rapport...« mnogo je više kritičkih primjedbi o pojavama i zbivanjima u krajiškom društvu, koje povremeno imaju prizvuk osporavanja Marmontove djelatnosti.

Tako ističe da je konskripcija osnova uređenja krajiških regimenti, a da je ipak bila zanemarena. Poduzeo je s tim u vezi potrebne mjere u skladu s austrijskim propisima, da bi bila napravljena, imenujući tri komisije s obavezom da je provedu što je moguće pouzdanije. Odnosilo se to na podatke o životnoj dobi muškaraca, na pojedinačna obrazloženja razloga zbog kojih se obveznike predlaže osloboditi od službe u slučajevima invalidnosti ili potreba održanja zadružnog gospodarstva, na podatke o prestarjelima, invalidima i poluinvalidima.

Ove podatke sadržavao je Marmontov popis, napravljen godinu dana ranije, ali se u njih nije moglo dovoljno pouzdati, sudeći prema Bertrandovu tonu. Najuočljivije je to u njegovoj primjedbi da je suštinski važno održati »juste« veličinu zadružnog posjeda, kao i određenu brojnost zadružne čeljadi da bi se moglo udovoljiti potrebama krajiške službe jer to u više kompanija nije slučaj. Naročito ga je smetao slučaj kostajničkih zadruga u krajiškoj jurisdikciji, koje nemaju više od 4 do 5 »yocks« zemlje, s tim što 376 zadruga daje samo 33 vojnika.

Odmah je veoma pooštrio proceduru kojom se odobravalo podjelu zadruga. Naredio je da komandant regimente mora proslijediti svaku molbu s tim u vezi Centralnoj direkciji, a ova glavnom zapovjedniku, koji će odlučivati samo jedanput godišnje, i to u vrijeme konskripcije. U slučaju da zadruga ima manje od dvadeset članova i manje od 24 »yocks« zemlje, pravo odobravanja podjele rezervirano je za generalnog guvernera, a to se odnosi na veliku većinu kućnih zadruga.

Iako Bertrandu očigledno nije teško dati odličnu ocjenu pukovniku 1. banske Jolyju, ističući da u svoju jedinicu ulaže mnogo truda i da joj je koristan, mnogo su učestalije reske, čak bespoštedne ocjene oficira koji ne udovoljavaju potrebama. On se ne usteže ocijeniti da se pukovnik u Ogulinskoj regimenti Serrand slabije snalazi u regimentskoj administraciji i da bi mu jedan major dobro došao, a takva ocjena je isto što i zahtjev za premještajem. Za četvoricu majora u prve četiri regimente nedvosmisleno

kaže da su stariji ljudi, koji ništa ne znače u svojim regimentama te bi ih trebalo umiroviti.

Komandanti bataljona općenito su dobro ocijenjeni (Baudisson, Mihailović, Cottenet, Mamula, uvjetno Vakanović, Parmegiani, Grgurić itd.), ali je Augier, prijašnji generalštabni oficir, postariji čovjek s mnogo dobre volje i malo sposobnosti podoban da bude premješten za komandanta neke posade, »prema njegovoj želji«. Zanimljiva je ocjena »Dalmatinca« Grgurića. Vrlo je revnostan, pouzdan, pun dobre volje, ali ima malo iskustva u nižim činovima, tako da nema svu potrebnu naobrazbu, no Bertrand ne sumnja da će je steći.

Ocjene kapetana mnogo su podjeljenije. Uočljivo je da su bolji među njima u to vrijeme uglavnom na dužnostima izvan Vojne Hrvatske jer je ocjena za one koji su ostali pretežno »dosta slabi« ili »slabi«. Kada se ima na umu važnost kapetana u krajiškim jedinicama i društvu, težina ovih ocjena doista nije bila malena.

Njegova je ocjena da u regimentama ima više dobrih poručnika, potporučnika i »enseignes«, dok su »sergents« općenito vrlo iskusni u službi, ali najčešće nemaju potrebnu naobrazbu, a tek ih polovina zna čitati i pisati. Za Bertranda je ohrabrujuće što među njima ima nešto mladih ljudi od kojih se dosta može očekivati. Tek oko četvrtine »caporaux« zna čitati i pisati! Trećinu čine mladi ljudi. Bertrandovo je mišljenje da bi mlađim podoficirima trebalo omogućiti da nauče nešto francuskog.

Najviše su ga zabrinjavale teškoće s kapetanima, što i ističe u zaključku dijela izvještaja o oficirima i podoficirima. Budući da stanuju među kompanijskim stanovništvom, njihov utjecaj je vrlo velik, a kako su mnogo udaljeniji od svojih pretpostavljenih nego što je to slučaj u francuskim regimentama, u mogućnosti su zloupotrebljavati svoju moć. Smatrao je da je jedno od rješenja imenovanje po jednog francuskog kapetana u svakom bataljonu. Budući da su životni uvjeti u kompanijama dosta loši, umjesto kapetana mogli bi se postaviti i dobri poručnici. Krajiški oficiri bi se u svakom slučaju osjećali počašćenima što surađuju s francuskima.

Kada su krajiški vojnici u pitanju, njihove najveće teškoće su i dalje u vezi s oružjem i uniformama.

Bertrandova je ocjena da velik broj krajišnika dosta loše rukuje oružjem, a teško da i može biti drugačije kada se okupljaju vježbati samo jedanput tjedno. Puške su im i u to vrijeme još uvijek najvećim dijelom loše, austrijske, a još su lošije zato što se općenito slabo održavaju.

Veliku i malu opremu (»équipement«) posvuda u regimentama u to vrijeme tek treba popuniti. Dozvoljava da odjeća zadovoljava potrebe službe u krajiškom prostoru, čak i u posadnoj službi u Ilirskim pokrajinama, ali je ima vrlo loše, tako da posebno preporuča da se što prije isplati »Dienstkonstitutiv« za 1810. godinu! U izvještaju se ističe da su neki pukovnici, koji se ne imenuju, naručili izradu odijela, da bi ih krajišnici kasnije plaćali. Bertrand je to zabranio zbog mogućih vrlo loših posljedica za krajiško uređenje, a i kao izvorište zloupotreba oficira.

U »Ordres pour la Direction Centrale« ovlastio je ovo tijelo da spriječi bilo kojeg oficira, od pukovnika niže, da opskrbljuje krajišnike odjećom koju bi oni morali kupovati. Naveo je nekoliko spornih primjera koji su uistinu mogli biti izvorište krupnih zloupotreba. Tokom inspekcije vidio je kupljenih vojničkih odijela koja su plaćena 8 fl., a bila su napravljena od tkanine koja je stajala 2 fl. Dapače, trgovci su opskrbljivali krajišnike Slunj-

ske regimente tkaninama po navedenoj cijeni, a on je vidio odijela napravljenih od vrlo uobičajenih materijala koja su kupljena po cijeni od 12 fl. Posebnu istragu bio je naredio u 2. banskoj jer je bilo pokazatelja da su u njoj napravljene najveće zloupotrebe vojničkom odjećom. Slično se radilo sa šakoima, vojničkim kapama. U Ogulinskoj regimenti vidio ih je kupljenih po cijeni od 4 fl., dok se iste takve prodaju u Trstu po cijeni od 2 fl. 20 k. Generalov je zaključak da bi odgovorni oficiri morali obavijestiti krajišnike o svim mogućnostima kupovine, ostavljajući im da se sami odluče za najprikladniju. Centralna direkcija zadužena je tom prilikom da ispita da li bi neki trgovci mogli držati u Karlovcu odjevne predmete za potrebe krajišnika po umjerenim cijenama, ali ne prisiljavajući zadruge da se kod njih obavezno opskrbljuju.

Najveća nebriga za odijevanje krajišnika bila je u Ogulinskoj regimenti. Krajišnicima se duguje 30 000 franaka za »Dienstkonstitutiv«, a Bertrand je naredio da se iznos isplati za nekoliko dana. U to vrijeme zaoštrilo se pitanje odštete krajiškim zadrugama koje su imale nekoga u posadnoj službi u Ilirskim pokrajinama. Otvorene su bile dvije mogućnosti kako da se to napravi. Mogle su se odštetiti odjećom ili novcem na temelju provjere o trajnosti odijela. Ako se trajnost procijeni na tri godine, na primjer, naknada se mogla isplaćivati u mjesečnim ratama od 43 k. Prema Bertrandovoj upućenosti krajišnici su za ta takvu nadoknadu »izgleda« dobivali 40 k. U ovom slučaju, naravno, pitanje je ostavljeno pažljivu ispitivanju. Bio je to jedini konkretan zahtjev krajišnika u toku generalova obilaska.

Kompanije serežana dosta su loše uređene prema generalovu uvidu. Učinilo mu se da su tome glavni razlog slabe starješine, harambaše, kojih je status podoficirski. Već tada bio je sklon dodijeliti im nekoliko umirovljenih oficira i naručio je s tim u vezi »un projet«. Brine ga što serežani nedostaju za svoje zadatke, što je i razumljivo jer Vojna Hrvatska ima dosta tajnih prijelaza granice zbog krijumčarenja soli, prodaje soli i nadasve zbog krađe stoke stanovništvu s druge strane granice. S bosanske strane u potonje se obično upuštaju »Grci« (Srbi), ali i »Turci«, ali ni hrvatski krajišnici u tome ništa ne zaostaju a ukradenu robu nerijetko prodaju »Turcima«.

Doduše, Bertrand nije zaboravio da je Marmont prethodno bio protivan suviše oštrom miješanju krajiških vlasti u pitanje krađa jer je shvatio da su neizbježne u krajiškom društvu. Maršal je odlično bio shvatio da je u zadružnom društvu, društvu vrlo ograničenih robno-novčanih odnosa, nemoguće iskorijeniti u graničnim područjima takav način razmjene.

Sljedeće krupno pitanje o kojem se Bertrand također izjasnio bila je rabota. Zloupotrebe u njezinu korištenju nije bilo moguće izbjeći ni pod francuskom vlašću, tako da je i u ovom pitanju sama sebe obavezao da će nadzirati dobru razdiobu rabotnih obaveza.

U njegovu izvještaju nema određenih podataka o zloupotrebama rabote, ali se na temelju raznih izvora može pretpostaviti da je ona u vezi s ambicioznom politikom maršala Marmonta, kojom se u pomanjkanju novčanog pokrića za obavljanje brojnih predviđenih poslova olako upuštalo u prekomjerno korištenje rabote.

Da bi se što je moguće više uskladilo korištenje rabote u Vojnoj Hrvatskoj u cijelosti, Bertrand je u »Ordres pour la Direction centrale« obvezao ovo najviše krajiško upravno tijelo da do kraja svake kalendarske godine predloži koje »javne zgrade« treba graditi u sljedećoj, da pripremi predra-

čun troškova, građevinske nacrte i primjedbe na inženjerske prijedloge te pregled korištenja rabote s ocjenom inženjerskih prijedloga.

Istom prilikom on je do u pojedinosti usmjerio Centralnu direkciju s tim u vezi.

Budući da mnoštvo stabala u velikim šumama oko Korane propada jer ih nitko ne koristi, dok je u Karlovcu istovremeno velika potražnja za drvom, Bertrand je podržao prijedlog glavnog inženjera da se obnovi korištenje koranskih šuma spuštanjem trupaca rijekom i izgradnjom brane na njezinu ušću, na kojoj bi se trupci pribirali. U cestovnoj mreži Bertranda je najviše zanimala cesta od Kostajnice do Siska. S tim u vezi je naredio da se u toku 1812. obave svi poslovi kako bi se cesta poboljšala u potrebnoj mjeri, uključivši i izgradnju nekih njezinih novih dijelova. Osim ovog posla najvažnijim je smatrao redovno održavanje Jozefine (cesta od Karlovca do Senja) i ceste Petrinja — Kostajnica. Naredio je da se do kraja 1811. »najhitnije« završe neki popravci na tvrđavi Cetin (vanjska strana bedema, drveni zaklon vrata), a u toku 1812. da se zatvori rupa (?), nastave radovi na »eskarpi« i »kontraeskarpi« malog jarka prvog bedema, itd.

U toku 1811. valjalo je nastaviti radove na pokrivanju jedne pravoslavne i jedne katoličke crkve u okolini Cetina, dakako, uvijek iznova s upozorenjem da se potroši što manje i da se koristi rabota. Radovi na ove dvije crkve trebali su biti nastavljeni i u 1812. Rakovičkom župniku general je odobrio 150 forinti za pokrivanje crkve.

Sve tri crkve stradale su u prodoru bosanskih krajišnika u kordonski prostor u proljeće 1809. i očigledno nisu obnovljene do ovog doba, iako je Marmont isticao da se obnovi crkava daje prednost!

Stanovnicima Kostajnice odobrena je izgradnja skladišta za drva, slična skladištu kakvo već postoji u Senju.

Kako je znatan dio Kostajnice bio izgorio u požaru, sudeći prema izvoru u vrijeme maršala Marmonta, ovaj je odobrio trogodišnje oslobođenje od poreza porodicama koje obnove svoje kuće. Budući da je većina posjednika izgorjelih kuća bila siromašna, ova povlastica im nije mnogo značila. Komunitet je zato tražio da im se dodijeli drvo za gradnju i da ga okolne kompanije rabotom dopreme na gradilišta. Bertrand se s tim suglasio, te je zadužio šumskog nadzornika da izabere stabla, a pukovnika i kapetane da osiguraju vojnike koji će obaviti posao. Pukovnik je također ovlašten da predvidi utrošak manje sume novca za pomoć u obnovi kuća.

Centralna direkcija je ovlaštena da predvidi troškove preseljenja sjedišta eparhije vladike Miokovića iz Plaškog u Karlovac, kao i njegova Seminara (Klirikalne škole), ali s napomenom da novčani izdaci budu što skromniji. Na kraju general ističe da ne samo kapetani nego ni pukovnici nemaju pravo odlučivati o korištenju rabote jer ono pripada samo »vladi«. Posebno je zadužen glavni inženjer da za svaku godinu Centralnoj direkciji predloži način rabotnog opterećenja.

Jedan kapetan Slunjske regimente, koji je rabotu koristio za svoj račun, kažnjen je na neiskazan način, a pored toga je bio dužan dati novčanu odštetu krajišnicima koji su za njega radili.

Stanovnicima kordona koji do tog vremena još uvijek nisu uspjeli obnoviti svoje kuće oprošten je porez za 1811, ali su novac bili dužni iskoristiti za njihovu gradnju koju je trebalo dovršiti do zime. Naređeno je također da im u poslovima pomažu krajišnici iz susjednih kompanija i to sječom drva za gradnju, njegovim prijevozom do gradilišta i učešćem u gradnji.

Grgurić, komandant bataljona u Slunjskoj regimenti i Baudisson, komandant bataljona u Ogulinskoj regimenti posebno su zaduženi poduzeti sve što je potrebno da se poslovi uzmognu dovršiti do roka.

U Bertrandovu izvještaju ocjenjuje se i rad Centralne direkcije. U njoj su u to vrijeme pukovnik Holjevac, glavni komesar Moser i glavni auditor Buiel (?). On je vrlo zadovoljan njezinom djelatnošću, a ljude koji su u njoj ocjenjuje kao pametne, čestite i dobre poznavaoce zemaljskog uređenja. Međutim, iako su tako korisni francuskim vlastima, oni još uvijek nisu potvrđeni na svojim mjestima. Postupak njihova imenovanja izuzetno je usporen u Parizu.

Velike teškoće izazvalo je mjesto vojnog intendanta Vojne Hrvatske jer se njegove ovlasti prema Organičkom dekretu ne podudaraju s ovlastima koje su mu podijeljene naredbama maršala Marmonta, što sasvim sigurno šteti redovnom obavljanju poslova.

Najviše je sukoba bilo u vezi s pravima u popunjavanju ispražnjenih mjesta. Prema ovlastima koje je Organičkim dekretom dobio vojni intendant, u njima su prava zapovijedajućeg generala bitno ograničena. Dakako, u Habsburškoj Monarhiji zapovijedajući general je pretpostavljeni i upravi i vojnom ljudstvu.

Bertrand je pokušao pronaći srednje rješenje, tj. opravdavao je izdvajanje uprave, a time i smisao ustanove vojnog intendanta, ali je istovremeno smatrao da popunjavanje odnosno predlaganje za popunu praznih mjesta ne bi trebalo biti u njegovoj ovlasti. Što se tiče pravosuđa, u 14 mjeseci samo su tri osobe osuđene na smrt, a 25 ih je bilo osuđeno na »gvožđa« ili teške tjelesne kazne, a to znači kazne teže od kažnjavanja deseterostrukim batinanjem kroz stroj od 300 ljudi, što je inače i pod francuskom vlašću vrlo česta kazna u krajiškom društvu.

U istom razdoblju od 1 200 do 1 300 osoba kažnjeno je lakšim tjelesnim kaznama.

Inače, izvještajna ažurnost pravosudnih tijela nije bila uvijek na potrebnoj razini, tako da je general Bertrand zatražio da za svaku inspekciju budu pripremljeni poimenični pregledi osuđenih na smrt i tjelesne kazne zbog kojih može biti pokrenut prizivni postupak, te regimentski pregledi osuđenih na tjelesne kazne zbog kojih ne može biti pokrenut prizivni postupak kao i regimentski pregledi parnica, posebno onih koje su u prizivnom postupku.

Mnoštvo daljih kritičkih opaski svjedoči da je general Bertrand uistinu temeljito obavio svoj inspekcijski obilazak. Napravivši u tako kratkom vremenskom rasponu tako dugačak put i obavivši tako mnogo poslova, on je nesumnjivo dokazao da je na svoj način jaka ličnost. Dalje od toga nije umio ići. Krajišnicima je ostao potpuno stran, simbolizirajući ravnodušnost koja će u budućnosti sve više dolaziti do izražaja u odnosima francuskih vlasti prema krajiškom stanovništvu.

Ovakav inspekcijski izvještaj za 1812. godinu arhivski nije poznat, a u 1813. ga više nije ni bilo. Što je u Vojnoj Hrvatskoj bilo manje krajišnika, moralo je biti više stege jer su francuske vojne vlasti trajno podozrijevale pred različitim mogućim izazovima.

Ipak, poslije proglašenja Organičkog dekreta i ustaljivanja krajiškog uređenja pod francuskom vlašću, Vojnu Hrvatsku je zapljusnuo posljednji val oficira useljenika, među kojima su tek dijelom bili »rođeni« krajišnici.

Tako je u decembru 1811. na raspolaganju bilo 272 habsburških oficira. Petnaest ih je bilo »rođenih« krajišnika, a dvojica su se takvima izjašnjavali. Cijela skupina željela je nastaviti služiti u vojsci, ali je samo 17 »krajišnika« dobilo privremena mjesta.[18] Mnogo teže su popunjavana kapetanska mjesta na koja su trebali doći francuski oficiri. U jednom nepotpisanom »Rapport d'inspection des régiments croates« od 14. decembra 1811. traži se da tri poručnika za ta mjesta dade 8. regimenta, a da tri ostala budu popunjena nekim drugim ministarskim rješenjem.[19]

Najteže je bilo osigurati stručno osoblje, kao što su bili »kirurzi«. Što je vrijeme više protjecalo, teže ih je bilo naći jer su se sve više širili glasovi o izuzetno teškim uvjetima u Vojnoj Hrvatskoj. U 1812. tražili su da im se rad u krajiškim jedinicama plaća kao da su u poluratnom stanju. Ratna uprava podržala je pred Napoléonom takav zahtjev.[20]

Početna »romantičarska« nadahnuća dijela francuskih oficira (u kojima je bilo dosta avanturističkih pobuda), koja su ih poticala da služe u Ilirskim pokrajinama i posebno u Vojnoj Hrvatskoj, ubrzo su ustuknula pred surovom i oskudnom stvarnošću u kojoj je služba izuzetno naporna. Slabljenju motivacije doprinosilo je i udaljavanje francuskih ratišta od jugoistočne Evrope. Dobre francuske oficire bilo je sve teže pridobiti da služe u Vojnoj Hrvatskoj.

Početkom 1812. godine, nakon uistinu vrlo uspješnog djelovanja, general Delzons prestao je biti zapovijedajući general u Vojnoj Hrvatskoj. Bertrand je o tome obavijestio Clarkea 17. januara, a ovaj Napoléona 26. istog mjeseca. Njegov zamjenik postao je general Pourrailly, jedan od dvojice Bertrandovih kandidata.[21]

Ovo mjesto izgubilo je vrlo mnogo od svoga prijašnjeg značaja jer je u to vrijeme većina krajišnika već bila izvan krajiškog prostora, a stalno su bile otvorene mogućnosti daljih odlazaka. Regrutacija novih obveznika i održavanje javnog reda zato su i mogli biti povjereni generalu nesumnjivo skromnijih sposobnosti, iako je spomenuta podozrivost nametala potrebu stalnog opreza.

Nije to bila jedina promjena. U toku 1812. i 1813, sve do prestanka francuske vlasti, u krajiškim jedinicama i Vojnoj Hrvatskoj ne prestaju nova imenovanja, uzrokovana različitim razlozima. Od prijedloga do potvrde redovno je protjecalo dosta vremena. Često se događalo da predložene ličnosti počnu i raditi na novim dužnostima, a da vrlo dugo ne budu imenovane, kao što je bio slučaj s rukovodiocima Centralne direkcije u primjeru navedenu u izvještaju generala Bertranda. Vjerojatno se i na njih odnosi vijest da su u maju 1812. Napoléonu radi potpisa podneseni nacrti dekreta o popuni mjesta u Centralnoj direkciji i krajiškim regimentama na prijedlog generala Bertranda i Delzonsa.[22]

Vrlo su oskudne izvorne vijesti o zbivanjima u Vojnoj Hrvatskoj neposredno prije, u toku i neposredno poslije pohoda na Rusiju. Između 4. i 25. juna 1812. Bertrand je boravio uglavnom u krajiškom prostoru.[23] Otvoreno je pitanje zbog kojih je sve razloga tamo boravio, ali je sasvim izvjesno da je to bilo i u vezi sa sprečavanjem mogućih nepoželjnih reakcija krajiškog stanovništva zbog rata u Rusiji. Čini se da su takve reakcije izostale. U policijskom izvještaju namijenjenu ministru unutrašnjih poslova od 13. oktobra 1812. tvrdi se da se u Hrvatskoj nije događalo »ništa zanimljivo« u toku proteklih mjeseci. Kada su počela neprijateljstva, širilo se nekoliko glasina, ali one nisu imale nikakva utjecaja na stanovništvo.[24]

Kada su se krajiške jedinice pripremale otići iz Vojne Hrvatske, u njima se nije ni znalo gdje će se naći. Ljudi su štošta mogli pretpostavljati i sumnjati, ali je bilo izvjesno jedino da idu u Francusku, u Pariz, na primjer. Koliko god oni zazirali od španjolskog ratišta ili nečeg drugog, psihološki su morali biti poljuljani, a to je još više bio slučaj sa stanovništvom koje je ostajalo prepušteno samo sebi, kao malokad u prošlosti Vojne krajine, pred vrlo neizvjesnom budućnošću. Potištenost je mogla biti jedina njegova reakcija.

Nakon francuskog uzmaka iz Rusije Bertrand nije jedini bio svjestan da tok budućih zbivanja u Vojnoj Hrvatskoj uvelike ovisi o daljem razvoju francusko-austrijskih odnosa. Sve dok Habsburška Monarhija bude francuska saveznica, moglo se očekivati da u krajiškom društvu neće biti ozbiljnih potresa.

Da bi se što je moguće više isključilo neugodnosti, Bertrand je predlagao da se više učini da se osigura podrška najutjecajnijih ljudi u Vojnoj Hrvatskoj (»des chefs«). S tim u vezi on je početkom decembra 1812. predlagao dalja unapređenja krajiških oficira. Činio je to unatoč krajnjoj suzdržanosti i ministra rata, a i samog cara.[25] Očito je generalovo isključivanje bilo kakve samosvijesti krajiškog stanovništva, uvjerenost da u njemu nema snage da bilo što učini neovisno o volji gornjih slojeva krajiškog društva, a s tim u vezi i uvjerenost da je dovoljno pridobiti tašte prvake da bi se cijela Vojna Hrvatska držala u pokornosti.

Godina 1813. obiluje mnogostrukim neuspjesima i porazima Francuskog Carstva. Njihov teret nose i Vojna Hrvatska i Ilirske pokrajine općenito sve do uspostave habsburške vlasti u njima.

Najvećem mogućem ratnom naprezanju Carstva nije mogla izmaći Vojna Hrvatska. Budući da je njezin ratni napor uvelike bio prešao dozvoljenu granicu, novačenje još jednog bataljona u njoj Napoléon je povjerio 23. marta Šljivariću, koji je već bio uznapredovao do čina brigadnog generala. Naređeno mu je da iz 4. korpusa Velike armije ode u Vojnu Hrvatsku, da digne ljudstvo i da se s njim što prije vrati na ratište. Obećano mu je da će nakon toga biti postavljen za komandanta Hrvatske brigade.[26]

Šljivarić je bio dragocjen oficir. Svojom umješnošću u odnosima s krajišnicima i hrabrošću u borbi, neovisno o svojoj pretjeranoj naglosti, a posebno odanošću zakletvi francuskom caru — koja je bila iznimna u podloženim zemljama pa i u krajiškom prostoru — bio je predodređen za takav zadatak. Pojava krajišnika-brigadnog generala očigledno je trebala utjecati na jačanje borbenog morala krajišnika, koji je u proljeće 1813. nesumnjivo veoma oslabio. Ne treba isticati da je Šljivarić obavio svoj zadatak. Do početka maja okupio je 1 000 ljudi u Karlovcu i 10. istog mjeseca krenuo s njima preko Ljubljane i Verone, da bi 15. jula stigao u Ingolstadt, a dva dana kasnije krenuo u Magdeburg.[27]

Početkom godine bilo je odlučeno da se u Ilirskim pokrajinama digne i jedan husarski eskadron. Prema prvobitnoj zamisli njegov sastav nisu trebali činiti krajišnici, već vojni obveznici iz civilnih pokrajina. Naknadno je zaključeno da je mnogo bolje eskadron sastaviti od krajišnika, a u civilnim pokrajinama novčanim »ponudama« skupiti sredstva za njegovu opremu.

»Patriotske ponude« za dizanje husarskih eskadrona davali su bez pritiska ili s pritiskom pojedinci, općine, različita udruženja itd. Nastojalo se da se cijeli poduhvat što je moguće više i politički iskoristi. General Bertrand kao generalni guverner Ilirskih pokrajina morao je ovom prilikom

uistinu prednjačiti svojim prilogom, tako da je već 15. februara obavijestio cara da »nudi« 50 opremljenih konja![28] Kako je vladarevom odlukom jedan konjanik »équipé et monté« procijenjen na 2 000 franaka, a jedan konj na 500, Bertrandova ponuda činila je čitavo bogatstvo od 100 000 franaka! Izvorno nije bilo moguće provjeriti da li je i ostvarena.

Inače, podizanje husarske regimente pretvorilo se u još jedno iscjeđivanje novčane gotovine od ilirskih podanika. Vlasti su jednostavno razrezale koliko će tko »ponuditi«. Iako se javno očekivala »ponuda« opremljenih konja, vlasti su se trudile pretvoriti je u novčanu doznaku. Kada su članovi rovinjskog suda prvog stepena, advokatska komora, bilježnici i prisežnici (»avoués«) ponudili tri opremljena konja, generalni intendant Chabrol štošta je morao poduzimati da od ovih Rovinjaca dobije novčanu protuvrijednost. Da se takav postupak i očekivao od njega, svjedoči prepiska koju je tim povodom vodio s ministrom unutrašnjih poslova.[29]

Carev dekret o dizanju husarske regimente na račun općina, kantona i korporacija u Ilirskim pokrajinama potpisan je 23. februara 1813, a do prvog septembra skupljeno je 359 559,52 fr. Na opremu je utrošeno 332 758,89 fr.[30]

Kada su Ilirske pokrajine obavezane da podignu husarsku regimentu, Bertrand je posumnjao da će se ona moći sastaviti od ljudstva s raznih strana zemlje, koje je po svojim običajima, navikama, podaničkom iskustvu, a i po svom jeziku tako različito jedno od drugoga. Držao je da takva jedinica neće moći ulijevati dovoljno povjerenja. Veliku prepreku njezinu stvaranju nalazio je i u predviđenom prikupljanju 1 300 konja, koji je pretpostavljao veliko iscrpljivanje Ilirskih pokrajina, kako novčano, tako i stočno.

Zato je i predložio ministru unutrašnjih poslova da se »patriotske ponude« pretvaraju u gotov novac, a da se ljudstvo i konji skupe u Vojnoj Hrvatskoj. Podsjetio ga je da je krajiško stanovništvo već od malih nogu vično jahanju i oružju te da u konjici može odlično služiti.

Nakon Bertrandova odlaska iz Ilirskih pokrajina Chabrol je obnovio njegov prijedlog, obavještavajući ministra unutrašnjih poslova da su krajišnici s oduševljenjem primili poziv da stvore husarsku regimentu. To pomalo neobično oduševljenje u 1813. godini Chabrol je objasnio okolnošću da su krajišnike u habsburškoj vojsci uvijek držali za manje vrijednu vojsku, smatrani »comme les bandes irregulières«, koja nikada nije mogla zaslužiti odnos koji je bio zajamčen redovnoj vojsci. Stvaranje krajiške husarske regimente utjecalo je na jačanje njihova samopouzdanja i novačenje je uspješno dovršeno za svega nekoliko dana! Prikupljeni su i krajiški konji, koji su maleni, ali i najprikladniji za »kozački rat«, što je u to vrijeme i bilo najpotrebnije.[31]

Novačenje krajiške husarske regimente završeno je do početka maja. Njezinih 700 ljudi »općenito« su bili »visoki, jaki i odvažni«. Činili su tri eskadrona, a kako je njihov odziv prešao očekivane granice, u kratkom vremenu uslijedio je novi dekret kojim se naređuje dizanje još tri eskadrona.[32]

Prave teškoće su počele kada se ljudstvo okupilo u Karlovcu jer su različite francuske instance koje su sudjelovale u njezinim daljim ratnim pripremama uvelike zakazale. Novi generalni guverner Vojvoda d'Abrantès, na primjer, do 22. aprila još uvijek nije primio dekret o objedinjavanju šest eskadrona u husarsku regimentu, o financiranju itd. Ministar unutrašnjih poslova, sa svoje strane, unatoč širokim ovlastima u Ilirskim pokrajinama, o raznim važnim poslovima s tim u vezi još 8. maja nema pojma, već obećava vojvodi da će se o njima obavijestiti kod ministra rata.[33] Carstvo je uvelike bilo u rasulu.

Koliko god da je pukovnik husarske regimente Pruès bio zadovoljan unovačenim ljudstvom, kao i voljom kojom služe, toliko je bio nezadovoljan vrlo sporim pripremama regimente za odlazak na ratište. Prema njegovu izvještaju ministru rata od 20. maja 657 krajišnika u Karlovcu je okupljeno više od mjesec dana u uvjetima koji su ga razdraživali. Ljudstvo je bilo razmješteno po kućama karlovačkog stanovništva, mnoštvo pojedinaca dnevno je bilo opsjedano posjetima svojih najbližih, čime se gubilo silno vrijeme. »Dosta velik broj« ljudi je i pobolijevao, iako proljeće nije bilo doba »groznica«. Konji su bili vrlo loše smješteni u kojekakvim stajama bez jasala, a kako je stočna hrana »općenito« loša, vrlo često je prisiljen vraćati je opskrbljivačima.

U vrijeme kada je nastao ovaj izvještaj regimenta je još uvijek oskudijevala u komandnom ljudstvu. Od imenovanih oficira do tada je bio stigao samo komandir eskadrona Bretenet, dok se major De Wimpffen, komandir eskadrona Henriquez, kapetan Duchaffaud i potporučnik Beunat nestrpljivo iščekivao. U to vrijeme u jedinici je bio samo jedan instruktor.

S obzirom na propisani sastav nedostajala su tri podoficira, tri konačara, veterinar, glavni trubač i osam trubača.

Unatoč teškoćama koje su s tim u vezi bile neizbježne, obuka je prema Pruèsovoj ocjeni dobro napredovala. Ljudstvo je i ranije poznavalo unutrašnju službu, a svladalo je i one pokrete jedinice na konjima koji su nužni za suočavanje s neprijateljem. U to vrijeme još ništa nisu znali o linijskom manevriranju.[34]

Carskim dekretom od 2. marta ova husarska regimenta je trebala povećati broj svojih eskadrona i imati ih ukupno šest. Taj posao dovršen je tek u Ljubljani 2. augusta. Regimenta je u cijelosti imala 69 oficira, 1515 podoficira i vojnika i 1509 konja »de troupe«.[35]

Njezin je službeni naziv bio »Hrvatska husarska regimenta« (Régiment de hussards croates). U borbama nije sudjelovala. U Cremoni se zatekla 1. septembra, a u oktobru je bila u sastavu garnizona u Lyonu.[36] Kada je 12. augusta 1813. stigla austrijska objava rata Francuskom Carstvu, Vojnu Hrvatsku i Ilirske pokrajine nije imao tko braniti. Doduše, u Napoléonovim zamislima obrana Talijanskog Kraljevstva i Ilirskih pokrajina, koja je bila povjerena potkralju Eugeneu, činila je jedinstveno operaciono područje u kojem je protivnik raspolagao slabijim snagama. Car je 14. augusta potkralju čak naredio da napadne neprijatelja i prodre u pravcu Graza.[37] Dakako, sve su to bile pogrešne pretpostavke i tok događaja je morao biti veliko iznenađenje za Napoléona.

Što loši operativni planovi, što opća slabost obrane Ilirskih pokrajina u potpunosti su onemogućili bilo kakvu ozbiljniju borbu u njihovu većem dijelu, naročito pošto su u vrlo kratkom vremenu, za svega nekoliko dana, pale krajiške regimente. Obnovom austrijske vlasti u Vojnoj i Civilnoj Hrvatskoj Ilirske pokrajine presječene su na dva međusobno odvojena dijela, što je unijelo potpunu pometnju u francusku obranu.

Od početka svoje vladavine Francuzi su bili u nedoumici kako braniti sjevernu granicu Ilirskih pokrajina od mogućega austrijskog napada. Unatoč svim sumnjama prema Austrijancima, oni nikada nisu poduzeli ozbiljnije mjere kojima bi se mogao jamčiti bilo kakav uspjeh u ratnom sukobu.

Dugačka granica između Ilirskih pokrajina i Habsburške Monarhije, bilo u njezinu savskom, bilo u njezinom alpskom dijelu, imala je dosta mogućih pravaca prodora. Nisu to bile ni izdaleka jedine prednosti habsburške strane.

Francuske su vlasti toga bile svjesne. Razmatrajući različite mogućnosti napada koje mogu očekivati, najviše su se plašile jačeg prodora iz Tirola na Soču, kojim bi Ilirske pokrajine bile potpuno opkoljene.[38]

U krajišnike se nije naročito pouzdavalo, iako se nije ni pretpostavljalo da će tako brzo prijeći na svoju »staru« stranu. Generalni guverner Vojvoda d'Otrante sa zadovoljstvom piše Napoléonu 13. oktobra 1813. da krajišnicima nije isplaćeno dužnih 200 000 franaka.[39]

Francuski poraz u Vojnoj Hrvatskoj bio je brz i potpun. Francuska vlast počela je u njoj kao osvajačka i završila je kao osvajačka. U međuvremenu se trudila biti nešto drugo. U tome doista nije bila izostala manja ili veća podrška krajiškog društva.

Brojne pripreme za obnovu habsburške vlasti u Ilirskim pokrajinama u punom su zamahu od ranog proljeća 1813. U njima je veliko značenje pridavano ustanku stanovništva u Hrvatskoj i Dalmaciji. One su ipak bile ograničena domašaja, prije svega zbog Metternichove odlučnosti da izbjegne bilo kakve veće sporove prije početka rata. On je također bio krajnje nesklon bilo kakvu narodnom ustanku, zbog razloga koji će vrlo brzo postati potpuno jasni, tako da nije propustio dati potrebne upute vojnim zapovjednicima prije nego što su krenuli u napad.

Pripreme za početak rata dosegle su vrhunac u junu, kada se u Unutrašnjoj Austriji okupilo 50 000 ljudi, kojima je »Feldzeugmeister« Johann Friedrich von Hiller bio na čelu. Zadatak ove snage bio je potisnuti potkralja Eugènea u Italiju, a nekih 10 000 ljudi pod zapovjedništvom Pavla Radivojevića, feldmaršallajtnanta, trebalo je osvojiti Hrvatsku i druge dijelove Ilirskih pokrajina. Radivojeviću su povjereni po jedan bataljon Križevačke, Đurđevačke, Gradiščanske i Brodske regimente, dva bataljona linijske pješadije, šest eskadrona 5. husarske regimente i još nekoliko manjih jedinica. Bili su dužni obnoviti habsburšku vlast u šest prekosavskih regimenti i naoružati stanovništvo. U tu svrhu bilo je osigurano 12 000 pušaka. Pripremljeni su bili i novi komandni sastavi regimenti. Nakon reorganizacije prekosavskih krajiških regimenti dio se trebao uputiti prema Istri i Trstu, a dio prema Dalmaciji, Dubrovniku i Boki. Inače, operacije u samoj Vojnoj Hrvatskoj bile su povjerene general-majoru Lavalu Nugentu, koji je u nekoliko navrata predlagao dizanje krajiškog ustanka protiv francuske vlasti. Nugent se uputio u napad s manje od dvije hiljade ljudi, računajući da mu je to sasvim dovoljno za uspješan ishod.[40]

Habsburške jedinice prešle su Savu 18. augusta 1813. na tri mjesta — preko zagrebačkog mosta, kod Siska i u visini Petrinje. Prema jednoj drugoj izvornoj vijesti Rakov Potok je zauzet 17. augusta.[41] General Jeanin se potpuno izgubio u očekivanju napada. Namjeravao je braniti Karlovac. Bila mu je obećana čak i podrška dijela gradskog stanovništva, ali od nje nije bilo ništa čim je odlučio srušiti kupski most jer su se svi Karlovčani zbog toga silno uzbudili i pobunili. Jedan komandant bataljona je u metežu ranjen, jedan kapetan bačen je u Kupu, a general i intendant su vrijeđani. Ova dvojica su potom napustila Karlovac. Protivničke snage su u to vrijeme bile osam milja udaljene od grada, a 3 500 krajišnika koji su tada bili u Vojnoj Hrvatskoj prepušteno je samo sebi.[42] Jedni za drugim, počevši sa Slunjanima, koji su u vrijeme spomenutih karlovačkih zbivanja bili u blizini grada, prelazili su na habsburšku stranu. Jedva da je bilo oklijevanja.

Pripremljeni austrijski oficiri odmah su se dali na posao. Kapetan Bogdanović iz Križevačke regimente uputio se 25. augusta u Ličku i Otočačku

regimentu. Za svaku od šest prekosavskih regimenti bila su pripremljena dva kapetana, dva natporučnika i dva zastavnika. Uprava karlovačkih regimenti bila je povjerena generalu Leutneru, a banskih generalu Đurkoviću.[43]

Sve promjene zbivale su se u najvećoj brzini jer su tek obnovljene jedinice odmah upućivane u borbu protiv zemlje kojoj su i dalje legalno pripadale. Pitanje je da li je itko među krajišnicima to tako doživljavao.

RASIPANJE I IŠČEZAVANJE KRAJIŠKE SILE (I)

Iako su vojne obaveze krajišnika u Ilirskim pokrajinama stalni predmet sporova do kraja 1810. godine, već od početka iste godine ustrajno se povećavaju pretpostavke njihova sve većeg opsega. Osamnaestog februara 1810. ministar rata naredio je maršalu Marmontu da najveći dio Ilirske armije uputi u Italiju i Francusku. Naređenje je po svemu sudeći neugodno iznenadilo Marmonta jer je 1. marta odgovorio Clarkeu da ga dijelom može, a dijelom ne može izvršiti i da ga je zato dijelom »ukinuo«.[1] Takav odnos prema naređenjima iza kojih je bio vladarev autoritet doista nije bio preporučljiv u Francuskom carstvu! Naređenje za pokret dao je trećim bataljonima 18. lake pješadijske regimente, 11, 23. i 60. linijske pješadijske regimente, zatim trećim i četvrtim bataljonima 8. lake pješadijske regimente, 5, 79. i 81. linijske pješadijske regimente i trećim i četvrtim eskadronima dvije lovačke regimente. Otpustio je 12 bataljona, a zadržao 8, s isprikom da ih ne može osloboditi obaveza dok su krajišnici nenaoružani. Približavanjem proljeća sve su učestalije bile obavijesti da bosanski krajišnici spremaju novi napad na hrvatski krajiški prostor. One se uvelike šire i među stanovništvom. Velika dužina krajiške granice primoravala je Marmonta da drži jedinice sposobne da je brane. Budući da je od početka bio svjestan mogućnosti skorog obračuna s bosanskim krajišnicima, u Karlovcu i Senju stvoreni su magazini opskrbljeni s brašnom i municijom koje bi se koristilo u slučaju da hitno ustreba vojno intervenirati na kordonu Otočačke i Slunjske regimente. U Karlovcu i Senju zadržano je 200 artiljerijskih konja da bi u slučaju potrebe mogli vući 12 topova i pješadijsku municiju. U Senju je zadržano i nešto brdske artiljerije.

U slučaju napada bosanskih krajišnika, prema Marmontovim pretpostavkama, bile su nužne tri regimente, tj. snage koje je zadržao. Inače, u izduženim Ilirskim pokrajinama, u rasponu većem od 220 milja, s mnoštvom utvrđenih mjesta, primorskih gradova, strateški važnih mjesta na obali, opasnih krajeva kao što je Tirol, nužne su stalne vojne posade u ukupnoj jačini od bar 14 bataljona. Toliko ih je na istom prostoru imala i Austrija.[2] U skladu s čestim obrascem svog ponašanja, pošto je otvoreno iznio svoje stavove, na kraju ovog iscrpnog pisma završio je sa spremnošću da izvrši i drugačija naređenja, ako bude trebalo.

Njemu je nadasve bilo stalo da spriječi veće smanjivanje vojnih snaga pod svojom komandom u Ilirskim pokrajinama. Kada mu je Napoléon povjeravao generalno guvernerstvo, isticao je njihovo veliko obrambeno značenje za zemlje objedinjenje njegovom vlašću, kao i veliko značenje u mogućim daljim osvajanjima na Istoku. Marmont je zbog tih razloga ponuđeno mjesto prije svega i prihvatio.

Jedva da je prošla godina dana, a od prvobitne zamisli nije ostalo ništa. Ilirske pokrajine su trebale ostati bez najvećeg dijela svojih francuskih jedinica, i to baš bez onih s kojim je Marmont najviše ratovao, koje je najbolje poznavao i u kojima je imao najveći utjecaj. U isto vrijeme još uvijek je potpuno otvoreno bilo pitanje statusa krajišnika u obrani zemlje.

Nema sumnje da je Marmont bio protiv njihova namještanja u posadnu službu, jer je u tom pitanju također inzistirao da krajišnici ne smiju mijenjati način svog života ako se hoće od njih vojnički dobiti ono što oni uistinu mogu dati.

U suzdržanosti prema mogućem udjelu krajišnika u stalnoj posadnoj službi još je jedan činilac imao veliko značenje u Marmontovoj obrambenoj politici. Najviše je podozrijevao od mogućeg napada iz Habsburške Monarhije. U tom slučaju, prema općem mišljenju suvremenika, ograničeno se moglo pouzdati u krajišku silu sve dok ne bude dovoljno prožeta francuskim »duhom«. Osim toga, Habsburška Monarhija je imala velike mogućnosti prikrivanja pokreta cijelom dužinom zajedničke granice, kao i izbora najpovoljnijeg vremena i mjesta napada. Iznenadno usredotočavanje austrijske vojske u Celju, na primjer, omogućava da se za dva dana stigne u Ljubljanu. Čak ako bi krajiške jedinice i bile u mogućnosti da se skupe i suprotstave neprijatelju, pitanje je, prema Marmontovim pretpostavkama, ne bi li se lako našle odsječene ako bi Ilirska armija prethodno bila prisiljena povući se u Postojnu. Maršalovo je mišljenje bilo da je rješenje u jakom utvrđivanju jednog mjesta u Kranjskoj, koje bi bilo najprikladnije s obzirom na prirodnu sredinu i prometnice i koje bi bilo sposobno zadržati napadača nekoliko dana, tj. toliko koliko bi bilo potrebno da se prikupe snage za protunapad. Iako on to izričito ne kaže, iz čitavog spisa je jasno da težište obrane u toj tvrđavi ne bi moglo biti na krajišnicima.[3]

S druge strane, ukoliko bi se krajišnici usmjerili u Dalmaciju, u kojoj su Zadar, Dubrovnik i Kotor uvijek utvrđeni, pitanje je od čega bi tolika krajiška vojska mogla živjeti u pokrajini koja nije sposobna hraniti ni samu sebe.[4] Zastupajući jedan i drugi stav u vrijeme kada je već bilo izvjesno da će krajiške jedinice imati velikog udjela u daljoj obrani Ilirskih pokrajina, Marmont kao da se ritualno ponašao. Branio je stav koji je bio neobranjiv s gledišta vladarevih interesa.

Budući da krajišnici nisu mogli biti upućeni niti na španjolsko ratište, niti u Francusku, niti u Napuljsko Kraljevstvo, potpuno je iluzorno bilo očekivati da će u vojnički prenapregnutom Francuskom Carstvu, kad već nisu razvojačeni, biti pošteđeni bar posadne službe u Ilirskim pokrajinama. Marmont je vrlo suzdržano prihvaćao takvo rješenje, s raznim ograničenjima. Manje je zazirao od povećanog napora krajišnika izvan Vojne Hrvatske, iako je opravdano upozoravao na njegove loše posljedice, a više od odlaska najvećeg dijela francuskih i talijanskih jedinica iz Ilirskih pokrajina. Napoléonu nisu izmicali razlozi koji su opredjeljivali Marmontove stavove, ali ih je sve manje uvažavao što je vrijeme više protjecalo. Strateški, financijski, a nadasve politički, Ilirske pokrajine gube u svom značenju krajem 1810. i početkom 1811. godine.

Od svih Marmontovih prigovora u vezi s posadnom službom krajišnika djelomično je prihvaćen samo jedan, koji se odnosio na dužinu njezina trajanja. Dokazujući da je posadna služba krajišnika nespojiva s prirodom njihova poziva vojnika i seljaka, dopuštao je najviše njezino tromjesečno trajanje. Odlučeno je da ona ne traje duže od pola godine.[5]

U svojoj novoj ulozi krajišnici su se pretvarali u stalnu vojsku, koja je na dužnosti i plaćama, koja je i oblačena i hranjena na državni teret.

Izgleda da je prva veća krajiška obaveza u posadnoj službi bila u karlovačkoj tvrđavi od jeseni 1810. godine. Tome su razlog bili nezdrava gradska sredina i klima, koji su prouzročili brojna oboljenja među vojnicima francuske 8. regimente.[6] Nije to bio jedini slučaj da su krajišnici zamijenili francuske pa i talijanske vojnike u zdravstveno teže podnošljivim uvjetima. Naprotiv.

Zamjenjivanje jedinica počelo je s velikim naporima potkraj 1810. i početkom 1811. godine. Lička i Otočačka regimenta dobile su naređenje na Novu godinu da po jedan svoj bataljon sa šest kompanija, jačine 1 000 ljudi, upute u Dubrovnik i Kotor da u posadama zamijene 60. regimentu. U isto vrijeme jednom bataljonu Ogulinske regimente naređeno je da u posadama Rijeke, Kraljevice, Lošinja i Cresa zamijeni 11. regimentu.[7]

Nije bilo jednostavno usred zime prijeći put od odredišta u Vojnoj Hrvatskoj do Boke kotorske, na primjer, kroz tako siromašne prostore kao što su krajiški i još više dalmatinski.

Lički bataljon krenuo je iz Gospića tek 27. januara. Otočački je krenuo dva dana kasnije. Visoki snijeg je skoro dva tjedna onemogućavao kretanje, tako da su se kompanije jedva skupile. Dalje odlaganje pokreta uvjetovalo je iščekivanje fišeklija i poboljšanja vremena. Kompanije Ogulinskog bataljona nisu uspjele prijeći na Lošinj i Cres zbog jake bure do kraja januara.[8]

Treba li spomenuti da se Marmont bio suprotstavio slanju krajišnika u Dubrovnik i Boku? Ako su već morali preuzeti posadnu službu, bio je mišljenja da je upućene jedinice trebalo rasporediti bliže krajiškom prostoru da bi češće mogle biti mijenjane i bolje uvježbavane i privikavane na službu u francuskoj vojski. Predložio je s tim u vezi Zadar, Šibenik i Split.[9]

Njihovu posadnu službu opterećivalo je i pitanje naoružanja. Marmontove prigovore s tim u vezi dijelio je i general Lauriston. Nakon što su austrijske vojne vlasti otpuštenim krajišnicima bile oduzele nove puške kojima su ratovali 1809. godine, francuske vojne vlasti su im podijelile stare, »vrlo loše« puške, što se i potvrdilo u graničnim sukobima s bosanskim krajišnicima. Lauriston je predlagao da se to oružje zamijeni ili francuskim puškama ili novim modelom austrijskih.[10] U malo čemu su francuske vlasti radile protiv svojih vlastitih interesa u Vojnoj Hrvatskoj koliko u pitanju naoružanja krajišnika. Uskraćujući krajišnicima dobre puške, bar takve kakve su imali u Habsburškoj Monarhiji, dovodeći ih u inferioran odnos prema bosanskim krajišnicima u tom pogledu, s jedne strane, a povjeravajući im vrlo osjetljive i ništa manje teške zadatke u posadnoj službi, s druge strane, francuske vojne vlasti stvarale su jednu od bitnih pretpostavki odbojnom odnosu krajišnika prema svom francuskom podanstvu u kriznim prilikama.

O daljem razmještaju krajiških jedinica u posadnoj službi novi generalni guverner Bertrand obavijestio je Clarkea 9. marta 1811. Izvršio je ministrovo naređenje kojim je 400 krajišnika trebao uputiti na Mali Lošinj, 100 na Cres i 100 na Krk. Svi su iz Ličke regimente, a mornarica će ih iz Senja prebaciti na otoke s najvećim oprezom.[11]

U toku 1811. godine krajiške jedinice raširile su se u posadnoj službi kroz sve pokrajine. Iz Bertrandova pisma ministru rata od 11. jula, na primjer, saznajemo da je Napoléon odobrio do sljedeće naredbe da dva krajiška bataljona jedne regimente mogu biti korištena u posadnoj službi u Ilirskim pokrajinama. Krajiška regimenta u sastavu Opservacionog korpusa Talijan-

ske armije, o kojoj će kasnije biti riječi, u suštini je isto tako u posadnoj službi u Trstu, Gorici, Ljubljani, Beljaku i Novom Mestu, odakle se najviše za 4 ili 5 marševa može naći u Udinama.[12]

Francuske vojne vlasti nisu bile nezadovoljne s prvim polugodišnjim iskustvom. Budući da krajišnici nisu bili priviknuti na posadnu službu, uvijek se strahovalo da će se u nekoj kriznoj prilici upustiti u pljačku ili u neko drugo nasilje nad okolnim stanovništvom i na taj način dovoditi u pitanje samu francusku vlast jer ona ne bi imala moći da ih sputa odmah kada bi bilo potrebno. Delzons s očiglednim zadovoljstvom obavještava Clarkea 31. maja 1811, na primjer, da »Croates« dobro služe na Malom Lošinju, da su disciplinirani i da »do ovog časa« nije bilo nikakvih pritužbi stanovništva.[13]

Inače, krajišnici nisu zamjenjivali samo lake pješadijske i konjičke francuske i talijanske jedinice u posadnoj službi. Težilo se da zamijene i artiljerijske jedinice, iako je to bilo znatno teže i nepouzdanije jer su krajiška iskustva u tom rodu bila vrlo oskudna. Nastojalo se priučiti nadarenije u što je moguće kraćem vremenu, ali su prvi ozbiljniji sukobi s britanskom mornaricom dokazali koliko je takva obuka nedovoljna. Nisu bili u pitanju samo znanje i uvježbanost. Krajišnike je najviše sputavao način ratovanja topovima na moru, odnosno njegova psihologija.

Velika i mala oprema za krajiške topnike u 1811. godini nisu ni postojali kao stavka u predračunu za 1811. godinu. Kako izdatak od 239 411 franaka 67/100 nije bio zanemarljiv, Ratna uprava nije bila načisto da li da caru predloži da se ovaj trošak podmiri iz prihoda Ilirskih pokrajina ili iz prihoda carske blagajne.[14] Unatoč sve većim razmjerima njihova uvođenja u posadnu službu, u nekim najvažnijim utvrđenjima krajišnici su još uvijek manjina. Sredinom jula 1811. u Dubrovniku, na primjer, nalazi se 2 315 vojnika. Njih 1 157 su iz sastava 23. linijske regimente, 604 iz 4. lake talijanske regimente, a 504 iz Ličke regimente te 41 vojnik iz artiljerijske baterije. U to je vrijeme Napoléonovo izričito naređenje da u zatvorenim tvrđavama mogu biti samo francuski vojnici.[15] Car nije imao iluzija o naravi francuske vlasti.

Mjesec dana kasnije dubrovačka posada, smještena na Pločama i otocima oko grada, neznatno je pojačana isključivo s francuskim vojnicima. U francuskom dijelu sastava bilo je 1 208 ljudi, u talijanskom 600 i u hrvatskom 500 iz »3. regimente ilirskih lovaca« sa 41 čovjekom u 14. artiljerijskoj kompaniji, tj. ukupno 2 349 ljudi.[16] Nekoliko zaključaka nedvosmisleno se nameće. Južni Jadran, mnogo izloženiji mogućim protivničkim napadima nego sjeverni, otvoren prema crnogorskim prodorima, morao se braniti najjačim i najpouzdanijim raspoloživim snagama. Dubrovnik je bio predodređeno središte francuske obrane, u njemu su više od pola posadnog sastava morali biti francuski vojnici, a krajišnici su mogli biti jedino izrazita manjina, a vrlo brzo se shvatilo da i ta manjina mora biti u što je moguće većoj mjeri katoličke vjere. Jedino takva obrana Dubrovnika ulijevala je povjerenje.

Sasvim drugačiji bio je odnos francuskih vojnih vlasti prema obrani Pule. One su bile vrlo suzdržane prema njezinu vrlo uočljivom strateškom značaju, očigledno procjenjujući da je Pula u »dubokoj« pozadini u usporedbi s tvrđavama južnog i srednjeg Jadrana, tako da je prema Bertrandovu izvještaju Napoléonu od 31. augusta 1811. grad uz narodnu stražu trebala braniti samo jedna krajiška kompanija.[17] Grad koji je bitan za obranu cijelog sjevernog Jadrana, naročito u uvjetima izrazite britanske pomorske premoći u Jadranskom moru, ovisio je o vrlo nepouzdanoj narodnoj straži i

manje ili više pouzdanoj kompaniji krajišnika, potpuno nevičnoj ratovanju u primorskom pojasu. Da takav odnos prema sjevernom Jadranu nije bio slučajan, svjedoči i stalna Napoléonova usredotočenost na Dubrovnik i Boku. Očigledno je ove najistaknutije dijelove Ilirskih pokrajina smatrao razmjerno najugroženijima, posebno zbog crnogorskog činioca u tom prostoru. »Ranije ili kasnije« odlučio je uništiti utjecaj crnogorskog vladike Petra I. Sredinom ljeta 1811. namjera mu je bila okupiti nekih 6 000 krajišnika i dva francuska bataljona i napasti Crnu Goru. Zanimalo ga je Bertrandovo mišljenje da li bi takva snaga dostajala da se s Crnogorcima obračuna, kako bi se to moglo izvesti, koje bi godišnje doba za to bilo najprikladnije itd.[18] Toliku snagu Bertrand nije smatrao dovoljnom za »pacifikaciju« Crne Gore, tako da je krajem 1811. predlagao da se radi učešća u njoj skupi cjelokupno ljudstvo svih prvih i drugih krajiških bataljona, osim četiri bataljona koji su se u to vrijeme nalazili u Francuskoj.[19] O pitanju francuskih pohoda na Crnu Goru od 1809. do 1813. godine, kao i o francuskoj fasciniranosti crnogorskim činiocem u to vrijeme, mogla bi se napisati iscrpna studija, unatoč svemu što je dosad s tim u vezi učinjeno. Uvijek se računalo s manjim ili većim povjerenjem kada je posrijedi krajiško sudjelovanje u tim pohodima. Ako je i bilo nevjerice u krajišku pouzdanost, o njoj se nikada izričito nije raspravljalo. Učinjeno je to samo posredno.

Smjenom krajiških jedinica u posadnoj službi sredinom 1811. godine 2. bataljon Ličke regimente, sastavljen od svega 600 ljudi, dobio je zadatak da zaposjedne Kvarnersko otočje i da zamijeni 2. bataljon Slunjske regimente, koji je dobio naređenje da se vrati u svoj kraj. Četiri stotine Ličana upućeno je na Mali Lošinj, stotina na Krk i stotina na Cres. Prvi bataljon Ogulinske regimente, popunjen do 1 000 ljudi, upućen je iz Trsta preko svog kraja u Dubrovnik s naređenjem da smjeni 1. bataljon Ličke regimente, kome je odobreno da se vrati u Liku. Prvi bataljon Slunjske regimente morao se popuniti do 1 000 ljudi u svom kraju nakon povratka iz Rijeke i s otoka i krenuti u Dalmaciju. Od njega će tri kompanije biti u zadarskoj posadi, a tri u splitskoj, odakle će dvije otići u Milnu na Braču. Prvom bataljonu Otočačke regimente naređeno je da se iz Splita vrati u svoj kraj.[20]

Ljeti 1811. prvi bataljoni 1. i 2. banske regimente uvježbavani su u Ljubljani. Radilo se danju i noću pod zapovjedništvom pukovnika 1. banske Jolyja, tako da je Bertrand s neskrivenim zadovoljstvom izvijestio Napoléona da krajišnici s mnogo samoljublja nastoje da budu što sličniji francuskim vojnicima.[21]

Ipak, nije mogao ne spomenuti njihove uniforme domaće izrade u kojima su Glinjani vrlo loše izgledali, a Petrinjci dosta dobro. (Kakvo je bilo samoljublje Glinjana po francuskom obrascu u dronjcima koje su imali na sebi?!) Nije to bilo jedino što je nedostajalo. Krajiške regimente bile su u cijelosti i dalje vrlo slabo opremljene. Njih 7 400 imalo je fišeklije u skladu s francuskim propisima, dok ih 7 000 ljudi nije imalo. Nedostajali su ranci, koje je Joly uspio naručiti za svoja dva bataljona u Milanu. Nedostajalo je i remenje za puške!

Bertrand očigledno nije vidio načina kako da se krajišnici opreme na uobičajen način. On to izričito piše u spomenutom pismu Napoléonu i moli da se krajišnicima odobri »grand équipement« iz državnih izvora.

Ništa manje nisu bile poslovične teškoće s nabavom pušaka za krajišnike jer su i dalje one do njih vrlo teško stizale. Najavljena je bila isporuka 8 000 komada, a dostavljeno ih je 1 100. Nedostajalo je 2 300 sabalja za pod-

oficire i »carabiniers« (vjerojatno: serežani).[22] Tri mjeseca kasnije stanje u vezi s opremom nije se ništa promijenilo u prvim bataljonima 1. i 2. banske regimente. Ta dva bataljona imala su 2 000 krajišnika, a artiljerijska kompanija 96. Nedostajalo im je 640 »habits«, ali od 1 461 postojećih 1 000 ih je moglo poslužiti još samo pola godine. Ostatak je bio ili za zamjenu, ili za popravak. Svima su nedostajale »vestes à manches«, a velikoj većini i hlače, čak 1 821 par, a 281 par je bio vrlo dotrajao. Svima su nedostajale i »bonnets de police«, košulje i čarape. Tražile su se i 594 sablje i jednak broj pojaseva za sablje, kao i 1 570 »capottes«. Oružje je bilo staro, različitih modela i stalno ga je trebalo popravljati.[23]

U toku obilaska Vojne Hrvatske u septembru 1811. Bertranda je zateklo pitanje izbora posade za ratno brodovlje u Jadranskom moru. Spominjemo ga zato što zrcali proturječan odnos središnjih vojnih vlasti prema obrambenoj politici u Ilirskim pokrajinama. Od Bertranda se zahtijevalo da posade brodova, koji su se tih dana očekivali u tršćanskoj luci, budu sastavljene od francuskih vojnika (kao i u slučajevima popunjavanja posada najvažnijih tvrđava) jer su mornari bili »Iliri«. Usporedo s povlačenjem francuskih vojnih jedinica iz Ilirskih pokrajina povećavale su se potrebe za njihovom službom u Ilirskim pokrajinama, a i jedno i drugo bilo je »inspirirano« s istog mjesta! Dakako da Bertrand nije mogao udovoljiti takvu zahtjevu s malobrojnim francuskim vojnicima u Ilirskim pokrajinama. Zanimljivo je rješenje koje je predložio Clarkeu za pojedine brodove, a koje nije sudeći po izvorima prihvaćeno.

»La Flore«	10	francuskih vojnika	iz 18. regimente	30	»Croates«
»La Danaë«	10	francuskih vojnika	iz 18. regimente	30	»Croates«
»La Corcyre«	10	francuskih vojnika	iz 18. regimente	10	»Croates«
»Le Diomède«	5	francuskih vojnika	iz 18. regimente	6	»Croates«
Prvi konvoj	30	francuskih vojnika	iz 18. regimente	130	»Croates«
Ukupno	65	francuskih vojnika	iz 18. regimente	196	»Croates«[24]

Francuzi se nikada nisu prestali osjećati osvajačima u Ilirskim pokrajinama.

Ovi brodovi trebali su dobiti zadatak da prevezu na Krf 900 vojnika, koji bi zajedno s posadama brodova ojačali obranu otoka. Bertrand je u Trstu skupio jedan krajiški bataljon od 1 000 ljudi, pretpostavljajući da car nema namjeru slati u takvu otočku posadnu službu veći broj francuskih vojnika. Cijela priča na temu narodnosnog sastava se ponavljala.[25]

Utvrđivanje Krfa i Dubrovnika u ovo vrijeme u izravnoj je vezi s pripremama za pohod na Rusiju. Trebalo je što je moguće više smanjiti mogućnost bilo kakvih ruskih protuudara u tom prostoru, što nije bilo nimalo jednostavno.

Krajišnici ni ovaj put nisu sudjelovali u krfskoj »ekspediciji«, ali su zato pozvani u Francusku. Takvo naređenje najprije je dobila »Prva hrvatska provizorna regimenta«, koju su sačinjavali po jedan bataljon Ličke i Otočačke regimente. Zapovjedništvo je bilo povjereno pukovniku Šljivariću, s »lijepim ugledom hrabra čovjeka«, koga Bertrand smatra donekle »nastranim«, a mjesta komandanata bataljona francuskim oficirima. U jedinicu su uvršteni najsposobniji kapetani. S tim u vezi Bertrand je naknadno obi-

šao Ličku i Otočačku regimentu i o stanju u njima obavijestio Napoléona 10. oktobra 1811.[26]

Jedan od ta dva bataljona bio je u to vrijeme u Ljubljani. Bertrand mu je održao govor, obavijestivši ga da će preko Besançona ići u Pariz i obećavši mu da će nakon godine dana biti zamijenjen. Svega nekoliko krajišnika dezertiralo je uoči polaska, ali su većinom uskoro pohvatani i vraćeni u svoje jedinice. Drugi bataljon, koji se u vrijeme polaska nalazio u Trstu, strahovao je od ukrcavanja na brodove kojima je trebao prijeći dio puta, da bi na kraju otišao u dobru raspoloženju.[27]

Iskustvo koje su francuske vojne vlasti stekle s krajiškim jedinicama u posadnoj službi u Ilirskim pokrajinama ohrabrilo ih je da donesu odluku od koje se uvelike zaziralo i da ih upute izvan granica svoje zemlje na dvostruko duži boravak nego u posadnoj službi u Ilirskim pokrajinama.

Bertrand u pismu caru izražava mišljenje da je regimenta »krasna«, najljepša u francuskoj vojsci poslije Garde, te dodaje da po mišljenju Pourraillyja tako lijepih ljudi nema ni u Gardi!

Inače, »Prva hrvatska provizorna regimenta« krenula je na put bez fišeklija jer ih je snabdjevač odbio isporučiti, budući da nije primio nikakvu narudžbu. Bertrandu nije ostalo ništa drugo nego da još jedanput moli cara da odobri njihovo opskrbljivanje i velikom i malom opremom na račun Ratne uprave.[28]

Nekadašnji »primorski« krajišnici iz Ličke i Otočačke regimente, znatnim dijelom potomci senjskih uskoka, početkom XIX stoljeća još uvijek uživaju nepodijeljen prestiž u odnosu na sve ostale, te nije slučajno da ih Bertrand najavljuje caru s toliko preporuka. Doduše, morao je i opravdati štošta što je poduzimao s njima u vezi. Bilo je to ipak manje važno. Iako je »viteško« doba u vještini ratovanja nepovratno prošlo, u francuskoj revolucionarnoj i postrevolucionarnoj vojsci vojničke vrline pojedinaca, a među njima i fizičke osobine, iznova su stekle veliku vrijednost. Odabrani krajišnici izvrsno su se uklapali u takav obrazac. Nigdje drugdje u Evropi tog vremena francuske vojne vlasti nisu mogle među strancima naći tako pouzdane vojnike, vojnike koji su samo za nešto više povjerenja i uvažavanja nego što su ga uživali pod svojim prethodnim vladarom bili spremni upustiti se u najveće avanture, kakve je u to doba mogao započeti samo Napoléon. Čak im ni španjolsko ratište ne bi bilo strano, samo da nije bilo toliko »ocrnjeno« u austrijskoj propagandi.

Bertrandov prijedlog »Expédition du Montenero«, nastao u Trstu 12. decembra 1811, omogućava nam uvid u rasutost krajiške sile između Trsta i Hercegnovog.

Jedan bataljon, od 1 000 ljudi, bio je raspoređen u Trstu (300 ljudi), Rijeci (200), Puli i Istri (200) i Malom Lošinju (300). Drugi bataljon, što ga je sačinjavalo 900 ljudi, bio je raspoređen tako da je 300 ljudi bilo u Zadru, 100 na Pagu i Rabu, 300 u Rogoznici, Rtu Ploča i »Cao sesto« (?) te 200 u Splitu, Trogiru i Makarskoj. Treći bataljon, sa 1 000 ljudi, imao je ovaj raspored: 200 ljudi na Braču, 300 na Hvaru i 500 u rezervi u Dalmaciji.

Četvrti bataljon, također sa 1 000 ljudi, dijelom je bio raspoređen između Lastova (200), Dubrovnika (300), otoka i Kule Norinske (200), a dijelom, sa 300 ljudi, osiguravao je put između Dubrovnika i Hercegnovog.[29]

Donekle su nejasni podaci o broju krajišnika u Boki u isto vrijeme. Nekoliko dana ranije, 4. decembra, Bertrand je pisao generalu Gauthieru da se vojne snage u Boki, tj. francuski i krajiški bataljon, oba pod zapovjed-

ništvom pukovnika u 23. regimenti, koriste za naplatu kontribucije. Iz sadržaja pisma jasno je da je riječ o snagama koje su u posadnoj službi u Boki.[30]

Vojni učinci ovakva rasporeda bili su dosta slabi. Njime se malošto moglo postići protiv vrlo pokretne britanske mornarice, obilno ojačane raznovrsnom podrškom domaćeg stanovništva. Njegova je slaba tačka bila u nepouzdanosti krajišnika u Boki u službi protiv Crnogoraca, tako da je Bertrand predložio Clarkeu 16. januara 1812. znatnije promjene u razmještaju jedinica.

Jedan francuski bataljon i izabrani, pouzdaniji krajišnici, u ukupnoj snazi od 2 000 do 2 500 ljudi, trebali su biti svrstani u »une colonne mobile« u središnjim dijelovima Dalmacije sa zadatkom da brzim pokretima svoje razmjerno velike moći mnogo djelotvornije suzbiju pokušaje iskrcavanja s britanskog brodovlja.

Budući da su krajišnici dezertirali iz Kotora, da Bokelji pored toga slabo uvažavaju Talijane kao vojnike, u tom je kraju kudikamo najvrednija francuska posada. S tim u vezi Bertrand je predlagao da u tvrđavi Sv. Trojstvo bude 30 francuskih vojnika, u Kotoru 350 Francuza i 150 krajišnika »po izboru«, u Hercegnovom 120 Francuza, 150 krajišnika i 150 Talijana, u Dubrovniku 600 Francuza, 300 krajišnika i 1 100 Talijana, a u Zadru i tri tvrđavice 400 Francuza, 600 Talijana i 200 krajišnika.

U drugim primorskim garnizonima nije, po njegovu mišljenju, trebalo biti promjena pa je u Rogoznici trebalo ostati 150 krajišnika, u »Cao sesto« (?) 50, u Splitu 150, na Pagu 150, u Senju 50, u Puli 150, na Malom Lošinju 400, u Rijeci 150, u Kraljevici 50, u Trstu 300 i u Ljubljani 300.[31]

U to vrijeme produžen je boravak 300 krajišnika pod Mamulinim zapovjedništvom na otoku Hvaru.[32]

Početkom marta 1812. godine 400 krajišnika iz 2. banske regimente Bertrand je uputio u Ljubljanu i Beljak, a 400 iz 1. banske prikupio je u Trstu.[33]

Teško je zbog nedostatka izvora pouzdanije pratiti posadnu službu krajiških jedinica u Ilirskim pokrajinama. Raspoloživa građa upućuje na zaključak da su se ograničene krajiške snage izgubile u velikom prostoru između Trsta i Kotora. Mogućnost njihova korištenja bila je to manja što su im francuske vojne vlasti manje vjerovale. U narastanju tog nepovjerenja znatnog je udjela imala sama posadna služba jer su ju krajišnici teško podnosili, što zbog životnih uvjeta, što zbog odvojenosti od kućnih zadruga. Nisu sačuvani izvori koji bi potvrđivali da se u 1812. krajiške jedinice u posadnoj službi zamjenjuju poslije pola godine.

Djelotvorna obrana obale Ilirskih pokrajina od napada britanske mornarice prije svega je ovisila o postojanju mornarice koja bi bar u nekoj mjeri bila slična svojoj protivnici, a to nikada nije bio slučaj. Britanski mornarički udari velike vatrene moći bili su uvijek iznova krajnje neprijatni malim krajiškim jedinicama koje su nerijetko bile jedina vojna snaga u mnoštvu mjesta duž istočne obale Jadranskog mora. Krajišnicima je jednostavno nedostajalo takvo ratno iskustvo. Vrlo teško bi ga ubrzanije mogli stjecati u uvjetima u kojima su služili, čak da im je do toga i bilo stalo. Manje ili više otvoren neprijateljski odnos stanovništva krajeva u kojima su bili prema francuskoj vlasti također ih nije mogao ohrabrivati da revnije vrše svoje dužnosti.

Čini se da su najodlučniji bili u povremenim suočavanjima s mjesnim bosansko-hercegovačkim moćnicima na dijelovima državne granice. Do po-

četka 1812. u tri su navrata dalmatinske ceste građene preko turskog državnog teritorija. Dva puta je to bilo rađeno po Marmontovim nalozima, a treći put po Bertrandovu potkraj 1811. i početkom 1812. godine. Potonji je produžavao Napoléonovu cestu od ušća Neretve prema Slanom, tako da je bio prisiljen prijeći preko turskog državnog područja. Radovi su započeti a da se prethodno nije upuštalo u bilo kakve pregovore s bosanskim vlastima. Očigledno se vjerovalo da je isto takvo Marmontovo ponašanje u prethodna dva slučaja osiguralo dovoljno »legaliteta«. Bila je to pogrešna pretpostavka jer su se mjesni muslimanski moćnici oštro suprotstavili, tako da se cesta gradila s vojnom zaštitom 150 krajišnika i 50 francuskih vojnika, kojima je zapovijedao komandant bataljona Mihailović, uz stalnu prijeteću prisutnost oko 500 naoružanih ljudi s bosanske strane. Razišli su se kada su shvatili da se Mihailović neće povući. Bertrandovo je opravdano mišljenje bilo da je glavni razlog otpora mjesnih moćnika u tome što će izgradnjom ceste biti veoma otežano na tom mjestu vrlo razvijeno krijumčarenje soli, zbog čega su tražili načina kako da iznude novčanu odštetu.[34]

Nepouzdanost krajišnika u sukobima s britanskom mornaricom povećava se u toku 1812. godine, iako ima i slučajeva vojnički odlučnog otpora. Bertrandovo nepovjerenje prema njima na jednom je od vrhunaca u proljeće, kada izričito piše Clarkeu da je vrlo zabrinut zbog obrane Dalmacije jer su u njoj u posadnoj službi trebali biti samo oni. Generalu se tada čini da je dovoljno da se »Englezi« upuste u neki »prezira vrijedan« poduhvat pa da krajišnici zakažu na ovaj ili onaj način, što stvara uvjete da u Dalmaciji izbije pobuna koju bi kasnije bilo vrlo teško obuzdavati. Jedino je rješenje, prema njegovu mišljenju, u dolasku pokretnog, isključivo francuskog bataljona u pokrajinu, koji bi istovremeno motrio i krajišnike i dalmatinsko stanovništvo.[35]

U slučajevima uspješnih krajiških sukoba s britanskom mornaricom poprišta su bila na kopnenoj obali, a ne na otocima. Jedan od njih zbio se potkraj jula ili početkom augusta 1812. kod Rogoznice, kada je napadnut konvoj namirnica u pratnji tri topovnjače, koji se kretao prema Boki. Britanska mornarica ga je napala ukotvljena, a u sukobu koji je trajao od jutra do večeri krajišnici su se »dobro« držali. Napadači su imali većih gubitaka, naročito od topovske vatre, a svega nekoliko krajišnika je ranjeno.[36] Ipak, pomorski rat ostat će im trajno stran.

Pokorno su sudjelovali u kaznenoj ekspediciji generala Pacthoda protiv Paštrovića, koja je počela 1. juna 1812. Toga dana iz Kotora je krenulo šest bataljona od po 500 ljudi. Dva su bila francuska, dva talijanska a dva krajiška.

Uspio je uvelike prestrašiti stanovništvo jer se kretao prema Budvi na način kojim je stvoren dojam o nadiranju dvostruko veće vojne sile. Budvani su se razbježali, a pred generalom se pojavilo tek nekoliko plemića kojima je bilo zajamčeno da im se ništa neće dogoditi. Od njih se zahtijevalo da obavijeste stanovništvo da se sljedećeg dana skupi kod Svetog Stefana i da među njima budu i dvojica kaluđera iz manastira arhimandrita »Gliubizze«. Svima koji ne dođu zaprijetilo se, dakako, da će im biti spaljene kuće.

Velika većina se pokorila i skupila, a Pacthod je uhapsio spomenute kaluđere i još jednu, »vrlo opasnu« osobu. Od svih budvanskih sela zatraženo je da predaju oružje i da izaberu taoce koji će jamčiti da će mir biti održan, što je i učinjeno u sljedeća 24 sata. Arhimandrit je osuđen u odsut-

nosti, a njegova glava procijenjena je na 100 cekina. Odlukom prijekog suda (»une Commission Militaire«) trojica uhapšenih osuđena su na smrt, a odmah zatim i strijeljana. Glave su im odrubljene i nabijene na kolac u Budvi.

Zapljena oružja, odvođenje talaca, a pored toga i višednevni boravak 3 000 vojnika na teret stanovništva imali su porazan učinak. Tih dana Crnogorci ništa nisu poduzimali, a kasnije se saznalo da im je vladika bio zabranio da se na bilo koji način miješaju.[37] Rat u Rusiji prisiljavao je francuske vlasti da na najbezobzirniji način guše u Ilirskim pokrajinama bilo kakav pokret koji bi im mogao postati opasan, a naročito ako bi do njega došlo među pravoslavnim stanovništvom.

U Bertrandovu izvještaju o ovoj kaznenoj ekspediciji nema ni riječi o držanju krajišnika, tako da se može zaključiti da su u njoj lojalno sudjelovali. Zanimljivo je da su u pohodu učestvovali bataljoni u čijem je sastavu bilo po 500 ljudi, dok krajiški u to vrijeme redovno imaju po 1 000, što upućuje na pretpostavku da su samo pouzdaniji krajišnici u njih bili uključeni.

Takvu pretpostavku potvrđuju i podaci iz aprila iste godine kada je Bertrand uputio Ogulinskom bataljonu u »Albaniji« 600 »dobrih pušaka« jer ga je smatrao pouzdanim u službi u Boki. Bataljon je inače imao 900 ljudi. U isto vrijeme u Boki su i dva francuska bataljona sa 1 250 ljudi i dva talijanska sa 1 200, a u Hercegnovom rezerva od 400 krajišnika koja se u slučaju potrebe mogla premjestiti u Kotor, koja je služila u osiguranju puta prema Dubrovniku. Tih 400 ljudi bilo je iz Slunjskog bataljona.[38]

Takve pouzdanosti ni izdaleka nije bilo među krajišnicima u posadnoj službi na granici Habsburške Monarhije. Početkom ljeta 1812. Bertrand je uputio kompaniju 2. banske regimente u Beljak, a imao je namjeru uputiti još dvije u Lientz. U dva dana, za francuske vojne vlasti sasvim iznenada, 38 krajišnika dezertiralo je preko granice. Kompanija je odmah povučena u Ljubljanu.

Bertrandov je zaključak bio da krajišnike ne treba držati u blizini Tirola jer je među dijelom krajišnika njegov primjer protufrancuskog otpora imao magnetsku moć, a ako već moraju biti u službi u blizini granice Habsburške Monarhije, nužno je da s njima budu i francuske jedinice.[89] Prostori nepovjerenja prema krajišnicima očigledno se sve više proširuju u vrijeme pohoda na Rusiju. Nemoguće je istražiti koliko ih je bilo koji su po svaku cijenu htjeli izbjeći da budu upućeni na rusko ratište!

Početkom 1813. godine u Trstu je ubrzano nastavljeno s prikupljanjem slijedećih francuskih, talijanskih i krajiških jedinica iz Ilirskih pokrajina kojima je naređeno da uđu u sastav Velike armije. Tako su po jedan bataljon Ogulinske i Slunjske regimente prebačeni iz posadne službe u 2. hrvatsku provizornu regimentu. Ogulinci su do tada bili u Rijeci i na Malom Lošinju, a Slunjani na Hvaru i u Splitu. Dakako, najteže ih je bilo opremiti za napore koji su im predstojali. Malo su što mogli dobiti u tršćanskim skladištima. Opskrbljivati se trebalo na talijanskom tržištu, prije svega u Veroni, a vojnička odijela valjalo je naručiti u Parizu! Kako krajišnici nisu mogli čekati da se sva oprema skupi u Trstu, opremali su se na putu, tako da su ih njihova pariška odijela trebala sustići u Nürnbergu.[40] Iz raspoloživog izvora ne može se zaključiti da je ljudstvo za ovu provizornu regimentu birano, tj. ne može se zaključiti da su iz njegova sastava isključivani »nepoćudni«, kao što je to prije bio slučaj. Sve veći ratni napor Francuskog

Carstva jednostavno je isključivao takvu mogućnost, a isključivale su je i sve manje mogućnosti izbora u Vojnoj Hrvatskoj.

U to vrijeme obrana Ilirskih pokrajina ovisila je o 16 000 ljudi raspoređenih u 16 bataljona. Težište obrane i dalje je bilo u priobalju, od Tršćanskog zaljeva do Boke kotorske, a njezina najveća »gustoća« i dalje je bila u »Albaniji«, tj. u Dubrovniku i Boki, u kojima je raspoređeno 7 bataljona (2 bataljona 23. linijske regimente, 3 bataljona 4. talijanske lake regimente i 2 krajiška bataljona). Pet bataljona bilo je raspoređeno u Dalmaciji (jedan iz 23. regimente, jedan iz 8. lake i tri krajiška), a četiri bataljona su bila u središnjim dijelovima Ilirskih pokrajina (jedan iz 13. linijske i tri krajiška). Vojne snage u »Albaniji« bile su tako razmještene da je 3 000 ljudi trebalo dostajati i za gušenje mogućih pobuna i za suzbijanje manjih iskrcavanja.[41] Pretpostavljajući britanske ili ruske napade s morske strane i crnogorsko, odnosno srpsko učešće u njima, francuske vojne vlasti svele su na najmanju moguću mjeru pretpostavke o opasnosti s habsburške strane, što će nesumnjivo jako ubrzati skori pad Ilirskih pokrajina.

Stvaranju takvih pogrešnih obrambenih pretpostavki uvelike je doprinijela britanska mornarica velikom učestalošću napada na raznim tačkama francuske obrane. Iako je brojčana premoć i dalje često bila na francuskoj strani, neusporedivo većom pokretljivošću britanska je sve uspješnije osiguravala udarnu nadmoć.

Tome je dobar primjer napad na Lastovo 21. januara 1813. U toku prethodne godine na njemu su bile postavljene dvije artiljerijske baterije, sagrađena obrambena kula, a posada opskrbljena hranom, biskvitom i soljenim mesom što je dostajalo za dvomjesečni otpor. Ipak, 50 krajišnika i 50 talijanskih vojnika iz 4. regimente bilo je potpuno nemoćno da pruži bilo kakav ozbiljniji otpor britanskim brodovima, fregati i briku, s kojih se iskrcalo 500 ljudi. Uskoro su napustili obalske baterije i utvrdili se u kuli, da bi se poslije nekog vremena predali.[42]

Britanska mornarica raspolagala je izuzetno umješnom »pomorskom pješadijom«, sastavljenom dijelom od svojih, a dijelom od domaćih ljudi, koja je već svojim sposobnostima uvelike mogla utjecati na ishod sukoba. Osposobljenost krajišnika, s druge strane, da koriste obalske baterije ni u 1813. godini nije bila naročito bolja, a čini se da je slično bilo i s talijanskim vojnicima. Ipak, najvažnije je da često ni krajiške ni talijanske posade nisu imale osobito jaku volju da se bore protiv britanske mornarice, naročito od početka 1813. godine. Već sljedećeg mjeseca uslijedila je naredba da svaki krajiški bataljon u posadnoj službi izdvoji 50 ljudi koji će biti osposobljeni za poslove topovskih posada jer je stalno bila velika oskudica tog ljudstva. Morali su se izabrati najjači ljudi, a obuka je odmah trebala započeti. Tako je i komandant 2. bataljona Slunjske regimente bio dužan udovoljiti zahtjevu.[43] Ipak, do kraja francuske vlasti u Ilirskim pokrajinama nikakav bitni pomak u tom smislu neće biti učinjen.

Otvoreno je pitanje koliko je nelagodi krajiškog ratovanja protiv »Engleza« doprinosilo to što Englezi nerijetko nisu bili Englezi, već domaće stanovništvo iz raznih krajeva duž jadranske obale — od Trsta do Boke, kao što to »Francuzi« vrlo često nisu bili Francuzi, nego narodna straža i krajišnici. Bio je to u južnoslavenskom novom vijeku tako ukorijenjeni rat sunarodnjaka za račun različitih »njihovih« vladara.

U sukobima na kopnenoj obali nisu ni dalje rijetki slučajevi uspješnog otpora krajišnika napadima britanske mornarice. Jedan takav slučaj, noćni

napad 200 ljudi na Fažanu 12/13. februara 1813, imao je jačeg odjeka. Napadačima su se oštro oduprli kompanija 2. bataljona 1. banske regimente i narodna straža iz »Dignana«. Otpor je bio toliko jak da su se napadači povukli na svoje brodove. Doduše, pošto se obrana povukla, vratili su se, zauzeli i opljačkali selo.[44] Napoléon, obaviješten o tom slučaju, bio je zadovoljan držanjem jedinica u obrani![45] U to vrijeme su nefrancuske jedinice u francuskoj vojsci postale toliko nepouzdane i borački slabe da se smatralo pohvalnim čak i takvo njihovo držanje kakvo je bilo u Fažani. Osim toga, Napoléon je nakon ruskog pohoda toliko promijenio svoje mišljenje o krajišnicima da ih je mnogo lakše mogao pohvaliti.

Malobrojni su slučajevi prebjegavanja krajišnika s francuske strane na britansku. Prvi, izvorno poznat, javlja se dosta kasno, vjerojatno u martu 1813, kada je sedam krajišnika na službi u Dalmaciji ne samo napustilo svoju jedinicu i prešlo na britansku stranu, nego se i zaklelo na vjernost u službi. Čini se da to nije bio usamljen primjer jer se u isto vrijeme širila vijest da Britanci imaju namjeru stvoriti jednu ili dvije dobrovoljne stranačke čete.[46] Iako će se broj ovakvih prebjega kasnije povećavati, izvjesno je da krajišnici nisu rado odlazili u britansku mornaricu. Suviše je mnogo rizika u tome.

Francuske vojne vlasti mogle su povremeno i dalje bilježiti zavaravajuće primjere žešćih sukoba britanske mornarice s krajišnicima. Tako je 22. aprila 1813. britanski brik kod Trogira napao konvoj žita u pratnji tri topovnjače na putu iz Zadra u Dubrovnik. Bitka se prenijela na obalu kod »Boissaline«. Branitelji su uspjeli iskrcati dva topa i postaviti ih na uzvisini iznad obale. Okršaj je postao još žešći kada se u njega umiješala skupina krajišnika čim je stigla iz Trogira. Gubici su bili veliki na obje strane. Među braniocima poginulo je osam mornara, aspirant i dva krajišnika, a nekoliko ih je bilo ranjeno.[47]

U međuvremenu nastavljalo se s povlačenjem vojnih snaga iz Ilirskih pokrajina i njihovim uključivanjem u Veliku armiju. Pošto je 26. februara 1813. Trst napustio 2. bataljon Ogulinske regimente u njemu se u toku prve polovine marta skupio još jedan bataljon Ogulinaca. Bertrand je ushićen njegovim sastavom »općenito... vrlo lijepih ljudi«. Najslabije među njima vratio je kućama, a za sve ostale mu se činilo, neovisno o tome da li su oficiri ili vojnici, da im ne nedostaje »mnogo dobre volje«. Ipak, vojnike općenito pretpostavlja oficirima. Vojnici »dosta dobro rukuju oružjem«, ali su im oficiri neuki (»n'ont aucune instruction«). Budući da je bataljon prvi put okupljen i da ima vrlo malo vremena za obuku, za koju bi mu trebalo najmanje mjesec dana, oficirima i podoficirima je osigurana posebna teorijska naobrazba.[48] Možda bi godinu ili dvije godine dana ranije Bertrandove ocjene bile mnogo strože, ali ipak teško da bi bilo moguće osporiti zaključak da u ovo vrijeme među Ogulincima nema nikakva većeg otpora prema onom što su francuske vojne vlasti od njih očekivale.

Izvlačenje krajišnika iz posadne službe u Ilirskim pokrajinama nastavlja se i u aprilu, kada su drugi bataljoni Ličke i Otočačke regimente dobili naređenje da iz Dalmacije krenu pod zapovjedništvom generala Šljivarića u Veronu, gdje će ući u sastav 2. talijanskog opservacionog korpusa. U isto vrijeme bilo je odlučeno da ih na službi u Dalmaciji zamijene dva francuska bataljona iz 42. i 106. linijske regimente.[49]

U francuskim vojnim vrhovima očigledno je prevladalo uvjerenje da su krajiške jedinice pouzdanije na ratištima izvan Ilirskih pokrajina nego u

posadnoj službi u njihovim granicama. Kao da se iz krajiške perspektive gubila razlika između osvajača i osvojenih u bitkama na evropskim ratištima u kojima su bili u mogućnosti potvrditi svoje vojničke vrijednosti. U proljeće 1813. izvjesnija je mogućnost rata s Habsburškom Monarhijom, a još uvijek je potpuno neizvjesno iz francuske perspektive da li bi krajišnici bili spremni boriti se protiv njezine vojske, nadasve protiv svojih doskorašnjih krajiških suboraca. Činilo se u svakom slučaju uputnijim ojačati francuski vojni sastav u Ilirskim pokrajinama. Razlog zamjeni svakako je mogao biti temeljen i na zaključku da su krajišnici u posadnoj službi u Dalmaciji nedorasli protivnici britanskoj mornarici, a da mnogo bolje mogu biti ratno upotrijebljeni na način na koji su se inače koristili.

Krajišnike u posadnoj službi valjalo je zamjenjivati i zbog njihovih dosta loših odnosa s talijanskim vojnicima. Međusobnih nesuglasica bilo je mnogo, a sporječkanja su bila naročito česta zbog pitanja statusnog prvenstva jedne i druge vojske. Na obje strane se tvrdilo da ono njima pripada.

Krajišnici su svoje pravo dokazivali činjenicom da su oni Francuzi jer su Ilirske pokrajine pripojene Francuskoj, dok su Talijani njihovi saveznici i u tom smislu ne mogu imati prvenstvo. Pitanje je neriješeno dočekalo i vojvodu D'Abrantèsa, novog generalnog guvernera, a on ga je vrlo nevoljko morao rješavati. Učinio je to tako što je zadovoljio krajišnike, ali kako nije bio siguran u svoju odluku, tražio je Clarkeovim posredstvom vladarevo mišljenje.[50] Krajišnici svoje pravo ne opravdavaju time što su oni u svojoj zemlji, a Talijani nisu. Naravno, moguće je postaviti pitanje koliko su oni uopće uvjereni u to da su Dalmacija ili Istra njihove zemlje, a nisu talijanske. Moguće je na isti način pitati se i o shvaćanjima talijanskih vojnika. Kako god bilo, činjenica je da se u vojvodinu pismu ne spominju drugi »argumenti« pored navedenih.

Vojvodi su takva pitanja bila potpuno strana jer ga je odmah nakon dolaska zatekao niz događaja koje je doživljavao kao »elementarne nepogode«. Vojnom i Civilnom Hrvatskom krstarila je hajdučka družina u kojoj je bilo 30 do 40 ljudi i pljačkala. Britanski »gusari« bili su se iskrcali u Fažani i opljačkali velike količine stoke. Mnoštvo je otočana u dosluhu s Britancima jer im potonji omogućavaju krijumčarenje.[51] Bio je to tek djelić nevolja u kojima su bile Ilirske pokrajine u maju 1813. godine.

Međusobna privrženost krajišnika redovno je jačala u nevoljama. U njima se povremeno gube i hijerarhijske granice, koje inače tako jako opterećuju društvene odnose u militariziranoj Vojnoj krajini u toku čitava njezinog povijesnog trajanja.

Svjedoči o tome i događaj s ušća Neretve, u maju 1813. godine. Skupina Slunjana na službi u Kuli Norinskoj prelazila je u preopterećenom čamcu rijeku. Čamac nije izdržao, prevrnuo se, a osam vojnika i jedan podoficir su se udavili. Više onih koji su znali plivati spašavali su neplivače. Najpožrtvovaniji je bio jedan oficir, potporučnik Radić, koji je sam izvukao sa dna rijeke petoricu ljudi.[52]

Potpuno je oprečno ponašanje krajišnika u to isto vrijeme kada im je nedostajala bilo kakva ozbiljnija volja da se bore. Početkom jula 1813. britanska mornarica iskrcala se u Rijeci koju je branila posada sačinjena od 350 krajišnika. Škrti, službeni mornarički izvještaj iz Trsta od 6. jula hvali držanje branilaca, ali ne može previdjeti okolnost da su napadači osvojili grad sat poslije iskrcavanja. Tok zbivanja bio je vrlo jednostavan. Iskrcavanje je započelo u 9 sati pod zaštitom artiljerijske vatre s ratnih brodova.

»Snažno« im je uzvratila obalna artiljerija, ali je ubrzo »ušutkana«. Garnizon se nakon toga »povukao«, tj. razbježao. U kratkotrajnom otporu, osim krajišnika, sudjelovali su još samo carinski službenici.[53] Riječko stanovništvo, posebno njegova narodna straža, nije ni pokušalo na bilo koji način oduprijeti se napadu, a kako je listom bilo protiv francuske vlasti, nije se moglo ni od krajišnika očekivati da se drugačije ponašaju.

Nužno su se pretvarali na taj način u ljude izvan zakona.

Sredinom jula 1813. u Ilirskim pokrajinama ostalo je samo šest krajiških bataljona. Raspolažući tim snagama, talijanski potkralj naredio je da jedan njihov bataljon ostane u Boki, drugi u Dubrovniku, treći u Zadru i četvrti u Rijeci s tri kompanije na kvarnerskim otocima. Mislio je da će takvim rasporedom, oslonjenim na manje isturene jedinice i pandure biti onemogućen bilo kakav veći neprijateljski uspjeh.

Petom i šestom bataljonu naredio je da se pridruže rezervnoj diviziji u Montechiaro.[54] Potkralj se ponašao kao da se u toku proljeća i ljeta ništa nije dogodilo što bi upozoravalo na stalno slabljenje obrambene moći Ilirskih pokrajina. Francuskoj su u to vrijeme vojne jedinice bile mnogo potrebnije na drugim stranama Evrope i Ilirske pokrajine su u stvari već tada i strateški i politički bile žrtvovane.

Sljedeći izvor s početka augusta 1813. omogućava nam podrobniji uvid u raspored četiri krajiška bataljona u posadnoj službi u Ilirskim pokrajinama neposredno prije obnove habsburške vlasti u prekosavskom krajiškom prostoru.

Drugi bataljon Ličke regimente pod Hessenovim zapovjedništvom nalazio se u Zadru, njegovoj okolici i na otocima. Imao je 23 oficira, 1 153 podoficira i vojnika i 22 čovjeka u bolnici. Drugi bataljon Otočačke regimente pod Šajatovićevim zapovjedništvom nalazio se u Rijeci, njezinoj okolici i na otocima, a imao je 18 oficira i 1 139 podoficira i vojnika te 53 ljudi u bolnici. Prvi bataljon Ogulinske regimente bio je pod Mihailovićevim zapovjedništvom u Boki i imao je 18 oficira i 1 089 podoficira i vojnika sa 28 ljudi u bolnici.

Drugi bataljon Slunjske regimente pod Grgurićevim zapovjedništvom bio je u Dubrovniku sa 24 oficira, 1 180 podoficira i vojnika te 7 ljudi u bolnici. Ovaj bataljon imao je u to vrijeme 49 ratnih zatvorenika.[55]

Bio je to njihov posljednji potpun raspored u francuskoj službi jer je već sljedećeg mjeseca počelo raspadanje. Više je činilaca u tome imalo udjela. Najvažniji je spomenuta obnova habsburške vlasti u prostoru Vojne Hrvatske. Njezin neposredni učinak nije bio velik jer su o njoj mogle biti obaviještene samo one krajiške jedinice koje su bile u posadnoj službi u krajevima koji su bili bliži vojnokrajiškom prostoru. Tako su se u prvi čas pobunili krajišnici u posadi na Malom Lošinju, hoteći se vratiti svojim kućama.[56] Posvuda gdje su bili počeli su bježati pojedinačno, odnosno u manjim ili većim skupinama, sa oružjem ili bez njega, s manjom ili većom učestalošću i na mnoštvo različitih načina. Njihova razmjerno slaba povezanost sa stanovništvom krajeva u kojima su bili u posadnoj službi usporavajuće je utjecala na tok raspadanja. Budući da je državna vlast od proljeća 1812. sve češće pribjegavali sili u slučajevima društvenih napetosti i ugrožavanja uvedenog uređenja, krajišnici su u dosta slučajeva bili ne samo u vojnoj nego i u policijskoj ulozi, što ih sasvim sigurno nije približavalo stanovništvu. Učestali sukobi s britanskom mornaricom također su imali dosta udjela u stvaranju nepovjerenja prema mjesnom stanovništvu jer su

britanski napadi nerijetko s njim bili dogovarani ili je ono u njima neposredno sudjelovalo. Glavno izvorište snage britanskog utjecaja bilo je u vještom izigravanju kontinentalne blokade zbog koje je jako trpjelo stanovništvo svih primorskih pokrajina. Povezavši se na mnoštvu strana sa stanovništvom, oni su krijumčarili u velikom stilu. Naročito su česti bili upadi na obalu kod Slanog na dubrovačkom području, gdje je bilo jedno od glavnih stjecišta krijumčarenja robe. Kada se jednom takvom napadu, poduzetom s namjerom da se opljačka zaliha drva za loženje i uskladišteno ulje, suprotstavila obližnja manja krajiška jedinica, na nju je u Dolima pucala i narodna straža![57] Nagon za samoodražnjem gonio je krajišnike ili da se brane ili da bježe. Nije bilo ni jednostavno ni sigurno bilo kome se predati, a nije bilo jednostavno ni upustiti se u bijeg jer je trebalo prijeći velike razdaljine preko bezvodnih kamenjara, bez mnogo nade da se redovnije može doći do hrane i u stalnoj opasnosti od najraznovrsnijih napada. Još manje sigurno bilo je prebjeći preko turske granice. Većina krajišnika jednostavno je željela kući. Zato su i dezertirali i zato se obično nisu u ništa drugo upuštali.

Sačuvano je dosta rasutih izvora o toku raspadanja krajiških jedinica u posadnoj službi u Ilirskim pokrajinama.

Inženjerijski major Sébé obavijestio je potkraj septembra 1813. Clarkea o obrani dubrovačkog i bokeljskog područja. Ono je tada bilo najugroženije zbog prodora Crnogoraca u Budvu i dalje u Boku. Prema njegovu izvještaju uništili su tvrđavu Sv. Trojstvo iznad Kotora, ušli u luku »Rose« nasuprot Kotoru i neposredno prijete Konavlima, odakle se Dubrovnik gotovo u cijelosti opskrbljuje namirnicama.

Veze s generalnim guvernerom u to vrijeme još uvijek nisu obnovljene, a obrana je ostala bez novca, ali i bez bilo kakve mogućnosti da do njega dođe. Namirnica više nema, a krajišnici »en masse« bježe iz svojih jedinica i prelaze neprijatelju, tako da će prema njegovoj procjeni obrana uskoro biti svedena na osam slabih talijanskih kompanija kojima nedostaju i oficiri i podoficiri. Neprijateljske snage su svaki dan sve brojnije, a odnos stanovništva prema francuskoj vlasti sve lošiji. Dakako, Sébé obećava ministru rata obranu Dubrovnika i Kotora do smrti![58]

Iscrpni izvještaj francuskog porijekla opisuje pad Hercegnovog 16. oktobra.

Posadom od tristo krajišnika zapovijedao je pukovnik Holjevac, jedan od najpouzdanijih krajiških oficira u francuskoj službi. Početak kraja bio je 8. oktobra, kada je lađama trebalo prebaciti 29 volova iz lazareta pored Hercegnovog u Kotor. Brojni Crnogorci uskoro su napali njihovu pratnju, šest krajišnika i šest talijanskih vojnika, i oteli ih. Iako su napadnuti nedaleko od Hercegnovog, Holjevac nije poslao nikoga u pomoć jer se bojao da će pobjeći.

Do 10. oktobra napuštene su »le fort de terre« i »le fort de mer«, a utvrđena je »le fort espagnol«. Prva je bila naoružana s dva topa kalibra 3 i jednim kalibra 12, ali su sva tri prenesena u treću tvrđavu. Iz druge su u treću prebačene zalihe hrane za 50 ljudi za mjesec dana, a u nju su smještena i sva 22 Francuza pored 80 krajišnika.

»Le fort de mer« je potom trebala biti minirana jer bi se time zaštitila »le fort espagnol« od napada iz grada. Budući da to nije učinjeno, Crnogorci su 15. oktobra ovladali tom vezom. Izvještačevo je mišljenje da je Holjevac pogriješio i time što je razoružao »le fort de terre« jer se iz nje najlakše branilo »le fort espagnol«. Nisu to jedini njegovi prigovori na

Holjevčev račun zbog drugih nesnalaženja, proturječnih naređenja i ostalih slabosti, što je sve utjecalo na povećanje pometnje među braniocima, koji ionako nisu bili naročito raspoloženi ginuti za obranu Hercegnovog.

Britanski izaslanik došao je 15. oktobra sa zahtjevom da se posada preda. Holjevac je zatražio vrijeme za razmišljanje, da bi nakon njegova isteka pristao na bezuvjetnu predaju. Krajišnici su se nakon toga većim svojim dijelom u času pretvorili u pljačkaše. Nimalo nježno nisu se odnosili prema šačici Francuza, tako da je na kraju sve bilo bijedno, zaključio je izvjestilac.[59]

Posljednji sačuvani izvještaj o brojnom stanju krajiških jedinica u francuskoj armiji potječe s kraja oktobra 1813, kada su već podaci iskazani u njemu velikim dijelom bili fiktivni. U njemu nema Otočačkog bataljona, koji je bio uvršten u augustovski izvještaj, a podaci o bataljonima Ličke, Ogulinske i Slunjske regimente jedva se nešto razlikuju od prethodnih! Lički bataljon imao je 23 oficira te 1 131 podoficira i vojnika, Ogulinski 18 i 1 061, a Slunjski 23 i 1 096. Te brojke isključuju bilo kakvo značajnije dezertiranje, što je u izrazitu proturječju s mnoštvom drugih izvora.[60]

Navest ćemo nekoliko izvještaja iz Dubrovnika francuskog porijekla, koji potječu iz oktobra i novembra 1813. i uvjerljivo svjedoče o rasulu krajiških jedinica u »Albaniji«.

General Montrichard, obraćajući se 11. oktobra novom generalnom guverneru Ilirskih pokrajina vojvodi d'Otrante, piše da obrana Dubrovnika i Boke slabi iz dana u dan jer krajišnici bježe iz svojih jedinica na sve strane, unatoč nastojanju francuskih vlasti da ih raznim povlasticama zadrže. U to vrijeme počelo je bježanje i talijanskih vojnika.

Generalovo je mišljenje da je jedino rješenje u ponovnom osvajanju Hrvatske jer će se tek tada moći računati na obnovu vjernosti krajišnika, kojima se više ne smije povjeriti nijedan zadatak.[61] Ston je pao potkraj oktobra, nakon što su gu napustili krajišnici, panduri i narodna straža, koji su bili u njegovoj posadi, da bi ga potom napala »une bande« krajišnika pod zapovjedništvom britanskih oficira, ako je vjerovati izvještaju.[62]

U napadu na Kotor 24. oktobra sudjelovali su krajišnici zajedno s Crnogorcima i Bokeljima uz podršku britanske fregate i brika. General Gauthier uspio je odbiti napad.[63]

U službenim izvještajima iz ovog doba učestalo se koristi izričaj: »Bježanje krajišnika stalno se povećava...«. Pojedinačno, u početku, pretvorilo se ubrzo u bježanje u velikim skupinama. Iako se krajišnici obično predaju britanskoj mornarici, »rado« traže da se puste da idu svojim kućama, ali ih ima i voljnih prijeći u britansku službu.[64]

Ističe se da krajišnici u toku oktobra nisu pružili nikakav otpor Crnogorcima u njihovu osvajanju Boke. Predavali su im čak i atriljerijske baterije.[65]

Do sredine oktobra s dubrovačkog područja pobjeglo je oko 600 krajišnika. U ostale također nije moglo biti povjerenja, tako da je general Montrichard razoružao baterije na Daksi, Lapadu i Kantafigu.[66] Do početka novembra pobjegli su svi iz kotorskog područja, osim njih tridesetak.[67] Redovno se bježi s oružjem i opremom i redovno se prije toga zlostavlja svoje francuske zapovjednike, a dezertiranjem su podjednako bile zahvaćene i jedinice na koje su francuske vojne vlasti najviše računale.[68]

Među francuskim funkcionarima u Ilirskim pokrajinama u to vrijeme najzbunjeniji zbivanjima je vojvoda d'Otrante, generalni guverner. Jedva

što je u njih došao, morao ih je napustiti, da bi nastavio voditi manje-više imaginarnu politiku iz sjeverne Italije, pretežno iz Venecije.

Prema njegovu opsežnom izvještaju vladaru od 13. oktobra, napisanom u Veneciji, malo što se moglo učiniti za obranu Ilirskih pokrajina jer su one ostale bez vojske. Zadar, Klis, Dubrovnik i Kotor brane talijanske jedinice, kojima se jedva može vjerovati, a uz njih su krajiške jedinice, kojima se uopće ne može vjerovati. Pod očiglednim dojmom iskustava iz središnjih dijelova Ilirskih pokrajina dodaje da im se uopće ne može vjerovati kada ih treba upotrijebiti protiv Austrijanaca. Suviše je jak utjecaj, naglašava, nekadašnjih odnosa, običaja itd. koji Vojnu Hrvatsku povezuju s Ugarskom, kojoj je pripadala do 1885.[69]

Potkraj oktobra naglo se pogoršava stanje na ratištu u sjevernoj Italiji. Potkraljeva vojska tada napušta obranu na Isonzu, da bi se povukla na Piave i odmah nakon toga na Adige. S njom su se povlačile i središnje vlasti Ilirskih pokrajina u velikoj neizvjesnosti. Jedan od najprisebnijih bio je generalni intendant Chabrol, a jedan od najneprisebnijih generalni guverner vojvoda d'Otrante. Chabrol se trudio na sve načine osigurati održavanje veze s ostacima francuske vlasti u Boki i Dalmaciji preko Italije, zbrinjavati u Italiji ljudstvo koje je napustilo Ilirske pokrajine, spasiti arhivu itd.[70]

Početkom novembra Dubrovnik i Zadar još su uvijek pod francuskom vlašću. U obje tvrđave hrane ima dovoljno za četveromjesečnu obranu, ali ih nema tko braniti jer se u preostale krajišnike uopće ne može imati povjerenja.[71]

Brojnu krajišku posadu u Zadru jedva zadržavaju u francuskoj službi tokom novembra 1813. godine. Tvrđava je u to vrijeme opkoljena s kopnene strane obnovljenim austrijskim prekosavskim krajiškim regimentama, u kojima je i mnoštvo rođaka opkoljenih. Svima je bilo jasno da je samo pitanje dana, prve zgodne prilike, kada će tvrđava pasti. U drugim primorskim gradovima, s izuzetkom Dubrovnika, ništa se nije moglo učiniti za njihovu obranu, neovisno o tome da li je u njima bilo kakvih jedinica ili nije. Oni su bili »na raspolaganju Englezima«, ovisno o trenutačnoj moći britanske mornarice da ih zaposjedne.[72]

U istraživanju kraja francuske vlasti u Ilirskim pokrajinama pažnja povjesničara najvećma je bila usredotočena na zbivanja u Zadru, Dubrovniku i Kotoru.[73] U sva tri grada krajiški udio u zbivanjima je znatan.

U zadarskoj tvrđavi, s impresivnom artiljerijskom silom od 100 topova, u to vrijeme nalazi se 2. bataljon Ličke regimente, 300 talijanskih vojnika iz 4. lake pješadijske regimente, 300 ljudi na 17 lađa, 300 ljudi u dvije kompanije narodne straže, kompanija narodne straže koju su činili gornji slojevi gradskog stanovništva (»d'élite«) i 45 francuskih artiljeraca. Zapovijedao im je general Roize, koji je 7. marta 1813. imenovan za komandanta u Dalmaciji, a koji je na svoju zadarsku dužnost stupio 1. jula.

Prije početka rata Lički bataljon je imao 900 ljudi, da bi do početka decembra dezertiranjem spao na 719. U toku opsade dužnost komandanta bataljona povjerena je francuskim vlastima vrlo sklonom Lemajiću. Ličani su svojom brojnošću očigledno bili osnova obrane Zadra. U tome je nesumnjivo bila njezina najveća slabost.

Do 23. oktobra feldmaršallajtnant Franjo baron Tomašić, čijem zapovjedništvu su povjerene operacije habsburške vojske u Dalmaciji, bio je spreman krenuti iz Gospića s jednim bataljonom Ličke regimente, jednim husarskim eskadronom i četom ugarske insurekcije. Tri dana kasnije pri-

družio im se jedan bataljon 1. banske regimente i stotinjak krajiških husara, koji su bili napustili francusku vojsku, tako da je u Dalmaciju ušao sa 2 800 ljudi, od kojih je 2 400 prije toga bilo u francuskoj službi. Trebalo im je manje od tri mjeseca da zaposjednu cijelu Dalmaciju.

Kninska tvrđava pala je 30. oktobra, tek što je počela njezina opsada, jer su se dalmatinski panduri u njoj pobunili protiv dvadesetak Francuza, koji su ju bili spremni braniti.

Dakako, Zadar nije mogao pasti na taj način. Među dvije hiljade vojnika general Roize je mogao s povjerenjem računati na 200. Gornji slojevi gradskog društva bili su krajnje obzirni u strahu od mogućeg ratnog obračuna na gradskom području, kao i od nepredvidivih pokreta donjih slojeva. Krajiška i talijanska vojska bila je u Zadru,kao i svugdje drugdje u Ilirskim pokrajinama, u lošim odnosima, što su francuske vojne vlasti nastojale što je moguće više koristiti i što je onemogućavalo bilo kakav širi protufrancuski pokret. Na kraju, tvrđavna posada bila je neusporedivo bolje opskrbljena nego njezini napadači s kopnene strane.

Najveća neposredna opasnost bila joj je britanska mornarica, a fregata »Alceste«, pod zapovjedništvom kapetana Blakea, pojavila se pred gradom već 25. oktobra.

Budući da nije mogao imati povjerenja u svoje jedinice, posebno u krajišnike, iskusni general Roize nije mogao ni pomišljati na bilo kakve protuudare. Ličani pod njegovim zapovjedništvom nisu krili da se neće boriti protiv Ličana koji su ih opsjedali:

»...prévenu par les chefs mêmes de la mauvaise disposition des sous-officiers et soldats, de leur intention bien manifestée de ne pas se battre contre leurs frères, parents ou compatriotes, et ayant la certitude de leur désertion en masse s'ils dépassaient les portes de la place, je sentis l'impossibilité et l'imprudence qu'il y aurait eu de faire sortir les Italiens, puisque alors nous nous trouvions entièrement à la merci de cette troupe insubordonnée...«[74]

Ne ulazeći u sve pojedinosti zbivanja do 2. decembra u 18 sati, kada je počela dosta loše pripremljena pobuna krajišnika na dvije strane u gradu, može se ustvrditi da je obrana pala s njihovim otkazivanjem poslušnosti. Iako pobunjeni krajišnici nisu uspjeli osvojiti tvrđavu, general Roize bio je prisiljen dozvoliti im da je sljedećeg dana napuste s oružjem i opremom te s oficirima na čelu.

Jedan vrlo slabo korišteni izvor, djelo nepoznatog Ličanina, koji je bio suvremenik, a možda i učesnik zadarskih zbivanja, živo svjedoči o pobuni:

»In Zara die H/au/pleute Messich, Gergurich und Devchich zum gewaltsamen Ausbruch und Ubergabe der Festung die Mannschaft in geheim beredet, hierwegen in Verdacht gekommen, und ob Mangel der hinlänglichen Beweise des Dienstes entlassen, und aus Zaara herausgeschaft. Durch diese Verhältnisse und Vorrükung des neu formirten Liccaner Ba/taill/ons gegen Zaara geschah es, dass Brüder gegen Brüder kämpfen mussten, wiewohl einer dem andern alles gute wünschte. Den 2en lobr hat das zu Zaara noch in französischen Diensten gestandene Liccaner Ba/taill/on gegen die Franzosen revoltirt, sich mit bewaffneter Hand den Stadtthor bemächtigt, und ist mit Waffen in der Hand zu denen vor Zara gestandenen übrigen Liccaner übergangen, wodurch auch Zaara gefallen, und erobert war, für diese und andere bei Reocupirung von Dalmatien bewiesene besondere Bravour hat Hauptmann Messich, Mathe Knexevich und Mihal Budisavljevich den Leopoldi Orden, die Mannschaft vom F/e/ldw/e/bl abwärts 7 goldene und 10 silberne

Medaillen ernalten. Ob/er/stl/eu/t/enant Widmayer den Maria Theresia Militair Orden bekommen, und zum Obersten im R/c/g/imen/t, Hauptm/ann/ Baron Maroevich aber zum Major und in paar Monaten zum Ob/er/stl/eu/tenant beim len Bannal R/e/g/imen/t avanzirt, Feldw/e/bl Thoma Koritza und Korporal Dmitar Milleusnich zu Unterl/eutenan/ts, und Corporal Juko Pavichich nebst Erhalt der goldenen Tapferkeits Medaille bald zum Fähnrich befordert worden, musste aber wegen überkommene schweren Blessur bald jubilirt werden, die Wittwe des Zimmermann Frane Sebalj aus Buxim lebenslänglich 100 f jährlicher Pension erhalten, weil ihr Mann vor allen andern sich dadurch sehr ausgezeichnet hatte, indem er nicht nur das Thor der Festung zerschlagen, sondern auch in den entscheidenden Augenblick, als die Franzosen gegen die am Thore zum herauskommen sich stark gedrungte Liccaner eine mit Kartätschen geladene Canone herbeigebracht, und abfeuern wollten. Dieses bemerkt, und mit dem wirklich heroischen Ausruf, es ist besser, dass einer stirbt, als dass hundert erschossen werden, aus eigenen wirklich heldenmüthigen Antriebe gegen die französische Canone lief, unter solcher die Räder zerschlug, sohin die Abfeuerung unter die gedrängte Massa der Liccaner vereitelte, dabei es selbst von denen Franzosen in Stücke zerhauet wurde.«[75]

Kritikom ovog izvora štošta bi se moglo reći o načinu kako nastaje predaja i u kakvu je ona odnosu prema svojoj društvenoj zbilji. Kako to nije predmet izlaganja, dovoljno je naglasiti da je »zadarska buna« jedan od onih motiva na kojima je obnavljana ideologija krajiške vjernosti Habsburgovcima.

Odlaskom krajišnika iz Zadra njegova obrana potpuno se raspala i posada je kapitulirala 5. decembra 1813.[76]

Tjedan dana kasnije, 12. decembra, generali Tomašić i Milutinović napustili su Zadar i nastavili svoj dalmatinski pohod. U toku opsade grada austrijska vojska zauzela je gotovo čitavu Dalmaciju, tako da su se 8. decembra odupirali samo Klis, Kula Norinska, Dubrovnik i Kotor.

Još 27. oktobra, pročitavši u Kninu izjavu kojom ga se imenuje guverne rom Dalmacije, Tomašić je objavio da se ništa ne mijenja u postojećem uređenju pokrajine, osim što se ukidaju neki porezi. Svi funkcionari i službenici ostat će na svojim mjestima, ako budu lojalni. Takvo stanje će trajati do potpisivanja mirovnog ugovora, nakon čega će Dalmacija dobiti novo uređenje.[77]

Budući da u Klisu i Kuli Norinskoj nije bilo krajišnika u vrijeme njihova pada, izostavit ćemo zbivanja u ova dva mjesta.

Dubrovačka zbivanja u ovo vrijeme i krajiški činilac u njima neusporedivo su proturječniji nego što je to bilo gdje drugdje u Dalmaciji. Austrijska i britanska vojska na dubrovačkom području ni izdaleka nisu djelovali tako usuglašeno kao u zadarskoj opsadi. Prije bi se moglo ustvrditi da su im strateški interesi bili uveliko različiti. Neusporedivo su raslojeniji i domaći činioci. Iako su francuski sljedbenici i ovdje marginalizirani, ipak su ostali jači nego bilo gdje drugdje na istočnoj obali Jadranskog mora. Premoćni protivnici francuske vlasti neznatnim svojim dijelom bili su voljni prihvatiti austrijsku vlast. Golema ih je većina bila odana obnovi Dubrovačke Republike, ali su se u takvu načelnom opredjeljenju stubokom razlikovali interesi i politike dviju skupina stanovništva koje bi se uvjetno mogle označiti kao građanstvo i vlastela. Orijentacije seljačkih slojeva u različitim dijelovima dubrovačkog prostora također su bile različite.

Nemoguće je izdvojeno istraživati krajiški činilac u ovim zbivanjima jer ga takva uistinu nije ni bilo, što ne znači da je bio zanemariv. Naprotiv,

već je Pisani upozorio na dalekosežne posljedice krajiškog napuštanja Stona i Cavtata za dalji razvoj događaja. U velikim napetostima u kojima događaji slijede ili se isprepliću promjena ponašanja ili djelovanja bilo kojeg činioca utječe na sve ostale. Upravo je to i bio slučaj s krajišnicima na dubrovačkom području.

Njihov utjecaj u Dubrovniku nije bio tako presudan kao u Zadru jer su upravo zbog Napoléonova opreza u njemu bili mnogo manje brojni u odnosu na ostale snage. Nasuprot bataljonu Slunjske regimente, pod Grgurićevim zapovjedništvom, besprijekorno lojalnim u odnosu prema francuskoj vlasti, bio je čitav jedan talijanski bataljon sa svim uobičajenim opterećenjima krajiško-talijanskih odnosa. Francuzi su i ovdje bili najmanje brojni, također pretežno artiljerci, samo što je snaga artiljerijske obrane u Dubrovniku bila osjetno veća nego u Zadru. Sačinjavalo ju je 165 topova:

»Raguse était alors une place forte de premier rang; l'enceinte était imposante, et les Français l'avaient mise en parfait état de défanse; les batteries, complétés depuis quelques années, étaient armées d'une artillerie formidable. La porte Ploce était défendue par un ouvragé extrêmement solide, le Ravelin; à la porte Pile, le fort Saint Laurent couvrait de son feu lès approches de toùt le faubourg. Le fort Royal, dans l'île de Lacroma, protégeait la rade, et sur la montagne Saint-Serge, le fort Impérial, achevé depuis un an à peine, occupait et défendait la position d'où les Russes avaient bombardé la ville en 1806.«[78]

Međutim, general Montrichard, koji je zapovijedao u Dubrovniku, bio je nešto sasvim drugo nego general Roize. Budući da je bio sklon korupciji, nije se ni trudio iskoristiti prednosti svoga obrambenog položaja, tako da su sklonosti dezorijentiranih krajišnika da pljačkaju u još uvijek bogatom Dubrovniku u svakoj prilici u ovo vrijeme došle do svog punog izražaja, samo što je svaku pljačku nerijetko pratilo dezertiranje. Montrichard je imao dovoljno odvažnosti da se s krajišnicima i talijanskim vojnicima upusti u noći 8. na 9. decembra u napad protiv dubrovačkih ustanika u Gružu. Napad bi možda bio i uspio da se krajišnici nisu sjatili već oko prvih kuća u mjestu i predavši se opijanju i pljački uvelike zakasnili na odredište, stigavši na njega tek u svanuće. Nakon toga su se jedino mogli vratiti odakle su došli.

Tokom čitava decembra pobunjeni seljaci i krajišnici nadmetali su se u pljački gradskog područja, ironizira Pisani.

Tok događaja se ubrzao nakon što je 3. januara 1814. pred Dubrovnik stigao general Milutinović s dva bataljona Ličke regimente. Njihov dolazak još više je oslabio otpornu moć krajišnika u opkoljenom gradu. Što je takvu moć sužena bataljonska jezgra još uvijek imala, zasluga je prije svega komandanta bataljona »Dalmatinca« Grgurića, koji je bio protiv kapitulacije kada ju je Montrichard predlagao. Dubrovnik se predao 26. januara.[79]

Bokeljske prilike u isto vrijeme u mnogočem su bile usporedljive s dubrovačkima, ali ih je nekoliko okolnosti činilo težima i neizvjesnijima. Austro-britanska proturječja ovdje su bila još veća, s tim što je osim tih dviju sila velik utjecaj na tok zbivanja imala i treća, Rusija, koja je prije svega djelovala crnogorskim posredstvom. Dakako, ruske i crnogorske interese u Boki ipak nije moguće izjednačiti. Iako vjerski podvojen, mnogo jači pokret bokeljskog stanovništva protiv francuske vlasti proglasio je u jednom trenutku, 10. novembra, crnogorsko-bokeljski savez s vladikom Petrom I Petrovićem Njegošem na čelu.

Neprijateljstva su počela crnogorskim izlaskom iz neutralnosti 21. septembra 1813, dakako, na ruski poticaj. Prvi njihov napad bio je usmjeren na Budvu. Jedva da su je stigli pozvati na predaju jer su se u njoj u noći 22/23. septembra pobunili krajišnici iz Ogulinske regimente, ubili svog kapetana francuske narodnosti te ubili ili ranili još nekoliko osoba, da bi se nakon toga upustili u neobuzdanu pljačku i paljevinu kuća francuskih pristaša. Na kraju su se izgubili iz Budve, da bi istog dana, 23. septembra, Crnogorci ušli u nju bez ikakva otpora.

Istoga dana Crnogorci su ratnim lukavstvom osvojili i podmetnutom eksplozijom municije teško oštetili važnu tvrđavu Sv. Trojstvo. U sljedećih nekoliko dana, do 28. septembra, osvojene su sve bokeljske baterije izvan Kotora i Hercegnovog.

Britanska fregata »Bacchante«, pod Hosteovim zapovjedništvom, pojavila se pred Hercegnovim 13. oktobra. U događajima o kojima je dijelom već bilo riječi pobunili su se Dobrota, Prčanj, Perast i Risan prije nego što je kapitulirao Hercegnovi.

U noći 28. na 29. oktobra 350 krajišnika iz Ogulinske regimente, koji su bili u kotorskoj posadi, u prepadu su razoružali talijanske stražare gradskih vrata i napustili grad naoružani i s tri trofejne francuske zastave. General Gauthier je bio iznenađen da se nisu vratili s Crnogorcima jer bi u tim trenucima Kotor bez teškoća pao. Imao je dovoljno vremena da okupi preostale snage i iznova zatvori grad. Tada je raspolagao sa 25 krajišnika koji su ostali s komandantom bataljona Mihailovićem, još jednim višim krajiškim oficirom vrlo odanim francuskim vlastima, s 300 talijanskih vojnika i nešto francuskih artiljeraca i žandarma.

Izbjegli krajišnici, velikom većinom Hrvati, bili su u vrlo lošim, neprijateljskim odnosima s Crnogorcima, što su francuske vojne vlasti u najvećoj mjeri uvijek podržavale, tako da im grad jednostavno nisu htjeli predati. Gradske ključeve su predali u Perastu opatu Brunazziju, povjereniku austrijske vlade.

Stanje u opsadi dobro utvrđenog i opskrbljenog Kotora nije se mijenjalo sve do kraja decembra 1813, kada je britanska mornarica napokon dala topove kojima se uspješno moglo napasti grad. Posada je kapitulirala 4. januara 1814.[80]

Tako su izmučeni krajišnici, u raspoloženjima koja su oscilirala između letargije i bestijalnosti, okončali svoju posadnu službu u Ilirskim pokrajinama. Nerijetko se pita da li bi bili zahvaćeni takvim rasulom da Francusko Carstvo u isto vrijeme nije trpjelo poraz za porazom u evropskim razmjerima. Koliko god takva razmišljanja bila neprimjerena prirodi historijske nauke, činjenica je da je posadna služba krajiške jedinice i krajiško društvo vodila u rasulo, potpuno neovisno o bilo kojim drugim činiocima.

Francuske vojne vlasti jednostavno su pogrešno upotrijebile velik dio krajiške sile.

RASIPANJE I IŠČEZAVANJE KRAJIŠKE SILE (II)

U dosadašnjim istraživanjima povijesti Vojne krajine pod francuskom vlašću najveći broj raznovrsnih radova objavljen je u vezi sa sudjelovanjem krajiških jedinica u pohodu na Rusiju 1812. godine.[1] U toku XIX stoljeća pretežno su nastajali neovisno jedni o drugima, a u XX, nakon pojave Boppeove knjige, redovno s osloncem na nju. Neiskorištene rasute građe još uvijek ima mnogo, znatno više nego što je iskoristene, tako da bi se o krajišnicima u francuskoj službi izvan Ilirskih pokrajina mogla napisati korisna monografija. Ona će u ovom poglavlju, u skladu s prirodom rada, u ograničenoj mjeri biti iskorištena.

Kada se raspravlja o krajiškim jedinicama u francuskoj službi izvan Ilirskih pokrajina, ne smije se previdjeti da je njihovo sudjelovanje u pohodu na Rusiju najvažnije, ali ni izdaleka ne i jedino istraživačko pitanje. Treća hrvatska provizorna regimenta, na primjer, napustila je Petrinju 2, a Glinu 3. maja 1811, Ljubljanu 29. septembra iste godine, da bi se njezini ostaci vratili u Karlovac 14. jula 1814. godine![2] U međuvremenu je u svojoj ratnoj službi prošla veći dio Evrope između Jadranskog i Baltičkog mora, Francuske i Rusije. Većih napora i iskušenja, stradanja i gubitaka nego u ovo doba prekosavski krajišnici u svojoj dugoj povijesti nisu ni imali.

Početak i kraj njihove avanture bili su u oštroj opreci. Nisu znali kuda su krenuli, ali su zato vrlo dobro znali odakle su došli. Otišli su nevoljko, bez ratničke strasti, a vratili se svim svojim bićem, s dubokom sviješću da su bili sudionici svjetskopovijesnih zbivanja. Iako su se vratili u svoje nekadašnje habsburško podaništvo, mnogi njihovi nazori o samima sebi i o svijetu više nisu bili isti.

Poslije Ukaza ruskog cara Aleksandra od 31. decembra 1810, koji je u Evropi s pravom shvaćen kao izazov Napoléonovoj politici kontinentalne blokade, francuski car je nesumnjivo odlučio da se ratom obračuna sa svojim najvećim kontinentalnim suparnikom, tj. da »završi započeto«.[3] Čitava 1811. i prva polovina 1812. u Evropi protekli su u tajnim diplomatsko-ratnim pripremama i razvrstavanjima, u kojima su zbivanja nerijetko mijenjala očekivani tok. Matica događaja ipak je bila neumoljiva, i počev od ljeta 1811. Velika armija postupno se širila njemačkim prostorom.

U pohodu na Rusiju sudjelovalo je više od 700 000 vojnika, od kojih je 611 000 tokom rata prešlo njezinu granicu. Samo 300 000 bilo ih je iz Francuske s pripojenim zemljama. Iz njemačkih zemalja, uključivši i Austrijsko Carstvo, bilo ih je 180 000. Austrijska vojska imala je 30 000 ljudi pod Schwarzenbergovim zapovjedništvom, a pruska 20 000 pod Yorkovim. Poljaka i Litvanaca bilo je 90 000, Švicaraca 9 000, a Talijana, »Ilira«, Španjolaca i Portugalaca 32 000.[4]

Čini se da je odluka o uvrštavanju krajiških jedinica u Veliku armiju donesena razmjerno kasno. Brojne nedoumice u vezi s budućnošću krajiškog uređenja i s mogućnostima vojne upotrebe krajišnika nisu mogle biti bez utjecaja u odlučivanju o tako važnom pitanju. Nove nedoumice su nastale kada se shvatilo kakvo je značenje pravoslavne Rusije za pravoslavne »Hrvate«.

Čini se da je Napoléon 15. jula 1811. prvi put pitao Bertranda da li bi krajišnici htjeli ići ratovati »na Sjeveru«. General se o tom pitanju izjasnio u izvještaju koji još nije pronađen.[5] Prethodno donesena odluka o stvaranju provizornih regimenti samo posredno je mogla biti u vezi s njihovim najvažnijim budućim obavezama.

Boppe je pogrešno riješio pitanje stvaranja krajiških provizornih regimenti jer ga je jednostrano povezao s Napoléonovim pismom generalu Bertrandu od 15. jula 1811. u kojem je već spomenuto pitanje: »Les deux bataillons croates iraient-ils volontiers dans le Nord?« (»Da li bi dva hrvatska bataljona dobrovoljno išla na Sjever?«) S tim u vezi Boppe je ustvrdio da su 1. bataljon 1. banske regimente i 1. bataljon 2. banske napustili Glinu i Petrinju 6. i 3. oktobra 1811. i krenuli prema Besançonu i Dijonu, što jednostavno nije tačno.[6]

Petrinjski bataljon je krenuo zajedno s Glinskim u Ljubljanu da bi u njoj 11. maja bili objedinjeni u 3. hrvatsku provizornu regimentu. Suvremeni izvor je s tim u vezi nedvosmislen:

»Dem Interesse des neuen Beherschers gewüss wurden uneverweilt Veränderungen im Millitär Wesen vorgenohmen. Die Truppe beschäftigte sich unausgesetzt mit Erlernung des französischen Exercitiums bis zum len Mai 1811. an welchem Tage die beiden ersten Bataillons des ersten und zweyten Banal Regiments beordnet wurden, nach Laibach abzurücken, um dort ganz nach französischen Fuss organisirt zu werden. Am 11en Mai langten diese Ba/taill/ons in Laibach an, wurden durch den Divisions General Delson organisirt, und das dritte Croatisch provisorische Regiment genannt.«[7]

Drugi izvori, koje Boppe uopće ne spominje, omogućavaju nam da riješimo ovo pitanje.

Među njima je najvažnije pismo koje je Napoléon uputio potkralju Eugènu iz Pariza 17. aprila 1811. u kojem od njega traži da »bez odlaganja« i »bez čekanja naređenja mog ministra rata« stvori armijski korpus u prostoru između Verone, Trenta i Bolzana, koji će sačinjavati četiri divizije. U prvu od njih car je uvrstio dva krajiška bataljona, kojima je dodijelio i dva topa. Ovlastio je svoga »sina« da generala Bertranda povjerljivo obavijesti da je moguće da će jedinice koje su raspoređene u spomenuti armijski korpus biti upućene u Njemačku i da ga upozori da je ta vijest strogo tajna i samo za njega (»... ceci est très-secret et pour lui seul.«).[8] Ova dva krajiška bataljona Napoléon slijedeći put spominje tri dana kasnije, 20. aprila, u obimnim instrukcijama Clarkeu o kretanju vojnih jedinica. Armijski korpus je postao Talijanski opservacioni korpus. Divizijski raspored krajiških bataljona ostao je nepromijenjen. Posebnu pažnju privlače dvije instrukcije. Jedna od njih je u vezi s artiljerijom:

»Les deux bataillons croates auront également leur artillerie; les attelages et le matériel du 18e d'infanterie légère leur seront cédés pour éviter tout délai; il suffira donc de créer la compagnie de cannoniers croates.«[9]

Uvođenje topovskog naoružanja u krajiške jedinice doista nije mala promjena. Još je veća promjena u obavezivanju krajišnika da njima i rukuju, a najveća brzina kojom treba izdvojiti topove, opremu i nadasve ljudstvo u »hrvatsku topovsku četu«. Dodajući u nastavku da sva pitanja u vezi sa stvaranjem štabova trebaju biti riješena u Ljubljani, car kaže:

»Ces deux bataillons croates seront levés. On leur fera connaître que c'est pour aller sur l'Elbe. On les composera de la manière qui pourra être la plus avantageuse.«[10]

Njegovo »levés« znači da bataljoni trebaju biti dignuti, unovačeni neovisno o sastavu krajiških regimenti, o rasporedu ljudstva u njima. Da je to doista tako, potvrđuje i zadnja rečenica, kojom se zapovijeda da ljudstvom budu sastavljene na način koji će moći biti najkorisniji. O mnoštvu drugih dokaza tek će biti riječi u daljem izlaganju jer su sastavi bataljona koji su krenuli iz Petrinje i Gline i sastavi koji su napustili Pariz 6. februara 1812. godine međusobno bili dosta različiti. Car nije sumnjao da među krajišnicima ima odličnih vojnika sa stanovišta njegovih potreba, ali je bio uvjeren da se u mnoštvo njih uopće ne može pouzdati zbog mnoštva razloga. U tome je tajna stvaranja »provizornih« regimenti! Sam naziv izgleda da ne potječe od Napoléona, već iz Bertrandova kruga u Ljubljani. U njemu se vrlo dobro shvaćala važnost ustanove regimente u krajiškom društvu i uređenju, tako da su nastojali udovoljiti vladarevu naređenju ne obezvređujući postojeći red. Zbog toga su i razvrstali ljudstvo 1. i 2. regimente u 1. provizornu, 3. i 4. u 2. provizornu i 5. i 6. u 3. provizornu, iako je ljudstvo dvije posljednje dignuto prvo. Zbog istih razloga su nastojali, kada je to bilo moguće, u najvećoj mogućoj mjeri iskoristiti ljudstvo prvih bataljona u formiranju sasta va provizornih regimenti.

Strogo povjerljiva tajna iz pisma Eugèneu od 17. aprila o budućem kretanju dvaju krajiških bataljona pretvorena je 20. aprila u pismu Clarkeu u objašnjenje krajišnicima o odlasku na Labu.

Sve to bilo je u vezi s uzbunom koju je u proljeće 1811. prouzročio car Aleksandar stvorivši dojam o mogućnostima saveza s Poljacima, koji bi mu omogućio da »ne ispalivši puške« dopre do Odre i koji bi prisilio Pruse da promijene svoju politiku. Ruska vojska se u aprilu pomjera prema zapadu s tim u vezi.[11] Kako je ta uzbuna kratko trajala, nestalo je razloga da krajiški bataljoni odmah napuštaju Ilirske pokrajine, ali nije nestalo razloga da doista budu uređeni i obučeni kao »provizorna« regimenta. Kako su mogućnosti za to bile mnogo bolje u Kranjskoj, posebno u Ljubljani, nego u Vojnoj Hrvatskoj, banijski bataljoni su se istovremeno i obučavali i vršili posadnu službu u Ljubljani, Novom Mestu itd., da bi 29. septembra 1811. krenuli prema središtu Carstva, prema Parizu, pozvani očigledno mnogo više s političkom nego vojnom motivacijom.[12]

Banijski krajišnici su, dakle, dignuti iznenada, »preko noći«, na osnovi Napoléonova naređenja. Delzons im je u Ljubljani 11. maja saopćio njihovu novu organizaciju, u kojoj je pukovnik 1. banske regimente Joly imenovan pukovnikom 3. hrvatske provizorne regimente, također na osnovi vladareva naređenja. Sudeći prema jednom Delzonsovu pismu od 3. maja, izbor je pao na njih zato što se u tom času vjerovalo da će doista otići na Labu pa se smatralo da mogu biti bolje odjeveni nego drugi krajišnici jer kao Banijci pripadaju imućnijim zadrugama.[13] Kako su doista izgledali, opisali smo u

prethodnom poglavlju, tako da se neodoljivo nameće pitanje kakvi li su tek bijedni bili drugi. Ministar rata je 21. augusta 1811. caru podastro izvještaj o mogućnostima korištenja krajiških jedinica izvan Ilirskih pokrajina, da bi već sljedećeg dana na temelju tog izvještaja Napoléon odlučio, a 3. septembra i naredio da 1. bataljon 1. banske i 1. bataljon 2. banske regimente, svaki sa oko 1 000 ljudi, krenu prema Besançonu preko Milana i Valaisa. Nad bataljonima je tokom puta morao biti osiguran strog nadzor da bi se onemogućilo dezertiranje, a ministru rata redovno se imalo slati obavijesti o kretanju i posebno o slučajevima svojevoljnog napuštanja jedinica.[14]

Mjere opreza bile su vrlo umjesne, ali ne i dovoljno djelotvorne da spriječe bježanja krajišnika pred sam polazak na put. Samo iz jedne kompanije nestalo je u noći 29. septembra 17 ljudi.[15] Dezertiranje je nastavljeno u toku čitava puta kroz Sjevernu Italiju. Eugène je obavijestio Napoléona 13. oktobra da je unatoč pratnji samo kod »Passeriana« pobjeglo 160 ljudi. Jednostavno su nestali u skupinama od po 25 do 30 ljudi, redovno predvođeni narednicima i kaplarima. U potrazi za njima žandarmerija i vojska morale su se služiti i oružjem, a bilo je i ogorčenih borbi na bajunete. Pohvatano ih je oko 80, među njima je i 15 ranjenih, dok su šestorica ili sedmorica ubijena. Eugène izvještava da je naredio da uhvaćeni narednici i kaplari budu strijeljani pred svojim vojnicima, a da ostali budu sprovedeni dalje vezani.[16] Sudeći prema sačuvanim izvorima, dezertiranje je nakon ovih tragičnih epizoda veoma smanjeno ili ga je sasvim nestalo.

Tako brojno dezertiranje krajišnika u Furlaniji Napoléon je smatrao posljedicom loše obavljena posla u stvaranju regimente, nadasve lošeg izbora oficira, tako da nije propustio saopćiti svoje prigovore Bertrandu. Istovremeno je naredio smjenjivanje nepouzdanih krajiških starješina i njihovu zamjenu francuskim.[17] Neposredne posljedice ove njegove zapovijedi najprije je iskusila oveća skupina oficira iz jedinica koje su najviše bile pogođene dezertiranjem. Car je bio svjestan da nešto treba učiniti da se krajišnicima iz 3. provizorne regimente poboljša raspoloženje. Iako to nije bilo moguće provjeriti zbog razlika u izvornim iskazima, čini se da je tek tada odlučio da im odredište ne bude Dijon, nego Pariz i da izvrši njihovu smotru.[18]

Jedinica je stigla u glavni grad Carstva 7. decembra, da bi dva dana kasnije došla na smotru pred vladarev dvor:

»Napoleon nahm es in Augenschein. — Jeder einzelne Mann werde von ihm besichtigt, da er durch alle Glieder gieng, und da wir noch die österreichische Mondur am Leibe hatten, welche wir noch von der Trenung der Kaiser/lichnen/ österreichischen Armee aus Ungarn mitgebracht haben, die auch unverändert gebleiben ist, nur auf den Chacos Rosen ward der Buchstabe F mit N verwechselt.

Der Kaiser revidirte Tornister und die darin befindlichen Wäschen des Gemeinen Grenadier Riste Vladusich öffnete ihm sogar das Leibel und besah dessen Hemd.

Als Napoleon bei dieser Gelegenheit die stark bewachsene Brust dieses Mannes erblickte — drückte er sich gegen die anwesenden Marschälle folgendes aus: »Le coquin est bien fort.« Zugleich fragte er alle Decorirten, Besonders aber den H/au/ptm/ann Chuich wo und in Welchen Jahre er diese goldene Medaille bekommen habe. Nach die ihm diessfalls gegebenen Auskunft klopfte ihn der Kaiser mit dem Ausdrücke »Bon Soldat vous avez les honneurs.« Nach diesem wurde der Abmarsch und die Defilirung anbefohlen und vollzogen...«[19]

Dvanaest sati trajalo je toga dana gošćenje krajišnika na poziv Carske garde, a uz burgundac i šampanjac otvorila su se grla »Hrvata« za narodnu pjesmu »od Kraljevich Marka«.[20]

Njihovi oficiri su u isto vrijeme bili gosti na ručku kod maršala Bessièresa, komandanta Carske garde, izmiješani u mnoštvu drugih maršala i ministara. Sljedećeg dana domaćin im je bio princ Berthier i ponovo su bili izgubljeni u mnoštvu moćnika Carstva.[21] Vojnici su se toga dana odmarali u Parizu, a svakom čovjeku poklonjena je košulja.[22]

Da li je itko među njima očekivao takav doček? Koji je regimentski oficir mogao pretpostaviti da će poslije toliko marševskih muka od Ljubljane do Pariza, poslije takve odbojnosti velikog dijela boračkog sastava prema samom naređenju da se uputi u Francusku, biti ugošćen u društvu mnoštva francuskih maršala i ministara, među kojima nisu bili malobrojni oni čije je ime izazivalo strahopoštovanje? Tko se među njima nije upitao zašto su oni toliko važni i čime su zaslužili toliku pažnju?

Vjerojatno nitko među njima u tom času nije bio svjestan da su uvučeni u igru u kojoj je car i redatelj i glavni glumac jer u toj igri nije bilo ničeg bezazlenog, budući da se u njoj vodio munjeviti rat za njihova srca i njihove duše, za srca i duše krajišnika koji su ostali daleko iza njih u Vojnoj Hrvatskoj i Ilirskim pokrajinama, a munjeviti rat, s oružjem ili bez njega, bila je najomiljenija vladareva igra. Najbolje ju je znao.

Njegove su riječi u pripremama pohoda na Moskvu, na Rusiju:

»Les peuples barbares sont superstitieux et ont des idées simples. Un coup terrible porté au coeur de l'Empire, sur Moscou la Grande, la Sainte, me livre en un moment cette masse aveugle et sans ressort.«[23]

Napoléonu su krajišnici također barbari. Da bi bili pobijeđeni, i oni moraju biti pogođeni u srce. Taj udarac mora biti neočekivan i omamljujući da bi se pretvorili u poslušnu i odanu masu. Takva je igra odigrana u Parizu 9. i 10. decembra 1811.

Očekivani učinak uvelike je bio postignut. Svjedoče o tome i sačuvana sjećanja krajiških oficira, neovisno o svim neizbježnim »retuširanjima« pod habsburškom vlašću.

Od 12. decembra 1. bataljon, s pukovnikom Jolyjem, smješten je u Melunu, a drugi u Fontainebleauu — vojnici u kasarnama, a oficiri u iznajmljenim sobama u gradu. Iako je bilo vrlo hladno, dnevno su egzercirali i prije i poslije podne, neovisno o tome da li je padao snijeg ili nije, da li je kišilo ili nije, sve do 9. januara 1812. U tih mjesec dana »durch die Schneider der Garde« (»kod gardijskih krojača«) sašivene su im nove uniforme, dok su njihovi dronjci, na opće iznenađenje, poslani kućnim zadrugama u Vojnu Hrvatsku.

U Fontainebleauu, a vjerojatno i u Melunu, u vrlo dobru raspoloženju proslavljeni su i katolički i pravoslavni Božić. Krajišnici su pobudili veliko zanimanje građanstva, koje je vjerojatno bilo na vrhuncu kada su se na božićnim svečanostima pojavili i »Türken Masquen«, što je silno uspalilo uobrazilju brojnih građana, koji »die lebendigen Türken« (»žive Turke«) nikada nisu vidjeli. Čini se da mnogo manja znatiželja nije bila ni za njihovo igranje »verschiedenen Collo und andern Tänzen« (»raznih kola, i drugih plesova«). Oficiri su u otmjenijem gradskom društvu svoje božićne zabave počinjali u hotelu s ručkom da bi nastavili »nach den Landessitten«

(»prema zemaljskim običajima«) da »in die späteste Nacht« (»vrlo kasno u noći«) plešući i pjevajući.

Sačuvani zapisi krajišnika, a možda bi se takvih moglo naći i u Melunu i Fontainebleauu, omogućavaju vrlo inspirativna istraživanja o njihovu doživljaju francuskoga pokrajinskog društva. Sraz različitih kultura obostrano je bio vrlo zanimljiv. Ni traga bilo kakvim napetostima i neredima. Naprotiv. Krajišnicima je veoma godilo zanimanje koje su pobudili, a još više uvažavanje njihova smisla za »Freundschaft-Liebe« (»prijateljsku ljubav«) i »Harmonie« (»sklad«).

Budući da su bili svjedoci francuskog »ponosa« i »oholosti«, uvjerenja da su »pobjednici čitave Evrope«, doživljeno uvažavanje to više ih je zanosilo. Stjecali su iskustva do kojih nikada prije nisu dolazili, koja su u svojoj posvemašnjoj potisnutosti mogli samo priželjkivati.

Jedanaestog januara bataljoni su ponovo bili objedinjeni u Parizu i ponovo su smješteni u kasarnu »Nouvelle France« (»Novel Franze« piše u »Beschreibung«). Na isti su način nastavili egzercirati. Puške koje su dobili u Ljubljani zamijenjene su im za nove francuske.[24] Napoléon je redovno dobivao obavijesti o obuci i boravku 3. provizorne regimente. Prema sadržaju pisma Clarkeu od 12. januara 1812. on još nije bio zadovoljan njihovom spremnošću da krenu na put, tako da je zapovjedio da ostanu u Parizu do novog naređenja, a da im se u međuvremenu osigura potpuna oprema i jedinice i ljudi, da uvježbavaju »un peu« manevriranje itd. U istom pismu je najavio da će ih vidjeti u prvoj februarskoj smotri i nakon toga dati naređenje za pokret.[25]

Budući da je regimenta bila dosta oslabljena dezertiranjem 19. i 28. decembra 1811, car je naredio da bude popunjena sa 300 ljudi iz Vojne Hrvatske. Oni su bili okupljeni u Trstu u prvoj polovini januara, a prema naređenju ministra rata 5. februara su trebali krenuti u Lyon, da bi u njega stigli 10. marta i primili dalja naređenja kako da uđu u sastav 3. provizorne regimente.[26]

Inače, povratak u Pariz krajiški oficiri su iskoristili da posredstvom pukovnika Jolyja upute ministru rata »peticiju«, s molbom da bude proslijeđena caru, koja se najvjerojatnije odnosi na uvijek otvoreno pitanje nasljednih prava oficira u krajiškim kućnim zadrugama.[27] Najvjerojatnije zato što je »la réclamation« oficira 3. provizorne regimente predmet prepiske tokom februara i marta 1812. između Ljubljane i Pariza i u Napoléonovoj okolini. Clarke je zatražio Bertrandovo mišljenje 13. februara, vjerojatno na vladarev zahtjev, a ovaj mu je odgovorio dugačkim pismom 6. marta, koje sadrži »povijest« pitanja od 1754, s nedvosmislenim zaključkom:

»...admettre ce droit, ce serait attaquer le principe fondamental de l'organisation.« (»...priznati to pravo, značilo bi ugroziti temeljno načelo organizacije.«)[28]

Zaključak krajiškom uređenju vrlo sklonog generala Moutona u izvještaju caru od 24. marta 1812. u suštini je isti:

»...en comme je ne crois pas que la demande des officiers puisse être accueilli sans danger à moins d'adopter d'autres institutions pour le Pays.« (»...Ukratko ne vjerujem da oficirski zahtjev može biti prihvaćen bez opasnosti od preinake drugih ustanova zemlje.«)[29]

Mouton čak podsjeća cara da se o istom pitanju raspravljalo u toku boravka izaslanstva Ilirskih pokrajina u Parizu. Oficirima je to također bilo

poznato jer je među njima bio i kapetan Ćujić, član izaslanstva. Očigledno su vjerovali, sasvim sigurno i pod dojmom uvažavanja koje su iskusili, da bi novim otvaranjem tog pitanja mogli osigurati povoljnije rješenje. Prevarili su se jer se u redu stvari ništa nije promijenilo.

Nije to bilo jedino neugodno iznenađenje tokom pariškog boravka. Drugo, mnogo gore, bilo je otpuštanje 26 ljudi iz sastava regimente, »welche im Felde nicht wohl verwendet werden könnten«. Tačno polovina bili su oficiri: kapetani Tintor, Maslovara, Andrijević, Sutara i Rodić, natporučnici Ostojić, Demić, Šašić, Trešić, Grujić, Hatić i potporučnici Slavić i Bekić.[30] Sudeći prema njihovim prezimenima, bili su to najvećim dijelom banijski oficiri pravoslavne vjere. Jolyjeva odluka je bila u neposrednoj vezi s Napoléonovim naređenjem o zamjeni nepouzdanih krajiških oficira francuskima i s učestalim pukovnikovim zahtjevima da mu se odobre francuski oficiri koji će biti sposobni udovoljavati novim potrebama jedinice kao lake pješadijske regimente po francuskom obrascu.[31]

Opuštenim krajiškim oficirima, otpuštenima i neotpuštenima, predanim ugodnim pariškim raspoloženjima, bio je to »grom iz vedra neba«. Otpušteni su se morali vratiti u Vojnu Hrvatsku bez bilo kakva obećanja da će dobiti drugo mjesto, primjereno činu, odnosno mirovinu. Jedni i drugi su u času shvatili u kojoj mjeri nisu gospodari svoje sudbine. Neotpušteni su bili pogođeni najavljenim dolaskom veće skupine francuskih oficira jer su se s pravom pribojavali da će i sami na različite načine biti potiskivani. Sav njihov pritajeni bijes sručio se na pukovnika Jolyja, s kojim očigledno nikada nisu bili u odnosima većeg povjerenja.

Zapanjenost je bila to veća što su neki od otpuštenih smatrani najboljim oficirima:

»Das ganze Reg/imen/t ist bey Organisirung desselben mit National — und so viel möglich — mit besten Offizieren completirt worden; dem Obristen Joly und Comm/an/d/an/ten Cotent ausgenohmen, welch letzter nur und 1. Adjutant Franzosen weren — Und weil der Obrist eingesenhen, dass die Off/izie/rs, so wie immer die Fall bey Kroaten ist, auf das beste in der Harmonie leben, und dass sie kein Unrecht weder, sich, noch dem Mann von ihme zu machen erlauben...«[32]

Otpušteni oficiri našli su se stavljeni »in die traurigste Lage« (»u najžalosniji položaj«), na ulici, »brodlos« (»bez kruha«), a još više ih je povrijedilo što im je otpusnice dao komandant bataljona Vakanović i naredio da za dva dana napuste grad ako žele izbjeći kaznu.[33] Uvjereni da mogu biti zaštićeni od osvetoljubivosti ambicioznog pukovnika, obratili su se 1. februara ministru rata pismom koje je Boppe objavio u cijelosti, naglasivši da je vrlo dostojanstveno i u obliku i u suštini. Budući da je izvrsno svjedočanstvo o psihologiji krajiških oficira, bit će u cijelosti preneseno i na ovom mjestu:

Paris, le 1er février 1812

Monseigneur,

S. E. Monseigneur le maréchal duc de Raguse, en prenant le commandement de notre province, nous fit entrer, en qualité d'officiers, au service de France, et nous assura que nous serions traité sur le pied d'officiers français. Nous avons dès lors, jusqu'à présent, fait notre service, et nous sommes conduits comme de zélés militaires et de braves officiers doivent le faire, ainsi que l'attestent les certificats dont nous sommes porteurs.

En arrivant à Paris avec le régiment dont nous faisons partie, nous reçûmes, contre notre attente, au nombre de treize, par ordre de Votre Excellence, notre démission; il ne nous appartient pas de vouloir en demander la raison, quoique nous nous sentions bien sincèrement sûrs de ne point avoir mérité un pareil sort.

Mais tous ce qui nous reste, dans cette déplorable position, c'est de prendre la liberté d'exposer à Votre Excellence qu'étant nés dans la partie des armes et par conséquant, dès notre plus tendre jeunesse, versés dans cet art, nous ne saurions, par aucune autre industrie ou travail, gagner notre existence; et, n'ayant d'ailleurs point de fortune, nous serions sans ressources, malheureux et misérables. Votre Excellence verra, par l'état ci-joint, le grand nombre d'années que nous servons, nos campagnes et les blessures que nous avons reçus; et d'après cela que nous osons supplier Votre Excellence de vouloir bien, ou nous placer dans le 2e régiment de la Croatie militaire, où se trouve d'ailleurs beaucoup de places d'officiers vacantes, ou de nous accorder une pension convenable à nos grades, afin que nous ne soyons point, après un aussi grand nombre d'années de service et de fatigues, exposes au malheureux sort de mendier notre pain, chose que nous ne croyons pas avoir méritée.

Nous avons l'honneur d'être, avec un très profond respect, Monseigneur, de Votre Excellence les très humbles et très obéissants serviteurs.« (13 signatures)«[34]

O otvorenom pitanju obaviješten je i Bertrand, koji očigledno nije bio oduševljen revnošću pukovnika Jolyja jer je 10. februara odgovorio Clarkeu da su u 3. provizornu regimentu uvršteni najbolji oficiri iz 5. i 6. regimente. Iako su neki među njima osrednji, nakon odlaska provizorne regimente u ove dvije krajiške jedinice nije ostao nijedan kapetan koji je sposoban zapovijedati![35] Kako su se u to vrijeme dijelovi 5. i 6. regimente spremali ići u posadnu službu u Ilirskim pokrajinama, u istom pismu Bertrand tvrdi da jednostavno ne zna kome povjeriti zapovjedništvo.

Sljedeće Bertrandovo pismo s njima u vezi stiglo je s datumom 25. marta, nakon povratka otpuštenih oficira u Vojnu Hrvatsku i njihova razmještaja po raspoloživim oficirskim mjestima. Prvi učinak neočekivanog povratka bio je loš, prema Bertrandovoj ocjeni, jer su im se porodice prestrašile da će ostati bez prihoda i jer je vrlo teško djelovao na oficire koji su bili zamijenili otišle. Dakako, porodice su umirene nakon novih postavljenja. Oprečno je ocijenio učinak uzbudljivih priča o iskustvima krajišnika u Francuskoj, posebno otpuštenih vojnika, koji su nesumnjivo bili najzadovoljniji ishodom događaja.[36]

Izvori su proturječni u iskazima o Napoléonovoj smotri regimente nakon povratka u Pariz. Prema »Kurze Geschichte« ona je bila 12. januara, a prema »Beschreibung« 4. februara. Kako se u oba slučaja opisi djelomično podudaraju, isključena je mogućnost da su bile dvije carske smotre. Ostali izvori ne omogućavaju da se pitanje riješi jer podupiru jednu ili drugu pretpostavku. Navest ćemo u cijelosti prva dva:

I

»Am 12[en] wurde das Regiment vor der kaiserl/ichen/ Burg abermals aufgestellt und es passirte durch Napoleon neuerdings Revue.—

Nachdem hierauf das Quare formirt wurde, stieg der Kaiser zu Pferd, ritt in dasselbe, und die Kriegsminister duc de Feltre überbrachte ihm den französischen Adler. Napoleon hob denselben in die Höhe, und hielt gegen das presentirte Regiment folgende Anrede in französischer Sprache: Croaten! sehet diesen Adler der Ehre der Euch zum Sieg führen wird, dessen sollt Ihr in keiner Gelegenheit, und in keiner Gefahr verlassen, sondern unter ihm treu für den Kaiser und das Vaterland zu leben und zu sterben schuldig seyn! — Schwöret

Ihr? — Wir schwören! — Hierauf wurde dieser Adler von Kaiser den Obersten und Regiments Commandanten von Joly übergeben, das Quare gebrochen und defilirt. —

Nach geendigter Defilirung wurde das Regiment längst der Seine zum Aufmarsche beordert, dort von den Gardisten erwartet, übernommen, und so wie am 9^{en} December v. J. in ihrer Caserne gastfreundschaftlichst bewirthet etz. etz. das Off/izie/rs Corps war aber vom Marschall der Palais /:Duroc/) eingeladen.«

II

»Den 4^{en} Februar hat das Reg/imen/t abermal die Revission mit gesammten Garden vor dem Kaiser passirt, auch aus Händen des Kaisers den Kriegsadler empfangen — und selben den Eid der Treue abgelegt — wo abermal das Reg/imen/t bey denen Garden zum Mittagmal eingeladen, und dem Regiment bekannt gemacht worden, dass solches nach Deutschland marschiren wird.«

I

(»Regimenta se iznova 12-og postrojila pred carskim dvorom i Napoléon je ponovo izvršio smotru. Pošto je nakon toga bio stvoren kare, car se uspeo na konja, pojahao ga, a ministar rata, vojvoda de Feltre, predao mu je francuskog orla. Napoléon ga je podigao uvis i održao slijedeći govor pred prisutnom regimentom na francuskom jeziku: »Hrvati! Pogledajte ovog orla časti, koji će vas voditi prema pobjedi. Ne smijete ga napustiti ni u jednoj prilici, ni u kakvoj opasnosti, nego ste dužni odano pod njim živjeti i umrijeti za cara i otadžbinu. Kunete li se?« — »Kunemo se!« — Nakon toga predao je car ovog orla pukovniku i zapovjedniku regimente Jolyju, kare je prestrojen, a regimenta je defilirala. Pošto je defiliranje okončano, naređeno joj je da krene duž Seine, gdje su ju gardisti sačekali, preuzeli i kao 9. decembra p.g. gostoljubivo počastili u svojoj kasarni. Oficire je pozvao maršal dvora Duroc.«

II

»Regimenta je iznova 4. februara, sa cijelom gardom, prošla smotru pred carom. Također je iz carskih ruku primila ratnog orla i položila mu zakletvu vjernosti, a nakon toga garda ju je ponovo pozvala na ručak. Regimenti je obznanjeno da će maršírati prema Njemačkoj.«)

S tim u vezi su i razlike u datiranju smotre regimente koju je izvršio »Ober General« Berthier. Po prvom izvoru ona je bila 5. februara, a po drugom 3. istog mjeseca. Išao je od čovjeka do čovjeka pregledavajući uniforme i u pojedinostima cjelokupnu opremu. Tom prilikom svaki je vojnik dobio dva para novih cipela. Iako Boppe ne pozna »Beschreibung«, također navodi 3. februar kao dan održavanja Berthierove smotre. On je iste večeri obavijestio Clarkea da je »sve našao dosta dobrim«, ali ga je i upozorio da regimenti još uvijek nedostaju dva kapetana, da više imenovanih oficira još nije stiglo, a da ljudstvo još uvijek nije primilo razne pojedinosti u opremi.[37]

Na put se krenulo 6. februara, da bi se Njemen prešao 24. juna kod Kovna. Bio je to nesumnjivo izuzetan doživljaj Evrope od njezina Zapada do njezina Istoka. O tome naročito svjedoči niz tragova u »Beschreibungu«. Marševsko kretanje poznato je inače u pojedinostima iz dana u dan. Zabilježit ćemo ga bar u nekim dijelovima:

Pont-Sainte-Maxence /7/2/, Gournay /8/2/, Roye /9—10/2/, Péronne /11/2/, Cambrai /12/2/, Valenciennes /13/2/, Mons /14—15/2/, Braisne /16/2/, Bruxelles /17/2/, Louvain /18/2/, Saint-Trond /19—20/2/, Tongres /21/2/, Maestricht /22/2/, Aaachen /23/2—1/3/, Juliers /2/3/, Fürth /3/3/, Düsseldorf /4/3/, Mühlheim /5/3/, Dorsten /5/3/, Dülmen /8/3/, Münster /9—10/3/.

U Münsteru regimenta je obaviještena da je raspoređena u 2. armijski korpus pod zapovjedništvom maršala Oudinota (vojvoda de Reggio), i to u njegovu 9. diviziju, a kasnije 3. divizije pod zapovjedništvom generala Merlea u 1. brigadu.

Put je nastavljen kroz Glandorf /11/3/, Osnabrück /12/3/, Oldendorf /13/3/, Münden /14/3/, Stadthagen /15/3/, Hannover /16/3/, Peine /17—18/3/, Braunschweig /19/3/, Gifhorn /20/3/, Brome /21/3/, Gardelegen /22/3/, Stendal /23/3/, Burgstadt /24/3/, Magdeburg /25—26/3/, Möckern /27/3/, Ziesar /28/3—1/4/, Brandenburg /2—14/4/, gdje se kao i obično tokom svih dana uvježbavalo egzercir i prije i poslije podne.

Nakon Brandenburga išlo se u Vaschau /15/4/, Nauen /16/4/, Cremen /17/4/, Gransee /18/4/, Templin /19/4/, Prenzlau /20/4/, Brusov i okolinu /21—26/4/, gdje je regimentu posjetio pruski kralj, oživljavajući usputnim pitanjima habsburške uspomene njezina ljudstva. Sljedeći grad na putu bio je Stettin (Szczecin) /27/4/, da bi se nakon toga usiljenim maršem, bez dana odmora, nastavilo kroz baltičke pruske gradove Colbacz, Pansin, Reetz, Neuvedel, Märfridland, Crone, Inshof, Preisfridland, Mariefeld, Comin, Glandendorf, Zaudendorf i Gorku do Borkau, gdje je pokret zaustavljen 11. maja, da bi se u okolini grada ostalo do 1. juna s istim ritmom dnevnog egzerciranja.

Regimenta je 2. juna prešla Vislu i produžila kroz Punonszkovo, Hirsevo do Rosenau, gdje se zadržala od 4. do 8. istog mjeseca, nakon čega je ponovo usiljenim maršem, bez dana odmora, krenula prema Insterburgu kroz Tabern, Preisholland, Melsche, Arnstein, Borskam i Wehlau. U Insterburgu — gdje se po jednom izvoru stiglo 16, a po drugom 17. juna — bio je okupljen čitav Oudinotov armijski korpus od 45 000 ljudi. Njegovu smotru izvršio je Napoléon. Toga dana popunjena su i još uvijek upražnjena oficirska mjesta, Budući da nije bilo moguće dobiti francuske oficire, unatoč silnom Jolyjevu trudu, na njih su postavljeni unaprijeđeni krajiški oficiri. Natporučnici Marić i Janjanin postali su kapetani, potporučnici Werther i Milakara natporučnici, a ađutant Milić i stražmeštar Ilija Obradović potporučnici.

Inače, 3. hrvatska provizorna regimenta i 4. švicarska regimenta činile su 1. brigadu 3. divizije. Brigadni general je bio Amey.

U Wirballenu, 18. juna, regimenta je popunjena sa stotinjak krajišnika iz prve banske regimente, koji su joj se pridružili pod zapovjedništvom kapetana Jovanovića. Nakon obavljena posla Jovanović se vratio u Vojnu Hrvatsku.

Njemen su krajišnici prešli 24. juna kod Kovna i ušli u Rusko Carstvo.[38] Nigdje u izvorima krajiškog porijekla, kao ni u ostalim, nema nikakva traga koji bi omogućio da se istraži kada su krajišnici saznali da je njihov odlazak u Njemačku u vezi s ratom protiv Rusije i kako su krajišnici primili takvu obavezu, tako da bi bilo što što bi se s tim u vezi reklo ostalo u granicama pretpostavki.

Treća provizorna regimenta nije sudjelovala ni u pohodu na Moskvu, ni u povlačenju preko Smolenska. Nije prodirala istočnije od područja Polocka na Dvini,[39] ali to ne znači da je njezino sudjelovanje u ratu bilo pozadinsko u doslovnom smislu. Prije svega, Napoléonov način ratovanja isključivao je strogu razdiobu ratišta i pozadine, a u ruskom slučaju rat je od početka francuska strana započela tako surovo da krajišnici nisu mogli imati nikakve iluzije o tome u što su se upustili. O tome ima dovoljno tragova u sačuvanim izvorima. Pošto se prešlo u »Russisch Pohlen«, prestalo je svako redovno opskrbljivanje goleme francuske vojske hranom. Svi su

umjesto toga upućeni da pljačkaju. Iako pljačka krajišnicima nikada nije bila strana, čini se da je među njima ipak postojao nekakav običajni, manje ili više uobličen kodeks o tome što se smije, a što ne smije pljačkati i kakav je u tome odnos prema stanovništvu i njegovim nepokretnim dobrima. Izgleda da ih je zgranuo bezobziran način francuskog ratovanja u Rusiji:

»Von diesem Tage (nakon što se prešlo rusku granicu — nap. D. R.) hörte alle regelmässige Verpflegung der Truppen auf, und den Marschällen, Divisions und Brigade Generälen, dann Obersten und Bataillons Commandanten wurde strengstens aufgetragen, für ihre unterstehenden Truppen nach allen Kräften und Möglichkeit zu sorgen. Jeder Mann musste sich nun mit einem Säkchen versehen welches solange als der Tornister war, und 6. Zoll breit seyn musste. Dieses wurde mit dem in den Ortschaften sogleich requirirten Mehle gefüllt, an die Tornister gebunden, und von jeden Mann selbst getragen, um wenigstens auf 8. Tage Mehlvorrath zu haben. Ferners hatte sich das Regiment mit 80. Wägen versehen, worauf soviel Frucht geladen wurde, dass das Regiment auf 20. Tag verpflegt wurden konnte. Auch das nöthige Schlachtvieh 150. Stück Hornvieh wurden in den benachbarten Stationen ohne Rücksicht sogleich requirirt.«[40]

Posvuda iza francuske vojske ostajali su »siromaštvo i bijeda« (Armuth und Elend).

Krajišnici su se izuzetno hrabro borili u Rusiji. O tome nepodijeljeno svjedoče i francuski i krajiški izvori. Teško ih je uspoređivati s njihovim drugovima u posadnoj službi u Ilirskim pokrajinama. Iz toga je ipak neopravdano izvlačiti bilo kakve dalekosežne zaključke jer se mogućnosti uspoređivanja ponašanja jednih i drugih veoma povećavaju nakon obnove habsburške vlasti u Vojnoj Hrvatskoj. Time se još uvijek ne rješava pitanje objašnjenja krajiškog ponašanja na ruskom ratištu, osobito ako se ima na umu s koliko nevoljkosti je velik dio ljudstva 3. provizorne regimente napustio Ljubljanu.

Dio odgovora je nesumnjivo u spominjanom učinku načina na koji je regimenta prihvaćena u Parizu i Francuskoj. Dio odgovora je u učinku promijenjenog vrednovanja provizornih regimenti u francuskoj vojsci. One su »izašle« iz svoga izdvojenog, manje uvažavanog krajiškog reda, kakav su imale u habsburškoj vojsci i prije i poslije militarizacije te su izjednačene s drugim lakim pješadijskim regimentama francuske vojske. Čak bi se moglo ustvrditi da su namjerno dovođene u vezu s Carskom gardom s takvom učestalošću u toku boravaka u Parizu, da bi se i u krajišnika i u javnosti stvorilo uvjerenje o izuzetnom uvažavanju krajiških jerinica i o njihovu izdvajanju na gardijsku razinu. Treća provizorna regimenta je osim toga opremljena najbolje što se moglo, tako da su krajišnici, vjerojatno, izgledali bolje nego mnoge druge jedinice francuske vojske koje su sudjelovale u pohodu na Rusiju. U tome je također dio odgovora. Na kraju, 3. provizorna regimenta dobila je uoči polaska i najnovije pješadijsko naoružanje francuske vojske, a nešto slično se u habsburškoj službi krajišnika do tog vremena malokad događalo, a povjerena joj je i artiljerija. Ipak, time se ne iscrpljuje odgovor na postavljeno pitanje jer je ono dubinski mnogo slojevitije. Možda će tek dalja, neusporedivo iscrpnija istraživanja izvora omogućiti bolji uvid u ovo izuzetno zanimljivo pitanje.

Iako se o krajiškom sudjelovanju u borbama na ruskom ratištu u 1812. godini razmjerno mnogo pisalo, još uvijek je moguće štošta novo saopćiti.[41] Pri tome nikada ne treba gubiti iz vida da je krajiški udio u francuskoj

Prilog LXIX

»I Z J A V A

o stvarnom stanju 3. hrvatske provizorne regimente koja je pošla u Rusiju u 1812. godini«

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R
1. bataljon	1	1	1	2	1	6	6	6	6	1	1	24	48	6	12	12	960	1 070
2. bataljon		1	1	2	1	6	6	6	6	1	1	24	48	6	12	12	960	1 070
Artiljerijsko odjeljenje							1	1	1			1	2	1			40	45
Zbroj cijele regimente	1	2	2	4	2	12	13	13	13	2	2	49	98	13	24	24	1 960	2 234

Napomena: Pukovnik komandant (A) major komandant bataljona (B), ađutant majora (C), ađutant podoficir (D), regimentski ili bataljonski liječnik (E) članovi su štaba regimente, kapetan (F), natporučnik (G) i potporučnik (H) viši su oficiri, a »od stražmeštra niže« su stražmeštar (I), zastavnik ili orlonoša (J), regimentski bubnjar (K), kaplar (L), razvodnik (M), kaplar-konačar (N), sobar (O), bubnjar (P) i redov (Q), a R je zbroj.

Napominjemo također da je 1. januara 1812. regimenta imala 1 860 ljudi i 57 konja u artiljerijskoj kompaniji (Boppe, nav. dj., 101). Razliku očigledno čini 100 ljudi koje je kapetan Jovanović iz 1. banske regimente doveo u Wirballen 18. juna 1812. U prvi podatak vjerojatno nisu uračunate starješine. U izvorima nema podataka u kakvoj je vezi 300 Banovaca koji su početkom februara 1812. trebali krenuti iz Trsta u Lyon kao popuna 3. provizornoj regimenti sa skupinom kapetana Jovanovića.

Prilog LXX

Od toga su u različitim bojevima od neprijatelja poginuli, zarobljeni, ranjeni, kao i smrznuti od hladnoće i umrli od gladi

	A	B	C
Poginuli kod Valencije 12. jula 1812.		12	12
Poginuli kod Driše 12. augusta 1812.	2	50	52
Poginuli i zarobljeni kod Polocka 18, 19. i 20. augusta	3	200	203
Poginuli i zarobljeni kod Polocka 18. oktobra	7	380	387
Odsječeni i zarobljeni kod Polocka 21. oktobra		80	80
Poginuli i zarobljeni kod Čašnika 30. oktobra	3	50	53
Poginuli i ranjeni na prijelazu Berezine 26. novembra	10	400	410
Poginuli, ranjeni i umrli poslije prijelaza 28. novembra	6	320	326
Pali i umrli na putu za vrijeme nesretnog povlačenja od gladi i hladnoće	4	347	351
Promrzli od hladnoće i zbog toga izgubili ruke i noge, koji su stigli u Magdeburg i poslani u zemlju s majorom Vakanovićem	1	50	51
Zbroj gubitaka	36	1889	1925
Od stavrnog stanja regimente koje je pošlo u Rusiju iz Rusije je izašlo sposobno za službu	13	296	309
Od toga su			
u tvrđavi Kustrin po zapovijedi ostali	3	116	119
u tvrđavi Erfurt po zapovijedi ostali	3	116	119
otišli u Ingolstadt u Bavarskoj da bi tamo dočekali rezervni sastav iz zemlje i formirali bataljon	7	64	71
Zbroj onih koji su izašli iz Rusije	13	296	309

Napomena: A — Štapski i viši oficiri, B — od stražmeštra niže i — C zbroj

Prilog LXXI

Procentualno opadanje broja oficira te podoficira i vojnika 3. hrvatske provizorne regimente u Rusiji 1812. godine

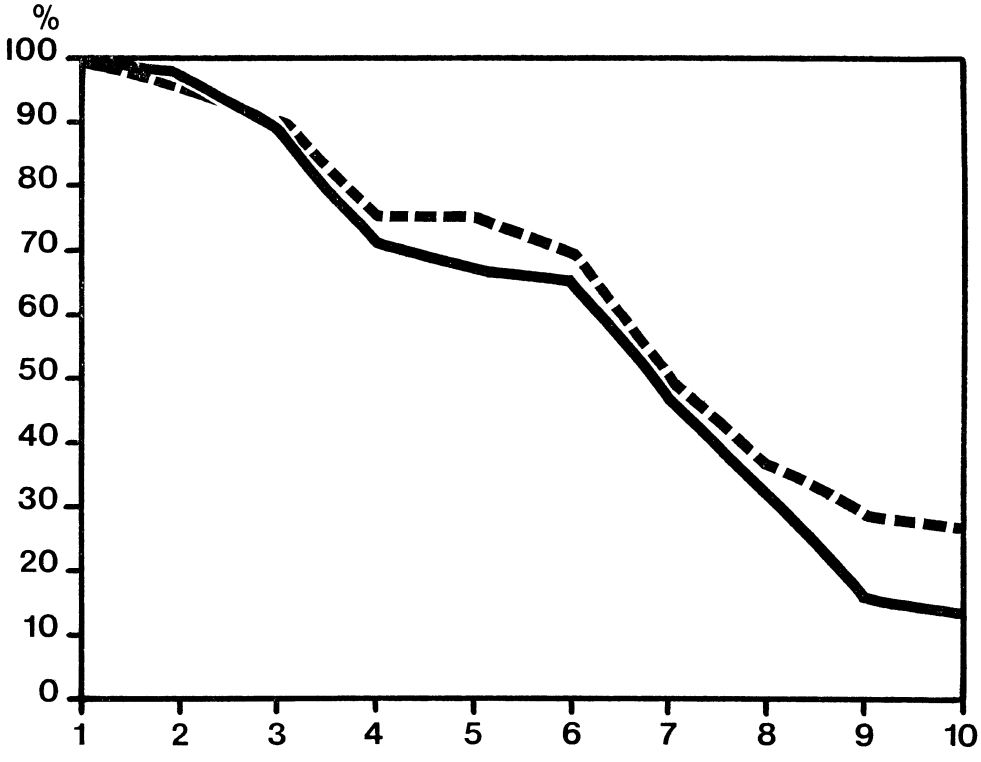

Isprekidana linija označava procentualno opadanje broja oficira, a puna podoficira i vojnika.

Napomena: Redoslijed od 1 do 10 označava rubrike u kojima su iskazani gubici u prilogu LXX. Početno brojno stanje regimente (100%) iskazano je u podacima u prilogu LXIX.

vojsci koja je napala Rusiju bio izuzetno malen, manji od 1%. U njegovu istraživanju treba se isto tako kloniti bilo kakva vrednovanja koje nužno vodi bilo u potcjenjivanje ili precjenjivanje.

Najdjelotvorniji učinak, sa stanovišta potreba ovog rada, može biti postignut istraživanjem samog krajiškog iskustva u pohodu na Rusiju, njihovih tipičnih situacija u drugoj polovini 1812. godine, a to iskustvo i te situacije doista su izuzetni.

U slučaju 3. provizorne regimente s tim u vezi je vjerojatno najumjesnije poći od kraja. U spisu »Kurze Geschichte« nalaze se tabelarni podaci o ljudstvu u regimenti prije početka rata, zatim podaci o gubicima u ljudstvu tokom rata i o njegovu brojčanom stanju nakon povlačenja u Njemačku. Prenosimo ih u cijelosti.

Nakon što je 2. armijski korpus napustio Polock i krećući se desnom obalom Dvine nizvodno prema »Walentienu« snažno napao utvrđene ruske položaje 27. jula, morao se poslije žestoke šestosatne bitke vratiti prema

polaznim položajima, braneći se od neprijateljskog protuudara. Prvi gubitak 3. provizorne regimente bio je u ovom okršaju. Poginulo je 12 vojnika »durch Kanonen und Granaten Kugeln«.[42] Iako se u izvoru ne kaže kako su ginuli, neće biti neumjesno pretpostaviti da se to dogodilo u jurišu na ruske položaje.

Prvog augusta ruska vojska se poslužila ratnom varkom stvorivši dojam da se kreće prema Petrogradu, što je izazvalo 2. armijski korpus da ju počne progoniti, da bi iznenada bio napadnut u vrlo nepovoljnom položaju, u močvarnom prostoru. Jedinice su se morale povlačiti s velikim gubicima preko rijeke Drisse... U nezavidnu položaju među njima se 3. augusta pojavio Napoléon:

»In diesem Augenblicke erschall in der französischer Armee ein lauter Jubelruf — nähmlich der Kaiser komt — der Kaiser ist hier (:an avant:) vorwärts! Das Corps machte sogleich Front gegen den Feind, nahm das Gewehr (:comode à volonté:) und stürzte mit gefällten Bajonette ohne mindesten Bedecken aus das vordern rusische Treffen, es werf dasselbe auf das zweyte Treffen, beide geriethen in Unordnung und ergriefen die Flucht mit Zurücklassung von 2. Baterien Feldgeschütz mit einer grossen Anzahl Todten, Blesirten, und Gefangenen.«[43]

Treća provizorna regimenta imala je gubitke upravo toga posljednjeg dana, 3. augusta, kada su poginula 2 oficira i 50 vojnika.[44] Ni ovaj put u izvoru se ne kaže kako su ginuli. Nije li to bilo i u jurišu pred vladarom »bez najmanje zaštite«?

Francuske jedinice povukle su se u Polock da bi u njemu bile neuznemiravane sve do 18. augusta, kada su napadnute novim snagama pod Wittgensteinovim zapovjedništvom. Ogorčene borbe trajale su tri dana, do 20. istog mjeseca, kada se ruska vojska povukla i utvrdila na dvosatnoj razdaljini. Jesu li neskromne sljedeće kroničareve riječi u »Kurze Geschichte« o udjelu Banijaca u ovoj borbi?

»Dem 3en kroatischen Regiment schrieb man die Entscheidung der Bataille vom 20en zu, dasselbe bedeckte sich also mit Ruhm; den der Divisions General Corbineau kam vor die Front des Regiments und bezeigte uns nebst Lobenserhebungen die Zufriedenheit des Marschalls mit dem Ausdrucke: Die Thaten der tapferen Kroaten (:vom 20en August:) werden durch Journale ganz Europa bekant gemacht werden.«[45]

Čini se da nisu jer i Boppe prenosi riječi francuskog generala Gouvion Saint-Cyra, koji je tokom bitke zamijenio ranjenog maršala Oudinota na mjestu zapovjednika 2. armijskog korpusa, iz njegova izvještaja od 23. augusta:

»Le général Merle a repoussé avec beaucoup d'intelligence, avec une partie de la division, une attaque que l'ennemi avait faite sur notre gauche pour protéger sa retraite. Les Croates se sont distingué dans cette charge, soutenus d'une partie de la cavalerie du général Castex.«[46]

U ovoj borbi krajišnici su izgubili 3 oficira i 200 vojnika! Poginuli su kapetan Pomponne i natporučnik Antonije Obradović, a kapetan Rebrača je ranjen. Dvanaestorica oficira i podoficira odlikovani su Legijom časti, s tim što je Joly dobio orden oficira: majori Vakanović i Cottenet, ađutanti-majori Sibon i Šupljikac, kapetani Rebrača, Čavić i Commin, naporučnici Paspalj i André, stražmeštar Stanojević i kaplar Ključec.[47]

Nekoliko dana nakon bitke 2. armijski korpus ojačan je sa 30 000 Bavaraca pod zapovjedništvom maršala Wredea. Ovo ratište je utihnulo do 18. oktobra.[48] Sredinom oktobra je počelo i povlačenje iz Moskve.

U razdoblju od sredine augusta do sredine oktobra francuska vojska u području Polocka dobila je novog protivnika — glad, a potom i bolesti. Zbog načina opskrbe i neobuzdane pljačke vrlo brzo na 12 sati hoda ništa nije bilo moguće naći za jelo. Jedna četa krajišnika počela je žeti nesazrelo žito, sušiti ga na suncu i vršiti na kabanicama, isušivati na vrelim pećima napuštenih ili srušenih seljačkih kuća i na kraju mljeti u kućnim ručnim mlinovima, kojih je bilo dosta u okolini, da bi se od toga pravila »Pogacha«. Takav način prehranjivanja ne samo da se proširio među svim krajišnicima nego i s manje ili više umješnosti i u drugim jedinicama. Krajišnici su uspijevali nabavljati dosta mesa jer je po šumama bilo mnoštvo napuštene stoke koju su lovili kao »divlje zvijeri«, tako da su čak i na početku vlastitog povlačenja u regimentskoj zalihi imali 400 grla rogate stoke i 600 ovaca. Naviknuti na oskudicu, krajišnici su lakše podnosili okolnosti u kojima su se zatekli nego Francuzi ili još više Bavarci. Potonje je upravo pokosila »neka vrst zarazne bolesti«, tako da ih je prema jednom izvoru pomrla »skoro polovina«, a prema drugom dvije trećine.[49]

Napad ojačane ruske vojske pod Wittgensteinovim zapovjedništvom obnovljen je 18. oktobra žestokom topovskom vatrom na cijeloj liniji ratišta na području Polocka. Ona se u toku dana smjenjivala s francuskim topovskim protuudarima. Više od 200 topova osipalo je paljbu. Sljedećeg dana veoma je stradao 1. krajiški bataljon na stiješnjenu položaju između stare tvrđave u Polocku i rijeke Dvine jer su ga i s leđa napala dva konjanička eskadrona. Položaj je uspio obraniti, ali je izgubio oko 300 ljudi. Regimenta je u cijelosti ostala bez 387 ljudi, dijelom izginulih a dijelom zarobljenih. Bili su to njezini pojedinačno najveći gubici u toku ovog rata. Poginuo je kapetan Mihajlo Matijević, a zarobljeni su kapetan Nikola Marić, natporučnici Mađerčić i Werther te poručnik Borojević. Udarcem sablje ranjen je i pukovnik Joly.[50]

U povlačenju Velike armije iz Moskve bio je izuzetno važan položaj kod Polocka jer se njime osiguravalo prolazak u Poljsku, tako da je maršal Saint-Cyr imao Napoléonovo naređenje da ga svim silama brani. U krajnjoj nuždi bio mu je dozvoljen uzmak na lijevu obalu Dvine, uz uvjet da sruši mostove, a da se nakon toga kreće uzvodno do Vitebska i zatim prema Smolensku, odnosno u susret glavnini Velike armije. Očigledno procijenivši da se neće moći održati kod Polocka, Saint-Cyr je naredio prelazak rijeke u noći između 20. i 21. oktobra te rušenje mostova. Čini se da prelazak nije bio izveden u najvećem redu jer je na desnoj obali ostala cijela četa strijelaca (voltižera) iz 2. krajiškog bataljona od 80 ljudi i pala u zarobljeništvo.[51]

U takvu kretanju kod Čašnika, iza Vitebska, 30. oktobra francuska vojska sudarila se s ruskom u borbi koja je trajala do noći s obostrano velikim gubicima. Među krajišnicima je bilo 50 mrtvih, ranjenih i zarobljenih. Poručnici Kurajica i Michel su ubijeni, a kapetan Čavić ranjen.[52]

U učestalim manevriranjima 2. armijski korpus uspio se sjediniti s prethodnicom Velike armije pod zapovjedništvom maršala Victora i uputiti prema Borisovu, gdje su se 23. novembra sukobili s prethodnicom Moldavske armije pod zapovjedništvom generala Čičagova. Ruska vojska je u toj borbi potisnuta, uz jeziv poljski pokolj većine zarobljenog i razoružanog

ruskog puka, a francuska se zaustavila u Borisovu na obali rijeke Berezine, nasuprot ruskoj pod Čičagovljevim zapovjedništvom.

Zima i glad bili su sve veći, a njihovih žrtava u sve usporenijim pokretima sve više.

Jedan bataljon pionira i jedan pontonjera počeli su 24. novembra praviti dva mosta preko rijeke Berezine, koji su trebali omogućiti nastavak povlačenja Velike armije, a kako je 26. u Borisov stigao i Napoléon, ubrzana je na njegovu zapovijed gradnja mostova, tako da su u tom poslu učestvovali i krajišnici, uglavnom noseći građu.

Takav posao na temperaturi od —28 °C doista nije mogao biti ugodan, ali su se krajišnici i u njemu isticali na svoj pomalo djetinji način. U vrijeme kada se Napoléon sa svojom pratnjom grijao oko velike vatre u neposrednoj blizini gradilišta, pored njega su prolazili i krajišnici noseći građu. Treba li reći da su se trudili da im tovar na leđima bude što je moguće veći? Kako se jedan među njima, Marko Vojnović, u jednom navratu neuobičajeno mnogo bio opteretio, skrenuo je pažnju maršala Lefebvrea, tako da je ovaj upozorio Napoléona. Car se sa zadovoljstvom glasno nasmijao: »Le coquin est bien fort!« Nisu se krajišnici jedini tako ponašali. Francuski pontonjeri, koji su gradili mostove, ulijetali su u već uveliko sleđenu Berezinu s usklicima »Vive l'Empereur!« i nije se jednom pritom dogodilo da oduševljenog graditelja povuče bujica.

Odjeljenja krajiških strijelaca pod zapovješću natporučnika Andréa i poručnika Milića, kao i ostaci kompanije strijelaca kapetana Peleša dobrovoljno su bili prešli preko rijeke da bi rastjerali skupine kozaka koji su bili napali graditelje.

Kada je posao bio završen, jedna ruska pješadijska jedinica obrušila se na rijeku s obližnjih šumovitih uzvisina. Iskoristivši prisutnu artiljeriju, krajišnike i Švicarce, Napoléon je sam zapovijedao protuudarom, koji je bio tako neobuzdan da su se progonitelji zaustavili na pola sata udaljenosti od početnog položaja na vladarevu zapovijed. Uskoro su obje strane bile ojačane. S jedne strane se pojavio Oudinot, a s druge general Miloradović s glavninom Moldavske armije. Ogorčeni obračun potrajao je do 10 sati u noći, kada je bio završen samo zato što je tama onemogućila njegov nastavak. Podaci o krajiškim gubicima veoma se razlikuju. U »Beschreibung« piše da ih je bilo 215 mrtvih i ranjenih, a u »Kurze Geschichte« na jednom mjestu 410, a na drugom 510, od čega u oba posljednja slučaja 10 oficira. Ranjeni su bili major Cottenet, kapetan Ćujić, poručnici Domitrović, Vukelić i Roknić te natporučnik Brleković, koji je uskoro umro, a zarobljeni kapetan Todorović, natporučnik Ivančić te poručnici Crnojević i Đurić.[53]

U toku sljedećeg dana, 27. novembra, francuska vojska je u miru prelazila na drugu stranu rijeke. Ruska je raspolagala mnogo slabijim snagama, a bila je i suviše iscrpljena borbama koje su tek dovršene.

Toga dana, vraćajući se poslije podne s obilaska isturenih položaja, Napoléon se zaustavio kod krajišnika i pitao majora Vakanovića o gubicima regimente u borbama prethodnog dana. Kada je čuo kolike su, obratio se regimenti riječima koje će kasnije mnogo puta na različite načine biti prenošene. Izvorište svim tim različitim navodima je u »Kurze Geschichte:

»Ich habe mich gestern persönlich von Euerer Bravour und Tapferkeit überzeugt — Ihr habt euch Ruhm erworben, und nebst diesen auch die Ehre unter meine ersten Truppen gezählt zu werden. Euch versprache ich für diese an Tag gelegte Bravour und Treue alles zu bewilligen, was ihr von mir billig

fordern werdet. Sobald ich den Standpunkt mit der Armee erreichen werde, den ich bin mit Euch sehr zufrieden.«[54]

»Beschreibung« sadrži sasvim drugačiji prikaz cijele epizode. Kako dosad nije korišten, nužno ga je navesti u cijelosti:

»... Bey seiner Rückkehr bemerkt er Napoléon — nap. D. R.) das Reg/i/m/en/t — welches eben rechts an der Strassen ein Lager lag, und rufte dem Comm/an/d/an/ten Wakanovich, fragte selben ob das Regiment den vergangenen Tag viel gelitten, und wie stark der Verlust dessleben seye, und weil der Comm/an/d/an/t der französischen Sprache nicht machtig war, so kann man sich vorstellen, was er dem Kaiser, sowohl wegen Mangel der Sprache — als der Verlegenheit — geantwortet habe. Wie der Kaiser einige Schritte weiter ritt — schickte er den Divisions Generalen Merl, und liess sagen — dass er von der Ausführung und Tapferkeit der Croaten gestern sich persönlich überzeugt hat, und dass er auf das Regiment Rücksicht zu nehmen nicht vergessen werde.«

Pisac žali što Vakanović nije bio smioniji (»ein dreyster Commandant«) u razgovoru s carem što ništa nije tražio za ljude.[55]

Ojačane snage ruske vojske pod Miloradovićevim zapovjedništvom obnovile su napad 28. novembra. Udari i protuudari su se smjenjivali svom žestinom u okršaju koji je trajao čitav dan, ponovo do kasno u noć. Izginulo je i mnoštvo visokih francuskih oficira, a maršal Oudinot je ponovo ranjen. Podaci o žrtvama krajišnika ponovo se razlikuju, tako da u »Kurze Geschichte« nalazimo i 6 oficira i 297 ljudi, kao i 6 oficira i 320 ljudi, a u »Beschreibung« da je regimenta spala na 250 ljudi. Poginuli su kapetani Janjanin i »Leorich«, natporučnik Le Roy, »adj. sous Offr« Mraković i poručnik Ilija Obradović, a natporučnik Crnković je ranjen i zarobljen.[56]

Hladnoća, glad i bolesti isto su tako pogibeljni protivnici kao i ruska vojska. Svako snabdijevanje francuske vojske je prestalo jer je jednostavno nemoguće. Konjsko meso je jedino što je ostalo za jelo, a ni njega nema dovoljno. Sudeći prema izvorima, ostaci Banijaca tek tada su počeli fizički naglo popuštati.

Činilo se da je Velika armija u potpunom raspadu jer su vojnici u velikom broju, neovisno o narodnosti, bacali oružje, oslobađali se svakog »suvišnog« tereta i hitali da što prije napuste Rusiju. Izmučene ljude obično je dokrajčivala hladnoća. Tek što bi netko umro, svlačili su ga oni koji su mu bili u neposrednoj blizini, ne bi li se bar nešto bolje ugrijali.

Banijci su se zatekli zajedno s drugim ostacima Oudinotova 2. armijskog korpusa na začelju. Maršal Ney i divizijski general Maison uspjeli su ih skupiti oko 1 500 da bi mogli štititi odstupnicu jer su kozački napadi postajali se opasniji.

Lapidarni kroničarski zapis u »Kurze Geschichte« dovoljno je rječit:

»Es gibt keine Feder, welche das Ungemach der Armee der Noth und Elend — und die dabey vorgekommenen Grausamkeiten beschreiben kann.«

(»Nema pera koje bi moglo opisati nedaće vojske, oskudicu i bijedu, kao i strahote koje su se pri tome zbivale.«)

U ovom povlačenju 3. provizorna regimenta izgubila je 351 čovjeka. Ljudi su prvi put došli do nešto hrane u Vilni, a drugi put u Kovnu, gdje su obaviješteni kuda se koja jedinica treba uputiti. Banijskim krajišnicima odredište je bilo Marienburg, kuda su trebali ići preko Königsberga.

Prvog januara 1813. u Marienburgu se okupilo 297 krajišnika. Neki se nisu mogli maknuti dalje od ovog odmorišta, tako da su u njemu ubrzo

pokopani, a među njima su bili i kapetan Mirković, natporučnik Milakara i poručnik Budić, dok je promrzli natporučnik Paspalj bio ostavljen u kenigsberškoj bolnici.

S marienburškim okupljanjem počinje novo razdoblje u dogodovštini krajišnika izvan Ilirskih pokrajina.

U pohodu na Rusiju 1812. sudjelovala je i 1. hrvatska provizorna regimenta, koju su također sačinjavali prvi bataljoni Ličke i Otočačke regimente. U prethodnom poglavlju spomenuli smo Bertrandovo i Pourraillyjevo zanosno izvještavanje o vojničkoj vrsnoći njezina sastava, kao i o osobinama njezina komandanta pukovnika Šljivarića.

Njezin izlazak iz Ilirskih pokrajina bio je u neposrednoj vezi sa stvaranjem Talijanskog opservacionog korpusa u prostoru između Trenta i Bolzana, donekle slično kao u proljeće 1811. U njegovu 1. diviziju, odnosno u 13. diviziju po armijskom redoslijedu, uvrštena su i ova dva krajiška bataljona.[57] Iako su za izravne pripreme 1. provizorne regimente bili zaduženi general Pourrailly, kao zapovjednik u Trstu i pukovnik Brüe, podnadzornik smotri u 1. diviziji Ilirske armije, general Bertrand je i sam u njima najživlje sudjelovao. U granicama mogućnosti u Ilirskim pokrajinama regimenta je pripremljena za put do posljednjih dana decembra 1811, kada je Bertrand izvršio i njezinu smotru.[58]

Svaki krajišnik imao je dva para novih i jedan starih cipela, hlače i sive dokoljenice. U regimenti je imenovano »upravno vijeće« (conseil d'administration), otvorene su propisane knjige, svakom krajišniku je uručena njegova »knjižica« (livret) itd.

Bertrand ipak nije mogao previdjeti da je 1. bataljon Ličke regimente bio jako pogođen emigracijom masovnih razmjera iz njegovih pograničnih kompanija, što je i bio razlog da mu je u Trstu nedostajalo 126 ljudi, kojima je bilo vrlo teško pronaći zamjenu u tako kratkom vremenu. Od njegove popune ipak se nije odustajalo, tako da je 110 ljudi stiglo u posljednji čas, četiri dana prije polaska. Bertrand se nije mogao suzdržati da ne napiše Clarkeu da su pristigli ljudi bili u dronjcima, a da su izgledali kao razbojnici. Istovremeno je ustvrdio da su bili zatečeni dobrim izgledom svojih zemljaka, a posebno njihovom uhranjenošću. Stanje u 2. bataljonu 1. provizorne regimente bilo je mnogo bolje, tako da se i u obuci mnogo više bilo uznapredovalo.

Očigledno u strahu pred mogućim teškoćama u jedinici, jedan narednik i jedan krajišnik su strijeljani uoči polaska na put zbog dezertiranja, što je na sve vrlo jako djelovalo. Bertrand je vjerovao da je potreban učinak postignut, da su ljudi otišli s olakšanjem, dodao je čak — »sa zadovoljstvom.«[59] Iskustvo s masovnim dezertiranjima krajišnika 3. provizorne regimente u Furlaniji još uvijek je bilo u svježem sjećanju.

Jedinica je krenula iz Trsta 22. januara 1812, a u Veroni je bila još 15. februara, kada je u njoj bilo 48 oficira i 1 610 podoficira i vojnika. Njezina opremljenost je mnogo lošije ocijenjena nego što je to bio slučaj u Trstu, o čemu svjedoči i izvještaj caru:

»Le régiment croate de la 13e division est arrivé à Vérone dans le plus mau vais état, ayant besoin, indépendamment de l'habillement qui avait été préparé, de beaucoup d'objets tels que souliers, sacs de peau, fusils, fourgons de vivres et d'ambulance...«[60]

Komandant 13. divizije Talijanskog opservacionog korpusa, koji će od 1. aprila 1812. postati 4. armijski korpus, bio je general Delzons, a 1. hrvatska provizorna regimenta bila je uvrštena u 1. brigadu, s generalom Huardom na čelu, koji je poginuo u borbi za Moskvu 7. septembra 1812. U istoj brigadi bile su i 8. laka pješadijska regimenta i 84. linijska regimenta, tj. jedinice koje su služile u Ilirskim pokrajinama. Krajiška regimenta, za razliku od druge dvije u istoj brigadi, nije imala artiljeriju.[61]

Odnos prema 1. i 3. provizornoj regimenti nije bio isti.

Bila je posljednja jedinica 13. divizije koja je krenula iz Verone. Bilo je to 4. marta. Tome je vjerojatno bio razlog iščekivanje dijelova opreme koji su nedostajali ili su morali biti zamijenjeni. Kada je konačno stigla komandu svoje divizije u Glogauu, 20. aprila, na smotri se ustanovilo da su i odjeća i oružje u lošem stanju, tako da je traženo da 700 pušaka bude zamijenjeno.[62] Nema izvorne potvrde da su i zamijenjene. Teško da su sa tog stanovišta krajišnici 1. prozivorne regimente vidjeli bilo kakvu bitnu razliku između habsburške i francuske vojske.

Jedinica se dalje kretala istočno preko pruskog državnog područja i Varšavskog velikog vojvodstva, tako da je nakon što je 1. maja stigla u okružje Freystadta, 15. istog mjeseca bila u Krotokinu (Krotoszin), da bi preko Kalischa (Kalisz) i Kola na Warti oko 30. maja stigla u Plock na Visli, sjeverozapadno od Varšave.

Budući da je 4. armijski korpus na ovom putu slijedio dijelove francuske armije koji su njime već prošli, i to u godišnje doba koje ne obiluje hranom, i ljudi i stoka jako su trpjeli. Naročito je malo bilo krmiva. Mjesne vlasti su bile dužne osigurati ga u skladištima, ali je njihov uspjeh u tome bio sasvim nedovoljan. Vojnici su noćivali u seljačkim kućama, u kojima su malošto mogli dobiti. Obavezna šestodnevna zaliha namirnica, koju je svaki vojnik morao nositi sa sobom, počela je nestajati prije prelaska Visle, usred Varšavskog velikog vojvodstva. Tih dana, 21. i 22. maja, dezertiralo je 16 krajišnika.

Još naporniji bio je nastavak marša do 30. juna, kada je 13. divizija prešla Njemen kod »Pilonya«. Brojno stanje ljudstva u regimenti bilo je do 25. juna smanjeno za 177 razboljelih ljudi, koji su morali biti smješteni u bolnice. U to vrijeme jedna marševska kolona, koja je stigla iz Italije pod zapovjedništvom generala Guyona, ušla je u divizijski sastav i sama veoma oslabljena jer je putem imala 311 dezertera, među kojima i 82 krajišnika, a 309 ljudi je morala ostaviti u bolnicama.[63] Sporno je koji su se to krajišnici naknadno pridružili 1. provizornoj regimenti. Postoji nesiguran trag u suvremenom rukopisu »Mehrere Geschichten von der Licca...«, u kojem se tvrdi da je 305 ljudi iz kordonskih kompanija, pod zapovjedništvom kapetana Mike Rukavine, naknadno upućeno kao dopuna pozvanom ljudstvu. Pitanje je u kakvu su oni odnosu sa spomenutom dopunom od 110 ljudi itd.[64] U logoru »Starebrski«, 4. jula, regimenta je imala 44 oficira i 1 329 podoficira i vojnika od kojih su 1 oficir i 16 vojnika bili upućeni u tvrđave u Glogauu i Thornu, a 304 ih je bilo u bolnicama.[65]

Njezino »vatreno krštenje« bilo je u bici kod Ostrovnog 25. i 26. jula, u kojoj se zaštitnica ruske vojske pod zapovjedništvom Barclaya de Tollija sukobila s dijelovima glavnine Velike armije da bi onemogućila njezin obračun sa snagama pod de Tollijevim zapovjedništvom, koje su se povlačile u unutrašnjost Rusije.[66]

Prilog LXXII

OFICIRI 1. HRVATSKE PROVIZORNE REGIMENTE

Pukovnik Marko Šljivarić
Potpukovnik isplaćivač Guillaume Henry Vivel, predložen iz 8. lake pješadijske regimente
Glavni liječnik Anton Segner, obrazovan, dobro služi

Oficiri 1. bataljona

Joseph Coste, komandant bataljona, marljiv, hrabar, okretan, osposobljen manevrirati
Ađutant-major Josip Župan, pametan, marljiv, ali mora biti nadziran, spletkar
Pomoćnik liječnika Benoît Antoine, dobar liječnik
Pomoćnik liječnika Jean Lefèvre, sposoban napredovati

Kapetani

Ferdinand Stratico, komandir karabinjerske čete, sposoban, okretan, marljiv, teži da dobro radi
Leopold Pfeiffersberg, komandir 1. čete, sposoban, okretan, marljiv, pun ambicije
Joseph Alstern, komandir 2. čete, obrazovan, mnogo obećava, vratio se iz austrijske službe
François Marragon, komandir 3. čete, revan, okretan, dobro služi
Ivan Kurelac, komandir 4. čete, slab, nepravedan, slabo zapovijeda svojom četom
Marko Kliska, komandir čete strijelaca (voltižera), dobar oficir, dobro služi

Poručnici

Gavrilo Popović, dobar oficir, dobro služi
Petar Došen, dobar oficir, obrazovan
Thomas Kresneg (Kresnig), dobar oficir, obrazovan, dobro služi
Ivan Župan, dobar oficir, dobro služi
Tomo Puškarić, dobar oficir, sposoban za upravne poslove (»à l'économie«)
Ivan Cindrić, osrednji, neobrazovan

Potporučnici

Manojlo Budisavljević, obrazovan, marljiv, dobro služi
Mihovil Franić, dobar oficir
Ivan Franković, dobar oficir obrazovan, dobro služi
Bude Budisavljević, obrazovan, dobro služi
Petar Macut, dobro služi, marljiv, ali malo obrazovan
Dragutin Šljivarić, mlad, daje nade

Oficiri 2. bataljona

François-Joseph Leyder, komandant bataljona, odličan oficir, dobro je ratovao
Ađutant-major Joseph Baes, dobro služi
Pomoćnik liječnika Côme Blanchard, obrazovan, marljiv, potpuno u svojim dužnostima
Pomoćnik liječnika Johann Reichenstein, osrednji, dobrog vladanja

Kapetani

Franjo Ivanković (Jankovich), komandir karabinjerske čete, dobar oficir, dobra vladanja
Pierre Bruno, komandir 1. čete, ađutant generala Saint-Cyra
Cvjetko Murgić, komandir 2. čete, dobar oficir, spor
Tomo Rukavina, komandir 3. čete, dobar oficir
Vinko Tomljanović, komandir 4. čete, dobar oficir, slabo građen
Petar Matašić, komandir čete strijelaca, obrazovan, služi s marljivošću

Poručnici

Maksim Funduk, dobar oficir
Ivan Karić, obrazovan, marljiv
Josif Rašlić, dobar oficir
Mihovil Orešković, dobrog vladanja, dobro služi

Ivan Hreljanović, osrednji
Ivan Nekić, dobro služi

Potporučnici

Marko Krković, dobar oficir
Tomo Cvetković, uvijek je dobro služio
Josip Hećimović, vrlo dobar ofizir
Josif Vicković, marljiv, okretan
Martin Hećimović, vrlo dobar oficir
Petar Hrkalović, dobar oficir

Napomena: Boppe je objavio »Etat nominatif des officiers du 1er régiment provisoire croate« (nav. dj., 240), koji ovdje prenosimo s dvije dopune. Budući da je u Arhivu Slovenije sačuvan popis svih oficira u Vojnoj Hrvatskoj (GIIP, fasc. 51, f. 117—126), koji vjerojatno potječe iz vremena Bertrandove jesenje inspekcije Vojne Hrvatske, popisi su sravnjeni tako da se moglo zaključiti da su u Rusiju upućeni isključivo oficiri koji su prethodno bili na dužnostima u prvim bataljonima Ličke i Otočačke regimente, samo što nisu upućeni svi oficiri, nego samo oni u koje se uistinu imalo povjerenja. O tome svjedoče i njihove opisne ocjene, koje sadrži popis sačuvan u Arhivu Slovenije. Druga je napomena u vezi s grafijom imena i prezimena. U oba slučaja ona je francusko-njemačko-hrvatska, tako da je »dešifrirana« na temelju istraživanja Radoslava Grujića, Stjepana Pavičića i Milana Radeke.

Iako je odnos snaga bio neravnopravan, iznenadni i siloviti ruski napad postigao je u prvi mah pun učinak, tako da su se napadnute francuske snage, a bila je to prije svega 13. divizija generala Delzonsa, djelomično počele povlačiti. Najjačem udaru, udaru ruske konjice, bile su izložene krajiška i 84. regimenta. Pristiglo francusko pojačanje promijenilo je tok bitke. Ruska zaštitnica pod komandom Ostermann-Tolstoja potučena je u dvodnevnoj bici, ali je svoj zadatak izvršila.

Divizijski gubici su bili veliki. Cijela jedna regimenta, 1 500 ljudi, izbačena je iz borbenog sastava. Poginulo je 50 oficira, a nesretnim slučajem ubijen je i general Roussel. Ruski gubici, prema francuskom izvoru, bili su još veći. Više od 2 000 ljudi je ubijeno ili ranjeno, a 600 zarobljeno.

Krajiški gubici bili su razmjerno mnogo veći od divizijskih. Nekoliko dana kasnije, 1. augusta, ulogorena regimenta imala je 34 oficira i 904 podoficira i vojnika, tj. 10 oficira manje (22,73%) i 425 podoficira i vojnika manje (31,38%). Prema Martinienu, ubijen je bio kapetan Stratico, a ranjeni su bili pukovnik Šljivarić, komandant bataljona Coste, kapetani Župan, Marragon, Ivanković i Pfeiffersberg, poručnici Orešković i Šljivarić te potporučnici Grubišić i Krković. Prema rukopisu »Mehrere Geschichten von der Licca...«, ubijeni su grenadirski kapetan Stratico i stražmestar Rubčić, a 13 oficira je ranjeno.[67]

Nakon bitke kod Smolenska, u kojoj 4. armijski korpus nije sudjelovao, Napoléon je izvršio njegovu smotru 22. augusta. Nije krio da naročito cijeni 13. diviziju zbog njezina držanja kod Ostrovnog. U 1. provizornoj regimenti tom prilikom križom Legije časti odlikovano je šestoro ljudi: kapetani Pfeiffersberg i Ivanković, poručnici Šljivarić i Orešković, kao i podoficiri Miločerić i Karakaš.[68]

Prva provizorna regimenta je u sastavu svoje divizije sudjelovala u bici za Moskvu 6. i 7. septembra 1812.

U Borodinskoj bici Delzons ih je svrstao u drugi red podrške jedinicama koje su branile selo. Pred jednim napadom ruske konjice 13. divizija ubrzo se morala četverokutno braniti (»en carrés«):

»Cette formation n'était pas encore achevée lorsque les Croates reçoivent une charge qu'ils repoussent par leur feu. La cavalerie ennemie, renforcée par de nouveaux escadrons, vient charger le 84e qui la reçoit de même. Les forces de cette cavalierie augmentent à chaque moment; elle renouvelle successivement ses charges sur les carrés du 8e léger et des Croates, du 84e et du 92e; mais partout elle est reçue et renvoyée avec la méme vigueur . . .«[69]

Od Ostrovnog do Borodina krajišnici su nesumnjivo napredovali u umješnosti u borbi s konjicom, što nije malo postignuće jer su u takvoj vrsti borbe i u habsburškoj vojsci bili vrlo različite »sreće«.

Prema »Mehrere Geschichten von der Licca . . .« čini se da su »ein Theil der Franzosen und mit diesen die Liccaner bis Dmitrov vorgerükt«, a to je grad sjeverno od Moskve.[70] Krajišnici su ušli u Moskvu 15. septembra, a do 5. oktobra bili su ulogoreni u »Sesvickoe«, te 10. istog mjeseca u »Troitza«.

Napoléon je očigledno bio zadovoljan i njihovom borbenošću jer ih je 18. oktobra još šestoricu odlikovao križem Legije časti: kapetane Župana i Matašića (?), poručnike Došena i Franića te podoficire »Zacktan« i »Yvandoski«.

Krajiški gubici gomilali su se iz bitke u bitku, a 1. provizorna regimenta sve više se smanjivala, kao što je to bio slučaj i sa svim drugim jedinicama Napoléonove Velike armije. Uočljivo je da nema vijesti o dezertiranju krajišnika u toku pohoda na Rusiju ni iz 1. ni iz 3. regimente, kao što je uočljivo da ih je mnogo više ginulo nego umiralo od gladi ili studeni. Osim priviknutosti na oskudicu i boljeg snalaženja u nedaćama nego što je to bio slučaj u većini drugih jedinica francuske vojske različitih narodnosti, krajišnici su u ruskim uvjetima 1812. imali još jednu prednost pred ostalima, koju su baštinili iz svog načina života, a to je jaka međusobna povezanost ljudstva. U mnoštvu okolnosti ona je nesumnjivo bila presudna, a ta jaka ovisnost potvrđivala se čak i zajednički izabranom smrću, kao što je to bio slučaj s Markom Kokotovićem i Milinom Grubićem:

»Die an Füssen schwer verwundete Grenadirs Marko Kokotović und Milin Grubich von Ottochaner R/e/g/imen/t haben, um ihrer schmerzhaften Leben ein Ende zu machen, ihre Gewehre geladen, und in eine Augenblick einer den andern erschossen, welche netschlossene Kaltblüthigkeit die Franzosen, und selbst den Kaiser Napoleon in Erstaunen gesetzt hatte.«[71]

Pohod protiv Rusije među krajišnicima sasvim sigurno nije bio željen. Neovisno o vjeri bio im je stran rat protiv zemlje koja ni u srpskoj ni u hrvatskoj tradiciji nikada nije bila doživljavana neprijateljskom, a koja je u srpskoj pravoslavnoj zajednici uvijek imala veliko značenje. Oni su u njemu jednostavno podanički sudjelovali, ravnodušni prema činiocima koji su ga usmjeravali. Njihovo učešće u ratu ipak nije bilo obezličeno jer u tom slučaju ne bi bilo ni moguće. U njihovu vlastitom svjetonazoru u najvećoj mogućoj mjeri je potiskivana činjenica da se ratuje p r o t i v Rusije, a u najvećoj mogućoj mjeri je podržavan ratnički »etos« jer se njime najizvornije potvrđuje krajiško društveno biće, jer se njime opravdava ponašanje u ratu, jer on omogućava uspone do razine herojske patetike, kao u slučaju grenadira Kokotovića i Grubića. U njihovoj svijesti ovaj rat bio je ubrzo sveden na puku formu. Tome nije bio jedini razlog potiskivanje svijesti o činjenici da se ratuje protiv Rusije. Surovost uvjeta u kojima se ratovalo, kao i surovost načina kako se ratovalo, dokraja su zaoštrili pitanja o mo-

gućnosti egzistencijalnog opstanka na način koji im je bio nepoznat u njihovu habsburškom ratnom iskustvu.

Malobrojni su sami sebi dozvoljavali da bar u ograničenoj mjeri budu svjesni svoje vlastite grižnje savjesti, kao što je to bio slučaj s potporučnikom Aleksandrom Trbuhovićem (»dobar oficir«), koji je prema sjećanju u 1839. godini opisivao razgovor s ruskom staricom, seljankom, u njezinoj kući u selu Mitrovici poslije francuskog povlačenja iz Moskve. Budući da starica nije krila mržnju prema francuskoj »šeljmi« u svojoj kući (šeljma rus., nevaljalac, hulja, lopuža, lupež — nap. D. R.), Trbuhović joj se pokušao približiti izjavom da je »pravoslavni Hristianin«:

»Vrag ti, vrag tvoje otečestvo«, veli baba.
»Nemoj krasna majko! vidiš, kako ti tvoje otečestvo miluješ, a tako i ja moje«, odgovorim ja.
»Pak što tu tražiš, što nepaziš jego?« odgovara baba.
»Naš car iziskava tako, majko stara«, velim ja.
»Vaš car takaj jako ti«, kaže baba.
»Nu, majko! sad bude mir i mi vaši prijatelji«, velim ja.

»To nebulo; što misliš šelma, da naš gosudar vam mir dozvolit. Posmotri troško! ti budeš u Siberiu do merzla morja stupal.« ...[72]

Trbuhovićevoj tihoj rezignaciji, temeljnoj u uvjerenju da carevi odlučuju o miru i ratu među ljudima različitih »otečestava«, kao i o njihovoj sudbini, da iza svakog rata dolazi mir, iza svakog neprijateljstva prijateljstvo, da je vjera iznad promjena u međuljudskim odnosima, ruska starica suprotstavlja načelo kazne zbog zločina, a u tome joj nikakvo božje posredovanje nije potrebno:

»... ti si naše vesi i Moskvu razoril, i to ti nebulo dosta, zapaljil palatu našego hetmana kozačkago tu blizo. Ti traćiš našu slavnu Rusiu, naše ljubimoe otečestvo ...[73]

Njoj je mjerilo vrijednosti »otečestvo«, od sela do Moskve. Car kažnjava zbog zločina koji su prema njemu počinjeni, a time mu i on sam služi. Već je bilo riječi o tome da je u krajiškom slučaju i pod habsburškom i pod francuskom vlašću odnos između vladara i domovine drugačiji, tako da Trbuhović svoju domovinu »miluje«, a ponaša se kako vladar »iziskava« jer je vladar ključ njegova odnosa prema domovini. U povlačenju iz Moskve i Rusije pouzdano su zabilježene smrti, ranjavanja i zarobljavanja oficira 1. provizorne regimente. Tako je na isturenu položaju kod Kaluge, jugozapadno od Moskve, 23. oktobra ranjen major Leyder, komandant 2. bataljona. Sljedećeg dana, 24. oktobra, u bici kod Jaroslaveca, u kojoj je poginuo i general Delzons, iz 1. provizorne regimente ubijen je komandant bataljona Kliska, kapetan Rukavina je teško ranjen, tako da je uskoro umro, a ranjeni su kapetani Bruno, Kotas i Murgić, poručnici Hreljanović, Nekić i Vivel te potporučnici Leprince, Decencière, Trbuhović, Hrkalović i Curtil.[74] »Mehrere Geschichten von der Licca ...« sadrže nešto drugačiju vijest s tim u vezi:

»... am 24ten bei Malijaroslavez, der General Delzons und dessen Bruder Hauptm/ann/ Likaner Major Marko Kliska, Lieut/enant/ Marko Rukavina aus Pazarisste, Feldw/e/b/e/l Illich und mehrere Leute vor dem Feind geblieben.«[75]

Velike hladnoće počele su te godine dosta neočekivano već potkraj oktobra, što je još više poremetilo Napoléonove namjere. Francuska vojska, koja se iz one koja proganja pretvorila u onu koju se progoni, sve manje je u

mogućnosti odlučivati o svojim pokretima. U bici kod Vjazme, 3. novembra, smrtno je ranjen kapetan Marragon, koji je uskoro umro, a istu je sudbinu imao i liječnik Antoine. Ranjeni su kapetani Hreljanović i Tomljenović te poručnici Župan i Šljivarić. Kod Krasnoje, 16. novembra, ranjen je poručnik Krković, 17. novembra ponovo major Leyder, a 19. istog mjeseca ubijeni su kapetan Rašlić i poručnik Baes, a kapetan Kurelac je ranjen.[76]

Prva i treća provizorna regimenta srele su se prvi put na ruskom ratištu na prijelazu preko rijeke Berezine. Gubici Ličana i Otočana bili su na njoj isto tako veliki kao i Banijaca. Potporučnik Bude Budisavljević, potonji general u habsburškoj vojsci, jedan je od onih koji su ostavili svjedočanstvo o prijelazu:

»Ko je bio već na mostu, taj je mogao lako odmicati, ali onima natrag progurati se do mosta kroz onu svjetinu, bilo je nemogućno. Svak je gledao samo sebe spasti. Ja sam se protiskao do obale, obalom do mosta. Zagazim u vodu, dokle sam mogao, popnem se na jednu konjsku lešinu, pružim ruke gore ne bi li se dohvatio dasaka, ali rukama jedva stižem do njih. Mostom prolaze na stotine ljudi. Zovem, da mi pomogne uspeti se, ali niko i ne gleda. Jedva jednom ide sam jedan grenadir od stare garde. Doviknem i njemu. On mi pruži ruku i pomogne mi uspeti se na most. Taj čovjek spasio mi je život na onoj studeni. Nikad ga više nijesam vidio... Na desnoj obali Saksonci bijahu zapalili jednu kuću. Tu sam se i ja osušio i ogrijao.«[77]

Nema nikakvih podataka o tome koliko ih nije bilo u mogućnosti ostaviti bilo kakvo svjedočanstvo. Oficiri su i dalje dijelili sudbinu podoficira i vojnika. Na Berezini su 28. i 29. novembra ranjeni kapetani Popović i Alstern, poručnici Orešković (već ranjen kod Ostrovnog), Cindrić, Kresneg, Župan (ranjen kod Vjazme) i Vukelić te potporučnici Macut i Rivereau. Posljednja oficirska žrtva iz 1. provizorne regimente u ovom ratu bio je potporučnik Bodich (Babić?), koji je ranjen u povlačenju 1. januara 1813, a umro 13. istog mjeseca.[78] Uzmak kroz »najjaču« hladnoću i »najveću« glad potrajao je u toku decembra 1812. Regimentino odredište bila je tvrđava Glogau. Prema »Mehrere Geschichten von der Licca...« jedinica je izgubila više od 900 ljudi. Najviše, 212, bilo ih je iz Mekinjarske kompanije.[79] Još jedno pojačanje upućeno joj je u novembru 1812. U njemu je bilo 250 ljudi pod zapovjedništvom poručnika Filipa Stanisavljevića, koji su se 1. provizornoj regimenti pridružili u Glogauu.[80]

Kada je 4. armijski korpus prešao Njemen 30. juna imao je 52 000 ljudi i 10 500 konja. Krajem decembra iste godine njegov zapovjednik potkralj Eugène bio je obaviješten da je iz Rusije izašlo oko 1 000 ljudi, a među njima je bilo oko 500 oficira. Polovina tog sastava, prema potkraljevoj procjeni, nije bila sposobna ratovati. U polovini koja još uvijek nije bila izbačena iz stroja bila su i 22 oficira i 31 podoficir i vojnik iz 1. hrvatske provizorne regimente.[81] Podaci o broju preživjelih očigledno se ne podudaraju. Kada bi se podudarali, još uvijek ne bi bilo riješeno pitanje gubitaka u pohodu na Rusiju jer nedostaje pouzdaniji uvid u dopune koje je jedinica dobivala.

Napoléon je 5. oktobra 1812. u Moskvi naredio da se dvije krajiške provizorne regimente popune sa 1 000 ljudi koji će preko Salzburga doći u Glogau. Bertrand ih je okupio u Trstu u toku novembra, ali je mislio da ih treba uputiti na isto odredište preko Verone te Augsburga ili Nürnberga, tj. pravcima kretanja koji će biti što udaljeniji od granica Habsburške Monarhije jer su krajišnici bili sve skloniji dezertirati. General je predlagao još

veći oprez. Ljudstvo u popuni trebalo je prema njemu opremiti i odjeti tek u ovim njemačkim gradovima i nakon toga uputiti na odredište.[82] Kada su i gdje stizale ove i različite druge popune te u kakvu sastavu i kolikoj jačini, još uvijek je teško reći. Podaci o brojnom stanju mijenjali su se i otpuštanjem preživjelih krajišnika iz ruskog zarobljeništva. Kolowratu je došla u Češku u junu 1813. skupina takvih oslobođenika u kojoj je bilo 177 ljudi i koja je htjela ostati u habsburškoj službi.[83] Također u Češku učestalo su počele prebjegavati skupine od 50 i više vojnika iz francuske službe već od kraja 1812. Među njima nisu bili samo »Hrvati« nego i ništa manje brojni »Kranjci«, Talijani, vojnici Rajnskog saveza itd. Prebjegle krajišnike upućivalo se u Vojnu krajinu u Habsburškoj Monarhiji, kamo su uostalom i oni sami htjeli ići.[84]

Dezertiranje je toga proljeća »epidemično« zahvatilo jedinice koje su bile u »savezničkoj« ili nekoj drugoj podaničkoj službi u odnosu prema Francuskom Carstvu. Nisu mu se krajišnici jedini odali.

Osipanje je bilo uvjetovano mnoštvom činilaca. Među njima je bio i velik udio neizbježnih dubokih promjena u evropskoj politici poslije sloma Velike armije u Rusiji. Pojedinci u francuskoj vojnoj službi nisu ih mogli previđati u svojim ponašanjima. Može se čak ustvrditi da su ih u širokim razmjerima predvidjeli.

Na kraju povlačenja iz Rusije, u vrijeme kada se ono uveliko pretvorilo u bezobzirno bježanje, različito je bilo ponašanje Francuza u usporedbi s ponašanjem ljudstva drugih narodnosti. Dok su se prvi nastojali izvući iz Rusije, drugi su dezertirali, pokušavajući se domoći sela u blizini i skloniti u nenapuštene, zagrijane kuće i u njima sačekati dolazak ruske vojske, koja je ostatke Velike armije slijedila na kratkoj udaljenosti, zaostajući svega nekoliko dana.[85] Ta ocjena, koja je objavljena u sjećanjima generala de Marbota i koja se odnosi i na krajišnike, prema njegovoj izjavi, ipak je suviše pojednostavljena, ali je takvo razvrstavanje bilo neizbježno u neposrednoj budućnosti:

»Mira, kome je poverena komanda, bez sumnje bi se održao da su mu Prusi i Austrijanci ostali verni, jer su i Rusi bili iscrpeni. Ali je 30. decembra pruski komandant Jork na svoju ruku potpisao sporazum o neutralnosti kojim je otvorena istočna Pruska. Švarcenberg je sa svoje strane napustio bez borbe Varšavsko veliko vojvodstvo i 30. januara 1813. sklopio primirje kojim je Šlezija ostavljena bez odbrane. Pošto se Mira vratio u Napulj, Evžen se povukao do Labe. Na dan 22. januara Fridrih Vilhelm III ušao je u Breslavu, a 18. februara sklopio je u Kališu savez s Aleksandrom; objavio je rat Napoleonu, a 16 marta naredio opštu mobilizaciju.«[86]

Napoleon je bio najrazočaraniji austrijskom politikom, a njezin je utjecaj na ponašanje krajišnika u francuskoj službi bio najveći. Krajišnici izvan Ilirskih pokrajina u mnogočem su mu bili izloženiji nego u rasutim i često usamljenim posadama u zemlji. Vijesti o francuskom odricanju od Ilirskih pokrajina u francusko-austrijskim diplomatskim pregovorima na različite načine i u ograničenoj mjeri prodirale su i među krajišnike s učincima koje nije teško predvidjeti.

Dalje rasipanje gotovo iščezlih krajiških snaga poslije povlačenja iz Rusije nastavljeno je u januaru 1813. Ostaci 3. provizorne regimente u Marienburgu dobili su naređenje 11. januara da se razdvoje. Major Cottenet, kapetan Kotas, natporučnik André i poručnik Domitrović ostali su u tvrđavi

sa 116 podoficira i vojnika. Ostatak je proslijedio u Magdeburg preko Berlina i Brandenburga, gdje je stigao 4. februara. Smješten je u Wolmierstadtu, oko 1 1/2 sat udaljenu od grada, gdje je ostao do 25. februara. Nakon silnih patnji tu ih je dostiglo 50 njihovih drugova koji su u Rusiji postali teški invalidi, da bi i nastavili svoj put kućama s majorom Vakanovićem i kapetanom Rebračom na čelu. »Zdravi« su 25. februara dobili sljedeće naređenje da krenu prema Ingolstadtu, gradu na Dunavu sjeverno od Münchena, i pričekaju popunu iz Vojne Hrvatske. Prolazeći kroz Erfurt bili su dužni ostaviti u posadi njegove tvrđave 116 ljudi s kapetanom Dragićem, natporučnikom Cepešom i poručnikom Vukelićem na čelu. U proljeće 1813. ova erfurtska skupina banijskih krajišnika ponovo se susrela s Napoléonom, koji se s uvažavanjem sjećao njihovih zasluga na Berezini. Uključio ju je u Carsku gardu s dužnošću »die eigene Feld Equipage des Kaisers zu bewachen« (»da čuvaju osobnu carevu ratnu ekipažu«). Kapetana Dragića je odlikovao ordenom Legije časti, a zatražio je i da ga se pismeno obavijesti o svima ostalima koji su zaslužili da budu nagrađeni zbog hrabrosti na Berezini.[87] Takve pojedinosti ne bi ni trebalo navoditi kada one ne bi svjedočile o Napoléonovim postupcima koji su na krajišnike nesumnjivo ostavljali vrlo jak dojam. Tome su dovoljna potvrda sačuvana sjećanja. Privrženost krajišnika koji su sudjelovali u pohodu na Rusiju prema Francuskom Carstvu bila je u to doba već veoma oslabljena, ali je uvažavanje Napoléonove ličnosti, kao ličnosti prvog među borcima, i dalje bilo vrlo veliko. Car je toga vjerojatno i bio svjestan, a možda je upravo u tome razlog njegove odluke da ovu skupinu krajišnika uvrsti u svoju Carsku gardu.

Skupina krajišnika u kojoj su s pukovnikom Jolyjem bila sedmorica oficira i 64 podoficira i vojnika stigla je u Ingolstadt 8. aprila, da bi bila smještena u građanskim kućama i »gratis verpflegt«, u iščekivanju popune iz Vojne Hrvatske, koja je stigla tek 14. jula 1813, a ne 24. istog mjeseca, kao što piše u prijevodu »Dika i kod neprijatelja«. Bilo ih je 1 200, po 200 iz svake regimente, pod zapovjedništvom oficira iz 1. provizorne regimente koji su po njih bili otišli: natporučnika Došena i Budisavljevića, poručnika Martina i Joke Hećimovića, Kneževića, Budisavljevića i Hrkalovića. S tim u vezi pukovniku Jolyju je naređeno da od ljudstva okupljena u Ingolstadtu stvori 2. bataljon 1. hrvatske provizorne regimente i da ga sjedini sa 1. bataljonom u Glogauu, koji je također trebalo stvoriti popunom od jezgre Ličana i Otočana iz 1. provizorne regimente. Jedna i druga 1. hrvatska provizorna regimenta, dakle u suštini nemaju ništa jedna s drugom. Zajedničko im je samo ime. Time je prestala postojati 3. hrvatska provizorna regimenta. Doduše, ona nikada službeno nije ukinuta, a pod njezinim imenom je ostala skupina majora Cotteneta, koja je svoju francusku službu završila 20. marta 1814. s kapitulacijom kustrinske tvrđave.[88] Drugi bataljon je organiziran 15. jula, a za njegova komandanta imenovan je kapetan Ćujić. Prvim naređenjem koje je dobio upućen je u Dresden, gdje se skupljala Velika armija, da bi drugim od 22. istog mjeseca bio upućen u Magdeburg, gdje je stigao 7. augusta. Podoficiri i vojnici smješteni su u kasarne, a oficiri u građanske stanove. Dani su mu počeli prolaziti u vršenju garnizonskih službi. Nikada se nije sjedinio sa 1. bataljonom u Glogauu jer je to onemogućio tok ratnih operacija, a nadasve poraz Velike armije u bici kod Leipziga od 16. do 19. oktobra 1813. U nju je francuska vojska ušla sa 160 000 ratnika, a iz nje izašla bez 60 000, od kojih su 23 000 bile zarobljene. Saveznici su na početku

bitke imali 320 000 vojnika, a na kraju također 60 000 poginulih ili ranjenih manje:

»Napoleon se s mukom povukao... Južna Nemačka je prešla na protivničku stranu. Ostaci Velike armije imali su da se probijaju kroz bavarsku vojsku kod Haunaua da bi dospeli do Rajnskih utvrđenih mesta gde ih je tifus dovršio. Sto dvadeset hiljada Francuza ostalo je uzaludno zatvoreno u nemačkim tvrđavama.«[89]

Među tim »Francuzima« bili su i krajišnici u Magdeburgu, Glogauu i Kustrinu. Opsađenima se s francuske strane mogla dati samo »moralna« podrška. Drugačije je teško objasniti Jolyjevo unapređenje u čin brigadnog generala, a Ćujićevo u čin majora i komandanta bataljona. Sljedovanja hrane postupno su se sve više smanjivala. Cijelo ljudstvo, s izuzetkom oficira, dnevno je dobivalo 1 »Sous«, a oficiri pola plaće. Studen se ponovo pretvorila u smrtnog neprijatelja jer se vrlo teško dolazilo do drva za gorenje u zimskom razdoblju. Glad i zima usmrtili su u Magdeburgu 400 krajišnika. Umrla su tri oficira (natporučnik Mraković, poručnici Matijević i Ćujić).

Nakon bitke kod Leipziga krajnje nepovjerenje je zavladalo u odnosima između krajišnika i Jolyja,odnosno Francuza općenito. Krajišnici su na različite načine posredno stavljali do znanja svojim pretpostavljenim da se ponovo smatraju podanicima Habsburške Monarhije. Kako su i magdeburški građani bili protivnici francuske vlasti, ona je stalno zazirala od zajedničke urote krajišnika i građana.

U dogovoru s kapetanima Čavićem i Šupljikcom major Ćujić je 25. januara 1814. pisao caru Franji I i komandantu opsadnih snaga Tauenzienu. O potonjem pismu francuske vlasti su nešto načule pa je nadzor nad krajišnicima postao mnogo stroži. Kada su učestala pojedinačna bježanja, obaveze krajišnika svedene su na službu unutar tvrđave, a jedan uhvaćeni, Marko Krmpotić iz Ogulinske regimente, a ne Marko Kerpačić iz Slunjske, kao što je prevedeno u »Dika i kod neprijatelja«, odmah je strijeljan.

Vijest o ulasku savezničke vojske u Pariz 31. marta 1814. pruske jedinice u opsadi Magdeburga svečano su proslavile s obaveznim »Te Deum«. Prigušeno slavlje prenijelo se i na krajiške oficire u jednoj gradskoj gostionici, među kojima se našao i major Ćujić, što je moglo kobno završiti jer su napetosti u tvrđavi bile sve veće.[90] Zbacivanje Napoléona s prijestolja 3. aprila ubrzalo je tok zbivanja i u Magdeburgu. Major se 24. aprila ponovo obratio Tauenzienu s molbom da se krajiškom bataljonu omogući povratak u habsburško podaništvo. Dok je pismo caru Franji I od 25. januara bilo upućeno u ime 717 ljudi, ovo je bilo napisao u ime »600 millitärs«. Osmog maja major se treći put pismom obratio zapovjedniku pruske vojske, i to istog dana kada je krajiškom bataljonu naređeno da krene u Metz. Svi krajišnici su to odbili, a Ćujić je Tauenziena molio da im se omogući da se vrate kućama (»...dass wir bisnach Hause kommen, so sind wir für diessmal zufrieden«). Istovremeno ga je obavijestio koliki su krajiški zahtjevi francuskoj vojsci zbog zaostataka u isplatama.

Verbalni dueli s francuskim vojnim vlastima zbog odbijanja krajišnika da idu u Metz su nastavljeni. Bataljon je u tajnosti pripremio habsburške kokarde i zastavu (»...eine gelb und schwarze seidene Fahne — auf deren einer Seite der kaiserliche doppelte Adler, auf der andern das kroatische Wappen mit der ungarischen Krone...«), da bi se s novim (starim!) kokar-

dama i pojavio 5. maja, nakon što je potvrđeno da će ipak morati ići u Metz. Dakako, izračunata su u tančine i krajiška potraživanja, koja su iznosila 201 900 franaka!

Krajišnici su krenuli iz Magdeburga 16. maja u silnom uzbuđenju, u pratnji mnoštva građana do četvrt sata hoda izvan grada, svojim kućama. U izvorima nema vijesti o tome kakav je bio rastanak s Francuzima. Kao da ih nije ni bilo. Ima jedino vijesti o Ćujićevim mukama zbog nepotpisanih računa.

Bataljon je preko Hallea i Dresdena stigao u Prag 2. juna, gdje je »Kollowrath« primio i ugostio oficire krajiškog bataljona. Dva dana kasnije, 4. juna, bataljon je ponovo primljen u habsburšku službu. Feldmaršallajtnant Philipp grof Kinsky tim povodom bio je domaćin krajiškim oficirima »in einem Hotel«, a vojnici su nagrađeni trodnevnom plaćom. Put su nastavili 5. juna preko Linza, Graza, gdje ih je 25. juna pregledao na smotri knez Hohenzollern i obavijestio da su ponovo primljeni u carskokraljevsku vojsku s činovima koje su imali, zatim preko Maribora, Ptuja, Varaždina, Zagreba do Karlovca, »wo wir gemustert wurden, und jeder Mann mittelst Revisions--Liste zu seinen betreffenden Regiment abgeschickt worden ist« (»gdje je bila izvršena smotra, a svaki čovjek poslan u odgovarajuću regimentu pomoću revizijske liste.«). Bilo je to 14. jula 1814. godine. Kako su ih te gladne godine dočekali u Varaždinu, Zagrebu i Karlovcu? O tom izvori također šute.

Ćujić je zapisao da ih je u Karlovcu vladika Mioković pozvao na ručak, a da je svakog vojnika častio s pol oke vina. Da bi mu se zahvalio, Ćujić mu je poklonio za karlovačku katedralnu pravoslavnu crkvu zastavu s kojom su došli iz Magdeburga. A kakav je bio međusobni oproštaj preživjelih krajišnika? Ćujić je ustvrdio da se to ne može opisati.[91]

»Stara« 1. hrvatska provizorna regimenta, koja je prema riječima generala Delzonsa činila »čuda« u pohodu na Rusiju, nakon što se pretvorila u 1. bataljon 1. hrvatske provizorne regimente, kojim je zapovijedao major Coste, ostala je u posadnoj službi u Glogauu do kapitulacije 26. januara 1814. Izuzetno su oskudni izvori o sudbini ove skupine krajišnika u tih godinu godinu dana.[91a]

Druga hrvatska provizorna regimenta stvorena je početkom 1813. od 2. bataljona Ogulinske i 1. bataljona Slunjske regimente. Oficire i vojnike Ogulinskog bataljona, »animés de très bons sentiments«, Bertrand je prvi put pregledao 16. februara u Trstu. Našao je da su vrlo lijepi ljudi, ali da ih također ima suviše slabih da bi krenuli iz Ilirskih pokrajina, tako da će se morati vratiti u svoju regimentu. Potvrdio je svoje ranije uvjerenje da dobro rukuju oružjem, ustvrdio je da kapetani dobro zapovijedaju, ali i da oficiri nemaju nikakva obrazovanja (»nuls en instruction«), tako da je bataljonu nužna obuka.

Obje jedinice povučene su iz posadne službe u Ilirskim pokrajinama. Ogulinci su bili u vrijeme kada su pozvani u Rijeci i na Malom Lošinju, a Slunjani na Hvaru i u Splitu, prema izjavi generala Bertranda od 20. januara, koji je tada smatrao da će se regimenta moći skupiti u Trstu tek 20. februara.[92] Treba li uopće spomenuti kakvih je teškoća imala u prikupljanju opreme?

Za njezina komandanta najprije se namjeravalo imenovati pukovnika Holjevca, ali se od toga odustalo zato što nije znao ni francuski ni talijanski jezik, ali i zato što se procijenilo da njegove usluge mogu biti značajnije u Ilirskim pokrajinama. Mjesto je povjereno Robertu de Gordonu, koji je ne-

davno bio postavljen za pukovnika u Otočačkoj regimenti. Zapovjedništvo Ogulinskog bataljona bilo je povjereno Ivanu Langu, a Slunjski bataljon je imao komandanta Josifa Mamulu, koji je bio »officier distingué, parlant français«. Kako je Gordon 16. maja premješten u zapovjedništvo 4. armijskog korpusa, na njegovo mjesto došao je Mamula, a na Mamulino kapetan Simeon Višnjić.

Bila je u sastavu 1. brigade 12. divizije 4. armijskog korpusa pod zapovjedništvom generala Bertranda.

Poznato je njezino sudjelovanje u tri borbe, a ne u dvije, kao što tvrdi Boppe.

Drugog maja sudjelovala je u bici kod Lützena, kada je ranjen potporučnik Chillot.[93] Trinaestog maja sukobila se u pratnji konvoja s pruskim ustanicima kod Radeburga u okolini Dresdena i tom prilikom ranjeni su kapetan Rašić, poručnici Rozman i Stoisavljević te potporučnici Batistić, Cindrić i Juch.[94] Dvadeset i prvog maja u bici kod Wurzena u okolini Leipziga ubijeni su poručnik Mihalić i potporučnik Sertić, a ranjeni su pukovnik Mamula, komandanti bataljona Lang i Višnjić, kapetan Gorneau, poručnici Langermann i Šajatović te potporučnici Chillot, Dragović i Beken.[95]

Ordenom Legije časti odlikovani su i u njoj komandant bataljona Lang, kapetani Juzbašić, Gorneau i Janjanin i »karabinjer« Cvitković (?).[96] Nakon toga je upućena u Glogau, gdje je i ostala zajedno s vjerojatno nikad popunjenim 1. bataljonom 1. provizorne regimente.[97]

Četvrta hrvatska provizorna regimenta stvorena je neposredno prije pada Vojne Hrvatske, u augustu 1813. Ušla je u sastav Talijanske rezervne armije u logoru kod mjesta Montechiaro, a činile su je drugi bataljoni 1. i 2. banske regimente. U borbama nije sudjelovala.

O husarskoj regimenti već je bilo govora u prethodnom izlaganju. Posljednje dvije regimente doživjele su ponižavajuću sudbinu da na temelju carskog dekreta od 25. novembra 1813. budu razoružane i pretvorene u radne bataljone (»bataillons de pionniers«), kojima se oduzelo puške, a dalo lopate! Četvrtu provizornu regimentu takva je sudbina čak trebala zadesiti prije nego što je ovaj dekret proglašen jer je bila suviše nestrpljiva u želji da se što prije vrati u Vojnu krajinu. Napoléon je već 18. novembra naredio da jedinica bude prebačena na Korziku i da joj nakon toga budu oduzete puške. Na otoku nije bilo jednostavno provesti ni carski dekret jer nije bilo dovoljno raspoloživih lopata!

Čini se da se u kaotičnim zbivanjima početkom 1814. slabo za njih brinulo. Konačno je 5. maja odlučeno da budu upućeni u Genovu na raspolaganje vlastima Habsburške Monarhije.

Husarsku regimentu je razoružao u Lyonu 26. novembra general Corbineau, carski ađutant, u vrlo velikoj napetosti jer su krajišnicima osim oružja bili oduzeti i njihovi konji. U prvi mah nije se ni znalo što će se napraviti s ljudima, tako da su najprije bili upućeni u Dijon, da bi ih nakon toga ushtjeli prebaciti na otoke Oléron i Belle-Ile pa od toga odustalo. Na kraju su bili upućeni u Nevers, gdje su 31. decembra 1813. pretvoreni u radni bataljon s komandantom eskadrona Pavlicom na čelu. U maju 1814. upućeni su kućama preko Bourgesa. Tako je završio krajiški konjanički san.

Sedamnaestog aprila 1814. u Fontainebleauu se zateklo 152 krajišnika u službi glavnog štaba francuske vojske. Bila je to vjerojatno nešto ojačana erfurtska skupina iz 3. provizorne regimente, koju je Napoléon uvrstio u

svoju pratnju. Čini se da je ta skupina čak izbjegla da i na nju bude primijenjen dekret od 25. novembra 1813. Toga dana su upućeni u Chartres, a 23. novembra stavljeni na raspolaganje princu Schwarzenbergu.[98]

Napoléon je znao iskoristiti krajišnike izvan Ilirskih pokrajina, uništiti ih kao što vjerojatno nikada nisu bili uništeni u tako kratkom vremenu, uzdići ih kao što isto tako nikad nisu bili uzdignuti, poniziti ih kao što nikada nisu bili poniženi od Pariza do Moskve i od Korzike do Kustrina.

NAPOMENE

KRATICE

AH — Arhiv Hrvatske, Zagreb
AP — Gornjokarlovačka eparhija, Plaški, Karlovac
GK — Generalna komanda
GKKVZ — Ujedinjena bansko-varaždinsko-karlovačka GK, Zagreb
SANU — Srpska akademija nauka i umetnosti
JAZU — Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
AJAZU — Arhiv JAZU
NSB — Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb
AS — Arhiv Slovenije, Ljubljana
GIIP — Glavni intendant Ilirskih provinc
GIJA — Geografski institut Jugoslovenske armije
OKZ — Osnovni krajiški zakon iz 1807. godnie
AN — Archives nationales, Paris
SHAT — Service historique de l'armée de terre, Paris
MR — Mémoires et reconnaissances
AD — Archives. Ministère des affaires étrangères, Paris
CP — Correspondance politique
CC — Correspondance consulaire
MD — Mémoires et documents
AM — Archives du Maréchal Marmont, Châtillon-sur-Seine
LdG — Lettres des généraux
IG — Intendance générale
PI — Provinces illyriennes
SGG — Secretariat général du gouvernement
KA — Kriegsarchiv, Wien
DRV ili HKR — Dvorsko ratno vijeće ili Hofkriegsrat
HHStA — Haus-Hof-und Staatsarchiv, Wien
S. M. I. et R. — Sa Majesté Impériale et Royale
Bićanić — Bićanić, R., *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji* (1750—1860), Zagreb, 1961.
Boppe — Boppe, P., *La Croatie militaire* (1809—1813)..., Paris-Nancy, 1900.
Correspondance — (Napoléon I), *Correspondance de Napoléon Ier publiée par l'ordre de l'Empereur Napoléon III*, XIX—XXVI, Paris, 1865—1868.

Ćelap — Ćelap, L., *Emigriranje graničara iz Ilirskih provincija*, Arhivski almanah 4/1962/191—205

»Dika i kod neprijatelja...« — (Ćujić, M.), *Dika i kod neprijatelja*, Zagreb, 1838.

Gavrilović — Gavrilović, M., *Ispisi iz pariskih arhiva*. (Građa za istoriju prvoga srpskoga ustanka), Beograd, 1904. (ćir.)

HZ — Historijski zbornik, Zagreb

Marmont — (Marmont, A.-F.-L. Viesse de), *Iz memoara maršala Marmonta. Ilirske uspomene 1806—1811...*, Split, 1977

Pisani — Pisani, P., *La Dalmatie de 1797 à 1815. Episode des conquêtes napoléoniennes*, Paris, 1893.

Pivec-Stelè — Pivec-Stelè, M., *La vie économique des provinces illyriennes* (1809—1813)..., Paris, 1930.

Voinovich — Voinovich, M., *Bojevi u Lici, u ostaloj Hrvatskoj i Dalmaciji godine 1809*, Zagreb, 1907.

GLAVA I. KRAJIŠKO DRUŠTVO

HRVATSKA VOJNA KRAJINA. MILITARIZIRANO PATRIJARHALNO DRUŠTVO U APSOLUTISTIČKOJ HABSBURŠKOJ MONARHIJI

[1] »The Dynasty« u: A.J.P. Taylor, *The Habsburg Monarchy 1809—1918. A. History of the Austrian Empire and Austria-Hungary,* Penguin Books, 1970, 11—25.

[2] »L'Autriche« u: P. Anderson, *L'Etat absolutiste. Ses origines et ses voies, II. L'Europe de l'Est,* Paris, 1978, 133.

Krajem XVI i početkom XVII stoljeća iz habsburških nasljednih zemalja i iz Češke potisnute su različite reformacijske »škole«, one su bitno ograničene i u ugarskim zemljama, a Hrvatska i Slavonija, uz malo kolebanje, »uzorne« su u svom katoličanstvu, tako da nigdje drugdje u Evropi katolička kontrareformacija nije toliko uspješna kao u zemljama pod habsburškom vlašću. Habsburški uspjeh još je veći zato što je potkraj XVII i početkom XVIII stoljeća iz Panonije i s dijela Balkanskog poluotoka istisnut islam.

Pravoslavlje (»šizmatički« ili »nesjedinjeni grčki obred« s kontrareformacijskog stajališta) Srba i Rumunja te u mnogo manjoj mjeri i nekih drugih naroda jedina je druga vjera koja se proširila Monarhijom s povlasticama utemeljenim na baštini Pećke patrijaršije u Karlovačkoj mitropoliji, dakako nadasve zbog značaja jednog i drugog naroda u vojnokrajiškom sistemu.

[3] Pojam upotrebljava P. Anderson. Vidjeti nav. dj., 121.

[4] E. Zöllner, *Histoire de l'Autriche,* Paris, 1966, 283—382.

[5] Marmont Clarkeu, Karlovac, 1/1/1810, SHAT, C⁶5, Janvier 1810 (kopija). (»Potrebno je istaći da se Hrvati u regimentama u najvećoj mjeri stide seljačkog imena i uvažavaju vojničko.«)

[6] Pitanje razvojnog zaostajanja krajiškog društva u epohalnim rasponima još uvijek je nedovoljno istraženo, a kako su Vojna krajina i Provincijal razvojno u vrlo složenim odnosima, svako olako uopćavanje krajnje je neumjesno.

[7] G.E. Rothenberg, *The Military Border in Croatia 1740—1881. A Study of an Imperial Institution,* Chicago (i) London, 1966, 54.

[8] »Die innere Krise der Militärgrenze 1755—1807« u: J. Amstadt, *Die k.k. Militärgrenze 1522—1881 mit einer Gesamtbibliographie,* Würzburg, 1969, 187—200. Pitanje će iscrpnije biti istraženo u ovom radu u vezi s prekosavskim krajiškim prostorom.

[9] J. Amstadt, isto.

[10] Isto.

[11] G.E. Rothenberg, *Napoleon's Great Adversaries. The Archduke Charles and the Austrian Army, 1792—1814,* London, 1982, 85.

[12] D. Roksandić, *O Srbima u hrvatskim zemljama u Mrkaljevo doba,* »Književnost« 4—5/1984/520—534.

[13] G.E. Rothenberg, *The Military Border ...,* 93—95.

[14] U ovom istraživanju redovno će biti citirano izdanje »Temeljite Uprave za Karlovacsku, Varasdinsku, Banovsku, Slavonsku, i Banatsku Vojnegranice. Prevedene iz Njemacskoga na Slavonski Jezik. Pritisnute u Kraljevske Magjarske Mudroskupshtine Pritiskaonici u Budimu Godishta 1808.«. Korišten je primjerak iz Povijesnog muzeja Hrvatske u Zagrebu. Navedeni stav je u § 1.

[1] J.A. Demian, *Statistische Darstellung der Illyrischen Provinzen, I. Die illyrische Militär-Provinz*, Tübingen, 1810, 28.

[2] F. Bach, *Otočaner Regiments-Geschichte. Vom Ursprung dieser Gegend, ihrer Bevölkerung und ihrer Schicksale«*, Karlstadt, 1853, 157.

[3] C.B. Hietzinger, *Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums*, Wien, 1823, IIb 214, 279—280.

[4] Isto, I, 57—60; F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, Wien, 1875, III, 10—11.

[5] F. Vaniček, nav. dj., IV, 376.

[6] »Statistische Uibersicht des Koenigreichs Slavonien A/nn/o 1805« i »Statistische Uibersicht des Koenigreichs Croatien A/nn/o 1805«, HHStA, St.K. Provinzen. Kroatien und Slavonien I-alt 1, f. 46—47. Također: »Prema jednom spisku s početka XIX. vijeka bilo je tada u Hrvatskoj i Slavoniji (bez Krajine) 762.172 žitelja, a od toga bješe ih 19.740 plemića. Od ovih bješe tek neznatan dio velikaša, pa tako je svakako oko 19.000 duša pripadalo nižem plemstvu.« (F. Šišić, *Biskup Štrosmajer i južnoslovenska misao*, Beograd, 1922, I, 26)

[7] B. Hacquet, *Abbildung und Beschreibung der südwest — und östlichen Wenden, Illyrier und Slaven...«*, Leipzig, 1804, I/4, 171.

[8] J.A. Demian, nav. dj., 51.

[9] B. Hacquet, nav. dj., I/3, 135.

[10] Psihološku i psihopatološku strukturu ovih poremećaja istražio je na primjeru Save Mrkalja (1783—1833) Gojko Nikoliš u svojoj vrlo poticajnoj knjizi »Sava Mrkalj. Povijest o jednom stradalniku« (Zagreb 1982). Vidjeti: Drago Roksandić, Gojko Nikoliš, *Sava Mrkalj. Povijest o jednom stradalniku*, Istorijski glasnik 1—2/1982/147—151. Noviji je prilog s njima u vezi napisao Vojin Matić s člankom *Kobna obdarenost* (»Književnost« 4—5/1984/535—545).

[11] Običaj je bio proširen̄iji kod Srba, a vrijednost »poklona« dostizala je 100 guldena, što je za krajiške zadruge bio vrlo teško podnošljiv izdatak. (J.A. Demian, nav. dj., 43)

[12] B. Hacquet, nav. dj., I/4, 171.

[13] Isto, I/4, 164.

[14] Vidjeti odgovarajuća poglavlja u knjigama I/1-I/5.

[15] J.A. Demian, nav. dj., 34—35.

[16] Isto, 37.

[17] Isto, 30. »Marmontov popis« našli smo u dva izvorna oblika. Jedan od njih je prilog uz »Mémoire sur la Croatie militaire«, b. d., koji je potpisao brigadni general Plauzonne. U arhivskoj bilješci opravdano se pretpostavlja da je izvorno i nastao kao dio Marmontove spomenice od 27. oktobra 1810. (SHAT, C⁶5, Septembre 1810). Drugi je naslovljen »Tableau statistique de la Croatie Militaire à l'époque du 1er Octobre 1810«, a potpisao ga je general Joseph Delors, »adjutant commandant chef de l'Etat-Major Général«, s napomenom »certifie conformement aux Etats Particuliers«. Te izvorne popisne listove, koji su stigli iz Vojne Hrvatske, nije bilo moguće pronaći. Razlike među popisima su neznatne i lako uočljive. Sadrže greške u računanju, koje smo redovno otklanjali. U ovom istraživanju koristit ćemo prvi spomenuti primjerak.

[18] Čak i u modernim rječnicima, pored imeničkog »invalid«, pojam ima i pridjevska značenja različita sadržaja (»iznemogao«, »onesposobljen«, »nevažeći«). Prevladava uobičajeno značenje: »...čovjek koji je u ratu ili u vršenju svoga zvanja tjelesno stradao i postao potpuno ili djelomično nesposoban za rad.«

[19] J.A. Demian, nav. dj., 30.

[20] SHAT, C⁶5, Septembre 1810.

[21] Vidjeti nap. 14 u prethodnom poglavlju.

[22] DRV Karlovačko-varaždinskoj GK, Beč, 16/3/1807, AH, Spisi Like i Krbave, kut. 8, 1807-1-160.

»Obzirom na potvrđeni potpuni invaliditet feldvebla Marka Trbuhovića, treba njega koncem ovog (mjeseca) kod regimente brisati iz sastava, ukinuti mu prinadležnosti i zbog njegove četrdesetgodišnje službe i odlikovanja pred neprija-

teljem počevši od 1. aprila ove godine isplaćivati mu posebno odobrenu cijelu plaću krajiškog feldvebla u iznosu od 5 fl. kao invalidninu na teret krajiških prihoda.«)

[23] J.A. Demian, nav. dj., 49—50.

[24] B. Hacquet, nav. dj., I/3, 118.

[25] Isto, I/4, 152.

[26] Isto, I/3, 134.

[27] Isto, I/4, 170—171.

[28] Pojam »kućna družina« koristi se u »slavonskom«, a »familija« u »serbskom« prijevodu Osnovnog krajiškog zakona iz 1807. Primjerak potonjeg također se nalazi u Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu.

[29] J.A. Demian, nav. dj., 50—51.

[30] *Mémoire sur les Régimens Frontières,* Ljubljana, 27 (10) 1810, SHAT, C[6]5, Septembre 1810.

[31] B. Hacquet, nav. dj., I/4, 170—171.

[32] U svojim *Ordres pour la Direction Centrale* od 14. septembra 1811. godine generalni guverner Ilirskih pokrajina Bertrand piše: »La division des familles et des propriétés a été poussée trop loin dans beaucoup de compagnies, notamment à Costanizza; les familles de quatre à cinq individus ne peuvent fournir de Soldat; à Costanizza par exemple 376 familles ne fournissent que 33 soldats; la plupart des familles demandent à être réunies à la ville de Costanizza, c'est-à-dire à n'être plus soumises à la conscription militaire...« (AN, AF IV 1297, N[0] 67).

[33] OKZ. Treće poglavlje »Od kuchne Druxine« (§§ 56—90) u pojedinostima uređuje odnose unutar kućne zadruge.

[33a] Isto.

[34] Isto. Spomenuto poglavlje.

[35] J.A. Demian, nav. dj., 51.
(»Radi toga domaćinstvo često više ne može postojati, prirodne veze popuštaju i gubi se duh zajedništva u korist kućnog gospodarstva. Marljivi neće raditi za lijenog. Nastaju stranke, podijeljena težnja za dobitkom, a iz toga zavist. Starješina (»Hauswirth«), koji je na čelu takve zajednice, ne može sada upravljati velikom gomilom zadrugara, dok mali, bijedni stanovi ne daju dovoljno prostora za smještaj. K tome, odatle izviru mnoga moralna zla, sprečava se populacija a mnoštvo sustanara stvara bolesti.«)

[36] C.B. Hietzinger, nav. dj., I, 259—260.

[37] Bićanić, 22—23.

[38] Većina upravnih ili ekonomskih krajiških oficira napustila je prekosavske regimente poslije Schönbrunnskog mira, što je veoma otežalo vođenje njihovih poslova.

[39] Njegov je tačan naslov »Etat Sommaire de la Conscription des Six Régimens Croates...«, a nastao je u Karlovcu 11. septembra 1811. (AS, GIIP, fasc. 46, 351).

[40] Vidjeti nap. 17.

[41] Vidjeti, na primjer: »Croatie militaire. Budget de 1812. Observations sur les travaux des routes dans la Croatie militaire«, AS, GIIP, fasc. 26, 529—531.

[42] Vidjeti: »Direction centrale. Etat Sommaire des dépenses à faire dans les six régimens croates pour les réparations indispensables des logemens du gouvernement, de la route Joséphine, et des autres routes commerciales et de principales communications en argent et en journaux de corvées, d'après la classification soumise à l'approbation du gouvernement«, Karlovac, 20 (8) 1810, AS, GIIP, fasc. 51, 632—633.

[43] Delzons Marmontu, Karlovac, 1 (3) 1810, AM, Q, 1810. Mars, LdG.

[44] Isto; Isti istom, Karlovac, 25 (3) 1810, isto.

[45] Vidjeti nap. 41.

[46] SHAT, C[6]5, Septembre 1810.

[47] Pogledati: Slavko Gavrilović (i) Ivan Jakšić, *Građa o pravoslavnim crkvama Karlovačke mitropolije,* Spomenik SANU 123 (1981) 1—201.

[48] OKZ, § 10.

[49] Isto, § 11.
[50] Marmont Clarkeu, Karlovac, 12 (5) 1810, SHAT, C^{6}5, Mai 1810 (kopija).
[51] A. Blanc, *La Croatie occidentale. Etude de géographie humaine*, Paris, 1957, 125—127.

VOJNO RASLOJAVANJE DRUŠTVA U HRVATSKOJ VOJNOJ KRAJINI

[1] »The nature of eighteen-century limited war« u: G.E. Rothenberg, *The Art of Warfare in the Age of Napoleon*, Bloomington, 1980, 11—14; isti, *Napoleon's Great Adversaries...*, 20—25.
[2] U vrijeme Schönbrunnskog mira oko 4/5 oficira u prekosavskim krajiškim regimentama bilo je domaćeg porijekla.
[3] G.E. Rothenberg, nav. dj., 22.
[4] J. Tranié (i) J.-C. Carmigniani, *Napoléon et l'Autriche. La campagne de 1809*, Paris, 1979, 236—237.
[5] OKZ, § 5.
[6] Isto.
[7] Isto, § 6.
[8] Isto, § 106.
[9] Isto, § 79.
[10] Ricci Marmontu, Pariz, 24 /10/ 1810, SHAT, C^{6}5, Octobre 1810. Vidjeti: D. Roksandić, *Rasprave o ukidanju krajiškog uređenja u Vojnoj Hrvatskoj (1809—1811)* u zborniku »Vojna krajina. Povijesni pregled — historiografija — rasprave«, Zagreb, 1984, 327.
[11] NSB, R 3934 IX.
[12] AS, GIIP, fasc. 51, 305—323.
[13] O ovom pitanju raspravljat će se tokom boravka izaslanstva Ilirskih pokrajina u Parizu, zatim nakon molbe oficira 3. hrvatske provizorne regimente početkom 1812. godine itd.
[14] Vidjeti poglavlje »Pariško izaslanstvo Ilirskih pokrajina i krajiško pitanje«.
[15] Vidjeti nap. 11.
[16] AS, GIIP, fasc. 51, 294—295.
[17] OKZ, § 107.
[18] Isto.
[19] Isto, § 126.
[20] Isto, § 140.
[21] Iz tog vremena potječe i popis »De l'Extra Personalls« bez jasnijih podataka o izvoru (AS, GIIP, fasc. 51, 272—273).
[22] Isto.
[23] AS, GIIP, fasc. 50, 621.

DEAGRARIZACIJA I URBANI NUKLEUSI

[1] Bićanić, 21—22.
[2] F. Moačanin, *Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.* u zborniku »Vojna krajina...«, 55.
[3] G.E. Rothenberg, *The Military Border in Croatia...*, 56.
[4] Bićanić, 78.
[5] J.A. Demian, nav. dj., 100, 102—103.
[6] Isto, 101; C.B. Hietzinger, nav. dj., IIa, 408, 410, 416 i 417.
[7] J.A. Demian, nav. dj., 117; C. B. Hietzinger, nav. dj., IIa, 410.
[8] J.A. Demian, nav. dj., 117.
[9] J.A. Demian, nav. dj., 116—117; C.B. Hietzinger, nav. dj., IIa, 408.
[10] Isto, IIa, 348—349.
[11] Isto.

DRUŠTVO TRAJNE AGRARNE KRIZE

[1] ? Clarkeu, Rijeka, 18 /10/ 1806, SHAT, C^{6} 2, Octobre 1806.

[2] »Note pour Sa Majesté l'Empereur et Roi, sur l'industrie agricole, manufacturière et commerciale des Provinces Illyriennes, et sur l'administration des Douanes dans ces Provinces«, 1810, AN, F^{1e} 61 (1).

[3] Extrait de la lettre de l'Intendant Général... au Ministre de l'Interieur, Ljubljana, 29 /4/ 1813, AN, F^{10} 278.

[4] Marmont Clarkeu, 3 /11/ 1810, AM, T (koncept od 28 /10/ 1810).

[5] »...hrvatski Graničari, zarobljeni u Pruskoj za vrijeme sedmogodišnjeg rata, morali su također tamo raditi i donijeli su sa sobom iz Pruske nove proizvode, kao kolovrat, krumpir itd.« (Bićanić, 284).

[6] F. Vaniček, nav. dj., III, 372—377.

[7] G.E. Rothenberg, nav. dj., 84, 86.
Vidjeti žalbu krajišnika Ličke i Otočačke regimente vladaru iz 1793. godine i prepisku s njom u vezi! (KA, HKR, 1793-23-12).

[8] D. Roksandić, *Iz ranije prošlosti kotara Donji Lapac* u zborniku »Kotar Donji Lapac u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945«, Karlovac 1985, 1015—1026.

[9] Vidjeti poglavlje »Prekosavski krajišnici i njihovi francuski protivnici u ratu 1809. godine.

[10] J.A. Demian, *Tableau géographique et politique des royaumes de Hongrie, d'Esclavonie, de Croatie, et de la Grande principauté de Transilvanie...*, Paris, 1809, I, 2, 97.

[11] C.B. Hietzinger, nav. dj., IIa, 45.

GLAVA II. 1807. VOJNA KRAJINA NA PREKRETNICI

KUĆNO ZADRUGARSTVO NA PREKRETNICI

[1] F. Vaniček, nav. dj., III, 85—87.

[2] G.E. Rothenberg, nav. dj., 86. U njegovoj napomeni 31 na istoj strani pogrešno je i datiranje dokumenata.

[3] KA, HKR, 1793-23-12.
(»Budući da su se već od prije 15 do 20 godina mnoge kuće dijelom zbog nesloge, dijelom zbog drugih važnih uzroka podijelile, koje su također u ljudstvu toliko jake da bi bez štete za službu mogle biti odijeljene i dobiti svoje kućne brojeve, ali su iznuđenim miješanjem kućnog gospodarstva vrlo oštećene, a ipak na nijedan način, istinu govoreći, ne žele živjeti zajedno, stoga molimo, ako bi milostivo bilo dozvoljeno, da bi se te kuće podijelile i svaka dobila svoj broj.«)

[4] DRV Karlovačko-varaždinskoj GK, Beč, 16 /3/ 1793, isto.
(»Želji krajišnika za podjelom porodica treba udovoljiti na taj način da — jer se na novozadobijenom demarkacionom području u Pounju od ukupnog broja stanovništva koje će tamo boraviti uzimaju dva dijela krajišnika koji su dosad bili naseljeni u unutrašnjosti zemlje — zavisi samo od izvršenja naredbe i od toga da se na demarkaciono područje uzmu prvenstveno takvi ljudi, kojih kuće imaju malo zemlje i brojno ljudstvo, koji zbog toga, a dijelom i zbog nesloge koja je među njima uzela maha, ionako žele biti podijeljeni.«)

[5] Vrhovne krajiške vlasti, ohrabrene što ekstremna militarizacija nije prouzročila dublje društvene potrese u Vojnoj krajini, u Otočačkoj regimenti, na primjer, a vjerojatno i drugdje, proširuju vojne obaveze poluinvalida od 1801. godine. Vidjeti: F. Bach, nav. dj., II, 144.

[6] »Ordres pour la Direction Centrale«, Ljubljana, 14 /9/ 1811, AN, AF IV 1297, N° 67.
(»Dijeljenje zadruga (»familles«) i posjeda jako se proširilo u mnogo kompanija, naročito u Kostajnici, a zadruge od četiri do pet osoba ne mogu dati vojnika U njoj (Kostajnici), na primjer, 376 zadruga daje samo 33 vojnika. Većina zadruga traži da bude sjedinjena s gradom Kostajnicom, tj. da više ne bude podložna vojnoj konskripciji. Ne može se olako odnositi prema tom pitanju jer je

činjenica da je većina zadruga ustvari izuzeta iz konskripcije jer im je nemoguće da joj udovoljavaju.
Moglo bi se, dakle, sjediniti s Gradom nekoliko zadruga i moralo bi se vidjeti ne bi li se moglo spojiti više njih da bi se stvorilo jednu brojniju i bogatiju zadrugu.
Radi toga s pažnjom treba ispitati sastav svake zadruge i predložiti mi u jednom iscrpnom izvještaju što bi trebalo napraviti.«)

[7] »Ottossaner Gränz Regiment N° 2. Summarium uiber die Anzahl der heimlich abgetheilten Familien, dann was hiebey der Dienststand an Enroulirten verliehrt, und wie viel Joch Grund zur halben Ansässigkeit abgänglich sind.«, Otočac, 26 /1/ 1809, s potpisom pukovnika Sorića, AH, GK Karlovac, kut. 21b, 1809-1-24.
Inače, zapovjednik Otočačke regimente tvrdi i 1808. godine da je u njegovoj regimenti nekoliko stotina kućnih zadruga tajno podijeljeno. Vidjeti: F. Bach, nav. dj., II, 150.

OGRANIČENE MOGUĆNOSTI RAZVOJA VOJNO-KRAJIŠKOG SISTEMA

[1] G.E. Rothenberg, nav. dj., 101.

[2] Karl Freiherrn von Pidoll, *Einige Worte über die finanziellen Verhältnisse der k.k. Militär-Grenze,* Oesterreichische Militärische Zeitschrift 4/1845 299—307.

[3] »Mémoire sur la Croatie militaire« (arhivistička bilješka: »Sans date. Peut être rapproché du mémoire de Marmont du 27 Octobre 1810«), SHAT, C°5, Septembre 1810.
(»Vojna Hrvatska ima 280.000 stanovnika, populaciju koja je jednaka onoj u našim manjim departmanima, drži pod oružjem 16.000 ljudi, uvijek u punoj spremi, 8.000 u rezervi, koji su uvijek raspoloživi, podmiruje sve potrebe svoje uprave, štiti unutrašnje pokrajine od nemirnog susjeda kojeg bi trebalo zadržavati jedinicama izdržavanim s velikim troškovima u zemlji slabe plodnosti, a ne iziskuje nego potporu od 1.700.000 fr. Ili: Pitam, koji je to departman u Carstvu, ne jednake populacije, nego mnogo brojnije i bogatije, koji bi ponudio iste rezultate Njegovu Veličanstvu?«)

[4] »Mémoire explicatif des revenus directs et indirects des six régiments croates«, AS, GIIP, fasc. 53, 411—420.

[5] Usporediti s odredbama OKZ. Vidjeti sljedeće poglavlje.

[6] Vidjeti nap. 4.

[7] Ministère de la guerre. Rapport à Sa Majesté l'Empereur et Roi du 15 février 1810. U prilogu: »Budget général des Recettes et Dépenses des 6 Régimens Croates pendant un an«, AN, AF IV 1713, dr. 5, f° 99.

»TEMELJITE UPRAVE ZA KARLOVACSKU, VARASDINSKU, BANOVSKU, SLAVONSKU, I BANATSKU VOJNEGRANICE« IZ 1807. GODINE

[1] J.A. Demian, *Statistische Darstellung...*, 135—214; C.B. Hietzinger, nav. dj., IIa. 215 i dalje; F. Vaniček, nav. dj., III, 116—279; G.E. Rothenberg, nav. dj., 95—101; J. Amstadt, nav. dj., 203—211.
Vidjeti i izvornu građu: KA, Schriftgut, Fasz. 29, N° 2, 4 i posebno u N° 4 pismo nadvojvode Karla nadvojvodi Ludwigu od 3. decembra 1804. s prilogom »Skizzirte Übersicht der Gegenstände welche die Militär-Gränz-Organisazionskommission zugehandeln hat«, 1a/OKZ.

[2] P. Krajasich, *Die Militärgrenze in Kroatien,* Wien, 1974, 133.
(»»Naziv rabota, koji ima tako mnogo omrznutog za vojnika, jer on obično tako naziva poslove koje je seljak dužan davati za osobitu korist svoga vlastelina, zauvijek se protjeruje iz Vojne krajine.« Na temelju toga uveo je Osnovni krajiski zakon oznaku erarni i općinski poslovi.«)

[3] Iako V. Mažuranić navodi primjer »posao pešički, vozni« iz Vežićeva djela *Urbar hrvatsko-slavonski* (Zagreb 1882), objašnjava ga kao »kmetski težački rad« (V. M., *Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik,* Zagreb, 1975, II, 1032.)
U dragocjenom Mažuranićevu djelu dosta je oskudno istražena narodna krajiška terminologija, tako da ju tek treba obraditi sličnom metodologijom.

[4] M. Valentić, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1790—1881.* u katalogu izložbe »Vojna krajina u Hrvatskoj« (Povijesni muzej Hrvatske), Zagreb 1981, 49—51.

[5] *Grundgesetze für die Carlstädter-Warasdiner, Banal, Slavonische, und Banatische Militär-Gränze«*, Wien, 1807, AH, GKKVZ, kut. 22a, 1807-10-44.
(»Prvo, potreba za radom bude potpuno pokrivena onim radnim danima za koje se ne plaća naknada i onim koji mogu biti plaćeni iz novca za naknadu po niže određenoj cijeni.
Drugo, ako ne bi dostajali neotkupljeni radovi i oni koji se dobrovoljno vrše uz određenu nadnicu, da se krajišniku može narediti rad uz istu tu nadnicu.«)

[6] Osnovnim krajiškim zakonom propustilo se riješiti brojna važna pitanja, a s vremenom su se otvarala i nova. Rješavala su se s manje ili više uspjeha naređenjima Dvorskog ratnog vijeća, koja su imala zakonsku snagu, tako da je krajiški pravni sistem bio izrazito »otvoren«, pragmatičan, što je istovremeno izvorište i njegovih »vrlina« i »mana«. Vrlo brzo počelo se s njegovim izmjenama i dopunama. Pošto je proglašen, na primjer, uvidjelo se da nije riješeno pitanje pravno-ekonomskog položaja posjeda pravoslavnog sveštenstva u vojnim komunitetima, a nedoumice su uklonjene naredbom nadvojvode Ludwiga od 8. januara 1809. Vidjeti: Ludwig Generalnoj komandi u Zagrebu, Beč, 8 /1/ 1809, AH, GKKVZ, kut. 21b, 1809-1-24.
Rješenja brojnih pitanja nisu bila dovoljno jasna, tako da je Dvorsko ratno vijeće svima davalo potrebna objašnjenja na upit pojedinih generalnih komandi. Takav je slučaj bio i s upitom Banske generalne komande u vezi s nejasnoćama o podjeli kućnih zadruga. Jedno Ludvigovo cirkularno objašnjenje upućeno je 25. januara 1809. (Vidjeti: AH, GKKVZ, kut. 21b, 1809-3-35), a drugo 8. februara i.g. (Vidjeti: AH, GKKVZ, kut. 21b, 1809-3-35, B472).

KRAJIŠNICI I EVROPSKE PROMJENE U VOJSCI I RATU

[1] G.E. Rothenberg, nav. dj., 94—95; Isti, *The Art of Warfare...*, 20—21; Isti, *Napoleon's Great Adverseries...*, 72—73.

[2] F. Vaniček. nav. dj., III, 363—472 i IV, 1—174.

[3] J. Amstadt, nav. dj., I, 211.

[4] G.E. Rothenberg, *Napoleon's Great Adverseries...*, 72—73.

[5] G. Lefebvre, *Napoléon,* Paris, 1969, 300.

[6] G.E. Rothenberg, *The Art of Warfare...*, 22—24, 31—36.

[7] Isti, *The Military Border...*, 95.

[8] Isti, *Napoleon's Great Adverseries...*, 25.
(»Zadaci lake pješadije u austrijskoj armiji, kao izviđanje i čarkanje, redovno su bili povjeravani krajišnicima, iako je bilo žalbi da je redovno pješadijsko obučavanje pokvarilo njihovu prirodnu sposobnost za ove dužnosti. Kao što je feldmaršal Lacy napisao u memorandumu od 5. decembra 1782. godine, »mora biti odlučeno jednom zauvijek da li će se krajišnike smatrati regularnim jedinicama ili samo milicijom. Ako će ih se smatrati redovnima, moraju biti primjereno uvježbavane i obučavane, a to će im davati vrlo malo vremena da se posvete poljoprivredi«. Lacy, naravno, nije zamišljao vojnu efikasnost u lakom pješadijskom smislu, već u okviru linearne taktike. Pa ipak, obuka i organizacija krajišnika ostala je usklađena s obukom redovne pješadije, a njihovi borbeni učinci su opadali. Poslije prvog rata protiv francuske revolucije čak se general Klein, odlučni zagovornik ustanove Vojne krajine, pitao zašto su poluneredovne jedinice iz Krajine za vrijeme sedmogodišnjeg rata osiguravale »mnogo bolju laku pješadiju nego sadašnji regulirani i uvježbani krajišnici.«)

[9] G. Lefebvre, isto.
(»Austrijska vojska, pod zapovjedništvom nadvojvode Karla, ostvarila je nesporan napredak. Prije svega, ustanovila je rezerve. U tom cilju, u području novačenja svake regimente stvorilo se dva bataljona obvezana da vježbaju tri tjedna godišnje. Landwehr (domobranstvo), sastavljen od isluženih vojnika i dobrovoljaca koji su bili okupljeni po bataljonima u svakom okrugu, pod zapovjedništvom umirovljenih oficira i plemića, ustanovljen je 10. juna 1806; ...S druge strane, nastojalo se prilagoditi francuske metode. Regulament od 1807 prihvatio je borbu strijelcima; u stvari, pješadija u tome nije bila obučena; ...Budući da je austrijska konjica težila rasturati svoje snage, Karl ju je dijelom objedinio u nezavisne jedinice. Sjedinio je artiljeriju u regimente, koja je dotad

bila podijeljena među pješadijskim bataljonima; organizirao je pionirske jedinice i usavršio pozadinske službe (stvaranje sanitetske jedinice, službe za popunu konja, vojne pošte; prepolavljanje regimentskih komora; rasterećivanje komora uspostavljanjem rekvizicija na mjestu). Konačno, u julu 1808, armija je u načelu bila podijeljena na korpuse i imala je jednu vrhovnu komandu.«)

[10] Isto.

[11] G.E. Rothenberg, isto, 24.

[12] Isti, *The Military Border...*, 100.

[13] D. Nikolić je o tom napisala: »Član 2. naređenja iz 1808. godine predviđao je sledeće delove novopropisane odeće Graničara: kapu (Csako), vojničku bluzu (Rökel), od tamnomrke čoje, prsluk (Leibel) od bele čoje, čakšire (Beinkleide) od plave čoje, kaiš za čakšire, dva para donjeg i gornjeg rublja, radnu bluzu (Kittel) od »cvilliha«, jedan par rukavica bez prstiju, platnenu torbu za hleb, vratnu maramu (Halsbindel), kapu od platna (Furagiermütze) i gornji kaput (Mantel), koji je bio obavezan samo u ratnim prilikama.« (D.N., *Odevanje graničara Vojne krajine u XVIII i XIX veku*, Beograd, 1978, 128).

GLAVA III. PROMJENA VLADARA 1809.

ANATOMIJA RATA 1809. GODINE

[1] A.J.P. Taylor, nav. dj., 38.

[2] Ž. Lefevr, Š.H. Putas, M. Bomon, *Istorija Francuske*, Beograd, 1961, II, 169—171; J. Tranié i J.-C. Carmigniani pišu o evropskim učincima španjolskog ustanka: »1808. 9 juillet: Baylen. Du fond de l'Espagne arrive une nouvelle incroyable. Les Français de Dupont, qui s'est illustré Friedland, ont été battus par une armée en guenilles. L'Espagnol Castanos fait faire des drapeaux »Aux vainqueurs des vainqueurs de Marengo, d'Austerlitz et de Iéna«. A Vienne, le parti de la guerre relève la tête.
Déjà le 9 juin, l'empereur François a créé une Landwehr où sont incorporés tous les hommes de dix-huit à vingt-cinq ans qui ne serve pas dans l'armée active et des contacts serieux ont pris avec une Prusse cù Stein indique que »l'objet de la guerre doit être la délivrance de l'Allemagne par les Allemands« (Nav. dj., 16) U istoj knjizi navodi se i bečki izvještaj francuskog agenta: »»En 1805 la guerre était dans le gouvernement, non dans l'armée ni le peuple. En 1809 elle est voule par le gouvernement, par l'armée et par le peuple«.« (24)

[3] Ž. Lefevr i dr., nav. dj., II, 171.

[4] E. Zöllner, nav. dj., 319.

[5] J. Tulard, *Napoléon ou le mythe du sauveur*, Paris, 1977, 354.

[6] T. Smičiklas, *Poviest hrvatska*, Zagreb, 1879, II, 409.

[7] J. Tulard, isto.
(»Osmog februara 1809. pristalice rata su nadjačale u Beču, uvjerivši Franju I da je financijska kriza nametala da se brzo prihvati engleska potpora koja je bila obećana u slučaju ulaska u rat. Inicijalni plan predviđao je iznenadni napad na Rajni, s namjerom da se pridobije Pruska i izazovu narodni ustanci protiv francuskih okupacionih jedinica. Nadvojvoda Karl odlući konačno početi ofanzivu u Bavarskoj, gdje se nadao podići stanovništvo protiv Francuske. Nadvojvoda Johann pripremao je sa svoje strane invaziju talijanskog poluotoka, a nadvojvoda Ferdinand imao je zadatak zauzeti Varšavu.«)

[8] G. Lefebvre, nav. dj., 301.
(»Canning proturi u Trst 25.000 livri gotova novca; ali se 10. aprila ponovo uzdržao, pozivajući se na troškove rata u Španjolskoj.«)

[9] Ž. Lefevr i dr., nav. dj., II, 172.

[10] J. Tulard, isto.

[11] Ž. Lefevr i dr., isto.

[12] G. Lefebvre, nav. dj., 306.

[13] Isto.

[14] J. Tulard, isto.

[15] Isti, nav. dj., 355.
(»Ministar Maxa Josepha Mongelas pisao je svom vladaru: »Grof Stadion mogao je shvatiti golemu grešku koju je učinio prihvaćajući promjenu u operativnom planu. U sjevernoj Njemačkoj on bi našao mnogo pristalica, dok u Bavarskoj neće naći nijednog. Umjesto da je napad počeo s najslabije strane Konfederacije, počeo je s najjače.«)

[16] G. Lefebvre, nav. dj., 307.

[17] G.E. Rothenberg, *Napoleon's Great Adverseries*..., 147—156.

[18] G. Lefebvre, isto.

[19] Isti, nav. dj., 309.
(»Na kraju krajeva, Napoléon je mogao sjediniti sve svoje snage i bez velikih teškoća iskorištavati zauzete zemlje ili dovesti iz Francuske pojačanja i raspoloživi materijal: 20.000 pješaka, 10.000 konjanika, 6.000 ljudi za gardu, mnogo artiljerije da bi nadoknadio osrednju vrijednost jedinica. Otok Lobau bio je pažljivo utvrđen, a dobri mostovi umnoženi. Usred opasnosti, Car je ostao nepokolebljiv...«)

[20] G.E. Rothenberg, nav. dj., 156—171.

[21] G. Lefebvre, nav. dj., 308.

[22] Isto.

[23] Isto.

[24] Isti, nav. dj., 308—309.

[25] Isto.

[26] J. Tulard, nav. dj., 356.

[27] G. Lefebvre, nav. dj., 311.

[28] Isti, nav. dj., 312-313.

[29] A. Becker, *Napoleon und Ungarn. Ein Beitrag zur Geschichte des Friedens von Schönbrunn*, Wien?; D. Kosary, *Napoléon et la Hongrie«*, Budapest, 1979.

PREKOSAVSKI KRAJIŠNICI I NJIHOVI FRANCUSKI PROTIVNICI U RATU 1809. GODINE

[1] F. Vaniček, nav. dj., IV, 115.

[2] E. Zöllner, nav. dj., 323.
(»Godina 1809, kakav god bio sud o greškama političkog i vojnog vrha, pokazuje na najupečatljiviji način snagu karaktera i duh žrtvovanja naroda Habsburške Monarhije. Sigurno je da sva područja Carstva nisu podjednako sudjelovala u obrambenoj borbi; najjači udio dala je, kao i uvijek od Marije Terezije, »Vojna krajina«...«)

[3] F. Vaniček, nav. dj., IV, 114—115.

[4] Isti, nav. dj., IV, 115.

[5] Marmont, 89.

[6] Isto.

[7] Nepotpisano i nenaslovljeno pismo, Zadar, 30 /1/ 1809, SHAT, C^6 4.

[8] G. Novak, *Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (1797—1814)*, Rad JAZU 269/1940/68.

[9] Pisani, 309.
(»U samoj zemlji Austrijanci su imali gomilu odanih agenata koji su pripremali opći ustanak. Iz jednog izvještaja, upućenog 29. januara u Beč Ministarstvu rata slijedi da je već u to doba dvadesetak Dalmatinaca, c a p o v i l l a s, svećenika ili pandura, obećalo da će svaki od njih skupiti sto dobrovoljaca i otada su primali mjesečnu potporu od 10 do 50 forinti. Vidjet će se da su se svi trudili da pošteno zarade taj novac.«)

[10] Karl Mecseryju, Beč, 17 /1/ 1809, KA, HKR Praes., 1809-3-2, F. 4.

[11] Isto.

[12] Pisani, 309.

[13] Vojnovich, 9.

[14] Isti, 9—10. Marmont tvrdi da je nasuprot njegovih 10.500 pješaka bila mnogo brojnija austrijska vojska: »Prisutna austrijska armija bila je dvostruko brojnija od moje,[124] ali su je sačinjavale trupe daleko lošijeg kvaliteta, osamnaest isključivo hrvatskih bataljona, svaki s po tisuću i dvije stotine momaka, od toga četiri bataljona ličkog puka i po dva bataljona sedam ostalih pukova. Konjica je imala četiri eskadrona lakih dragona, po sedam stotina konja, a artiljerija dvadeset i četiri oružja. Ove su se trupe nalazile pod zapovjedništvom generala Stojčevića. Protiv sebe imao sam i čitavo stanovništvo koje je po svom ustrojstvu podložno vojnoj disciplini, naoružava se, buni i izvršava sve što mu se naredi.« (Marmont, 90). Zanimljiva je priređivačeva napomena 124: »Pisani smatra da Marmont uveličava neprijateljske snage. Navodeći službene austrijske podatke, on kaže da su se u proljeću 1809. pod zapovjedništvom generala Stojčevića nalazili: 2 bataljon(a) iz Like, 1 iz Otočca, 1 iz Ogulina, 2 iz Banata (Griješe i Pisani i priređivač! Riječ je o Banijcima. — D.R.), 4 bataljona »Landwehra«, 1 eskadron lake konjice »Hohenlohe« i jedan hrvatskih serežana koje su Francuzi nazivali »crvenim kabanicama«. Pisani, o. c., str. 308. Međutim, Erber navodi izvještaj kninskog poddelegata Sinobada upućen Dandolu u kojemu kaže da austrijske snage iznose 25 do 30 tisuća ljudi. Usp. Erber, o. c., XXXI, str. 6.« Inače, francuski konzul u Trstu Segnier obavijestio je 20. marta 1809. Champagnyja da su cijela Lička regimenta i 3. bataljon Otočačke u pokretu prema Kninu ulogoreni u Gračacu, Zrmanji i Sv. Mihajlu, s tim što je Glavni štab u Gračacu. Velika količina različitih vrsta hrane za vojsku i stoku uskladištena je u Gospiću. Očekuje se dolazak dvije regimente kirasira. (SHAT, C⁶4) Nema traga da je Segnier ove vijesti poslao i Marmontu.

[15] Vojnovich, 10—11.

[16] Marmont Napoléonu, Zadar, 6 /2/ 1809, SHAT, C⁶ 4.

[17] Stojčević Marmontu, Gospić, 13 /8/ 1808, AM, I.

[18] Orfengo Marmontu, Knin, 18, /7/ 1806, AM, Al, Dalmatie 1803 et 1809.

[19] U mnoštvu škrtih vijesti o Vojnoj krajini u razdoblju od 1805. do 1809. je i izvještaj pukovnika Lacuée. Prema njemu je prostor uz tursku granicu pod »čisto« vojnom upravom, s tim što je svaka granična pokrajina regimenta, svaki stanovnik u njima vojnik, a svaki oficir magistrat, uz napomene su regimente uređene po principima linijske pješadije. Lacuée također podsjeća da su krajišnici (»vrsta milicije«) u Francuskoj poznati pod imenima »Hrvata« i »pandura«. (»Note sur l'armée impériale et royale. 19 fructidor an 13. Infanterie frontière (Gränz Regimenter«), AN, AF IV 1675, plaq. 1, f⁰ 65, dr, 3, le C/olon/el Lacuée. Série delégation. An 10 et 13).

Iscrpnija su bila zapažanja barona de Montignyja, koji je u proljeće 1807. pratio nadvojvodu Ludwiga tokom njegova obilaska Vojne krajine, Rijeke i Trsta. Njemu su gotovo svi krajiški oficiri i podoficiri »Ugri« u austrijskoj službi! Inače, jako ga je pogađalo »uvredljivo nepovjerenje« koje su spram francuskih oficira svi dijelili. (Montigny Lamarqueu, Travnik, 19 /5/ 1807, SHAT, MR 1618.) Na putu kroz Vojnu krajinu povremeno su napadani francuski službeni kuriri. (Eugène Napoléonu, Bolonja, 18 /7/ 1808, AN, AF IV 1675, plaq. IV², f⁰ 40.)

[20] Marmont Napoléonu, Zadar, 19 /3/ 1809, SHAT, C⁶ 4.

[21] Isto.

[22] Armée de Dalmatie au 1er Janvier 1809. Récapitulation..., 7—8, SHAT, C⁶4.

[23] Eugène Marmontu, Milano, 27 /1/ 1809. Vidjeti: Marmont, 114.

[24] Marmont, 89—90.

[25] Vojnović, 15.

[26] O borbama između austrijske i francuske vojske u proljeće 1809. u Sjevernoj Dalmaciji i Lici sačuvan je i iscrpan izvještaj Hrabovskog, datiran u Beču s 10. aprilom 1810. Prof. dr V. Krestić ustupio mi je kserokopirani suvremeni prijepis originala »Feldzug gegen Dalmatien im Jahre 1809. Abschrift des Originales«, zbog čega sam mu zahvalan. Budući da je na dokumentu navedeno da je original pohranjen u Ratnom arhivu u Beču, tamo sam ga i tražio, ali ga nisam uspio dobiti jer nije bio na mjestu. To je najiscrpniji poznati austrijski izvor. Također je vrijedan izvor rukopis »Mehrere Geschichten von der Licca, die sich seit ihrer Eroberung von den Türken von Zeit zu Zeit merkwürdig ereignet haben« (AJAZU, I d 95). Dragocjen su izvor i Marmontovi memoari.

M. Medaković objavio je *Pohod Francezah u Liku 1809 god.* u »Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj« (br. 31 od 2. kolovoza 1845), a ispod potpisa piše da je prenijeto iz »Zore«.
Iscrpni su prikazi u Vaničeka (nav. dj., IV, 123—131, 136) i Pisanija (nav. dj., 305—329), ali je najiscrpniji podmaršal Milan pl. Vojnovich u djelu *Bojevi u Lici, u ostaloj Hrvatskoj i Dalmaciji u godini 1809.*, koje je objavljeno u Zagrebu 1907. u prijevodu s njemačkog originala »Kämpfe in der Lika, in Kroatien und Dalmatien. Das Kriegsjahr 1809 in Einzeldarstellungen 6«, objavljena u Beču 1906

[27] Delort Clarkeu, Rijeka, 30 /5/ 1809. SHAT, C⁶ 4. Marmont u svojim memoarima pokušava ublažiti učinak povlačenja tvrdnjom da je protunapad Dalmatinske armije počeo 13. maja. Vidjeti str. 94.

[28] Marmont Napoléonu, Gračac, 18 /5/ 1809, SHAT. C⁶ 4.

[29] »Observacijoni zbor je izgubio: 200 mrtvih, 500 ranjenih i do 300 zarobljenih. Mnogi odjeli su bili odsječeni, te su tek slijedećih dana opet našli priključak zboru. Gubitci Francuza nijesu nigdje spomenuti, no jamačno bijahu mnogo neznatniji« (Vojnovich, 31).

[30] Marmont Napoléonu, Gračac, 18 /5/ 1809, SHAT, C⁶4.

[31] Isti istom, Rijeka, 30 /5/ 1809, isto.

Koliko je teško bilo stanje u Opservacionom korpusu, živo svjedoči Hrabovszky u spomenutom izvještaju »Feldzug gegen Dalmatien im Jahre 1809«. Dezertiranje, koje je manjim dijelom bilo prouzročeno proturječnim zapovijestima, a većim prodorom bosanskih krajišnika u Hrvatsku krajinu, više ga je opterećivalo od ljudskih gubitaka: »Dies war die Nacht (25—26. maj — D.R.), wo das Liccaner Regiment bei 1500 Mann stark, auf *einmal desertirte,* und nur 60 Mann mit dem übringen Rest der Offiziers zurückgeblieben. Auch fingen die Ottochaner, die Oguliner aber noch mehr, zu desertiren an, so zwar, dass man sich auf kein Piquet, auf keine Patrulle *verlassen konnte,* denn es blieben ganze Patrullen sammt Unteroffiziers aus.«
Vojnović tvrdi da Dalmatinska armija nije bila u ništa boljem stanju već poslije bitke kod Gospića: »Neprijatelj je, po vlastitim navodima bio slomljen; njegovi su gubici bili znatniji, nego li oni opservacijonog zbora, koji su na oba dana iznašali 33 častnika, 134 mrtva, do 600 ranjenih i 270 sužnjeva. Neprijatelj je prema izvješću podzapovjednika Delorta dne 22. svibnja izgubio u svemu 1581 momka, tako da je efektivni stališ opao na 6000 ljudi... vojnici tako ogladnjeli, da su živili od zelja i nezrelog graha;...« (48).

[32] Marmont Eugèneu, Rijeka, 30 /5/ 1809, SHAT, C⁶ 4; Isti istom, Wolkermarkt, 22 /6/ 1809, isto; Marmont, 99.

[33] F. Vaničck, nav. dj., IV, 124, 129.
Nekoliko Vojnovićevih ulomaka svjedoči o zbrci u zapovijedanju: »Glavni teret boja dne 22. (maja — D.R.) nosio je satnik Hrabovszky na lijevom krilu; skrajnjim naporom i uz velike gubitke suzbijao je do kasne noći sve navale Marmonta, koji je osobno protı njemu vojevao. Ali u večer su mu malaksale sile i on ućuti, da nastavku boja dne 23. više nije dorastao, tim manje, što je u noći prema utanačbi morao oba banska pričuvna bataljuna poslati natrag.« (47)

»Značajna i povrh toga dokazom, da bi eventualna odluka Rebrovićeva, da se boj dne 23. svibnja nastavi, bila kobnom jest ta okolnost, da je još istoga dana od banovog zamjenika iz Zagreba stigla zapovijest, neka opservacijoni zbor bezodvlačno nastupi hod u Karlovac. Dakle bez pojma, da je krajiški zbor zapleten u krvavu bitku i bez znanja, kako će ista svršiti, zapovjedan je pri zelenom stolu uzmak!« (49)

»Provedba ovog nasrta dakle je izostala, tim više, što je dne 27. svibnja novija zapovjed stigla iz Karlovca, koja je — ne znajući za Marmontov odlazak — požurila uzmak zbora na Karlovac.« (54)

»U Zagrebu i Karlovcu su kao hipnotizirani glavnu pažnju svraćali na gornju Savu, otkako je doduše od talijanskoga podkralja mogla pogibelj prijetiti, ali su mnogo bližu pogibelj, onu s juga, omalovažavali.« (56)

O svim ovim pitanjima T. Smičiklas, na primjer, šuti. Vidjeti: T.S., *Poviest hrvatska,* II, 409—410.

U vrijeme dok su provincijalno i krajiško područje Hrvatske bili ugroženi i od Marmontove armije i od Eugèneove, kao i od bosanskih krajišnika, biskup Vrhovac kao banski namjesnik i general Petar Knežević kao potkapetan hrvatskog kraljevstva bili su u žestoku sukobu, koji nije mogao biti bez posljedica u ovim

događajima. Vidjeti: V. Deželić, *Maksimilijan Vrhovac (1752—1827)*, Zagreb, 1904, 145—175.

Cijelo pitanje valjalo bi podrobno istražiti, što u ovom istraživanju nije potrebno učiniti. Jedno Gyulaijevo pismo Vrhovcu, napisano u Karlovcu 25. maja 1809, također svjedoči koliko su zbivanja bila kontroverzna. (AH, Actorum Regiae Locumtenentiae Banalis de Anno 1809 et 1810, Tomus 7, N° 509).

[34] Iako je biskup Vrhovac skupio oko 17 000 ljudi u »insurekcionom zboru«, još uvijek je neistraženo koliko su sudjelovali u borbama u aprilu i maju s obzirom na to da im je bojna spremnost bila vrlo slaba, a 23. marta među dijelom njih bila je izbila »pobuna«, o kojoj Deželić u navedenom djelu piše: »Mjeseca svibnja vratio se je ban Gjulay na par dana naglo u Zagreb... Razlog je tomu... što se je pobojao francezke stranke, koja je postojala u samom gradu Zagrebu... Ova stranka, čini se, da je bila, ako ne začetnicom, a to svakako učestnicom pobune, koja se je 23. marta u Zagrebu dogodila u ustaškom sboru. Ta stranka je naime sipala neosnovane viesti u narod. Utaški sbor bje ozlovoljen viešću, da je dvor ustaše nakanio staviti u pukovnije. Ustaše skupili se na »Harmici« u predgrađu, stali bučiti i pokazivati volju, da će se vratiti svojim kućama... Ban je htio da nađe i političke i vojničke začetnike bune. Ipak su svi ti koraci ostali bezuspješni; jer se nije našao nitko, koji bi se mogao predati sudu.« (168—170)

O napadu bosanskih krajišnika na Cetin 26. aprila 1809. biskup Vrhovac bio je obaviješten sljedećeg dana: »Odredi umah, da banderijalci krenu proti Karlovcu, Turopoljcima naloži, da ostanu na okupu, i posla glas banu.« (V. Deželić, nav. dj., 159—160).

[35] »Extrait des Paroisses qui ont souffert par l'incursion turque en 1809«, b.d., AM J9.

[35] Champagny Davidu, Beč, 17 /6/ 1809, AM, E, 1810, (kopija).

[37] F. Vaniček, nav. dj., IV, 118—123, 131—135.

[38] Isti, nav. dj., IV, 131—132.

(»Pošto su se 14. i 15. svi napadi i dva poziva na predaju izjalovili i osobito pošto su Slunjani već pretrpjeli veliki gubitak u ljudstvu, uspelo se 16-og, dok su svježe jedinice na fronti bile u žestokom napadu, jedno odjeljenje stražnjom stranom brijega i jurišalo na bateriju, koju je štitilo nekoliko Ogulinaca. Borba je bila ogorčena, ali brojno isuviše nejednaka. Kada je Hensel, koji je ovdje zapovijedao, bio ustrijeljen, uspjelo se zauzeti bateriju preko leševa junaka Odavde se neprijatelj bacio na rov, koji je povezivao obje brvnare. U njemu se zbio užasan pokolj. Gubitak je bio velik prema snazi krajišnika. Modruška kompanija izgubila je polovinu ljudstva, od Slunjana samo jedan narednik izvukao je živu glavu.«)

[39] Maureillan Clarkeu, Zadar, 8 /6/ 1809, SHAT, C^{6} 4.

[40] Hrabovskzky, *Feldzug gegen Dalmatien im Jahre 1809.;* Pisani, 320.

[41] Hrabovszky, isto.

[42] Isto.

[43] Pisani, 321.

[44] Pisani, 321—322.

[45] Hrabovszky, isto.

(»Fra Dorotić, bivši franjevac, nepomirljivi neprijatelj Francuske, više je odgovarao željenim općim ciljevima pod zapovjedništvom generala Stojčevića. Zaveden vjerskom pristrasnošću, bio je on kasnije uzrokom nekoliko razmirica, koje bi s obzirom na znatan broj pravoslavnih u Dalmaciji bile imale najštetniji utjecaj u političkom pogledu.«)

[46] Knežević Bubni, Crno kod Zadra, 17 /11/ 1809, KA, HKR, 1809-B12-6, F. 15.

[47] Hrabovszky, isto.

[48] Isto.

[49] Knežević Bubni, isto, F. 14—16.

[50] Isto.

[51] Hrabovszky, isto.

(»Krajišnici su često dezertirali. Više krajiških oficira pokazalo se je nedostojnima sve naklonosti i milosti austrijske vlade koju su primili. Naposljetku su sasvim bili u skladu s karakterom vrlo niskog načina mišljenja. Samo su hrabri

serežani konjanici ostali mirni, žalili su nad svojom sudbinom i istrajali su odano do posljednjeg trenutka svoga potpunog otpusta.«)

[1] JIČ 1—2/1939/148.

[2] J. Šidak, *Hrvatske zemlje u razdoblju nastajanja preporodnog pokreta (1790—1827)*, HŽ 1/1980—1981/59.

[3] Isto.

[4] Napoléon Champagnyju, Schönbrunn, 24 /7/ 1809, »Correspondance«, XIX, 15584, 328—331.

[5] S. Antoljak, nav. dj., 125.

[6] Le comte Delaborde, fin Xbre 1809, AN, AF IV 1675, plaq. 6', n° 39, f° 530.

[7] AN, AF IV 1675, plaq. 5", f° 428—429.

[8] Champagny Napoléonu, Altenburg, 12 /9/ 1809, AN, AF IV 1675, plaq. 7", f° 377. Istog dana uputio mu je još jedno pismo o istom pitanju.

[9] 8. séance. 30 (8) 1809, isto, f° 777. Na 14. sjednici pregovarača, održanoj 21. sep tembra, austrijski opunomoćenici pokušali su onemogućiti traženo otcjepljenje Salzburga, Gornje Austrije, Koruške, Kranjske, Primorja i Hrvatske južno od Save, dokazujući da bi gubitak tih zemalja, a posebno gubitak izlaska na more privredno potpuno uništili Monarhiju. Zemlja bi i obrambeno bila potpuno onesposobljena, a čak bi se i glavni grad morao seliti na neko prikladnije mjesto Čini se da se jedino na toj sjednici tvrdilo da se francuski zahtjevi ne mogu prihvatiti ni zbog toga što se tražene zemlje ustavno ne mogu dijeliti, odnosno što vladar nema takvo pravo. Nesporno je da je ovaj stav u vezi i s hrvatskom pragmatičnom sankcijom.

Budući da je Napoléon notom od 3. augusta izjavio da ne želi »destrukciju« Habsburške Monarhije, njezini pregovarači trudili su se spasiti što više, tako da bi po njima poražena Monarhija mogla izgubiti oko 700 000 podanika u vrijeme dok ih je pod francuskom okupacijom bilo oko osam milijuna. (AN, AF IV 1675, plaq. 7", n° 88.)

[10] Hantsch, *Die Geschichte Oesterreichs*, Graz-Wien-Köln, 1968, II, 269.

[11] S. Antoljak, nav. dj., 139.

[12] Isti, nav. dj., 140.

[13] Isti, nav. dj., 145.

[14] U dokumentu »Projet de paix (fin de 7bre 1809) Second Projet« piše: »... L'Autriche conserverait toute l'Esclavonie et une partie de la Croatie. Ces contrées, qui s'éloignent de l'Italie et de la Dalmatie, ne sont pas, *dans ce moment* (podvukao D.R.), une acquistion bien precieuse. Il suffit du point de contact que la Croatie méridionale procure avec la Turquie par la Bosnie, pour faciliter nos communications avec l'Empire turc.« (AN, AF IV 1675, plaq. 5", f° 455).

Inače. u ovom projektu nema nikakva traga namjeri francuskih vlasti da stvore Ilirske pokrajine:

»... L'Istrie ne serait plus séparée de la Dalmatie, et la Dalmatie serait jointe à l'Italie par un vaste territoire. On acquerait le port de Fiume, débouché de toutes les productions de la Hongrie. Fiume communique par un très beau chemin avec la *Culpa*, qui se jette dans la Save, et qu'en dernier lieu on a cherché à rendre navigable.« (Isto, f° 453—454. Ovaj izvor nalazi se i u AD, CP, Autriche 384, f° 372.)

[15] Napoléon Champagnyju, Schönbrunn, 13 /9/ 1809. u 22^{h}, AN, AF IV 882, n° 177, f° 120.

[16] F. Zwitter, *Les origines de l' illyrisme politique et la création des Provinces illyriennes*, p.o., 1933, 58—59. Signatura izvora je AD, CP, Autriche 384, f° 366—370. (»Pomjerajući granicu s ove strane do Save imalo bi se dvije trećine Hrvatske i 30 hiljada ljudi krajiških feudalnih jedinica... Dalmacija više ne bi bila izolirana. Stvorilo bi se prvu jezgru sjedinjenja za veliku ilirsku porodicu. Steklo bi se odlučujući utjecaj na Turke. Imalo bi se odličan položaj protiv same Rusije. Konačno, a ovdje je to najvažnija tačka, dalo bi se mnoštvo veza s Ugarskom, koje bi poslužile da se nad tom zemljom malo po malo stekne isti utjecaj kakav je Katarina II znala s toliko uspjeha pripremiti u Poljskoj... Doticaji

zbiljska snaga, politički utjecaj — ove tri prednosti ne bi se moglo naći osim u posjedovanju Hrvatske. Budućnost izgleda navješćuje da će jednoga dana postojati Jadransko kraljevstvo. Radi se prema tome da mu se unaprijed pripremi teritorij.«)

[17] F. Zwitter, nav. dj., 60.

[18] Sažetak Napoléonova proglasa objavio je R. Lopašić (*Karlovac. Poviest i mjestopis grada i okolice*, Zagreb, 1879, 68—69) s napomenom: »Proklamacija Napoleonova na njemačkom jeziku u pismohrani poglavarstva karlovačkoga. Pisana je rukom Franje Gerlicia.« Iste godine objavio ju je u cijelosti i T. Smičiklas u navedenom djelu *Poviest hrvatska* (II, 411—412), ne navodeći izvor.

AUSTRIJANCI ODLAZE

[1] F. Zwitter istražio je Pellencove stavove s tim u vezi: »Il (Pellenc — D.R.) propose d'abord deux moyens de nuire à l'Autriche sans cessions territoriales: préparer la banqueroute du papier-monnaie et empêcher la supression de la Constitution de la Hongrie, son »amalgame«, favoriser chez les Hongrois le désir de devenir indépendants. Cette dernière idée est dans la ligne traditionelle de la politique française, et Napoléon a essayé de s'en servire encore en 1809. La première était restée jusqu'ici inconnue; Pellenc prévoit et peut-être même prépare la banqueroute autrichienne de 1811 . . .« (nav. dj., 58).

[2] »Article séparés et secrets. Traité de paix avec l'Autriche; signé à Vienne le 14 — 8bre — 1809. Ratifié à Schönbrunn le 15 et à Todis le 16. Les ratifications échangées à Vienne, le 20«, AN, AF IV 1675, plaq 7", n° 72, f° 753—755.
(»Član 5. Nj. V. car Austrije, kralj Ugarske i Češke isplatit će u gotovom novcu ono što će ostati da se plati od dvije stotine milijuna kontribucije, kojom su različite francuske armije oporezovale zauzete zemlje, bilo u bankovnim mjenicama, bilo u metalnom novcu. Da bi se olakšalo isplatu ovog iznosa, Nj. V car Francuza pristaje da ga smanji na osamdeset i pet milijuna franaka, od kojih će samo trideset milijuna biti isplaćeno prije povlačenja iz grada Beča a ostatak izdat u isto vrijeme u mjenicama koje mogu biti prihvaćene u Hamburgu, Leipzigu, Amsterdamu, Augsburgu, Frankfurtu na Majni, Baselu i Parizu, primljenim kao dobrim i punovažnim od glavnog blagajnika francuske vojske . . .«)

[3] Isto.
(»Član 2. Nj. V. car Austrije, poslije smanjenja svojih posjeda, trudeći se ukloniti sve što bi moglo stvarati uznemirenost i nepovjerenje između dvije države, kao i ispoljiti svoje miroljubive namjere, obvezuje se smanjiti veličinu svojih jedinica, tako da ukupan broj jedinica svih oružja i svih rodova ne bude viši od sto pedeset hiljada ljudi za vrijeme trajanja pomorskog rata.«

[4] HHStA, St.K., Provinzen, Militärgrenze 1 — alt 1, F. 26—27.

[5] Vidjeti nap. 2.

[6] Jedan primjerak »Convention militaire conclue à Vienne le 26 8bre« nalazi se u prilogu pisma generala barona Dumasa Eugèneu (Schönbrunn, 26 /10/ 1809, AD, CP, Autriche 384, n° 235, f° 467—468), a drugi je sa signaturom HHSaA, St.K., Provinzen, Illyrien 3 — alt 2, 3, F. 35. Ovjerovljeni prijepisi odgovarajućih članova Vojne konvencije bili su u opticaju u Hrvatskoj. Jedan takav Lattermannov izvod članova 14—17 vidjeti u: AH, GKKVZ, kut. 21b, 1809 od 9. novembra 1809.

[7] KA, HKR, 1809-B11-1/1, F. 7—10.

[8] Isto.
(»Naprotiv, karlovački i banski krajišnici dužni su eraru još nerazmjerno veće iznose, koji ponajviše potječu od predujma u žitu u vrijeme oskudice hrane i od novčanog predujma za kupovinu stoke, a koji će otprilike iznositi preko milijun i po.«)

[9] Isto.
(»Najpravednije, najjednostavnije i najprimjerenije bilo bi pouzdano kad bi nova vlast i ova erarska potraživanja i dugove preuzela i to potraživanja zbog nenaplativosti njihova velikog dijela s nekim rabatom od 25 do 50 posto u cijelosti i višak isplatila ili prihvatila kao odbitak na druga plaćanja.«)

[10] Isto.

[11] Guilleminot Marmontu, Ran, 9 /1/ 1810, SHAT, C^{6} 5, Janvier 1810.

[12] »Instruction für dem Feldmarschal Lieutenant Knesevich...«, KA, HKR, 1809-B11-1/1, F. 15—16.

[13] »Instruction für dem Feldmarschal Lieutenant Jellachich...«, isto, F. 21—22.

[14] Abschrift eines allerhöchsten Kabinetsschreibens an den FML: Vinzenz Baron Knesevich, »Totis den 21ten. 8^{ber} 1809.«, AH, GKKVZ, kut. 21b, 1809-13-1/6; Colloredo Lattermannu, »Pest am 26ten Oktober 1809«, isto; Colloredo Kneževiću, Pešta, 26 /10/ 1809, isto; Colloredo Lattermannu, Pešta, 1 /11/ 1809, isto, N^{ro} 807 (kopija); Knežević Lattermannu, Rijeka, 4 /11/ 1809, isto, 1809-12-51; Isti istom, Rijeka, 6 /11/ 1809, isto; Colloredo Karlovačko-varaždinskoj GK, Pešta, 8 /11/ 1809, isto, B.2.941; Colloredo Lattermannu, Pešta, 9 (11) 1809, isto; Colloredo Karlovačko-varaždinskoj GK, Pešta, 26 /11/ 1809, isto, 1809-13-1/169 1/2.

[15] Vidjeti nap. 13.

[16] Isto.

[17] Vidjeti nap. 12.

[18] Vidjeti nap. 6.

[19] Isto.

[20] Guilleminot Eugèneu, Karlovac, 17 /12/ 1809, AN, AF IV 1713, f° 18.

[21] DRV Kneževiću, Pešta, 26 /10/ 1809, AH, GKKVZ, kut. 21b, 1809-13-1/6 (kopija). (»K tome moraju biti dopremljene u Zagreb sve erarske blagajne, naime što je u regimentskim proventnim i u kompanijskim blagajnama, dalje svi pravosudni i drugi depoziti sa spisima koji se na njih odnose, biti namireni svi mogući zahtjevi krajišnika ili drugih stranaka iz zagrebačke ratne blagajne...
...Cjelokupnu artiljerijsku municiju i opremu, sve erarske plodine, sve kožne izrađevine, ratnu opremu, telećake i sablje, predmete za ratne potrebe, kao zastave, lijekove i škrinje za instrumente, poljske kapele, tesarski alat, bubnjeve. »Hautboisten Bonde Sorten« podrazumijeva se, sva erarska i tovarna sredstva mora se nastojati prevesti preko Save ukoliko prijevozni troškovi mogu biti plaćeni...
...što se još od uniformi nalazi u regimentskim skladištima i što je vrijedno prijevoza, mora biti odneseno...
Erarski građevinski materijal i zalihe drva, zatim sve alatke i uopće sva erarska dobra, ukoliko ne mogu biti uklonjeni, bit će prodani za gotovinu onome tko ponudi više...«)

[22] Lattermann Klobuschitzkom, Zagreb, 6 /11/ 1809, HHStA, St. K., Provinzien, Illyrien 3 — alt 2, 3, F. 104—105.

[23] Guilleminot Kneževiću, Karlovac, 19 /12/ 1809, HHStA, St.K., Provinzen, Kroatien und Slavonien 1 — alt 1, F. 72.

[24] Knežević Lattermannu, Rijeka, 4 /11/ 1809, AH, GKKVZ, kut. 21b, 1809-12-51.

[25] Colloredo Karlovačko-varaždinskoj GK, Pešta, 8 /11/ 1809, AH, GKKVZ, kut. 21b, B.2.941.

[26] »Relation / Zufolge allerhöchsten Handbiliets Seiner Mayestät des Kaisers det^{o} Dottis den 26ten October und des Höchsten Befehls Seiner Kaiserlichen Hoheit Erz Herzog Johannes det^{o} Keszthely am 1ten November 1809. die Entwafnung deren nach dem Friedens Tractat zum Französischen Reich übertrettenden 6. Croatischen Gränz Regimenter, und den Marsche in ihre Heimath betreffend«, Szala Apati, 16 /11/ 1809, KA, HKR, 1809-B11-1/23, F. 10—18 (dalje: »Relation...«).

[27] F. Vaniček krajnje je nepouzdan u ovom slučaju: »Rührend und feierlichernst war der Moment, als den 18.948 versammelten Grenzern am 29. November zu Zala Egerszeg...« (nav. dj., IV, 138).

[28] »Relation...«

[29] »Rotten Zettel und ausdruckender Stand...«, Szala Apati, 16 /11/ 1809, KA, HKR, 1809-B11-1/23, F. 20.

[30] »Relation...«
(»Petoga ujutro u 8 sati naredio sam da se spomenuta regimenta postroji u kareu od 2 bataljona, o čemu su priloženi crveni listić i iskaz o punom brojnom stanju s odgovarajućim objašnjenjima. Stupio sam u kare, bila je tišina koju samo najveće zaprepaštenje proizvodi. Rekao sam zatim o svom tužnom nalogu i zapovijedio im da s pažnjom saslušaju ovdje hrvatski i njemački napisanu priloženu njemačku naredbu i previšnja najmilostivija mišljenja. Po-

ručnik Hauser iz Varaždinsko-križevačke regimente koji je kod mene kao pridati ađutantu korpusa, pročitao ih je razgovjetno i ganutljivo. Čitav stroj sa mnom i svima prisutnima bio je u suzama. Htio sam još govoriti nakon otpuštanja, ali je bol sputala jezik i izašao sam kod jednog kuta karea. Oni, pored kojih sam želio proći, molili su me da se zaustavim i kratko, ali iz dubine duše govorili: »Prenesi, gospodine, caru našu bol! Reci mu da ne smije propustiti nijednu priliku da nas sebi povrati! Reci mu da mi znamo da mi ne možemo dobiti boljeg vladara, a ni on također boljih podanika.«
Nakon toga počelo je razoružanje u isto takvoj tišini i potištenosti. Jedan kapetan i oficir preuzimali su oružje s opremom, nabojnjače s municijom i remenje, za predaju kojih oni garantiraju. Onaj oficir, koji je namješten kod komore, brine se i o svim kolima, vučnim i tovarnim konjima, zastavama, bubnjevima i cjelokupnoj ratnoj opremi i ostat će pri tome dok se sve u redu ne preda u Kanjiži.«)

[31] »Marsch Plan der Gränz Regimenter und Bataillons. November 1809«, KA, HKR, 1809-B11-1/23, F. 23 (dalje: »Marsch Plan...«).

[32] KA, HKR, 1809-B11-1/23, F. 6—9.

[33] »Relation...«
(»...istu sam zatekao u tako lošoj odjeći da je to prelazilo sve mogućnosti moga shvaćanja, gologlave, samo u lošim crvenim ogrtačima s kapuljicama, bez cipela, bose, bez hlača, u gaćama.
Stoga ovdje nije bilo ni ganuća ni tišine kao kod Ličana, nego je sve vikalo: »Mi smo bez uniformi i sada idemo kući, pod stranu vlast, poput odrpanaca...««)

[34] »Marsch Plan...«

[35] Isto.

[36] Isto.

[37] Isto.

[38] »Relation...«

[39] Isto.

[40] Isto.
(»Takav je izgledao još neprijatnije nego Otočani u dolasku. Ali, nikakve jadikovke nisu izbile jer cjelokupno ljudstvo poštiva svoga privremenog zapovjednika majora Framaticu i njegove oficire, uvjereno je da je sve bilo poduzeto da ih opskrbi s potrebnom odjećom...«)

[44] »Marsch Plan...«

[42] »Relation...«

[43] »Marsch Plan...«

FRANCUZI DOLAZE

[1] Marmont, 137—138.

[2] SHAT, MR, 1595, N° 18.

[3] Napoléon princu Borghese, Schönbrunn, 7 /10/ 1809, AN, AF IV 882, N° 30, f° 30

[4] Pivec-Stelè, 14.
(»On (Car — nap. D.R.) podrazumijevao je da će biti dobro sređena, porezi ravnomjerno razrezani, podjednaki u svim dijelovima zemlje, s jednakim tarifama, jednakim propisima itd... I »zbit će se zbilja, bez napora, da će Ilirija uskoro predstavljati stari francuski departman u svojoj upravi i čak u svom zakonodavstvu...««)

[5] Ministère du Trésor public. Rapport à S.M.I. et R., 6 /11/ 1809, AN, AF IV 1713, f° 14.

[6] »Correspondance«, XIX, 15945, 676-677.

[7] Isto, XX, 16031, 57.
(»...Ilirske pokrajine donose na Savu granice moga velikog carstva. Dotičući se carigradskog carstva, naći ću se u prirodnom položaju da nadzirem najviše interese moje trgovine u Sredozemlju, Jadranu i na Levantu. Štitit ću Portu, ako se ona istrgne kobnom utjecaju Engleske. Znat ću ju kazniti ako dopusti da njome vladaju podmukli i vjerolomni savjeti...«)

[8] Isto, XX, 16065, 83.

[9] Napoléon Mollienu, München, 21 /10/ 1809, AN, AF IV 882, N° 129, f° 136.
[10] Dauchy Marmontu, Ljubljana, 31 /1/ 1810, AM, P, 1810. Mai, IG.
[11] Dauchy Delzonsu, 6 /12/ 1809, AM, I.
[12] Isti istom, Ljubljana, 9 /12/ 1809, AM, I (kopija).
[13] Isto.
[14] Marmont Champagnyju, Ljubljana, 11 /12/ 1810, AD, DM, Autoriche 55, f° 27.
[15] Marmont, 86
[16] Vidjeti nap. 2.
[17] Marmont, 139.
[18] Isto, 144.
[19] Isto.
[20] Isto.
[21] Marmont, 145.
[22] Isto.
[23] Marmont, »Compte rendu...«, 1810, AN, F[1c]61.
[24] Clausel Marmontu, Rijeka, 24 /11/ 1809, SHAT, C[6] 4, Novembre 1809.
[25] AM, I
[26] AM, P, 1810. Mai, 1G.
[27] Guilleminot Eugèneu, Karlovac, 7 /12/ 1809, AN, AF IV 1713, f° 18.
[28] Clausel Marmontu, Rijeka, 23 /11/ 1809, AM, H, 1809, Dalmatie. Relations extérieures.
[29] Tromelin Guilleminotu, Karlovac, 2 /12/ 1809, SHAT, C[6] 4, Decembre 1809.
[30] Eugène Napoléonu, Milano, 25 /11/ 1809, SHAT, C[3] 4, Novembre 1809.
[31] Dauchy Mollienu, Ljubljana, 12 /12/ 1809, SHAT, C[6] 4, Decembre 1809.
[32] Clarke Napoléonu, 23 /12/ 1809, AN, AF IV 1713, f° 17 (s Napoléonovom bilješkom od 24 /12/ 1809); Eugène Napoléonu, Malmaison, 27 /12/ 1809, isto, f° 19.
[33] Guilleminot Berthieru, Karlovac, 2 /12/ 1809, SHAT, C[6] 4, Decembre 1809.
[34] Littardi Dauchyju, Karlovac, 4 /12/ 1809, AS, GIIP, fasc. 53, 461—464.
[35] Marmont Clarkeu, Ljubljana, 25 /11/ 1809, SHAT, C[6] 4, Novembre 1809.
[36] Isto.
[37] Clarke Napoléonu, 23 /12/ 1809, AN, AF IV 1713, f° 17.
[38] U predmetu KA, HKR, 6810-B1-50/100 nalazi se više popisa krajiških oficira koji omogućavaju uvid i u promjene njihovih stavova u vezi sa službom u francuskoj vojsci.
[39] Andro Karić, potporučnik u regimenti Menzel Colloredo, rođen u »Peraovich«, dobio je pasoš za Ilirske pokrajine 16. maja 1811, a Josip Gregurić, potporučnik u 2. vlaško-ilirskoj regimenti, rođen u Glini, pasoš je dobio 27. augusta 1811. godine. (AD, CP, Autriche 388, f° 406).
[40] Vidjeti nap. 38.
[41] Izvještaj iz Beča od 2. februara 1811. (AD, CP, Autriche 389, f° 46)
[42] Marmont Clarkeu, Ljubljana, 25 /11/ 1809, SHAT, C[6] 4, Novembre 1809.
[43] Isto.
[44] Vidjeti nap. 2.
[45] Marmont Clarkeu, Karlovac, 1 /1/ 1810, SHAT, C[6] 5, Janvier 1810 (kopija); Isti istom, Karlovac, 7 /1/ 1810, isto (kopija); Minestère de la guerre. Rapport à Sa Majesté l'Empereur et Roi du 16. Janvier an 1810, isto.
[46] Guilleminot Clarkeu, Ran, 2 (1) 1810, isto.

GLAVA IV. KONTROVERZE O KRAJIŠKOM UREĐENJU

VOJNA KRAJINA U HABSBURŠKO MONARHIJI I U FRANCUSKOM CARSTVU

[1] H. Hantsch, nav. dj., II, 258.

[2] G.E. Rothenberg, *Napoleon's Great Adverseries...*, 24.

[3] Isto.

[4] A.Z. Manfred, *Napoleon Bonaparta*, Subotica—Beograd, 1975, II, 291—292.

[5] »*Le Conseil d'Etat. Son histoire à travers des documents d'époque. 1799—1814*, Paris, 1974, 102—103.

[6] ? Clarkeu, Rijeka, 18 /10/ 1806, SHAT, C[6] 2, Armée de Dalmatie, Octobre 1806.

DOBA SPOMENICA I IZVJEŠTAJA

[1] F. Zwitter, nav. dj.,; D. Roksandić, »Rasprave o ukidanju...«.

[2] SHAT, MR 1595, N° 18.

[3] Isto.

[4] »Papier du baron Bignon (1771—1841)«, AN, 136 AP 3, 4, 5, 6, 7 i 8.

[5] AN, 136 AP 3, dr. Croatie.

[6] Isto.
(»Počinjem s opaskom da se Hrvatsku ne može dijeliti na Vojnu i Civilnu, jer je cijela zemlja, naročito desna obala Save, na kojoj se nalazi Karlovački generalat, sastavljena iz tri regimente »Likan, Ogulin et Ottoschau«, podvrgnuta upravi koja je više vojna nego civilna.«)

[7] Isto.
(»Treba se nadati da će se ovo promijeniti novom organizacijom Vojne krajine i da će zakupci zemljišta (»fermiers«) dati dobrih primjera seljacima.«)

[8] Vidjeti: »Garanjin, Ivan Luka« u EJ 3, Zagreb 1958, 427.

[9] Pisani, 333—335. Pregledao sam odgovarajuće dijelove obiteljskog arhivskog fonda »Fanfogna-Garagnin« u Historijskom arhivu u Splitu, ali nisam uspio pronaći ovaj spis, a nema ga ni u Archives Marmont.

[10] Marmont se rugao shvaćanjima upravne podjele Ilirskih pokrajina kakva je zastupao i Garagnin. Vidjeti: Marmont, 147.

[11] Marmont, 148.

[12] Boppe, 14—15.

[13] »Mémoire sur la Croatie Militaire«, SHAT, MR 1595, N° 81.

[14] Marmont, 148.

[15] »Mémoire sur la Croatie militaire, envoyé par le Maréchal Duc de Raguse«, SHAT, MR 1595, N° 82 (analyse N° 81).

[16] Napoléon Clarkeu, Trianon, 25 /12/ 1809, »Correspondence«, XX, 16086, 100—101. (»Sutra ćete primiti dekret o organizaciji Ilirskih pokrajina, s jednim drugim dekretom o istim pokrajinama. Pošaljite dekret o organizaciji po jednom pametnom oficiru vojvodi od Dubrovnika, koji će ostati u zemlji koliko je potrebno da obiđe Hrvatsku i izvijesti o razvoju uprave i raspoloženju naroda.«)

[17] Isti istom, Pariz, 28 /1/ 1810, isto, XX, 16176, 171.

[18] Ministère de la guerre. Rapport à Sa Majesté l'Empereur et Roi Du 15 Février an 1810, AN, AF IV 1713, dr. 5, f° 99.

[19] Boppe, 198.

[20] Marmont Clarkeu, 18 /1/ 1810, AM, L10, Envoi du 18 Janvier 1810.

[21] AM, E, 1810, PI. Lettres du chef d'Etat-major général, 20 /3/ 1810.

[22] »Rapport sur la marche du gouvernement et l'esprit des peuples en Croatie« (par) le colonel aide de camp de S. E. le M(ini)stre de la guerre Leclerc, Pariz, 27 /2/ 1810, SHAT, MR 1598, N° 90.

[23] Marmont Clarkeu, Ljubljana, 20 /1/ 1810, SHAT, 22/M.F., 2e S., Marmont.

[24] »Gehorsamster Vortrag...«, Petczinger, Karlovac, 19 /1/ 1810, AM, X, 1810. Janvier.

[25] Delzons Marmontu, Karlovac, 22 /1/ 1810, AM, S, 1810. Janvier, LdG.

[26] »Compte rendu adressé aux ministres de la guerre et des finances«, 27 /3/ 1810, AM, A1, PI, Projets divers..., n° 29.

[27] Delzons Marmontu, Rakovica 26 /4/ 1810, AM, Q, 1810. Avril, LdG.

[28] Isti istom, Slunj, 19 /4/ 1810, isto.

[29] Treilhard Gaudinu, Pariz, 26 /4/ 1810, AM, E, 1810, PI, Lettres du ministre des finances (kopija).

[30] ? Trivionu, Pariz, 22 /5/ 1810, SHAT, C^6 5, Mai 1810.

[31] Boppe, 182—189; Đ. Samardžić, *Vojnička Hrvatska. (Croatie militaire)*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu 8/1960/315—338. Sudeći prema jednom nedatiranom pismu generala Plauzonnea, načelnika Glavnog štaba Ilirske armije, upućenog maršalu Marmontu očigledno prije ove odluke, Plauzonne je imao znatnog udjela u sređivanju uprave u Vojnoj Hrvatskoj. Njegovo je mišljenje bilo da je potrebno stvoriti Stalnu nadzornu komisiju (»Commission d'inspection permanante«), koju bi sačinjavali zapovijedajući general u Hrvatskoj, auditor u Državnom vijeću i ratni komesar, s mogućnošću proširenja. Zadatak ovog tijela bio bi da tačno prati stanje regimentskih računa, da uvede registre, propiše način poslovanja, uz napomenu da bi u regimentama bilo nužno praviti računovodstvene izvještaje svakog mjeseca, odnosno svakih pola mjeseca. Plauzonne je posebno upozoravao na potrebu velike pozornosti u upravljanju krajiškim regimentama zato što su nepoznate iskustvu francuske armije (Plauzonne Marmontu, ?, AM, E, 1810, PI, Lettres du chef d'Etat-major général).

[32] Delzons Marmontu, Švarča, 23 /6/ 1810, AM, P, 1810. Juin, LdG.

PARIŠKO IZASLANSTVO ILIRSKIH POKRAJINA I KRAJIŠKO PITANJE

[1] Gotovo svi pisci koriste Boppea (37—58, 194—216), koji je u objavljenoj građi pouzdan.

[2] Clarke Napoléonu, 24 /1/ 1810, AN, AF IV 1713, dr. 5, f° 120.

[3] Isti istom, Pariz, 28 /7/ 1810, isto, f° 123.

[4] Marmont Clarkeu, Ljubljana, 18, /5/ 1810, isto, f° 122.

[5] Bachelu Marmontu, Otočac, 18 /4/ 1810, AM, Q, 1810. Avril, LdG.

[6] Vidjeti nap. 4; Boppe, 37—38, 194—196.

[7] AS, GIIP, fasc. 51, 305—323.

[8] Clarke Napoléonu, 29 /5/ 1810, AN, AF IV 1713, dr. f° 121.

[9] Calafati Marmontu, Pariz, 19 /6/ 1810, AM, K9.

[10] Isto.

[11] »Slivarich, le colonel de l^{er} Rég/i/m/ent/ /des/ chass/eurs/ Illyriens croates« ?, Pariz, 11 /7/ 1810, SHAT, C^6 5, Juillet 1810. Pukovnikova adresa je bila: Rue Vantadour à l'Hotel de Commerce.

[12] Boppe, 175; Đ. Samardžić, nav. dj., 320.

[13] Vidjeti nap. 11.

[14] Dauchy Clarkeu, Ljubljana, 26 /7/ 1810, AN, AF IV 1713, dr. 5, f° 81.

[15] »Correspondance«, XX, 16723, 628.

[16] Boppe, 38.

(»Izaslanstvo je dosta dugo u Parizu i ono čeka sa smijernom pažnjom trenutak kada će imati čast da bude primljeno kod Vašeg veličanstva.«)

[17] Napoléon Clarkeu, Saint-Cloud, 31 /7/ 1810, »Correspondance«, XX, 16738, 645—646; U vezi s protokolarnim obavezama izaslanstva sačuvano je i Clarkeovo pismo vojvodi de Conegliano, prvom generalnom inspektoru žandarmerije (SHAT, C^{6}5, Août 1810).

(»...izaslanici Ilirskih pokrajina izgubili su vašom greškom mjesec dana u Parizu. Da ste mi u trenutku njihova dolaska bili poslali bilješke koje sam danas primio, znao bih za njihov boravak u Parizu i dao bih uputstva.«)

[18] Clarke Andréossyju, Pariz, 2 /8/ 1810, SHAT, C^{6}5, Août 1810 (koncept).

[19] Ministère de la guerre. Feuilles du travail, 15 /8/ 1810, AN, AF IV 972.

[20] Marmont, 206.

[21] Ricci Marmontu, Pariz, 22 /8/ 1810, SHAT, C^{6}5, Août 1810.

[22] Marmont, 210—211, 213—216.

[23] Marmont Clarkeu, Ljubljana, 2 /9/ 1810 u: Marmont, 211—213. Sporno je da li je ovo pismo napisano 2. septembra ili 2. novembra 1810. U spomenutu Riccijevu pismu od 22. augusta izvorno stoji: »Monseigneur! Depuis, que nous eûmes l'honneur de rapporter à Votre Excellence le détail de notre audience chez Sa Majesté, l'objet de notre séjour ici prend tous les jours une face plus interessante.« Izvještaj u kojem se opisuje »audience« nije poznat, ali je nemoguće pretpostaviti da je u njezinu toku bilo moguće iscrpnije raspravljati krajiško pitanje. Da je u međuvremenu bila kakva druga rasprava s carem s tim u vezi, Ricci bi je na neki način morao spomenuti, a on to ne čini. Marmontovo pismo očigledno je nastalo u vrijeme kada je već bilo izvjesnije da krajiško uređenje neće biti ukinuto. Ono je u najvećem mogućem skladu, imajući na umu pitanja o kojima je u njemu riječ, s Riccijevim pismom od 24. oktobra, na koje je Marmont mogao trenutačno reagirati upravo 2. novembra.
Nije bilo moguće provjeriti kako je mjesec izvorno napisan u Marmontovu pismu. Ako je to bilo »9bre«, kao što vjerojatno jest, onda je pogrešno čitanje razlog greški jer je to oznaka za novembar, a ne za septembar.
Druge Marmontove reakcije na oktobarsko pismo nema, što je također dokaz da je ova pretpostavka opravdana. Dokaz je i nemogućnost da bi krajiški oficiri dva puta caru ponavljali iste stavove, i to nakon Marmontova otpora o kojem bi mnoštvo načina mogli biti obaviješteni da ga je bilo početkom septembra.

[24] Marmont Napoléonu, Ogulin, 9 /9/ 1810, Marmont, 217.

[25] De Mériage ?, Rijeka, 24 /9/ 1810, SHAT, C^{6} 5, Septembre 1810.

[26] Bachelu Marmontu, 15 /10/ 1810, AM, L10, 1810, PI, Croatie militaire.

[27] SHAT, MR 1950, E 14/31; NSB, R 3934 (prijepis); Boppe, 40. Boppe samo navodi da je njegov izvještaj upućen ministru rata.

[28] Napoléon Moutonu, 18 /10/ 1810, »Correspondence«, XXI, 17061, 267—268.

[29] Mamula Marmontu, Pariz, 24 /10/ 1810, AM, C^{6} 2. Prof. Ita Bašić iz Splita prevela je ovo pismo s talijanskog jezika, zbog čega sam joj vrlo zahvalan.

[30] Boppe, 210—214.

[31] Ricci Marmontu, Pariz, /10/ 1810, SHAT, C^{6} 5, Octobre 1810.

[32] »Maršal Marmont — ministru rata, Ljubljana, 26. listopada 1810«, Marmont, 218—219.

[33] Boppe, 198.

[34] SHAT, C^{6} 5, Septembre 1810. Drugi primjerak s neznatnim pravopisnim razlikama i nešto drugačijih podnaslova nalazi se na istom mjestu u Octobre 1810. »Rapport et projets du décret...« od 26. decembra 1810. sadrži na stranama 56—66 Marmontov »Mémoires sur les régimens frontières«, istog sadržaja, a na stranama 67—79 »Situation présentant la statistique des régimens Croates«, s tabelama koje se izvorno nalaze u spomenutom oktobarskom dossieru (SHAT, MR 1950, E 14/31). Prijevod Marmontova izvještaja, objavljenog u spomenutom »Rapport et projet du décret sur l'organisation civile, ecclesiastique et judiciaire des provinces illyriennes« (à Paris, de l'imprimerie imperiale 26. Decembre 1810), štampali su u prijevodu na njemački »Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat« u brojevima 69 od 28 /8/ 1811, 70 od 31 /8/ 1811. i 71 od 4 /9/ 1811. (KA, HKR, 1812-B4-3/1). Spomenut je i prijepis u NSB, R 3934.

[35] Marmontov izvještaj upućen je iz Ljubljane 29. oktobra 1810. Vidjeti: SHAT, C^{6}5, Octobre 1810.

[36] »Mémoire sur la Croatie militaire«, isto. S bilješkom: »Sans date. Peut être rapproché du mémoire de Marmont, du 27 Octobre 1810.«

[37] Plauzonne Marmontu, Pariz, 3/11/ 1810, AM, Q, 1810. Novembre, LdG. Isto pismo, datirano s 5. novembrom, najvećim dijelom objavio je i Boppe (215—216).

[38] Mamula Napoléonu, Pariz, 6 /11/ 1810, SHAT, C^{6} 5, Novembre 1810. Vidjeti: D. Roksandić, *Tri izvora iz francuskih arhiva s početka XIX*, Miscellanea 11 (1983) 156—158.

[39] Isto.

[40] Marmont, 220—224.

[11] Marmont Clarkeu, 3 /11/ 1810, AM, T (koncept).

[12] »Rapport à S. M. l'Empereur et Roi sur les régimens croates«, Boppe, 198—209.

[13] Ministère de la guerre. Rapport à S. M. ...du 21. Novembre 1810, AN, AF IV 1689, doss. 1; Boppe, 41—53.

[14] Lauriston Napoléonu, Ljubljana, 16 /11/ 1810, SHAT, C^6 5, Novembre 1810.

[15] Isti istom, Trst, 28 /12/ 1810, isto, Decembre 1810, (»Rapport sur la Croatie militaire«).

[16] Boppe, 56—58.
(»Potrebno je imati u Hrvatskoj jednog generala koji će nadzirati pukovnike, povezivati službu u ovoj pokrajini i na cijeloj granici. Ako u Hrvatskoj ne bude jednog središta, jedinstva komandovanja, sve će popustiti. Krađe će ponovo početi, ceste više neće biti sigurne, turski ili austrijski trgovci strahovat će od prolaza kroz Hrvatsku i sve prednosti koje dekret od 27. novembra (1810) daje Iliriji, svest će se na ništa.«)

[17] Gaudin Napoléonu, Pariz, 10 /12/ 1810, SHAT, MR 1950, 16.

[18] Clarke Napoléonu, Pariz, 21 /12/ 1810, AN, AF IV 1713, dr. f° 111. Koncept jednog takvog dijela sačuvan je u AM, T s datumom 28. oktobar 1810. i napomenom da je upućen Clarkeu 3. novembra i.g.

[19] Dr. 28 /11/ 1810, br. 1225, AN, AF IV 971; Clarke Napoléonu, Pariz, 1 /12/ 1810, AN, AF IV 1713, dr. 5 f° 119; Ministère de la guerre. Feuilles du travail, 19 /1/ 1811. i 23 /1/ 1811, AN, AF IV 975.

NOVČANA BEZIZLAZJA KRAJIŠKOG UREĐENJA

[1] Napoléon, »Note pour le ministre des finances...«, AN, AF IV 909, dr. 7, f° 74. Nema traga, naprotiv, da je car bio zabrinut zbog jezivog siromašenja stanovništva, a i njegove vlastite vojske, zbog učestalih monetarnih reformi u Ilirskim pokrajinama koncem 1809. i u 1810. godini, koje su razorno djelovale u Vojnoj i Civilnoj Hrvatskoj.

Kada je u januaru 1810. vrijednost papirnog novca snižena na 1/6, svi službenici i oficiri dobivali su i dalje isti nominalni iznos, a cijene su šesterostruko porasle. U pometnji koja je zavladala, general Carra Saint-Cyr tražio je 31. januara 1810. od Marmonta da se hitno poduzmu mjere koje će unijeti više reda i utišati brojna nezadovoljstva (Carra Saint-Cyr Marmontu, Karlovac, 31 /1/ 1810, AM, S, 1810. Janvier, LdG). Napoléon je šutio o ovom pitanju.

Pokušavajući izaći iz novčane oskudice, francuske vlasti »sjetile« su se da iznude »nuđenje dobrovoljnih zajmova« u Ilirskim pokrajinama u jesen 1810. Te »sreće« bili su pošteđeni Vojna Hrvatska, Dalmacija i Dubrovnik. Iz prve dvije pokrajine nije se imalo što dobiti, a treća je bila već toliko »usrećena« da ju je neko vrijeme trebalo pustiti na miru. Od imućnih trgovaca i posjednika očekivalo se 1 200 000 fr., od Rijeke 180 000 fr., od Trsta dvostruko više itd. (Belleville Gaudinu, Ljubljana, 26 /10/ 1810, AN, AF IV 1713, dr. 5, f° 136). Takvu financijsku politiku Napoléon je podržavao.

[2] (Budžet 1811) i »Résumé du budget de 1810...«, AN, AF IV 1713, f° 24 i 28.

[2a] Note dictée par l'Empereur pour le Ministre de l'Ad/ministrati/on de la Guerre, 22 /11/ 1810, AN, AF IV 909, dr. 9, f° 35.

[3] Depenses 1810, AN, AF IV 1713, f° 29bis; Apperçu du budget de 1811, Ljubljana, 27 /10/ 1810- isto, f° 22; Budžet Vojne Hrvatske za 1811. objavila je Pivec-Stelè (269).

[4] Belleville Savaryju (?), Ljubljana, 14 /5/ 1811, AN, F^7 6553.

[5] Napoléon Lauristonu, Fontainebleau, 9 /11/ 1810, »Correspondance«, XXI, 17121; Napoléon Mollienu, Pariz, 28 /12/ 1811, isto, XXIII, 18383, 139—142.

[6] Isto.

[7] Vidjeti nap. 2.

[8] Bertrand Napoléonu, Trst, 17 /2/ 1012, AN, AF IV 1713, dr. 6, f° 17. Krajem 1812. Chabrol je obavijestio Ministarstvo carskog trezora da se ukupni budžetski prihodi u Ilirskim pokrajinama mogu ostvariti u iznosu višem od 11 745 000 fr. (5 129 000 fr. od neposrednih poreza, 900 000 od carina, 2 400 000 od taksa i državnih dobara, 2 000 000 od soli i duhana, 940 000 od Vojne Hrvatske, 190 000 od lu-

trije, 60 000 od poštanskih usluga i 360 000 iz raznih drugih izvora). Planirani budžetski rashodi za 1812. premašeni su zbog povećanih izdataka za vojne potrebe, tako da je procijenjeno da ukupni rashodi do kraja godine mogu doseći 13 415 000 fr., a od toga 8 900 000 za vojne potrebe, sa 2 000 000 za Vojnu Hrvatsku. Chabrolovo je mišljenje bilo da je dalje povlačenje vojnih jedinica iz Ilirskih pokrajina jedini način da se spriječi dalje povećanje budžetskog deficita. (Ministère du Trésor impérial. Rapport à S. M. I. et R., 4 /11/ 1812, AN, AF IV 1083[B], dr. 6, f° 82.)

[9] Bertrand Napoléonu, 10 /10/ 1811, SHAT, C[6] 6, Octobre 1811.

[10] De Pourrailly Chabrolu, Karlovac, 5 /12/ 1812, AS, GIIP, fasc. 26 (Proračun za Vojaško Hrvatsko), 517—518.

[10a] Vidjeti: »La solution de la crise monétaire« u Pivec-Stelè, 19—25.

[10b] Delzons Marmontu, Karlovac, 12 /2/ 1810, AM, R.

[10c] Isti istom, Karlovac, 25 /2/ 1810, isto.

[10d] Isti istom, Karlovac, 3 /2/ 1810, AM, T.

[10] Dauchy Marmontu, Ljubljana, 21 /1/ 1810, AM, P, 1810. Janvier, PI, IG.

[10f] Belleville Marmontu, Ljubljana, /1/ 1811, AM, P, 1810. Mai, PI, IG; Delzons Bellevilleu, Karlovac, 24 /1/ 1811, AS, GIIP, fasc. 51, 153—155.

[10g] Belleville Marmontu, 2 /2/ 1810, AM, U, 1811, PI, IG.

[10h] Isti istom, Ljubljana, 9 /2/ 1811, isto.

[10i] De Vienney Marmontu, Karlovac, 28 /3/ 1810, AM, X, 1810. Mars, PI, Lettres des intendans de province.

[10j] Régimens Croates. Solde et retraite, Ljubljana, 30 /12/ 1810, AM, V, 1810. Decembre, PI, IG.

[11] Tromelin Guilleminotu, Karlovac, 2 /12/ 1809, SHAT, C[6] 4, Decembre 1809.

[12] Contades Marmontu, Rijeka, 20 /7/ 1810, AM, K9.

[13] SGG, Travail du 23 /7/ 1810, isto.

[14] SGG, Travail du 11 /8/ 1810, Résumé, isto; Valdoni De Franceschiju, Gospić, 18 /7/ 1810, s ulomkom Delzonsova pisma Valdoniju (Švarča, 14 /7/ 1810), isto;

[15] Belleville Marmontu Ljubljana, 17 /2/ 1811, AM, U, 1811, PI, IG.
SGG, Travail du 11 /8/ 1810, isto; Laugier De Franceschiju, Trst, 15 /3/ 1810, isto.

GLAVA V. STRAH, NADA, BEZIZLAZJE I SMRT

EGZISTENCIJALNA UGROŽENOST I STRAH PRED BUDUĆNOŠĆU

[1] Franz Colloredu, Bratislava, 26 /11/ 1809, KA, HKR, 1809-B11-1/23, F. 2.

[2] Marmont Delzonsu, 6 /6/ 1810, AM, E, 1810, PI, Lettres du chef d'Etat-major général.

[3] Gavrilović, 677—678.

[4] Marmont Clarkeu, Ljubljana, 23 /12/ 1809, SHAT, C[6] 5, Janvier 1810.

[5] Napoléon Clarkeu, Pariz, 9 /1/ 1810, »Correspondance«, XX, 16123, 124.
(»Smatram da je zahtjev da se petnaest hiljada pušaka da Hrvatima jako preuranjen i hazardan. Dobro se treba čuvati da se ništa ne učini. Najviše bi im ga se moglo dati za jednu kompaniju po regimenti. Da li je maršal Marmont siguran da se ti ljudi neće poslužiti s njim protiv njega. Ne treba ih naoružati prije nego što ih se upozna i prije nego što se u njih bude siguran. Neka se naoružа hiljadu ljudi i ne više. Uvjerite maršala Marmonta da mi se ova lakomislenost u tako važnoj stvari čini vrlo neobičnom.«)

[6] Clarke Napoléonu, Pariz, 3 /2/ 1810, SHAT, C[6] 5, Février 1810.

[7] Boppe, 27—29.

[8] Živković Marmontu, Trst, 7 /4/ 1810, AM, T.

[9] Delzons Marmontu, Karlovac, 4 /3/ 1810, AM, Q, 1810. Mars, LdG.

[10] Marmont Clarkeu, Ljubljana, 23 /12/ 1809, SHAT, C[6] 5, Janvier 1810.

[11] Compte rendu... Marmont, 1810, AN, F[1e]61.
[12] Delzons Marmontu, Karlovac, 4 /3/ 1810 AM, Q, 1810. Mars, LdG.
[13] Marmont Clarkeu, Ljubljana, 15 /11/ 1810, SHAT, C[6] 5, Novembre 1810.
[14] Šljivarić Delzonsu, Gospić, 9 /4/ 1810, AM, X, 1810. Avril.
[15] Ježić Marmontu, Senj, 18 /3/ 1810, AM, U, 1810, Evêques.
[16] ??, AN, AF IV 1713, dr. 5, n° 70 i 71.
[17] Isto, n° 72 i 73.
[18] Boppe, 30—32.
[19] Bachelu Marmontu, Gospić, 17 /6/ 1810, AM, P, 1810. Juin, LdG.

KRAJIŠKO DRUŠTVO POSLIJE ORGANIČKOG DEKRETA

[1] »Decret sur l'organisation de l'Illyrie«, potpisan u palači Tuileries u Parizu, 15. aprila 1811. godine, sadrži dva odsjeka o Vojnoj Hrvatskoj. U odsjeku IV, poglavlja VII sljedeći su članovi:

§ 91. »Un intendant militaire résidant à Carlstadt et pris parmi les inspecteurs aux revues de nos armées, sera chargé de la surveillance de l'administration des régimens frontières de l'Illyrie. Il aura près de lui, et sous sa présidence, une direction centrale composée d'un officier superieur, d'un commissaire des guerres et d'un auditeur, tirés de ces régimens ou du service de la frontière. Cette direction recevra tous les comptes et rapports des régimens, tant pour ce qui tient à l'organisation que pour ce qui est relatif à l'administration, la comptabilité et la justice.«

§ 92. »L'intendant militaire sera sous les ordres de notre gouverneur général des provinces illyriennes: il correspondra directement avec lui, pour tout ce qui a rapport à l'organisation aux remplacemens, nominations et mutations d'officier, et au personnel de ces régimens; avec l'intendant général des finances, pour tout ce qui est relatif à l'administration et à la comptabilité, et avec le commissaire de justice, pour tout ce qui tient à l'ordre judiciaire.«

§ 93. »L'intendant militaire tiendra la main à ce qui les comptes des régimens soient arrêtés provisioirement tous les trois mois par le commissaire en chef, membre de la direction, qui, à cet effet, parcourra les régimens, accompagné du commissaire de brigade.«

§ 94. »Il n'est rien changé à l'organisation des régimens, qui reste la même. Ils continueront à être régis d'après les réglemens en vigueur aujourd'hui; et l'arrêté de notre gouverneur général, en date du l[er] juin, qui fixe le rapport des diverses autorités, est confirmé.«

U odsjeku X, poglavlja XVI, član je 235:

»Dans la Croatie militaire, la justice continuera à être rendue comme par le passé.

Néamoins, tout jugement portant condamnation, dans les cas ordinaires, à une peine afflictive, sera, de plein droit, porté, par appel, au tribunal de Carlstadt, auquel seront adjoint deux assesseurs militaires. Ce tribunal jugera en dernier ressort.«

Pisani (350—398) ne komentira članove o Vojnoj Hrvatskoj, kao ni Boppe. D. Samardžić je o njima najviše pisao u spominjanom radu »Vojnička Hrvatska...« (pogrešno prevodi pojam »militaire«), ali s uočljivim greškama. Vojni intendant, čije su ovlasti suštinski ugrožavale ovlasti zapovijedajućeg generala. ostao je »mrtvorođenče«.

»Le décret organique...« izvorno je objavljen u: Bulletin des Lois, Tome 369bis. Primjerak se nalazi i u: AD, DM, Autriche 55, f° 44—62, odakle su navedeni članovi prepisani. Prijevod na hrvatski ili srpski jezik »Naredba o ustrojenju Ilirie« objavljena je u »Narodnim novinama«, XVI/1850, br. 12, 14, 16/17!/, 21 i 24.)

[1a] Pivec-Stelè, 271.
[2] Ministère du trésor. Feuilles du travail, 27 /2/ 1811, 3 /4/ 1811, 17 /4/ 1811, AN, AF IV 976.
[3] Bertrand Napoléonu, Ljubljana, 6 /7/ 1811, SHAT, C[6] 6, Juillet 1811.
[4] Ministère de la guerre. Feuilles du travail, 7 /11/ 1811, AN, AF IV 978, dr. 3.
Isto, 11 /12/ 1811, isto.

[6] Administration de la guerre. Feuilles du travail, 1 /5/ 1811, AN, AF IV 976.
[7] Delzons Chabrolu, Švarča, 18 /9/ 1811, AS, GIIP, asc. 51, 277—279.
[8] Isto.
[9] »Tableau comparatif de la solde des sous officiers et soldats d'infanterie francaise et des sous officier et soldats des régiments croates«, Trst, 18 /2/ 1811, AS, GIIP, fasc. 51, 404—405.
[10] Ministère de la guerre. Feuilles du travail, 3 /7/ 1811, AN, AF IV 977, dr. 15.
[11] Bertrand Napoléonu, Ljubljana, 26 /7/ 1811, SHAT, C^{6} 6, Juillet 1811.
[12] Isto.
[13] Isto; Matternich Ottu, Beč, 11 /2/ 1811, AD, CP, Autriche 389, f° 99; Otto Champagnyju, Beč, 28 /2/ 1811, isto, f° 98.
[14] Bertrand Napoléonu, Ljubljana, 15 /9/ 1811, SHAT, C^{6} 6, Septembre 1811.
[15] AN, AF IV 1297, n° 67.
[16] Bertrand Napoléonu, Ljubljana, 31 /8/ 1811, SHAT, C^{6} 6, Août 1811.
[17] Isti istom, Ljubljana, 15 /9/ 1811, isto.
[18] 2eme et 4ème division. Lettre du général Bertrand, 15 /12/ 1811, SHAT, C^{6} 6, Decembre 1811; isto, 19 /12/ 1811, isto.
[19] SHAT, C^{6}6, Decembre 1811.
[20] Administration de la guerre. Feuilles du travail, 11 /3/ 1812, AN, AF IV 980.
[21] Rapport à l'Empereur, 26 /1/ 1812, SHAT, C^{6} 6, Janvier 1812; Clarke Bertrandu, 29 /1/ 1812, isto.
[22] Ministère de la guerre. Feulles du travail, 22 /5/ 1812, AN, AF IV 981.
[23] Bertrand Savaryju, Ljubljana, 25 /7/ 1812, AN, F^{7} 6553.
[24] AD, MD, Autriche 55, f° 293.
[25] Bertrand Clarkeu, Ljubljana, 6 /12/ 1812, SHAT, C^{6} 6, Decembre 1812.
[26] Clarke Junotu, Pariz, 28 /3/ 1813, SHAT, G.B./2e S., 1448, Slivaric.
[27] Boppe, 130—131.
[28] Bertrand Napoléonu, Trst, 15 /2/ 1813, AN, AF IV 1713, ?, f° 1; Boppe, 141—142. Nije potpuno jasno da li Bertrand nudi 50 konjanika na vlastiti račun ili ne. Vjerojatnija je prva pretpostavka.
[29] Chabrol Montalivetu, Ljubljana, 13 /5/ 1813, AN, F^{9} 128.
[30] Isti istom, Gorica, 24/9/ 1813, AN, F^{9} 128.
[31] Isti istom, Ljubljana, 7 /4/ 1813, isto; Clarke Montalivetu, Pariz, 10 /3/ 1813, isto; Bertrand Montalivetu, Trst, 16 /2/ 1813, isto.
[32] Chabrol Montalivetu, Ljubljana, 7 /5/ 1813. i Gorica, 24 /9/ 1813, isto.
[33] Junot Montalivetu, Trst, 22 /4/ 1813, isto; Montalivet Junotu, Pariz, 8 /5/ 1813, isto.
[34] Pruès Clarkeu, Karlovac, 20 /5/ 1813, SHAT, C^{6} 7, Mai 1813; Boppe, 147—148.
[35] Chabrol Montalivetu, Gorica, 24 /9/ 1813, AN, F^{9} 128; Boppe, 149.
[36] Boppe, 151.
[37] »Correspondance«, XXVI, 20378, 70.
[38] Fouché Napoléonu, Venecija, 13 /10/ 1813, AN, AF IV 1713, ?, f° 13.
[39] Isto.
[40] G.E. Rothenberg, »The Military Border...«, 118—120.
[41] Bulletin d'Illyrie, Ljubljana, 20 /8/ 1813, SHAT, C^{6} 7, Août 1813; 8e bulletin d'Illyrie, 26 /8/ 1813, isto; Fouché Napoléonu, Ljubljana, 23 /8/ 1813, isto.
[42] Bulletin d'Illyrie, Ljubljana, 20 /8/ 1813, isto; 7e bulletin d'Illyrie, isto.
[43] F. Vaniček, nav. dj., IV, 149—150.

RASIPANJE I IŠČEZAVANJE KRAJIŠKE SILE

[1] Marmont Clarkeu, Trst, 1 /3/ 1810, SHAT, C^{6} 5, Mars 1810.
[2] Isto.
[3] Marmont Clarkeu, Ljubljana, 10 /12/ 1810, AM, Al, PI, Projets divers, Notes, Renseignements, N° 26.

[4] Isto.

[5] Clarke Napoléonu, Pariz, 11 /10/ 1810, AN, AF IV 1713, dr. 5, f° 138.

[6] Compte rendu..., Marmont, AN, F^{1e}61.

[7] Armée d'Illyrie. Etat-major général. Decembre 1810, SHAT, C^{6}5, Decembre 1810; Correspondance de M/onsieu/r l' ordonnateur en chef de l'armée d'Illyrie, 10 /12/ 1810, SHAT, C^{6}8; Situation du 1er Janiver 1811, SHAT, C^{6}12; Aubernon Cessacu, Pariz, januar 1811, AN, AF IV 1713, ?, f° 32.

[8] Situation du 1er Février 1811, SHAT, C^{6}12.

[9] Marmont Clarkeu, ?, SHAT, C^{6}5, Decembre 1810. Feuillet.

[10] Lauriston napoléonu, Trst, 1 /1/ 1811, SHAT, C^{6} 6, Janvier 1811.

[11] Bertrand Clarkeu, Ljubljana, 9 (3) 1811, isto, Juillet 1811.

[12] Isto.

[13] Isto, Mai 1811 (kopija).

[14] Administration de la guerre. Feuilles du travail, 12 /6/ 1811, AN, AF IV 977.

[15] Bertrand Napoléonu, Ljubljana, 23 /7/ 1811, AN, AF IV 1713, ?, f° 43.

[16] Rapport sur l'expedition de Lissa, SHAT, C^{6}6, Août 1811.

[17] Bertrand Napoléonu, Ljubljana, 31 /8/ 1811, isto. Kada je general Bertrand obavijestio svog suverena da se mnoštvo vojnika 18. regimente razboljelo u Puli zbog loših klimatskih uvjeta, ovaj mu je odgovorio u povišenom tonu da je s bolom pročitao što se dogodilo i da mu nije jasno kako mu je to tako hladnokrvno mogao saopćiti te da nije mislio da je on u Iliriji da bi promatrao što se događa. Trebao je izdati potrebna naređenja čim je saznao koliki su razmjeri bolesti. Francuske jedinice trebaju biti u planinskim krajevima po takvu vremenu, gdje je zrak zdraviji, a u Puli može biti narodna straža, da bi nakon toga dodao: »Žar niste imali Hrvata?« (Napoléon Bertrandu, Saint-Cloud, 23 (8) 1811, »Correspondance«, XXII, 18077, 511—512). Nije bilo moguće provjeriti kada su francuske jedinice u to vrijeme napustile Pulu, a kada su krajiške u nju došle. Vjerojatno se smjena zbila tokom augusta iste godine.

[18] Napoléon Bertrandu, Trianon, 15 (7) 1811, »Correspondance«, XXII, 17923, 389—390; Pisani, 402—404.

[19] »Expédition de Montenero«, Bertrand, Trst, 12 (12) 1811, SHAT, C^{6}6, Decembre 1811.

[20] Armée d'Illyrie. Situation du 1er Août 1811, SHAT, C^{6}12.

[21] Bertrand Napoléonu, Ljubljana, 6 /7/ 1811, SHAT, C^{6} 6, Juillet 1811.

[22] Isto.

[23] Régiment de Croates, composé des 1ers batallions des 1er et 2e Banal (5e et 6e de Chasseurs d'Illyrie), AS, GIIP, fasc. 51, 352—353.

[24] Bertrand Clarkeu, Ogulin, 9 /9/ 1811, SHAT, C^{6} 6, Septembre 1811.

[25] Isti istom, Ljubljana, 25 /9/ 1811, isto.

[26] Bertrand Napoléonu, 10 /10/ 1811, isto, Octobre 1811.

[27] Isto.

[28] Isto.

[29] Vidjeti nap. 19.

[30] Bertrand Gauthieru, Trst, 4 /12/ 1811, SHAT, C^{6} 6, Decembre 1811.

[31] Bertrand Clarkeu, Trst, 16 /1/ 1812, SHAT, C^{6} 6, Janvier 1812.

[32] Clarke Napoléonu, Pariz, 26 /1/ 1812, isto.

[33] Bertrand Clarkeu, Trst, 11 /2/ 1812, isto. Février 1812.

[34] Bertrand Clarkeu, Trst, 26 /1/ 1812, SHAT C^{6} 6, Janvier 1812 (kopija); Ministère de la guerre. Raport à S. M., 6 /2/ 1812, isto, Février 1812.

[35] Bertrand Clarkeu, Trst, 5 /5/ 1812, isto, Mai 1812. Koliko je bio u pravu, pokazali su događaji nekoliko dana kasnije, posebno iskrcavanje 300 britanskih vojnika na Mljetu. (Ministère de la guerre. Rapport à S. M., 14 /5/ 1812, isto.)

[36] Bertrand Clarkeu, Ljubljana, 10 /8/ 1812, isto, Août 1812.

[37] Isti istom, Ljubljana, 17 /6/ 1812, isto, Juin 1812; Pisani, 403—405. Nekoliko mjeseci kasnije bosanski valija saopćio je u povjerenju konzulu Davidu poruku, koju je ovaj doslovno prenio u Pariz: »Je veux vous faire: c'est qu'il y a quatre

mois vos affaires ont été sur le point d'aller fort mal de ce côté; tandis que les Anglais et les Russes, aidés par Ali-Pacha, tentaient d'entraîner la Porte dans une alliance contre l'empereuer Napoléon, ils préparaient une expédition sur la côte d'Illyrie. Ils avaient l'assurance de révoltes en leur faveur non seulement à Cattaro et en Dalmatie, mais en Croatie même où ils ont beaucoup de partisans. L'évêque de Montenegro descendit dans le même temps à Niksich, où il eut des conférences secrètes avec plusieurs habitants de Cattaro, qui sont des agents russes« (Pisani, 404).

[38] Bertrand Gauthieru, »command/an/t en Albanie«, Trst, 8 /4/ 1812, SHAT, C⁶6, Avril 1812; Bertrand Clarkeu, Trst, 7 /4/ 1812, isto.

[39] Isti istom, Ljubljana, 10 /7/ 1812, isto, Juillet 1812.

[40] Isti istom, Trst, 20 /1/ 1813, SHAT, C⁶ 7, Janvier 1813.
Drugi bataljon Ogulinske regimente krenuo je 26. februara 1813. prema Sjevernoj Italiji s naređenjem da se uključi u Talijanski opservacioni korpus. U njegovu sastavu bilo je 992 ljudi. U istom pravcu krenuo je istog dana i 1. bataljon Slunjske regimente s 1.270 ljudi. (Armée d'Illyrie. Situation du 28 Février 1813, SHAT, C⁶13).

[41] »Observations sur la défense des provinces illyriennes«, Bertrand, Trst, 24 /1/ 1813, SHAT, C⁶7, Janvier 1813.

[42] Bertrand Clarkeu, 12 /2/ 1813, isto, Février 1813; Isti istom, Trst, 18 /2/ 1813 isto; »Le premier inspecteur général« Savaryju, Pariz, 23 /2/ 1813, AN, F⁷ 6553.

[43] »Le chef de l'état-major commandant l'arrondissement« ? generalu ?, Dubrovnik, 23 /2/ 1813, SHAT, C⁶ 7, Février 1813.

[44] Bertrand Clarkeu, Trst, 19 /2/ 1813, isto.

[45] Junot Clarkeu, Trst, 18 /3/ 1813, isto, Mars 1813.

[46] »Smirich, subdélégué de Lesina« ?, Hvar, 15 /3/ 1813, isto. Sudeći prema Pisanju, stvaranje takva bataljona je u toku u maju 1813. na Visu, na otoku koji je tokom čitava razdoblja postojanja Ilirskih pokrajina u vlasti britanske mornarice kao središte njezinih operacija u Jadranskom moru i kao središte britanske trgovine u ovom dijelu Sredozemnog mora (424). Međutim, jedina vijest o većem broju krajišnika u vezi s britanskom mornaricom objavljena je također kod Pisanija, a odnosi se na zbivanja u Splitu poslije kapitulacije grada 2. novembra 1813: »Hoste débarqua à Spalato 600 Croates venant de Stagno et de Raguse« 440). Očigledno su u pitanju dezerteri iz francuske vojske, koje odmah nakon toga nalazimo pod zapovjedništvom generala Milutinovića, sudeći prema Vaničekovu navodu (IV, 168—174), tako da ni to ne bi mogao biti dokaz o postojanju krajiškog bataljona u sastavu britanske vojske. Pouzdan odgovor moći će se dobiti poslije istraživanja u britanskim arhivima.

[47] »Le premier inspecteur général« Savaryju, Pariz, 13 /5/ 1813, AN, F⁷ 6553, Gendarmerie.

[48] Bertrand Clarkeu, Trst, 16 /3/ 1813, SHAT, C⁶ 7, Février 1813.

[49] Clarke Junotu, 20 /4/ 1813, isto, Avril 1813 (koncept). Oba bataljona su početkom augusta 1813. i dalje u posadnoj službi, tako da se sa sigurnošću može ustvrditi da nisu ni napuštali Ilirske pokrajine, to više što u dostupnim izvorima nema traga o dolasku spomenutih francuskih jedinica.

[50] »Minute...«, Clarke Napoléonu, 17 /5/ 1813, isto, Mai 1813.

[51] »Minute de la lettre écrite par le ministre de la guerre« Junotu, 19 /5/ 1813, isto.

[52] »Inspection générale« Savaryju, Pariz, 29 /5/ 1813, AN, F⁷6553, Le duc d'Abrantès.

[53] Nouvel, »le chef superieur de la marine« ?, Trst, 6 /7/ 1813, SHAT, C⁶ 7, Juillet 1813.

[54] Ministère de la guerre. Rapport à S. M., 15 /7/ 1813, isto.

[55] Vidjeti nap. 49.

[56] Chabrol Montalivetu, Gorica, 24 /9/ 1813, AN, F¹ᵉ 61.

[57] »Le premier inspecteur général« Savaryju, Pariz, 14 /7/ 1813, AN, F⁷6553, Gendarmerie.

[58] Sébé Clarkeu, Dubrovnik, 28 /9/ 1813, SHAT, C⁶ 7, Septembre 1813.

[59] »Extrait des dispositions que Monsieur le Colonel Holewatz, Colonel Croate, a prit pour défendre la place de »Castelnovo«, ?, isto, Octobre 1813. Pisac je nepoznat, a napisano je u Hercegnovom 16. oktobra 1813.

[60] Troupes en Illyrie. Situation au 20. Octobre 1813, SHAT, $C^6$13.

[61] Montrichard Fouchéu, Dubrovnik, 11 /10/ 1813, SHAT, $C^6$7, Octobre 1813; Sébé Clarkeu, Dubrovnik, 28 /10/ 1813, isto, Août 1813 (kopija).

[62] Eugène Clarkeu, Verona, 21 /11/ 1813, SHAT, $C^3$5, Armée 1813.

[63] Isto; Sébé Clarkeu, Dubrovnik, 28 /10/ 1813, SHAT, $C^6$7, Août 1813 1813 (kopija).

[64] Sébé Clarkeu, Dubrovnik, 13 /10/ 1813, isto, Cctobre 1813; »Extrait des dispositions...«, isto.

[65] Fouché Clarkeu, Venecija, 16 /10/ 1813, isto.

[66] Montrichard Clarkeu, Dubrovnik, 18 /10/ 1813, isto.

[67] Isti istom, Dubrovnik, 7 /11/ 1813, isto, Novembre 1813.

[68] Chabrol Montalivetu, Parma, 16 /11/ 1813, AN, F^{1e}61, dr. 2; Također: isti istom Venecija, 27 /10/ 1813, isto.

[69] Fouché Napoléonu, Venecija, 13 /10/ 1813, AN, AF IV 1713, ?, f° 13.

[70] Chabrol Montalivetu, Venecija, 3 /11/ 1813, AN, AF IV 1068, f° 206.

[71] Montalivet Napoléonu, Pariz, 11 /11/ 1813, isto, f° 207.

[72] Isto.

[73] U tom je najvećeg udjela imao utjecaj Pisanijeva djela, koje je još uvijek uvelike neprevladano. Iako značajan, mnogo je skromniji potonji Boppeov udio. Nema sumnje da sve istraživačke mogućnosti još ni izdaleka nisu iscrpljene ni u jugoslavenskim, ni u talijanskim, a ni u britanskim arhivima, koji su kudikamo najzanemareniji.

[74] Boppe, 87.
(»...upozoren od samih zapovjednika o lošem raspoloženju podoficira i vojnika, o njihovoj vrlo izraženoj namjeri da se ne bore protiv svoje braće, rođaka ili zemljaka, uvjeren u izvjesnost njihova masovnog dezertiranja ako prijeđu gradske kapije, osjećao sam nemogućnost i nerazumnost koju bi se učinilo ako bi izašli Talijani jer bismo se tada našli prepušteni milosti ove nepokorne jedinice...«)

[75] »Mehrere Geschichten von der Licca, die sich seit ihrer Eroberung von der Türken von Zeit zu Zeit merkwürdig ereignet haben«, AJAZU, I d 95.
(»U Zadru su kapetani Mesić, Grgurić i Devčić tajno nagovarali ljudstvo na nasilnu provalu i predaju tvrđave, radi čega su postali sumnjivi i u nedostatku dovoljnih dokaza otpušteni iz službe i uklonjeni iz grada. Zbog takvih okolnosti i napredovanja novoobrazovnog Ličkog bataljona prema Zadru dogodilo se da su se braća protiv braće morala boriti, iako su jedni drugima sve dobro željeli. Drugog decembra pobunio se u Zadru protiv Francuza Lički bataljon koji je još bio u njihovoj službi, s oružjem u rukama zauzeo gradska vrata i s oružjem u rukama prešao ostalim Ličanima koji su bili pod Zadrom, zbog čega je grad također pao i bio osvojen. Za ovu i drugu pokazanu naročitu hrabrost pri reokupaciji Dalmacije kapetan Mesić, Mate Knežević i Mihajlo Budisavljević dobili su Leopoldov orden, a ljudstvo od feldvebela naniže 7 zlatnih i 10 srebrnih medalja. Potpukovnik Widmayer dobio je vojni orden Marije Terezije i unaprijeđen za pukovnika, kapetan barun Marojević za majora i za nekoliko mjeseci potpukovnika u 1. banskoj regimenti, feldvebel Toma Korica i kaplar Dmitar Mileusnić za potporučnike, a kaplar Juko Pavičić, pored toga što je dobio zlatnu medalju za hrabrost, uskoro je bio unapriječen za zastavnika, ali je morao biti uskoro umirovljen radi zadobijene teške rane. Udovica tesara Franje Sebalja iz Bužina dobila je doživotnu mirovinu od 100 forinti godišnje jer se njezin muž pred svima drugima jako istakao, pošto je ne samo razbio kapiju tvrđave, nego i u odlučujućem trenutku, kada su Francuzi doveli kartečom nabijen top i htjeli opaliti protiv Ličana, koji su bili jako navalili da bi izašli kroz kapiju, primijetivši to, s doista herojskim pokličem da je bolje da jedan umre nego da stotina bude ustrijeljena, iz vlastite, zbilja junačke pobude pojurio je prema francuskom topu, razbio pod njim točkove i tako osujetio ispaljivanje u zbijeno mnoštvo Ličana, a pritom su njega samog Francuzi sasjekli na komade.«)

[76] »Wiedereroberung von Dalmatien und Oesterreichisch-Albanien 1813 und 1814.« u: F. Vaniček, nav. dj., IV, 168—174; Pisani, 427—437; Boppe, 86—91; G.E. Rothenberg, »The Military Border...«, 120—121; S. Obad, *Pobuna Krajišnika u Zadru godine 1813.* u: »Vojna krajina. Povijesni pregled — historiografija — rasprave«,

Zagreb 1984, 331—335. Svaki od ovih radova sadrži niz daljih bibliografskih jedinica.

[77] Pisani, 437.

[78] Isti, 448.
(»Dubrovnik je tada bio prvorazredno utvrđeno mjesto. Bedem je bio izvrstan, a Francuzi ga bjehu doveli u savršeno obrambeno stanje. Baterije, popunjene u nekoliko godina, bijahu naoružane s ogromnom artiljerijom. Luku Ploče branilo se s krajnje solidnim utvrđenjem, Ravelinom. U luci Pile tvrđava Sveti Lovrijenac pokrivala je svojom vatrom pristupe iz čitava predgrađa. Kraljevska tvrđava (»le fort Royal«) na otoku Lokrumu, branila je luku, a na brijegu Sveti Srđ, Carska tvrđava (»le fort Impérial«), završena jedva prije godinu dana, zauzela je i branila položaj odakle Rusi bijahu bombardirali grad 1806. godine.«)

[79] Prema Vaničeku, Milutinović se pojavio pred Gružom 3. i 4. januara 1814. s jednim bataljonom Ličke regimente i 3 i 1/2 kompanije iz 1. banske regimente, a kod Stona pridružile su se 2 kompanije iz Slunjske regimente. Vidjeti također: Pisani, 445—454 i Boppe, 81—86.

[80] Pisani, 462-470.

RASIPANJE I IŠČEZAVANJE KRAJIŠKE SILE (II)

[1] Najvažniji među njima je Boppe. Ostali će biti navedeni u bibliografskom prilogu

[2] »Beschreibung uiber die gemachte Reise und Begebenheiten während der Zeit als Croatien unter Frankreich verfiel« (dalje: »Beschreibung«), AJAZU, BJ I/X1; »Kurze Geschichte des im Anfange dritten und später ersten provisorisches Croatischen Regiments seit Abtrettung an Frankreich vom Jahre 1809. bis zum Wiederkehr unter dem Scepter des österreichischen Kaiserthums im Jahre 1814.« (dalje: »Kurze Geschichte«), AJAZU, BJ I/X4; »Dika i kod neprijatelja«, 76.

[3] G. Lefebvre, »Napoléon«, 383, 384.

[4] Ž. Lefevr i dr., nav. dj., II, 180—181, 195; G. Lefevbre, nav. dj., 383—390, 529—530.

[5] Bertrand Napoléonu, Ljubljana, 26 /7/ 1811, SHAT, C⁶6, Juillet 1811; Boppe, 96—97.

[6] (Vidjeti nap. 2.) Boppe, 96—99.

[7] »Kurze Geschichte«; »Dika i kod neprijatelja«, 6.
(»Zacijelo se odmah latilo promjena u vojništvu prema interesu novoga vladara. Jedinica se neprekidno bavila učenjem francuskog egzercira do 1. maja 1811. godine, kada je naređeno obima prvim bataljonima Prve i Druge banske regimente da odu u Ljubljanu, da bi tamo bili organizirani sasvim poput francuske pješadije. Ovi bataljoni prispjeli su u Ljubljanu 11. maja, a organizirao ih je divizijski general Delzons i nazvao Trećom hrvatskom provizornom regimentom.«

[8] »Correspondance«, XXII, 17623, 91—94.

[9] Isto, 17635, 111.
(»Dva hrvatska bataljona imat će također svoju artiljeriju. Da bi se izbjeglo svako odlaganje, bit će im ustupljene zaprege i materijal 18. lake pješadijske (regimente). Bit će dakle dovoljno da se stvori kompaniju hrvatskih topnika.«)

[10] Isto.
(»Ova dva hrvatska bataljona bit će pozvana. Upoznat će ih se da je to radi odlaska na Labu. Sastavit će ih se na način koji će moći biti najkorisniji.«)

[11] Ž. Lefevr i dr., nav. dj., II, 180—181.

[12] »Beschreibung«.

[13] Delzons ?, Ljubljana, 3 /5/ 1811, SHAT, C⁶ 6, Mai 1811.

[14] Ministère de la guerre. Rapport à S. M., Pariz, 14 /9/ 1811, isto, Septembre 1811.

[15] »Beschreibung«.

[16] Eugène Napoléonu, Udine, 13 /10/ 1811, SHAT, C³, Octobre 1811.

[17] Napoléon Bertrandu, Rotterdam, 26 /10/ 1811, »Correspondance«, XXII, 18209, 625—626.

[18] Napoléon Clarkeu, Saint-Cloud, 12 /11/ 1811, isto, XXIII, 18247, 3—4.

[19] »Kurze Geschichte«.
(»Napoléon ju je razgledao. Pregledao je svakog pojedinog čovjeka jer je prošao

kroz sve vrste i jer smo još imali na sebi austrijske uniforme, koje smo donijeli još od odvajanja od carske austrijske armije u Ugarskoj i koje su ostale također nepromijenjene, samo je slovo F bilo zamijenjeno s N na kokardama čakoa.

Car je provjerio telećak prostog grenadira Riste Vladušića i rublje koje se u njemu nalazilo. Raskopčao mu je štoviše i pogledao njegovu košulju. Kako je u toj prilici Napoléon ugledao jako zarasle grudi ovog čovjeka, izrekao je prisutnim maršalima slijedeće: »Mangup je vrlo jak.« Istovremeno je pitao sve odlikovane, a naročito kapetana Čujića, gdje i koje godine su dobili zlatne medalje.

Nakon što bi dobio izvještaj, Car bi potapšao čovjeka s riječima: »Dobro, vojniče, imate počasti.« Iza toga, naređeni su i izvršeni polazak i defile...«)

[20] Isto.

[21] Isto.

[22] »Beschreibung«.

[23] J. Tulard, nav. dj., 390.

(»Divlji narodi su praznovjerni i jednostavnih misli. Jedan strašni udarac zadat u srce Carstvu, na Veliku Moskvu, Svetu Moskvu, predat će mi u trentku to zaslijepljeno mnoštvo, bez pokretačke snage.«)

[24] »Beschreibung«.

[25] Napoléon Clarkeu, Pariz, 12 /1/ 1812, »Correspondance«, XXIII, 18428, 191—192.

[26] Ministère de la guerre. Rapport à S. M., 22 /1/ 1812, SHAT, C^{6} 6, Janvier 1812.

[27] Joly Clarkeu, Pariz, 15 /1/ 1812, isto, Decembre 1811.

[28] Bertrand Clarkeu, Trst, 6 /3/ 1812, isto, Mars 1812.

[29] Mouton Napoléonu, Pariz, 24 /3/ 1812, AN, AF IV 1713, dr. 6, f° 24.

[30] »Beschreibung«.

[31] Boppe, 99—105.

[32] »Beschreibung«.

(»Čitava regimenta je pri svojoj organizaciji bila popunjena narodnim, a toliko koliko je bilo moguće najboljim oficirima, pukovnikom Jolyjem i komandantom Cotenetom, koji su s još jednim ađutantom bili jedini Francuzi. Pošto je pukovnik uvidio da oficiri, kao što je to u Hrvata uvijek slučaj, žive u slozi na najbolji način i da neće dozvoliti da se učini bilo kakva nepravda ni njima ni ljudima...«)

[33] Isto.

[34] Boppe, 103—104.

(»Njegovoj ekselenciji gospodinu vojvodi de Feltre, ministru rata.

Pariz, 1. februara 1812.

Vaša ekselencijo, Njegova ekselencija gospodin maršal vojvoda od Dubrovnika, uzevši komandovanje našom pokrajinom, uveo nas je kao oficire u francusku službu i uvjerio nas da će se prema nama odnositi kao prema francuskim oficirima. Služili smo od tada do danas i ponašali se kao što trebaju revni vojnici i časni oficiri, kao što potvrđuju svjedodžbe koje imamo.

Stigavši u Pariz sa svojom regimentom nas trinaestoro neočekivano je primilo, naređenjem Vaše ekselencije, svoju ostavku. Ne pripada nam da želimo pitati koji je tome razlog, iako se vrlo iskreno osjećamo sigurni da nismo zaslužili takvu sudbinu.

Ali, jedino što nam ostaje u tako žalosnom položaju je da si dozvolimo slobodu da izložimo Vašoj ekselenciji da budući da smo rođeni u ratnoj profesiji i s tim u vezi od naše najranije mladosti upućeni u to umijeće, mi ne bismo znali zarađivati za svoj život u bilo kakvom drugom zanatu ili poslu. Nemajući, uostalom, nikakva imetka, bili bismo bez prihoda, nesretni i bijedni.

Vaša ekselencija će vidjeti iz priloženog pregleda da služimo velik broj godina, (vidjet će) naše ratne pohode i rane koje smo zadobili. Prema tome, usuđujemo se moliti Vašu ekselenciju ili da nas namjesti u 2. regimentu Vojne Hrvatske, gdje se uostalom nalazi mnogo nepopunjenih oficirskih mjesta ili da nam odobri mirovine u skladu s našim činovima, da ne bismo bili izloženi, poslije takvog velikog broja godina u službi i napora, nesretnoj sudbini da prosimo za svoj kruh, što ne vjerujemo da smo zaslužili. Imamo čast biti, s dubokim po-

štovanjem, gospodine, vrlo smjerne i vrlo pokorne sluge Vaše ekselencije.« (Slijedi 13 potpisa))

[35] Isto.

[36] Isto, 104—105.

[37] Isto, 105—106.

[38] »Kurze Geschichte«; »Beschreibung«; Boppe, 108—109.

Oskudica je brzo počela pratiti Veliku armiju na njezinu pohodu u Rusiju. Prema svjedočanstvima u knjizi *Le général baron Merle*, koju je A. Braquehay objavio 1892. godine u Montreuil-sur-Mer, o 3. provizornoj regimenti u drugoj polovini juna jedinice više nisu imale redovnu opskrbu ni kruhom, ni solju, ni alkoholom, tako da su se dosađivale jedući nesoljeno meso i malo brašna pomiješanog s vodom. Različite jedinice različito su podnosile iscrpljenost i odricanja. Krajišnici su trpjeli s rezignacijom, Francuzi i Švicarci također, ali su Holanđani i Nijemci već tada počeli bježati iz svojih jedinica (166).

[39] Isto.

[40] »Kurze Geschichte«.

(»Od toga dana (nakon što se prešlo rusku granicu — nap. D. R.) prestala je svaka redovna opskrba jedinica, a maršalima, divizijskim i brigadnim generalima, pukovnicima i komandantima bataljona najstrože je naloženo da se o potčinjenim jedinicama brinu svim silama i mogućnostima. Svaki čovjek morao se sad opskrbiti s jednom vrećicom, koja je bila tako dugačka kao telećak, a koja je morala biti široka 6 cola. Ona je odmah napunjena brašnom rekviriranim u mjestima i povezana s telećkom, a svaki ju je čovjek sam nosio da bi imao najmanje osmodnevnu zalihu brašna. Dalje, regimenta se oskrbljivala s 80 kola, natovarenih s toliko žita da se regimenta mogla podmirivati 20 dana. Također je odmah bezobzirno rekvirirano 150 komada rogate stoke za klanje na okolnim stanicama.«)

[41] Najpovršnije sravnjivanje dostupnih izvora upućuje na zaključak o njihovim brojnim nepodudarnostima. U literaturi zbrka je još veća. Uobičajeni prikazi francuskog pohoda na Rusiju u 1812. ne omogućavaju kritiku raspoloživih izvora u najvećem broju spornih slučajeva, tako da bi doista bilo nužno upustiti se u opsežna arhivska istraživanja da bi se riješilo sva sporna pitanja

[42] »Kurze Geschichte«.

[43] Isto.

(»U tom trenutku glasno, radosno klicanje zaorilo se francuskom vojskom: »Car dolazi! Car je ovdje! Naprijed!« Jedinica se smjesta svrstala u bojni poredak prema neprijatelju, naperila puške i nahrupila sa isukanim bajonetama, bez najmanje zaštite, na prednji ruski red i odbacila ga na drugi. U ovima je nastao nered i pobjegla su, ostavljajući dvije baterije poljskih topova i velik broj ubijenih, ranjenih i zarobljenih.«)

[44] Iako je izvor isti, datumi u opisu bitke i u tabeli u prilogu LXX se ne podudaraju.

[45] »Kurze Geschichte«.

(»Trećoj hrvatskoj regimenti pripisana je odluka u bici od 20-og; ona se je dakle ovjenčala slavom. Divizijski general Corbineau došao je pred stroj regimente i iskazao nam pored velike pohvale zadovoljstvo maršala: »Djela hrabrih Hrvata od 20. augusta novinama će biti obznanjena čitavoj Evropi.«)

[46] O hrabrosti krajišnika u ovoj bici ima više svjedočanstava: A. Braquehay, nav. dj., 170—171; *Mémoires du général Blar/on de Marbot*, Paris 1897, 3. 112; Boppe, 110.

(»General Merle odbio je s mnogo mudrosti, s jednim dijelom divizije, napad koji je neprijatelj poduzeo na našoj lijevoj strani da bi zaštitio svoje povlačenje. Hrvati su se istakli u tom napadu, podržani s dijelom konjice generala Castexa.«)

[47] »Kurze Geschichte«.

[48] Isto.

[49] Isto; »Beschreibung«.

[50] »Kurze Geschichte«.

[51] Isto. Prema svjedočenju generala Merlea u drugoj polovini oktobra naglo se počela osjećati glad. Mesa nije nedostajalo, ali kruha, soli i povrća gotovo uopće više nije bilo. Kako je nedostajala i topla odjeća, naglo su se počele širiti bolesti. Sve više ljudi gubilo se i zbog izdajstva seljaka, čak vodiča, naročito kada se išlo po široj okolini u potrazi za namirnicama. Najvidljivije je bilo osipanje bavarskih jedinica (173).

[52] »Kurze Geschichte«.

[53] Isto.

[54] Isto.

(»Jučer sam se lično uvjerio u vašu smionost i hrabrost. Stekli ste slavu, a pored toga također i čast da budete uvršteni među moje prve jedinice. Obećavam vam da ću vam za danas pokazanu smionost i odanost dati sve što ćete od mene pravedno tražiti čim stignem na položaj s armijom, jer sam s vama vrlo zadovoljan.«)

[55] »Beschreibung«

(»... Pri povratku primijetio je (Napoléon — nap. D.R.) regimentu, koja je baš desno uz cestu postavila logor i pozvao komandanta Vakanovića. Pitao ga je da li je regimenta proteklog dana mnogo pretrpjela i koliko su veliki bili njezini gubici. Pošto komandant nije bio vičan francuskom jeziku, može se zamisliti što je odgovorio caru, ne samo zbog nepoznavanja govora nego i zbog zbunjenosti. Čim je car odjahao nekoliko koraka, poslao je divizijskog generala Merlea da kaže da se on jučer lično uvjerio u sposobnost izvršenja zadatka i hrabrost Hrvata i da on neće zaboraviti imati na umu regimentu.«)

[56] Podaci o oficirskim gubicima u »Kurze Geschichte«.

[57] Napoléon Eugèneu, Pariz, 16 /12/ 1811, »Correspondance«, XXIII, 18340, 100—104.

[58] Bertrand Clarkeu, Trst, 30 /12/ 1811, SHAT, C^6 6, Decembre 1811; Boppe, 119.

[59] Bertrand Clarkeu, Trst, 22 /1/ 1812, SHAT, C^6 6, Janvier 1812; Boppe, 120.

[60] Isto, nap. 3.

(»Hrvatska regimenta iz 13. divizije stigla je u Veronu u najgorem stanju, trebajući, neovisno o odjeći koju se pripremalo, mnoštvo predmeta kao što su cipele, kožne torbe, puške, kola za namirnice i vojnu bolnicu...«)

[61] Isto, 120—121.

[62] Isto, 122.

[63] Isto, 122—123.

[64] AJAZU, I d 95.

[65] Boppe, 123—124.

[66] E. Tarlé, *Napoléon*, Moskva ?[3], 369—370.

[67] »Mehrere Geschichten von der Licca...«, AJAZU, I d 95; A. Martinien, »Tableaux, par corps et par bataillons, des officiers tués et blessés, pendant les guerres de l'Empire (1805—1815)«, Paris 1899, 513—514; Isto, »(supplément)«, Paris 1909, 87; Boppe, 124—125.

[68] Boppe, 125.

[69] Extrait d'un rapport du vice-roi d'Italie au major général, 9 (9) 1812. — Rapport annexé au 24e bulletin. Vidjeti: Boppe, 126.

(»Ta formacija još nije bila izvedena kada su Hrvati napadnuti. Napad su odbili svojom vatrom. Neprijateljska konjica, ojačana novim eskadronima, napala je 84-tu, koja je također prihvatila borbu. Snage ove konjice stalno su rasle. Ona je redom obnavljala svoje napade na kare 8. lake i Hrvata, 84-te i 92-ge, ali su (ovi napadi) redom prihvaćeni i odbacivani s istom strčanošću «)

[70] AJAZU, I d 95.

[71] Isto.

(»Da bi okončali svoj bolni život, grenadiri Marko Kokotović i Milin Grubić iz Otočačke regimente, koji su bili teško ranjeni u noge, napunili su svoje puške i u istom trenutku ustrijelili jedan drugog. Njihova odrešita hladnokrvnost zadivila je Francuze i samog Napoléona.«)

[72] A. Terbuhović, »Domorodni Dopis. (Izvornoznatnoga saderžaja.)«, Danica ilirska 8 (1839) 29—30.

[73] Isto, 30.

[74] A. Martinien, nav. dj., 513—514, supp. 87; Boppe, 126—128.

[75] AJAZU, I d 95.
(»...kod Malojaroslaveca, 24-og, pali su pred neprijateljem general Delzons i njegov brat lički major Marko Kliska, poručnik Marko Rukavina iz Pazarišta, feldvebel Ilić i više vojnika.«)

[76] A. Martinien, isto; Boppe, isto; E. Tarlé, nav. dj., 406.

[77] D. Nikolajević, »Prepiska đenerala Budislava Budisavljevića (*1790—1862)«, S. Karlovci 1911, 6.

[78] Alstern je kasnije umro od zadobivene rane. A. Martinien, nav. dj., 513—514, supp. 87; Boppe, 128—129.

[79] AJAZU, I d 95.

[80] Isto.

[81] Boppe, 129.

[82] Clarke Napoléonu, 28 /11/ 1812, SHAT, C[6] 6, Novembre 1812; Bertrand Clarkeu, Trst, 24 /12/ 1812, isto, Decembre 1812.

[83] Kolowrat Bellegardeu, Prag, 27 /6/ 1813, KA, HKR Praes., 1813-5-14, F. 2, 8, 14—15.

[84] Isto, F. 8.

[85] »Mémoires du général baron de Marbot«, 3, 217.

[86] Ž. Lefevr i dr., nav. dj., II, 197.

[87] »Kurze Geschichte«.

[88] Boppe, 117—118.

[89] Ž. Lefevr i dr., nav. dj., II, 199.

[90] »Kurze Geschichte«. U umjetnički pisanim Ćujićevim sjećanjima kratki njegov razgovor s kapetanom Čavićem u gostionici zabilježen je na srpskom ili hrvatskom jeziku, latinicom, kao zanimljivo svjedočanstvo kako se početkom XIX stoljeća pisala i izgovarala krajiška novoštokavska ijekavština: (Čavić:) »Comendante! na danyashnye Weszel (...) pimo bar jednu Buteliu Wina.« (Ćujić:) »Budi u Szerdczu veszeo, a progyisze Danasz Wina vidisli ovi Kuja stote gledaju y shlushaju — tebije dobro znano daszam ja vech dva puta denuncierat bio, y daszam obodva puta u velikom Rizihu y Odgovoru oztao — Pogledaide kako na nasz glede.« U nastojanju da obnovi izgubljeno povjerenje habsburških vojnih vlasti, pukovnik Josif Mamula činio je sve što je mogao. Iskoristio je svoju poduzetnost i bogatu maštu da uvjeri zapovijedajućeg generala u »reokupiranim« krajinama von Leuttnera da se založi u Dvorskom ratnom vijeću kod grofa Colloreda da mu se povjeri da pokuša prevesti na austrijsku stranu krajiške jedinice u Glogauu i Magdeburgu. Toliko je zanio von Leuttnera da ga je ovaj uputio u Beč uz obilan putni trošak da bi sam mogao iznijeti svoj prijedlog grofu Colloredu. U Beču su bili krajnje suzdržani spram Mamule, čak i sumnjičavi, tako da su se počeli raspitivati za njegovu karijeru u francuskoj službi i posebno za okolnosti njegova zarobljavanja u Italiji. Usrdnost s kojom se Mamula trudio da se opravda, da dokaže da je unatoč takvu napredovanju u francuskoj vojsci bio »österreichisch gesinnt« doista poražava. Vidjeti predmet: KA, HKR Praes., 1813-12-10, F. 1—5.

[91] »Kurze Geschichte«.

[91a] *Horvati u Glogovi,* Danica h., s. i d., I/1835, 14, 54—55

[92] Junot je bio vrlo uznemiren kada mu je saopćeno da će i jedinice 4. provizorne regimente napustili Ilirske pokrajine, budući da su one nakon toga ostajale s vrlo slabim obrambenim snagama. Clarke se nije trudio da ga uvjeri u suprotno. Mogao ga je jedino uputiti na potkralja Eugènea, kao glavnog zapovjednika vojske u Kraljevini Italiji i Ilirskim pokrajinama. (Clarke Junotu, 4 /7/ 1813, SHAT, C[6] 7, Juin 1813 (koncept)).

[93] A. Martinien. dj., supp. 88. Boppe ne spominje njezino sudjelovanje u ovoj bici.

[94] Isto, 504.

[95] Isto.

[96] Boppe, 139.

[97] Boppe, 139—140.

[98] Boppe, 140, 153—160.
Pošto je primio Napoléonov dekret o razoružanju stranih jedinica, Clarke je 7. decembra Caru postavio pitanje što učiniti s većim brojem mladih krajiških oficira koji su bili pitomci u francuskim vojnim školama. Odgovoreno mu je sljedećeg dana da u francuskoj službi mogu ostati oni koji su u nju voljni ući odričući se svoje zemlje, koji govore francuski i čine se predani »francuskoj stvari« (»Correspondance«, XXVI, 20987, 580).

KAZALO GEOGRAFSKIH POJMOVA

A

Adige 139
Albanija, Turska 226
Amsterdam 157
Austrija 135
Augsburg 49, 51, 157, 304
Austerlitz (Slavkov) 135

B

Bakar 162
Balkanski poluotok 50, 141, 142, 153, 188, 315
Baltik 154, 281
Banat 74, 125, 127
Banatska krajina 44, 51, 57, 110, 113, 315
Banska krajina 13, 14, 33, 38, 44, 63, 110, 113, 153, 164, 315
Bavarska 136, 138, 164, 292
Bazel 157
Beč (Vienne, Wien) 87, 111, 132, 136, 137, 138, 139, 141, 157, 168, 204, 313, 316, 319, 321, 323, 324, 325, 326, 328, 331, 338, 346
Beljak (Villach) 205, 263, 267, 169
Benkovac 144, 145, 161
Beograd 7, 141, 314, 316, 322, 332
Berezina 292, 296, 304, 306
Besançon 241, 266, 282, 284
Bihać 144
Bilaj 145
Bjelopolje 101
Bjelovar 63
Blagaj 146
Boka (Albanija, Oesterreichisch-Albanien) 141, 226, 258, 262, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 273, 274, 275, 276, 279, 340, 341
Boricevac 241
Borisov 295, 296
Borodino 301, 302
Bosiljevo 161
Bosna 37, 86, 108, 130, 141, 154, 164, 171, 184, 215, 226, 241, 327
Bović 56
Brač 266
Bratislava (Požun) 149, 336
Brinje 63, 161
Brlog 101
Budapest 323
Budim 315
Budva 268, 269, 274, 280
Bukovina 159
Bunić 101

C

Caporetto 139
Carigrad (Constantinople) 169
Cavtat 279
Cetin 146, 252, 326
Cetina 149
Cremona 257
Cres 262, 264
Crikvenica 161
Crna Gora 171, 215, 264, 266, 339, 340
Crno 161, 326

Č

Čašnik 292, 295
Čemernica 56
Češka (Bohême) 137, 153, 157, 164, 305, 315

D

Dalmacija 13, 107, 137, 141, 142, 143, 145, 146, 148, 149, 151, 153, 155, 158, 161, 162, 168, 172, 173, 178, 184, 194, 223, 237, 243, 248, 258, 261, 264, 267,

268, 270, 271, 272, 276, 277, 278, 314, 324, 325, 326, 327, 331, 332, 335, 340, 341
Dalmatinska Zagora 178
Dijon 282, 284, 309
Dobroselo 101, 146, 230
Dôl 241
Doljani 146
Donauwörth 137
Donja krajina 14, 158
Donji Lapac 319
Drissa (Driša) 290, 294
Dubica 144
Dubrovnik 144, 226, 258, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 335, 340, 341, 342
Dunav 47, 138
Dvina 290, 293, 295

Đ

Đevrske 145

E

Egervar 163
Engleska 169
Erfurt 292, 306
Essling 138
Evropa 11, 14, 53, 135, 136, 139, 143, 153, 156, 170, 171, 181, 183, 189, 217, 254, 266, 273, 281, 286, 289, 294, 315

F

Fažana 271, 272
Finska 139
Fontainebleau 48, 172, 214, 215, 216, 221, 285, 286, 309, 335
Francuska 7, 138, 149, 152, 153, 154, 170, 184, 191, 192, 193, 198, 209, 210, 214, 215, 216, 222, 225, 230, 241, 242, 244, 245, 247, 255, 260, 261, 264, 265, 272, 273, 281, 285, 287, 288, 291, 324, 342
Francusko Carstvo 6, 135, 136, 139, 140, 141, 142, 151, 168, 171, 181, 183, 187, 192, 204, 207, 235, 238, 255, 257, 269-270, 280, 305, 306, 332
Frankfurt na Majni 157
Furlanija 284, 298
Fužine 161

G

Gacka 45, 193
Galicija 75, 137, 154, 158, 164
Generalski Stol 161
Glina 56, 70, 106, 281, 282, 283
Glina (rijeka) 106
Glogau 299, 304, 306, 307, 308, 309, 346
Gora 56
Gorica 263, 338
Gornja krajina 14, 25, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 158
Gospić 63, 70, 106, 143, 145, 161, 231, 262, 276, 324, 336, 337, 338
Gračac 101, 143, 145, 161, 324, 325
Graz 128, 257, 308

H

Habsburška Monarhija (Austrija, Austrijsko Carstvo, Autriche, Oesterreich) 5, 6, 7, 11, 12, 46, 63, 75, 103, 104, 110, 113, 129, 131, 135, 136, 139, 140, 141, 142, 146, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 161, 163, 164, 168, 171, 175, 176, 177, 178, 181, 182, 187, 188, 206, 211, 214, 216, 227, 231, 239, 246, 253, 255, 257, 258, 260, 261, 262, 269, 272, 281, 304, 305, 307, 309, 315, 316, 318, 327, 328, 331, 332, 338, 342
Hamburg 157
Hercegnovi 266, 267, 269, 274, 275, 280, 340
Hrastovica 106
Hrvatska (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Croatie, Kroatien) 13, 24, 74, 75, 127, 137, 142, 143, 146, 148, 151, 152, 154, 155, 161, 164, 170, 178, 188, 192, 212, 221, 223, 228, 241, 254, 258, 275, 314, 315, 316, 319, 325, 327, 329, 332, 333, 342
Hrvatska, Austrijska 226
Hrvatska, Civilna (la Croatie Civile) 74, 105, 107, 188, 192, 195, 211, 215, 223, 226, 230, 257, 272, 335
Hrvatska, Turska 141
Hrvatska, Vojna (la Croatie Militaire) 6, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 50, 55, 56, 57, 58, 60, 63, 74, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 102, 104, 105, 106, 122, 172, 174, 178, 181, 183, 184, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212,

214, 215, 217, 220, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 261, 262, 265, 270, 272, 273, 276, 283, 285, 286, 287, 290, 291, 301, 306, 316, 317, 318, 320, 333, 334, 335, 336, 337
Hrvatska i Slavonija 13, 14, 21, 24, 53, 62, 125
Hrvatska vojna krajina 7, 11, 13, 15, 46, 47, 51, 57, 74, 77, 121, 153, 157, 159, 161, 164, 315, 318, 325
Hrvatsko Primorje 13 33, 148
Hvar 266, 267, 269, 308, 340

I

Ilirske pokrajine (les Provinces Illyriennes, die Illyrische Provinzen) 6, 12, 16, 17, 20, 38, 74, 102, 104, 113, 155, 161, 162, 163, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 176, 177, 178, 181, 183, 184, 185, 187, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 215, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 249, 250, 251, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 280, 281, 283, 284, 285, 286, 288, 291, 298, 299, 305, 308, 310, 316, 317, 318, 319, 327, 329, 331, 332, 335, 336, 337, 339, 340, 346
Ingolstadt 255, 292, 306
Innsbruck 138, 169
Istra 143, 151, 152, 172, 243, 258, 266, 272, 327
Italija 137, 143, 148, 152, 210, 211, 225, 226, 249, 258, 260, 276, 284, 299, 327, 340, 345, 346
Italija, Kraljevina 74, 154, 168, 169, 243, 244, 257, 346
Ivanić 63
Izačić 144

J

Jablanac 107
Jadransko more 13, 74, 100, 152, 154, 155, 168, 169, 170, 220, 263, 264, 265, 267, 278, 281, 340
Jasenovačka kompanija 17, 76, 164, 231
Jastrebarsko 161
Jezerane 51, 161
Jugoslavija 7

K

Kanjiža 101, 161
Kapela 38, 45
Karlobag 65, 66, 68, 69, 70, 107, 108, 154, 162, 230, 237, 239, 241
Karlovac 38, 49, 51, 108, 146, 154, 161, 170, 175, 193, 194, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 208, 228, 239, 240, 241, 248, 251, 252, 255, 256, 257, 258, 260, 262, 281, 308, 313, 315, 316, 317, 319, 320, 325, 326, 328, 329, 331, 333, 336, 337
Karlovački generalat (Karlovačka krajina) 13, 14, 44, 63, 110, 113, 127, 141, 164, 188, 315
Karpati 13
Kita 145
Klasnić 56
Klis 144, 276, 278
Knin 143, 144, 277, 278, 324
Konavli 274
Koprivnica 63
Korana 252
Kordun 5
Korenica 101
Koruška 75, 152, 154, 164, 226, 327
Korzika 309, 310
Kosinj 101
Kostajnica 51, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 102, 107, 252, 317
Kotor (Cattaro) 261, 262, 267, 268, 269, 274, 275, 276, 278, 280, 340
Kovno 289, 290, 297
Krakov 154
Kraljevčani 56
Kraljevica 149, 161, 262, 267
Kranjska 75, 152, 164, 168, 169, 261, 283, 327
Krasnoje 304
Krbava 45, 95, 316
Krf 240, 265
Krk 264
Križevačka županija 13, 24
Kupa (Culpa) 154, 258, 327
Kupirovo 146
Kustrin 292, 306, 307, 310
Kvarnersko otočje 264, 273

L

Laba (Elba) 11, 283, 305
La Flèche 48, 49, 51

Lapac 146
Lasinja 56
Lastovo 266, 270
Leipzig 157, 306, 307, 309, 316
Lešće 101, 161
Levant 169
Lientz 269
Lika (Licca) 45, 95, 142, 145, 146, 193, 264, 299, 302, 303, 304, 314, 316, 324, 325, 341, 345
Lobau 138
Lošinj, Mali 262, 263, 264, 266, 267, 269, 273, 308
Lukovo 106
Lützen 309
Lyon 257, 286, 292, 309

LJ

Ljeskovac 146
Ljubljana 168, 172, 193, 195, 205, 206, 207, 208, 223, 242, 248, 255, 257, 261, 263, 264, 266, 267, 269, 281, 282, 283, 285, 286, 291, 313, 317, 319, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 342
Ljubljančica 154

M

Magdeburg 255, 292, 306, 307, 308, 346
Maja 56, 106
Makarska 266
Malborghetto 147, 148
Mali Gradac 56
Malta 177
Marienburg 297, 305
Maslićselo 106
Medak 101, 143
Mekinjar 101, 304
Melun 285, 286
Meminac 51
Milano 172, 264, 284, 324, 331
Milna 264
Mincio 139
Mljet 339
Modruš 161
Monfalcone 226
Moravska 138
Moskva 285, 290, 295, 299, 301, 302, 303, 304, 310, 345
Mostanje 106
Mrežnica 106
Mrkopalj 161
Mrzlo Polje 107
Münster 290

N

Napulj 209, 214, 215, 216, 222, 261, 305
Natisone 139
Nebljusi 146
Neretva 149, 268, 272
Novi Vinodolski 49, 51, 161
Novigrad 161
Novo Mesto 263, 283
Nürnberg 269, 304

NJ

Njemačka 137, 188, 228, 282, 289, 293, 307
Njemen 289, 290, 299, 304

O

Ogulin 51, 63, 70, 324, 334, 339
Osredak 146
Ostrovica 144, 145, 161
Ostrovno 299, 302, 304
Ostrožac 144
Otočac 63, 70, 101, 143, 145, 161, 230, 320, 324, 333

P

Pađeni 161
Pag 266, 267
Pariz (Paris) 136, 157, 171, 172, 189, 192, 196, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 210, 217, 220, 221, 224, 225, 238, 253, 255, 266, 269, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 291, 307, 310, 313, 314, 315, 318, 319, 332, 333, 334, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345
Paštrovići 268
Pazarište 101
Perušić 101, 143, 161
Pešta 329
Petrinja 51, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 102, 106, 166, 167, 252, 258, 281, 282, 283
Petrograd 294
Petrovo Selo 146
Plaški 38, 252, 313
Plješevica 145
Podunavlje 145, 146

Pokuplje 45
Polock 290, 292, 293, 294, 295
Poljska 154, 155, 295
Popina 145
Posavina (Posavlje) 45, 169, 178
Pounje 45
Povile 106, 107
Požeška županija 24
Predil 147, 148
Pruska 136, 319
Pula 263, 266, 267, 339

R

Raaba 139
Rab 266
Raduč 161
Rajna 136
Rajnska Konfederacija 218, 305
Rakovica 174, 252, 333
Rakov Potok 258
Ravna Gora 161
Regimenta (pukovnija)
Brodska 126, 258
Četvrta hrvatska provizorna 309, 346
Druga banska 16, 19, 20, 28, 37, 45, 64, 71, 78, 102, 105, 106, 107, 108, 126, 140, 147, 163, 166, 231, 242, 247, 248, 251, 264, 265, 267, 269, 282, 283, 284, 288
Druga hrvatska provizorna 269, 283, 288, 308, 309
Đurđevačka 126, 258
Gradiška 126, 164, 258
Križevačka 126, 258
Lička 16, 20, 29, 37, 45, 71, 74, 75, 83, 99, 100, 101, 106, 107, 108, 126, 140, 142, 146, 162, 163, 175, 188, 196, 204, 230, 231, 239, 242, 248, 258, 262, 263 264, 265, 266, 271, 273, 275, 276, 279, 283, 298, 301, 319, 324, 325, 342
Njemačko-banatska 113, 126
Ogulinska 16, 20, 25, 27, 28, 29, 33, 37, 38, 39, 42, 45, 55, 71, 74, 75, 106, 107, 108, 126, 140, 142, 146, 147, 163, 166, 175, 188, 204, 205, 242, 247, 248, 249, 251, 253, 262, 263, 264, 269, 271, 273, 275, 280, 283, 308, 340
Otočačka 16, 18, 20, 29, 37, 45, 71, 74, 75, 99, 100, 101, 102, 107, 108, 126, 140, 142, 146, 147, 163, 165, 166, 175, 188, 194, 196, 205, 237, 239, 242, 248, 258, 260, 262, 265, 266, 271, 273, 275, 283, 298, 301, 309, 316, 319, 320, 324
Petrovaradinska 126
Prva banska 16, 18, 20, 27, 28, 29, 37, 39, 45, 56, 71, 78, 105, 106, 107, 108, 126, 140, 147, 154, 163, 166, 188, 205, 242, 248, 249, 264, 265, 267, 271, 277, 282, 283, 284, 288, 342
Prva hrvatska provizorna 265, 266, 283, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 306, 308
Slunjska 16, 20, 37, 38, 39, 45, 71, 74, 84, 106, 107, 108, 126, 140, 142, 146, 147, 163, 167, 188, 196, 205, 242, 248, 250, 251, 252, 253, 258, 260, 264, 269, 270, 273, 275, 279, 283, 308, 340, 342
Treća hrvatska provizorna 281, 282, 283, 284, 286, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 297, 299, 302, 304, 305, 306, 318, 344
Vlaško-ilirska 113, 126
Rijeka 51, 145, 146, 152, 161, 210, 230, 239, 262, 264, 266, 267, 269, 272, 273, 308, 319, 324, 325, 327, 329, 331, 332, 334, 335
Rogoznica 266, 267, 268
Romagna 139
Rusija (Rusko Carstvo) 139, 141, 153, 155, 177, 184, 235, 244, 254, 255, 265, 269, 279, 281, 282, 285, 290, 291, 292, 293, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 344

S

Sadilovac 146
Saint-Cloud 333, 339, 342
Samobor 49, 51
Sandžak 171
Sarajevo 333
Sava 144, 149, 152, 153, 154, 155, 162, 164, 169, 173, 174, 178, 187, 188, 219, 220, 236, 240, 258, 325, 327
Schönbrunn 151, 153, 168, 327, 328, 330
Senj 38, 49, 51, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 106, 108, 143, 154, 162, 175, 230, 237, 239, 252, 260, 267, 337
Senjska biskupija 38
Sevilja 135
Sisak 252, 258
Skradin 149
Slana 106
Slano 268, 274
Slavonija (Esclavonie) 13, 24, 127, 154, 168, 316, 319, 327
Slavonska krajina 44, 51, 57, 73, 110, 113, 121, 315
Slovenija 151

Slunj 70, 333
Smiljan 101
Smolensk 290, 295
Soča 258
Split 7, 144, 262, 264, 266, 267, 269, 308, 332, 340
Srb 101, 146, 230
Srbija 50, 141, 175, 215
Sredozemlje (Mediteran) 152, 154, 169, 340
Sremska županija 24
Stankovac 56
Ston 275, 279, 340
Suvaja 146
Svetice 51
Sv. Ambroz 106, 107
Sv. Juraj 101, 102, 106, 107
Sv. Mihajlo 101, 324
Sv. Stefan 268
Szala Apati 329

Š

Šajkaški bataljon 126, 140
Šibenik 144, 149, 262
Široka Kula 101
Škare 101
Španjolska 135, 136, 137, 174, 209, 225
Štajerska 152, 226
Švarča 333, 336, 338
Švedska 139

T

Tirol 137, 138, 169, 258, 260, 269
Travnik 146, 324
Trogir 266, 271
Trst (Trieste) 136, 152, 168, 169, 170, 205, 223, 226, 251, 258, 263, 264, 265, 266, 267, 169, 270, 272, 286, 292, 298, 304, 308, 324, 335, 336, 338, 339, 340, 343, 345
Tursko Carstvo 12, 142, 152, 154, 169, 171, 175, 196, 206, 211, 227, 240, 241, 327

U

Udbina 101
Ugarska (Hongrie, Ungarn) 13, 14, 53, 74, 152, 153, 155, 157, 158, 159, 160, 163, 188, 236, 276, 284, 319, 323, 327, 328
Una 100, 107, 108, 144, 154, 164

V

Valencija (u Rusiji) 290
Varaždin 163, 166, 308
Varaždinska krajina 13, 110, 315
Varaždinska županija 13, 22, 24
Varšava 136, 299
Velebit 38, 45, 145
Venecija 137, 139, 276, 338, 341
Verona 255, 269, 271, 282, 298, 299, 304, 341
Virovitička županija 24
Vis 340
Vitebsk 295
Vjazma 304
Vojna krajina 5, 6, 7, 12, 13, 14, 17, 18, 24, 25, 30, 37, 46, 48, 50, 51, 53, 56, 62, 63, 64, 68, 70, 75, 97, 99, 100, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 127, 129, 130, 132, 140, 143, 146, 154, 158, 162, 165, 168, 170, 173, 177, 178, 181, 182, 188, 189, 190, 214, 215, 223, 225, 272, 281, 305, 309, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 324, 332, 341
Vranovina 56, 106
Vrbovsko 161
Vrebac 101
Vrginmost 56
Vrhovine 101

W

Wagram 138, 139

Z

Zadar 143, 144, 145, 149, 150, 161, 193, 195, 230, 261, 262, 266, 267, 271, 273, 276, 277, 278, 279, 323, 324, 326, 341
Zagreb 7, 8, 49, 146, 161, 162, 163, 166, 167, 210, 240, 308, 313, 314, 315, 317, 318, 321, 322, 325, 326, 328, 329, 332, 342
Zagrebačka biskupija 38
Zagrebačka županija 13, 24
Zavalje 241
Znaim 138
Zrmanja 95, 101, 143, 144, 145, 146, 148, 161, 324

Ž

Žrnovnica 106
Žumberak 51

KAZALO OSOBNIH IMENA

A

Adamček, Josip, 7
Aleksandar I, 281, 283, 305
Ali-paša Janjinski, 340
Amabert, 207
Amey, François-Pierre-Joseph, 290
Amstadt, Jakob, 13, 103, 315, 320
Anderson, Perry, 315
Andréossy, Antoine-François, 206, 207, 210, 214, 216, 219, 220, 221, 224, 333
Antoljak, Stjepan, 151, 153, 327
Augier, Marin, 250

B

Bach, Franz, 16, 316, 319, 320
Bachelu, 203, 210, 242, 333, 334, 337
Baras, Frano, 7
Bašić, Ita, 334
Baudisson, Philippe, 250, 253
Beauharnais, Eugène de, 139, 169, 172, 174, 175, 257, 258, 282, 283, 284, 304, 305, 324, 325, 328, 329, 331, 342, 346
Becker, A., 323
Bellegarde, Friedrich Heinrich Graf von, 346
Belleville, 206, 226, 228, 229, 335, 336
Bertiher, Louis-Alexandre prince de Wagram, 285, 289, 331
Bertrand, Henri Gratien, 102, 227, 237, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 282, 283, 284, 286, 288, 298, 301, 304, 308, 309, 317, 326, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 342, 343
Bessières, Jean-Baptiste duc d'Istrie, 285
Bićanić, Rudolf, 36, 62, 64, 313, 317, 318, 319
Bignon, Edouard, 188, 189, 332
Blake, 277
Blanc, André, 45, 318
Bogdanović, 258
Bonaparte, Napoléon I, 48, 129, 130, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 144, 145, 146, 151, 152, 153, 154, 155, 168, 171, 172, 175, 183, 190, 192, 194, 195, 199, 203, 204, 205, 206, 209, 214, 215, 216, 217, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 237, 238, 240, 241, 247, 248, 254, 255, 257, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 268, 271, 279, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 294, 295, 296, 297, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 309, 310, 313, 315, 318, 321, 323, 324, 325, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 347
Boppe, P., 6, 55, 59, 192, 281, 282, 287, 292, 294, 301, 313, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347
Borghese-Aldobrandini, Le prince François, 168, 330
Braquehay, A., 344
Braunsperger, D. M. Ch., 51
Brkić, M., 51
Brunazzi, 280
Bubna, Ferdinand Graf von Littitz, 149, 326
Budisavljević, Bude, 304, 346
Budisavljević, Mihailo, 277
Buiel, 253
Burboni, 183

C

Calafati, 205, 333
Canning, Stratford, 136
Carmigniani, J-C., 318, 322
Carra de Saint-Cyr, 335
Cessac, 196, 339
Chabrol, 74, 256, 276, 335, 336, 338, 340, 341
Champagny, Jean-Baptiste duc de Cadore, 146, 152, 324, 326, 327, 331, 338

Chasteler-Courcelles, Johann Gabriel Marquis von, 137, 138
Clarke, Henri-Jacques duc de Feltre, 12, 74, 195, 203, 206, 207, 208, 216, 222, 224, 237, 239, 240, 247, 254, 260, 262, 263, 267, 268, 272, 274, 282, 283, 286, 288, 289, 298, 315, 318, 319, 325, 326, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347
Clausel, Bertrand, 144, 145, 171, 172, 175, 331
Clausewitz, Karl von, 129
Cobenzl, Ludwig Joseph Graf von, 155
Colloredo, Wenzel, 158, 159, 160, 235, 329, 336, 346
Contades, 230, 336
Cottenet, Jean, 250, 287, 294, 296, 305, 306
Czaplovics, Johann, 36

Č

Čolić, Maksimilijan von Löwensperg, 47

Ć

Ćelap, Lazar, 314
Ćujić, Mihajlo, 204, 205, 284, 286, 296, 306, 307, 308, 314, 346

D

Dandolo, Vincenzo, 324
Danese, Franjo, 149
Dauchy, Luc-Jacques, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 189, 195, 206, 222, 228, 231, 239, 331, 333, 336
David, Pierre, 146, 237, 326, 339
Davidović, Pavle, 47
Decrès, Denis, 172
Dedović, Martin, 47
Delors, Joseph, 316, 325
Delzons, Alexis-Joseph, 38, 170, 195, 196, 197, 198, 205, 228, 231, 239, 240, 247, 248, 254, 263, 282, 283, 299, 301, 303, 308, 317, 336, 337, 338, 342
Demian, Johann Andreas, 16, 20, 22, 24, 25, 27, 30, 31, 33, 34, 36, 44, 64, 65, 66, 67, 70, 75, 80, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 316, 317, 318, 319, 320
Deželić, Velimir, 326
Dörer, 166
Dorotić, Andrija, 149
Draženović, D., 51
Dumas, Matthieu, 161, 328

Đ

Đurković, 259

E

Erber, Tullio, 324

F

Fenyes, Elek, 36
Fouchet, Joseph duc d'Otrante, 136, 258, 275, 276, 338, 341
Framatica (Gramatica?), Josip, 161
Franceschi, Giovanni De, 230, 231, 336
Frembt, F. X., 51
Friedrich II, 129
Friedrich Wilchelm III, 136, 305

G

Garanjin, Ivan Luka, 189, 332
Gaudin, duc de Gaëte, 206, 333, 335
Gauthier, Jean-Joseph, 248, 266, 275, 280, 339, 340
Gavrilović, Mihailo, 314, 336
Gavrilović, Slavko, 317
Gentz, Friedrich von, 136
Gerlezzi, Franjo, 215, 328
Gordon, Robert de, 308, 309
Gouvion de Saint-Cyr, 294, 295
Grgurić, Jeronim, 250, 253, 273, 279
Grujić, Radoslav, 301
Guilleminot, Armand-Charles, 174, 175, 176, 178, 329, 331, 336
Gvozdanović, 47
Gyulay, Ignjat, 151, 152

H

Habsburg,
Ferdinand, 136
Franjo II, 11, 130, 235, 307, 336
Johann, 136, 137, 138, 139, 145, 148, 160, 163, 329
Josip II, 11, 146, 173
Karl, 110, 131, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 210, 315, 320, 323
Marija Terezija, 46, 47, 140, 163
Ludwig, 110, 320, 324

Hacquet, Balthasar, 25, 26, 33, 34, 316, 317
Hantsch, Hugo, 181, 327, 332
Hessen, Antoine, 273
Hiller, Johann Friedrich von, 258
Hietzinger, Karl Bernhard Freiherr von, 17, 35, 36, 44, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 76, 77, 78, 79, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 111, 316, 317
Hobsbawm, Eric, 181
Höfer, Andreas, 138
Holjevac, Franjo, 20, 24, 35, 37, 39, 42, 44, 80, 83, 85, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 243, 247, 253, 274, 275, 308, 340
Hoste, William, 280, 340
Hrabovszky, Johann Freyherr von, 149, 150, 324, 325, 326
Huard, Léonard, 299

J

Janković, J. J. B. de, 51
Jeanin, Jean-Baptiste, 258
Jelačić, Franjo, 47, 160, 163, 165, 167, 235, 236, 329
Ježić, Ivan, 203, 241, 337
Joka, Mile, 7
Joly, Etienne, 249, 264, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 294, 295, 306, 307, 343
Junot, Androche duc d'Abrantès, 256, 272, 338, 340, 346

K

Katarina II, 155
Kinsky, Philipp Graf von, 308
Klein, 110, 131
Klobuschitzky, Josip, 329
Knežević, Mate, 277
Knežević, Petar, 148, 149, 150, 325, 326
Knežević, Vinko, 160, 161, 162, 163, 329
Kolowrat-Krakowsky, Johann Nepomuk Karl Graf, 305, 308, 346
Kosary, D., 323
Kotas, Anton, 204, 205
Krajasich, Peter, 87, 95, 112, 320
Körmelitz (Krmelić), Karlo, 170

L

Lacuée, 324
Larish, V., 51
Lascy, Franz Moriz Graf, 131, 173
Lattermann, Christoph, 328, 329
Laugier, 230, 231, 336
Lauriston, Jacques Alexandre Law, 223, 225, 226, 262, 335, 339
Leclerc, Jean de Montpye, 195, 196
Lefebvre, François Joseph, 138, 296
Lefebvre, Georges, 321, 322, 323, 342, 346
Lemajić, Pavle, 279
Leutner (Lettner), 259, 346
Lichtenberg, 215, 221
Lichtenstein, Johann Joseph, 153
Lipold, J. N., 51
Littardi, 170, 176, 331
Lopašić, Radoslav, 328

M

Mamula, Josif, 174, 204, 205, 214, 215, 221, 250, 267, 309, 334, 346
Manfred, Albert Zaharovič, 183, 332
Marbot, Marcellin, 305, 345, 346
Maret, duc de Bassano, 146, 152, 324, 326, 327, 331, 338
Marmont, Auguste Frédéric Louis Viesse de, duc de Raguse, 12, 20, 27, 28, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 48, 50, 55, 62, 76, 80, 83, 87, 88, 89, 104, 108, 122, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 148, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 177, 178, 184, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 214, 216, 217, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 253, 260, 261, 268, 287, 313, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 323, 324, 325, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339
Marinien, A., 301, 345, 346
Matić, Vojin, 316
Matijašević, A. P. F., 51
Maureillan, Casimir de Poitevin, 326
Mayer, 161
Mažuranić, Vladimir, 320
Mecsery, Danijel, 141, 323
Medaković, Milorad, 325
Melik, Vasilij, 7
Merle, Pierre-Hugue-Victoire, 290, 294, 297, 344, 345
Mérriage, 210, 334
Mesić, 277
Metternich, Clemens Wenzel Lothar, 136, 152, 258, 338
Mihailović, Ilija, 250, 268, 273, 280
Milutinović, Teodar, 278, 279, 340, 342

Mioković, Mojsej, 252, 308
Mittesser, Joseph, 141
Moačanin, Fedor, 7, 318
Mollien, 168, 169, 331, 335
Montalivet, 74, 338, 340, 341
Montigny, 324
Montrichard, Joseph-Elie-Désiré Perruquet de, 144, 275, 279, 341
Moser, 197, 238, 253
Mouton, comte de Lobau, 214, 215, 216, 221, 222, 286, 334, 342
Mraković, Jovan, 161
Mrkalj, Sava, 6, 315, 316
Mrzljak, P., 51
Murat, Joachim, 136, 305

N

Niebuhr, Carl, 129
Nikolajević, D., 346
Nikolić, Desanka, 322
Nikoliš, Gojko, 316
Novak, Grga, 323
Nović, Ilija, 166
Nugent, Laval, 258

O

Obad, Stijepo, 341
Opačić, Stanko Ćanica, 5, 6
Orfengo, 143, 324
Otto, Louis-Guillaume, 247, 338
Oudinot, Nicolas-Charles duc de Reggio, 290, 294, 296, 297

P

Pacthod, 268
Paris, 207, 208, 220
Parmegiani, Louis, 250
Pavičić, Stjepan, 301
Peleš, Petar, 296
Pellenc, Jean Joachim, 155, 328
Petrović Njegoš, Petar I, 171, 264, 279
Petzinger, Johann, 196, 333
Pidoll, Karl von, 104, 110, 320
Pisani, Paul, 189, 279, 314, 323, 324, 325, 326, 332, 337, 339, 340, 341, 342
Pivec-Stelè, Melita, 6, 168, 330, 335, 336
Plauzonne, Louis-Auguste-Marchand, 207, 219, 221, 316, 333, 334
Pourrailly, 227, 248, 254, 266, 298, 336
Pruès, Bernard, 257, 338
Purkerth, M., 51

R

Radeka, Milan, 301
Radivojević, Pavle, 47, 258
Rebrovic-Razbojski, Matija, 325
Ricci, 207, 208, 216, 318, 334
Rihtman-Auguštin, Dunja, 217
Roize, Claude, 276, 277, 279
Roksandić, Drago, 8, 42, 55, 315, 318, 319, 332, 334
Rosenberg, J. B., 51
Rothenberg, Günther Eric, 45, 99, 103, 315, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 332, 338, 341
Russnov, T., 51

S

Samardžić, Đorđo, 333, 337
Savary, 335, 338, 340
Schlegel, 136
Schmidt, I., 51
Schwartner, 36
Schwarzenberg, Karl Philipp, 152, 281, 305, 310
Scornyi, A., 51
Sébé, Alexis, 274, 340, 341
Segnier, 324
Serrand, Joseph, 247, 249
Smičiklas, Tade, 322, 325, 328
Stančić, Nikša, 7
Stojčević, Andrija, 47, 142, 145, 149, 324, 326
Strossmayer, Josip Juraj, 316
Strauch, 161
Sweezy, Paul, 181

Š

Šajatović, Petar, 204, 205, 273
Šidak, Jaroslav, 151, 327
Šišić, Ferdo, 316
Šljivarić, Marko, 51, 204, 205, 206, 215, 221, 240, 241, 255, 265, 271, 298, 300, 301, 333, 337, 338

T

Talleyrand-Périgord, Charles Maurice duc de Bénévent, 136
Terlé, Evgenij Viktorovič, 345, 346

Taylor, A. J. P., 315, 322
Teleki, Samuel, 188
Tomašić, Franjo, 178, 276, 278
Tranié, J., 318, 322
Trbuhović, Aleksandar, 303, 345
Trbuhović, Marko, 33
Treilhard, 199, 333
Trivion, 199, 333
Tromelin, Jacques-Jean-Marie-Francois Boudin, comte de, 175, 230, 247, 331, 336
Tüchy, 194
Tulard, J., 322, 323, 343

V

Vakanović, Pavao, 250, 287, 292, 294, 296, 297, 306
Valdoni, Joseph, 231, 336
Valentić, Mirko, 321
Vaniček, Franjo, 22, 53, 99, 110, 316, 319, 321, 323, 325, 329, 338, 340, 341, 342
Vienney, 229, 336
Vitorović, Mile, 7
Vladušić, Riste, 284
Voinovich, Milan, 314, 324, 325
Vrhovac, Maksimilijan, 325, 326
Vukasović, Josip Filip, 47

W

Wattlet, 163
Weiss, Ch., 51
Wissner, 104
Wnorovski, Maksimilijan, 247

Y

York, 281, 305

Z

Zöllner, Erich, 315, 322, 323
Zwitter, Fran, 155, 187, 327, 328, 332

Ž

Živković, Pavao, 204, 205, 221, 238, 239, 336

SADRŽAJ

Predgovor 5

Glava I

KRAJIŠKO DRUŠTVO

Hrvatska vojna krajina. Militarizirano patrijarhalno društvo u apsolutističkoj Habsburškoj monarhiji 11
Krajišnici: muškarci i žene, djeca i starci. Kuće i kućne zadruge. Sela. Kompanije. Regimente 16
Vojno raslojavanje društva u Hrvatskoj vojnoj krajini 46
Deagrarizacija i urbani nukleusi 62
Društvo trajne agrarne krize 74

Glava II

1807. VOJNA KRAJINA NA PREKRETNICI?

Kućno zadrugarstvo na prekretnici 99
Ograničene mogućnosti razvoja vojno-krajiškog sistema 103
»Temeljite uprave za Karlovacsku, Varasdinsku, Banovsku, Slavonsku, i Banatsku Vojne granice« iz 1807. godine 110
Krajišnici i evropske promjene u vojsci i ratu 129

Glava III

PROMJENA VLADARA 1809.

Anatomija rata 1809. godine 135
Prekosavski krajišnici i njihovi francuski protivnici u ratu 1809. godine 140
Krajiško pitanje u mirovnim pregovorima 151
Austrijanci odlaze 157
Francuzi dolaze 168

Glava IV

KONTROVERZE O KRAJIŠKOM UREĐENJU

Vojna krajina u Habsburškoj monarhiji i u Francuskom carstvu . . . 181
Doba spomenica i izvještaja 187
Pariško izaslanstvo Ilirskih pokrajina i krajiško pitanje 203
Novčana bezizlazja krajiškog uređenja 225

Glava V

STRAH, NADA, BEZIZLAZJE I SMRT

Egzistencijalna ugroženost i strah pred budućnošću 235
Krajiško društvo poslije Organićkog dekreta 244
Rasipanje i iščezavanje krajiške sile 260
Rasipanje i iščezavanje krajiške sile (II) 281

NAPOMENE 311

Kazalo geografskih pojmova 348

Kazalo osobnih imena 354

Izdavači IRO »ŠKOLSKA KNJIGA« Zagreb, Masarykova 28, »STVARNOST« Zagreb, Savska c. 1 — Za izdavače *dr. Josip Malić* i *Milan Osmak* — Vanjska oprema *Miroslav Rafaj* — Korektor *Ante Terzić* — Naklada 2 000 primjeraka — Tiskanje završeno u listopadu 1988. — Tisak »Vjesnik« — Zagreb

razne istraživačke implikacije. Pojavljujući se u vrijeme kada se obilježava 200. godišnjica francuske revolucije, ona je i jedan od doprinosa izdavača obilježavanju ovog prijelomnog datuma moderne svjetske povijesti.

Drago Roksandić rođen je u Petrinji 1948. godine. Studirao je filozofiju i sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i povijest na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Jedan semestar je studijski boravio u Beču 1978/79. godine, a dva semestra u Parizu, na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (1980/81. godine). Na Filozofskom fakultetu u Beogradu zaposlen je od 1978. godine. Suradnik je Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Magistrirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1980. godine radom *Bune u Senju i Primorskoj krajini (1719—1722),* koji je objavljen u radovima Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu 15, 1982, 33—106. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1988. godine radom *Hrvatska vojna krajina pod francuskom vlašću (1809—1813),* koji objavljujemo u ovoj knjizi.

U posljednjih desetak godina objelodanio je stotinjak znanstvenih, stručnih i publicističkih radova na historiografske teme u znanstvenim i stručnim publikacijama te u NIN-u, »Danasu«, »Vjesniku«, »Borbi« itd. Bio je predsjednik Uređivačkog odbora Zbornika znanstvenih radova *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća* (Glina, 1988). U biblioteci »Povijesna istraživanja« napravio je izbor tekstova za knjigu Ognjeslava Utješenovića Ostrožinskog *Kućne zadruge & Vojna krajina* (i) Karla Marxa *Utješenović* (Zagreb, 1988) i napisao predgovor.

Glavni je urednik priručnika *Povijest srpskog naroda u Hrvatskoj,* koji uskoro treba biti objavljen u Zagrebu u izdanju »Školskih novina«.

61308

ISBN 86-03-99036-0